

MAZĀKUMTAUTĪBAS LATVIJĀ.

Vēsture un tagadne

ĪPAŠU UZDEVUMU MINISTRA
SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS
LIETAS SEKRETARIĀTS

100704-00
65

L
3

Latvijas Universitātes Filozofijas un sociālās zinātnes
Ipašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas departaments

Mazākumtautības Latvija

Vēsture un tagadne

Sastādītājs: Leo Dribāns

93795

2008-4

55

L
3

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts
Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts

Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne

Sastādītājs: Leo Dribins

Rīga

2007

UDK 323.1(474.3)(091)(082)

Ma 962

Grāmatas sagatavošanu un izdošanu finansēja Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts.

Par teksta saturu pilnībā atbild Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.

Projekta koordinatore:	Vallija Rone
Redaktore:	Arta Jāne
Korektore:	Sandra Kļaviņa
Vāka dizains:	Leonīds Maslobojevs
Makets:	Solveiga Sarkane

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0308056600

© Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007

© Mākslinieciskais noformējums Igors Madžulis

ISBN 978-9984-624-56-3

Saturs

I. Apine. Mazākumtautību loma vēsturē un mūsdienās. Multikulturālas sabiedrības izveidošanās un attīstība	9
Etniskās struktūras veidošanās	9
Latviešu etniskā attīstība cittautiešu ieceļošanas viļņos	13
Tautu sadzīvošanas pieredze	14
Rīgas loma etniskās struktūras un etnisko attiecību veidošanā	16
Mūsdienīgās etniskās struktūras attīstība 20. gadsimtā	18
R. Blumberga. Libieši	26
Ieskats senvēsturē	26
Libieši līdz 20. gadsimta sākumam	28
Vidzemes libieši	28
Kurzemes libieši	28
Libieši Latvijas Republikā (1918.–1940. gadā)	30
Etniskā situācija un libiešu valodas lietošana	30
Tradicionālās nodarbes	31
Sabiedriskās organizācijas	32
Kultūras dzīve	33
Libieši padomju okupācijas periodā	34
Libieši mūsdienās	35
Libiešu skaits un dzīvesvietas, libiešu valoda	35
Līvu savienības atjaunošana 1988. gadā	36
Valsts īpaši aizsargājamā kultūrvēsturiskā teritorija „Līvod rānda” („Libiešu krasts”)	37
Valsts mērķprogramma „Libieši Latvijā”	38
Libiešu kultūras centrs	39
Pārējās kultūras norises	40
Ē. Jēkabsons. Lietuvieši Latvijā	42
Lietuvieši Latvijā 1918.–1940. gadā	46
Lietuvieši padomju un vācu nacistu okupācijas laikā 1940.–1945. gadā	52
Padomju varas laiks pēc Otrā pasaules kara	54
Atmoda	55
Neatkarīgajā Latvijā	57
Igauņi Latvijā	67
T. Karma. Igauņi Latvijā līdz neatkarīgās valsts radišanai	67
L. Dumpe. Igauņi Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā	77
K. Krūzs. Igauņi Latvijā no 1940. gada līdz mūsdienām	82
Igauņi Latvijā abu okupāciju gados	82
Latvijas Igaunju biedrības darbības atjaunošana	84

Igauņu biedrība un skolas	86
V. Volkovs. Krievi Latvijā	91
I. Krievi Latvijas teritorijā 10.–17. gadsimtā	91
II. Krievu iedzīvotāji Latvijas teritorijā Krievijas impērijas laikā (1710–1917)	92
Krievu iedzīvotāju skaits un sociālais raksturojums	92
Krievu tiesiskais stāvoklis	95
Rīgas krievu sabiedriskās dzīves veidošanās 19. gadsimtā ...	97
III. Krievu nacionālā minoritāte Latvijas Republikā	100
Krievu politiskā dzīve un apziņa Latvijas Republikā	100
Krievu minoritātes demogrāfiskais un sociāli ekonomiskais raksturojums	101
Krievu kultūras dzīve	103
IV. Krievi no 1940. gada līdz 1991. gadam	105
Latvijas krievu attieksme pret PSRS un nacistiskās Vācijas režīmu nodibināšanu	105
Skaits, teritoriālais izvietojums un sociāli ekonomiskais raksturojums	107
Krievu nacionālā identitāte	110
Krievu līdzdalība cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu (1987–1991)	111
V. Krievu minoritātes dzīves galvenās īpatnības Latvijas tagadnē ..	113
Skaits, tiesiskais statuss, identitātes meklējumi	113
Krievu sabiedriskās organizācijas	115
Krievu minoritātes politiskā apziņa un aktivitāte	128
Etnoloģiskie pētījumi Latvijā par krievu etniskās minoritātes uzvedības īpatnībām	131
L. Dribins. Vācieši Latvijā	140
Livonijas vācieši	140
Polijas un Zviedrijas varā	143
Krievijas impērijas kalpībā	146
Spīlēs starp rusifikāciju, jaunlatvietību un revolūciju	149
Latvijas nacionālā minoritāte	151
Vācbaltieši un viņu pēcteči ārzemēs	156
Vācieši atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā	157
Ē. Jēkabsons. Poļi Latvijā	162
16.–19. gadsimtā	162
Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā	163
Padomju un vācu nacistu okupācijā	171

Padomju varas gados 1945.–1988. gadā	175
Atmodas laiks 1988.–1999. gadā	177
Neatkarīgajā Latvijā 1991.–2007. gadā	179
Poļu izglītība Latvijā	179
Poļu organizācijas	183
I. Apine. Baltkrievi Latvijā	190
Baltkrievu tautas izcelsme un senākie kontakti ar latviešiem	190
Baltkrievi Latvijas brīvvalstī (1918–1940)	193
Baltkrievi atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā: skaits un sociodemogrāfiskais portretējums	198
Baltkrievu strukturēšanās un etniskā konsolidācija	200
Izglītība baltkrievu valodā	202
Baltkrievu pašapziņas īpatnības un identitātes: etniskā un pilsoniskā	204
L. Dribins. Ebreji Latvijā	209
I. Ebreju kopienu izveidošanās un attīstība Latvijā (1559–1918)	209
Kurzemes ebreji	209
Ebreji Latgalē	211
Rīgas ebreju kopiena	212
Ebreji un latvieši	216
II. Latvijas ebreju nacionālās kopienas vēsture	216
Ebreji neatkarīgajā Latvijas Republikā (1918–1940)	216
Latvijas ebreju kopienas bojāeja Otrā pasaules kara gados	219
Ebreji Latvijā otrās padomju okupācijas gados (1944–1988)	223
Latvijas ebreju kopienas atjaunotne 1991.–2007. gadā	226
M. Vestermanis. Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā	234
M. Melers. Holokausta nozieguma upuru bojāejas vietu apzināšana, pieminekļu un piemiņas zīmju uzstādīšana Latvijā	249
I. Ebreju bojāejas traģēdijas notikumu vietu izpēte Latvijā	249
II. Holokausta upuru piemiņas vietas	250
Rīga un Rīgas reģions	250
Vidzeme	252
Kurzeme	255
Zemgale	258
Latgale	260
Ukraiņi Latvijā	279
Ē. Jēkabsons. Ukraiņi Latvijā 19. gadsimta beigās–1988. gadā	279
Līdz neatkarīgās Latvijas valsts izveidošanai	279
Ukrainas Tautas Republikas pilsoņi Latvijā	267

Ukraiņi Latvijas Republikā	268
Ukrainas politisko bēgļu – emigrantu komiteja	269
Latviešu-ukraiņu biedrība	270
Padomju okupācijas laiks Latvijā 1940.–1941. gadā	271
Vācu nacistu okupācijas laiks Latvijā 1941.–1945. gadā	272
Padomju okupācijas periods	274
L. Dribins. Ukraiņi atjaunotajā Latvijas Republikā	275
Kopienas satvars	278
Latvijas ukraiņu demogrāfiskā un sociālā aina	279
I. Apine. Čigāni (romi) Latvijā	282
Romu tautas izcelsme un ienākšana Eiropā	282
Romu tautas ienākšanas apstākļi, vēstures liecības par viņu dzīvi Latvijā	284
Romu stāvoklis neatkarīgajā Latvijā	285
Čigānu izglītības līmenis un nodarbinātības problēma	287
Valsts programma “Čigāni (romi) Latvijā 2007.–2009. gadā”	289
Sabiedrības attieksme, diskriminācija un neiecietība pret čigānu (romu) kopienu	291
Romu nevalstisko organizāciju aktivizēšanās	293
Romu tradicionālās kultūras saglabāšana	295
Romu integrācijas perspektīvas	298
V. Ščerbinskis. Dienvidu tautību kopumi Latvijā: tatāri, armēņi, moldāvi, azerbaidžāņi, gruzīni un uzbeki Latvijā	301
L. Dribins. Latvijas etnisko minoritāšu vēstures hronoloģiskā secība. Galvenie datumi	319

Ilga Apine

MAZĀKUMTAUTĪBU LOMA VĒSTURĒ UN MŪSDIENĀS. MULTIKULTURĀLAS SABIEDRĪBAS IZVEIDOŠANĀS UN ATTĪSTĪBA

Etniskās struktūras veidošanās

Latvija sava ģeopolitiskā stāvokļa dēļ nevarēja palikt monoetniska zeme. Cilvēki, kas dzīvoja Baltijas jūras krastos, atrodoties Eiropas krustcelēs (Daugavas krastos, Baltijas jūras ostu tuvumā) un būdami iespiesti starp diviem lieliem – ģermāņu un slāvu – etniskiem masīviem, bija lemti ciešiem kontaktiem ar citu tautu pārstāvjiem. Vissenākie mums zināmie tautu kontakti izriet no tā, ka balti, slāvi un ģermāņi pieder vienai indoeiropiešu saimei, kura 3.–2. gadu tūkstošā pirms Kristus izplatījās pa visu Eiropu, un jau šīs saimes ietvaros notika apmaiņa ar arheoloģisko kultūru, lingvistiskām un citām vērtībām.

Pirmbalti (latviešu un lietuviešu priekšteči) savulaik ieņēma plašu teritoriju. Šī telpa pletusies no Berlīnes līdz Maskavai un bijusi sešreiz lielāka par tagadējo latviešu un lietuviešu aizņemto teritoriju. Līdz ar to veidojās sakari – ar irāņu valodās runājošiem skitu kultūras pārstāvjiem, ar grieķu kolonijām Melnās jūras ziemeļu piekrastē. (Gimbutiene, 20–24) Tomēr vēsturiski visciešākie kontakti, arī ģenētiskā un antropoloģiskā līmenī, mūsu tautai veidojušies ar somugru un slāvu tautām. Balti ilgi sadzīvoja ar somugru lingvistiskās grupas piederīgajiem, kuri nepieder indoeiropiešu saimei un Baltijas piekrastē ieradās agrāk par baltiem. Laika gaitā somugri pavirzījās tālāk uz ziemeļiem un konsolidējās par somu un igauņu tautām. Lībieši palika baltu vidū un latvieši viņus asimilēja. Rezultātā latviešu tautā ieplūda spēcīgs somugru etniskais elements.

Slāvu masveida izceļošana no viņu pirmdzimtenes Vislas un Oderas rajonā bijusi saistīta ar krasām klimatiskām pārmaiņām. 5.–7. gadsimtā slāvi ienāca Berezinas, Sožas, Dņepras, Desnas, Daugavas, Narevas u.c. upju baseinos, sajaucās ar tur dzīvojošajiem baltiem (galindiem, jātvingiem, latgaļiem) un asimilēja viņus. Saglabājusies baltu etniskā substrāta paliekoša vieta baltkrievu etnosā. Par baltu kādreizējo klātbūtni un tur atstātajām pēdām runā lielais baltiskās izcelsmes hidronīmu skaits mūsdienu Baltkrievijā. (Sedovs, 96–98)

Turpmākos gadu tūkstošos iedzīvotāju masveida migrācijas Baltijas reģionā vairs nav notikušas. No neolīta laikiem mūsdienu Latvijas teritori-

jā pastāv materiālās un garīgās kultūras pārmantojamība. Dažādu etnisko procesu gaitā pārsvaru ieguva baltu elements. Pirms četriem tūkstošiem gadu šeit ienākušie latviešu priekšteči cieši saauģuši ar Latvijas dabu, veidojot etnoekoloģisku veselumu un piemērojot šo vidi savām vajadzībām.

Nostabilizējoties cilšu izvietojumam 1. gadu tūkstoši, latviešu senču vistuvākie kaimiņi palika igauņi ziemeļu virzienā, lietuvieši – dienvidu pusē. Tuvi kaimiņi bija Pleskavas, Novgorodas, Polockas, Vitebskas austrumslāvi – vēlākie krievi un baltkrievi. Starp etniskajiem areāliem nekādas robežas nepastāvēja un brīvi notika arheoloģisko kultūru sintēze, etniskā mijiedarbība un arī antropoloģiskā metisācija. Antropoloģisko tipu robežas nesakrīt ar etniskajām. Tas viss labi saskatāms seno latgaļu un kriviču (baltkrievu priekšteču) ciešajos kontaktos. Viņus vienoja Daugava – kopīgs ūdensceļš un tirdzniecības artērija, kas savienoja Polocku un Vitebsku ar Jersiku, Koknesi, Rīgu. Jersikas un Kokneses senvalstīm izveidojās arī meslu atkarība un politiskas attiecības ar Polockas kņazisti. Latviešu valodas etnonīms "krievi" cēlies no kriviču cilts nosaukuma. Sakariem paplašinoties, šo jēdzienu attiecināja uz visiem austrumslāviem, apzīmējumi "ukraiņi" un "baltkrievi" radās krietni vēlāk.

No senajiem tautu kontaktiem izriet secinājums, ka seno migrāciju un asimilāciju procesā notika savstarpēja ietekmēšanās, daļēja sajaukšanās, arī etnisko īpašību pārņemšana. Ļoti apšaubāma ir kādas tautas pilnīga etniska tīrība. Zināmā nozīmē visas tautas ir ienācējas. Indoeiropieši (un to sastāvā – balti) ienāca Eiropā, kad tā jau bija apdzīvota. Balti ienāca Baltijas piekrastē, kad tur priekšā jau bija somugri. Slāvi ieceļoja tagadējās Krievijas un Baltkrievijas teritorijā, kur jau atradās baltu un somugru ciltis. Var apgalvot, ka multikulturālisma aizmetņi radušies jau sirmajā senatnē.

Pēdējā gadu tūkstoši senajiem kontaktiem pievienojās kvalitatīvi gluži jauns attiecību tips, kad cilvēku grupa ar izteiktu etnisku veidolu ieradās citā etniskā vidē, lai tur paliktu. Kā notika cittautiešu ieceļošana Latvijā, kādi bijuši ieceļošanas motīvi un apstākļi? Vācieši ienāca latviešu un lībiešu apdzīvotajā teritorijā 12.–13. gadsimtenī pa jūras ceļiem. Sākotnēji tie bija tirgotāji un misionāri – kristīgās ticības nesēji pagānu ciltīm. Vēlāk ienāca arī apbruņots krustnešu karaspēks, lai iekarotu šo zemi un valdītu te. No latviešu, igauņu un lībiešu interešu viedokļa raugoties, vāciešu ienākšanas veids šeit un tās sekas bija agresija, iekarošana un gadsimtiem ilga pakļaušana vācu muižniecības varai. Vietējo tautu normālā, organiskā attīstība tika varmācīgi pārtraukta. Var tikai zīlēt, kāds varētu būt bijis Jersikas, Kokneses un citu vietējo valstisko veidojumu liktenis. Latvija tika kolonizēta, pilsētas pilnīgi nonāca vācu rokās. Vācu ienācēju skaits nebija liels – ap 15–20 tūkstošiem, bet

viņi bija apbruņoti, kļuva kungi visās iespējamās pozīcijās, kamēr vietējās ciltis bija sadrumstalotas un nespējīgas vienoties. Vācieši savas valdošās pozīcijas saglabāja līdz 19. gadsimta beigām. Nedrīkstētu aizmirst, ka, objektīvi cauri gadsimtiem raugoties, vāciešiem bija arī pozitīva loma šīs teritorijas attīstībā. Ienāca kristietība (un tas bija nenovēršams process), eiropeiska civilizācija, veidojās sakari ar Vācijas kultūru, bet vācu intelīģence pozitīvi ietekmēja latviešu kultūras attīstību.

Poļu minoritātes sākotne Latvijā sakrīt ar "poļu laiku" iesākšanos Latvijā, kad sabruka Livonijas valsts un 1561. gadā tā nonāca Polijas karaļnama atkarībā. Vidzemē, Latgalē un arī Rīgā ienāca poļu un lietuviešu karavīri un militārā pavēlniecība, no Krakovas un Varšavas tika atsūtīti augstākās administrācijas pārstāvji, vēlāk – arī garīdzniecība, ierēdņi un amatnieki. Poļu vara Latvijas novados izpaudās dažādi. Rīgā tā bija īslaicīga – četru gadu desmitu laikā līdz zviedru varas nodibināšanai –, tāpat arī Vidzemē. Kurzemes hercogiste nonāca tikai daļējā atkarībā no poļu varas, tur nebija poļu administrācijas.

Vistiešāk un ilgstošāk "poļu laiki" ietekmēja Latgales dzīvi. Tur poļu vara un kultūras ietekme saglabājās gadsimtiem. Ieceļojušo poļu skaits bija neliels, Latgales kolonizācija ar poļu zemniekiem no Polijas nenotika. Poļi pārstāvēja galvenokārt augšslāņus. Taču notika citu tautu pārstāvju (latviešu, baltkrievu) pārpoļošana. Poļu minoritāte veidojās tepat Latvijā: pārpoļotie cilvēki stabili palika poļu kultūras iespaidā. 19. gadsimta beigās Latvijā bija vairāk nekā 60 tūkstoš poļu, viņi ieceļoja arī Rīgā un tur izveidoja pēc skaita ceturto pilsētas iedzīvotāju grupu. (Jēkabsons, 14–15)

Ebreju un čigānu ienākšanas veids Latvijas teritorijā bija citādāks nekā vāciešiem un poļiem. Čigāni ienāca Latvijā gan no Vācijas 15. gadsimtā, gan no Polijas un Lietuvas 16. gadsimta otrajā pusē. Kā čigāni, tā arī ebreji ieradās no tālienes un nevis kā iekarotāji, bet gan kā bēgļi vai pātvēruma meklētāji. Līdzīgs ienākšanas veids šeit bija krievu vecticībniekiem 17. gadsimta beigās. Ebreji pēc padzišanas no Palestīnas meklēja Eiropā vietas, kur viņi justos daudz maz drošībā un varētu likt lietā savas prasmes tirdzniecībā, amatniecībā, finanšu sfērā. Vispirms viņi parādījās Kurzemē – jau 16.–17. gadsimtā, ierazdamies no Vācijas un Holandes, pēc tam viņi ienāca Rīgā. Latgalē ebreji sāka masveidīgi ieceļot 18. gadsimtā – no Krievijas un Baltkrievijas puses. Vismazāk ebreju visos laikos bija Vidzemē. Latvijā viņi sastapās ar dažādiem aizliegumiem un diskriminācijas veidiem. Tie izrietēja no cariskās Krievijas likumiem un noteikumiem. Te pastāvēja aizliegums pastāvīgi apmesties uz dzīvi laukos, lieļajās pilsētās ebrejiem dzīvesvietu ierādīja administrācija. Tāpēc ebreji bi-

ja spiesti dzīvot provinces pilsētiņās vai miestos un nodarboties ar tirdzniecību, ko likums viņiem ļāva. Tikai liberalizējoties Krievijas likumiem (pēc 1856. gada), ebreji varēja iegūt izglītību, pārcelties uz pilsētām. Vietējā vācu administrācija (dažkārt pretēji impērijas likumiem) izrādīja labvēlību ebrejiem (tāpat kā vajātajiem krievu vecticībniekiem), jo abas šīs etniskās grupas aktivizēja saimniecisko dzīvi. Vislielākais ebreju skaits Latvijas vēsturē bija pirms Pirmā pasaules kara – apmēram 170000.

Apskatot Latvijas etniskā sastāva veidošanos, jāpiemin viduslaiku etniskās grupas, kuras vēsturnieks E. Dunsdorfs sauc par viduslaiku minoritātēm. Livonijas Indriķa hronikā pieminēti vendi (nabaga vendi – kā tur rakstīts), kurus vācieši no Kurzemes piekrastes pārvietoja uz Vidzemi, noņemot pie Cēsīm. Tā radās šīs pilsētas agrākais nosaukums Venden. Zinātniekiem nav vienota viedokļa par vendu izcelsmi un etnisko piederību. Vēsturniekiem (A. Švābem, Ē. Mugarēvičam, V. Pāvulānam u.c.) šajā jautājumā ir atšķirīgas versijas. Daži uzskata, ka vendi ir radniecīgi kuršiem vai līviem. Krievu autori uzsver viņu slāvisko izcelsmi. Iespējams, ka tā bija kāda rietumslāvu grupa, atrāvusies no sava masīva. Vēl Latvijas teritorijā ap 15. gadsimtu tika ievesti voti – krieviņi (somugru izcelsmes), kuri tika izmantoti Bauskas pils celtniecībā. Vēlāk nekur Latvijas iedzīvotāju struktūrā šīs grupas neparādās, tām nebija etniska turpinājuma. Laika gaitā nelielas etniskas saliņas izkusa pamattautā. Krievu masveida ienākšana saistīta ar vecticībnieku bēgšanu uz šejieni 17. gadsimta beigās no Pleskavas–Novgorodas puses. Krievijā pēc 1666. gada baznīcas reformas vecticībnieki tika nežēlīgi vajāti un viņi meklēja patvērumu – vietu, kur varētu saglabāt neskartu savu ticību un ar to saistītās dzīves īpatnības un kultūras vērtības. Baltijā viņi to atrada. Notika krievu vecticībnieku samērā masveidīga ieceļošana. 18. gadsimta beigās viņi bija 12000, 19. gadsimta pirmajā pusē – vairāk nekā 20000, bet 1897. gadā – 65000. Latvijā vecticībnieki sekmīgi iesakņojās. Viņi izrādījās vēlams darbaspēks kungiem un labi sadzīvoja ar latviešu un citu tautību zemniekiem Latgalē. Pirmie viņu dievnami celti jau 17. gadsimtā – Kurzemes hercogistē un Daugavpils apkārtnē. Vecticībnieku apdzīvotās vietas radās Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā, Jēkabpilī. Kopš tā laika Latvijā ir paliekošas krievu kolonijas. 18. gadsimtā vecticībnieki ieceļoja arī Rīgā. (Podmazovs, 50–51, 60)

Pēc visas latviešu apdzīvotās teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai mainījās šejienes krievu stāvoklis. Juridiski un politiski viņi kļuva par valdošās tautas pārstāvjiem. Baltijas savdabīgos apstākļos viņi faktiski vēl ilgi palika otršķirīgās pozīcijās, jo valdošā vācu virsotne, ieguvusi no cara Pētera I savu autonomiju, neizlaida no rokām vadības grožus ne-

vienā sfērā. Pat ar Pēterburgas aizbildniecību krievu tirgotājiem un rūpniekiem Rīgā ilgi bija jācīnās par savām saimnieciskajām pozīcijām un par pārstāvniecību pašvaldībā. Latvijā netika iepludinātas lielas krievu zemnieku masas. Tomēr 19. gadsimtā pēc dzimtbūšanas atcelšanas Krievijā notika krievu stihiska ieplūšana šeit, kā arī impērijas mudināta ieceļošana. 1897. gadā krievu skaits Latvijā sasniedza 171 tūkstoti, bet Rīgā viņi stabili ieņēma trešo vietu – aiz latviešiem un vāciešiem.

Latviešu etniskā attīstība cittautiešu ieceļošanas viļņos

Visas tautas veidojās ilgstošas etniskās evolūcijas, etnoģenēzes ceļā, uzsūcot sevī dažādas ietekmes. Neviena tauta nav radusies pēkšņi gatavā veidā. Kā norisa latviešu etnoģenēze? Latvijai piemita dažas būtiskas etniskās struktūras veidošanās iezīmes. Cittautieši Latvijā izvietojās izkļiedēti, neradot prāvus noslēgtus etniskus anklāvus. Varām mainoties, Latvijā saglabājās viens, skaitliski dominējošs pamatetnoss – latvieši. Šāds etniskais izvietojums atviegloja Latvijas kļūšanu 20. gadsimtā par nacionālu valsti.

Latviešu etnoģenēzei labvēlīgus apstākļus radīja tāda īpatnība, ka citu tautu pārstāvju ieceļošanas process ritēja pakāpeniski. Tajā nebija tāda pēkšņuma un masveidīguma, kas radītu straujas negatīvas izmaiņas (kā migrācija padomju režīma laikā). Ienācēji (veciticībnieki, ebreji un citi) paspēja adaptēties, ieaukt Latvijas klimatiskajos un saimnieciskajos apstākļos, atrast šeit savu nišu. Nenotika Latvijas kolonizēšana ar cittautu zemnieku masām, kas varētu draudēt ar asimilāciju. Kā zināms no vēstures, senos prūšus pazudināja tieši vācu zemnieku iepludināšana viņu ieņemtajās zemēs. Latvijā iekarotāji bija šaurs valdošais slānis: vācu un poļu muižniecība, arī krievu birokrātija pēc šīs teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai, viņi nevarēja būtiski ietekmēt latviešu etnoģenēzi.

Latviešu etnoģenēze notika ļoti homogēnā (etniski viendabīgā) vidē. 16.–17. gadsimtenī, kad norisinājās latviešu etnoģenēzes izšķirošais process un viņi izveidojās par vienu tautu, Latvijā dzīvoja mazāk par pusmiljonu cilvēku. (E. Dunsdorfs piemin 465 tūkstošus.) To vidū 89% bijuši latvieši, 6% vācieši, 4% libieši un pavisam nenozīmīgs slāvu skaits pierobežā. (Dunsdorfs, Spekke, 210, 221, 227) Šajā laikā ārzemnieki, kas apceļoja Latviju, savā ceļā vairs nesastop kuršus vai zemgaļus, bet vienu tautu – latviešus. Kaut arī Livonija bija svešas varas izveidota valsts, tās pastāvēšana veicināja četru baltu cilšu un libiešu saliedēšanos vienā zemnieku tautā ieprētīm kungiem – vāciešiem.

Latviešu tautas izveidošanās procesam labvēlīgs bija arī tā brīža

vēsturiskais apstāklis, kad vēl nebija sākusies Latgales nošķiršana no Kurzemes un Vidzemes un tās atsvešināšanās. Šajā ziņā liktenīga robeža bija Altmarkas pamiers 1629. gadā starp Poliju un Zviedriju. Pēc tam sākās Latgales atšķirīga attīstība, kas vēl ilgi kavēja latviešu konsolidēšanos. Izšķirošajā etnoģenēzes procesa posmā vienādi aktīvi piedalījās visas tautas daļas. Tauta, kas turpina dzīvot savā etnoģenēzes zemē, tiek saukta par autohtonu. Latvijā autohtonas ir divas tautas – latvieši un lībieši. Citu tautu pārstāvji, lai arī viņi ir seni Latvijas iedzīvotāji, ieceļoja ar savu etnisko seju. Poļi, vācieši, krievi, ebreji, kompakti dzīvojot, arī turpmāk saglabāja savu etnisko veidolu. Par latviešu etnoģenēzi kopumā varam secināt, ka cittautiešu pakāpeniskā ieceļošana gadsimtu laikā neievirzīja latviešu etnisko attīstību citā gultnē. Kad 19. gadsimtā sākās masveidīgākas viņu ieplūšanas, arī no augšas stimulētas, latvieši jau bija izveidojušies par kultūrnāciju ar savu literāro valodu, etniskās kultūras vidi un nacionālo eliti. Lai arī latvieši savā vēsturiskajā teritorijā ilgi bija ekonomiski un politiski apspiesta tauta, tās etniskās attīstības apstākļi bija labvēlīgi.

Tautu sadzīvošanas pieredze

Kāda pieredze, kādas tradīcijas iemūžinātas tautas vēsturiskajā atmiņā par gadsimtiem ilgu sadzīvošanu Latvijā? Vēsture nav atstājusi dziļu konfliktu – ne teritoriāla, ne etniska, ne konfesionāla rakstura – perēkļus. No vēstures ir zināmi gadījumi, kad teritoriālu pretenziju dēļ radušies smagi konflikti (kā Karabahas dēļ starp armēņiem un azerbaidžāņiem). Bīstami, kad etniskās nesaskaņas savijas ar konfesionālām pretenzijām, kā tas ilgstoši ir bijis Balkānos. Relatīva konfesionālā iecietība, kā rietumnieciska iezīme, kļuva raksturīga Lietuvas Lielkņazīstei, Livonijai, Kurzemes hercogīstei.

Vislabākais sadzīvošanas piemērs ir Latgale. Tā atrodas uz robežas ar austrumslāvu etnisko areālu. Kopš seniem laikiem Latgale arī izjuta slāvu spiedienu un krievu un baltkrievu grupu pastāvīgu ieceļošanu. No Polijas un Krievijas ienāca arī ebreji. Ilgstoši tur saglabājās poļu vara (1562–1772), bet vēl ilgāk – poļu kultūras ietekme. Daudzi Latgales pagasti bija gan etniski raibi, gan reliģiskā ziņā daudzveidīgi. Mazpilsētās slējās lepni katoļu baznīcu torņi, bet turpat atradās vieta luterāņu un pareizticīgo baznīcai, sinagogai un vecticībnieku dievnamam. Ievērojams un paliekošs ir Latgales tradicionālo nacionālo grupu devums kultūras dzīvē. Caur Latgali tas ienāca arī pārējā Latvijas daļā.

Poļi, ilgstoši atrodoties vadošajās pozīcijās visās Latgales dzīves sfērās, izveidoja savu elitāru muižniecisku kultūru, kura attīstījās Plāteru,

Borhu, Buiņicku u.c. muižnieku ligzdās Krāslavā, Preiļos, Dagdā, Varakļānos. Tur bija bagātīgas bibliotēkas un norisinājās intensīva garīgā dzīve. Poļu kultūra atstāja neizdzēšamas pēdas Latgales arhitektūrā, katoļu baznīcu interjerā, mākslā. Latvijas iedzīvotāji joprojām lepojas ar Aglonas baziliku, Sv. Ludvika baznīcu Krāslavā, Sv. Krusta baznīcu Pasiēnā u.c. arhitektūras pērlēm. Daži poļu muižniecības pārstāvji centās ko labu darīt Latgales zemnieku attīstībā. Tapa pirmais pētījums par Latgales vēsturi (J. Hilzens), publikācijas par latgaliešu etnogrāfiju (K. Buiņickis, G. Manteifels). Poļu kultūra, dabiski, ievilka savā orbītā arī kādu latviešu zemnieku jaunatnes daļu, jo tā bija iekļaušanās izglītotā vidē, augstākas kultūras virzienā. Sakari ar Polijas profesionālo mūziku, dzeju un literatūru savukārt ietekmēja latviešu kultūras izaugsmi. (Poļu kultūra Latvijā. Latviešu variants, 10–15, 23–18, 83–89)

Ebreji, kas sākotnēji pārstāvēja galvenokārt sīktirgotājus un amatniekus, pildīja svarīgas saimnieciskas funkcijas, viņi bija starpnieki starp nozarēm un sociālām grupām. Ar to arī izskaidrojama vietējā administrācijas labvēlība, kas dažkārt mazināja impērijas likumu bardzību un ierēdņu patvaļu. Reizē ar saimnieciskās dzīves rosināšanu ebreji atstāja ievērojamas pēdas kultūras dzīvē. Liberalizējoties Krievijas impērijas likumiem 19. gadsimtā, mainījās ebreju kopienas sociālais sastāvs. Ebreju vidē bija raksturīga fanātiska tiekšanās pēc izglītības: radās ebreju advokāti, mediķi, farmaceiti, arī brīvo profesiju pārstāvji – mūziķi, arhitekti.

Daudzi autori, kas rakstījuši par ebreju vēsturi Latvijā (J. Šteimans, B. Volkovičs u.c.), pamatoti izceļ Daugavpili – pilsētu, kur tradicionāli dzīvoja daudz ebreju. Daugavpils ietilpa ebrejiem atļautajā apmešanās joslā un, kopš Latgales pievienošanas Krievijai 1772. gadā, šajā pilsētā puse iedzīvotāju vienmēr bija ebreji. 1897. gadā no 60 tūkstošiem pilsētas iedzīvotāju 32 tūkstoši bija ebreji. (Евреи в Даугавпилсе, 25) Daugavpils ebreji devuši pasaulei daudzus ievērojamus kultūras pārstāvjus. Tie ir diriģents G. Fitelbergs, amerikāņu gleznotājs Marks Rotko, slavenais režisors Solomons Mihoels (viņa vārdā Daugavpili nosaukta iela) u.c. No Daugavpils cēlusies pazīstamā Mincu ģimene. Pauls Mincis bija ievērojams neatkarīgās Latvijas politiķis.

Baltkrievu iecerotāji bija zemnieki. Kopā ar latviešu zemniekiem viņi veidoja radniecīgu zemniecisku sadzīves kultūru, kurā bija daudz folkloras, līdzīgu materiālās, etnogrāfiskās kultūras elementu. Latviešu un baltkrievu zemniekiem bija vienāds sociālais stāvoklis un kopīgas intereses, turoties pretī varas ierēdņiem un muižnieku uzspiestajam poliskumam. Par latviešu un baltkrievu psiholoģisko tuvību rakstīja M. Skujenieks, to uz-

svēra Rainis, aizstāvot baltkrievu intereses LR 1. Saeimā. Neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā sevi spoži pieteica Latgales baltkrievu inteliģence, veidojot baltkrievu skolas, dibinot biedrības un izdodot literatūru baltkrievu valodā. Skolotājs un folklorists Sergejs Saharovs savācis prāvu vietējās baltkrievu folkloras kolekciju. Toreiz radītās baltkrievu kultūras vērtības ir paliekošs pamats, uz kā šodien mēģina balstīties Daugavpils baltkrievu biedrība "Uzdim" un citas baltkrievu biedrības Latvijā.

Krievu zemnieki – vecticībnieki – pēc ieceļošanas šeit turējās savrupi, sargājot savas konfesijas savdabību un ar to saistīto dzīvesveidu. Vēsturniece A. Zavarina konstatē, ka viņi arī 20. gadsimtā rūpīgi sargāja senās paražas, īpatnības māju celtniecībā un iekārtošanā, apģērbā, muzikālajā kultūrā u.c. Mūsdienās kļuvis skaidrs, ka vecticībnieki ar savu konservatīvismu nosargāja lielas vērtības. Viņu dievnamos saglabātas senās svētbildes, savāktas veco garīgo grāmatu kolekcijas. Par pētniecības objektu kļūst no seniem laikiem saglabātā zīmju dziedāšana, rokdarbi un apģērbi. Vecticībnieku pienesumā Latvijas iedzīvotāju kopīgajā kultūras krātuvē ir arī morālās vērtības: darba tikums, no agrākiem laikiem mantotās uzņēmējdarbības tradīcijas, labdarība (Заварина, 236–241).

Visus Latgalē dzīvojošos cilvēkus – dažādu ticību un tautību pārstāvjus dziļi ietekmēja Latgales daba – zilie ezeri un Daugava. Daugava ir noturīgs simbols latviešu, baltkrievu un poļu dzejā. Latgaliskais patriotisms vienoja, psiholoģiski stiprināja Latgales reģionālismu, kam pamatus radīja vēsturiskās un saimnieciskās īpatnības. Droši var runāt par Latgales multikulturālo pieredzi: latviešu, krievu, poļu, baltkrievu u.c. kultūru mijiedarbība bagātināja visus. Bet vienlaikus veidojās arī lielāka atvērtība, iecietība pret citādo. Latgales pieredze liecina, ka negatīvisma, ksenofobijas dažādas izpausmes (antisemitisms un rusofobija) nesakņojās tās agrākajā vēsturē, bet radās vēlāk, divu totalitāru režīmu laikā.

Rīgas loma etniskās struktūras un etnisko attiecību veidošanā

Rīgas ģeogrāfiskā atrašanās vieta pie Daugavas ietekas Baltijas jūrā noteica tās pastāvīgo ģeopolitisko nozīmi un lomu visas Latvijas etniskajās attiecībās. Vācieši neatklāja Rīgu. Tirdzniecības ceļš pa Daugavu uz Baltijas jūru jau sen bija apgūts. Vēsturnieks J. Graudonis apraksta šo ceļu, ko izmantoja 1. gadu tūkstoši pirms Kristus: Daugava, Dņepra, Volga savienoja rietumu kultūru ar skitu kultūras pasauli. "Seno laiku stāstos" pieminēts ceļš no "varjagiem uz grieķiem". Paši pirmie Rīgas saimnieki bija lībieši, tad šeit ieradās un sāka saimniekot vācieši. Pēc J. Strauberga

versijas Rīgā vienlaicīgi dažādās tās pusēs atradās vāciešu, lībiešu un latviešu galī. Rīgas sākotnējais etniskais raibums labi izskaidrojams – pilsēta pievilka tirgotājus no dažādām zemēm.

Rīgas dzīvē ilgi dominēja tirdzniecība, bet 19. gadsimtā sāka dominēt rūpniecība. Jebkura pilsētas saimnieciskā aktivitāte pievilka darbaspēku no citurienes. Livonijas pastāvēšanas laikā tirdzniecība ieguva leģitīmu raksturu, Rīgai bija virkne līgumu (noslēgti 1210., 1229., 1405. un citos gados). Kopš 1281. gada Rīga bija Hanzas locekle, bet pilsētai veidojās cieši tirdzniecības sakari arī ar Smoļensku, Novgorodu, Polocku, Vitebsku. Līgumi paredzēja, ka Daugava būs atvērta tirdzniecībai uz Austrumiem un Rietumiem. Tāpēc viduslaiku Rīgā parasta parādība bija tirgotāji no Lībekas, Gotlandes, Novgorodas un Polockas, kā arī strūdzinieki no baltkrievu zemēm Daugavas augštecē.

Zviedru laikos, kad 1621. gadā Rīgu ieņēma zviedru karaspēks karaļa Gustava II Ādolfa vadībā, Rīga kļuva par Zviedrijas karaļvalsts vislielāko pilsētu. Bagātie Rīgas tirgotāji kreditēja karaļnamu. Visos laikos Rīga kļuva par rezidenci iekarotāju varai – poļiem, zviedriem, krieviem. Te izvietojās gubernators ar savu administrāciju, armiju virspavēlniecība un garnizoni. Rīgu apmeklēja monarhi – Stefans Batorijs, Gustavs II Ādolfs, Pēteris I, Nikolajs II. Pēc pievienošanas Krievijas impērijai Rīga, pateicoties tranzītirdzniecībai, kļuva ātri augoša, attīstīta pilsēta.

Pretrunīgi vērtēta Rīgas vieta latviešu nacionālajā attīstībā. Kopš 12.–13. gadsimta Rīga bija centrs, no kurienes sākās baltu cilšu un lībiešu iekarošana. Latviešu acīs tā ilgi varēja likties sveša, kungu pilsēta, kā "nagla, iedzīta latviešu miesā". Bet tā ir tikai viena patiesības daļa. Pastāv arī otra. Feodālajā Rīgā iebēga latviešu zemnieki, glābjoties no vergošanas muižkungiem. Muižnieki pieprasīja bēgļu izdošanu, bet Rīga deva viņiem patvērumu, jo tai bija vajadzīgs darbaspēks. Saskaņā ar noteikumiem aizbēgušie zemnieki pēc diviem gadiem kļuva brīvi cilvēki, viņi sāka cīņu par savu vietu saimnieciskajā dzīvē, iekaroja amatus, veiksmīgākie kļuva par uzņēmējiem.

Rīga bija arī topošās latviešu nācijas konsolidācijas centrs ar Rīgas Latviešu biedrību, latviešu avīzēm, biedrībām un teātriem. Latvijas brīvvalstī tā ir galvaspilsēta – nacionālās valsts politiskās dzīves centrs. Arī pēc Otrā pasaules kara pārkrievotajā Rīgā latviešu inteliģencei izdevās saglabāt savu infrastruktūru – kultūras iestādes, akadēmisko vidi, skolu dzīvi, kur funkcionēja un attīstījās latviešu valoda.

Rīgas ārējā izskatā sajaukušies visdažādākie stili un dažādas nacionālās tradīcijas, jo arhitektu un celtnieku vidū bija vācieši, latvieši, zvied-

ri, krievi, poļi, holandieši. Protams, ka vāciskais veidols ar saviem mūriem un gotiskām celtnēm Vecrīgā dominēja un saglabājās joprojām. Rīgas priekšpilsētā – Maskavas forštatē veidojās cits stils – ne vācu, ne latviešu, bet citnacionāls. Vispirms tur apmetās ebreji no Kurzemes – viņiem administrācija ierādīja vietu, kur dzīvot, bet nepiešķīra tiesības apmesties uz pastāvīgu dzīvi. Tur ieradās vecticībnieki no Latgales, bet vēlāk – arī čigāni. Šī Rīgas daļa ar saviem koka namiem ilgi saglabāja īpatnēju auru.

Tātad – kam Rīga pieder? Vācu vēsturniece Ulrike fon Hiršhauzene Rīgā prezentēja savu grāmatu "Kopības robežas. Vācieši, latvieši, krievi un ebreji Rīgā no 1860. līdz 1914. gadam". Sarunā ar "Dienas" žurnālistu viņa izteica savu viedokli, ka Rīgas nelaime esot tā, ka tās vēsture tikusi nacionalizēta: vācieši redzēja Rīgu kā vācu pilsētu. Latvieši to uztvēra kā latviešu, bet krievi joprojām Rīgu uzskata par krievu pilsētu. Rīgu vajadzētu skatīt kā multikulturālu pilsētu, uzsvēra vēsturniece. Tāda ir Rīgas galvenā īpatnība. Rīgas vēsturē sakņota tās atvērtība citām kultūrām. Rīga, tāpat kā Latgale, ar savu etnisko raibumu pozitīvi ietekmē atmosfēru valstī. Rīga palīdz pārvarēt provinciālisma iezīmes to Latvijas cilvēku apziņā, kas auguši tīri latviskajos Vidzemes un Kurzemes rajonos. Sākumā Rīga pārsteidz viņus, bet galu galā iemāca dzīvot multikulturālā vidē.

Mūsdienīgās etniskās struktūras attīstība 20. gadsimtā

Buržuāziskās modernizācijas laikmetā 19. gadsimta beigās izkristalizējās Latvijai tradicionālais iedzīvotāju etniskais sastāvs. Viskrievijas tautas skaitīšana 1897. gadā parādīja, ka latvieši veido relatīvu vairākumu – 68%, bet 32% ir krievi, vācieši, poļi, ebreji un citi.

Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs 1897. gadā

Tautība	Pavisam	Procentos
Latvieši	1 316 169	68,2
Vācieši	136 552	7,1
Krievi*	233 667	12,2
Ebreji	119 569	6,2
Poļi	62 700	3,3
Igauņi	17 000	0,9

* Baltkrievi atsevišķi netiek parādīti, viņi tiek pievienoti krieviem, ja ir pareizticīgie, vai poļiem un latviešiem, ja ir katoļi.

Modernizācijas laikmets izmainīja iedzīvotāju proporcijas lielajās pilsētās. 1867. gadā vācieši vēl dominēja Rīgā (42,9%), bet pavisam citāda aina ir rūpnieciskajā Rīgā. 1897. gadā vācieši zaudēja prioritāti (viņi ir 23,8%), bet iedzīvotāju vairākums ir latvieši (45%). Tie ir galvenokārt Kurzemes un Vidzemes bezzemnieki, kas rūpnieciskā pacēluma gados pārcēlās uz pilsētām un kļuva par rūpniecības strādniekiem. Palielinājās arī cittautiešu skaits Rīgā, jo strauji augošā Rīgas rūpniecība pievilka darbaspēku no Krievijas agrārajām guberņām. 1897. gadā krievi Rīgā ir 16% un tā ir trešā lielākā iedzīvotāju grupa pilsētā. Turpinoties rūpniecības uzplaukumam, 1913. gadā Rīgas iedzīvotāju vidū nedaudz samazinājās latviešu (42%), vācu (13,3%) īpatsvars, bet pieauga krievu, poļu un lietuviešu skaits.

Pēc M. Skujenieka datiem Kurzemes un Vidzemes lauku rajonos dzīvoja galvenokārt latvieši (viņu īpatsvars svārstījās 93–95% robežās). Etniski raibas bija kļuvušas pilsētas. Vēsturiski tāda izveidojās arī Latgale. Pēc cariskā administratīvā iedalījuma latviešu apdzīvotie Ludzas, Daugavpils un Rēzeknes apriņķi bija iekļauti Vitebskas guberņā jau kopš 18. gadsimta beigām. Tādējādi Rēzeknes apriņķi bija 62% latviešu, Daugavpils – 54%, Ludzas apriņķi – 66% latviešu. Tur attiecīgi lielāks bija krievu, baltkrievu, ebreju, poļu iedzīvotāju procents.

Tāda izskatījās Latvijas etniskā sastāva kopaina 20. gadsimta sākumā. Bez skaitliski dominējošās latviešu pamattautas Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji bija vācieši, poļi, ebreji, lietuvieši un igauņi.

Ļoti nozīmīgs periods Latvijas nacionālās valsts attiecību veidošanā ar savām tradicionālām cittautiešu grupām ir brīvvalsts laiks (1918–1940). Latvijas neatkarības gados sākās cittautiešu etnisko grupu pārtapšana par minoritātēm, kuru attiecības ar valsti noteiktas likumdošanā. Neatkarīgās Latvijas valstsvīri savos pirmajos paziņojumos un dokumentos (1918. gada 17. novembrī pieņemtajā Politiskajā platformā u.c.) deklarēja politiskās nācības ideju, kuras konsekvents aizstāvis bija Miķelis Valters. Latvijas suverenitātes paudējam bija jābūt Latvijas tautai – visiem pilsoņiem. Ar tādiem nodomiem piedzima Latvijas valsts. Tomēr ceļā uz nokārtotām etniskām attiecībām bija jāpārvar daudz grūtību. Pēc vairākiem karadarbības gadiem saimniecība bija izpostīta, Latvijas zeme vēl nepiederēja Latvijas tautai, tā bija jāatbrīvo. Cittautiešu vidē sākumā valdīja nedrošība un neticība jaunās varas stabilitātei. Lūzuma moments iestājās pēc bermontiādes 1919. gada rudenī.

Nostiprināt demokrātisko kārtību, arī attiecībās ar minoritātēm, mudināja Eiropas demokrātiskie režīmi un Tautu Savienība. Latvijas politiķi saprata nepieciešamību iegūt starptautisku atzinību un nodrošināt iekšēju

stabilitāti, jo pastāvēja arī pretestība nacionālai valstij, piemēram, – konservatīvo vācbaltiešu separātisma plāni. Latvijas valsts piedāvāja minoritātēm kultūras autonomijas modeli. Jaunām minoritātēm tas atviegloja savas vietas iegūšanu neatkarīgajā valstī. 1919. gadā Tautas padome pieņēma vairākus liberālus likumus: 1919. gada 23. augustā Pilsonības likumu, 1919. gada 8. decembrī "Likumu par Latvijas izglītības iestādēm" un arī "Likumu par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā" (pēdējā likuma izstrādē piedalījās vācbaltiešu un ebreju pārstāvji). Tautas padomes pieņemtie likumi un arī Latvijas Satversme pavēra ceļu minoritāšu līdzdalībai valsts celtniecībā. Sevišķi labvēlīgs periods etnisko attiecību vēsturē bija parlamentārās republikas 15 gadi.

1935. gadā Latvijas iedzīvotāju vidū latvieši bija 75%, krievi – 10,5%, ebreji – 4,79%, vācieši – 3,19%, poļi – 2,5%, baltkrievi – 2–3%. Kopumā 25% iedzīvotāju pārstāvēja mazākumtautības. To skaits, īpaši krievu un ebreju, pieauga lielākoties neatkarības gados.

Krievi bija vislielākā minoritāte Latvijā. 1920. gadā to skaits bija 134746 cilvēki, bet 1935. gadā – 206499 cilvēki. Pieaugums izskaidrojams ar bēgļu atgriešanos, nelielu emigrantu plūsmu no sarkanās Krievijas, krievisko pagastu pievienošanu Latvijai pēc miera noslēgšanas ar Padomju Krieviju, kā arī ar lielāku krievu dzimstību. Pieauga arī ebreju skaits: no 79000 1920. gadā līdz 93479 cilvēkiem 1935. gadā, kas izskaidrojams ar bēgļu atgriešanos 20. gados. Vērojamas arī cittautiešu piederīgo skaita svārstības. Poļu skaits nedaudz samazinājās: no 52000 1920. gadā līdz 48949 cilvēkiem 1935. gadā, kaut arī poļi lielā skaitā nebija izbraukuši no Latvijas. To pašu var teikt par baltkrieviem – viņi bija vietējie, pat seni šejienes iedzīvotāji, 97% bija ieguvuši pilsonību. Taču tautskaites parāda baltkrievu skaita strauju samazināšanos – no 75630 uz 38010 cilvēkiem. Šīs svārstības izskaidrojamas lielākoties ar cilvēku neskaidru, labilu nacionālo pašapziņu un padošanos dažādām (politiskām, administratīvām) ietekmēm.*

Neatkarīgās Latvijas likumi ievirzīja etniskās attiecības integrācijas procesa gultnē. Visām minoritātēm Latvijas likumi pavēra iespēju piedalīties valsts politiskajā dzīvē, taču viņu aktivitāti noteica izglītības potenciāls un agrāk iegūtā politiskā pieredze. Politiskajā dzīvē vislabāk pārstāvētas bija vācbaltiešu un ebreju minoritātes: tām bija liels politisko partiju un deputātu skaits Saeimā. Krievu potenciāls (arī ekonomiskā un politiskā pieredze) bija pieticīgāks, tomēr Saeimās viņi bija pārstāvēti ar

* Statistiskās ziņas ņemtas no grāmatām: *Volkovs V.* Krievi Latvijā. - Rīga, 1996; *Dribins L.* Ebreji Latvijā. - Rīga, 1996; *Jēkabsons Ē.* Poļi Latvijā. - Rīga, 1996; *Apine I.* Baltkrievi Latvijā. - Rīga, 1995.

3–6 deputātiem, tie bija gan pareizticīgie, gan vecticībnieki. Kopumā LR Saeimās 17–18 deputāti bija minoritāšu pārstāvji, viņi spēja savā starpā vienoties, kad vajadzēja aizstāvēt kultūras autonomiju no konservatīvo latviešu politiķu uzbrukumiem.

Vispārliciecinot, minoritātes sevi pieteica kultūras dzīvē, jo to arī paredzēja LR likumi. Vislabvēlīgākajā periodā – 1933./34. mācību gadā – Latvijā darbojās mazākumtautību 555 pamatskolas: 236 krievu, 88 vācu, 100 ebreju, 35 poļu, 23 baltkrievu, kā arī 38 ģimnāzijas. Augstskolas izglītības sfērā darbojās Universitātes Zinātņu krievu institūts, kas gatavoja skolotājus krievu skolām, un vācu Herdera institūts. Starpkaru posmā minoritāšu – krievu, vācu, ebreju, poļu, baltkrievu – valodās iznāca avīzes un žurnāli. Īpaši labā profesionālā līmenī izdotās avīzes bija "Сегодня" krievu un "Rigasche Rundschau" vācu valodā. Starptautiski atzīts bija Rīgas Krievu drāmas teātris, kas izveidots 1883. gadā un tobrīd bija vienīgais pastāvīgi darbojošais profesionālais teātris ārpus pašas Krievijas. Teātra izrādes sniedza arī aktieru kolektīvi vācu, ebreju, poļu, baltkrievu valodā. Minoritāšu uzticība Latvijas valstij šajā periodā auga pa augšupejošu ceļu un varēja jau spriest par sasniegto integrēšanās pakāpi. 1935. gadā LR pilsonību bija ieguvuši 97,6% tās iedzīvotāju. Latviešu valodu bija apguvuši 81,95% vāciešu, 62,46% ebreju, 46,43% poļu, 23,27% baltkrievu, bet krievi – tikai 18,85%. (Dribins, 32) Latgalē bija vismazākais latviešu valodas pratēju skaits, jo 80% krievu piederēja mazizglītoto Latgales krievu zemnieku grupai.

Latvijas valsts kursam uz kultūras autonomiju un sadarbību ar minoritātēm bija arī pretinieki – Nacionālais klubs, Demokrātiskais Centrs u.c. nacionālistiski grupējumi. 30. gadu sākumā sāka iezīmēties minoritātēm nelabvēlīgs kurss. 1931. gadā šo spēku pārstāvji guva panākumus Saeimas vēlēšanās, par Ministru prezidentu kļuva Marģers Skujenieks, bet par izglītības ministru – Atis Ķeniņš. Viņš neslēpa nodomu pakāpeniski latviskot minoritāšu skolas. Tas jau bija pagrieziena no integrācijas modeļa uz asimilāciju. Latvijas ekonomikai stabilizējoties, Latvijas valstij mazāk bija nepieciešamas cittautiešu (vācu, ebreju) kapitāla investīcijas un vienlaikus ar uzbrukumu demokrātijas institūtiem sākās uzbrukums minoritāšu tiesībām. Pavisam krasas izmaiņas valsts iekārtā ieviesa K. Ulmaņa veiktais 1934. gada 15. maija apvērsums. Apvērsuma mērķis – izveidot nacionāli viengabalainu valsti – izslēdza no līdzdalības politikā minoritātes pārstāvošus pilsoņus. Jaunais nacionālisms nobīdīja Latvijas minoritātes Latvijas dzīves perifērijā. 30. gadu beigās minoritāšu, sevišķi krievu, ebreju, baltkrievu, jaunatnē pieauga simpātijas pret PSRS. Liktenīgu pārbaudījumu priekšvakarā Latvijas tauta nebija saliedēta.

Vērtējot etnisko attiecību raksturu un Latvijas valsts attieksmi pret mi-

noritātēm 1918.–1940. gadā, par labvēlīgu jāatzīst parlamentārisma laiks, kad iezīmējās politiskās nācības ideja un tika izmēģināti integrācijas mehānismi. Tajā laikā gūtajai pozitīvajai pieredzei Latvijas politiķi un minoritāšu līderi pievērsa uzmanību pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā.

Trieciens Latvijas tradicionālajai etniskajai struktūrai un sakārtotām etniskajām attiecībām bija Otrais pasaules karš un divi totalitārie režīmi. Būtībā beidza pastāvēt divas daudzskaitlīgas tradicionālas Latvijas minoritātes – vācieši un ebreji. Vācu minoritātei tika uzspiesta t.s. repatriācija, kas faktiski bija divu totalitāru varu (Vācijas un PSRS) vienošanās rezultāts. 1939. gadā un vēlāk no Latvijas izceļoja vairāk nekā 60000 vāciešu. Vācu okupācijas laikā notika katastrofa – holokausts: Latvijas ebreju totāla iznīcināšana. Tajā gāja bojā ap 70000 cilvēku – Latvijas pilsoņu. Pētījumā par holokaustu Latvijā vēsturnieks Andrievs Ezergailis uzsver, ka tas bija lielākais kriminālais noziegums, kāds jebkad ir noticis uz Latvijas zemes.* Deformēta tika ne tikai vēsturiski izveidojusies iedzīvotāju struktūra, bet cieta arī cilvēku domāšana. Svešās ideoloģijas atstāja mantojumā antisemitismu, rusofobiju un citas ksenofobijas izpausmes.

Padomju režīms dažu gadu laikā radikāli, sistēmiski izmainīja visu dzīvi Latvijā, bet uzspiestā masveida migrācija no citām republikām dažu gadu desmitu laikā izkropļoja etnodemogrāfisko ainu. 1989. gadā Latvijā latvieši palika vairs tikai 52%, bet austrumslāvu īpatsvars pieauga līdz 42%. Rīgā latvieši bija tikai 36%. No etnisko proporciju straujām, režīma uzspiestām pārmaiņām izrietēja arī latviešu valodas izspiešana no daudzām nozīmīgām sfērām, kā arī zaudējumi latviešu kultūrai. Zaudētajos palika arī tradicionālās vēsturiskās minoritātes, tās beidza pastāvēt kā kopas ar savu iekšējo dzīvi. Iebraucēju masa pakāpeniski sāka veidoties par citu – imigrantu minoritātes – tipu, kam vēl bija jāintegrējas Latvijas dzīvē. Atjaunotajā Latvijas neatkarīgajā valstī etnopolitika vērsta pret padomju nacionālās politikas sekām, tā pavēra ceļu latviešu valodas un kultūras nostiprināšanai, kā arī minoritāšu kultūras dzīves atjaunošanai.

Latvijas etniskais sastāvs atjaunotās valstiskās neatkarības gados nav strauji mainījies – ne migrācijas, ne demogrāfisko pārmaiņu dēļ. Latvija ir multietniska valsts ar apmēram 120 dažādiem etniskiem veidojumiem. Demogrāfiskā tendence rāda latviešu īpatsvara pieaugumu no 52% 1989. gadā līdz 58% 2007. gadā. Cittautiešu daļa ir 42%. Viņu vidū visplašāk pārstāvētas ir jau no 20. gadsimta sākuma Latvijā dzīvojošās mazākumtautības: krievi (vislielākā tautība – 646567 cilvēki), baltkrievi, poļi, ebreji, lietuvieši, kā arī ukraiņi (kuri gan nav Latvijas tradicionālā tautība).

* Skat.: Jaunā Gaita, 1991, Nr. 186, 45. lpp.

Valstī ar tik raibu etnisko sastāvu un smagu padomju laika mantojumu etnopolitikai vajadzētu ieņemt īpaši svarīgu vietu. Tomēr tā tas nenotika un etnopolitika neatkarīgajā Latvijas valstī nekļuva par prioritāti. Vienīgais speciāli minoritāšu stāvoklim domātais likums "Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju" pieņemts 1991. gada 19. martā. Tā saturu ietekmēja Latvijas brīvvalsts pozitīvā pieredze un LT Frontes cerība iesaistīt valsts celtniecībā visas tautības. Likums nospēlēja pozitīvu lomu, sekmējot minoritāšu kultūrbiedrību veidošanos un viņu strukturēšanās sākumu. Pēc PSRS sabrukuma cittautiešiem nācās apjēgt jauno vēsturisko situāciju, savu jauno – minoritāšu statusu neatkarīgajā valstī, viņiem nācās atrast savu vietu tajā. Ja pēc 1918. gada 18. novembra nelatviešu adaptāciju jaunā situācijā atvieglāja ātri iegūtā LR pilsonība un valsts pretimnākšana, tad likumdošanas virzība Latvijā 90. gados minoritāšu adaptāciju atvieglāja.

Etnopolitikas saturu noteica politiķu stingrā apņēmība vērsties pret padomju nacionālās politikas sekām, atjaunojot latviešu, kā pamatnācijas, statusu savā dzimtenē. Tādēļ LR pilsonība tika piešķirta tikai tiem, kam tā bija jau pirms 1940. gada 17. jūnija, latviešu valoda sāka spēji funkcionēt kā vienīgā valsts valoda. Pārmaiņas izglītības sistēmā paredzēja cittautiešu bērnu ātru integrēšanu Latvijas sabiedrības dzīvē. Minoritātēm likumi un Satversme pavēra ceļu savas kultūras un identitātes kopšanā, bet lielajai nepilsoņu masai tika piedāvāta pakāpeniska naturalizācija. Kopumā tā bija etnonacionālismā sakņotā etnopolitika. Etnisko attiecību speciālisti Latvijā un Eiropas institūciju eksperti, arī pieņemot, ka LR likumdošana 90. gados bijusi vēsturiski likumsakarīga, kritizēja tās iedzīvināšanas taktiku, sasteigtību, neprasmī atrast dialoga iespējas ar cilvēku grupām, uz kurām likumi attiecās. Latvijā ilgi nebija nevienas valstiskās institūcijas, kas profesionāli nodarbotos ar integrācijas virzīšanu un pievērstos minoritāšu dzīvei. Tikai 1996. gadā prezidents Guntis Ulmanis izveidoja Tautību konsultatīvo padomi. Taču tā darbojās tikai līdz 1999. gadam.

Etniskās attiecības daļēji normalizēja un ievirzīja tiesiskuma gultnē Pilsonības likuma (ar vecuma ierobežojumiem) pieņemšana 1994. gada jūlijā, likuma pieņemšana "Par bijušās PSRS pilsoņu statusu" 1995. gada 12. aprīlī, naturalizācijas procesa sākums 1996. gada februārī un īpašas institūcijas – Naturalizācijas pārvaldes izveidošana. Šinī laikā notika cittautiešu izšķiršanās par adaptācijas–integrācijas scenāriju. Izbraukšanas tendence uz etnisko dzimteni nebija plaša un savu kulmināciju tā sasniedza 1992. gadā. Dzīves nokārtošanās veicināja citu izvēli: minoritāšu statusa atzīšanu, etnisku konsolidēšanos, strukturēšanos.

20.–21. gadsimtu mijā iezīmējās etnopolitikas liberalizācijas tendences. 1998. gadā tika radikāli mainīts Pilsonības likums. 2001. gadā Sabiedrības integrācijas programma tika pieņemta par valsts programmu. Izveidotas jaunas institūcijas integrācijas procesa veicināšanai: īpašu uzdevumu ministra integrācijas lietās postenis un Sabiedrības integrācijas fonds. 2005. gada maijā Latvija ratificēja EP Vispārējo nacionālo minoritāšu aizsardzības konvenciju. Būtiskas izmaiņas notikušas arī Latvijas minoritāšu dzīvē. Tās pārdzīvo etniskās aktivizācijas un etniskās mobilizācijas stāvokli un nevēlas samierināties ar politikas objekta lomu. Latvijā reģistrētas gandrīz 250 mazākumtautību organizācijas ar savu kultūras infrastruktūru. Pavirzījies uz priekšu arī naturalizācijas process – LR pilsonību šādā ceļā ieguvuši vairāk nekā 127 tūkstoši cilvēku, tomēr 2007. gada martā Latvijā joprojām bija 390000 nepilsoņu.

Pozitīvās pārmaiņas etnopolitikā vēl nav mainījušas tās būtību. Tā paliek konservatīva un paternālistiska, minoritātes vēl nav kļuvušas par partneriem. Tāpēc saglabājas atsvešinātība un arī etniskā spriedze – kā reakcija un nepārvarēta etnonacionālisma iespajds uz politiskiem lēmumiem. Nobriedusi minoritāšu pārstāvju reālā līdzdalība politiskajā procesā un lēmumu pieņemšanā.

Latvijas etnisko attiecību perspektīva varētu būt multikulturālisms. Tas sevi pārliecinoši pieteica un kļuva nenovēršams sakarā ar vispārēju globalizāciju un neatgriezeniskām izmaiņām valstu etniskajā sastāvā. Veiksmīgi multikulturālisma modeli akceptēja Kanāda, to atzīst un izmanto ASV un Austrālijā. Rietumeiropā notiek teorētiskas diskusijas un praktiski meklējumi – atbilstoši katras valsts tradīcijām un etniskā sastāva īpatnībām. Neraugoties uz lielām valstu atšķirībām, iezīmējušies daži kopīgi principi. Multikulturālisms atzīst ne tikai indivīda tiesības, bet arī grupu kolektīvo identitāti un kolektīvās intereses. Kultūras mozaīka netiek atstāta pašplūsmai, tā atrodas valsts aizsardzībā. Nacionālās, kultūras, reliģiskās un lingvistiskās kopienas multikulturālā valstī līdzvērtīgi piedalās sabiedrības dzīvē.

Latvijā ir daudz vēsturisku priekšnoteikumu un aizmetņu multikulturālisma attīstībai. Latvija no senatnes ir etniski raiba, bet mūsdienīga multietniska struktūra pastāv jau simts gadu. Vairāku kultūru koeksistence vēl nav multikulturālisms. Multikulturāla šī sabiedrība kļūs tad, kad politiskā elite vienprātīgi pieņems šo ideoloģiju un arī praktiski konstruēs etnopolitiku atbilstoši plurālistiskās demokrātijas standartiem, piemēram, atsakoties no etniskās dominēšanas politikā. Latvijas politiķi tam vēl nav gatavi. Latvijas sabiedrības iecietības un tolerances līmenis arī neatbilst

multikulturālisma prasībām. Tiesa, Latvijā ir izstrādāta un tiek īstenota nacionālā iecietības veicināšanas programma. Tā paredz izslēgt no Latvijas dzīves uzspiestu asimilāciju, karojošu nacionālismu un ksenofobiskus aizspriedumus.

Latvijas iespējas attīstīties multikulturālisma virzienā nosaka tās ģeopolitisks stāvoklis, etniskās struktūras veidošanās specifika, labvēlīga tautu sadzīvošanas pieredze un galvaspilsētas Rīgas, kā citām kultūrām atvērtas eiropiskas pilsētas, paraugs.

Literatūra

Apine I. Multikulturālisma tradīcijas Latgalē // Multikulturālisms Latvijā: teorija un prakse. – Daugavpils, 1996.

Dribins L. (sast.) Etnisko attiecību vēsture Latvijā. – Rīga, 2000.

Dubins H. Ebreju izglītības biedrības Latvijā // Latvijas Vēsture, 1993, Nr. 2(9).

Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. – Rīga, 1964.

Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos. – Rīga, 1994.

Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā. – Rīga, 1996.

Podmazovs A. Vecticība Latvijā. – Rīga, 2001.

Poļu kultūra Latvijā. Latviešu variants. – Rīga, 1994.

Sedovs V. Balti senatnē. – Rīga, 1992.

Заварина А. Русское население Восточной Латвии во второй половине XIX – начале XX века. – Рига, 1986.

Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. – Даугавпилс, 1993.

*Renāte Blumberga***Libieši***Ieskats senvēsturē*

No kurienes Latvijas teritorijā ieradās Baltijas somu tauta libieši? Vai var apgalvot, ka libieši Latvijā dzīvo jau 3500–4000 gadu vai pat ilgāk? Kuri Latvijā ieradās pirmie – libiešu senči Baltijas somi vai latviešu senči balti? Uz jautājumiem par tik senu vēsturi atbildes meklē arheologi, interpretējot izrakumos atrastās liecības.

Pēc vispārpieņemta viedokļa ap 3400. gadu pr. Kr. Latvijas teritorijā parādījās ķemmes–bedrišu keramikas kultūras nesēji, kurus saista ar Baltijas somu priekštečiem. Bet ap 2300 gadu pr. Kr. šeit ienāca auklas keramikas kultūras nesēji, kurus savukārt saista ar baltu priekštečiem. Neiedziļinoties Baltijas somu un baltu etnoģenēzē, atzīmēsim, ka par libiešiem kā par patstāvīgu Baltijas somiem piederīgu etnisku vienību Latvijā droši var runāt kopš 10. gadsimta. Ap šo laiku sarežģītu etnisku un kultūras procesu rezultātā bija izveidojušās arī Latvijas baltu tautas – kurši, latgaļi, sēļi un zemgaļi.

Par pirmo drošo avotu, kurā minēti libieši (любь, либь, ливь), tiek uzskatīta Krievzemes hronika "Pagājušo gadu vēsture", kas attiecas uz 11. gadsimta beigām un 12. gadsimta sākumu. Hronikā minēti zemgaļi, kurši, latgaļi un libieši, kuriem katram bijusi sava valoda.

Par Vidzemes libiešu izcelsmi pastāv divas galvenās hipotēzes. Viena uzsver Vidzemes libiešu autohtono veidošanos no Latvijas teritorijā dzīvojošajām bronzas un dzelzs laikmeta Baltijas somu ciltīm. Otrās hipotēzes piekritēji uzskata, ka libieši Vidzemē ieceļojuši no Ziemeļkurzemes. 10.–13. gadsimtā Kurzemē norisinājušies intensīvi etniskie procesi, kuru rezultātā kurši devušies ziemeļu virzienā, sajaukušies ar libiešiem, bet daļa iedzīvotāju pārcēlusies uz Vidzemes rietumu daļu. 10.–13. gadsimtā strauji palielinājies apdzīvotības blīvums Daugavas un Gaujas lejteces apgabalos – par to liecina libiešu pieminekļu parādīšanās Daugavas labajā krastā starp Rīgu un Aizkraukli, bet Gaujas baseinā – Siguldas un Turaidas apvidū. Jaunākie pētījumi vedina domāt, ka Vidzemes libiešu kultūra veidojusies, Daugavas lejteces apvidū saplūstot trīs komponentiem – Baltijas somiem, baltiem (latgaļiem, zemgaļiem) un ienācējiem skandināviem.

10.–13. gadsimtā Vidzemē libieši dzīvoja vairākos novados. Daugavas libiešu apdzīvotā teritorija ieņēma apgabalu no upes lejteces augšup

līdz Aizkrauklei. Saskaņā ar Indriķa hroniku un 13. gadsimta dokumentiem Daugavas lībiešu teritorijā šķīrāmi vairāki, – proti, Rīgas, Salaspils, Ikšķiles, Lielvārdes un Aizkraukles lībiešu apdzīvoti novadi. Rīgā 13. gadsimta sākumā bija divi lībiešu ciemi, osta, divi kapulauki. Rīgā dzīvoja arī zemgaļi un kurši. Gaujas lībieši tiek dēvēti arī par Turaidas lībiešiem, lai gan Gaujas lībieši ir arī Siguldas, Kubezeles un Lēdurgas novada iedzīvotāji. Gaujas lībiešu novadā atradās arī slavenākā lībieša – lībiešu valdnieka Kaupo – pārvalditā teritorija – Turaidas novads. Metsepoles lībiešu novads bija reti apdzīvots. Novada nozīmīgākie centri, kur atradās pilskalni, bija Skulte, Liepupe, Limbaži un Salacas upes baseins. Tieši šajā novadā visilgāk saglabājās lībiešu valoda. Idumejas novads atradās Gaujas labajā krastā Braslas upes lejteces baseinā. Šī novada iedzīvotāju etniskais sastāvs bija jaukts, tajā bija lībiešu un latgaļu kultūras iezīmes.

Neskaidra ir Kurzemes lībiešu izcelsme. Kāpēc rakstītie vēstures avoti lībiešus Kurzemē piemin, tikai sākot no 14. gadsimta? Kāpēc Indriķa hronika Kurzemē piemin tikai kuršus, bet lībiešus ne? Varbūt tā sauktie Kurzemes lībieši bija Indriķa hronikā minētie vendi, kas pēc arheologu pētījumiem varētu būt Baltijas jūras somu tauta? Jāatzīst, ka jautājuma skaidrošanu apgrūtina lielā apbedīšanas tradīciju daudzveidība Kurzemē 10.–13. gadsimtā. Turklāt pētījumu vēl ir pārāk maz. Pašlaik ziņas par Kurzemes lībiešu dzīvesvietām vēl ir nepilnīgas. Zinām, ka viņi dzīvoja Kurzemes ziemeļdaļā pa aptuvenu līniju Užava–Abavas tecējums–Ragaciems un lielākoties bija jaukti ar kuršiem.

12. gadsimta beigās par Baltiju pastiprināti sāka interesēties vācu tirgotāji. Līdz ar viņiem šeit ieradās arī garīdznieki, starp kuriem kā pirmais, kurš sāka misiju lībiešu vidū ap 1180.–1182. gadu, minēts Zēgebergas (pie Lībekas) Augustīniešu ordeņa kanoniķis Meinards. Par savas rezidences vietu viņš izvēlējās Ikšķili – lībiešu ciemu aptuveni 25 kilometrus no Rīgas. Otrs vācu tirgotāju atbalsta punkts bija Salaspils Mārtiņsalā, arī lībiešu teritorijā. Sākumā lībiešu un ienācēju attiecības bijušas miermīlīgas, tomēr, kad lībieši saprata, ka ar kristīšanos kļāt nāca arvien jaunas nodevas, viņu izturēšanās pret kristietības sludinātājiem kļuva naidīga. Tādēļ pašā 12. gadsimta nogalē palīgā tika saukti bruņoti spēki. 13. gadsimta sākumā Vidzemes lībiešu teritorijas jau bija pakļautas un zemes sadalītas starp nesen dibināto Zobenbrāļu ordeni un Rīgas arhibīskapu.

Pēc arheologu aprēķiniem lībiešu skaits Latvijā 12.–13. gadsimtā bijis 15–21 tūkstotis.

Lībieši līdz 20. gadsimta sākumam

Vidzemes lībieši

Vidzemē notika lībiešu saplūšana ar latviešiem, kā arī valodas nomaiņas process, kas noslēdzās 19. gadsimta otrajā trešdaļā. 20. gadsimta sākumā šeit starp vecākās paaudzes lībiešu pēctečiem vēl bija saglabājušās atmiņas par valodas runātājiem, bet ne pati valoda.

Etniskās vēstures pētnieki min vairākus cēloņus, kādēļ Vidzemē samazinājās lībiešu skaits: 1) baltiem nepārtraukti nāca papildinājums, tādēļ pakāpeniski samazinājās lībiešu īpatsvars; 2) karu rezultātā daudzi gāja bojā, bet tukšajās vietās uz dzīvi apmetās galvenokārt latgaļi; 3) tā kā lībieši bija mazākumā, viņu etniskās intereses nevienu neinteresēja – baznīcā, klaušu darbos, kopš 17. gadsimta vidus dibinātajās skolās un citur par kopvalodu arvien vairāk kļuva latviešu valoda, bet lībiešu valoda palika par mājas valodu; tāpat radās arvien vairāk etniskā ziņā jauktu ģimeņu un māju saimju, kurās par galveno valodu kļuva latviešu valoda; 4) mēra epidēmijas – mēris visvairāk izplatījās gar ceļiem, bet lībiešu teritorijas šķērsoja ceļi, kas gāja uz Igauniju un Latgali. Uzskata, ka Lielais mēris 1710. gadā un Ziemeļu karš Vidzemes lībiešus faktiski nostatīja etniskās katastrofas priekšā. Kaut cik lībieši vēl saglabājās tikai Salacas un Limbažu draudzē.

Vienīgais profesionālais zinātnieks, kurš veicis Vidzemes lībiešu izpēti ekspedīciju (1846. gadā Svētciena muižā), bija somu izcelsmes Sankpēterburgas akadēmiķis Anderss Jūhans Šēgrēns. Viņš atzina, ka Svētciena muižā satīcis vairs tikai 22 personas, kas runājušas vai vismaz sapratušas lībiešu valodu, – 16 vīriešus un 6 sievietes, kuri dzīvoja 16 sētās. Tomēr, analizējot ļaužu revīziju uzskaites lapas un citus dokumentus, secināms, ka lībiešu valodas zinātāju skaits bijis ievērojami lielāks un ka Svētciena lībieši Šēgrēna ekspedīcijas laikā dzīvoja nevis 16, bet vismaz 25 sētās. Par pēdējo Vidzemes lībiešu valodas runātāju tiek uzskatīts Gusts Bisnieks (miris 1868. gadā).

Kurzemes lībieši

Šobrīd nav pētījumu par procesiem, kā norisinājās Kurzemes lībiešu asimilēšanās, taču skaidrs, ka 18. gadsimta otrajā pusē – 19. gadsimta sākumā viņi kā viendabīga etniska grupa dzīvoja vairs tikai Ziemeļkurzemē – aptuveni no Ovišiem līdz Ģipkai. Tomēr arī šeit, spriežot pēc baznīcu grāmatām, jau 18. gadsimta otrajā pusē dzīvoja neliels latviešu skaits

un bija jauktās latviešu un lībiešu ģimenes. Mūsdienās tradicionāli par Ziemeļkurzemes lībiešu ciemiem uzskata 12 ciemus: Melnsils (līb. – *Mus-tānum*), Kolka (*Kūolka*), Vaide (*Vaid*), Saunags (*Sānag*), Pitrags (*Pitrōg*), Košrags (*Kuoštrōg*), Mazirbe (*Irē*), Sīkrags (*Sīkrōg*), Jaunciems (*Ūžkilā*), Lielirbe (*Īra*), Miķeļtornis jeb Pize (*Pizā*) un Lūžņas (*Lūž*). Pirmie deviņi ciemi līdz Latvijas Republikas izveidošanai piederēja Dundagas muižai, bet pēdējie trīs – Popes muižai. Sakarā ar administratīvā iedalījuma pārkārtojumiem lībiešu tradicionāli apdzīvotā teritorija tika iekļauta Ventspils apriņķī. Agrāk Dundagas muižai piederējušie deviņi lībiešu ciemi atradās Dundagas pagastā (šobrīd – Talsu rajona Kolkas pagastā), bet Popes muižas ciemi Lielirbe, Miķeļtornis un Lūžņas līdz 1925. gadam – Popes pagastā. Pēc Popes pagasta sadalīšanas tā lībiešu ciemi nonāca Ances pagastā (šobrīd – Ventspils rajona Tārgales pagastā). Neveiksmīgi beidzās lībiešu mēģinājums 1923. gadā panākt atsevišķa Jūrmalas jeb t. s. Lībiešu pagasta izveidošanu, kurā ietilptu visi lībiešu apdzīvotie ciemi no Lūžņām līdz Melnsilam. Vēsturiski ir izveidojies, ka Popes muižā ietilpušajos ciemos runāja lībiešu valodas rietumu izloksnē, bet Dundagas muižas ciemos – austrumu izloksnē.

Līdz 19. gadsimta beigām lībiešu skaits Kurzemē nedaudz pieauga, bet pēc tam visu laiku samazinājās. 19. gadsimta vidū Ziemeļkurzemē pēc mācītāja Vilhelma Hilnera ziņām dzīvoja 2052 lībieši – 1843. gadā Popes muižas teritorijā (Popes–Rindas draudzē) dzīvoja 655 lībieši (338 sievietes un 317 vīrieši), bet 1845. gadā Dundagas muižā (Irbes–Ģipkas draudzē) dzīvoja 1397 lībieši (713 sievietes un 684 vīrieši). Pēc A. J. Šēgrēna ziņām 1852. gadā abās draudzēs dzīvojuši 2324 lībieši. Saskaņā ar 1881. gada tautskaites datiem Kurzemes guberņā lībiski runājušas 2400 personas, no viņiem Ventspils apriņķa lauku teritorijā – 2374 personas. Somu filologs Ē. N. Setele 1888. gada ekspedīcijā ar vietējo mācītāju palīdzību secināja, ka rudenī Popes un Dundagas muižas teritorijā dzīvojuši 2929 lībieši – Popes muižā 956 (467 sievietes un 489 vīrieši), bet Dundagas muižā 1973 lībieši (1000 sievietes un 973 vīrieši). 19. gadsimtā pēdējo reizi lībiešu skaits fiksēts 1897. gadā Krievijas pirmās tautskaites ietvaros, kad tika minēti vismaz 1312 lībieši. Tomēr šis skaits ir kļūdainis, – apstrādājot tautskaites rezultātus, radusies kļūda un daļa lībiešu pieskaitīti lietuviešiem un daļa varbūt arī latviešiem. Turklāt jāņem vērā, ka šajos skaitļos lielākoties parādās lībiešu skaits viņu tradicionālajā dzīvesvietā.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemē 1817. gadā un pēc 19. gadsimta 60. gadu reformām, kad Kurzemes zemnieki un zvejnieki ieguva pārvietošanās brīvību, lībieši līdzīgi kā latvieši pārcēlās uz dzīvi pilsētās

un citos novados. Tātad kopumā par lībiešu skaitu 19. gadsimta otrajā pusē šobrīd mūsu rīcībā ir visai aptuvenas ziņas. Lībiešu skaits šajā periodā lēšams starp diviem un trim tūkstošiem. Jādomā, ka arī lībiešu valodas runātāju skaits iekļaujas šajās pašās robežās.

Lībiešu valodas asimilāciju īpaši ietekmēja tas, ka latviešu valodu – kā skolas, baznīcas un galveno ārpusaules saskarsmes valodu – lībieši uzskatīja par labāku nekā savu dzimto valodu, tādēļ vecāki bieži bērniem kā pirmo mācīja latviešu valodu. Etniskā pašapziņa izteiktāka bija vecākās paaudzes lībiešiem. Līdz Pirmajam pasaules karam etniskā un valodas situācija Ziemeļkurzemes lībiešu ciemos īpaši nemainījās, par ko liecina zinātnieku vērojumi īsi pirms kara.

19. gadsimta vidū izvirzījās pirmie Kurzemes lībiešu kultūras un izglītības darbinieki – Prinču ģimene rietumlībiešu novadā un Nika Polmanis (1823–1903) austrumlībiešu novadā. Miķeļtorņa zvejnieks Jānis Princis, vecākais, (1796–1868) pildīja vietējās baznīcas ķestera pienākumus un brīvajā laikā rakstīja dzejoļus un tulkoja. 1845. gadā Jelgavā iznāca viņa un vecākā dēla Jāņa Prinča, jaunākā, (1821–1904) dzejoļu krājums "Jūrnieku svētas dziesmas un lūgšanas", kas tiek uzskatīts par otro oriģināldzejas krājumu latviešu valodā pēc Neredzīgā Indriķa "Dziesmām". Ar tulkošanu lībiešu valodā nodarbojās arī Jānis Princis, jaunākais, un viņa brālis ciema skolotājs Pēteris Princis (1831–1889). Viņi gan mutiski, gan rakstiski sniedza ziņas par lībiešu folkloru, valodu un tradicionālo kultūru Pēterburgas zinātniekiem A. J. Šēgrēnam un F. J. Videmanim. Pie austrumu lībiešiem līdzīgi darbojās skolotājs un Kolkas baznīcas ķesteris Nika Polmanis (1823–1903) un nedaudz arī Andrejs Launics no Vaides ciema. Pateicoties šiem lībiešu kultūras darbiniekiem, 1863. gadā Londonā atsevišķos sējumos austrumlībiešu un rietumlībiešu izloksnē iznāca Mateja evaņģēlijs, kas, kā pagaidām zināms, ir laika ziņā pirmais iespieddarbs lībiešu valodā. Pirmo variantu tulkoja N. Polmanis, bet otro – Jānis Princis, vecākais, ar dēliem Pēteri un Jāni. Evaņģēlija tulkojums tapa pēc valodnieka A. J. Šēgrēna ierosmes, bet izdevumus pēc viņa nāves sagatavoja F. J. Videmanis.

Lībieši Latvijas Republikā (1918.–1944. gadā)

Etniskā situācija un lībiešu valodas lietošana

Pirmais pasaules karš, kas lībiešus uz vairākiem gadiem piespieda doties bēgļu gaitās uz Latvijas iekšzemes apgabaliem un pat uz Igauniju un Krieviju, paātrināja lībiešu skaita samazināšanos un lībiešu valodas

asimilāciju. Ne visi lībieši pēc kara atgriezās dzimtajā piekrastē. Bet no tiem, kas atgriezās, daļa sevi vairs neidentificēja ar lībiešiem. Latvijas tautas skaitīšanas datos 1920. gada vasarā visā Latvijas teritorijā fiksēts tikai 831 lībietis, lai gan somu valodnieks L. Ketunens šajā pašā laikā uzskata, ka lībiešu valodā runājošo skaits varētu būt, lielākais, 1500 personas. 1925. gadā Latvijā oficiāli reģistrēti jau 1238 lībieši, no kuriem Dundagas pagastā dzīvoja 767 jeb 61,95 %, bet Popes pagastā – 440 jeb 35,54 % lībieši, – tātad kopumā 97,49 % no personām, kas sevi atzina par lībiešiem, dzīvoja tradicionālajā dzīvesvietā Ziemeļkurzemes piekrastē. Straujais lībiešu skaita pieaugums piecos gados tiek skaidrots divējādi: pa šo laiku Latvijā vēl bija atgriezušies lībiešu bēgļi un sakarā ar zinātnieku interesi palielinājusies lībiešu etniskā pašapziņa. Tomēr tā nebija pietiekami noturīga un nākamajos piecos gados lībiešu skaits būtiski samazinājās – 1930. gadā fiksēti 962 lībieši. Šis skaits praktiski palika nemainīgs arī 1935. gadā, kad tautas skaitīšanā tika reģistrēti 944 lībieši – 507 Dunda-gas pagastā, 370 Ances pagastā un 67 citur Latvijā.

Tradicionālās nodarbes

Lībiešu saimnieciskā darbība, ko noteica apkārtējā vide – jūra, mežs un smilšainā augsne –, līdz padomju periodam īpaši nemainījās. Tā īpaši neatšķīrās no nodarbes veidiem pārējos Latvijas piejūras novados. Galvenais ienākumu avots bija piekrastes zvejniecība, zemkopība un lopkopība. Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas saimniekošana kļuva brīvāka, jo to vairs neregulēja muižas pārraudzība.

Kā visur Latvijā, arī Ziemeļkurzemes piekrastē norisinājās agrārā reforma, ievērojami palielinot zemes īpašnieku skaitu. Līdzās vecsaimniecībām radās vairāki desmiti zemnieku–zvejnieku jaunsaimniecību. Lielākā daļa jaunsaimnieku agrāk kā vaļinieki bija dzīvojuši vecsaimniecībās, pārējie bija ienācēji latvieši. Ar agrāro reformu Pirmajā pasaules karā izpostītajos piekrastes ciemos ienāca jauna tipa apbūve ar laikmetam atbilstošām dzīvojamām un saimniecības ēkām. Visumā būves lībiešu ciemos īpaši neatšķīrās no latviešu apdzīvoto novadu ēkām.

Nozīmīgākā saimniecības nozare bija zveja, ar kuru nodarbojās galvenokārt vīrieši. Sieviešu pārziņā palika zivju apstrāde, tīklu lāpīšana, tāpat mājlopu kopšana, kartupeļu rakšana u. tml. darbi. Labības un kartupeļu audzēšana bija galvenās lauksaimniecības nozares. To apjomi bija atkarīgi no saimniecību zemes piemērotības attiecīgajai kultūrai. Daļa saimniecību izaudzēja tik daudz, ka iznāca arī pārdošanai, bet daļa nespēja izaudzēt labību pat pašu vajadzībām. Lopus vairāk audzēja savām vāja-

dzībām. Ziemas sezonā galvenais peļņas avots bija meža darbi. Sievietes ziemā piepelnījās ar tīklu lāpīšanu. Jūrmalā darbojās arī darvas ceplī. Vēl viens ienākuma avots bija ogu lasīšana un pārdošana uzpircējiem. Attīstoties saimnieciskajai dzīvei, lībieši ieguva darbavietas arī pakalpojumu sfērā kā valsts, tā arī privātajos uzņēmumos – pastā, veikalos, uz dzelzceļa, tūrismā u. tml. Lībieši ar jūrskolas izglītību strādāja jūrniecībā – Latvijas un citu valstu kuģniecībās.

Sabiedriskās organizācijas

Organizēta lībiešu sabiedriskā un kultūras dzīve sākās pēc neatkarīgas Latvijas Republikas nodibināšanas. Lai gan lielākie lībiešu apdzīvotie ciemi bija Lielirbe un Sīkrags, ģeogrāfiskā novietojuma un aktīvās saimnieciskās dzīves dēļ par nozīmīgāko sabiedriskās un kultūras dzīves centru izveidojās Mazirbe. 1923. gada 2. aprīlī Mazirbē tika nodibināta vienīgā lībiešu sabiedriskā organizācija Līvu savienība (*Līvōd Īt*), kas darbojās 20. un 30. gados. 1938. gada 19. jūlijā Līvu savienība tika pārreģistrēta par Līvu biedrību. Tās statūtos tika norādīti šādi darbības mērķi: uzturēt dzīvu lībiešu valodu, izplatīt zinības un mācības lībiešu vidū, palīdzēt uzlabot viņu ekonomisko un sociālo dzīvi. Līvu savienības zilibaltīzaļā karoga (tā izmēri un krāsu proporcijas līdzinās Latvijas valsts karogam) atklāšanas svētki notika 1923. gada 18. novembrī Mazirbes mācītājmuižā. Par pirmo savienības priekšsēdi ievēlēja vienu no tā laika izglītotākajiem lībiešiem Kārli Stalti (1870–1947). Jau pēc gada viņu nomainīja Mārtiņš Lepste (1881–1958), kas savienību vadīja līdz 1933. gadam, kad tās priekšgalā stājās Didriķis Volganskis (1884–1968). Kopš 1936. gada savienību vadīja Pēteris Breinkopfs (1891–1972). 30. gados Līvu savienības nodaļa darbojās arī Ventspilī.

Līvu savienība panāca, ka lībiešu ciemu skolās, sākot ar 1923. gada rudenī, fakultatīvi mācīja lībiešu valodu. Galvenais skolotājs bija M. Lepste. Īslaicīgi valodu mācīja arī Kārlis Bernšteins (1881–1961), K. Stalte, viņa meita Margarete Stalte (1902–1978) un Jelgavas Skolotāju semināra absolvents, aktīvs lībiešu kultūras darbinieks Pēteris Dambergs (1909–1987), kurš 1938. gadā sāka strādāt Miķeļtorņa skolā.

1932. gada 2. jūnijā tika nodibināta Lībiešu draugu biedrība Latvijā. Par biedrības pirmo priekšsēdētāju ievēlēja ārstu un sabiedrisko darbinieku Ā. Butulu (1860–1938). Pēc viņa nāves uz īsu brīdi par priekšsēdi kļuva V. Upesleja, bet 1939. gada 15. janvārī viņa vietā ievēlēja literatūras vēsturnieku un rakstnieku R. Klaustiņu. Biedrībā darbojās arī lībieši.

Biedrība par savas darbības mērķiem uzskatīja: tuvināt latviešu un lībiešu tautas, atbalstīt lībiešu kultūras dzīvi, atbalstīt lībiešu izglītošanos un saglabāt lībiešu valodu, presē popularizēt un skaidrot jautājumus par lībiešu tautu, vākt ziņas un interesēties par visiem ar lībiešiem saistītiem jautājumiem: par viņu valodu, folkloru, pareizrakstību u. c. Lielākais biedrības veikums ir Latvijā starpkaru posmā lībiešu valodā izdotās vienīgās grāmatas – "Jūrmalnieku kalendāri" 1933. un 1934. gadam. Tos sastādīja biedrības sekretārs filologs Laimons Rudzītis (1906–1973).

Kultūras dzīve

Lībiešu kultūras dzīvi koordinēja galvenokārt Līvu savienība. Pirmais lībiešu koris sāka darboties Sīkragā Lorumu mājās 1922. gada jūnijā – pirms vēl savienība bija oficiāli nodibināta. To vadīja M. Stalte. Koris pirmo reizi ar dziesmām lībiešu valodā uzstājās 1922. gada 10. septembrī Mazirbē. 1923. gada vasarā jau bija nodibināts otrs Līvu savienības koris Košragā. Ir ziņas, ka 1924. gada ziemā lībiešu koris izveidots arī Lūžņās. 1922. vai 1923. gadā koris tika izveidots Lielirbes ciemā (vadītājs Didriķis Blūms). Tā repertuārā 1920. gados pārsvarā bija garīgās dziesmas. 1924. gada 24. jūnijā Mazirbē notika pirmie lībiešu dziesmu svētki, kuros dziedāja Sīkraga, Košraga un Kolkas kopkoris K. Bernšteina vadībā. 1925. gada martā Līvu savienības koris devās pirmajā ārzemju koncertbraucienā, tas uzstājās Igaunijā – Tallinā un Tartu.

30. gados Līvu savienība koncentrēja uzmanību galvenokārt uz lībiešu tautas nama būvēšanu Mazirbē. Tā kā lībiešiem pašiem līdzekļu nepietika, palīgā tika aicinātas arī radu tautas. Kopējās ziedojumu summas bijušas šādas: no Somijas – 38500 latu, no Igaunijas – 14700, no Latvijas – 15000, no lībiešiem – 13000, kā arī neliela summa no Ungārijas. Nama projektu pēc Somiskuma savienības ierosinājuma izstrādāja ievērojamais somu funkcionālisma pārstāvis Erki Hutunens (1901–1956). Tautas nama pamatakmens iemūrēšanas svinīgā ceremonija notika 1938. gada 3. oktobrī. Lībiešu tautas namu ar plašām svinībām atklāja 1939. gada 6. augustā Mazirbē.

1920. gadu pirmajā pusē Igaunijas radu tautu aktīvistu jau bija izdevuši piecas lībiešu lasāmgrāmatas (1921., 1922., 1923., 1924. un 1926. gadā), kā arī K. Staltes dzejoļu krājumu (1924). Pirmais somu finansētais iespieddarbs lībiešu valodā bija K. Staltes sastādītā dziesmu burtnīciņa ar notīm (1929), bet 1933. gadā Somijā tika izdota M. Staltes sastādīto "Lībiešu dziesmu" otrā daļa ar astoņām dziesmām. 1935. gadā ar Somis-

kuma savienības atbalstu tika izdota P. Damberga sastādītā lībiešu valodas lasāmgrāmata skolai un mājai. Pārējās 1930. gados Somijā lībiešu valodā izdotās grāmatas bija garīga satura: M. Lutera "Mazais katķisms" (1936), Jaunās Derības pirmā daļa, kurā bija iekļauti evaņģēliji un apustuļu darbi (1937), pilns Jaunās Derības izdevums (1942), kā arī garīgo dziesmu krājums lībiešu valodā (1939).

1931. gada Ziemassvētkos iznāca pirmais laikraksts lībiešu valodā – mēnešraksts "Līvli". Sākumā tas iznāca Jelgavā ar Andreju Štāleru (1866–?) redaktora postenī. Vēlāk – 1933. gada rudenī – redakcija, nu jau ar redaktoru K. Stalti, pārcēlās uz Mazirbi. Visu šo laiku mēnešraksta neoficiālais izdevējs un finanšu meklētājs bija Helsinku Akadēmiskais radu tautu klubs. Neņemot vērā finanšu un citas grūtības, šis projekts darbojās līdz pat 1939. gada augustam, kad iznāca tālaika "Līvli" pēdējais numurs.

Lībieši padomju okupācijas periodā

Otrā pasaules kara laikā un pēc kara lībiešu skaits strauji samazinājās. Iemesls tam bija emigrācija, deportācija, bailes publiskot savu etnisko identitāti un bieži vien arī padomju ierēdņu nevēlēšanās akceptēt tautību lībietis. Tā 1959. gadā Latvijā oficiāli reģistrēti vairs tikai 185 lībieši, 1970. gadā – 48, 1979. gadā – 107, bet 1989. gadā – 135 lībieši. Ņemot vērā iepriekšminēto, to personu skaits, kas sevi uzskatīja par lībiešiem, noteikti bija lielāks nekā minēts oficiālajā statistikā.

1940. gados Baltijas jūras un Rīgas līča lībiešu apdzīvotajā piekrastē noteica bijušās PSRS rietumu robežzonas režīmu, kolektivizēja zveju un lauksaimniecību. Lībiešu ciemos un to tiešā tuvumā izvietoja daudzus robežsargu posteņus un karaspēka daļas. Tas nozīmēja, ka mazajos ciemos pakāpeniski likvidēja piekrastes zveju un to koncentrēja lielajos centros – Kolkā, Rojā un Ventspilī. Ievērojami sašaurinājās iespēja nodarboties arī ar pārējām tradicionālajām nodarbēm, kā arī strādāt apkalpojošā sfērā. Piekrastē tika ierobežota iedzīvotāju pārvietošanās. Tas spieda darbspējīgos cilvēkus atstāt no Vaides līdz Lūžņam piekrastes ciemus un meklēt citas darba un dzīvesvietas. Ciemi kļuva arvien tukšāki, un daļa no tiem, it īpaši Jaunciems, Lielirbe un Lūžņas, praktiski izzuda kā apdzīvotas vietas. Daļu ēku lībieši pārdeva vasarniekiem, daļa palika dzimtas īpašumā, bet daļa, būdama bez saimniekiem, sabruka.

Padomju periodā lībiešu sabiedriskā un kultūras rosība atjaunojās tikai 70. gados. Pamatā tā saistīta ar 1972. gadā dibināto lībiešu etnogrāfisko ansambļu "Līvlist" (vadītāja Dzidra Kļaviņa) Rīgā un "Kāndla" (va-

dītāja lībiete Hilda Grīva) Ventspilī darbību. Lībiešu muzikālo mantojumu popularizēja arī latviešu folkloras kopa "Skandinieki", kuru 1976. gadā dibināja un vadīja lībiete Helmī Stalte ar dzīvesbiedru Daini Staltu. 1978. gada augustā lībiešu un latviešu inteliģentu grupa rakstiski lūdza Latvijas PSR vadību atzīt lībiešus par patstāvīgu etnosu un novērst viņu asimilēšanu. Vēstuli, konsultējoties ar zinātnes darbiniekiem, uzrakstīja lībiete Emma Ērenštreite (1912–1987). Kopā ar viņu to parakstīja 26 cilvēki, to skaitā vairāki lībieši un rakstnieki L. Azarova, M. Kostņecka, O. Vācietis, I. Ziedonis. Iesniegumam nebija oficiālu pozitīvu rezultātu.

Lībieši mūsdienās

Lībiešu skaits un dzīvesvietas, lībiešu valoda

Lībiešu un lībiešu valodas statuss Latvijas Republikas likumdošanā pirmo reizi noteikts tikai jaunākajos laikos. 1991. gada 19. martā pieņemtā Latvijas Republikas likuma "Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju" 4. pantā ir noteikts, ka "Latvijas Republikas valsts varas un pārvaldes institūcijas ir atbildīgas par Latvijas senās pamattautības – lībiešu – nacionālās identitātes un kultūrvēsturiskās vides saglabāšanu, par viņu apdzīvotās teritorijas sociāli ekonomiskās infrastruktūras atjaunošanu un attīstību". Savukārt Valsts valodas likuma, kas ir spēkā no 2000. gada 1. septembra, 4. pantā ir noteikts, ka "valsts nodrošina lībiešu valodas kā pirmiedzīvotāju (autohtonu) valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību". Iespēju robežās valsts arī cenšas izpildīt likumos noteikto, tomēr darāmā vēl ir daudz.

Lai gan pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas lībiešiem bija iespēja brīvi legalizēt etnisko identitāti un oficiāli kļūt par lībiešiem, tomēr daudzi no tiem, kas sevi uzskata par lībiešiem, oficiāli tautību nav mainījuši. Viens no iemesliem bija valsts nodevas maksāšana par tautības maiņu. Tādēļ 1999. gada sākumā Saeima pieņēma grozījumu likumā "Par vārda, uzvārda un tautības ieraksta maiņu" – par tautības ieraksta maiņu no valsts nodevas atbrīvojamas personas, kas vēlas, lai tautības ieraksts būtu "lībietis (līvs)".

1990. gadu sākumā oficiālo lībiešu skaits nedaudz palielinājās – 1994. gadā viņu bija 204. Pēc tam skaits atkal samazinās – 1998. gadā 187, 1999. gada sākumā – 185. 2006. un 2007. gada 1. janvārī Latvijā dzīvoja 172 oficiāli reģistrēti lībieši. Tātad pēdējos divos gados samazinājuma nav. Šobrīd lībieši pārsvarā dzīvo izklaidus dažādās vietās Kurzemē un Vidzemē, bet lielākā viņu koncentrācija ir Rīgā, Ventspilī un Kolka un Tārgales pagastā.

Mūsdienās ir palikuši tikai daži lībiešu kā dzimtās valodas lietotāji visvecākajā paaudzē. Pašlaik nav zināma neviena persona, kas dzimusi 1940. gados un vēlāk un kuras dzimtā valoda būtu lībiešu (lībiešu valoda praktiski netika mācīta jau 1930. gados dzimušajiem bērniem). Ir bijuši daži gadījumi, kad lībiešu valoda mācīta kā otrā valoda. Daži lībieši valodu iemācījušies tādā līmenī, ka spēj sazināties un rakstīt tajā. Kopumā par šābrīža situāciju saistībā ar lībiešu etnisko identitāti un lībiešu valodu secināms: oficiālie Latvijas iedzīvotāju reģistra dati neatspoguļo patieso to personu skaitu, kas sevi uzskata par lībiešiem; lībiešu etniskajai pašidentitātei nav saistības ar lībiešu valodas prasmī, turklāt reizumis sevi ar lībiešiem identificē personas, kurām nav pat lībiešu izcelsmes; lībiešu vidē pilnībā ir notikusi valodas nomaiņa – lībiešu valodas vietā lielākoties ir nākusi latviešu valoda.

Daudzi lībieši (un arī citi Latvijas iedzīvotāji) lībiešu valodu apgūst kursus, vasaras nometnēs un pašmācības ceļā. 1989. gadā sāka darboties lībiešu valodas kursi, kas, dažādu biedrību un iestāžu organizēti, ar pārtraukumiem noris līdz pat mūsdienām (par pedagogiem strādājuši T. Karma, V. M. Šuvcāne, K. Boiko, V. Ernštreits, Z. Sīle, Ē. Krautmane). Kursi organizēti Rīgā, Ventspilī, Kolkā un Staicele. Tā kā trūkst kvalificētu lībiešu valodas pasniedzēju, lībiešu bērnu un jauniešu ikgadējās vasaras nometnēs Mazirbē valodas pamatus bieži vien māca cilvēki ar pamata līmeņa lībiešu valodas zināšanām.

Iepriekšējā lībiešu kultūras rosības periodā 1920. un 1930. gados netika izstrādāta vienota lībiešu valodas ortogrāfija. Lībieši runāja divās izloksnēs – austrumu un rietumu, tādēļ bija grūti vienoties par to, uz kuras izloksnes pamata tiks veidota literārā valoda. Tādēļ Lībiešu kultūras centrs ir organizējis divas konferences, kurās apspriesti lībiešu valodas normēšanas jautājumi. Pēdējā konferencē, kas notika 2005. gadā Igaunijā Tartu un kurā piedalījās visi, kuri ir kompetenti spriest par šiem jautājumiem, tika pieņemti vienoti lībiešu valodas pareizrakstības likumi. Tie ir publicēti lībiešu kultūras portālā *livones.lv*.

Līvu savienības atjaunošana 1988. gadā

1988. gada 26. novembrī tika atjaunota 1940. gadā slēgtā Līvu savienība ar nosaukumu Lībiešu kultūras savienība. 1993. gadā biedrība atguva vēsturisko nosaukumu un kļuva par Līvu savienību. Atjaunošanas dienā tajā iestājās 139 biedri. Biedrības pirmā priekšsēde līdz 1994. gada pavasarim bija vēstures doktore Ieva Neilande (1941–2006), no 1994. līdz 1996. gadam – Gunārs Matisons, bet pēc viņa – Aldis Ermanbriks.

Šobrīd Līvu savienības oficiāli reģistrētais nosaukums ir biedrība "Līvu (lībiešu) savienība – *Līvōd Īt*". Līvu savienībai ir reģionālās grupas Dundagā, Kolkā, Mazirbē, Rīgā, Staicelē un Ventspilī. Tā ir lielākā lībiešu sabiedriskā organizācija, kurā ir apmēram 250 biedri. Tās ievērojamākais pasākums ir tradicionālie ikgadējie lībiešu svētki Mazirbē augusta pirmajā sestdienā. LS nodarbojas arī ar lībiešu tradicionālās kultūras un valodas popularizēšanu – tiek izdoti mūzikas ieraksti, kultūrvēsturiska satura brošūras un arī lībiešu valodas mācību līdzekļi, starp kuriem būtiskākā ir Kersti Boiko "Lībiešu valoda: Mazā mācību grāmata" (2000). Kopš 2004. gada Līvu savienības pārziņā ir mēnešraksta "Līvli" izdošana, kuru līdz tam izdeva valsts īpaši aizsargājamā kultūrvēsturiskā teritorija "Lībiešu krasts".

1999. gada 16. decembrī Saeimā tika pieņemts likums "Par nekustamā īpašuma tiesību atjaunošanu Līvu (lībiešu) savienībai – "Līvōd Īt"", kas stājās spēkā 2000. gada 1. janvārī. Ar šo likumu Līvu savienība pēc 60 gadu pārtraukuma atkal var likumīgi saimniekot Lībiešu tautas namā Mazirbē.

Valsts īpaši aizsargājamā kultūrvēsturiskā teritorija

"Līvōd rānda" ("Lībiešu krasts")

1991. gada 4. februārī Latvijas Republikas Ministru padome pieņēma lēmumu "Par Valsts īpaši aizsargājamās kultūrvēsturiskās teritorijas "Līvōd rānda" izveidošanu". Tās nolikums tika apstiprināts tā paša gada oktobrī. Pēc nolikuma apstiprināšanas tika izveidota "Lībiešu krasta" administrācija (direktors Edgars Silis). Tā bija budžeta iestāde, kuras uzdevumos bija: veikt un sekmēt lībiešu kultūras un kultūrvēsturiskā novada zinātnisku dokumentēšanu, nekustamo un kustamo objektu saglabāšanu; nodrošināt teritorijas apbūves noteikumu ievērošanu un kultūrvēsturiskās ainavas saglabāšanu; piedalīties teritorijas sociālekonomiskās attīstības un vides aizsardzības ģenerālās shēmas izstrādāšanā; organizēt zinātniskus, izglītojošus un kultūras pasākumus u. c.

Visus nolikumā minētos uzdevumus "Lībiešu krasts" nespēja izpildīt vienādā kvalitātē, tādēļ galvenie darbības panākumi saistīti ar kultūru un zinātni. Darbības sākumgados tika apkopotī un topogrāfiskajās kartēs pie-saistīti visi teritorijā sastopamie vietvārdi, apsekoti tautas celtniecības nozīmīgākie objekti un novērtēti to stāvoklis. Mazirbē tika noorganizētas divas starptautiskas konferences, kuras bija veltītas lībiešu kultūras un kultūrvēsturiskā novada izpētes jautājumiem (1992. un 1994. gadā). 1992. gadā tika atjaunota mēnešraksta "Līvli" darbība (līdz 1999. gadam redak-

tore Gundega Blumberga, pēc tam līdz 2003. gadam – Baiba Šuvcāne). "Lībiešu krasts" katru gadu izdeva lībiešu gadagrāmatu (1994.–1999. gadā redaktore G. Blumberga, 2000.–2003. gadā – B. Šuvcāne.). Kopš 2005. gada gadagrāmatu izdod Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts (tālāk tekstā ĪUMSILS). "Lībiešu krasts" organizēja un finansēja lībiešu valodas nodarbības Mazirbē, Kolkā un Ventspilī, kā arī finansēja (daudzus gadus arī organizēja) ikgadējās lībiešu bērnu nometnes Mazirbē. Ar šīs iestādes finanšu atbalstu notikuši arheoloģiskie izrakumi Ancē un Pūrciemā, veikta arheoloģisko objektu apzināšana visā "Lībiešu krasta" teritorijā un tās tuvākajā apkārtnē, bet etnogrāfi pētījuši Ģipku, Kolku, Lūžņas, Mazirbi, Melnsilu, Pitragu, Pūrcienu, Saunagu, Vaidi.

No 2003. gada 1. februāra "Lībiešu krasta" direkcija no Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas pakļautības nonāca Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās padotībā. No 2003. gada 18. augusta par "Lībiešu krasta" direktora vietas izpildītāju tika iecelta B. Šuvcāne. Saskaņā ar Ministru kabineta 2004. gada 2. februāra rīkojumu "Lībiešu krasta" direkcija tika reorganizēta un pievienota ĪUMSILS struktūrai. Tas ir direkcijas funkciju, tiesību un saistību pārņēmējs. Kultūras ministrija uzskatīja, ka lielākajā "Lībiešu krasta" teritorijas daļā ir nodrošināta kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzība un tādēļ nav nepieciešams izveidot īpašu kultūras pieminekļu rezervātu. Tādējādi kopš 2004. gada 2. februāra kultūrvēsturiskā teritorija kā īpaša aizsargājama teritorija vairs nedarbojas. Tādēļ "Lībiešu krasta" direkciju ĪUMSILS uzskatīja par nevajadzīgu. 2004. gada 7. aprīlī ĪUMSILS struktūrā darbu sāka Lībiešu (līvu) lietu nodaļa. Šobrīd tās vadītāja ir Vija Virtmane. Nodaļas uzdevumi ir īstenot un koordinēt valsts ilgtermiņa mērķprogrammas "Lībieši Latvijā" izpildi, kā arī īstenot un koordinēt valsts atbalstu lībiešu nevalstiskajām organizācijām.

Valsts mērķprogramma "Lībieši Latvijā"

Pēc Lībiešu kultūras centra un starptautiskās Lībiešu draugu biedrības iniciatīvas ar Ministru prezidenta rīkojumu 1998. gada 24. novembrī tika izveidota darba grupa valsts ilgtermiņa mērķprogrammas "Lībieši Latvijā" izstrādei. Rakstot programmu, darba grupa centās izcelt divus savstarpēji saistītus aspektus. Pirmais aspekts ir Latvijas valsts un lībiešu kā tās otrās pamattautas savstarpējās attiecības. Saskaņā ar starptautiskajiem tiesību aktiem tādas senas pamattautas un unikālas minoritātes kā lībieši, viņu valoda un kultūra ir ieskaitītas neaizstājamo vērtību kategorijā. Par šo minoritāšu saglabāšanu un attīstību atbildība jāuzņemas tai val-

stij, kuras teritorijā tās dzīvo. Otrais aspekts ir lībiešu vēsture, valoda un kultūras mantojums kā Latvijas nacionālā kultūras mantojuma būtiska un neatņemama sastāvdaļa. Mērķprogrammas pasākumu kompleksā darba grupa ietvēra sešas rīcības programmas: lībiešu kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzība un izmantošana, lībiešu valoda, izglītība, sabiedriskās attiecības, zinātne un kultūras procesi.

1999. gada 14. decembrī valdība akceptēja valsts ilgtermiņa mērķprogrammu "Lībieši Latvijā". 2004. gada 27. janvārī tika izdoti Ministru kabineta noteikumi "Valsts ilgtermiņa mērķprogrammas "Lībieši Latvijā" vadības padomes nolikums". Padomē ir iekļauti pārstāvji no atbildīgajām ministrijām (ĪUMSILS, Izglītības un zinātnes, Kultūras ministrijas), Slīteres nacionālā parka, attiecīgajām pašvaldībām (Rīgas dome, Limbažu, Talsu un Ventpils rajona padomes), Latvijas Universitātes, Līvu savienības un Lībiešu kultūras centra.

Tā kā kopš mērķprogrammas pieņemšanas bija pagājuši jau pieci gadi, programmu bija nepieciešams aktualizēt. 2006. gada janvārī ĪUMSILS noslēdza līgumu ar SIA "Māras Sīmanes konsultāciju birojs" par mērķprogrammas (pamatnostādņu) "Lībieši Latvijā" 2008.–2014. gads projekta izstrādi. Pašlaik tiek izstrādāts arī rīcības plāns 2008.–2011. gadam. 2007. gada sākumā Vadības padome ir apstiprinājusi šādas mērķprogrammas "Lībieši Latvijā" īstenošanas ilgtermiņa prioritātes: valsts ilgtermiņa mērķprogrammas "Lībieši Latvijā" koordinēšana un īstenošana; lībiešu – Latvijas otrās pamattautības – valodas, etniskās identitātes un kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšana, stiprināšana un iesaiste mūsdienu kultūras aprītē. 2007. gada prioritātes ir: veicināt lībiešu valodas saglabāšanu un pārmantošanu, organizējot lībiešu valodas mācīšanu un izstrādājot atbilstošus politikas dokumentus; atbalstīt lībiešu kultūrvēsturiskā mantojuma apguvi, veicinot pieejamību lībiešu kultūras mantojumam un lībiešu valodai, izmantojot jaunās tehnoloģijas un atbalstot grāmatu (literatūras) izdošanu; attīstīt sadarbības veidus ar valsts un pašvaldību institūcijām, atbalstot mūsdienīgu informācijas un lībiešu kultūras centru izveidi Vidzemē un Kurzemē, tādējādi veicinot lokālo kultūras resursu plašāku izmantošanu kultūras tūrisma tirgū.

Lībiešu kultūras centrs

1994. gada 2. aprīlī Rīgā grupa lībiešu izcelsmes kultūras darbinieku nodibināja Lībiešu kultūras centru (*Līvõ kultūr sidām*). Kultūras centra izveidošanas autors un pirmais vadītājs bija Valts Ernštreits. Kopš 1997. gada to vada Gundega Blumberga. Centra mērķi ir organizēt nopietnus kul-

tūras pasākumus, kā arī sagatavot un publicēt izdevumus par lībiešu valodu un kultūras vēsturi. Pirmais lielākais projekts bija lībiešu mākslas darbu izstāde, kura 1994. gadā bija skatāma Mazirbē, Ventspilī un Tallinā, bet 1995. gadā – Helsinkos. 1994. un 1995. gadā centrs izdeva trīs informatīvā biļetena "Õvā" numurus lībiešu valodā. Nozīmīgākie centra izdevumi ir lībiešu dzejas izlase "Es viltīgāks par tevi, menca" (1998) un V. Ernštreita sastādītā lībiešu–latviešu valodas vārdnīca (1999). Pēdējos gados centrs regulāri organizē lībiešu valodas runātāju seminārus un vasaras nometnes, kā arī dzejas dienas lībiešu valodā. Pašlaik centra lielākais projekts ir lībiešu valodas, kultūras un vēstures portāls *livones.lv*.

Pārējās kultūras norises

Pēdējos 15 gados dibināti vairāki jauni lībiešu dziesmu ansambļi, no kuriem daži bijuši tikai īslaicīgi projekti – "Vīm", "Kōla", "Tuļļi lum", "Kalā jeng". 2004. gadā darbu sāka Ventspils kultūras centra lībiešu ansamblis "Rāndalist" (vadītāja Angelika Jansone–Grīnberga). Jauns ansamblis nodibināts arī Kolkā – "Laula" (vadītāja Dzintra Tauriņa). Joprojām darbojas 70. gados dibinātie lībiešu ansambļi "Līvlist" un "Kāndla". Rīgas lībiešu dziesmu ansamblis "Līvlist" (vadītājs Valdis Zeltkalns) darbojas Rīgas domes paspārnē, bet lībiešu folkloras kopa "Kāndla" – Tārgales pagastā (vadītāja Ilga Porniece). Tārgales pamatskolā darbojas bērnu folkloras kopa "Piški Kāndla" (vadītāja Ilga Porniece).

Kopš 1992. gada Mazirbē regulāri tiek organizēta lībiešu bērnu un jauniešu vasaras nometne, kuras dalībnieki tiek iepazīstināti ar lībiešu tradicionālo kultūru, vēsturi un valodu. 2006. gada vasarā pirmo reizi notika lībiešu trīs paaudžu nometne. Lai popularizētu lībiešu kultūru, dažādas organizācijas laiku pa laikam organizē lībiešu kultūras dienas. Piemēram, 1998. gadā Rīgā plašas kultūras dienas organizēja Lībiešu kultūras centrs, 2003. gadā Mencendorfa namā Rīgā notika Līvu savienības organizētā Līvu kultūras diena, bet 2006. gadā Lībiešu (līvu) nodaļa sadarbībā ar sabiedriskajām organizācijām, pašvaldībām un muzejiem organizēja plašas divu mēnešu lībiešu kultūras dienas, kuru pasākumi notika Rīgā, Vidzemē un Kurzemē. Pateicoties mērķprogrammai "Lībieši Latvijā", klajā nāk arvien vairāk izglītojošu un zinātnisku izdevumu par lībiešu kultūru un vēsturi, kā arī dažādi mācību līdzekļi lībiešu valodas apguvei.

Pēdējos gados ir pieaugusi sabiedrības interese par lībiešu kultūras norisēm, tādēļ plašsaziņas līdzekļos parādās arvien vairāk lībiešiem vel-

tītu rakstu un raidījumu, kuri salīdzinājumā ar 90. gadiem ir kvalitatīvāki un saturīgāki. Piebilstams, ka jau kopš 1990. gada Latvijas radio dzirdams raidījums "Izstaigāju līvu zemi" (tā ilggadējs vadītājs bija D. Stalts, tagad – žurnāliste L. Meķe), kurā klausītāji regulāri tiek iepazīstināti ar lībiešu dzīves aktualitātēm.

Literatūra

Blumberga R. Lībieši dokumentos un vēstulēs: Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006, 383 lpp., il.

Boiko K. (sast.) Lībieši. – Rīga: Zinātne, 1994, 320 lpp., il.

Cimermanis S. Lībieši//Dribins L. (sast.) Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 18.–41. lpp.

Cimermanis S. Par lībiešu saplūšanu ar latviešiem: Jautājuma izziņāšanas ievirzei// Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. 1998, Nr. 3, 21.–38. lpp.

Indriķa hronika. – Rīga: Zinātne, 1993, 453 lpp., il.

Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, 463 lpp., il.

Lībieši senatnē = The Livs in Antiquity. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2001, 53 lpp., il.

Mugurēvičs Ē. Lībiešu izcelsmes un kultūras veidošanās problēmas// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. 2006, Nr. 4, 15.–37. lpp.

Mugurēvičs Ē. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs.–16. gs. vidus). // Caune A. (sast.) Latvijas zemes robežas 1000 gados. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999, 54.–90. lpp.

Sīlis E. Valsts īpaši aizsargājamā kultūrvēsturiskā teritorija "Lībiešu krasts" (Līvōd rānda). Izveides mērķi un sasniegtais. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. 1994, Nr. 11/12, 47.–50. lpp.

Šuvcāne V. M. Lībiešu ciems, kura vairs nav. – Rīga: Jumava, 2002, 503 lpp., il.

Virtmane V. 2004. – pārmaiņu un notikumu gads//Šuvcāne V. (sast.) Lībiešu gadagrāmata 2005. – Rīga: Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts, 2005, 102.–110. lpp.

Resursi internetā

Lībiešu valodas, kultūras un vēstures portāls www.livones.lv

LIETUVIEŠI LATVIJĀ

Dažāda veida sakari starp baltu ciltīm izveidojās jau līdz 12.–13. gadsimtam, tomēr nekādas jūtamas pēdas tautu turpmākajā attīstībā tas neatstāja. 1561. gadā cara Ivana Bargā karapulku sakautās Livonijas konfederācijas valstis pakļāvās Lietuvas lielkņazam un Polijas valsts karalim Sigismundam II Augustam, nonākot viņa aizsardzībā. Sekoja kaimiņvalstu simtsgadu cīņas par latviešu apdzīvotajām zemēm, kuru rezultātā Latgale līdz 1772. gadam palika Polijas–Lietuvas valsts sastāvā. Jau 17.–18. gadsimtā izveidojās atsevišķi lietuviešu apdzīvoti ciemi Latgalē (Ciskādu apkārtnē) un Sēlpils tuvumā. Atsevišķi lietuvieši 19. gadsimtā dažādu apstākļu dēļ nonāca Vidzemes guberņas galvaspilsētā – Rīgā. Pēc Viļņas Universitātes beigšanas (1825. gadā) te gubernatora kancelejā par ierēdni desmit gadus strādāja izcilais lietuviešu vēsturnieks un apgaismības kustības dalībnieks Simons Daukants. 1897. gadā Latvijas teritorijā dzīvoja 24507 lietuvieši: 16531 – Kurzemes guberņā (Liepājā 3587, Ilūkstes apriņķī 6986, Dobeles apriņķī 1207 utt.), 6686 – Vidzemes guberņā (6458 Rīgā) un 1290 trijos Vitebskas guberņā ietilpstošajos Latgales apriņķos. Pilsētās dzīvojošie bija galvenokārt augošajos rūpniecības uzņēmumos strādājošie. Latvijā apmetās arī daudzi pēc 1863. gada poļu un lietuviešu sacelšanās Sibīrijā izsūtījuma termiņus izcietušie lietuvieši, jo atgriezties Lietuvā viņiem tika liegts.

Par nopietnu lietuviešu politiskās darbības centru 19. gadsimta vidū Latvijā kļuva Zemgale. Jau 1855.–1859. gadā Vecsvirlaukā darbojās nacionāla rakstura lietuviešu inteliģentu grupa. 80. gados Jelgavā darbojās Jelgavas Lietuviešu sadraudzība, pēc kuras izjukšanas 1889. gadā tās funkcijas un bibliotēku pārņēma vietējās ģimnāzijas klasisko valodu skolotājs Jons Jablonsks, kura namā pulcējās nacionāli noskaņotie lietuviešu inteliģenti un skolnieki (Jelgavas ģimnāzijas audzēkņu vidū 1890. gadā lietuvieši bija 28,5%), rīkojot disputus un lasot referātus par lietuviešu literatūru un citām nacionāla rakstura tēmām. 1890.–1897. gadā ģimnāzijas audzēkņa J. Jablonska u. c. vadībā darbojās slepenā lietuviešu skolnieku biedrība "Kūdikis" ("Mazulis"), kuras mērķis bija lietuviešu nacionālās atdzimšanas veicināšana. Jelgavas ģimnāzijas audzēkņi, kuru vidū bija arī vēlākais Lietuvas Valsts prezidents Antans Smetona, 1896. gada rudenī uzstājās pret obligātajiem pareizticīgo baznīcas apmeklējumiem (A. Sme-

tona un vēl apmēram 150 lietuviešu tautības skolēnu par to tika izslēgti no skolas). 1899. gadā uz bijušās "Mazuļa" organizācijas pamatiem izveidojās Vinca Kapsa–Kudirkas vārdā nosauktā biedrība. Turklāt Jelgavā 1890.–1895. gadā darbojās žurnāla "Varpas" ("Zvans") redakcijas kolēģija, kas propagandēja lietuviešu nacionālo atdzimšanu. Tieši Jelgavā skolotāja J. Jablonska vadībā 1894. gadā notika liberālās Varpininku kustības (uz tās pamata vēlāk izveidojās ietekmīgā Lietuvas Demokrātiskā partija) ikgadējais kongress. 1904. gadā Jelgavas ģimnāzijas skolnieki izveidoja Lietuviešu sociālistu draugu organizāciju (tajā darbojās vēlākais Lietuvas padomju valdības priekšsēdētājs Vincs Mickēvičs–Kapsuks u. c.). 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs lietuviešu iespieddarbu aizlieguma apstākļos par vienu no rosīgākajiem to izplatīšanas centriem Krievijas impērijā kļuva Rīga, Liepāja un Jelgava. Rīgā pēc atgriešanās no izsūtījuma Sibīrijā, uz kuriem bija izsūtīts par piedalīšanos 1863. gada sacelšanās norisēs, līdz savai nāvei dzīvoja patriotiskais dzejnieks Juliuss Hanusevičs, kura darbi slepeni tika nogādāti Austrumprūsijā un iespiesti tur izdotajos lietuviešu preses izdevumos. Vietējie lietuvieši aktīvi iesaistījās nelegālo preses izdevumu izplatīšanā, par ko daudzi no viņiem tika represēti. Rīgā darbojās vairāki nacionāli un sociāldemokrātiski lietuviešu pulciņi, bet 20. gadsimta sākumā izveidojās Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas grupa: 1905. gada sākumā organizācijā bija 150, bet revolūcijas uzplūdu laikā – apmēram 500 biedru.

Daudzi Latvijas katoļu mācītāji bija lietuvieši. Daži no viņiem (Jelgavas draudzes prāvests Kazimirs Jasens u.c.) atstājuši paliekošas pēdas latviešu un lietuviešu tautas vēsturē. 1917. gadā no 123 Latvijā strādājošajiem katoļu mācītājiem lietuvieši bija vairākums – 76 personas (no pārējiem 30 bija latvieši un 17 – poļi).

Pirmā lietuviešu kultūras organizācija – dziedāšanas biedrība "Aušra" ("Rītausma") radās Rīgā jau 1881. gadā, taču pēc dažiem gadiem tā pilnīgi pārpoļojās. 1893. gadā tika izveidota Rīgas Lietuviešu palīdzības biedrību (1914. gadā tajā bija 905 biedri). Biedrībai bija koris un 1898. gadā tā aizsāka lietuviešu teātra tradīcijas Rīgā. Šeit izveidojās arī lietuviešu dziedāšanas un mūzikas biedrība "Kankles" ("Kokle"), Rīgas Politehniskā institūta lietuviešu studentu savstarpējās palīdzības biedrība "Viltis" ("Cerība"), Liepājā – Lietuviešu dāmu savstarpējās palīdzības biedrība un Liepājas Lietuviešu palīdzības biedrība, Jelgavā – Jelgavas Lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrība. Pēc revolūcijas radās iespēja izveidot lietuviešu izglītības iestādes. Rīgas Lietuviešu izglītības biedrība

izveidoja kopumā piecas, bet Lietuviešu palīdzības biedrība – vienu pamatskolu.

Pēc 1905. gada revolūcijas, kurā Latvijas lielajās pilsētās dzīvojošie lietuvieši aktīvi piedalījās, Rīgā tika izveidotas daudzas jaunas lietuviešu biedrības – Lietuviešu izglītības biedrība "Žvaigžde" ("Zvaigzne"), Rīgas Katoļu biedrība "Blayvibe" ("Atturība"), kultūras biedrība "Žaislas" ("Rotaļa"), 2. Torņakalna patērētāju biedrība, Rīgas Lietuviešu patērētāju biedrība, Svētās Zitas lietuviešu dāmu katoļu labdarības biedrība, "Latviešu-leišu krājaizdevu kase", bet Lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrība izveidojās arī Grīvā. Rīgā un Liepājā bija arī spēcīga lietuviešu sociāldemokrātu kustība. 1907. gada maijā Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas Rīgas organizācija iestājās Latvijas Sociāldemokrātijā (LSD), paturot savu autonomiju. 1909.–1915. gadā pie LSD Rīgas komitejas darbojās Lietuviešu kultūras centrs (1910. gadā – 120 biedru), kura sastāvā ietilpa legālā atturības biedrība "Giedra" ("Skaidrība"). Liepājas Lietuviešu palīdzības biedrība 1906. gadā sāka organizēt skatuves un mūzikas vakarus. 1911. gadā biedrībā izveidojās aktieru amatieru pulciņš Kaža Levandauska vadībā. 1911. gadā, aizejot no palīdzības biedrības, aizgāja arī ar katoļu garīdzniecības iespaidu neapmierināto inteliģentu grupa, kura izveidoja Liepājas Lietuviešu biedrību, 1908. gadā Liepājā izveidojās arī neliela lietuviešu dziedāšanas biedrība "Kankles", bet 1909. gadā – Liepājas Lietuviešu kalpoņu Svētās Zitas biedrība. Liepājā ar pārtraukumiem darbojās vairāki lietuviešu kori. No 1905. gada teātra izrādes uzveda Jelgavas Lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrība. Ar vietējās lietuviešu sabiedrības aktīvu atbalstu 1910. gada aprīlī Rīgā tika noorganizēta Ceturta Lietuviešu mākslasdarbu izstāde.

Rīga kļuva par lietuviešu preses centru. Lietuviešu sociāldemokrāti 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā izlaida trīs neliela politiskā laikraksta "Pirmyn" ("Uz priekšu") numurus. No 1906. gada decembra līdz 1908. gada sākumam Ludvigs Jakavičs izdeva un rediģēja politiski satīrisku mēnešrakstu "Juokdaris" ("Jokdaris"), ko 1914.–1915. gadā nomainīja līdzīga rakstura izdevums "Botagas" ("Pātaga"). 1909. gada februārī sāka iznākt kristīgā garā orientētā nedēļas avīze "Rygos garsas" ("Rīgas Atbalss"). Avīze tika izdota līdz 1917. gada augustam. Savukārt 1909. gada novembrī sāka iznākt liberālais nedēļas laikraksts "Rygos Naujenos" ("Rīgas Jaunumi"). 1913.–1915. gadā iznāca arī politiski kreisās ievirzes laikraksts "Vilnis". No 1905. gada L. Jakavičs izdeva kalendāru "Lietuviu namini draugas" (Lietuviešu mājas draugs), bet no 1907. gada – "Juoku kalendorius" ("Joku kalendārs"). Inženieris un grāmatu veikala īpašnieks

A. Macijausks izlaida "Rygos kalendorius" 1907. gadam. Tāda paša nosaukuma kalendāru 1913. gadam izdeva laikraksta "Rygos garsas" redakcija. Savu kalendāru ("Giedros kalendorius") 1913. un 1914. gadam izdeva biedrība "Giedra". Rīgā un Liepājā pieaugot turīgo lietuviešu skaitam, viņi sāka organizēti piedalīties pilsētas pašvaldību vēlēšanās, izvirzot tajā savus pārstāvjus.

Ievērojamas izmaiņas Latvijas lietuviešu dzīvē radīja Pirmā pasaules kara sākums 1914. gadā, notika vīriešu mobilizācija armijā un 1915. gadā uzsāktā Rīgas pilsētas uzņēmumu un iestāžu evakuācija uz Iekškrīeviju. Vienlaikus šeit ieplūda daudz kara laika bēgļu no Lietuvas. Jelgavā, kur 1914. gadā dzīvoja apmēram 800 lietuviešu, 1915. gadā bēgļu plūsmas gaitā viņu skaits pieauga līdz 3000 cilvēkiem. Valkā tika izveidota Lietuviešu centrālās bēgļu aprūpes komitejas nodaļa. Daugavpilī, kur no 16000 bēgļiem apmēram 2600 bija lietuvieši, 1915. gadā tika izveidota lietuviešu organizācija palīdzībai bēgļiem. Ievērojamākā bēgļu plūsma devās cauri Rīgai (apmēram 10000 lietuviešu) un rūpes par viņiem uzņēmās vietējās lietuviešu organizācijas un skolas. Karam sākoties, daudzas organizācijas izbeidza savu darbību, vīrieši tika mobilizēti armijā. Daudz lietuviešu nokļuva latviešu strēlnieku vienībās.

1917. gadā Krievijas Februāra revolūcijas iespaidā Rīgā tika izveidota Rīgas Lietuviešu padome, kurā iegāja pārstāvji no "Žvaigždes", palīdzības biedrības, tās krājaizdevu kases, Svētās Zitas biedrības, Lietuviešu centrālās bēgļu aprūpes Rīgas nodaļas un daži Rīgā esošie "Kankles" biedri. Maijā Rīgā tika izveidota lietuviešu aktieru un dziedātāju biedrība "Rūta", kurai bija antiklerikāls raksturs, bet vasarā – Rīgas Lietuviešu dzelzceļnieku, Rīgas Lietuviešu pasta un telegrāfa darbinieku biedrība, Lietuviešu Dzīvā Rožukroņa biedrība (Svētā Franciska baznīcā). Savu organizāciju izveidoja arī Rīgas lietuviešu skolotāji. Vienlaikus intensīvi attīstījās sociālistiskās orientācijas lietuviešu organizācijas. Jau pavasarī darbību atjaunoja biedrība "Giedra" un izveidojās Rīgas Lietuviešu savienība, kura drīz kļuva par vienu no lielākajām lietuviešu organizācijām. Aktīvi darbojās Latvijas Sociāldemokrātijas Lietuviešu grupa. Jūnijā visu Rīgas lietuviešu sociālistiski orientēto organizāciju mītnē darbību uzsāka arī Rīgas Lietuviešu sieviešu savienība. Organizējās 12. armijas lietuviešu karavīri. Maijā notika 12. armijas lietuviešu karavīru pārstāvju sapulce, kurā tika ievēlēta lietuviešu karavīru Izpildkomiteja ("Iskoļīts"). No aprīļa līdz jūnijam sociāldemokrāti izdeva nedēļas avīzi "Laisve" ("Brīvība"), bet "Iskoļīts" no 30. jūnija līdz augustam – nedēļas laikrakstu "Laisvas žodis" ("Brīvais Vārds").

Kopumā jāatzīst, ka 19. gadsimta pēdējā trešdaļā, gadsimtu mijā un vēlāk Latvijā (sevišķi Rīgā, Jelgavā un Liepājā) bija vērojama īpaši aktīva lietuviešu sabiedriskā darbība. Apstākļos, kad 19. gadsimta 2. pusē Kauņas gubernā varas iestādes centās visiem iespējamajiem līdzekļiem ierobežot lietuviešu nacionālo darbību, Rīga, Jelgava un Liepāja līdzās Pēterburgai kļuva par dzīvākajiem lietuviešu legālās un nelegālās darbības centriem Krievijas impērijā. Tas kļuva iespējams tāpēc, ka te uz pastāvīgu dzīvi apmetās ievērojams skaits dažādu sabiedrisko slāņu (vispirms – inteliģences) lietuviešu. Nav noliedzams arī tas, ka Latvijā dažādu politisko novirzienu un grupējumu lietuvieši aktīvi sadarbojās ar latviešiem (arī iekļaujoties latviešu organizācijās), gūstot no viņiem vispusīgu morālu un materiālu atbalstu. No visām Latvijā dzīvojošajām mazākumtautībām lietuviešu prese lielāko uzmanību pievērsa tieši lietuviešu sabiedriski politiskajai darbībai, izturoties pret to ar simpātijām. Lietuvieši Latvijā, ne uz brīdi nezaudējot saikni ar dzimteni, deva ievērojamu ieguldījumu visas lietuviešu tautas nacionālajā atdzimšanā. Latvijā bija darbojušies, auguši un izglītību guvuši ārkārtīgi daudzi vēlākās neatkarīgās Lietuvas valsts politiķi, sabiedriskie un kultūras darbinieki.

Lietuvieši Latvijā 1918.–1940. gadā

Pirmā pasaules kara rezultātā lietuviešu skaits Latvijā ievērojami samazinājās. 1920. gadā valstī bija 25538 lietuvieši – no viņiem 5325 Rīgā, 677 Vidzemē, 8636 Kurzemē (to skaitā – 3777 Liepājā), 9765 Zemgalē, 1135 Latgalē. 1925. gadā Latvijā bija 23193, 1930. gadā – 25885 un 1935. gadā – 22843 lietuvieši. 1925. gadā 10504 (45,3% no kopskaita) lietuvieši bija nodarbināti lauksaimniecībā, 4147 (17,9%) – rūpniecībā, 1880 – tirdzniecībā (8,1%), zemākajā apkalpojošajā sfērā strādāja 1387 (6,0%), par ierēdņiem – 233 (1,0%), bet brīvajās profesijās (par ārstiem, advokātiem u. c.) – 417 (1,8%) un citos amatos (amatnieki utt.) – 3434 (14,8%) cilvēki. Rīgā šajā laikā dzīvoja 7748 lietuvieši (2,3% no visiem pilsētas iedzīvotājiem), Liepājā – 2637 (4,3%), Jelgavā – 635, Daugavpilī – 309 lietuvieši. Samērā daudz lietuviešu zemnieku dzīvoja Kurzemes un Zemgales pierobežas pagastos ar Lietuvu. Ilūkstes apriņķī bija 6799 lietuvieši. 1930. gadā 25 (1925. gadā – tikai 13) Latvijas pagastos lietuvieši sastādīja vairāk par 10% no iedzīvotāju kopskaita. 1920. gada tautas skaitīšanā lietuviešu vidū Latvijas pilsoņu īpatsvars bija zemākais starp nacionālajām minoritātēm – tikai 35,4% (Latvijas pilsoņi bija 9045, Lietuvas – 14083 lietuvieši). Turpmākajos gados Latvijas pilsoņu īpatsvars starp lietuvie-

šiem pakāpeniski ievērojami pieauga, vienlaikus palikdams mazākais starp minoritātēm. 1925. gadā viņu īpatsvars sastādīja 69,1%, taču 1930. gadā atkal noslīdēja līdz 51,8%. 1930. gadā no 25885 lietuviešiem Latvijas pilsoņi bija 13410 cilvēki. Taču šajā laikā lietuviešu skaits, kas prata latviešu valodu, bija lielākais (pēc vāciešiem) starp minoritātēm – 72,9%.

Neatkarības kara laikā 1918.–1920. gadā Latvijas armijā cīnījās daudzi vietējie lietuvieši, no kuriem seši vēlāk tika apbalvoti ar Lāčplēša Kara ordeni. No 1919. gada rudens Latvijā strādāja Lietuvas diplomātiskie, konsulārie un militārie pārstāvji, kas sniedza vietējiem lietuviešiem ievērojamu atbalstu. 1919.–1920. gadā Latvijas Tautas Padomē lietuviešus pārstāvēja Liepājas pilsētas valdes loceklis Antons Bauža un skolotājs Antons Montvids. Viņi abi neatstāja Tautas Padomi arī Latvijas Pagaidu valdībai politiski ļoti sarežģītajā laikā pēc vācbaltiešu 1919. gada 16. aprīlī Liepājā realizētā valsts apvērsuma. Viņi bija starp tiem 66 Tautas Padomes locekļiem, kuri 10. maija sēdē asi nosodīja apvērsumu un atzina par nelikumīgu Andrieva Niedras sastādīto provācisko valdību. Satversmes sapulcē lietuvieši nebija pārstāvēti. Sākot ar 1922. gadu, Latvijas lietuvieši piedalījās Saeimas vēlēšanās, taču, neraugoties uz organizētu lietuviešu vēlēšanu pārvietošanu ar Latvijas Lietuviešu savienības organizētajiem autobusiem no Rīgas, Liepājas un citām vietām uz Zemgales vēlēšanu apgabalu (galvenokārt – Jelgavu), vienas deputāta vietas iegūšanai nepieciešamo balsu skaitu nekad neizdevās sasniegt. Ievērojami labāk lietuviešiem veicās pilsētu un atsevišķu pagastu pašvaldību vēlēšanās. Jau 1918. gada novembrī sastādītajā Rīgas pilsētas pagaidu domē darbojās trīs lietuvieši. Lietuviešu pārstāvji darbojās Liepājas, Grīvas, Jelgavas un Subates pilsētas domē. Lietuvieši tika ievēlēti arī vairāku pierobežas pagastu padomēs.

1927. gadā sāka organizēties arī politiski kreisi noskaņotie lietuvieši. Tika izveidota un kādu laiku pastāvēja LSDSP Rīgas un Liepājas komiteju Lietuviešu sekcijas. 1931. gadā kreisi noskaņotie jaunieši Rīgā nodibināja organizācijas "Darba jaunatne" Lietuviešu nodaļu. Ļoti aktīvi lietuviešu jaunieši darbojās sociāldemokrātiskajā organizācijā "Strādnieku sports un sargs". Savukārt 1932. gada augustā tika izveidots 30 biedru lielais LSDSP Rīgas organizācijas Lietuviešu rajons Antana Bitena un Vladislava Pilota vadībā. Lietuvieši darbojās arī citās latviešu politiskajās partijās. Ļoti aktīvi lietuvieši sekoja līdzī politiskajām norisēm Lietuvā. Jau no 20. gadu sākuma Rīgā, Liepājā un citur regulāri tika svinēta Lietuvas Valsts proklamēšanas gadadiena 16. februārī (30. gados – arī Lietuvas Valsts prezidenta A. Smetonas dzīves jubilejas) un līdz 1936. gadam – 9.

oktobrī tika atzīmēta arī Viļņas zaudēšanas gadadiena. Sakarā ar savu aktīvi pausto atbalstu Lietuvas valsts politikai lietuvieši Latvijā nereti nokļuva konfliktsituācijās ar vietējām poļu organizācijām.

Būtiska lietuviešu minoritātes dzīves sastāvdaļa bija izglītība dzimtajā valodā. Sevišķa nozīme tam bija arī tāpēc, ka salīdzinājumā ar citām minoritātēm lietuviešu izglītības līmenis nebija augsts. Jau 1918. gada rudenī Rīgā darbību uzsāka lietuviešu pamatskola. 1919. gadā Rīgā strādāja divas un Liepājā viena lietuviešu pamatskola. Vēlāk skolas izveidojās arī Jelgavā, Grīvā un citās vietās. 1931. gada janvārī starp Latviju un Lietuvu tika noslēgta Konvencija skolu lietās, kas regulēja latviešu skolu darbību Lietuvā un lietuviešu skolu – Latvijā. 1934./1935. mācību gadā Latvijā bija 13 lietuviešu pamatskolas – četras pilsētas skolas Rīgā, pilsētas skola Liepājā, pilsētas skola un Lietuviešu apvienības skola Jelgavā, pagasta skolas Neretā, Aknīstē, Mičuniškos, pilsētas skola Subatē, pagasta skola Lašos un Indricā, komplekts Grīvas pilsētas latviešu pamatskolā. 1938./1939. mācību gadā bija 10 lietuviešu pamatskolas – kopumā 481 skolēns – un ģimnāzija Rīgā ar 97 skolēniem. Jau no 20. gadiem Latvijas lietuviešu skolās pēc skolu padomju uzaicinājuma strādāt šeit uz noteiktu laiku ieradās arī skolotāji no Lietuvas. Latvijas lietuviešu skolas saņēma finansiālu palīdzību ne tikai no Latvijas pašvaldībām, bet arī no Lietuvas valdības. 20.–30. gados Rīgas pilsētas valdes Skolu valdē strādāja tur ievēlētais lietuviešu 2. pamatskolas direktors Antans Buivids. Rīgas pašvaldība līdz 20. gadu beigām uzturēja lietuviešu bērnu patversmi, ko jau 1919. gadā tā bija pārņēmusi no Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības. 20. gados tāda pati lietuviešu bērnu patversme pastāvēja arī Liepājas pilsētā.

Sevišķi aktīva bija Latvijas lietuviešu sabiedrisko organizāciju darbība. Pirmā pasaules kara un padomju varas laikā 1919. gadā darbību nepārtrauca Rīgas Lietuviešu palīdzības biedrība. Rīgā pēc atbrīvošanas 1919. gada vasarā darbību atjaunoja arī Svētās Zitas lietuviešu dāmu katoļu labdarības biedrība, kā Latvijas Universitātes lietuviešu studentu biedrība 1926. gadā atjaunoja darbību "Viltis", 1923. gada pavasarī uz ērģelnieka J. Karosa vadītā, 1921. gadā organizētā lietuviešu kora bāzes Rīgā izveidojās Katoļu jaunatnes biedrība "Šviesa" ("Gaisma"), 1924. gadā – Latvijas Lietuviešu vecāku biedrība, kurā tika izveidota arī sava Bēru kase, 1923. gadā – liberālā un zināmā mērā kreisā jaunatnes biedrība "Rūta" (90–100 biedru), kurai bija savs koris, mūzikas pulciņš, literārā sekcija, sporta komandas. Tieši "Rūta" izveidoja Latvijā pēc Pirmā pasaules kara pirmo lietuviešu teātra sekciju. 1928. gadā tika reģistrēta Latvijas Lietuviešu skolotāju biedrība, 1929. gadā – sporta savienība "Vytis" (vai-

rāki simti biedru 12 nodaļās visā Latvijā – Rīgā, kur 1932. gadā "Vytis" nodaļā bija 203 biedri, Liepājā – 70 biedri, kā arī nodaļas Jelgavā, Indričā, Paņemūnē, Grīvā, Laucesē, Lašos, Subatē, Kurcumā, Aknīstē, Gauros un Skaistā) un Rīgas Lietuviešu ģimnāzijas absolventu biedrība, 1932. gadā – Rīgas 1. lietuviešu pamatskolas abiturientu (kopš 1939. gada – Lietuviešu jaunatnes) biedrība "Laisve" ("Brīvība"). Līdz 1934. gadam daudzi lietuviešu strādnieki darbojās 1928. gadā dibinātajā Latvijas Katoļu strādnieku biedrībā, kuras Rīgas nodaļas telpās bieži tika lasīti priekšlasījumi arī lietuviešu valodā. Vienlaikus ar Rīgas lietuviešiem 1919. gada decembrī sāka organizēties arī Liepājas lietuvieši. 20.–30. gados darbojās Liepājas Lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrība, kopš 1923. gada – Liepājas Lietuviešu kultūras veicināšanas biedrība un Liepājas Svētās Zitas lietuviešu dāmu katoļu labdarības biedrība, 50–75 jauniešu koris "Kankles", jau pieminētās jaunatnes biedrības "Šviesa" (1930. gadā – 80 biedru) un biedrības "Rūta" (20 biedru) nodaļas, kā arī lietuviešu skauti un gaidas. 1926. gadā tika izveidota arī Liepājas Lietuviešu katoļu biedrība "Globa" ("Gādība"). 1926. gadā tika izveidota arī Daugavpils Lietuviešu biedrība, pie Lietuvas konsulāta tika izveidots arī 30 vietējo jauniešu koris, savukārt Jelgavā kopš 1929. gada darbojās Zemgales Lietuviešu biedrība. 1937. gadā tā apvienojās ar vietējām biedrību "Šviesa" un "Vytis" nodaļām, izveidojot Jelgavas Lietuviešu biedrību. 30. gados Zemgales Lietuviešu biedrība izveidoja vietējās Lietuviešu komitejas uzturētu Zemgales Mākslas un vēstures muzeja Lietuviešu nodaļu.

1930. gada vasarā tika reģistrēta biedrība "Latvijas Lietuviešu teātris". Tajā bija vairāki desmiti biedru un repertuārā bija lietuviešu un latviešu drāmas un komēdijas. Savā pirmajā darbības sezonā (1930./1931. gadā) teātrim bija piecas pirmizrādes Rīgā un viena Subatē, ko noskatījās kopumā 3500 skatītāju. Tikai līdz 1934. gadam Emīlijas Paļakauskaites un Antona Purvina vadītais teātris iestudēja 16 lugas. Ļoti attīstīta bija biedrību koku māksla.

1930. gadā izveidojās Latvijas Lietuvju apvienība, kas bija iecerēta kā minoritātes centrālā organizācija, kurā apvienojās biedrību lielākā daļa. Ārpus apvienības palika Zemgales Lietuviešu biedrība, kā arī vēl dažas organizācijas, piemēram, Rīgas Lietuviešu palīdzības un kultūras veicināšanas biedrība un Liepājas Lietuviešu palīdzības biedrība, kuras arī turpināja darbību nacionālās kultūras jomā. Līdz pat 1940. gadam tieši apvienība, kurai bija 18 nodaļas (Aucē, Aknīstē, Bauskā, Bebrenē, Gauros, Grīvā, Kurcumā, Lašos, Laucesē, Liepājā, Medumos, Neretā, Paņemūnē, Raudā, Rīgā, Skaistā, Subatē, Ukros) kopumā ar apmēram

600–700 biedriem, koordinēja lietuviešu sabiedrisko darbību, kā arī sadarbojās šajā jomā ar Lietuvas sūtniecību un konsulātiem. Apvienības nodaļas uzturēja bibliotēkas un lasītavas, organizēja pasākumus utt. Piemēram, Liepājas nodaļā turpināja darbību koris "Kankles", tika izveidota teātra trupa, vairākas sporta komandas (futbolā, sieviešu un vīriešu basketbolā un volejbolā, galda tenisā) utt. 1938. gada vasarā organizācijas centrālā valde iegādājās īpašumu Rīgas jūrmalā, Mellužos, kur līdz 1940. gadam apvienības Dāmu komiteja rīkoja nometni trūcīgajiem skolēniem. Kopš 1939. gada novembra–decembra apvienība uzturēja arī divus privātus bērnudārzus (Rīgā un Jelgavā). Ar sevišķu aktivitāti izcēlās lietuviešu sportisti. Biedrību "Vytis" un "Laisve" sportisti piedalījās valsts, pilsetu un novadu sacensībās sporta spēlēs – futbolā, basketbolā, volejbolā, arī galda tenisā, boksā, riteņbraukšanā u. c. sporta veidos. Regulāri tika rīkoti arī lietuviešu biedrību iekšējie turnīri novusā, galda tenisā, šahā un dambretē. 1935. gada maijā Rīgā tika organizētas 1. Latvijas lietuviešu sporta un vingrošanas spēles. 1938. gada vasarā Latvijas lietuvieši – Lietuviešu apvienības komanda (28 Rīgas un 16 Liepājas sportisti) un biedrības "Laisve" komanda piedalījās 1. Lietuviešu nacionālajā olimpiādē Kauņā.

Latvijas Skautu centrālās organizācijas (LSCO) un Latvijas Gaidu centrālās organizācijas (LGCO) ietvaros darbojās vairākas lietuviešu vienības Rīgā, Liepājā un no 1940. gada – Jelgavā. Ievērojama nozīme Latvijas lietuviešu dzīvē, īpaši līdz 1934. gada 15. maija valsts apvērsumam, bija 1921. gada sākumā nodibinātajai vairākus simtus biedru lielajai (1931. gadā – 340 biedri, no kuriem lietuvieši bija 72 cilvēki) organizācijai "Latvju–lietuvju vienība". Tajā kopā ar ievērojamiem latviešu sabiedrības pārstāvjiem darbojās daudzi lietuviešu kopienas vadītāji (Augusts Vroņevskis, Kazimirs Vizbars, Justs Paļeckis u. c.). Vienība organizēja ne tikai lietuviešu valodas kursus, ekskursijas uz Lietuvu, dažādus kultūras sarīkojumus, bet arī aktīvi centās ietekmēt Latvijas valdības nostāju Lietuvas–Polijas konfliktā, vairākkārt sagādājot diplomātiska rakstura sarežģījumus Latvijas un Polijas attiecībās. Zināmā mērā līdzīgs raksturs bija 1926. gadā atjaunotai un līdz 30. gadu otrajai pusei Rīgā strādājošai Latviešu–lietuviešu krājaizdevu kasei.

Rīgā tika izdoti vairāki lietuviešu preses izdevumi. 1921. gadā sāka iznākt demokrātiskais nedēļraksts "Rygos balsas" ("Rīgas Balss"). Kopumā tika izdoti 466 laikraksta numuri. 1931. gadā to nomainīja avīze "Lietuviu balsas" ("Lietuviešu Balss"), kas iznāca līdz pat 1940. gadam (tika izdoti vairāk nekā 200 laikraksta numuri). Tie bija Latvijas lietuviešu cen-

trālie laikraksti, kuri sniedza informāciju par norisēm Latvijā un Lietuvā. Turklāt 1925.–1926. gadā Lietuviešu jaunatnes biedrība "Rūta" divas reizes mēnesī izdeva ilustrēto izdevumu "Naujas žodis" ("Jaunais vārds"), Rīgā tika izdoti politiski kreisie "Laisvas žodis" ("Brīvais Vārds", 1928–1930), "Darbininku balsas" ("Strādnieku Balss", 1930–1931), LSDSP Lietuviešu rajona izdots "Darbo frontas" ("Darba Fronte", 1933–1934), kā arī Latvijas Lietuviešu apvienības nedēļraksts "Latvijos lietuvīs" ("Latvijas Lietuvietis", 1930–1931), biedrības "Laisve" mēnešraksts "Lietuviu mintys" ("Lietuviešu Doma", 1933), katoliskais mēnešraksts "Lietuvīs" ("Lietuvietis", 1933–1935) un liberālais "Laisves kovotojas" ("Brīvības cīnītājs", 1932). Latvijā 1927.–1928. gadā tika izdots arī Lietuvā valdošā politiskā režīma pretinieku – emigrantu neliela formāta kreisā avīze "Liaudies balsas" ("Tautas balss"), kas gan gandrīz pilnībā tika izplatīta Lietuvā.

Daudzi lietuvieši bija Latvijas valsts dienestā vai piedalījās tās sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Viens no ievērojamākajiem neapšaubāmi bija aktieris, teātra un mākslas filmu režisors Aleksandrs Rusteiķis. Viņš bija vairāku latviešu mākslas filmu (arī pirmās latviešu skaņu filmas "Lāčplēsis") autors. Būvinženieris, Atzinības krusta kavalieris Ādams Bučinskis līdz pat 1940. gadam bija Latvijas Iekšlietu ministrijas Būvniecības daļas Ugunsgrēku apkarošanas nodaļas vadītājs, Vladislavs Daukša – mirtiesnesis Rīgā un Madonā, mākslinieka Ģederta Eliasa kundze Halīna Eliase–Kairukštīte–Jaciniene – pazīstama mākslas publiciste, Vitolds Bolšaitis strādāja mirtiesnās, rakstnieks un dzejnieks Adolfs Raulinaitis no 1927. gada bija Rīgas Lietuviešu ģimnāzijas lietuviešu valodas skolotājs un no 1928. gada – Latvijas Universitātes lietuviešu valodas lektors, Jāzeps Dobeļinskis – Daugavpils prefektūras iecirkņa priekšnieks, Eduards Firers 1920.–1924. gadā ieņēma Daugavpils apriņķa priekšnieka palīga amatu 1. iecirknī un citi. Samērā daudzi lietuvieši dienēja par virsniekiem Latvijas armijā – administratīvais pulkvedis–leitnants Pēteris Praškēvičs, kapteiņi Ļevs Trinko, Valentīns Šimoļuns, ārsts kapteinis Vikentījs Norgello, Aleksandrs Bolšaitis, Jānis Lepinis u. c.

Latvijā joprojām lietuviešiem bija izcila nozīme katoļu baznīcā. Lietuviešu valodā notika dievkalpojumi vairākās baznīcās Rīgā, Liepājā, Jelgavā, Majoros (Rīgas jūrmalā), Aucē, Neretā, Viesītē, Subatē, Aknīstē, Eglainē, Grenčos, Medumos, Laucesē, Grīvā un Indrā. Kopumā 30. gadu sākumā valstī strādāja apmēram 40 (no 155) lietuviešu tautības mācītāji. Vairāki no viņiem tieši vadīja lietuviešu sabiedrisko dzīvi. Piemēram, Latvijas Lietuviešu apvienības vadītājs līdz savai nāvei 1939. gadā bija Da-

niels Jasinskis. Lietuvietis bija arī 1938. gadā par Liepājas diecēzes bīskapu konsekrētais Antonijs Urbšis.

20. gadu otrajā pusē un 30. gadu sākumā Latvijā uz sezonas darbiem ieradās vairāki tūkstoši Lietuvas laukstrādnieku un mežstrādnieki. Vēlāk šī kustība ierobežotos apjomos turpinājās daļēji arī nelegāli, jo vēlēšanās nopelnīt saimnieciski attīstītākajā kaimiņvalstī bija spēcīga. 1938. gada jūlijā Latvijā kopumā legāli strādāja 10311 laukstrādnieki no Lietuvas – visvairāk Jelgavas (2881), Bauskas (2311) un Jēkabpils (1836) apriņķī.

Latvijas Republikas pastāvēšanas laiks no 1918. līdz 1940. gadam jāatzīst par Latvijas lietuviešu darbības aktīvāko periodu. Pastāvēja plaša organizācija un izglītības iestāžu tīkls, notika sabiedriskā un politiskā darbība, daudzi lietuvieši ļoti aktīvi piedalījās valsts sabiedriskajā dzīvē. Stāvoklis nedaudz mainījās pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma, taču autoritārās valdības ieviestie dažāda rakstura ierobežojumi nacionālo minoritāšu darbībai lietuviešu organizācijas un skolas neskāra tik būtiski kā tas bija, piemēram, gadījumā ar baltkrievu skolām Latvijā, jo šajā jautājumā bija noslēgta Latvijas un Lietuvas vienošanās.

Lietuvieši padomju un vācu nacistu okupācijas laikā 1940.–1945. gadā

Lietuviešu organizācijās likvidācijas process aizsākās jau 1940. gada jūnijā un jūlijā, vasaras beigās un rudenī. Septembrī Lietuviešu ģimnāzija tika pievienota pilsētas 9. vidusskolai, atļaujot tajā mācīt lietuviešu valodu kā priekšmetu. Tādējādi tā darbojās kā latviešu un lietuviešu vidusskola. Vēl pastāvēja viena krievu–lietuviešu septiņgadīgā – nepilnā vidusskola, kā arī trīs lietuviešu nepilnās vidusskolas.

Daudzus lietuviešus skāra padomju represijas. 1941. gada februārī Bauskā tika apcietināts vietējais rūpnieks un namīpašnieks, bijušais Latvijas Lietuviešu apvienības Bauskas nodaļas valdes loceklis Jānis Pleiers. Cietumā viņš sarunās ar kameras biedriem kritizēja padomju varu un par to uzzināja cietuma administrācija. J. Pleiers tika aizvests uz Novosibirskas cietumu, 1941. gada decembrī viņam piesprieda 10 gadus ieslodzījuma soda noņemtnēs, kur viņš gāja bojā. Savukārt viens no aktīvākajiem Latvijas Lietuviešu sabiedriskajiem darbiniekiem – bijušais lietuviešu sporta biedrības "Vytis" dibinātājs un valdes priekšsēdētājs, Latvijas Lietuviešu apvienības Rīgas nodaļas valdes loceklis, Lietuviešu ģimnāzijas fizkultūras skolotājs, Latvijas Centrālās skautu organizācijas lietuviešu pulciņu skautmeistars, 64. lietuviešu pulciņa vadītājs Staņislavs Burlēvičs Rīgā tika apcietināts 1941. gada 14. jūnijā. Tajā pašā dienā tika represēti

arī bijušais Maikapara tabakas fabrikas meistars, Rīgas Lietuviešu palīdzības un kultūras veicināšanas biedrības valdes loceklis Antons Katkēvičs, uz Latvijas armijas bāzes izveidotā 24. teritoriālā korpusa kapteinis A. Bolšaitis un daudzi citi.

Vācu nacistu okupācijas laikā 1943. gada februārī tautas skaitīšanā Latvijas ģenerālapgabalā kopumā bija 24094 lietuvieši (1,37% no visiem iedzīvotājiem; no viņiem 6157 cilvēki bija Rīgā). Salīdzinājumā ar tautas skaitīšanu 1935. gadā tas ir nedaudz vairāk, taču jāņem vērā, ka autoritārā režīma apstākļos daudzi minoritāšu pārstāvji tika reģistrēti kā piederīgi latviešiem, savukārt vācu okupācijas laikā Latvijā tika reģistrēti arī ieceļotāji no Lietuvas (arī laukstrādnieki). Jānorāda, ka šajā laikā starp Latvijas lietuviešiem tikai 9360 ģimenēs lietoja lietuviešu valodu. Kopā ar latviešiem un citu Latvijā dzīvojošo minoritāšu pārstāvjiem lietuvieši bija tieši un netieši liecinieki visiem vācu okupācijas laikam raksturīgajiem procesiem, arī traģiskajiem. Daudzi lietuviešu tautības strādnieki Rīgā dzīvoja Maskavas priekšpilsētā – rajonā, kurā jau 1941. gada vasarā okupācijas varas iestādes ierīkoja ebreju geto. Kā rakstīja latviešu prese – līdz tam tur dzīvojušās "latviešu, krievu, lietuviešu u.c." ģimenes tika pārvietotas uz citiem pilsētas rajoniem (līdz septembra vidum bija 903 tādas ģimenes, daļu no tām bija lietuvieši).

Tūlīt pēc vācu karaspēka ienākšanas Latvijā 1941. gada vasarā darbību atjaunoja lietuviešu sporta biedrība "Vytis", kas sportista Povila Čapasa vadībā darbojās visu vācu okupācijas laiku, aktīvi piedaloties futbola un citās sacensībās. Kara beigās daudzi Latvijas lietuvieši brīvprātīgi vai piespiedu kārtā devās bēgļu gaitās uz Vāciju, Zviedriju un citām Rietumu valstīm.

Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijā līdzās krievu un baltkrievu skolu referenta amatam tika izveidots arī lietuviešu skolu referenta amats, kurā jau 1941. gada rudenī tika iecelts Rīgas 1. lietuviešu skolas skolotājs Alfons Dauša. 1941./1942. mācību gadā darbojās Neretas lietuviešu skola, kurā mācījās 83 skolēni, Rīgā, bijušās poļu skolas ēkā, darbojās Rīgas pilsētas 1. lietuviešu pamatskola (vēlāk – tautskola), tajā mācījās 112 skolēni. 1942. gadā tika atklāta lietuviešu pamatskola Aknīstē, kā arī lietuviešu komplekts Skaistas pagasta Kalniešu latviešu tautskolā Lielindricā, Kurcuma pagasta Medumu latviešu tautskolā un Eglaines pagasta Lašu tautskolā, bet 1943./1944. mācību gadā – arī Kalkūnes tautskolā. No 1942. gada strādāja arī Rīgas Lietuviešu ģimnāzija, kurā pēc gada bija 11 pedagogi un 73 skolēni.

Daudzi Latvijā dzīvojošie lietuvieši jau ar vācu–padomju kara pirma-

jām dienām iesaistījās latviešu pretpadomju partizānu kustībā, vēlāk – palīgpolīcijā un kārtības dienesta bataljonos, bet no 1943. gada viņi tika mobilizēti latviešu "brīvprātīgajā" SS leģionā. Starp viņiem bija visu sabiedrības šķiru pārstāvji, ieskaitot lietuviešu skolu skolotājus. Daudzu lietuviešu vārdi bija lasāmi kritušo, ievainoto un apbalvoto sarakstos.

Padomju varas laiks pēc Otrā pasaules kara

Pēc kara Latvijas lietuvieši bija pakļauti tiem pašiem procesiem kā visi Latvijas iedzīvotāji. Padomju varas represiju un migrācijas dēļ ievērojami mainījās arī lietuviešu skaits un sastāvs. Uz dzīvi Latvijā, dažādu apstākļu spiesti, pārcēlās ievērojams skaits lietuviešu no Lietuvas. Samērā daudzi apmetās Latvijā pēc atgriešanās no ieslodzījuma vai izsūtījuma vietām, jo viņiem neatļāva atgriezties dzimtajās vietās. Daudzi ieradās tolaik notiekošo migrācijas procesu gaitā. 1959. gadā lietuviešu skaits bija pieaudzis līdz 32383 (1,55% no visiem iedzīvotājiem), bet 1970. gadā – līdz 40589 cilvēkiem (1,72%). Turpmāk gan tas nedaudz samazinājās: 1979. gadā lietuviešu Latvijā bija 37818 (1,51%), bet 1989. gadā – 34630 (1,30%). Zināmā mērā tas notika tādēļ, ka 60. gados uzlabojās saimnieciskais stāvoklis Lietuvā un daudzi lietuvieši no Latvijas pārcēlās uz savu etnisko dzimteni, atrodot tur sev piemērotu darbu. Pēdējā tautskaitē padomju varas laikā (1989. gadā) rādīja, ka Rīgā dzīvoja 7012, Daugavpilī – 1118, Liepājā – 2663, Jelgavā – 927, Aizkraukles rajonā – 1288, Bauskas rajonā – 3537, Daugavpils rajonā – 793, Dobeles rajonā – 2180, Jēkabpils rajonā – 991, Jelgavas rajonā – 1276, Liepājas rajonā – 3232, Rīgas rajonā – 1498, Saldus rajonā – 2808 lietuvieši. Citur lietuviešu skaits bija mazāks. Var secināt, ka arī padomju varas gados zināmā mērā saglabājās lietuviešu minoritātes vēsturiskais izvietojums Latvijā, – neskaitot lielās pilsetas (vispirms jau Rīgu un Liepāju), kā arī Rīgas rajonu, viņi dzīvoja galvenokārt apriņķos, kas tieši robežojās ar Lietuvu. Diemžēl sakarā ar rusifikācijas procesu starp Latvijas lietuviešiem samazinājās dzimtās valodas lietojums: 1959. gadā savā ģimenē lietuviešu valodu lietoja 76,5 %, bet 1989. gadā – vairs tikai 64% lietuviešu. Latviešu valodas zināšanu kritums bija vēl uzskatāmāks: ja pirms 1940. gada latviešu valodu brīvi prata apmēram 90% lietuviešu, tad 1989. gadā – vairs tikai 40,3%. 1989. gadā apmēram trešā daļa lietuviešu bija nodarbināta lauksaimniecībā, 28% strādāja rūpniecībā, 8% – celtniecībā, 6–7% – transporta un sakaru sfērā.

Padomju okupācijas apstākļos pēc kara – 40. gadu otrajā pusē pierobežas apriņķos ar Lietuvu bija vērojama aktīva latviešu un lietuviešu na-

cionālo partizānu sadarbība, kas izpaudās gan kā atsevišķas latviešu akcijas Lietuvā, gan kā kopīgi rīkotas akcijas pret okupācijas karaspēku un padomju varas iestādēm. Daudzi lietuvieši tika apcietināti vai 1949. gada martā izsūtīti, piemēram, Eglaines draudzes prāvests Jons Podļevskis, kurš gāja bojā ieslodzījumā nometnēs. Vēl 1957. gada jūlijā par "pretpadomju aģitāciju" tika arestēts Jons Matejuns, 1958. gada novembrī – Vacis Pocijusa, kas sarunās bija izteicis "komunistiskās partijas biedriem adresētus draudus, runājis par kara neizbēgamību un varas maiņu", 1961. gada septembrī – Boļeslavs Kaņjava, kas "veica pretpadomju aģitāciju Liepājas rajona kolhozā "Sarkanā zvaigzne", utt.

1948. gadā Rīgā tika slēgta lietuviešu vidusskola. Tā bija pēdējā lietuviešu izglītības iestāde tālaika Latvijā. Lietuviešu bērniem tika liegta iespēja iegūt izglītību dzimtajā valodā. Tika izbeigta arī jebkāda cita veida legāla lietuviešu nacionāla sabiedriskā darbība. Tomēr 1967. gada 20. maijā bijušie Rīgas lietuviešu ģimnāzijas audzēkņi sarīkoja savu salidojumu, kas apliecina viņu nacionālo pašapziņu un atmiņu par laiku, kad neatkarīgajā Latvijā bija iespējama brīva nacionālo minoritāšu darbība. Rīgā dzīvojošo lietuviešu grupa (Emīlija Lukoševičiene, Jons Rudaks, Alfons Grigeļonis u. c.) pulcēja tautiešus dažādos kultūras pasākumos un organizēja ekskursijas uz Lietuvu. 1968. gadā viņi Latvijas PSR Arodbiedrību kultūras nama paspārnē organizēja kultūras biedrību "Rūta" (tajā bija koris un deju kolektīvs), kuras darbība tika pārtraukta jau 1969. gadā. 1983. gada rudenī Augustinam Liepiņam kultūras namā "Rītausma" izdevās noorganizēt apmēram 600 lietuviešu sapulcēšanos sakarā ar lietuviešu teātra viesizrādi.

Atmoda

80. gadu otrajā pusē nacionāla rakstura darbību atjaunoja arī Latvijas lietuvieši. 1988. gadā Rīgā tika izveidota iniciatīvas grupa J. Rudaka, E. Lukoševičienes, A. Liepiņa, Birutas Flanderes u. c. vadībā, kas 27. novembrī organizēja lietuviešu sapulci, kurā piedalījās apmēram 600 cilvēku, izveidojot Latvijas Lietuviešu kultūras biedrību. Par pirmo priekšsēdētāju tika ievēlēts ārsts Romualds Ražuks, bet par viņa vietniekiem – Augustins Liepiņš un Jons Rudaks. Savu nepārprotamo atbalstu latviešu tautas neatkarības centieniem biedrība puda, kopā ar poļu, ebreju u. c. nacionālajām organizācijām izveidojot Latvijas Tautas frontes mērķus atbalstošo Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociāciju, par kuras atbildīgo sekretāru tika ievēlēts R. Ražuks. Savukārt 1989. gadā viņš

tika ievēlēts par Latvijas Tautas frontes domes un valdes locekli, bet 1990. gadā kļuva par LTF priekšsēdētāju (palika šajā amatā līdz 1992. gadam).

1989. gadā tika izveidota arī Bauskas Lietuviešu kultūras biedrība, Liepājas Lietuviešu kultūras biedrība "Rūta", Jelgavas Lietuviešu kultūras biedrība, 1990. gadā – Daugavpils Lietuviešu biedrība, bet 1991. gada maijā – Rīgas Lietuviešu biedrība "Rūta". 1989. gadā tika uzsākta lietuviešu valodas mācīšana svētdienas skolās Rīgā, Liepājā, Daugavpilī un Jūrmalā, bet fakultatīvi – Rīgas 69. vidusskolā un Jūrmalas 1. vidusskolā. 1989. gada novembrī sāka iznākt laikraksts "Latvijos lietuvīs" ("Latvijas lietuvietis", redaktors – J. Rudaks). Tika izveidoti lietuviešu kori un dziesmu ansambļi, kuri uzstājās sarīkojumos gan Latvijā, gan Lietuvā. Sevišķi jāuzsver vēl 1988. gada februārī izveidotais lietuviešu vidējās paaudzes jauktais folkloras ansamblis "Bijūnas" ("Pujene") Aldonas Gribules vadībā, kas pēc Latvijas Lietuviešu kultūras biedrības izveides darbojās tās paspārnē.

Liela nozīme Latvijas lietuviešu nacionālo aktivitāšu koordinēšanā bija 1990. gada vasarā sāktajiem Latvijas Radio raidījumiem lietuviešu valodā (mēnesī tika sagatavots 45 minūšu garš raidījums), ko veidoja žurnāliste Jurate Šidlauskiene. Latvijas lietuviešiem – līdzīgi kā citām minoritātēm – politiskais noskaņojums bija ļoti dažāds. Tomēr neapšaubāmi dominēja simpātijas un atbalsts latviešu tautas nacionālajiem centieniem, ko noteica abu tautu etniskā tuvība, kopīgā vēsture un būtībā identiskie mērķi. Skaidru izpausmi tas guva 1991. gada janvāra barikāžu dienās Rīgā. Traģisko Viļņas notikumu laikā – naktī no 13. uz 14. janvāri Lietuvas organizācijas "Sajūdis" vadība informēja par notiekošo Latvijas Tautas frontes priekšsēdētāju R. Ražuku. Sabiedriskā darbiniece Sigita Kazlovska organizēja lietuviešu grupu, kura Latvijas Radio lietuviešu valodā regulāri sniedza informāciju par Lietuvā notiekošo (ziņas vairākus mēnešus lasīja Rīgas lietuviešu sabiedriskie darbinieki Jurate Šidlauskiene, Laimute Balode, Jadviga Neimane, Jovita Budzinauskiene un citi). Vēlāk kopumā apmēram 20 Latvijas lietuviešu par to saņēma 1991. gada barikāžu dalībnieka piemiņas zīmi. Turklāt 1999. gadā sabiedriskās organizācijas – Latvijas valsts aizsardzības fonda "Lāčplēsis" – valde apbalvoja J. Šidlauskieni ar Goda zīmi par "pašai dziedzību 1991. gada barikāžu dienās, organizējot radio aizsardzību, patiesas informācijas sniegšanu Latvijas tautai un pasaulei". Lietuvas nacionālais karogs jau no 13. janvāra atradās arī uz barikādēm sabiedrisko darbinieku A. Liepiņa, J. Rudaka u. c. rokās. Savukārt R. Ražuks 1991. gadā gan janvāra, gan augusta dienās bija Latvijas Republikas Nacionālās drošības padomes loceklis un

janvārī tieši piedalījās barikāžu organizēšanā Rīgā. 2002. gadā par piedalīšanos šajos notikumos 25 cilvēki no Latvijas (viņu lielākā daļa bija lietuvieši) tika apbalvoti arī ar Lietuvas 13. janvāra piemiņas medaļu. 1991. gada 20. janvāra vakarā, padomju OMON vienībai uzbrūkot Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijai, tās brīvprātīgo aizstāvju rindās, Bauskas rajona Iecavas milicijas vienības sastāvā bija arī lietuvietis – milicijas leitnants Aļģis Simanāvičs, kas tika ievainots (1995. gadā A. Simanāviču apbalvoja ar Triju zvaigžņu V šķiras ordeni).

1991. gada 12. jūnijā Rīgā notika sešu lietuviešu kultūras biedrību pārstāvju konference, kurā tika izveidota Latvijas Lietuviešu kopiena (LLK) ar uzdevumu koordinēt un saskaņot visu lietuviešu sabiedriski politisko darbību Latvijā. Konferences dalībnieki izteica nepārprotamu atbalstu latviešu tautas cīņai par neatkarību. Par LLK priekšsēdētāju tika ievēlēts R. Ražuks, par priekšsēdētāja vietniecēm – Rīgas Politehniskā institūta docente J. Budzinauskiene un tiesnese R. Neimane. 1991. gada vasarā Čikāgā (ASV) notiekošajā Pasaules Lietuviešu organizāciju kongresā, kurā Latvijas lietuviešus pārstāvēja R. Ražuks, LLK tika uzņemta par locekli Pasaules Lietuviešu organizāciju apvienībā un tā iesaistījās vispasaules lietuviešu sarīkojumos (piemēram, 1991. gada jūlijā LLK komanda piedalījās IV Pasaules Lietuviešu sporta spēlēs Lietuvā).

Latvijas tautas Atmodas laikā Latvijā dzīvojošie lietuvieši skaidri aplicināja, ka viņu absolūtais vairākums atbalsta latviešu tautas centienus pēc neatkarības. Piedaloties cīņā par Latvijas neatkarību, viņi vienlaikus atbalstīja arī savas vēsturiskās dzimtenes – Lietuvas cīņu par patstāvību.

Neatkarīgajā Latvijā

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas Republikā dzīvojošo lietuviešu skaits un izvietojums būtiski nemainījās, kaut arī tam, tāpat kā visam valsts iedzīvotāju skaitam kopumā, (negatīvā dabiskā pieauguma dēļ) piemīt samazināšanās tendence. 1993. gadā Latvijā lietuviešu skaits bija 33601 cilvēks, 2001. gadā – 33120 (95,6% no 1989. gadā Latvijas teritorijā dzīvojošajiem 34630 lietuviešiem), 2007. gadā – 31034 lietuvieši, kas veidoja 1,4% no valsts iedzīvotāju kopskaita (salīdzinājumam: 1989. gadā – 1,3%). Starp Latvijas Republikas pastāvīgajiem iedzīvotājiem bija zināms skaits Lietuvas pilsoņu: 1997. gadā – 1466, 1998. – 1450, 1999. – 1400, 2000. – 1430, 2001. – 1612, 2007. – 3011 personas. 2007. gadā starp lietuviešiem bija 18195 (58,6% no kopskaita) Latvijas pilsoņu. 2006. gadā lielākā daļa lietuviešu joprojām dzīvoja Rīgā – 6314 jeb 0,87 % no ie-

dzīvotāju kopskaita, Kurzemē – 8636 jeb 3,00 % (Liepājā dzīvojošie 2665 lietuvieši veidoja 3, 10%, Liepājas rajonā – 2572 jeb 5,81%, Saldus rajonā – 2538 jeb 6,84 %) un Zemgalē – 9354 jeb 3,27% (Jelgavā – 979 jeb 1,59%, Jelgavas rajonā – 1088 jeb 2,94%, Bauskas rajonā – 3282 jeb 6,40%, Dobeles rajonā – 1999 jeb 5,20%). Latgalē dzīvoja 2099 (0,58% no iedzīvotāju kopskaita) un Vidzemē – 977 (0,40%) lietuvieši. Līdzīgi kā lielākās daļas pārējo minoritāšu pārstāvju, arī lietuvieši Latvijā pārsvarā stājas laulībā ne ar savas tautības pārstāvjiem.

1993. gada novembrī LLK konferencē par tās priekšsēdētāju tika ievēlēta inženierzinātņu doktore J. Budzinauskiene, bet par viņas vietnieku – A. Liepiņš. 1994. gada jūnijā organizācija atjaunoja 1940. gadā slēgtā laikraksta "Lietuviu balsas" izdošanu (redaktors Steps Grigaļūns, vēlāk – J. Šidlauskiene). Finansiālu grūtību dēļ minētais laikraksts tika izdots neregulāri, 1998. gadā izdevās panākt regulāru finansiālu atbalstu no Latvijas Tieslietu ministrijas Mazākumtautību un imigrācijas departamenta, kas deva iespēju izdot to regulāri – reizi divos mēnešos. Vēlāk – iepriekš minēto problēmu dēļ – tas iznāca atkal četras reizes gadā. Turklāt LLK izdeva Latvijas lietuviešu kalendāru 1995. gadam, kurā ietverta ļoti nozīmīga informācija par Latvijas lietuviešu sabiedrisko darbību. Jāatgādina, ka laikraksta "Lietuviu balsas" izdošanu sākotnēji atjaunoja un vadīja Jons Bakans – pirmskara Latvijas sabiedriskais darbinieks. Laikraksta raksti bija veltīti LLK darbībai, Latvijas lietuviešu kultūras un sporta dzīvei, izglītības jautājumiem, lietuviešu minoritātes vēsturei Latvijā, lietuviešu integrācijas problēmām Latvijas sabiedrībā, sakariem ar etnisko dzimteni utt.

LLK organizē ļoti dažāda rakstura kultūras pasākumus (1995. gadā arī Latvijas lietuviešu meiteņu skaistuma konkursu), koncertus u. c. Jau no paša sākuma lietuviešu organizācijas pievērsa vērību Lietuvas nacionālo un katoļu baznīcas svētku un piemiņas dienu, izcilu lietuviešu tautas darbinieku piemiņas sarīkojumu organizēšanai, sarīkojot literāros vakarus un dažkārt apvienojot iepriekšminētos sarīkojumus ar atpūtas vakariem. Samērā regulāri tiek organizētas Latvijā dzīvojošo lietuviešu mākslinieku un daiļamatnieku darbu izstādes. Par tradīciju ir kļuvusi Latvijas un Lietuvas valsts svētku svinību sarīkošana vai lietuviešu organizāciju darbības jubileju sakarā jauno mākslinieku – Latvijas Mākslas akadēmijas beidzēju gleznotāja un grafiķa Laimuta Šiurnas (Latvijas Lietuviešu jaunatnes savienības padomes loceklis un Rīgas Lietuviešu biedrības "Rūta" priekšsēdētāja biedrs, Latvijas Mākslinieku savienības biedrs), grafiķes, ridzinieces Svetlanas Ročītes un daugavpīletes, mākslas restauratores (biedrības "Rasa" biedrenes) Andželikas Čibeles darbu iz-

stādes (tradīcija tika aizsākta 1996. gada 16. februārī). Minētie mākslinieki arī sekmīgi pārstāvējuši lietuviešu minoritāti Latvijas mazākumtautību nacionālo kultūras biedrību asociācijas izstādēs Latvijā, kā arī Viļņā un Šauļos. Turklāt vēl četras lietuviešu tautības mākslinieces ir Latvijas Mākslinieku savienības biedres – gleznotāja Līvija Andrukaitīte (viņa vienīgā no minētajām māksliniecēm aktīvi darbojas Rīgas Lietuviešu kultūras un izglītības centrā), grafiķe Nijole Zirnite, gleznotāja Silvija Meškone un Vida Krepica. Tiek organizētas arī lietuviešu bērnu un skolu audzēkņu darbu izstādes – konkursi Jūrmalā un Daugavpilī. Jelgavā darbojas lietuviešu literārais klubs "Raktelis" ("Atslēdziņa").

Rīgas Lietuviešu kultūras un izglītības centra ietvaros joprojām aktīvi darbojas lietuviešu folkloras ansamblis "Bijūnas" ilggadējās vadītājas A. Gribules vadībā. 2003. gada jūlijā ansamblis 23 cilvēku sastāvā piedalījās Lietuvas Vispārīgo Dziesmu svētku kopīgajā programmā (tas gatavojas piedalīties arī 2007. gada Lietuvas dziesmu un deju svētkos), tas bieži uzstājas dažādos kultūras pasākumos Latvijā un Lietuvā. Pašlaik ansamblī darbojas arī atsevišķa mūziķu grupa Jurģa Ukrina vadībā. Arī daudzās citās lietuviešu biedrībās izveidojās pašdarbības kolektīvi. Kori, folkloras ansambļi, kapelas, deju grupas izveidojās Liepājā un Daugavpilī, citur – folkloras ansambļi, deju kolektīvi utt. (vēlāk gan daži no tiem līdzekļu trūkuma dēļ mākslinieciskā vadītāja algošanai pārtrauca darbību). Folkloras ansambļi veidojās arī lietuviešu skolās. Kopumā 2001. gadā LLK darbojās astoņu biedrību folkloras ansambļi, Liepājas biedrības koris "Senoliai" ("Senči") un bērnu folkloras ansamblis, dziesmu ansamblis Daugavpilī, deju grupas Rīgā un svētdienas skolās citur.

Ļoti liela nozīme ir sakaru uzturēšanai ar vēsturisko dzimteni. Jau 1992. gadā Lietuvā tika organizētas Latvijas lietuviešu kultūras dienas, kurās piedalījās visu lietuviešu biedrību mākslas daiļrades kolektīvi un vairāki mākslinieki. Neapšaubāmi nozīmīgu atbalstu Latvijas lietuviešiem viņu sabiedriskajā darbībā sniedz Lietuvas Republikas vēstniecība Latvijā un konsulāts Daugavpilī, kā arī Latvijas varas iestādes.

1994. gadā Latvijas lietuvieši piedalījās I Pasaules lietuviešu dziesmu svētkos Viļņā. Latvijā tur pārstāvēja no septiņu biedrību folkloras kolektīviem izveidotais LLK apvienotais folkloras ansamblis. Tāds tika izveidots arī daļībai II Pasaules lietuviešu dziesmu svētkos 1998. gadā. Arī turpmāk LLK apvienotais folkloras ansamblis veiksmīgi pārstāvējis lietuviešus dažādos sarīkojumos – tradicionālajos libiešu, igauņu un lietuviešu kultūras svētkos "Baltijas pīne", Latvijas mazākumtautību folkloras festivālos "Latvijas vainags". Līdzīgā veidā 1999. gadā no vairāku svētdienas

skolu folkloras ansambļiem tika izveidots LLK bērnu folkloras ansamblis. 2006. gada vasarā Daugavpils rajonā notika visu Latvijas lietuviešu kolektīvu festivāls.

Latvijas lietuvieši attīsta aktīvu darbību arī sporta jomā. Latvijas lietuvieši piedalās Pasaules Lietuviešu sporta spēlēs Lietuvā, gūstot atzīstamus panākumus. Piemēram, 1995. gadā Latvijas komanda, ko toreiz pārstāvēja tikai LLK sportisti (63 cilvēki no piecām biedrībām), izcīnīja 14 zelta un 16 sudraba medaļas. Latvijas lietuviešu sportisti gūst panākumus basketbolā, skriešanā, riteņbraukšanā un citos sporta veidos. 1998. gadā VI sporta spēlēs piedalījās arī LLK zēnu un meiteņu komanda, kas stafetes skrējienā Viļņas ielās savā vecuma grupā izcīnīja trešo vietu. LLK darbojas Sporta komiteja, kas rīko organizācijas sporta un veselības svētkus, sportiskāko ģimeņu konkursus. Tikpat regulāri un ar labiem panākumiem lietuvieši piedalās arī tradicionālajos Latvijas mazākumtautību un jaunatnes sporta svētkos Rīgā. Sākot ar 2000. gadu, Jūrmalā tiek organizēti Latvijas lietuviešu jaunatnes sporta svētki.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Latvijas Radio IV programma saglabājusi tradīciju reizi mēnesī dot ētera laiku raidījumam lietuviešu valodā "Lietuva dārgā", ko vadīja režisore Jurate Šidlauskiene, bet kopš nesenā laika vada Vaidilute Indreliene. Raidījumā ir piedalījušies Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis, Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, Lietuvas prezidenti Aļģirds Brazausks un Valds Adamkus, Lietuvas Seima priekšsēdētājs Vītauts Landsberģis, citi Lietuvas valstsvīri un Lietuvas Katoļu baznīcas amatpersonas. Regulāri raidījumā piedalās arī Latvijas lietuviešu sabiedriskie un kultūras darbinieki u.c.

Viens no nacionālās pašapziņas līmeņa rādītājiem neapšaubāmi ir vēsturiskā atmiņa. Latvijas lietuvieši pievērsuši vērību arī Latvijas teritorijā kritušo un apdedīto lietuviešu karavīru Brāļu kapu sakopšanai. 1994. gadā ar Subates Katoļu draudzes mācītāja – lietuvieša Vincenta Bārzdā un Lietuvas sabiedrības atbalstu tika uzstādīti krusti 1919. gadā kritušo Lietuvas armijas karavīru Brāļu kapos Grīvā (tagadējā Daugavpils priekšpilsēta Daugavas kreisajā krastā) un Sventē, bet 1995. gada septembrī tika atklāts atjaunotais 1919. gadā kritušo lietuviešu Brāļu kapu piemineklis Červonkā, Daugavpils rajonā. Lieli nopelni minētā pieminekļa atklāšanā bija Daugavpils Lietuviešu kultūras biedrībai "Rasa", kas uzņēmās arī visu trīs Daugavpils rajonā esošo lietuviešu karavīru piemiņas vietu aprūpi. Kopš tā laika lietuviešu karavīru kapi ir kļuvuši par vienu no Latvijas lietuviešu nacionālās pašapziņas simboliem. 1994. gada Jelgavā pie Novadpētniecības un mākslas muzeja ēkas tika atklāta piemiņas plāk-

sne Lietuvas prezidentam Antanam Smetonam, kas Jelgavas ģimnāzijā bija mācījies 19. gadsimta beigās. Savukārt 2005. gadā piemiņas plāksne tika atklāta pie nama Liepājā, kurā 1904. gadā dzimis un bērnību pavadījis ievērojamais lietuviešu komponists Balis Dvarions. 1995. gadā ar Liepājas lietuviešu kultūras biedrības "Rūta" pūlēm Pāvilostā tika atklāta piemiņas vieta Otrā pasaules kara beigās vācu nacistu drošības dienesta ar nāvi sodīto septiņu lietuviešu policijas bataljona karavīru atdusas vietā (viņi bija atļāvuši latviešu bēgļu laivām doties uz Zviedriju). Lietuviešu kopienas rīkotajos pasākumos pavisam piedalījās apmēram 2000 cilvēku.

Tomēr 1997. gada vasarā Latvijas Lietuviešu kopienā pēc garākas diskusijas par turpmākās nacionālās darbības virzieniem notika šķelšanās, un 1997. gada beigās ar organizācijas vadības darbību neapmierinātie izveidoja Latvijas Lietuviešu savienību. Tajā iestājās vairākas organizācijas – Latvijas Lietuviešu kultūras biedrība (pirmais priekšsēdētājs A. Liepiņš, tagad – Irēna Falalejeva), Rīgas Lietuviešu kultūras un izglītības centrs, kas darbojas Rīgas lietuviešu vidusskolas paspārnē (priekšsēdētājs R. Ražuks), Latvijas Lietuviešu jaunatnes savienība (dibināta 1993. gadā, priekšsēdētāja Dita Norgelaite) un Politiski represēto lietuviešu biedrība (priekšsēdētājs Vītauts Sabaļausks, tagad – Jozs Kružiks). Par jaunās organizācijas priekšsēdētāju tika ievēlēts A. Liepiņš. Šobrīd Rīgas Lietuviešu kultūras centrs ir izbeidzis savu darbību, taču Latvijas Lietuviešu savienības (priekšsēdētājs – J. Kružiks) ietvaros to turpina Latvijas Lietuviešu kultūras biedrība un Politiski represēto lietuviešu biedrība, kas joprojām 2 reizes gadā izdod laikrakstu "Latvijos Lietuvis" (redaktors J. Kružiks). Vienlaikus aktīvu darbību turpina Latvijas Lietuviešu kopiena. Starp abām organizācijām bija radušās nopietnas domstarpības, jo kopienas vadība apšaubīja vidusskolas nepieciešamību, dodot priekšroku mācībām svētdienas skolās, tādējādi ietaupot līdzekļus un panākot lietuviešu valodas un kultūras zināšanas citā ceļā. Tomēr jāatzīst, ka lietuviešu nacionālajā darbībā Latvijā nozīmīgu ieguldījumu sniedz abas lietuviešu biedrības apvienojošās organizācijas. Lietuviešu kopienā (priekšsēdētāja J. Budzinauskiene) pēc iepriekš minēto biedrību izstāšanās no tās turpina darboties kopumā deviņas lietuviešu biedrības – Liepājas Lietuviešu kultūras biedrība "Rūta" (1991. gadā biedrībai izdevās atgūt savā īpašumā pirmskara lietuviešu biedrības namu šajā pilsētā), Bauskas Lietuviešu kultūras biedrība "Dobilelis" ("Āboliņš", izveidojās 1993. gada beigās, lielā mērā balstoties uz 1992. gada sākumā izirušās Bauskas Lietuviešu kultūras biedrības dalībnieku aktivitātēm), Jelgavas Lietuviešu kultūras biedrība "Vytiš", Dobeles Lietuviešu kultūras biedrība (dibināta 1994. gada

sākumā), Rīgas Lietuvišu tautas biedrība "Rūta", Jūrmalas Lietuvišu kultūras un izglītības centrs (dibināts 1994. gadā), Valmieras Lietuvišu kultūras biedrība "Gintaras" ("Dzintars", dibināta 1997. gadā), Daugavpils Lietuvišu kultūras biedrība "Rasa" (dibināta 1991. gadā, tās nodaļas darbojas arī Subatē un Ilūkstē, no 1994. gada biedrība darbojas Lietuvas konsulāta telpās pilsētā) un Latvijas Lietuvišu jaunatnes savienība (dibināta 1999. gadā pēc tam, kad 1993. gadā izveidotā biedrība ar identisku nosaukumu bija faktiski pārstājusi eksistēt). Daugavpils biedrība "Rasa" 2005. gadā mainīja savu juridisko statusu, tai kā sastāvdaļa ieieta Latgales reģiona lietuviešu izglītības, kultūras un informācijas centrā (līdz 2005. gadam centrs bija ietilpis biedrībā), kas Vidus Pilinovičas vadībā darbojas Latvijas Lietuvišu kopienā. Savukārt Lietuvišu kultūras un izglītības centra darbība norit Rīgas lietuviešu vidusskolas paspārnē. Ievērojama nozīme latviešu un lietuviešu kultūras un sabiedrisko sakaru uzturēšanā ir arī atjaunotajai Latviešu un lietuviešu vienībai.

Subates, Aknīstes, Neretas un Rubenes katoļu draudžu prāvests lietuvietis V. Bārzda 1993. gadā, sadarbojoties ar Latvijas Lietuvišu kopienas vadību, vietējām pašvaldībām un Lietuvas Sociālās aizsardzības un darba ministriju, izveidoja Subatē, bijušās slimnīcas telpās, veco ļaužu pansionātu "Miera nams" ("Ramybės namas"), kurā uzņēma lietuviešu tautības vecos ļaudis no visas Latvijas. Pansionāts tika atklāts 1994. gada novembrī. Namā pastāvīgi tiek aprūpēti 25–27 lietuvieši. Mācītājs V. Bārzda bija ļoti aktīvs Latvijas lietuviešu sabiedriskajā dzīvē. 1995. gadā viņu pārcēla darbā uz Ilūkstes draudzi, tomēr tas neliedza viņam turpināt Subates "Miera nama" aprūpi un dalību nacionāla rakstura sarīkojumos līdz pat savai nāvei 1998. gadā. V. Bārzda bija pēdējais lietuviešu tautības katoļu mācītājs Latvijā.

1991. gada 1. septembrī Rīgas 85. vidusskolā darbību uzsāka pirmā lietuviešu klase ar 12 skolēniem. Tas tika panākts lielā mērā ar Rīgas pilsētas skolu valdes un Vidzemes priekšpilsētas skolu valdes atbalstu iniciatīvas grupai – 85. vidusskolas direktorei Aldonai Treijai, Birutai Flanderei, Jonam Rudokam u. c. Atbalstu projekta realizācijai no paša sākuma izrādīja arī Lietuvas valdība un Izglītības ministrija, kas komandēja uz Rīgu skolotāju Editu Murauskaiti – pirmās lietuviešu klases audzinātāju un lietuviešu valodas skolotāju (no šī laika šāda veida sadarbība ar Lietuvas Izglītības ministriju turpinās).

Lietuvišu skolā jau no tās darbības sākuma 1991./1992. mācību gadā liela uzmanība tika pievērsta nacionālo tradīciju iedzīvināšanai un sakariem ar Lietuvu. Regulāri tika svinēti lietuviešu nacionālie svētki un

piemiņas dienas, skolā viesojās mākslinieki, dziedātāji un etnogrāfiskie ansambļi no Viļņas un Kauņas. No Lietuvas pastāvīgi pienāca un pienāk grāmatu un citu mācību līdzekļu sūtījumi. Sākot ar 1993. gadu, skolēniem regulāri ir iespēja pavadīt vasaru atpūtas nometnēs un piedalīties dažādos pasākumos Lietuvā. Tas viss deva iespēju 1993. gada novembrī topošās lietuviešu skolas paspārnē izveidot Rīgas Lietuviešu izglītības un kultūras centru. Pirmais centra vadītājs bija R. Ražuks, viņa vietnieces – A. Treija (izglītības jomā) un B. Flandere (kultūras jomā). 1995. gadā tika izveidota patstāvīga Rīgas lietuviešu pamatskola A. Treijas vadībā, bet 1996. gadā tika atklāta arī sagatavošanas klase. 1997./1998. mācību gadā skolā strādāja 14 skolotāji (no viņiem astoņi – pamatdarbā) un mācījās 76 skolēni. 1996. gada 7. maijā valsts vizītes laikā Latvijā kopā ar prezidentu Gunti Ulmani skolu apmeklēja Lietuvas prezidents Alģirds Brazausks, 1998. gada 12. maijā – Lietuvas prezidents Valds Adamkus, 1998. gada 26. maijā – Lietuvas Seima priekšsēdētājs Vītauts Landsberģis. Pēc viesošanās skolā visi Lietuvas valstsvīri izteicās par to ļoti atzinīgi, uzsverot skolas sevišķo nozīmi Latvijas lietuviešu nacionālās pašapziņas saglabāšanā un attīstīšanā. Sākot ar 2000./2001. mācību gadu, Rīgas lietuviešu pamatskola ieguva vidusskolas statusu (vienlaikus skolai tika piešķirtas arī jaunas telpas) un tajā laikā tās desmit klasēs mācījās 117 skolēni. 2003. gadā skolu pabeidza pirmā izlaiduma klase un no 11 skolas beidzējiem seši iestājās Latvijas augstskolās, bet četri – Viļņas Universitātē (minētā tendence saglabājās arī turpmāk). 2003./2004. mācību gada sākumā skolēnu skaits Rīgas lietuviešu vidusskolā sasniedza jau 195, 2006. gadā – 239, 2007. gadā – 278 cilvēki (turklāt pastāv arī sagatavošanas klase), skola ar Rīgas skolu valdes un Lietuvas Mazākumtautību un emigrācijas departamenta finansiālu atbalstu atrodas lieliski iekārtotās, pārbūvētās un paplašinātās telpās.

Skolā ļoti liela vērība tiek veltīta valsts valodas apguvei un tajā darbojas bilingvālais izglītības modelis (latviešu un lietuviešu valodā), ar katru nākamo klasi pakāpeniski palielinot latviešu valodā mācāmo priekšmetu īpatsvaru (praktiski visi mācību priekšmeti, izņemot lietuviešu valodu un literatūru, tiek apgūti valsts valodā). Neraugoties uz to, ka parasti, uzsākot mācības 1. klasē, ir latviešu valodu pilnībā neprotoši bērni, kā arī tādi, kuri nezina lietuviešu valodu, līdz 3. klasei visi skolēni brīvi pārvalda abas valodas. Jāpiezīmē, ka lielisku piemēru skolēniem rāda no Lietuvas atbraukušie pedagogi, kuri isā laikā apgūst latviešu valodu. Skolā drīkst uzņemt ne tikai lietuviešu tautības vai lietuviešu izcelsmes bērnus, bet arī citu tautību pārstāvjus, kuri vēlas apgūt lietuviešu valodu, iepazīt

lietuviešu tautas kultūru, vēsturi un tradīcijas. Rezultātā skolēnu vidū, kuru lielākā daļa ir lietuvieši, ir arī samērā daudz latviešu un krievu, kā arī daži ukraiņi un poļi. Skolēni ar panākumiem piedalās priekšmetu olimpiādēs (to skaitā – latviešu valodā un literatūrā), kā arī konkursos un olimpiādēs Lietuvā. Skolā darbojas pašdarbības ansamblī, koris, tautasdeju kolektīvs, dramatiskais pulciņš, kā arī mākslas studija. Liela vērība tiek pievērsta skolēnu fiziskajai sagatavošanai. Draudzīgi sakari vidusskolu saista ar citām nacionālo minoritāšu vidējām mācību iestādēm Rīgā – Itas Kozakēvičas Rīgas poļu vidusskolu, Šimona Dubnova Rīgas ebreju vidusskolu, Rīgas ukraiņu vidusskolu un Rīgas igauņu vidusskolu, kā arī ar Panevėžas 1. ģimnāziju, Puņskas lietuviešu vidusskolu Polijā, 16. februāra lietuviešu vidusskolu Vācijā un Kaļiņingradas skolotāju koledžu Krievijā (tā sagatavo lietuviešu valodas skolotājus skolām Kaļiņingradas apgabalā). Atbalstu skolai sniedz arī Lietuvas vēstniecība Latvijā. Skolēni vismaz reizi gadā dodas mācību braucienā uz Lietuvu, Lietuvas Mazākumtautību un emigrācijas departaments organizē skolēnu nometnes Lietuvā. Vidusskola veic lietuviešu dzīves centra funkcijas Rīgā un lielā mērā arī visā valstī. Skolā svinīgi tiek atzīmēti Latvijas un Lietuvas valsts un tautas, kā arī reliģiskie svētki, piedaloties ne tikai pedagogiem, skolēniem un viņu vecākiem, bet arī plašākai Latvijas lietuviešu sabiedrībai. Sevišķa uzmanība pievērsta pasākumiem, kuru mērķis ir iepazīstināt skolēnus ar latviešu kultūru, veicinot viņu integrāciju sabiedrībā un vienlaikus izkopjot viņu nacionālo pašapziņu. Skolas panākumu kaldinātāja vispirms ir tās ilggadējā direktore Aldona Treija.

1991. gada rudenī lietuviešu klase tika izveidota arī Liepājas 8. vidusskolā, un katrā nākamajā mācību gadā arī šeit pieauga klašu skaits, tomēr 2000. gadā dažādu apstākļu dēļ lietuviešu klases tika likvidētas. 1995./1996. mācību gadā arī Daugavpils 1. ģimnāzijā darbojās 1. klase lietuviešu skolēniem, taču organizatorisku problēmu dēļ pēc tam tā tika izformēta. Darbību turpināja vai tika izveidotas no jauna arī vairākas lietuviešu svētdienas skolas (tās dēvē arī par lituānistikas skolām) – kopš 1994. gada darbojas Jūrmalas pilsētas svētdienas skola (Jūrmalas 1. vidusskolā), kopš 1994. gada Daugavpilī pilsētas svētdienas skola, Jelgavas pilsētas svētdienas skola (Jelgavas 2. vidusskolā) un Rīgas pilsētas svētdienas skola (Rīgas 85. vidusskolā). Izveidotas svētdienas skolas arī Dobelē un Valmierā. Visur tās darbojas latviešu vidusskolu paspārnē. Fakultatīvi lietuviešu valoda tika mācīta Rīgas 69. vidusskolā un Jūrmalas 1. vidusskolā, kā arī Daugavpilī un Aknīstē. Kopš 1999. gada iespēja fakultatīvi apgūt etnokultūras pamatus un lietuviešu valodu pastāv arī

Ķegumā. Zināmu laiku Rīgā (1991.–1992. gadā), Daugavpilī (1996.–1999. gadā grupa pilsētas 12. bērnudārzā nelielā bērnu skaita dēļ tika apvienota ar latviešu grupu, lietuviešu valodu bērnudārzā saglabājot kā fakultatīvu mācību kursu) un Liepājā (1990.–1997. gadā) darbojas arī lietuviešu bērnudārzi. Kopumā svētdienas skolas 2001. gadā apmeklēja apmēram 135 skolēni, bet fakultatīvās nodarbības Aknīstē, Daugavpilī un Ķegumā – vēl 36 cilvēki.

1999. gadā tika izveidots LU un Latvijas Kultūras akadēmijas Lituānistikas centrs, kuras darbība vērsta uz lituānistikas un baltistikas pētījumu, kā arī abu valstu zinātnieku, kultūras darbinieku un studentu sadarbības veicināšanu. Centru vada asociētā profesore Laimute Balode un Rūta Muktupāvela. LU Filoloģijas fakultātē ir baltu filoloģijas bakalaura un maģistra studiju programmas, kurās iespējams apgūt lietuviešu valodu (lietuviešu valodas lektors ir Baltu valodu katedras docents un vadītājs Edmunds Trumpa). LU asociētā profesore – lietuviete Laimute Balode ieņem izcilu vietu Latvijas zinātnē un latviešu valodniecībā.

Daudzi lietuvieši aktīvi piedalās Latvijas politiskajā, sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Viens no pazīstamākajiem ir bijušais Latvijas Tautas frontes vadītājs Romualds Ražuks. 1997. gadā viņš tika ievēlēts Rīgas pilsētas domē, kur ieņēma "Latvijas Ceļa" frakcijas priekšsēdētāja amatu, bet 1998. gadā – Saeimā. 1997.–1998. un 2000.–2002. gadā R. Ražuks bija partijas "Latvijas Ceļš" valdes loceklis, bet 1998.–2002. gadā partijas frakcijas Saeimā priekšsēdētāja biedrs (2001.–2002. gadā viņš vienlaikus ieņēma arī partijas Rīgas nodaļas priekšsēdētāja amatu) un vadīja Latvijas delegāciju Baltijas Asamblejā. 7. Saeimas darbības pēdējā posmā – 2001.–2002. gadā R. Ražuks bija arī Saeimas priekšsēdētāja biedrs. Viņš apbalvots ar Latvijas Triju Zvaigžņu ordeni un Lietuvas Gedimina ordeni, ir Tautas frontes muzeja dibinātājs un tā sabiedriskās padomes priekšsēdētājs, kā arī 1991. gada Barikāžu muzeja dibinātājs. No 2003. gada sākuma R. Ražuks ir Latvijas Aizsardzības ministrijas Starptautisko sakaru departamenta padomnieks.

1990. gados Jelgavas pilsētas domē aktīvi darbojās bijušais Latvijas Nacionālās neatkarības kustības Jelgavas nodaļas vadītājs – lietuviešu sabiedriskais darbinieks Alģimants Burba, biznesa aprindās plaši pazīstams ir Latvijas Komerbanku asociācijas prezidents Teodors Tverijons, firmas "Valdo" ģenerāldirektors Voldemārs Valkjūns, akciju sabiedrības "Dobeles dzirnavnieks" padomes priekšsēdētājs Vītauts Paškausks u.c. Vairāki lietuviešu izcelsmes mākslinieki ar panākumiem darbojas profesionālās mākslas sfērā. Īpašu ievēribu izpelnījusies ļoti populārā aktrise Aurēlija

Anužīte–Laučiņa, vairāki lietuvieši sekmīgi ir aizstāvējuši Latvijas valsts krāsas nacionālās futbola izlases rindās utt.

Lietuviešu mazākumtautības vēsture un tagadne Latvijā skaidri apliecina, ka tā ir viena no valsts tradicionālajām minoritātēm, kuras darbība ir bijusi un ir ļoti vispusīga, no vienas puses, tai apliecinot savu dzīvotspēju, no otras puses, – lojalitāti pret Latvijas valsti un latviešu tautu, kuras zemē tā atrodas. Lietuvieši kopā ar Latvijas igauņiem un poļiem nepārprotami pauda atbalstu latviešu tautas cīņai par neatkarības atjaunošanu 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, kā arī parādīja konsekventu virzību uz savu nacionālo organizāciju un izglītības iestāžu atjaunošanu, kas bija izteikti raksturīgi tieši Latvijas vēsturiskajām minoritātēm. Kaut arī nebūdamā tik daudzskaitlīga kā lielākās Latvijas minoritātes, lietuviešu mazākumtautība neapšaubāmi ir bijusi un ir viena no aktīvākajām, atstājot pēdas gan Latvijas vēsturē, gan tagadnē. Lietuviešu nacionālās minoritātes sabiedriskā aktivitāte, vispārīgie sakari ar etnisko dzimteni Lietuvu, kā arī ciešās visu veidu saites ar Latvijas pamattautu sniedz lielisku iespēju Latvijas lietuviešiem pilnībā integrēties Latvijā, vienlaikus nezaudējot sakarus ar Lietuvu un jūtoties piederīgiem gan Latvijas valstij, gan lietuviešu tautas atzaram draudzīgajā Latvijā.

Literatūra

Treija A., Dribins L. Lietuvieši// Mazākumtautību vēsture Latvijā. Eksperimentāls metodisks līdzeklis. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.

Jēkabsons Ē. Lietuvieši Latvijā. – Rīga: FSI; Elpa, 2003.

Jēkabsons Ē. Lietuvieši un poļi 1905. gada revolūcijā Latvijā// 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006.

Jēkabsons Ē. Lietuvieši latviešu strēlnieku vienībās, Latvijas armijā un latviešu vienībās Vācijas armijā (1915–1945)// Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VII. – Rīga, 2006.

IGAUŅI LATVIJĀ

Tenu Karma

Igauņi Latvijā līdz neatkarīgās valsts radīšanai

Senvēstures pētītāji – arheologi, etnogrāfi un valodnieki – ir nonākuši pie secinājuma, ka igauņu tālie senči šeit, Baltijā, ieradušies jau 3. gadu tūkstoša sākumā pirms Kristus, bet latviešu tālie senči – tā paša gadu tūkstoša beigās. Ne vieni, ne otri tad vēl nerunāja igauņu vai latviešu valodā, bet gan katrs savas valodas sākotnējā variantā.

Latvieši un igauņi ir Baltijas pamatiedzīvotāji (tāpat kā lībieši un lietuvieši). Abu mūsu tautu sentēvi Baltijas jūras krastos ir dzīvojuši tūkstošiem gadu, necenšoties iekarot cits cita zemi vai paverdzināt citu tautu.

Latvieši ir indoeiropieši, kas runā baltu grupas valodā. Šajā grupā vēl ir saglabājušies arī lietuvieši. Jau tālāki radi viņiem ir slāvi.

Igauņi turpretim ir somugri, kas ir urāliešu valodu saimes Baltijas jūras somu valodu atzarojuma dienvidu grupas valodu runātāji – kopā ar lībiešiem un votiem. Mazliet tālāki radi ir somi un pārējās Baltijas jūras somu ziemeļu grupas valodu runātājas tautas – ižori (ingeri), karēļi, vepsi.

Balti un Baltijas jūras somugri cits cita valodu ir stipri ietekmējuši ne tikai vārdu krājumā, bet arī valodas uzbūvē, un tas liecina par tuvām un pozitīvām viņu attiecībām. Kaut arī valodas ziņā mēs neesam radi, bet liktenis tieši latviešiem un igauņiem ir bijis līdzīgāks nekā latviešiem ar lietuviešiem, no vienas puses, un igauņiem ar somiem, no otras puses. Latviešu (un lībiešu), tāpat igauņu zemi un tautu, motivējot to ar kristietības izplatīšanu, iekaroja svešas varas no dažādām debespusēm un simtiem gadu paverdzināja Baltijas zemju tautas. Par savas valsts dibināšanu šīs kaimiņtautas varēja sākt cīnīties un viena otru atbalstīt tikai 20. gadsimtā.

Ilgākā periodā, kad pamatiedzīvotāji bija padarīti par dzimtcilvēkiem un kļuvuši par muižnieku privātīpašumu, dzīvesvietas maiņas iespēja viņiem bija ļoti ierobežota. Muižnieks varēja viņus pārdot, mainīt pret kaut ko vai arī pārvietot no kādas savas muižas igauņu zemē uz citu savu muižu latviešu zemē. No "savas" muižas teritorijas uz laiku varēja tikt ārā tie, kurus muižnieks izmantoja savā muižā ražotā degvīna transportēšanai pie tirgotājiem – arī uz Rīgu. Notvertos aizbēgušos gaidīja bargs miesassods. Labāk varēja justies tie, kurus muižnieks bija atbrīvojis.

Latviešu zemē ir pārvietoti vai uz šejieni ir pārcēlušies dažādu tautu pārstāvji.

15. gadsimta vidū no Ingermanlandes uz Bauskas novadu deportēti Livonijas ordeņa karagūstekņi, ko līdz šai dienai sauc par krieviem (igauņi *kreevinid*). Daži pētnieki viņus uzskatījuši arī par libiešiem vai igauņiem, bet 19. gadsimta otrajā pusē tika noskaidrots, ka tie ir bijuši voiti. Pēc 100 gadiem, t.i., 20. gadsimta otrajā pusē, pēc Otrā pasaules kara Stelpē vēl varēja satikt krievu pēcteci. Viņš sevi uzskatīja par vodu, kaut arī vodu valodu vairs neprata. Starp citu, krievu pēctecis no tēva puses bija arī Rainis.

Lielākā igauņu kolonija bija Ludzas novadā – t.s. *Lutsi maarahvas* ('Ludzas iezemieši'). Viņi tur dzīvojuši kopš "karaļa laikiem", t.i., kopš 17. gadsimta zviedru laikiem. No viņiem cēlušies, piemēram, trīs latviešu valodnieki – docente Emīlija Soida (1921–1989), profesors Antons Breidaks (1932–2002) un trimdinieks profesors Valdis Zeps (1932–1996), kas dzīvoja ASV.

Otra lielākā un vecākā igauņu kolonija bija Gaujas igauņi jeb leivi. Pēc nosaukuma, varbūt arī spriežot pēc līdzīgiem latviešu aizguvumiem, daži viņus turējuši par libiešiem. Valodnieki šo viedokli apstrīdējuši. Kad kāds mācītājs piedāvāja leiviem 1880. gadā iznākušo Mateja evaņģēlija tulkojumu libiešu valodā, izrādījās, ka viņi šo valodu nesaprot. Ir izteiktas domas, ka leivu kolonija varētu būt Indriķa hronikā minētā igauņu novada *Ugaunia* tālāk uz dienvidiem izvirzītais turpinājums. Tieši ar šī novada igauņiem latviešiem bijis pirmais un ciešākais kontakts, jo ar viņu valodas vārdiem *Igaunija* un *igauņi* sāka apzīmēt visu kaimiņu zemi un tautu.

Leivu izcelsme varētu būt, vismaz pa mātes līniju, Lejasciemā dzimušajam skolotāja dēlam Robertam Eidemanim (1895–1937) – latviešu rakstniekam, vēlākajam PSRS Latviešu rakstnieku organizācijas priekšsēdim un ievērojamam Sarkanās armijas komandierim. Viņš runāja arī savas mātes valodā, kontaktējās ar saviem igauņu kolēģiem Maskavā, piemēram, ar Augustu Korķu (1887–1937). Brīvi igauņiski runāja arī viņa sieva Olga. Arī viņas māte bija igauņiete.

Pēdējie Ludzas un Gaujas igauņu īpatnējās dienvidigauniskās izloknes runātāji nomira 20. gadsimta 80. gados, kaut gan tādus, kas sevi vēl uzskatīja par igauņiem, varēja sastapt arī vēlāk.

Kādā latviešu tautasdziesmā apgalvots, ka Rīgas torņa galiņā putns dzied igauņiski. Šāda dziesma varēja rasties, vienīgi domājot par Jēkaba baznīcu. 16. gadsimtā sākās reformācijas kustība. Par pirmajām luterāņu baznīcām Baltijā kļuva Pētera un Jēkaba baznīca Rīgā, kur pirmoreiz notika arī dievkalpojumi baznīcēnu valodā. Jēkaba baznīca bija arī kroņa

dievnams, kur zviedru laikos darbojās arī zviedru un somu draudze, jo karspēkā bija iesaukti arī somi. Mācītājus dabūja no Somijas. Arī Krievijas kundzības laikā 1777. gadā kārtējais mācītājs konstatēja, ka draudzē somu vietā ir igauņi, kuru valodu viņam kā somam nebija grūti apgūt. Vēlāk "atkrita" arī zviedri, kas bija pārgājuši vācu draudzē. Tā radās igauņu draudze, kas ir pirmā mums zināmā igauņu organizācija Latvijā, turklāt vienīgā, kas bez pārtraukuma turpinājusi darboties pat padomju okupācijas laikā. Pēc dievgaldnieku skaita var spriest, ka 18. un 19. gadsimta mijā draudzē bijuši daži simti igauņu.

Igauņu pareizticīgie savu draudzi dibināja krietni vēlāk. Viņiem piešķīra Pētera–Pāvila baznīcu Vecrīgā, Citadelē. Pētera–Pāvila draudzes pareizticīgie nodibināja krievu–latviešu–igauņu divu klašu skolu pareizticīgiem bērniem (darbojās 1870–1914), ko igauņi gan apmeklēja vismazāk.

Kad katoļi no luterāņiem sāka prasīt atpakaļ Jēkaba baznīcu, tad igauņu pareizticīgo draudze pieņēma savās telpās arī igauņu luterāņu draudzi.

Katoļticīgie bija, protams, Latgales igauņi – Ludzas igauņu kolonijā.

Rakstot par ticības lietām, jāsaka, ka igauņi sāka interesēties arī par budismu. Te minams kāds īpatnējs gadījums. Kāds Peltsamā pusē dzimis vīrs Karls Tenisons (1883–1962), kura galvenās dzīvesvietas bijušas Tallinā un Rīgā (vēlāk – Indijā), kļuvis par pārliecinātu budistu un šis reliģijas sludinātāju. Neatkarības laikā viņš kļuva par Latvijas pilsoni un pārgāja uz sava vārda latviskotu formu: Karls Augusts Tennisons. Paralēli viņš sauca sevi *Vend Vahindra*, t.i., brālis Vahindra. Kaut arī viņš nebija pirmais budists Eiropā, Igaunijā viņš bija vispopulārākais. Kad viņš nomira, savu līdzjūtību izteica pats Dalailama.*

Par Jēkaba baznīcas igauņu draudzes zvaniķi kļuva brīvvalstais vīrs no Vīlandes puses *Kikka Jaak*, kas dabūja uzvārdu Petersons. Viņa ģimenē piedzima dēls Kristians Jāks Petersons (*Kristian Jaak Peterson*, 1801–1822), kas kļuva par visievērojamāko igauņu kultūras darbinieku Latvijā.

Par to, ka mēs zinām, kā izskatījās Kr. J. Petersons, esam pateicīgi viņa draugam, Vīlandē dzimušajam Baltijas vācietim Francim Burhardam Derbekam (*Franz Burchard Dörbeck*, 1799–1835), kas savam draugam 21. dzimundienā uzdāvināja pašdarinātu portretu, ko nākamajām paaudzēm savā kolekcijā saglabājis ievērojamais novadpētnieks Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1768–1823).

* Tuvāk par viņu un par budisma izplatīšanos skat.: Talts Mait. "Esimene buda preester Baltimere rannikul...": Karl August Tennison ja cestlaste esmatutvus budismiga // Akadeemia. - 2003. - Nr. 7. - Lk. 1421 - 1443: ill.; Nr. 8. - Lk. 1618 - 1645: ill. (Rakstā sniegts arī plašs literatūras saraksts.)

Rīgā, Pils laukumā, pie kādreizējās guberņas ģimnāzijas ēkas sienas ir Petersonam veltīta piemiņas plāksne (pirmā Rīgā, kur ir arī pieminamās personas attēls). Plāksne izgatavota no t.s. Sāmsalas marmora, un arī tās autors tēlnieks Arsenijs Melders (*Arseni Mölder*) ir sāmsalnieks. Šo piemiņas zīmi pēc Vīlandes novadpētnieku ierosinājuma 1972. gada 4. augustā, tieši 150 gadus pēc Petersona nāves, atklāja Igaunijas Rakstnieku savienība.

Jau 1983. gada Tērbatas Domkalnā Petersonam tika uzcelts piemiņneklis (skulptors J. Soanss, arhitekts A. Murdmā), kurā viņš attēlots visā augumā. Piemiņneklā pakājē ir vārdi no Petersona dzejoļa, kur jautāts: "Vai tad šīs zemes valoda / nevar dziesmu vējā, / celdamās debesīs augstu, / mūžīgumu sev meklēt?"

2001. gadā, kad arī Rīgā svinēja šī nozīmīgā rīdzinieka 200 gadu jubileju, pēc Igaunijas vēstniecības pasūtījuma medaļu mākslinieks Jānis Strupulis darināja Kr. J. Petersona piemiņas medaļu.

Tā paša gada vasarā vēstniecība rūpējās vēl par divu piemiņas zīmju uzstādīšanu. Viena ir ceļa rādītāji uz Vēja krogu Lenčos. Pie tā sienas ir paskaidrojumi, ka te viņš, pēc studijām kājām dodoties no Tērbatas uz mājām, uzrakstījis mājiņiekiem veltītu dzejoli.

Otra piemiņas zīme ir vēstniecības sarūpētais piemiņas akmens Rīgas Jēkaba kapos pie kapelas. Svinīgo pasākumu 2001. gada 9. jūlijā atklāja Igaunijas toreizējais premjerministrs, vēsturnieks Marts Lārs kopā ar saviem kolēģiem no Latvijas un Lietuvas, daudziem rīdziniekiem klātesot.

Kr. J. Petersona dzimšanas dienu, 14. marts, Igaunijā tiek svinēta kā Dzimtās valodas dienu, kas 1999. gadā pasludināta par valsts svētkiem.

Kaut arī Petersons dabūja vācu izglītību, viņš nekļuva par vācieti. Savā īsajā mūžā viņš bija spējis apgūt ap divdesmit valodu, nekaunējās par to, ka ir dzimtcilvēku pēctecis, un deklarēja, ka viņam vismīļākā ir un paliek senču valoda, kurai viņš paredzēja nākotni, centās pats to kopt, kļuva par mūsdienīgās igauņu dzejas aizsācēju.

Viņš sāka publicēt arī rakstus par igauņu valodu pirmajā igauņu zinātniskajā turpinājumizdevumā *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache* ('Raksti igauņu valodas labākai zināšanai'). To bija radījis un no 1813. līdz 1832. gadam vadīja Valmieras zirgu pasta stacijas priekšnieka dēls Johans Heinrihs Rozenplenters (1782–1846), kas Tērbatas Universitātē bija studējis teoloģiju un kļuvis par igauņu draudzes mācītāju Pērnavā un arī par estofilu.

Kr. J. Petersons no zviedru valodas vācu valodā pārtulkoja fennofila Kristfrīda Ganandera (1741–1790) darbu *Mythologia Fennica* (Turku, 1789),

ko varētu saukt par somu mitoloģijas skaidrojošo vārdnīcu. J. H. Rozenplenters to publicēja sava turpinājumizdevuma *Beiträge XIV/1*. laidienā 1822. gadā. Jau iepriekšējā gadā tas bija nodrukāts arī kā atsevišķs novilkums. Tā titullapā ir piezīme: "No zviedru valodas tulkojis, pilnīgi pārstrādājis un ar piezīmēm papildinājis Kristians Jāks Petersons, literāts Rīgā."

".. Petersona pārstrādājumā šis teksts ne vien skaidro mītus, bet tajā ir arī mītrades iedīgļi; visu 19. gadsimtu tas uzskatāms par Petersona galveno darbu, kas kļuva par tradīcijas veidotāju, rodoties igauniskumam kā vēsturiski poētiskai ideoloģijai. Pamatojoties uz somu un igauņu mitoloģijas analogiskuma postulātu, Petersons, komentēdams tulkojamo darbu, mēģināja apkopot arī ziņas par igauņu seno reliģiju un, radot jaunas asociācijas, restaurēt hipotētisko igauņu panteonu. Tas kļuva par pamatu tālākām mītu rekonstrukcijām un noveda pie igauņu nacionālā eposa sastādīšanas. Tikai ar Petersona tulkojuma palīdzību arī Ganandera veiktais darbs no Skandināvijas nokļuva plašākā Eiropas kontekstā."*

Kr. J. Petersona iesākto turpināja viņa laikabiedri – augstāko izglītību ieguvušie dzimtcilvēku pēcteči. Dr. med. Frīdrihs Roberts Fēlmanis (*Friedrich Robert Faehlmann*, 1798–1850), kas no 1842. gada līdz mūža galam strādāja Tērbatas Universitātē par igauņu valodas lektoru, bija viens no Igauņu zinību biedrības (*Gelehrte Estnische Gesellschaft, GEG / Õpetatud Eesti Selts, ÕES*, 1838–1950, 1988–) ierosinātājiem un vadītājiem (priekšsēdis 1843–1850). Biedrības rakstos 1846.–1852. gadā publicēts Ganandera un Petersona somu un igauņu teiku motīvos un antīko teiku paraugos balstītais seno igauņu dievību pasaules apraksts. Tajā nav kara dieva. No somu vārda *Väinämöinen* tika radīts igauņu *Vanemuine*, kam Fēlmanis piešķīra dziesmu dieva nozīmīgo lomu. Fēlmanis publicēja teikas vācu valodā, lai citu tautu pārstāvji varētu pārliecināties, ka arī igauņi ir spējīgi ne tikai uz fizisku darbu vien.

Tērbatas Universitātes astronomijas un matemātikas students Krišjānis Barons (1835–1923) pārtulkoja latviešu valodā un 1857. gadā publicēja "Mājas Viesī" trīs Fēlmaņa teikas. Tas bija vēlākā Dainu tēva pirmais raksts folkloristikā.

Fēlmanis nespēja radīt igauņu nacionālo eposu, bet viņa ieceri realizēja viņa draugs un kolēģis Frīdrihs Reinholds Kreicvalds (1803–1882). Būdam vēl pēdējā kursa students, viņš 1831. gadā atbrauca uz Rīgu, lai palīdzētu saviem kolēģiem cīnīties ar holēras epidēmiju.

* Tā Kr. J. Petersona veikumu novērtējis literatūrzinātnieks Jāns Undusks Kr. J. Petersona darbu jubilejas izdevumā (17.–18. lpp.): IAAK: Kristian Jaak Peterson 200 = IAAK: Kristian Jaak Peterson: Aus Anlass seines 200. Geburtstages. – Tln., 2001. – 425 lpp.: il.

Tautas tradīcijās un zināmā mērā arī somu "Kalevalā" balstītais epos "Kalevipoegs" kopā ar tulkojumu vācu valodā iznāca 1857.–1861. gadā. Tautas valodā izdevums iznāca Somijas pilsētā Kuopio 1862. gadā. Tam bija apvērsuma nozīme igauņu literatūras, kultūras un sabiedrības attīstībā.

No pirmās igauņu inteliģences paaudzes ar augstāko izglītību minams vēl pedagogs Dītrihs Heinrihs Jirgensons (1804–1841) – pirmais igauņis, kas brauca ekspedīcijā fiksēt Vidzemes lībiešu valodu.

Protams, Vidzemes guberņas igauņu un latviešu apdzīvotās teritorijas robežjoslā igauņi bija virzījušies vairāk uz dienvidiem un latvieši – uz ziemeļiem, kas vēlāk komplicēja robežas vilkšanu divu nāciju jauktajā apgabalā. Taču tas veicināja arī tāda kopēja pasākuma realizēšanu kā Ainažu Jūrskolas dibināšana 1864. gadā, kur mācības notika jau pēc Kr. Valdemāra projekta: katra skolnieka dzimtajā valodā, turklāt bez maksas. Skolu vadīja zviedru izcelsmes jūrnīeks Kristians Johans Dāls (1839–1904) no Tallinas. Tā bija viena no pirmajām skolām, kur arodizglītību igauņi varēja iegūt savā valodā.

Dažus kilometrus no Ainažiem igauņu apdzīvotās Vidzemes pusē dzīvojušie cilvēki ietilpa Salacgrīvas luterāņu draudzē. Salacgrīvas kapos atdusas arī Pērnavas apriņķa Hēdemēstes (*Häädemeeste*) zemnieku ģimenē dzimušais un Salacgrīvas draudzes skolā latviešu valodu apguvušais Matss Grants (1836–1885), kas tulkojis dažas grāmatas no latviešu valodas, arī J. Dages grāmatu "Turaidas jumprava" (1856) par vēl tagad populāro Maiju Rozi (igauņiski iznāca 1865. gadā).

19. gadsimta otrajā pusē Valkas apriņķa latviešu apdzīvotajā ziemeļaustrumu daļā, kur varēja izdevīgāk iegūt zemi, radās Alūksnes igauņu kolonija. Pēc 1905. gada revolūcijas tur sāka dibināt igauņu skolas, biedrības, bibliotēkas un arī igauņu draudzes. Turienietis bija arī filologs Kārlis Abens (1896–1976).

Rūpniecības un tirdzniecības straujā attīstība Rīgā u.c. lielākajās Latvijas pilsētās ar savām dažādajām darba dabūšanas iespējām no 19. gadsimta beigām līdz Pirmajam pasaules karam atvilināja šurp arī daudzus igauņus, visdažādāko profesiju pārstāvjus. Tajā laikā Rīgā ir bijis ap 10000 igauņu, pēc neoficiālām ziņām – pat 27000, ko gan nav izdevies pārbaudīt.

Pārsvarā te ieradās strādnieki, sevišķi tekstilrūpniecības jomā, – no Narvas, Kerdlas un Sindi – pēc tam, kad 1894. gadā Pērnavas pusē nodega Allikakivi tekstilfabrika. Bet te pārcēlās arī inteliģences pārstāvji, kas veicināja pirmo igauņu biedrību rašanos.

1880. gadā izdevās nodibināt pirmo igauņu laicīgo organizāciju Latvijā – Rīgas Igauņu dziedāšanas biedrību "Imanta", kas darbojās līdz Pirmajam pasaules karam. Par diriģentiem tur ilgu laiku darbojies Kārlis Reinholds (1852–1901), īsāku laiku – Emīls Dārziņš (1875–1911) u.c. Sāka spēlēt arī teātri. Dziedāšanas biedrība kļuva par dziedāšanas un spēlēšanas biedrību. Biedrības bibliotēkā bija turpat 3000 grāmatu. Biedru skaits bija ap 350. No vadītājiem minams vispirms sīkrūpnieks Karls Karpis. Viņa namu Nometņu ielā 18, kur savu darbību bija sākušas vairākas igauņu biedrības, Karpa pēcteči uzdāvināja Latvijas Universitātei. "Imanta" bija gan sākusi vākt naudu sava nama pirkšanai, bet sakarā ar darbības izbeigšanos iecere netika īstenota.

Pēc tam nodibināja Igauņu sātības biedrību, kas darbojās no 1900. līdz 1908. gadam. No 1901. gada līdz Pirmajam pasaules karam Rīgā darbojās Igauņu spēka norūdīšanas (smagatlētikas) biedrība "Aberg", kas ar saviem 200 biedriem bija viena no ievērojamākām sporta biedrībām visā Krievijā. Tā nodarbojās ar smagatlētiku, kurā pat pasaules mērogā bija izcēlušies divi igauņu vīri: Aleksandrs Abergis (1881–1920) un viņa skolotājs Georgs Lūrihs (1876–1920). Abi kā vairākkārtēji pasaules čempioni bija populāri arī latviešu vidū. Jāņa Grīziņa stāstā "Vārnu ielas republika" kāds zēns pat bija ieguvis iesauku Lūrihs.

1908. gadā sāka darboties Rīgas Igauņu izglītības un palīdzības biedrība (*Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Selts*) – visu laiku vislielākā un visievērojamākā igauņu organizācija Latvijā. Pēc biedrības priekšsēža Jirī Jāksona (1870–1942), vēlākā Igaunijas valsts vecākā (*riigivanem*) un Igaunijas Bankas prezidenta, iniciatīvas Pārdaugavā, Nometņu ielā 62, vēl pirms Pirmā pasaules kara biedrība uzbūvēja lielu sešstāvu namu pēc latviešu arhitekta Eižena Laubes projekta. Tas ir lielākais igauņu biedrības nams ārpus Igaunijas.

Biedrības pirmais solis bija igauņu skolas radīšana. Tā darbojās no 1908. līdz 1915. gadam, sākumā Mazajā Nometņu ielā 17. Turpināt skolas darbību varēja tikai pēc septiņiem gadiem, tātad jau neatkarīgajā Latvijā.

Kaut arī pēc Igaunijas brīvvalsts radīšanas daudzi igauņi atgriezās savā tēvutēvu zemē, neatkarīgajā Latvijā Rīgas Igauņu izglītības un palīdzības biedrībā bija pārgājuši kara laikā darbību beigušo citu igauņu biedrību aktīvākie biedri un igauņu visu laiku vislielākā organizācija Latvijā varēja paplašināt savu jau tā daudzpusīgo darbību. Tika radītas vēl daudzas jaunas biedrības.

Rīgas igauņi cara laikā dibināja arī savu patērētāju biedrību, kurai bija savs veikals Mazajā Nometņu ielā 24.

Igauņi uz latviešu zemi braukuši arī izglītoties. Pirmā igauņu inteliģences kalve bija t.s. Cimzes seminārs Valkā (oficiāli *Das ritterschaftliche Parochiallehrerseminar in Walk*, 1839–1890), kas sākumā gan darbojās Valmierā. Jānis Cimze bija šī semināra ievērojamākais vadītājs. Tajā pedagoģisko izglītību ieguvuši apmēram 120 igauņi. To vidū ir arī igauņu atmodas laika ievērojams darbinieks Karls Roberts Jakobsons (1841–1882), bet īpaši izceļama ir šīs iestādes loma igauņu mūzikas kultūras attīstīšanā.

Pareizticīgie igauņi ir izmantojuši bezmaksas izglītības iegūšanas iespēju Rīgas garīgajā seminārā (1846–1918). Viņu vidū bija arī vēlākais Igaunijas prezidents Konstantīns Petss (1874–1956) un pirmais igauņu valodas profesors Jāns Jegevers (1860–1924).

Rīgas Politehnikumā/Politehniskajā institūtā 1862.–1919. gadā augstāko tehnisko izglītību sāka iegūt arī igauņi. Daži no viņiem tur kļuva arī par mācībspēkiem, piemēram, Krievijā pirmā oriģinālā aviomotora konstruētājs Teodors Kaleps (1866–1913, apglabāts Rīgas Meža kapos netālu no J. Čakstes). Rīgā radās arī pirmā igauņu studentu korporācija *Vironia* (1900), par kuras pirmo priekšsēdi kļuva te tautsaimniecību studējošais dzejnieks Ernsts Enno (1875–1934).

Baltijas Skolotāju seminārs darbojās no 1870. līdz 1919. gadam sākumā Rīgā, vēlāk Kuldīgā. Tur studējošo igauņu vidū bijis arī igauņu pirmais tiesībzinātņu profesors un diplomāts Antss Pīps (1884–1942).

Valmieras–Valkas skolotāju seminārs darbojās no 1894. līdz 1919. gadam. Tur par skolotājiem strādājuši igauņu rakstnieks Jakobs Perns (1843–1916) un literatūras vēsturnieks Mihkels Kampmanis–Kampmā (1867–1943), kura galvenais darbs ir daudzsējumu igauņu literatūras vēsture, kas iznākusi vairākos papildinātos izdevumos. Studējis tur arī jau minētais Karls Abens, kas kļuva par ražīgu latviešu literatūras tulkotāju un latviešu valodas docētāju Tērbatas Universitātē.

Bet mākslā ieinteresēts un apdāvināts jauneklis, zemnieka dēls Johans Kēlers (1826–1899) savas mācības sāka Cēsīs par krāsotājmeistara mācekli. Tikai pēc septiņiem gadiem viņš devās uz Pēterburgu, kur ieguva mākslinieka izglītību un kļuva par igauņu glezniecības pamatlicēju un vienu no Krievijas cara galma māksliniekiem. Viņš bija arī igauņu atmodas laika ievērojams darbinieks, Kr. Valdemāra draugs un domubiedrs.

Rīgā, Pārdaugavā, Mārtiņa baznīcas altārglezna ir Johana Kēlera veidotās Cēsu Jāņa baznīcas altārglezna "Jēzus pie krusta" atkārtojums. Par šo darbu viņam 1861. gadā Pēterburgas Mākslas akadēmija bija piešķirusi akadēmiķa nosaukumu.

Cita Kēlera domubiedra K. R. Jakobsona brālis Eduards Magnuss Jakobsons (1847–1903) no 1885. līdz 1897. gadam Rīgā strādāja par ksilogrāfu, un viņš ir viens no latviešu grāmatu grafikas pionieriem.

Vēlāk Rīgā mākslas izglītību ir ieguvuši Jāns Vahtra (1882–1907), Konstantīns Sivalo (1884–1964), Augusts Pulsts (1889–1974), Ado Vabe (1892–1961), Villems Ormisons (1892–1941), Pulsts un Ormisons – Vilhelma Purviša vadībā. Visi līdz šim nosauktie mākslinieki, uz laiku būdami svešumā, savu valodu un tautību, protams, nezaudēja. Bet uz visiem laikiem pie latviešiem atvesto igauņu pēcteči tomēr agrāk vai vēlāk kļuva par latviešiem vai pārgāja citā tautībā.

Igauna dēls Kārlis Hūns (1831–1877) kļuva par pirmo starptautiski atzīto latviešu gleznotāju. Par latviešu rakstnieku uzskatītais Sudrabu Edžus, īstajā vārdā Eduards Zilbers (1860–1941), ir igauņu mātes dēls.

Igaunu un latviešu kontakti skatuves mākslas jomā sākās jau tad, kad ne vieniem, ne otriem sava teātra vēl nebija.

Igauniem viens profesionāls aktieris tomēr jau bija – Pēters Šteinsbergs (1795–?), kas no 1817. līdz 1824. gadam strādāja Tallīnas Vācu teātrī. Viņš viens no pirmajiem 1819. gadā sāka rūpēties arī par īsām ludziņām igauņu valodā, ko kā pielikumu rādīja pēc vāciskās lugas. 1825. gada janvārī viņš trijos vakaros uzstājās viesizrādēs Rīgas Vācu teātrī, arī Šillera "Laupītājos" Kārļa Mora lomā. Iespējams, ka arī Rīgā bija vēl kāda ludziņa igauņu valodā.

Mēs zinām, ka latviešu teātra tēvs Ādolfs Alunāns savu skatuves darbību bija iesācis igauņu zemē, bet vairāki izcili igauņu aktieri un teātra darbinieki savu skatuves darbu sākuši Latvijā, piemēram, Leopolds Hanzens (1879–1964), Hanno Kompuss (1890–1974), Hugo Laurs (1893–1977). Teātra kritiķis, dramaturgs un režisors Voldemars Metuss (1894–1975) bērnību pavadījis Rīgā. Rīgā kādu laiku ir dzīvojuši un darbojušies arī igauņu drāmas pamatlicēji Augusts Kicbergs (1855–1927) un Eduards Vilde (1865–1933). Rīgā par žurnālistu no 1911. līdz 1914. gadam darbojās latvietis Augusts Gailīts (1891–1960), vēlākais Tērbatas teātra "Vanemuine" direktors (1932–1934) un ievērojams igauņu rakstnieks.

Pirmajā pasaules karā daudzi igauņi karoja latviešu vienībās. Arnolds–Johanness Hinnoms (1895–1989) pēc mobilizācijas krievu armijā pēc Pēterhofas praporščiku skolas beigšanas un pirms igauņu nacionālo vienību izveidošanas 1916.–1917. gadā karoja latviešu vienību sastāvā. Par šo posmu savā dzīvē viņš uzrakstīja memuārus, kas iznāca grāmatā 1938. gada rudenī.

Šo grāmatu latviešu valodā pārtulkoja Alūksnes kolonijā dzimušais igauņis, bijušais Apes igauņu pamatskolas pedagogs un sabiedriska darbi-

nieks, tanī laikā jau rīdzinieks un vairāku Rīgas igauņu biedrību aktīvs darbinieks Artūrs Kazāks (1907–1996).

Izdevniecība šos memuārus "Ar latviešu strēlniekiem pasaules karā" 2650 eksemplāros saņēma no tipogrāfijas 1940. gada maija beigās. Pēc iesnieguma Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departamentam, lūdzot atļauju to izplatīt, departaments 25. maijā ar trim darbinieku parakstiem deva piekrišanu, bet šī atbilde palika nenosūtīta. Jūnijā notika Latvijas okupācija. 19. jūlijā tika nosūtīta galīgā rezolūcija, ka izdevuma izplatīšana nebūtu pieļaujama. Visu metienu vajadzēja iznīcināt. Daži eksemplāri tomēr ir saglabājušies.

Protams, cittautiešiem Latvijā vai jebkurā citā zemē, kas nav viņu pašu valsts, ir grūti palikt tiem, kas viņi bijuši. Pieredze rāda, ka Latvijas igauņi ir spējuši savu valodu labi saglabāt pirmo triju paaudžu laikā. Pēc tam senču valodas prasme sāk iet mazumā, sevišķi tad, ja viens no vecākiem un dzīvesbiedrs nav igauņi. Latvijā var sastapt cilvēkus, kam ir igauņu uzvārds, piemēram, Raudseps, Kokamegi, Sārs, Leinasārs, Sosārs, Lepiks, Kallass, Kics, Lamass, Peders un daudzi citi, bet kas igauņu valodu vairs neprot un kļuvuši par latviešiem. Tādi ir arī bijušie Latvijas kultūras ministri Rihards Pīks un Ramona Umblija.

Valodas saglabāšanā primāra nozīme ir dzimtās valodas videi – mājām un skolai, baznīcai, drukātajam vārdam, radio un televīzijai. Svarīgi ir, lai mītnes zemē būtu iespēja ne tikai lasīt un dzirdēt dzimto valodu, bet tajā arī sarunāties. Šādu iespēju dod igauņu biedrību pastāvēšana, sevišķi, ja tur tiek dziedātas arī igauņu dziesmas.

Literatūra

Cimdiņa A. Igauņu literatūra Latvijā: Igaunijas Republikas 76. gadadienai veltītā igauņu literatūras ekspozīcija LNB. – Rīga, 1995.

Karma T. Igauniski strazdiņš dzied//Skolotāju Avīze, 1989. gada 22. februāris.

Karma T. No strazda dziesmas līdz korim "Leelo": (Stāsts par igauņiem Rīgā //Rīga–800: Gadagrāmata 1999. – Rīga, 2000.

Preiss K. Igauņu rakstnieks (Augusts Kricbergs) Kalkūnē//Karogs, 1982, Nr.11.

Strenga I. Igauņi//Mazākumtautību vēsture Latvijā: Eksperimentāls metodisks līdzeklis. – Rīga, 1998.

Ščerbinskis V. Igauņi Rīgā //Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914.gadam. – Rīga, 2004.

Linda Dumpe

Igauņi Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā

Ar Latvijas Republikas proklamēšanu 1918. gada 18. novembrī Latvijas igauņu vēsturē sākās jauns posms. Brīvības cīņas pret kopīgo ienaidnieku saistīja Latvijas un Igaunijas tautas ar nesaraujamām saitēm. Igaunijas armijai bija liela loma Vidzemes atbrīvošanā no lielinieku varas 1919. gada februārī un jūnijā un izšķiroša nozīme kaujās ar vācu karaspēkiem pie Cēsīm 1919. gada jūnijā, kad izšķīrās kā Latvijas, tā arī Igaunijas neatkarības liktenis.

Par varonību Latvijas atbrīvošanas cīņās vairāk nekā 140 igauņi tika apbalvoti ar Lāčplēša ordeni, to vidū arī 8 Latvijas igauņi: Jānis Anis, Miķelis Anapū, Juliuss Jirgenšons, Kārlis Frikhops, Eduards Glāzers, Volde-mārs Torens, Augusts Sirks un Augusts Paija.*

Brīvības cīņu laiks atstāja dziļas pēdas apziņā un radīja pārliecību, ka sadarbība ir drošākā garantija Latvijas un Igaunijas tautu brīvības saglabāšanai.

Pēc Pirmā pasaules kara neatkarīgajā Latvijā igauņu dzīve noritēja apstākļos, kurus noteica valsts nacionālā politika, kas politiskās stabilitātes interesēs bija liberāla pret mazākumtautībām. 1919. gadā pieņemtie likumi "Par Latvijas izglītības iestādēm" un "Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā" nodrošināja mazākumtautību kultūras autonomiju – tām tika garantētas skolu, biedrību darbība un preses izdevumi dzimtajā valodā. Ar 1934. gada 15. maija apvērsumu sākās un arvien izteiktāka kļuva valsts latviskošanas tendence. Tomēr arī pēc tam attieksme pret minoritātēm bija korekta.

Latviju un Igauniju vienoja 1923. un 1934. gada aizsardzības un savienības līgumi. Tie kļuva par stūrakmeni kaimiņvalstu ciešiem sakariem, politiskajai un saimnieciskajai kopdarbībai. Attiecības labi raksturoja tā laika populārais sauklis: "Bez Latvijas nav Igaunijas un bez Igaunijas nav Latvijas!" Latvijas un Igaunijas sakari izpaudās regulārās amatpersonu savstarpējās vizītēs. 1925. gadā Latviju apmeklēja Igaunijas valsts galva Jiri Jāksons, 1933. gadā – Konstantins Petss. Bieži viesi Latvijā bija Igaunijas ministri. Spilgts kopības demonstrējums ik gadu bija Igaunijas neatkarības gadadienas svinēšana Latvijā 24. februārī. Šai dienā pilsētās plīvoja Igaunijas karogi, svinīgos aktus un igauņu mākslinieku koncertus translēja Latvijas radio, plaši atspoguļoja prese. Arī citkārt Latvijā regulāri notika Igaunijas kultūrai veltīti pasākumi – mākslinieku vieskoncerti, mākslasdarbu un citas izstādes.

* Pēc Leo Dribina pētījuma.

Lielākos ziemeļu kaimiņvalstij vēltos oficiālos un kultūras notikumus organizēja 1928. gadā ar valdības iniciatīvu nodibinātā Latvijas un Igaunijas biedrība. Saskaņā ar statūtiem tās uzdevums bija "... nostiprināt draudzību starp Latvijas un Igaunijas tautām un sekmēt savstarpēju tuvināšanos, it sevišķi kultūras un saimnieciskās dzīves laukā". Biedrību vadīja pazīstami Latvijas valsts, zinātnes un kultūras darbinieki, kā arī Igaunijas vēstniecības pārstāvji. Tās goda biedri bija Latvijas un Igaunijas prezidenti un brīvības cīņu varoņi. Kopš 1933. gada biedrība izdeva savu "Mēnešrakstu". To iespieda paralēli latviešu un igauņu valodā, lai tās saturs būtu pieejams abu tautību lasītājiem. Rakstu autori bija Latvijas un Igaunijas sabiedriskie un kultūras darbinieki. Ievērojama vieta "Latvijas-Igaunijas biedrības Mēnešrakstā" tika atvēlēta igauņu kultūrai un literatūrai.

Latvijas un Igaunijas ciešie valstiskie un kultūras sakari un Igaunijai vēltās norises, kuru laikā Latvijā valdīja sevišķi draudzīga attieksme pret ziemeļu kaimiņvalsti, ne vien sekmēja abu kaimiņvalstu kontaktus, bet arī stiprināja Latvijā dzīvojošo igauņu nacionālo un kultūras pašapziņu.

Igauņu minoritātes situāciju rādīja demogrāfiskie dati. Karš un tam sekojošie notikumi bija būtiski samazinājuši igauņu skaitu Latvijā. 1897. gadā Latvijā dzīvoja 17990 igauņi, 1925. gadā – vairs tikai 7893, 1935. gadā – 7014. Apmēram trešā daļa no viņiem bija apmetušies Rīgā, 1935. gadā tādu bija 2211. Pārējo igauņu lielākā daļa dzīvoja Latvijas un Igaunijas pierobežā – ap Alūksni, Api, Valku, Rūjienu. Igauņu skaita samazināšanās Latvijā pēc Pirmā pasaules kara izskaidrojama ar to, ka saimnieciskie apstākļi neatkarīgajā Latvijā un Igaunijā veidojās samērā līdzīgi, tāpēc izzuda galvenie igauņu ieceļošanu veicinošie – ekonomiskie apsvērumi. Turklāt igauņus no latviešiem neatdalīja kultūras, ticības un saimnieciskas atšķirības, tāpēc viegli notika igauņu asimilēšanās latviešu vidē. Bija augsts jaukto laulību īpatsvars. Tas bija saprotams: igauņi bija maza minoritāte, tās pārstāvjiem bija grūti atrast savas tautības dzīvesbiedru. 1935. gadā 78,43% Latvijas igauņu bija noslēguši jauktas laulības. Laulības ar latviešiem skaita ziņā bija pirmajā vietā. Tā, piemēram, 1930. gadā Rīgā no 24 igauņiem – līgavām ar latvieti apprecējās 16, ar igauņi – tikai divas. Arī no 19 igauņu jaunekļiem tikai divi apprecēja igauņi, toties latvieti – desmit. Igauņu integrācijas pakāpe Latvijas sabiedriskajā dzīvē bija augsta: 1930. gadā 79,13% igauņu pārvaldīja latviešu valodu, 1935. gadā 81,57% igauņu bija Latvijas pilsoņi. Savu nacionālo identitāti igauņi Latvijā saglabāja stabili. Igauniskais gars bija sevišķi izteikts ģimenēs, kur abi partneri bija igauņi. 1925. gadā 93,12% no Rīgā dzīvo-

jošām igauņu ģimenēm ikdienā lietoja igauņu valodu.

Igauņu sabiedriskās dzīves aktivitātes neatkarīgajā Latvijā visizteiktāk izpaudās rosīgā biedrību darbībā. Sevišķi intensīvi tā pulsēja Rīgā, kur darbojās vairākas igauņu biedrības: Rīgas Igaunų izglītības un palīdzības biedrība un tās Centra nodaļa, Rīgas Igaunų sieviešu biedrība, Latvijas Universitātes igauņu studentu biedrība "Estia", Ārzemju igauņu apvienības Rīgas klubs. Igaunų izglītības biedrības tika nodibinātas arī Alūksnē, Apē un Veclaicē. Turklāt Latvijā darbojās četras igauņu skolas – Rīgā, Alūksnē, Apē un Veclaicē, kā arī divas igauņu evaņģēliski luteriskās baznīcas draudzes – Rīgā un Alūksnē.

Plašākā un nozīmīgāka Latvijas igauņu organizācija bija 1908. gadā nodibinātā Rīgas Igaunų izglītības un palīdzības biedrība. Karš smagi iedragāja to. Biedrības centrs – 1913. gadā uzceltā māja Āgenskalnā bija izpostīta. Biedru skaits bija sarucis no 500 uz 50. Turklāt biedrība bija pazaudējusi aktīvākos cilvēkus. Tie bija devušies uz Igauniju, lai iesaistītos savas tēvzemes veidošanas darbā. Tomēr jau 1919. gadā biedrība tika atjaunota un, dzīvei ieejot normālās sliedēs, tās darbība atsākās ar agrāko sparū. 1924. gadā biedrībā bija apvienojušies 208, bet 1939. gadā – 435 Rīgā dzīvojošie igauņi. Biedrības statūtos bija uzsvērts: "Biedrības mērķis ir veicināt savu biedru garīgo attīstību, vispārējo izglītību un sniegt atmaksājamu un neatmaksājamu pabalstu saviem trūcīgiem biedriem." Igaunų saliedēšanu, viņu garīgā spēka un izglītības veicināšanu kā galveno mērķi apliecināja arī biedrības karoga lozungs "Zināšanas ir gaisma, vienotība ir spēks" un biedrības emblēma – sējējs un austoša saule.

Biedrības darbs bija labi organizēts, tas balstījās agrāko gadu pieredzē. Tās aktivitāti un darba rezultātus lielā mērā noteica vēlētās valdes priekšsēdētāja personība. Organizācijas atjaunošanā lieli nopelni bija Reinholdam Fridolinam (1872–1938), kurš darbojās tajā jau kopš dibināšanas. Turpmākajos gados biedrību sekmīgi vadīja tirdzniecības uzņēmuma īpašnieks Rīdo Koppels. 1930. gados biedrības priekšgalā bija Jānis Verendels – labi izglītots un prasmīgs sabiedriskās dzīves vadītājs. J. Verendels vienlaikus pildīja arī Rīgas igauņu pamatskolas direktora pienākumus.

Biedrības darbība atsākās ar karā izpostītās biedrības mājas atjaunošanu. Bija arī jāatbrīvojas no 200000 rubļu liela parāda, kas bija ņemts no bankām mājas celšanai. Pēc kara naudas vērtība bija samazinājusies un biedrībai izdevās nomaksāt parādu pēc ievērojami zemāka kursa. Jau 1923. gadā sešstāvu ēka bija pilnībā izremontēta par saziēdotiem līdzekļiem un ar biedrības biedru pašu spēkiem. Rīgas igauņi atguva sa-

vas mājas. Tajās bija plaša zāle ar skatuvi un citām telpām, kur notika visi biedrības pasākumi. Turklāt ēkā bija vairāk nekā 60 dzīvokļi, tos uz izdevīgiem noteikumiem izīrēja organizācijas biedriem. Zāle un citas telpas regulāri tika izīrētas dažādiem pilsētas kultūras un izglītības pasākumiem. Pateicoties prasmīgai saimniekošanai, māja sniedza peļņu, tā tika izmantota ēkas uzturēšanai un biedrības darbībai.

Kopš dibināšanas biedrība par galveno uzdevumu uzskatīja vietējo igauņu izglītības veicināšanu. Pirmskara gados biedrības paspārnē bija iekārtota bibliotēka. Pēc kara tās darbība atsākās. Izdevās saņemt atpakaļ pirmskara bibliotēkas grāmatas, tika iegādātas jaunas. Bibliotēka ievērojami paplašinājās, 1939. gadā tajā bija 2786 grāmatas igauņu valodā un vēl literatūra citās valodās. Bibliotēkā darbojās lasāmgalds, kur bija pieejami visi nozīmīgākie Igaunijas preses izdevumi. Tā bija vieta, kur pa vakariem satikās vietējie igauņi. Izglītības veicināšanai biedrībā izveidotā izglītības komisija regulāri rīkoja jautājumu un atbilžu vakarus, priekšlasījumus un kursus. Īpaša uzmanība tika veltīta igauņu jaunajai paaudzei. Biedrība palīdzēja atjaunot igauņu skolas Rīgā un provincē, atbalstīja tās ar naudas līdzekļiem, sarīkojumiem ļāva izmantot biedrības telpas.

Kopš biedrības dibināšanas tās izglītības un kultūras darbā lielu popularitāti bija iemantojusi mākslinieciskā darbība – kora dziedāšana un dramatiskās izrādes. Kora darbība atsākās 1923. gadā un 1930. gadu beigās dziedātāju skaits pārsniedza 60. Kora panākumi bija spoži, tas regulāri uzstājās biedrības sarīkojumos, sniedza patstāvīgus koncertus, piedalījās Latvijas un Igaunijas dziesmusvētkos. Dramatiskais ansamblis katru gadu sagatavoja 2–3 igauņu autoru lugu uzvedumus. Ar labiem panākumiem tas uzstājās arī ārpus biedrības – pie Alūksnes un Apes igauņiem, 1931. gadā arī Igauniju biedrībā Helsinkos. Rosīgi darbojās arī igauņu deju ansamblis un orķestris. Jaunatni pulcināja sporta nodaļas rīkotās spēles un sacīkstes. Biedrības saviesīgās dzīves akcents bija sarīkojumi, kuros svinēja svētkus un atzīmēja notikumus biedrības dzīvē. Pasākumi vienmēr bija kupli apmeklēti. Notika biedrības gada sezonas atklāšanas un slēgšanas balles, Ziemassvētku egļi, Igaunijas neatkarības gadadienai veltīti sarīkojumi utt. 1933. gada janvārī, kad biedrība atskatījās uz 25 darbības gadiem, svinības bija sevišķi plašas. Par spilgtāko brīdi kļuva grāmatas "Rīgas Igauniju Izglītības un Palīdzības Biedrība. XXV" atklāšana. Tās 200 lappuses un attēli sniedza pārskatu par biedrības vēsturi. To papildināja pazīstamāko biedru atmiņas.

No citām igauņu organizācijām Rīgā nozīmīgākā bija Izglītības un palīdzības biedrības Centra nodaļa. Tajā pulcējās tie igauņi, kas dzīvoja pilsētas centrā un ne vienmēr varēja doties uz biedrības māju Pārdaugavā. Nodaļai telpas bija atvēlējuši Igaunijas vēstniecība savā mājā Skolas ielā 13. Centra nodaļa darbojās ciešā saskaņā ar biedrības programmu. Tajā tāpat noritēja izglītības un saviesīgie pasākumi – priekšlasījumi, svinības u.c. Nodaļai bija sava bibliotēka un avižu galds. Tā bija otra iecienītākā igauņu pulcēšanās vieta Rīgā. Biedrības māju un Centra nodaļas telpas izmantoja pasākumu rīkošanai arī citas Rīgas igauņu organizācijas. Populāri bija igauņu studentu biedrības "Estia" rīkotie priekšlasījumi. Centra nodaļā bija iekārtots arī Igaunijā nodibinātās Aizrobežu igauņu apvienības Rīgas klubs. Tas rosīgi darbojās Vispasaules aizrobežu igauņu dienu un kongresu pasākumu organizēšanā Latvijā.

Latvijā dzīvojošo igauņu vienotības spilgtākā izpausme bija Latvijas Igauņu Organizāciju Savienības dibināšana 1931. gadā. Tajā apvienojās visas Latvijas igauņu biedrības, bez Rīgas biedrībām – arī Alūksnes igauņu izglītības biedrība (dibināta 1907. gadā), Apes Igauņu izglītības biedrība (dibināta 1929. gadā) un Veclaicenes Igauņu izglītības biedrība (dibināta 1928. gadā). Savienības mērķis bija veicināt igauņu kultūras dzīvi Latvijā. Savienība daudz darīja arī igauņu jaunatnes labā – sniedza materiālu atbalstu igauņu skolām, organizēja bērnu vasaras atpūtu Igaunijā utt. Par ievērojamu notikumu kļuva Savienības noorganizētie Latvijas igauņu kopīgie svētki Apē 1936. gada Jāņos. Programmu ar apvienotiem spēkiem bija sagatavojušas visas Rīgas un provinces igauņu biedrības. Dalībnieku skaits svētkos pārsniedza 500 cilvēku.

Igauņu kultūras pārmantošanā Latvijā liela nozīme bija skolām. 1935. gadā Latvijā darbojās 4 igauņu skolas: Rīgā sešklasīga pamatskola ar 25 skolēniem, Alūksnē sešklasīga skola ar 73 skolēniem, Apes pilsētā četrklasīga pamatskola ar 16 skolēniem, Veclaicēnē četrklasīga skola ar 28 skolēniem. Kopskaitā Latvijā igauņu skolās mācījās 142 skolēni 10 skolotāju vadībā. Ļoti aktīva bija Rīgas pilsētas 1. igauņu pamatskolas darbība. Skolas direktora pienākumus no 1928. līdz 1940. gadam pildīja J. Verendels – viens no rosīgākajiem igauņu sabiedriskajiem darbiniekiem Latvijas Republikā. Ar J. Verendela iniciatīvu skola kļuva par respektētu igauņu izglītības centru Latvijā. Skola atsāka darboties 1922. gadā Igaunijas vēstniecības telpās Skolas ielā. 1925. gadā, pieaugot skolēnu skaitam, tā pārcēlās uz plašākām pilsētas irētām telpām Citadeles ielā. 1930. gados skolēnu skaits diemžēl atkal saruka un 1935. gadā skola bija spiesta samierināties ar pieticīgu mājvietu Rīgas pašvaldībai piederošā ēkā

Strēlnieku ielā 4A. 1938. gadā bērnu skaits skolā samazinājās līdz 20. Tas bija mazākais bērnu skaits, kam valstij – pēc 1934. gada Latvijas un Igaunijas skolu konvencijas – bija jānodrošina mācības dzimtajā valodā. Uz tā pamata 1940. gada augustā Rīgas igauņu pamatskola tika likvidēta. Galvenais cēlonis tam, ka bērnu skaits igauņu skolā strauji saruka, bija izteikta igauņu asimilēšanās un integrēšanās Latvijas valstī, to veicināja arī jaukto laulību skaita pieaugums. Turklāt Latvijā nebija iespēju iegūt vidējo izglītību igauņu valodā. Tas radīja grūtības tiem jauniešiem, kas gribēja mācīties tālāk, tāpēc viņi izšķīrās par labu latviešu skolai. Taču igauņu skolas liktenim izšķiroši bija 1940. gada politiskie notikumi – līdz ar Latvijas okupāciju zaudēja spēku mazākumtautību kultūras autonomiju garantējošie likumi. Latvijas okupācija izbeidza jebkuru igauņu sabiedrisko darbību: 1940. gada vasarā tika slēgtas visas igauņu organizācijas Latvijā.

Literatūra

Bērziņš R. Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados. – Rīga, 1925.

Handraks H. Rīgas iedzīvotāju dabīgā kustība 1911.–1930. – Rīga, 1932.

Latvijas–Igaunijas Biedrības Mēnešraksts. – Rīga, 1933–1939.

Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Selts. XXV. 1908–1933. Koost. Akerman Jaan. – Rīga, 1932.

Skujenieks M. Latvija. Zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927.

Tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. – Rīga, 1939.

Kārlis Krūzs

Igauņi Latvijā no 1940. gada līdz mūsdienām

Igauņi Latvijā abu okupāciju gados

Latvijas Igauniju biedrības gados vecākais biedrs Elmārs Johansons, kuram jau rit 93. mūža gads, atceras, ka tālajā 1940. gada 6. janvārī Trejkungu dienā, kas reizē ir arī biedrības dibināšanas diena, biedrības namā tika svinēti Ziemassvētki. Kaut arī Latvijā, tāpat kā Lietuvā un Igaunijā, bija ierīkotas Padomju Savienības karabāzes, vēl nekas neliecināja, ka šie Ziemassvētki ir pēdējie un biedrības darbu drīz pārtrauks. Pēc tam nāca

Latvijas okupācija un 1940. gada novembrī Rīgas Igaunju izglītības un palīdzības biedrība līdz ar citām mazāktautību biedrībām tika slēgta. Rīgā un citviet tika slēgtas arī igauņu skolas. Taču dažviet notika citādi.

Šo rindu autors 1940. gada rudenī uzsāka mācīties Alūksnes Igaunju pamatskolā. Toreizējais skolas pārzinis Karls Vebers vēlāk "Malienas Ziņās" rakstīja savās atmiņās: "Mācību pirmā pusgada beigās pienāca Alūksnes skolu valdes paziņojums, ka, sākot ar 1941. gada 1. janvāri, skola tiek likvidēta. Bērnu vecāku sapulce nolēma sūtīt delegāciju uz attiecīgajām valdības iestādēm Rīgā un Tallinā, lai dabūtu atļauju skolai darboties vismaz līdz mācību gada beigām. Šādu atļauju arī dabūja. (Vebers, 2)

Tomēr sakarā ar drīzo vācu karaspēka ienākšanu skolas darbība tolaik netika pārtraukta. Tiesa gan, 1943. gada rudenī okupācijas vara skolā iekārtoja lazareti un skolai nācās meklēt telpas Alūksnes pagasta skolā, skolēniem mācoties otrajā maiņā, un vēlāk vēl citās ēkās.

1944. gadā atkal mainījās okupācijas varas. Skola, toreizējā Alūksnes pilsētas septiņklasīgā igauņu pamatskola, 1946. gadā ar Alūksnes apriņķa padomes izpildu komitejas 1946. gada 2. augusta rīkojumu tika slēgta.

Padomju nebrīves gados igauņi tāpat kā latvieši izjuta okupācijas varas pārestības: 1941. un 1949. gada deportācijas, arī viņu lauku saimniecības varmācīgi sadzina kolhozos.

20. gadsimta 60. gados pēc Hruščova atkušņa iestājās Brežņeva stagnācijas periods. Tajā laikā apkārtnes igauņi, ilggadīgā Alūksnes Igaunju skolas pārziņa Karla Vebera aicināti, pulcējās kuplā skaitā, lai atzīmētu savas skolas sešdesmitgadi. Viesos bija arī ievērojamais novadnieks valodnieks Karls Abens (1896–1976). Tā pēc Otrā pasaules kara bija pirmā reize, kad novadnieki pulcējās savā agrākajā skolā Alūksnē, Jāņkalna ielā 51. Atkal uzplaiksnija doma par 1940. gadā slēgtās igauņu biedrības atjaunošanu. Savu biedrību un skolu atceroties, igauņi vēl tikās 1968. un 1981. gadā Alūksnes 1. vidusskolas telpās. Toreizējā pilsētas vadība, tiesa, visai negribīgi, deva atļauju tikties. Igaunī sanāca kopā, atcerējās pagātņi, notiesāja pašu sanesto cienastu un dziedāja savai sirdij tik tuvās un melodiskās igauņu dziesmas. Tā sapnis par biedrību un skolu palika. To palīdzēja uzturēt arī Karla Vebera lielais, pašizliedzīgais darbs, aicinot igauņus kopā, kā arī sarakstot Alūksnes Igaunju biedrības un skolas vēsturi, ar kuru saīsinātu tulkojumu latviski var iepazīties Alūksnes Novadpētniecības muzejā.

Vēl Alūksnes novads ir saistīts ar ievērojamā matemātiķa Tartu Universitātes profesora Jāņa Sarva (Sarv) vārdu. Šeit, Mālpupes pagasta "Brūnās", viņš ir pavadījis savu jaunību un līdz pat pirmajiem pēckara gadiem kopā ar ģimeni pavadījis vasaras. J. Sarva 110. dzimšanas dienu

1987. gadā plaši svinēja arī Alūksnē, sarīkojot izstādi šejienes novadpētniecības muzejā. (Līcis, 3) Cerams, ka ievērojamo novadnieku neaizmirsīs arī šogad, kad aprit 130 gadi kopš viņa dzimšanas.

1946. gada vasarā šo rindu autors sastapa sirmo zinātnieku – kā viesi savas vecāsmātes Minnas Hornas (Jāņa Sarva radnieces) mājās. Jāņa Sarva senči bija parūpējušies, lai viņu vācisko uzvārdu – Horn nomainītu ar igauņisko tulkojumu – Sarv, kas latviešu valodā nozīmē – rags.

Žurnālists Valters Valge topošajā grāmatā "Eestlased Lätis" (tulkojumā – "Igaunī Latvijā") atceras, ka Veclaicenes pamatskolā pēc Otrā pasaules kara bija igauņu klases, kur vietējie igauņu bērni mācījās savā valodā visus priekšmetus līdz 4. klases beigšanai, lai pēc tam turpinātu izglītību latviešu skolā. No 1945. līdz 1952. gadam šajā skolā strādāja Valtera māte Linda Valge–Lepika, mācot visus priekšmetus. Tā, pēc Valtera Valges domām, toreiz bija pēdējā skola Latvijā, kurā vēl mācīja igauņu valodā. Drīz slēdza arī to.

Okupācijas gados igauņu kopienas dzīve tika izpostīta, tika sagrauti visi tās kultūras un izglītības balsti, biedrības un skolas.

Pēc Otrā pasaules kara tikai Rīgā izdevās saglabāt nelielās igauņu luterāņu draudzes ikmēneša dievkalpojumus, kas pārtrūka 1985. gadā, kad vairs nevarēja nodrošināt draudzi ar igauņu mācītāju. Elmārs Johansons savās atmiņās raksta, ka viņš par draudzes kasieri nostrādājis 53 gadus un okupācijas gados esot bijis ļoti grūti nodrošināt mācītājam no Igaunijas kaut nelielu dienas naudu un ceļa izdevumu segšanu.

Padomju un nacistu okupācijas gados igauņu skaits Latvijā strauji samazinājās. Ja 1935. gadā Latvijā dzīvoja 6928 igauņi, kas veidoja 0,4% no iedzīvotāju kopskaita, tad 1943. gadā vācu okupācijas iestāžu veiktajā uzskaitē Latvijā tika konstatēti 5497 igauņi. Pirmajā padomju varas rīkotā tautskaitē 1959. gadā tika fiksēti 4610 igauņi, 1970. gadā – 4334, 1979. gadā – 3681 un 1989. gadā – vairs tikai 3312 Latvijas teritorijā dzīvojošie igauņi. Diemžēl arī mūsdienās, kad Latvija ir atguvusi savu neatkarību, igauņu skaits kaut arī lēnām, tomēr turpina samazināties. 2000. gada tautas skaitīšanā sevi par igauņiem atzina 2652 iedzīvotāji, bet 2007. gada sākumā Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju vidū bija 2508 igauņi.

Latvijas Igaunju biedrības darbības atjaunošana

Gorbačova ievadītās pārmaiņas veicināja Padomju Savienības totalitārās iekārtas sabrukumu un Baltijas tautu nacionālo atmodu. 1988. gada dziesmotās revolūcijas iedvesmoti, daudzi Rīgā un Latvijas novados

dzīvojošie igauņi prasīja Igaunu biedrības atjaunošanu. Pirmajā kopsapulcē 1988. gada 11. novembrī piedalījās 104 igauņi no Rīgas, Ventspils, Jelgavas, Saldus, Alūksnes, Smiltenes un Cēsīm. Klātesošie vispirms noklausījās vairākus priekšlasījumus: par igauņiem Rīgā – kā vienu no vecākajām minoritātēm – stāstīja filologs Tenu Karma, ar Rīgas Igaunu izglītības un palīdzības biedrības vēsturi iepazīstināja tās biedrs Elmārs Johansons, par savas etniskās kultūras attīstīšanas nozīmi stāstīja vēsturniece Linda Dumpe, bet ar somugru cilšu senās kultūras pieminekļiem Baltijā iepazīstināja Ivars Viks.

Aplausiem skanot, Latvijas Lībiešu biedrības pārstāvji ienesa kopsapulces telpās cauri gadiem brīnumainā kārtā saglabāto Rīgas Igaunu izglītības un palīdzības biedrības pirmā priekšsēdētāja ievērojamā advokāta Jiri Jāksona (Jūri Jaakson) krūšutēlu.

Kopsapulce pieņēma lēmumu par biedrības darbības atjaunošanu, nedaudz mūsdienīgojot tās nosaukumu – Latvijas Igaunu biedrība (LIB). Pieņēma arī statūtus, kurus kā pirmos nacionālajām kultūras biedrībām reģistrēja jau 1988. gada 14. decembrī. Ievēlēja valdi un izvirzīja programmu sava nama atgūšanai, skolas un bibliotēkas darbības atjaunošanai, kultūras un sabiedriskās dzīves atsākšanai. Par pirmo valdes priekšsēdētāju ievēlēja Rīgas Medicīnas institūta nodaļas vadītāju Leili Utno.

Biedrības pārstāvji piedalījās Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācijas dibināšanā un Latvijas Tautu forumā 1988. gada decembrī. Tajā tika izteikts nepārprotams atbalsts Latvijas Tautas frontes (LTF) programmai.

Latvijas Igaunu biedrība pieprasīja un arī saņēma daļu telpu savā vec-tēvu un tēvu celtajā namā Rīgā, Nometņu ielā 62. Ar Igaunijas valdības un LTF atbalstu biedrības vajadzībām paredzētās telpas izremontēja. Tajās biedrības ļaudis svinīgi iegāja 1989. gada 9. aprīlī. Darbu uzsāka jauktais koris Lēlo (Leelo) un biedrības bibliotēka un lasītava.

1989. gada 23. augustā LIB biedri aktīvi piedalījās Baltijas valstu Tautas frontu organizētajā Baltijas ķēdē, kas savienoja šo valstu galvaspilsētas. Latvijas igauņu pietika, lai stāvētu rokrokā uz Latvijas un Igaunijas robežas, pie Brīvības pieminekļa un citviet. No Ainažiem līdz Rīgai kopā ar Latvijas sarkanbaltsarkanajiem karogiem plīvoja arī Igaunijas zīlimelnibaltie karogi.

Tā paša gada 1. septembrī tikko izremontētajās Igaunu nama telpās atklāja igauņu skolu, kurā mācības 1. klasēs uzsāka 32 sešgadīgi un septiņgadīgi bērni. Šajā laikā skola vēl bija Rīgas 73. vidusskolas filiāle. Skolas izveidē liela nozīme bija LIB priekšsēdētājas Leili Utno aktīvai un

enerģiskai rīcībai. Līdzās igauņu biedrībai sākumā šajā namā bija ierādītas telpas arī libiešu, lietuviešu un armēņu kultūras biedrībām. Bet agrākā biedrības nama lielāko daļu (2/3 no kopējās platības) savas galvenās ēkas remonta laikā aizņēma Operas un baleta teātris.

Pēc darbības atsākšanas pirmos Ziemassvētkus Igaunu biedrība svinēja 1988. gada 26. decembrī vīru kora "Tēvzeme" mēģinājumu telpās Vecrīgā. Svētku sprediķi nolasīja no Igaunijas ieradies mācītājs Valdeko Johansons. 1989. gadā LIB svinēja Ziemassvētkus jau atjaunotajās biedrības telpās.

Biedrības biedri ar savu karogu piedalījās LTF organizētajos mītiņos Daugavmalā, aizstāvēja toreizējo Augstāko Padomi no interfrontiešu organizētā uzbrukuma 1990. gada 15. maijā, stāvēja uz 1991. gada janvāra dienu barikādēm. Viņi atbalstīja Latvijas neatkarības atgūšanas centienus arī presē, radio un TV.

Igaunu biedrība un skola

LIB kļuvusi par Latvijā dzīvojošo igauņu kultūras centru. Tiek svinēti Igaunijas un Latvijas valsts svētki, Lieldienas, Valodas diena, Mātes diena, Ziemassvētki un arī LIB priekšteču – Igaunu Izglītības un palīdzības biedrības – dibināšanas diena (1908. gada 6. janvāris). Tātad nākamajā gadā jau svinama biedrības simtgade.

Biedrība pamatoti lepojas ar savu jaukto kori "Lēlo" un sieviešu ansambli. Kori daudzus gadus veiksmīgi diriģēja latvietis, tagad jau nelaiķis Jānis Brants. Koris piedalījies mūsu abu valstu vispārējos Dziesmu svētkos, tas ir koncertējis Tallinā, Tartu, Pērnavā, Elvā, Veros (Vōrus) un citviet Igaunijā, kā arī ciemojies ar koncertiem pie igauņiem Alūksnē, Apē un arī Lietuvā. Pašreiz koris diriģenta Uģa Reķa vadībā rūpīgi gatavojas 2008. gada vispārējiem Dziesmu svētkiem Tallinā. Korī dzied 20 cilvēku, kuri pulcējas uz mēģinājumiem divas reizes nedēļā. No kora dibināšanas sākuma tajā dzied Elmārs Johansons, brāļi Ilo un Valdeko Meri un vēl vairāki citi. Diemžēl maza interese par dziedāšanu korī ir igauņu jaunajai paaudzei, te rodas nākotnes problēma.

Ar biedrības gādību ik mēnesi Rīgā, Jāņa baznīcā, notiek dievkalpojums igauņu valodā, kuru vada mācītājs no Igaunijas, jau iepriekš pieminētais Valdeko Johansons. Latvijas radio 2. programmā ik mēnesi skan igauņu raidījuma pusstunda, kas iepazīstina ar Igaunijas aktualitātēm un pašā biedrībā notiekošo.

Pēc Leili Utno iniciatīvas tika izgatavota un 1992. gada 19. jūnijā (īsi

pirms Uzvaras dienas, ko par godu Cēsu 1919. gada kaujām Igaunijā svin 23. jūnijā) toreizējās Latvijas Medicīnas akadēmijas Anatomikuma telpās atklāta piemiņas plāksne Igaunijas pirmajam Prezidentam Konstantīnam Petsam. Atklāšanas ceremonijā klātesošos uzrunāja arī ievērojamā valstsvīra mazdēls Mati Petss. Jāpiebilst, ka ēkā, kurā atrodas Anatomikums, līdz Pirmajam pasaules karam darbojās pareizticīgo seminārs, kurā valsts apgādībā mācījās trūcīgo ļaužu bērni. K. Petss tajā mācījās no 1891. līdz 1893. gadam, pirms uzsāka jurista studijas Tartu Universitātē. Svinīgs pasākums pie K. Peta piemiņas plāksnes notiek ik gadu 24. februārī, atceroties Igaunijas Neatkarības dienu.

Jāatgādina, ka kopš savas darbības atjaunošanas biedrības namā ir uzstājušies tādi pazīstami igauņu literāti kā Jiri Tūliks (Jūri Tuulik), Matss Trāts (Matss Traat), Enns Vetemā (Enn Vetemaa), Pauls Ēriks Rummo (Paul Eerik Rummo), Lehte Hainsalu u.c., tulkotāja Ita Saksa, daudzi kultūras un mākslas darbinieki, politiķi.

No 1992. gada aprīļa iznāk Igauniju biedrības laikraksts. Sākumā tā nosaukums bija "Teataja" ("Ziņotājs"), bet, sākot ar 4. numuru – "Lätimaa Eestlane" ("Latvijas Igaunis"). Izdoti 12 laikraksta numuri, kuros biedrības vadība un aktīvākie biedri raksta par aizvadītajā gadā notikušo, ievērojamākajiem notikumiem Igaunijā un tepat ar igauņiem un viņu māju saistītām problēmām. Tā ir biedrības vēsture!

Pēc tam, kad Leili Utno tika iecelta par Igaunijas Republikas vēstnieci Latvijā, 1993. gada martā par biedrības valdes priekšsēdētāju ievēlēja pedagoģi Perju Svārpstiņu, par kultūras darba vadītāju – Imbi Strengu un sekretāru – Leo Tiro.

LIB jaunās valdes galvenais uzdevums bija savu senču – Rīgas Igauniju izglītības un palīdzības biedrības sešstāvu nama un citu nekustamo īpašumu atgūšana. Tā kā atjaunotajā biedrībā bija 12 agrākās biedrības biedru, tad 1995. gadā tiesa konstatēja pēctecības un mantošanas faktu. Priekšā vēl bija sīva cīņa un tiesvedība, kamēr 1997. gada 19. janvārī Latvijas valdība pieņēma likumu par "Īpašuma tiesību atjaunošanu Latvijas Igauniju biedrības nekustamam īpašumam". Šajā vairāku gadu garajā procesā vislielākais devums bija Perjai Svārpstiņai un Leo Tiro. Izšķiroša loma bija Igaunijas Prezidentam Lennartam Meri, kas 1996. gada oktobrī Valsts vizītē apmeklēja Rīgu, tikās ar Latvijas Prezidentu un valdības vadītāju.

Savas viesošanās laikā 24. oktobrī L. Meri tikās arī ar LIB cilvēkiem. Tas bija pirmais Igaunijas Prezidenta apmeklējums ievērojamā arhitekta Eižena Laubes projektētajā biedrības namā, kopš tā atklāšanas 1913. gada

rudenī. Koris sagaidīja Prezidentu un viņa dzīvesbiedri ar Renē Ēspere dziesmu "Kojutulek" ("Atgriešanās mājās"). Sirsnīgā uzrunā Lennarts Meri apsolīja gādāt, lai biedrības nams beidzot tiktu atgūts. Vīrs un vārds – tā arī notika. Viesu grāmatā palika viņa ieraksts: "Vīrs dodas prom, sirds paliek."

Liels notikums biedrības dzīvē bija leģendārā Rīgā dzimušā Igaunijas diplomāta Ernsta Rudolfa Jāksona apciemojums 1995. gada 28. augustā. Viņa garā mūža (1905–1998) 81 gads veltīts diplomātijai. Sarunā viņš atcerējās, ka vēl 1919. gadā, mācoties Rīgas Vācu ģimnāzijā, uzsācis darbu Igaunijas vēstniecībā Rīgā, gadu studējis Latvijas Universitātē tautsaimniecību, darbojies Igaņu biedrībā un 1926. gadā pārcēlies uz dzīvi Igaunijā. Viņš ASV pārstāvēja Igauniju ilgajos padomju okupācijas gados.

Rīgā ir dzimis arī ievērojamais igauņu valodnieks, nacionālās dzejas aizsācējs Kristians Jāks Petersons (Jaak Peterson) (1801–1822), kas bieži kājām mēroja ceļu no Tartu Universitātes līdz Rīgai un atpakaļ, reizē iepazīstoties ar cilvēku dzīvi un folkloru. No daudzajām valodām, kuras viņš savā īsajā mūžā bija apguvis, par visskaistāko viņš uzskatīja savu dzimto igauņu valodu. Tāpēc dzejnieka dzimšanas dienā 14. martā visā Igaunijā un arī LIB rīko Valodas dienu. Kristians Jāks ir apglabāts Rīgas Jēkaba kapos. Tiesa, padomju okupācijas gados viņa un daudzu citu ievērojamu kultūras darbinieku kapavietas šajā kapsētā ir likvidētas. Pēc Igaunijas vēstniecības iniciatīvas 2001. gada 9. jūlijā, atzīmējot Kristiana Jāka 200. dzimšanas dienu, Jēkaba kapos svinīgi atklāja viņam veltītu piemiņas akmeni. Klāt bija visu triju Baltijas valstu premjerministri, Latvijas kultūras darbinieki un vietējie igauņi.

Kopš 1989. gada 1. septembra Rīgas Igaņu skola ir izaugusi, kļuvusi par vidusskolu. "Kad Igaņu biedrības namā skolai kļuva pārāk šauri, Rīgas skolu valde atbalstīja mūsu lūgumu ierādīt tai citas telpas. Tā nu atrodamies ēkā, kur iepriekš atradās Anġļu ģimnāzijas filiāle Rīgā, Atgāzēnes ielā 26," stāsta skolas direktore Urve Aivare. "No 155 skolēniem tikai 5% nāk no igauņu ģimenēm, 35% – no jauktajām ģimenēm, bet pārējie ir latviešu bērni, tāpēc lielākā daļa priekšmetu ir latviešu valodā," turpina U. Aivare, kas šajā skolā strādā jau no tās darbības sākuma.

Skola ir interesanta skolēniem ar bilingvālo mācību sistēmu. Jau pirmajā klasē katram ir divas ābece – latviešu un igauņu. Tā līdzās igauņu valodai skolēni labā līmenī apgūst arī latviešu valodu. Piektajā klasē igauņu valoda paliek tikai kā viens no priekšmetiem. Pārējās mācības tiek turpinātas latviešu valodā. Ģeogrāfijā un vēsturē skolotājs vienmēr līdzās Latvijas situācijai stāsta arī par Igauniju. "Pērn (2006. gadā – Aut.) vidus-

skolu beidza pirmie 9 audzēkņi. Mācīties gribētāju netrūkst, šogad pirmajā klasē pierēģistrējām 26 bērnus, vairākiem nācās atteikt," stāsta direktore. Tā šajā Pārdaugavas pusē audzina bērnus divu kultūru tradīcijās. Skolas galvenā rūpe: joprojām nav atrasti līdzekļi mācību telpu remontam.

Kopš 1996. gada LIB ir Vispasaules Ārzemju igauņu Centrālās padomes locekle un tai ir draudzīgi sakari ar daudzām igauņu biedrībām visā pasaulē – ASV, Austrālijā, Kanādā, Zviedrijā, Vācijā, Čehijā, Krievijā, Lietuvā u.c. Centrālā padome ierosināja ik pēc četriem gadiem notiekošās Vispasaules igauņu dienas ESTO organizēt Rīgā. Tā devītās ESTO dienas 2004. gadā 26.–30. jūnijā notika Rīgā. Tās varēja uzskatīt par igauņu kultūras desantu Latvijas galvaspilsētā. ESTO svinīgi atklāja ar abu valstu prezidentu un citu ievērojamu valsts, kultūras un zinātnes pārstāvju līdzdalību. Tajās organizētajos pasākumos piedalījās vairāki tūkstoši igauņu no visas pasaules.

Igaunijas un Latvijas sadarbība notiek ne tikai kultūras jomā. Latvijā ir aptuveni 1330 igauņu uzņēmēju kapitālam piederošo firmu, sākot ar Hansabanku, "Merku", "Laumu", "Cēsu alus". Pēc "Lursoft" statistikas, Latvijas uzņēmumos visvairāk ieguldījuši tieši igauņi – 1333 uzņēmumu pamatkapitālos ieguldīti 262 miljoni latu.

Tagad LIB galvenā rūpe ir savas Igauniju mājas kapitālais remonts. Šī māja ir Rīgas igauņu dzīva vēsture cauri gadu desmitiem.

Pēc Latvijas Iedzīvotāju reģistra dienesta sniegtajām ziņām 2007. gada 1. janvārī no 2508 Republikā pastāvīgi dzīvojošiem igauņiem 1514 (60,4 %) ir Latvijas pilsoņi, bet 609 (24,3%) – ir nepilsoņu statuss. Ap 15,3% šejienes igauņu ir Igaunijas pilsoņi. Pavisam 2007. gada 1. janvārī Latvijā pastāvīgi dzīvoja 809 Igaunijas pilsoņi, bet vairāk nekā puse no viņiem nav etniskie igauņi. Tāpat igauņi nav Latvijā dzīvojošie 52 Igaunijas nepilsoņi.

Par pašreizējo Latvijas igauņu teritoriālo izvietojumu jāspriež pēc 2006. gada statistiskiem datiem. Tie liecināja, ka 1002 igauņi dzīvo Rīgā, 422 – Pierīgā, 627 – Vidzemē, 186 – Kurzemē, 195 – Zemgalē un 108 – Latgalē.

Pārsteidz samērā prāvais Latvijas igauņu nepilsoņu skaits. Jādomā, ka viņi nāk lielākoties no etniski neviendabīgām ģimenēm, kurās netiek lietota ne latviešu, ne igauņu valoda. Tās ir PSRS okupācijas laika sekas.

Mūsu valsts igauņu kultūras dzīves galvenais centrs ir un paliek Latvijas Igauniju biedrība. Ar LIB valdes atbalstu izveidotas filiāles Apē un Alūksnē, kuras reprezentējas kā atsevišķas biedrības. Taču to darbība ir visai pasīva. Tā Igauniju biedrības darbību Alūksnē kavē neatrisinātais telpu

jautājums, jo tai nav izdevies atgūt līdz 1940. gadam piederējušos biedrības īpašumus.

Perju Svārpstiņu trīs reizes pārvēlēja par LIB valdes priekšsēdētāju. Viņa šajā amatā bija 12 gadus, paveicot lielu darbu vietējo igauņu nacionālās identitātes stiprināšanā un latviešu sabiedrības iepazīstināšanā ar igauņu kultūras dzīves norisēm.

Kopš 2005. gada 30. aprīļa LIB valdes priekšsēdētāja un iesāktā darba turpinātāja un vadītāja ir ekonomiste Pireta Valmā. Kopējā atziņa ir, ka Latvijas igauņiem parasti nav valodas problēmu, viņi pārsvarā ir integrēti valsts dzīvē un aktīvi, ar izpratni piedalās tās politiskajās un sabiedriskajās norisēs.

Literatūra

Demogrāfija. 2006. – Rīga: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2006.

Bušmanis I. Kā Latvijas vistas izglāba no bankrota// Latvijas Avīze. – 2007. – 18. janv. – 15. lpp.

Līcis J. Matemātika – mūža profesija// Oktobra Karogs. – 1987. – 22. okt. – 3. lpp.

Strenga I. Igaunij// Mazākumtautību vēsture Latvijā: Eksperimentāls metodisks līdzeklis/ Sast. Leo Dribins. – Rīga, 1998. – 62.–82. lpp.

Vebers K. Igaunij Latvijā: No vēstures pūra// Malienas Ziņas. – 1992. – 25. janv. – 2. lpp.

Igaunij// Latvijas ģeogrāfijas hrestomātija. Iedzīvotāji. – Rīga, 1992. – 86.–87. lpp.

Vladislavs Volkovs

KRIEVI LATVIJĀ

I. Krievi Latvijas teritorijā 10.–17. gadsimtā

Indriķa hronika liecina par seniem un daudzveidīgiem Senās Latvijas un Krievzemes iedzīvotāju kontaktiem. Tos veicināja gan šīs teritorijas ģeogrāfiskais stāvoklis, gan vēsturiskie apstākļi. Latvieši un krievi dzīvoja vienotā ģeogrāfiskās ainavas vidē – Austrumeiropas līdzenumā, kur nav grūti pārvaramu dabisku šķēršļu. Turklāt Daugava bija labākais ūdensceļš, kas savienoja ziemeļrietumu Krievzemi ar latviešu vēsturisko dzimteni. Kopš krievu valsts (Kijevas Krievzemes) izveidošanās brīža 9. gadsimtā pastāvīgi pieauga tās politiskā un ekonomiskā, kā arī reliģiski garīgā interese par Latviju, ko krievi uztvēra gan kā nozīmīgāko ceļu uz Eiropu, gan kā Eiropas civilizācijas daļu.

Latvijas zinātniece A. Zavarina domā, ka krievu ieceļošana Latvijas teritorijā notikusi vairākos lielos posmos. Pirmais posms, kas sācies jau 10.–11. gadsimtā, saistīts ar krievu tirgotāju ierašanos šeit. Otrais posms – no 14. gadsimta otrās puses līdz 15. gadsimta beigām – atvedis šurp sektantu bēgļus, Krievijas antifeodālo kustību dalībniekus. Trešais posms attiecas uz 16. gadsimta otro pusi un 17. gadsimta pirmo pusi, kad Latvijā apmetās zināms skaits krievu zemnieku, kuri bija atstājuši savu vēsturisko dzimteni, kad tur pasliktinājās saimnieciskās dzīves apstākļi. Ceturtais, nozīmīgākais posms, ir 17. gadsimta beigās, kad krievu vecticībnieki, glābdamies no cara valdības nežēlīgajām represijām pret patriarha Nikona baznīcas reformu pretiniekiem, meklēja patvērumu Polijai piederošajā Latgalē un Kurzemes hercogistē.

Ierodoties Latvijā, krievi saglabāja savas etniskās kultūras vērtības. Kā liecina vēstures avoti, jau kopš 13. gadsimta Rīgas pilsētā dzīvoja krievu tirgotāji, krieviem piederēja vairāki nami, viņiem bija sava kapsēta, Svētā Nikolaja baznīca (pirmo reizi minēta 1297. gadā, slēgta 1549. gadā) un konvents (viesnīca jeb patversme). Šo vecpilsētas daļu, kur atradās krievu dzīvojamās ēkas, sabiedriskās celtnes un preču noliktavas, sauca par "krievu sētu" jeb "krievu ciemu" (das russische Dorf), un tās teritorija atradās starp tagadējo Lielo Trokšņu, Aldaru, Mazo Trokšņu un Jēkaba ielu. Pleskavas un Novgorodas tirgotājiem preču noliktava bija arī Cēsīs. Livonijas kara laikā 16. gadsimta otrajā pusē Rīgas "krievu sētu" likvi-

dēja. 17. gadsimtā ārpus pilsētas vaļņiem ierīkoja t. s. Maskaviešu namu, kur bija obligāti jāapmetas Pleskavas un Novgorodas tirgotājiem.

17. gadsimtā no slāvu apmetnes radās Jēkabpils (*Jakobstadt*), kam hercogs Jēkabs piešķīra pilsētas tiesības un kur kopš 18. gadsimta sākuma bija pareizticīgo (pēc tam – uniātu) klosteris un baznīca. 17. gadsimta vidū Krievijas–Polijas kara laikā krievu karaspēks ieņēma lielāko Latgales daļu. Cars Aleksejs Mihailovičs pavēlēja likt pamatus Borisa un Ģleba baznīcai Daugavpilī un pārdēvēt šo pilsētu par Borisogļesku.

Visspilgtāk krievu nacionālās īpatnības izpaudās vecticībnieku un pareizticīgo dzīvesveidā Latgalē. Vēl 19. gadsimtā un pat 20. gadsimta sākumā tur bija plaši saglabājušies tādi krievu etnogrāfiskie elementi kā mājokļu tips (vecticībniekiem – ar zemes vai māla klonu; pareizticīgajiem – ar augstiem griestiem un sakņu glabātavu zem grīdas); apģērba īpatnības (vecticībnieku sievietēm – sarafāni, galvaslakati ar kokošņiku (krāsaina plāksne), vīriešiem – krekli ar sānos pogājamu apkakli), kā arī tradicionālais ziemeļrietumu Krievijai raksturīgais uzturs.

Latvieši daudz ko pārņēma no krieviem. Sevišķi spilgti tas izpaudās valodā, kur vēl līdz šim laikam sastopami aizguvumi no krievu valodas. Pēc valodnieku atzinuma, liela daļa no tiem radušies jau pirms 13. gadsimta – tie ir gan visi nozīmīgākie reliģijas termini, gan dažādi tiesību, tirdzniecības, paražu, stādu un dzīvnieku apzīmējumi.

Taču auglīga kultūras mijiedarbība lielā mērā ir atkarīga arī no politiskajiem apstākļiem. Krievijas biežās militārās sadursmes ar Livonijas ordeni, Poliju, Zviedriju un karadarbībā nodarītie smagie postījumi latviešu apdzīvotajā teritorijā, protams, nesekmēja kultūras apmaiņu.

II. Krievu iedzīvotāji Latvijas teritorijā Krievijas impērijas laikā

(1710–1917)

Krievu iedzīvotāju skaits un sociālais raksturojums

Latviešu apdzīvotās teritorijas iekļaušana Krievijas impērijā (Vidzeme – 1710. gadā, Latgale – 1772. gadā, Kurzeme un Zemgale – 1795. gadā) nozīmēja būtiskas pārmaiņas arī vietējo krievu iedzīvotāju stāvoklī. No skaitliski mazas Latvijas iedzīvotāju grupas 18. gadsimta sākumā krieviski 19. un 20. gadsimta mijā bija kļuvuši par skaita ziņā otru lielāko iedzīvotāju etnisko kopumu Latvijā pēc latviešiem. Turklāt viņi bija Krievijā valdošās impēriskās nācijas daļa.

Pirmie statistiskie dati par krievu iedzīvotājiem Latvijā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā ir visai fragmentāri. Piemēram, 18. gadsimta otrajā pusē pēc sava īpatsvara (15%) krievi bija trešā Rīgas pilsētas iedzīvotāju grupa – aiz vāciešiem un latviešiem, bet 1820. gadā viņi jau izvirzījās otrajā vietā (vācieši 44,5%, krievi 25,9%, latvieši 15,4%). Vēlāk krievi atkal bija trešajā vietā.

1795. gadā Jelgavā bija 113 krievu, bet visā Kurzemē – apmēram 800.

Pilnīgāku ainu par krievu iedzīvotāju skaitu Latvijā sniedz 1897. gada Krievijas impērijas pirmās vispārējās tautskaites dati. Saskaņā ar tiem 19. gadsimta beigās visā Latvijā dzīvoja apmēram 151,2 tūkstoši krievu. Krievu iedzīvotāji Latvijas teritorijā bija sadalījušies nevienmērīgi. Lielākais krievu skaits – 75 tūkstoši – dzīvoja Latgalē, 50,9 tūkstoši – Vidzemē, vismazākā krievu iedzīvotāju daļa bija Kurzemē un Zemgalē – 25,6 tūkstoši. Latgalē bija arī vislielākais krievu īpatsvars – 15%, Vidzemē – 5%, Kurzemē un Zemgalē – 3,8%. Krievu īpatsvars bija sevišķi audzis Latvijas lielākajās pilsētās.

1. tabula

1897. gada tautas skaitīšanas dati

	Daugav- pilī	Rēzeknē	Jelgavā	Liepājā	Rīgā
Krievu iedzīvotāji (tūkst.)	17,7	2,3	4,0	7,3	44,4
Krievu daļa no visiem pilsētniekiem (%)	26,5	22,3	11,3	11,3	16,1

19. gadsimta beigās Latvijas pilsētās dzīvoja apmēram divas reizes vairāk krievu nekā laukos. Izņēmums bija Latgale, kur krievu pilsētnieku bija divas reizes mazāk nekā laucinieku.

19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā krievu iedzīvotāju skaits īpaši strauji pieauga Rīgā.

2. tabula

**Krievu iedzīvotāju skaita pieaugums Rīgā
19. gs. beigās un 20. gs. sākumā**

Tautskaites laiks	1806.g.	1867. g.	1881. g.	1897. g.	1913. g.
Krievu iedzīvotāju kopskaits (tūkst.)	5,0	25,8	31,9	43,3	99,9
Krievu iedzīvotāju % no iedzīvotāju kopskaita	15,0	26,9	18,9	16,1	19,3

Krievu iedzīvotāju skaita palielināšanās avoti bija dažādi, un tie mainījās atkarībā no vēsturiskajiem apstākļiem. Līdz pat pilnīgai visas Latvijas teritorijas iekļaušanai Krievijas impērijā 1795. gadā uz šejieni joprojām bēga cara valdības vajātie vecticībnieki. Līdz 19. gadsimta vidum ievērojams bija krievu tirgotāju, sīkrūpnieku un manufaktūru strādnieku pieplūdums. Daži krievu augstmaņi, kas 18. gadsimtā par īpašiem nopelniem ieguva muižas Latvijā, pārcēla uz turieni savus dzimtzemniekus. 19. gadsimta otrajā pusē līdz ar vērienīgo industrializāciju Latvijas pilsētas, īpaši Rīga un Liepāja, kļuva par kapitāla un darbaspēka piesaistīšanas centriem visas impērijas mērogā. Kopš tā laika vērojama aizvien masveidīgāka krievu ekonomiskā migrācija. Patvaldības birokrātiskā pārvaldes aparāta izveide jaunajās guberņās veicināja krievu ierēdņu ieplūšanu. Prūsijas robežu un dumpīgās Polijas tuvums radīja nepieciešamību pastāvīgi turēt Baltijā lielus krievu garnizonus. Pēc 1860. gada, veidojoties krievu pilsoniskajai sabiedrībai, radās labvēlīgi apstākļi arī vietējās krievu inteliģences attīstībai.

19. gadsimta otrajā pusē vietējie krievi jau bija pārstāvēti visās sociālajās grupās un visos profesionālās darbības veidos. Piemēram, 1867. gadā Rīgas tirdzniecībā un transportā nodarbināto vidū krievu bija 22,2%, bet rūpniecībā – 7,3% un amatniecībā – 8,4%, šajās nozarēs pārsvarā bija vācieši.

Tālaika Latvijas krievu vispārīgo izglītības un kultūras līmeni būtiski ietekmēja konfesionālā piederība, dzīvesvieta (pilsēta vai lauki), dzimums

un vecums. Visaugstākais rakstītprasības līmenis bija pareizticīgajiem krievu vīriešiem – 70%. Vīriešiem vecticībniekiem tas bija tikai 25%, bet vecticībnieku sievietēm – 8%. Latvijas sieviešu vidū tolaik tieši krievietēm bija viszemākais izglītības līmenis. Vispārīgam tālaika standartam atbilda pareizticīgo vīriešu izglītība. Viszemākais rakstītprasības līmenis bija lauku vecticībniekiem (20% rakstītprasēju vīriešu un 5% sieviešu).

Krievu tiesiskais stāvoklis

Krievu tiesiskais stāvoklis Latvijas teritorijā līdz Pirmajam pasaules karam veidojās atkarībā gan no sociālo procesu attīstības Krievijā, gan no pašu krievu patstāvīgās sabiedriskās darbības. No 1710. gada līdz 19. gadsimta vidum Krievijas valsts un sabiedriskajā dzīvē valdīja feodālie kārtu principi, bet no 19. gadsimta vidus sāka attīstīties buržuāziskā sabiedrība un valsts.

Latvijā līdz 19. gadsimta vidum carisms balstījās galvenokārt uz vietējām vācu privilēģētajām kārtām. Tāpēc, nokļuvuši Latvijas zemē, krievi nonāca apstākļos, kuri bija veidojušies vairākus gadsimtus ilgā feodālajā attīstībā un atbilda Baltijas vāciešu interesēm. Lai gan Krievijas valdība nevēlējās sabojāt attiecības ar baltvāciešu aristokrātiju, tā tomēr centās paugstināt dažu krievu sabiedrības slāņu tiesisko statusu Latvijas teritorijā. Tā, piemēram, 1728. gadā tika legalizēts krievu sīktirgotāju stāvoklis Rīgā. Pēteris I laikā un pēc tam pastāvēja virsinspektora amats. Viņam bija jā rūpējas par tiesvedību tirdzniecības lietās un nodokļu iekasēšanu un jā aizstāv krievu tirgotāju intereses. Krievi bija tieši pakļauti arī ģenerālgubernatoram. Pēteris I sāka dāvināt Vidzemes muižas krievu augstmaņiem – feldmaršalam B. Šeremetjevam, Senāta ģenerālprokuroram P. Jagužinskim u. c. Elizabetes Petrovnas valdīšanas laikā (1741–1762) krievu muižniekiem "par īpašiem nopelniem" šeit tika piešķirtas 74 muižas.

Feodālo kārtu valsts laikā vislielākās pārmaiņas krievu stāvoklī Baltijā saistītas ar ķeizarienes Katrīnas II valdīšanas gadiem (1762–1796). Starp daudzajiem šīs imperatores pasākumiem, kas nostiprināja krievu pozīcijas, noteicošo vietu ieņēma vietniecības iekārtas ieviešana Vidzemē un Rīgā. Saskaņā ar 1785. gada pilsētu nolikumu tika atcelts viduslaikiem raksturīgais pilsētnieku dalījums namniekos jeb pilsoņos un pārējos iedzīvotājos, līdz ar to krievi, tāpat kā latvieši, ieguva tiesības brīvi iekļūt cunftēs un nodarboties ar amatniecību, kā arī piedalīties pilsētu pašpārvaldē. Vecās Rīgas rātes vietā tika ievēlēts jauns pilsētas maģistrāts, kurā iekļuva arī trīs krievu tirgotāji. Katrīnas II reformas atcēla arī īpašo val-

dības aizbildniecību pār krieviem Baltijā. Imperatores darbības nozīme bija tāda, ka vietējiem krieviem, lai paaugstinātu savu tiesisko statusu, vajadzēja rūpēties nevis par īpašu privilēģiju saņemšanu, bet gan par visa novada sabiedrisko attiecību pilnveidošanu visu iedzīvotāju interesēs. 1789. gadā tika nodibināta pirmā skola Rīgā ar krievu mācību valodu – Katrīnas skola.

Pēc Katrīnas II nāves nākamā imperatora Pāvila valdība atgriezās pie iepriekšējās – pirmsreformu kārtības pilsētās, tomēr īpašo atbalstu krieviem Latvijas teritorijā neatjaunoja un pat Nikolaja I laikā (1825–1855) pret vietējo krievu daļu – Rīgas vecticībniekiem – tika vērstas dažādas represijas.

Aleksandra II (1855–1881) liberālo reformu gaitā notika lielas pārmaiņas pilsētu pašpārvaldē. 1877. gadā, kad Baltijā stājās spēkā Krievijas pilsētu nolikums, jauno pilsētas domju vēlēšanās varēja piedalīties arī krievi, kuriem piederēja nekustamais īpašums pilsētā, tirdzniecības vai rūpniecības uzņēmums un kuri maksāja pilsētai nodokļus. Rīgas pilsētas domē no 72 deputātu vietām krieviem bija 4–6 vietas. 20. gadsimta sākumā krievu deputātu daļa Rīgas pilsētas domē palielinājās līdz 12,5%, tā tuvojās krievu iedzīvotāju sadaļai Rīgā (16%).

Aleksandra III valdīšanas laikā (1881–1894) īstenotā rusifikācijas politika pastiprināja Baltijas unificēšanu ar pārējo Krieviju. Centrālā vietā šajā politikā bija ierādīta krievu valodas ieviešanai lietvedībā un izglītības sistēmā. Krievu aprindas atbalstīja valdības pasākumus, cerot, ka tie pavājinās baltvāciešu aristokrātijas pozīcijas, kā arī nodibinās ciešākus sakarus starp krieviem un latviešiem. Ievērojamais krievu 19. gadsimta vēsturnieks M. Pogodins rakstīja: "Latviešu skolās un ģimnāzijās visi priekšmeti, protams, jāpasniedz krievu valodā. Pārkrīvojot igauņus, lībiešus un kuršus ir politiska nepieciešamība." (Погодин 1869, с. 108.)

Pārkrīvošanu propagandēja avīze "Rižskij vestņik", krievu ierēdņi Baltijā un krievu rūpnieku, tirgotāju un nacionālo kultūras biedrību vadītāji Rīgā.

Milzīgas pārmaiņas Baltijas krievu sabiedriski politiskajā dzīvē iezīmēja 1905.–1907. gada revolūcija. Šīs revolūcijas ieguvums bija pilsoņu un politisko tiesību piešķiršana vecticībniekiem; līdz ar to izzuda lielākā norobežošanās krievu sabiedrībā Latvijas teritorijā – pēc reliģiskās pazīmes. Krievi, kā arī citas tautības ieguva tiesības (lai gan ļoti ierobežotas) dibināt politiskās partijas un darboties tajās, kā arī ieguva ierobežotas tiesības piedalīties Valsts domes vēlēšanās.

Krievu aprindu politiskā darbība kopumā tiecās atrisināt divus sav-

starpēji cieši saistītus jautājumus: palielināt vietējo krievu politisko un sabiedrisko lomu Baltijas reģionā un aktivizēt krievu kontaktus ar citām tautībām, pirmkārt, latviešiem. Pēc saviem politiskajiem uzskatiem krievi dalījās dažādos politiskos spēkos: konservatīvie izveidoja "17. oktobra savienības" (oktobristu) Rīgas nodaļu (L. Visockis, B. de Livrons u. c.), liberāļi ietilpa Konstitucionāli demokrātiskajā (kadetu) partijā (A. Bikovs, L. Vitvickis, N. Vtorihš u. c.), izveidojās Nacionāli liberālā partija (V. Češiņš u. c.); krievi piedalījās arī revolucionārajā sociāldemokrātiskajā kustībā. Krievu konstitucionālie demokrāti uzstājās pret vietējo krievu privilēģijām, aizstāvēja idejas par brīvību un visu Krievijas impērijas nāciju vienlīdzīgām tiesībām uz nacionālo un kultūras pašnoteikšanos. Prasība nostiprināt visu Latvijas tautību savstarpējos nacionālos un kultūras sakarus bija viena no galvenajām konstitucionālo demokrātu partijas programmā. Liberāļi neatzina represijas pret latviešu revolucionāro kustību, pret reakcijas pasākumiem, kas tiecās Latviju totāli pārkrievot. Krievu liberāļi aicināja krievu iedzīvotājus mācīties latviešu valodu (Krūmiņa, 73–89).

"17. oktobra savienības" Rīgas nodaļas labēji noskaņotie aktīvistu uzstājās ar lielkrievu nacionālisma lozungu – par īpašu privilēģiju piešķiršanu vietējiem krieviem, prasīja atsevišķu vēlēšanu kūrīju Valsts domes vēlēšanās, kas nodrošinātu krieviem pārstāvniecību neatkarīgi no vēlēšanu kārtības.

Demokrātisko un konservatīvo reakcionāro spēku savstarpējā cīņā par ietekmi krievu sabiedrībā Latvijas teritorijā uzvaru guva liberāļi. Vislielākais viņu panākums bija kņaza S. Mansireva ievēlēšana par 4. Valsts domes deputātu 1912. gadā. Šis fakts liecināja par vietējās krievu sabiedrības atbalstu sociālā progresa idejām un vēlēšanos būt labās attiecībās ar visām Baltijas tautībām.

Rīgas krievu sabiedriskās dzīves veidošanās 19. gadsimtā

Pirmās krievu kopienas un biedrības Latvijā nodibinājās 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā. 1750. gadā radās Rīgas vecticībnieku draudzes nespējnieku patversme. 1818. gadā tika likti pamati krievu Tirdzniecības namam. Tomēr nelielais krievu iedzīvotāju skaits tā laika Rīgā un, kas nav mazāk svarīgi, vietējo krievu vājā ieinteresētība sabiedriskajos pasākumos kavēja patstāvīgas, nacionālajā kulturā ievirzītas sabiedriskās dzīves izveidi. Lūk, raksturīgs krievu sabiedriskās apziņas vērtējums, ko devis viens no Rīgas krievu ilgdzīvotājiem: "Tirgoņi gāja uz dievkalpojumu baznīcās, cauru nedēļu staigāja cits pie cita ciemos uz pus-

1863. gads – Krievu labdarības biedrība;

1864. gads – Dziedāšanas biedrība "Bajan" un "Lado"; aizgādības akciju sabiedrība "Uļej" ("Strops"), kuras mērķis bija nopirkt namu krievu sabiedrības sanāksmēm;

1867. gads – Sv. Pētera un Pāvila pareizticīgo brālība (brālības skolā bija 150 skolēnu);

1868. gads – Krievu amatnieku artelis (400 biedru);

1869. gads – Trešā savstarpējā kredīta biedrība (pirmā krievu banka ar 60 milj. rubļu gada apgrozījumu);

1876. gads – Krievu literārais pulciņš;

1878. gads – Sadovņikova nespējnieku patversme;

1879. gads – Atvaļināto militārpersonu palīdzības biedrība;

1880. un 1882. gads – Aleksandra ģimnāzijas un Lomonosova ģimnāzijas skolnieku un skolnieču palīdzības biedrība;

1883. gads – Krievu teātris.

Par vienu no lielākajiem kultūras pasākumiem 19. gadsimta otrajā pusē jāuzskata avīze "Rižskij vestņik" ("Rīgas Ziņotājs"). Tā sāka iznākt 1869. gadā, vispirms 2 reizes nedēļā, bet 1870. gadā kļuva par dienas avīzi un iznāca līdz pat 1917. gadam. Iesākumā izdevējs bija J. Osipovs, bet redaktors – J. Češihins, ievērojams Baltijas vēstures pētnieks. No 1880. gada "Rižskij vestņik" sāka saņemt valdības subsīdijas. Līdz tam līdzekļi avīzes izdošanai ienāca gan no vietējiem rīdziniekiem, gan no Krievijas.

No 1863. gada līdz Pirmajam pasaules karam darbojās arī Krievu klubs. Pirmajos divdesmit piecos pastāvēšanas gados vidējais kluba biedru skaits bija 200, bet nākamajos – 150 cilvēku. Kluba statūtus apstiprināja 1863. gada 17. maijā. Lai gan kluba mērķis bija apmierināt Rīgas krievu kultūras vajadzības, tas daļēji piesaistīja arī latviešu un baltvāciešu inteliģenci. Kluba darbība galvenokārt izpaudās, gandrīz ik nedēļu rīkojot ģimeņu vakarus. 60. gados klubs stāvēja pie krievu izglītības šūpuļa. Ar kluba gādību 1868. gadā atvēra divas vidusskolas ar krievu mācību valodu: Aleksandra zēnu ģimnāziju un Lomonosova meiteņu ģimnāziju. Kluba vakarus apmeklēja arī Pēterburgas senatora N. Manaseina līdzstrādnieki, kad 80. gadu sākumā viņš veica kompleksu revīziju Baltijā. Ir liecības, ka šie Pēterburgas ierēdņi Krievu kluba vakaros manāmi ietekmējuši Rīgas krievu sabiedrības noskaņojumu.

Atzīstamu vietu krievu sabiedrībā ieņēma literārais pulciņš. Pulciņa dibinātāji bija J. Češihins un bijušais Aleksandra ģimnāzijas direktors N. Gamburcevs. Tika radīta aizdevumu kase palīdzībai skolēniem. Statūti atļāva par literārā pulciņa biedriem kļūt arī nekristiešiem. 1892. gadā pulci-

ņā radās pedagoģijas, fizikas, matemātikas, ģeogrāfijas un juridiskā nodaļa. Lielākā biedru daļa bija izglītības darbinieki, bet bija arī tiesu un dzelzceļa resoru ierēdņi, advokāti, ārsti un literāti. Literāro pulciņu vadīja vēlāk ievērojami krievu liberālisma darbinieki Latvijā – V. Rudņevs, F. Ērns, N. Vtorihis, A. Bikovs. Pulciņam bija sava neliela bibliotēka, kurā 1898. gadā bija 690 grāmatu.

Vietējo krievu sabiedriskās aprindas nostiprināja kultūras sakarus ar Krieviju. Tāpat arī ievērojami Krievijas sabiedrības un kultūras pārstāvji – jurists A. Koni, rakstnieki I. Gončarovs, P. Boborikins nodibināja kontaktus ar Rīgas krievu sabiedrību. Maskavā I. Aksakovs daudzās sapulcēs visādā veidā pievērsa uzmanību A. Jenohovičam, ar kuru sarakstījās. Nodibinājās kontakti starp avīzi "Rižskij vestņik" un Krievijas izdevumiem "Golos", "Novoje vremja", "Rusj", "Sovremennije izvestija". Ievērojamākie Rīgas krievu žurnālisti J. Češihins un L. Vitvickis bija sadalījuši interešu sfēras: pirmais uzturēja kontaktus ar Maskavas, otrs – ar Pēterburgas izdevumiem.

III. Krievu nacionālā minoritāte Latvijas Republikā

Krievu politiskā dzīve un apziņa Latvijas Republikā

Pēc Februāra revolūcijas 1917. gada pavasarī, apzinoties nepieciešamību saglabāt savu etnisko kultūras kopību, Latvijas krievi nodibināja pirmo krievu nacionālo apvienību – Rīgas Krievu pilsoņu nacionāli demokrātisko savienību (NDS). Šīs savienības politiskie uzskati spilgti izpaudās Tartu (Jurjevā) 1917. gadā notikušajā krievu organizāciju kongresā. Tartu kongresa lēmumos, kurus atbalstīja arī NDS, bija izteiktas prasības izveidot krievu pārstāvniecību visos vietējos pašvaldības orgānos un nodrošināt krievu iedzīvotājiem tiesības plaši izmantot savu dzimto valodu gan valdības un komunālajās iestādēs, gan arī izglītības jomā.

Demokrātiskās Latvijas valsts nodibināšana 1918. gada 18. novembrī lika vietējiem krieviem izstrādāt savus principus attiecībā ar jaunās valsts varu. Par svarīgāko uzdevumu viņi uzskatīja visu Latvijas krievu interešu aizsardzību likumdošanā. NDS apvienoja lielu skaitu reliģisko, izglītības un sabiedrisko organizāciju. 1920.–1924. gadā tā kļuva par Latvijas mēroga savienību.

Krievi kā nacionālā minoritāte bija pārstāvēti Latvijas Satversmes sapulcē, kā arī visās četrās Saeimās. Saeimās darbojās vairākas krievu frakcijas: Krievu vecticībnieku darbatautas frakcija, Pareizticīgo un vecticībnieku vēlēšanu un apvienoto krievu organizāciju frakcija, Krievu naci-

onāli demokrātiskās partijas frakcija, Latvijas pagastu un apriņķu pašvaldību un krievu sabiedrisko darbinieku frakcija u. c. Lai gan krievu partiju un frakciju bija daudz, parlamentā tām bija tikai dažas vietas (3–6) un krievu parlamentāriešu sastāvs pastāvīgi mainījās. Vienīgi vecticībnieks M. Kaļistratovs bija visu četru Saeimu deputāts.

Par krievu partijām balsoja 2–6 procenti Latvijas vēlētāju. Ņemot vērā, ka 1930. gadā 97,6% vietējo krievu bija Latvijas Republikas pilsoņi un līdz ar to aptuveni 10% visu vēlētāju, var apgalvot, ka liela daļa krievu iedzīvotāju visai vienaldzīgi izturējās pret politisku saliedēšanos uz etniskiem pamatiem, daudzi krievi balsoja par spēcīgo Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju.

Tomēr Rīgā un Latgalē – vietās, kur kompakti dzīvoja ievērojams krievu skaits, – visā Latvijas parlamentārisma laikā arvien vairāk krievu vēlētāju balsoja par krievu partijām. Satversmes sapulces vēlēšanās par krievu partijām balsoja 1,9% pilsoņu, 1. Saeimas vēlēšanās – 3%, 2. Saeimas vēlēšanās – jau 6,7% vēlētāju. Latgalē 20. gadu beigās, tuvojoties vēlēšanām, krievu saraksti tika apvienoti un tie ieguva reģionāla politiska spēka raksturu (3. Saeimas vēlēšanās krievu partijas šeit saņēma 18% balsu).

Neatkarīgās Latvijas Republikas izveidošanās izvirzīja nacionālajām minoritātēm valstiskās attieksmes problēmu. Krieviem vajadzēja atbildēt uz jautājumu, vai viņi vēlas būt kopā ar latviešu tautu Latvijas neatkarīgajā valstī. Krievu iedzīvotāju absolūtais vairākums atbalstīja Latvijas neatkarību. Arī Latvijas Neatkarības karā (1918–1920) ap 30 Latvijas krievu par kaujas nopelniem tika apbalvoti ar Lāčplēša ordeni.

Krievu minoritātes demogrāfiskais un sociāli ekonomiskais raksturojums

Neatkarīgās Latvijas gadi bija labvēlīgi krievu nacionālās grupas demogrāfiskai attīstībai. Visos Latvijas kultūrvēsturiskajos novados bija pastāvīgs šīs mazākumtautības skaitliskais pieaugums. 1920. gada tautskaites dati liecina, ka Latvijā tolaik dzīvoja 124746 krievi. 1935. gadā krievu skaits bija pieaudzis līdz 206499. Šo palielinājumu ietekmēja galvenokārt emigrācija no Krievijas, Abrenes un tuvējo pagastu pievienošana Latvijai pēc 1920. gada Latvijas–Padomju Krievijas miera līguma un krievu iedzīvotāju dabiskais pieaugums. Visā neatkarīgās Latvijas laikā krievi bija vislielākā mazākumtautība valstī. 1935. gadā krievu īpatsvars Latvijas iedzīvotāju struktūrā bija 10,5 % (1920. gadā – 7,8 %).

Lielas pārmaiņas bija notikušas teritoriālā izvietojuma struktūrā.

75% no visiem krieviem Latvijā dzīvoja Latgalē, 14% – Rīgā. Salīdzinājumā ar carisma laiku Latvijas krievi ieguva ievērojami vairāk "lauku un agrāro" iezīmju, bet zaudēja "pilsētas un industriālās" iezīmes. 80% krievu nodarbojās ar lauksaimniecisko ražošanu, rūpniecībā bija nodarbināti 7%, bet tirdzniecībā – 4% krievu. Ar to krievi atšķīrās no pārējiem Latvijas iedzīvotājiem, jo valstī kopumā 1935. gadā lauksaimniecībā bija nodarbināti 68%, rūpniecībā – 12%, tirdzniecībā – 9,6% iedzīvotāju.

Krievu iedzīvotāju vispārējās rakstītprasmes rādītāji Latvijas Republikas sākumposmā bija zemāki nekā impērijas laikos, jo izglītoto krievu daudzums bija samazinājies sakarā ar viņu pārceļšanos kara laikā uz Iekšējās guberņām un lieliem upuriem kara gaitā. 1920. gadā tikai 42% Latvijas krievu vīriešu un 28% sieviešu prata lasīt un rakstīt (salīdzinājumam: rakstītprasmes līmenis latviešu vidū bija attiecīgi 73% un 74%). Starpība starp krievu un latviešu bērnu rakstītprasmi bija seškārtīga, bet neatkarības gados strauji pieauga krievu skolēnu skaits tautskolās (2 reizes – visaugstākīe pieauguma tempi 1925.–1937. gadā).

Latvijas Republika tiecās integrēt krievu mazākumtautību uz plašas nacionālas kultūrautonomijas pamatiem. 1919./20. mācību gadā Latvijā bija 124 krievu pamatskolas, bet 1933./34. mācību gadā – 236 skolas. Tiesa, krievu vidusskolu skaits šajā laikā samazinājās no 23 uz 12 un tajās palika mācīties galvenokārt tikai krievu tautības jaunieši. 20. gadu beigās 92% krievu bērnu pamatizglītību ieguva krievu skolās, arī vidusskolu tīkla attīstībā tika ņemtas vērā nacionālo minoritāšu vajadzības pēc izglītības dzimtajā valodā. Tomēr 20. un 30. gadu mijā minoritātes aizvien biežāk vēlējās nodrošināt bērniem izglītību valsts valodā. 1935. gadā izglītību dzimtajā valodā apguva vairs tikai 60% krievu. 1939./40. mācību gadā darbojās 144 krievu pamatskolas un 2 vidusskolas.

Latvijas Republikas krieviem krievu valoda bija nozīmīgākais līdzeklis nacionālajai konsolidācijai. 1920. gadā krievu valodu savās ģimenēs lietoja apmēram 96% etnisko krievu. Taču atkarībā no teritoriāliem un citiem faktoriem dzimtajā valodā runājošo krievu īpatsvars mainījās. Latgalē, kur Latvijas iedzīvotāju vidē krievu īpatsvars bija vislielākais, krieviski ģimenēs runāja 98,8% etnisko krievu, Rīgā – 88,6%, Vidzemē – 77,9%, Kurzemē – 73,6%, Zemgalē – 93%. Savukārt Valmieras apriņķī krieviski runāja tikai 59%, bet Aizputes apriņķī – 42% krievu. Pārējie savās ģimenēs lietoja latviešu, poļu, vācu vai vēl kādu citu valodu.

No visiem Latvijas iedzīvotājiem, kas saprata un runāja krieviski, krievi paši bija 84,2%. Latvijā vēl no impērijas laikiem bija saglabāties

krieviskā etniskā komforta mantojums. Latvijā ikdienas dzīvē krievu valodu joprojām lietoja arī citas nacionālās grupas. To par savu dzimto valodu uzskatīja daudzi citu tautību cilvēki. Ģimenē krieviski runāja 40100 cittautiešu, turpretī latviešu valodā – 28500 nelatviešu un vācu valodā – 18500 nevāciešu.

Krievi nepietiekami zināja valsts valodu – latviešu valodu. 1930. gadā to prata tikai 18,9% Latvijas krievu, tas bija viszemākais rādītājs Latvijas minoritāšu vidū.

Krievu kultūras dzīve

Nozīmīga krievu kultūras attīstības īpatnība Latvijā 20. un 30. gados bija tās žanriskā daudzveidība (žurnālistika, teātris, tēlotāja māksla, kora- un solodziedāšana, zinātniskās pētniecības un pasniedzēju darbs augstskolās, arhitektūra u. c.), kā arī tās avotu daudzveidība: vietējās ilggadējās pareizticīgo un vec ticībnieku inteliģences jaunrade, pēc Krievijas pilsoņu kara uz Latviju pārceļojušās krievu inteliģences un no Rietumeiropas un Austrumeiropas atbraukušās krievu emigrantu inteliģences veiktais kultūrizglītības darbs, kā arī no ārzemēm sūtītie stāsti, apraksti un raksti Latvijas krievu avīzēm. Pastāvēja arī neliela krievu padomju kultūras strāva.

Krievu kultūras dzīvi veicināja Latvijā īstenotā minoritāšu kultūras autonomijas politika, ko krievi vērtēja sevišķi augstu, jo Latvijas teritorijā viņi varēja nodrošināt pēctecību tām krievu kultūras tradīcijām, kuras Padomju Krievijā bija pārtrauktas. Latvijā svinēja gan krievu reliģiskos svētkus (Lieldienas, Iljas dienu, Ziemassvētkus u. c.), gan arī laicīgos svētkus, piemēram, Tatjanas dienu, kas pulcēja agrāko Krievijas augstskolu absolventus. Latvijā notika intensīva vietējo krievu aprindu garīgā saskarsme ar emigrācijā izkaisītās krievu kultūras elites pārstāvjiem. Lielu atsaucību guva F. Šaļapina un A. Vertinska koncerti, izrādes ar aktiera M. Čehova piedalīšanos, dzejnieku L. Severjaņina, I. Odojevcevas, G. Ivanova un I. Buņina vakari, filozofu N. Berdjajeva, V. Zeņkovska, I. Iljina, F. Stepuna, B. Višeslavceva u. c. zinātniskie priekšlasījumi.

Latvijā dzīvojošie izcilie krievu mākslinieki S. Vinogradovs, N. Bogdanovs-Beļskis un S. Visockis atspoguļoja Latviju tēlotājas mākslas darbos. Šos māksliniekus valdzināja Latgales un Krievijas lauku ainavu līdzība un Vecrīgas arhitektūra. N. Rēriha krievu biedrība 1937. gadā atvēra muzeju, kuram N. un S. Rērihi uzdāvināja 55 savas gleznas. Šī biedrība nodibināja arī grāmatu apgādu "Uguns", kas izdeva izcilā gleznotāja daiļradei veltītus darbus. N. Rēriha muzeja atklāšana bija zīmīga ar to, ka

mākslinieks 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā vairākkārt bija bijis Latvijā un uzgleznojis vairākas Rīgas, Jelgavas un Siguldas ainavas.

Zinātnisko darbu veica ievērojamais krievu vēsturnieks profesors R. Vipers, kas 1924.–1941. gadā strādāja Latvijas Universitātē. R. Vipers pētīja Latvijas vēstures feodālo posmu un uzrakstīja mācību grāmatu sēriju par seno laiku, viduslaiku un jauno laiku vēsturi. Tiesību profesors V. Sinaiskis pievērsās latviešu tautasdziesmu zinātniskai izpētei. I. Zavoloko pētīja Latvijas vecticībnieku kopienas veidošanās vēsturi un nodibināja "Krievu senatnes cienītāju pulciņu", kas veica plašu kultūras darbu (tajā bija koris, bibliotēka, tautas mākslas priekšmetu muzejs, notika izstādes un semināri). I. Zavoloko izveidoja žurnālu "Rodnaja starina" ("Dzimtenes Senatne"). Pazīstami krievu kultūras darbinieki gan no Latvijas, gan citām Eiropas valstīm – V. Sinaiskis, A. Kizeveters, P. Bicilli, B. Šlecers u. c. – piedalījās latviešu konversācijas vārdnīcas sagatavošanā. Iznāca zinātnisks un literārs žurnāls "Perezvoni" ("Zvani"), pedagoģiski žurnāli "Rodnaja škola" ("Dzimtā Skola"), "Škola i žizņ" ("Skola un Dzīve"), "Junij čitateļ" ("Jaunais Lasītājs"). 1933. un 1934. gadā iznāca krājumi "Krievi Latvijā", kurā bija aplūkota Latvijas krievu vēsture kopš 12. gadsimta beigām.

Turpināja darboties jau Krievijas impērijas laikos dibinātie krievu izglītības centri, piemēram, L. Tailovas privātā ģimnāzija. 20. gados darbojās profesora K. Arabažina vadītie Krievu universitātes kursi.

Biedrība "Bajan", kas savu darbību atjaunoja 1929. gadā, 30. gadu otrajā pusē sāka tuvināties Latvijas tradīcijām. Šajā laikā biedrības valdē bija jauni, Latvijas Konservatoriju beigušie mākslinieki. Biedrība "Bajan" paplašināja darbību, piesaistot solodziedātājus un veicot kultūrizglītības darbu Latgales priekšpilsētas iedzīvotāju vidū. Biedrība bija atvērusi dažādas studijas: klavierspēles, mūzikas teorijas, baznīcas dziedāšanas pamatu, dziedāšanas un operas klasi, literāri dramatisko studiju. Paplašinājās Rīgas Krievu drāmas teātra darbība, tas devās viesizrādēs arī ārpus Latvijas. 1933. gadā teātris sagatavoja pirmo drāmas studijas izlaidumu.

Latvijas krieviem radās jaunas tradīcijas. Tāda bija kopš 1925. gada organizētā A. Puškina dzimšanas dienai pieskaņotā Krievu kultūras diena dažādās Latvijas pilsētās un novados, tās ideja tika pārņemta no Igaunijas. Šī diena kļuva par Eiropas valstīs dzīvojošo krievu kultūras dzīves degpunktu. Tika rīkoti svinīgi dievkalpojumi, koncerti, izrādes. Krievu avīzes ievietoja lielu skaitu publikāciju par krievu kultūru un literāras atmiņas.

Centrālā vieta ikvienā nacionālajā kultūrā pieder valodai. Krievu kultūras dzīvē attieksme pret valodu bija īpaša. Starp krievu avīzēm Latvijā izcēlās viens no lielākajiem un literāri spilgtākajiem krievu emigrantu die-

nas laikrakstiem Eiropā – "Segodņa" ("Šodien"), kas iznāca kopš 1919. gada, bet no 1924. gada – ar ikdienas pielikumu "Segodņa večerom" ("Šovakar"). Ar avīzi sadarbojās daudzi ievērojami kultūras darbinieki – A. Averčenko, M. Aldanovs, V. Ņemirovičs–Dančenko, A. Kizeveters, P. Piļskis, V. Klopotovskis, A. Čerņijs, P. Jakobi u. c. Ilgu laiku avīzes redaktors bija profesionālais žurnālists un pieredzējušais redaktors M. Ganfmans. Avīze stingri stāvēja Latvijas valstiskuma un demokrātijas, kā arī nacionālo minoritāšu tiesību aizstāvības pozīcijās.

Avīzes spilgtākās lappuses bija veltītas cīņai pret bolševismu un vācu nacismu. "Segodņa" tika izplatīta arī ārzemēs un valstij tā deva valūtas ienākumus. Krievu presei bija arī starptautiska nozīme, jo krievu valoda bija viena no tām valodām, kurā varēja savstarpēji saprasties liela daļa Baltijas un Austrumeiropas iedzīvotāju.

Krievu literārās valodas attīstību nodrošināja arī Rīgas Krievu drāmas teātris, kas savu darbību atjaunoja 1921. gadā. Krievu teātra lomai pievērsa uzmanību laikabiedri. Pazīstamā krievu rakstniece Tefi, ar nožēlu vērojuši "krievu emigrantu burzmas" aplamo valodu, par Rīgas Krievu teātra viesizrādēm rakstīja: "Kāda neizmērojama bauda mums bija – kaut īsu brīdi – dzirdēt runājam īstā, neskartā un varenā krievu valodā, kad atbrauca krievu trupa... Nekas mūs, izšķirtos, atsvešinātos un izkļiedētos, neapvieno tā kā dzīvais vārds."

Krievu kultūra Latvijā laikposmā starp diviem pasaules kariem tomēr bija pilnīgi atrauta no vēsturiskās dzimtenes. Kontakti ar krievu padomju kultūru bija epizodiski – kinoteātros rādīja S. Eizenšteina šedevru "Brunuķiģis "Potjomkins"", Rīgā notika padomju grafikas izstāde, uzstājās Ļeņingradas valsts koris, kas dziedāja PSRS tautu dziesmas un garīgās dziesmas. Avīze "Segodņa" publicēja M. Bulgakova, I. Ļļa un J. Petrova, I. Ērenburga u. c. rakstnieku darbus.

IV. Krievi no 1940. gada līdz 1991. gadam

Latvijas krievu attieksme pret PSRS un nacistiskās Vācijas režīmu nodibināšanu

1940. gadā vasarā Latvijā sākās visdramatiskākie notikumi tās vēsturē. Latvijas Republika zaudēja neatkarību un varmācīgi bija inkorporēta PSRS sastāvā. Latvija zaudēja pat tos tiesiskās valsts elementus, kas pastāvēja autoritāra režīma apstākļos, piemēram, sabiedriskās organizācijas, reliģiskās dzīves brīvību u.c. Sākās masveida terors. Turgus ekonomiku no mainīja valstiskota saimniekošana.

Krievu attieksme pret šiem notikumiem bija dažāda. Var runāt par jaunās varas politiskā vērtējuma tipiem krievu apziņā:

1. Boļševiku režīma noliegums bija izplatīts inteliģences, baznīcas kalpotāju un bijušo privātpašnieku vidē. Daudzi, kuriem pēc pilsoņu kara bija izdevies izrauties no Padomju Krievijas, skaidri apzinājās, ka viņus gaida atriebība par antistaļiniskajiem uzskatiem.

2. Zināmā Latvijas krievu sabiedrības daļā valdija ilūzija par Staļina diktatūras pārvēršanos Krievijas monarhijai līdzīgā politiskā iekārtā. Iesākumā viņi apsveica Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, jo šajā faktā skatīja liecību Krievijas impērijas atdzimšanai.

3. Trešā grupa atklāti atbalstīja boļševiku režīma nodibināšanu Latvijā. Tās kodols bija komunisti. Simpātijas pret jauno varu izjuta arī ne mazums krievu strādnieku. Tieši viņi veidoja pamatmasu demonstrācijās, kuras apsveica Sarkanās armijas daļu ienākšanu Latvijā 1940. gada jūnijā.

Kā rāda diskusijas mūsdienu Latvijas krievu presē un internetā, 1939.–1944. gadu notikumu zinātniska un ētiska novērtēšana krievu apziņā joprojām ir aktuāla. Ļoti reti var sastapt dziļu nožēlu par Latvijas valsts likvidēšanu. (Skat., piemēram, diskusiju, kas publicēta 2007. gadā Daugavpils avīzē "Наша газета" un interneta avīzē «Родина. Сайт русской Латвии».) Diskusiju gaitā to dalībnieki vēlas attaisnot PSRS "tiesības" aizstāvēt savu drošību sarežģītās starptautiskās attiecībās 1930. gadu beigās–1940. gadu sākumā, pat izmantojot imperiālistisko politiku, kas noveda pie daudzu tautu valstiskuma likvidācijas. PSRS imperiālistiskās politikas pret Baltijas un citām valstīm aizstāvji tomēr negrib atzīt faktu, ka šīs politikas rezultāts galu galā bija vērsti pret pašu krievu nāciju 1941.–1945. gadā. Izmantojot frazeoloģiju par PSRS neiecietību pret "tiesisko iekārtu" un "eiropeskām vērtībām", nacistiem izdevās apvienot cīņai pret Padomju valsti Eiropas nācijas no Somijas līdz Bulgārijai, iegūt arī atbalstu Baltijas zemēs un Ukrainā, sarīkojot krievu tautai "asiņainu pirti". Otro pasaules karu Latvija sagaidīja, būdama PSRS pārvaldīta zeme. 1941. gada jūlijā, nepilnu divu nedēļu laikā, vērmahts ieņēma visu Latvijas teritoriju. Un krievi līdz ar latviešiem izcieta nacionālsociālistiskā režīma slogu.

Tomēr nacistu vara centās rast to krievu simpātijas, kuru tuvinieki bija kļuvuši par boļševiku terora upuriem. Kara gados speciāli krieviem tika izdotas vairākas avīzes – "Pravda", "Dvinskij vestņik", "Russkij vestņik", kā arī žurnāli un kalendāri. Šie izdevumi pauda nacionālsociālistisku ideoloģiju ar spilgti izteiktu antikomunismu un antisemitismu, ar naidīgu attieksmi pret liberālām un demokrātiskām vērtībām.

Nacistiskā prese iesakņoja krievu apziņā mītu par jauno – nacionālo

Krieviju, kurai jārodas pēc vāciešu uzvaras pār PSRS. Nacisti košetēja ar krievu iedzīvotāju nacionālo apziņu. Vācu pavēlniecības ziņojumos krievu presē par stāvokli Austrumu frontē nekad nebija runas, ka Vācija karotu pret Krieviju vai krievu tautu. Visā kara laikā krievu valodā iznākošā prese pat nepieminēja Hitlera grāmatā "Mein Kampf" paustos nepārprotamos spriedumus par slāviem kā zemāku rasi. Uzmācīgi tika propagandēta tēze par krievu un vāciešu "nesatricināmo draudzību". Latvijas krievu iedzīvotāju vienas daļas cerība, ka nacistiskā Vācija varētu atjaunot Krievijas valsti, bija absolūti nepamatota, jo nacisti paredzēja fiziski iznīcināt krievu tautas lielāko daļu, dzīvi palikušos krievus uz visiem laikiem izolēt no Eiropas un "eiropeiskajām vērtībām", likvidēt Krievijas valstiskumu Austrumeiropā.

Kā liecina vēsturnieks Uldis Neiburgs, kara laikā no krievu tautības Latvijas pilsoņiem vācu vara izveidoja 7 policijas bataljonus, kur dienēja 7671 cilvēks. Šie bataljoni sākumā veidojās kā brīvprātīgie, bet vēlāk – piespiedu mobilizācijas ceļā. Tie bija iesaistīti galvenokārt cīņās pret partizāniem. Pastāvēja arī citas no krieviem sastāvošas vienības – jāšanas un braukšanas skola Žagaros, rezerves vienība Kundziņsalā. Krievu vienība bija iesaistīta pat ebreju ieslodzīto apsardzē Dundagā. Krievu tautības karavīri un virsnieki dienēja arī Latviešu leģionā un A. Vlasova komandētajā Krievu atbrīvošanas armijā. (Neiburgs, 2006)

Nacistu varu atbalstīja arī zināma daļa krievu inteliģences. Rakstnieks un žurnālists, neskaitāmo Latvijas neatkarības laika preses publikāciju autors V. Leri–Klopotovskis nodibināja un vadīja avīzes "Pravda", "Dvinskij vestņik" un "Rižskij vestņik". Ar šiem izdevumiem aktīvi sadarbojās krievu rakstnieki un žurnālisti. Izcils krievu mākslinieks akadēmiķis N. Bogdanovs–Beļskis attēloja A. Hitleru... Inteliģences daļas sadarbība ar nacistiem liecināja par tās nacionālās un pilsoniskās apziņas dziļu degradāciju un pilnīgu dezorientāciju.

Protams, šajos apstākļos daļa Latvijas krievu ar ieročiem rokās cīnījās pret nacismu. Daudzi krievi bija Sarkanās armijas latviešu nacionālo formējumu un partizānu kustības rindās.

Skaits, teritoriālais izvietojums un sociāli ekonomiskais raksturojums

Laikā no 1940. gada līdz 1991. gadam, sevišķi pēc Otrā pasaules kara, notika nozīmīgas pārmaiņas Latvijas krievu iedzīvotāju skaitā un teritoriālajā izvietojumā.

1940. gada statistikas dati liecina, ka toreiz Latvijā dzīvojuši apmēram 207000 krievu. Bet Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas priekšvakarā, pēc 1989. gada tautas skaitīšanas datiem, viņu bija 905500. Tātad neilgā vēstures posmā krievu iedzīvotāju skaits pieaudzis 4,5 reizes jeb no 12% līdz 34% visā Latvijas iedzīvotāju struktūrā.

Tik strauja krievu iedzīvotāju skaita pieauguma pamatā bija divi galvenie faktori: pirmkārt, lielāks krievu dabiskais pieaugums salīdzinājumā ar latviešiem (līdz 20. gadsimta vidum krieviem bija raksturīgs "demogrāfiskais sprādziens", kas latviešiem beidzās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā); otrkārt un galvenokārt, notika krievu iedzīvotāju migrācija no Krievijas Federācijas uz citiem PSRS reģioniem. Kas veicināja tik plašu krievu migrāciju uz Latviju?

Migrācijas pamatā bija ekonomiski un politiski cēloņi. Krievu, kā arī citu tautību pārstāvju migrācija nozīmēja darbaspēku resursu pārvietošanos uz Latviju no tiem PSRS reģioniem, kur tie bija pārpalikumā. Baltijā tika plānoti straujāki rūpnieciskās ražošanas pieauguma tempi nekā vidēji Padomju Savienībā. (Piemēram, rūpniecības bruto produkcijas pieauguma tempi Latvijā 1946.–1950. gadā bija noteikti 45% gadā, turpretī PSRS – 14%.) Pastāvot ekstensīvām saimniekošanas formām PSRS ekonomikā, šādus pieauguma tempus varēja nodrošināt tikai ar darbaspēka pieplūdumu.

Krievu plūsmu uz Latviju veicināja arī tas, ka Rīgā un citās pilsētās bija labi saglabājies dzīvojamais fonds. (Piemēram, salīdzinājumā ar 1939. gadu Latvijas pilsētās 1946. gadā tas bija samazinājies par 21%, turpretī Lietuvā – vairāk nekā par 48%.) Svarīgs migrācijas stimuls bija Latvijā esošā labāka apgāde ar tautas patēriņa precēm un vairāk attīstīta sociālā sfēra.

Starp svarīgākajiem migrācijas politiskajiem cēloņiem jānorāda PSRS vadības centieni mainīt iedzīvotāju tradicionālo etnisko struktūru nekrievu tautu apdzīvotajās teritorijās. (Padomju Savienībā mēdza vardarbīgi pārvietot daudzas tautas no viņu vēsturiskajām dzīvesvietām, stimulēt masu migrāciju uz novadiem, kur nedzīvoja slāvu tautas.)

Vienlaikus ar krievu iedzīvotāju migrāciju uz Latviju notika arī pretējs process – reemigrācija, migrantu atgriešanās etniskajā dzimtenē, jo tikai daļa krievu migrantu spēja iesakņoties Latvijā. Krievu migrācija savu kulmināciju sasniedza pirmajos 15 gados pēc kara, kad krievu iedzīvotāju skaits Latvijā pieauga līdz pusmiljonam cilvēku, t. i., palielinājās 2,5 reizes. Bet nākamajos 30 gados krievu skaits pieauga mazāk nekā 2 reizes. Krievu pieplūduma tempa krituma cēlonis bija Latvijai 70. un 80. gados

ieplānotie zemākie rūpniecības pieauguma tempi salīdzinājumā ar citiem PSRS reģioniem. Padomju režīma daļējas liberalizācijas posmā – 50. gadu otrajā pusē – zināma ietekme bija arī Latvijas politiskās vadības reformistiskajai daļai un inteliģencei. Plašajā migrācijā no citām PSRS republikām tā sauktie nacionālkomunisti saskatīja draudus latviešu tautas identitātei.

Līdztekus krievu iedzīvotāju pieplūdumam no Krievijas un citiem PSRS reģioniem notika arī krievu iedzīvotāju pārvietošanās Latvijas teritorijā. Tā kā vairākus gadus pēc kara pienācīgi netika attīstīts Latgales reģions, daudzi vietējie krievi no Latgales laukiem un pilsētām sāka pārcelties gan uz lielajiem rūpniecības un kultūras centriem – Rīgu, Liepāju un Jelgavu, gan arī uz Zemgales lauku rajoniem, kur tika veidotas padomju saimniecības (sovhozi). Latgales krievu jaunieši kļuva par nozīmīgu Rīgas strādnieku jaunatnes papildinājumu.

Zināma krievu iedzīvotāju daļa bija nokļuvusi Latvijā Otrā pasaules kara laikā – gan kā vācu okupācijas iestāžu piespiedu kārtā pārvietotie civiliedzīvotāji no Krievijas pierobežas apgabaliem darbā lielajās lauku saimniecībās un rūpniecības uzņēmumos, gan kā nacistu koncentrācijas nometņu ieslodzītie, gan kā bēgļi no Krievijas apgabaliem.

Migrācijas mērogiem un ekonomiskajam raksturam bija nozīmīgas sekas krievu teritoriālajā izvietojumā. 1935. gadā lielākā daļa krievu dzīvoja Latgalē (154000) un Rīgā (28000), bet pēc kara krievi kļuva par ievērojamu iedzīvotāju daļu vai pat vairākumu arī tradicionāli latviskajos kultūras centros – Liepājā, Jelgavā, Ventspilī un citās pilsētās, kļuva par Latvijas galvaspilsētas Rīgas iedzīvotāju vairākumu.

Krievu migrācijas rezultātā notika izmaiņas arī dažādās tautsaimniecības nozarēs strādājošo nacionālajā struktūrā, īpaši rūpniecībā, transportā, zinātnes un izglītības jomā, veselības aizsardzībā, kā arī valsts pārvaldē. Piemēram, 1957. gadā augstāko izglītību ieguvušo krievu tautības speciālistu īpatsvars apmēram atbilda krievu daļai Latvijas iedzīvotāju kopskaitā (27,8%), bet krievu inženieru īpatsvars bija vēl lielāks (37,8%). Krievu iedzīvotāju īpatsvaram republikā atbilda arī krievu ārstu (29,6%) un skolotāju (24,9%) skaits. Arī krievu tautības zinātnisko darbinieku skaits pamazām tuvojās šim līmenim (1960. gadā – 23%, 1971. gadā – 27,9%, bet 1983. gadā – 36,5%). Vislielākā krievu un latviešu sociālā atšķirība bija viņu nodarbinātība lauksaimniecībā – tur strādāja 22% no visiem latviešiem un tikai 7% no visiem krieviem. Ļoti augsts bija krievu procents rūpniecības vadībā, valsts pārvaldē un partijas institūcijās. Piemēram, jau 1949. gadā 1/3 Latvijas kompartijas vadošo darbinieku bija

krievi (viņus atsūtīja no Maskavas un citiem PSRS reģioniem, kur viņi jau bija uzsākuši savu karjeru partijās un valsts institūcijās). Sevišķi pirmajos gados pēc kara krievus nereti iecēla partijās un valsts nomenklatūras vadošajos amatos. Otrā sekretāra amatu LKP CK un citās republikas partijas organizācijās obligāti ieņēma krievi (tā bija otrā persona partijas hierarhijā). 1980. gadu beigās krievu īpatsvars LKP bija 43,1%.

Krievu nacionālā identitāte

Lai gan padomju konstitūcijā tika deklarēta visu PSRS tautu līdztiesība, krieviem tajā bija galvenā ekonomiskā un politiskā loma, kā arī garīgā ietekme. Sevišķi spēcīgi krievu īpašo lomu sāka propagandēt Otrā pasaules kara laikā un pēc kara, kad tā ieguva valsts nacionālisma veidu. 1945. gadā padomju valdības galva J. Staļins Kremlī, uzrunādams Sarkanās armijas un flotes komandierus, uzsauca augstas laimes "krievu tautai, kas ir vizizcilākā nācija no visām Padomju Savienībā ietilpstošajām nācijām". Patiesībā arī krieviem padomju totalitārā režīma apstākļos nebija vispusīgas nacionālās attīstības iespējas. Padomju režīms centās izdzēst no krievu tautas nacionālās kultūras veselus laikmetus, tradīcijas un vārdus. Tāpēc krievu iespējas apliecināt savu nacionālo identitāti okupētajā Latvijā bija ierobežotas.

Ar šādu attieksmi pret savu nacionālo kultūru krievi Latvijā sastapās jau 1940. gadā – tūlīt pēc padomju varas nodibināšanas un Latvijas okupācijas un varmācīgās inkorporācijas Padomju Savienībā. Tika slēgti lielākie krievu izdevumi – avīze "Segodņa", žurnāls "Dļa Vas" ("Jums") un tika pārtraukta krievu nacionālo kultūras biedrību darbība. Represiju vilnis skāra pazīstamus krievu rakstniekus, aktierus, māksliniekus, žurnālistus, politiķus un uzņēmējus. Tika fiziski iznīcināti sabiedriskie darbinieki M. Kaļistratovs, A. Formakovs, H. Pļuščiks–Pļuščevskis, A. Rubļevskis u. c. Arestēja un izsūtīja fabrikas īpašnieka M. Kužņecova ģimeni. Ideoloģiskai apstrādei tika pakļauta Latvijas krievu vēsturiskā atmiņā. Masu saziņas līdzekļos neļāva pieminēt krievu dzīvi un krievu kultūru Latvijas Republikas laikā, tā daudziem krieviem kļuva par "baltu plankumu" vēsturē.

PSRS valsts iekārtā nepastāvēja tāds juridisks formulējums kā "nacionālā minoritāte". Latvijas krievu iedzīvotāju apziņā tika iepotēta ideja par viņu Viskrievijas vēsturiskajām saknēm. Tajā pašā laikā latviešu inteliģences un vietējās krievu sabiedrības intelektuāļu aprindās modās interese par Latviju, par tās kultūru un valodu. Tā krievu rakstnieki un latviešu literatūras tulkotāji centās adekvāti atveidot latviešu mentalitātes specifiku krieviskajos tulkojumos: 1977. gadā sāka iznākt literāri mākslinie-

cisks žurnāls "Daugava", bet nedaudz vēlāk – žurnāls "Rodņik" ("Avots"). Tajos sastapās divas kultūras – krievu un latviešu. Latvijas krievu teātri Rīgā un Daugavpilī uzveda latviešu dramaturgu lugas. Latviešu inteliģences ietekmē latviešu valoda kļuva par obligātu mācību priekšmetu skolās ar krievu mācību valodu. Zināmu laiku 40.–50. gados krievu vidusskolās (8.–12. klasē) bija paredzēts pat vienāds stundu skaits gan krievu valodai un literatūrai, gan latviešu valodai – pa 660 mācību stundām gadā. Ideja par vietējās krievu sabiedrības ciešo saikni ar Latviju pilnībā nebija aizmirsta.

Tomēr pēc būtības krievu valoda Latvijā bija "vadošā" oficiālā valoda. 1940.–1941. gadā krievu skolu skaits divkāršojās. Vēl straujāk krievu skolu skaits pieauga tūlīt pēc kara. Par to liecina šādi fakti: 1945./46. mācību gadā Latvijas skolās mācījās aptuveni 42000 krievu bērnu, t. i., 20,4% no kopējā skolēnu skaita. Taču tikai desmit gadus vēlāk – 1954./55. mācību gadā krievu skolēnu skaits pieauga līdz 86500, t. i., tas bija 32% no kopējā skolēnu skaita. (Šīs desmitgades laikā latviešu skolēnu skaits palielinājās par 11%, bet krievu – par 104%.) Straujos tempos notika speciālistu sagatavošana darbam krievu skolās. Nereti studentu skaits krievu valodas un literatūras pedagoga specialitātē pārsniedza latviešu valodas un literatūras pedagoga specialitātes studentu skaitu. Tā drīz vien pēc kara Latvijā izveidojās sazarota daudzpakāpju (pamata, vidējās un augstākās) izglītības sistēma krievu valodā. Tā darbojās visos lielajos un arī daudzos vidējos un nelielos Latvijas vēsturiskajos kultūras centros.

Krievu valoda tolaik kalpoja par lielas baltkrievu, ukraiņu, ebreju, lietuviešu, poļu u. c. nacionālo grupu pārkrievošanas līdzekli Latvijā. Tas ātri deva Maskavai vēlamu rezultātu. Piemēram, no 1959. gada līdz 1989. gadam krievu skaits Latvijā pieauga par 60%, bet nekrievu skaits, kuri par dzimto valodu uzskatīja krievu valodu, – par 100%.

Krievu līdzdalība cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu (1987–1991)

80. gadu beigās PSRS ekonomiskajā un politiskajā dzīvē parādījās visas padomju sistēmas krīzes pazīmes. Krīze skāra arī krievu – PSRS lielākā etnosa – toreizējo nacionālo apziņu. Krievus arvien vairāk sāka nomākt pašu impēriskais statuss jeb, partijas propagandas valodā runājot, "vecākā brāļa" loma padomju tautu savienībā. Krievija cieta arvien lielākus ekonomiskos un politiskos, kā arī kultūras zaudējumus, mēģinot par katru cenu saglabāt Padomju Savienību.

Šajos apstākļos latviešu tautai pavērās reālas iespējas sākt politisku cīņu par Latvijas Republikas atjaunošanu. Atmodas panākumus lielā mērā noteica tas, kādu pozīciju ieņems krievi, skaitliski otra lielākā nacionālā grupa Latvijā (34% no iedzīvotājiem). Šajā pozīcijā atklājās krievu atšķirīgie uzskati par Latvijas neatkarības idejām.

Atmodu atbalstīja ievērojami krievu radošās inteliģences pārstāvji – rakstnieki J. Abizovs, L. Azarova, R. Dobrovenskis, V. Dozorcevs, M. Kosteņecka, žurnālisti A. Grigorjevs, A. Kazakovs u. c. Rakstnieks un žurnāla "Daugava" redaktors V. Dozorcevs kļuva par LTF Domes valdes locekli, bet A. Grigorjevs – par vienu no LTF avīzes "Atmoda" redaktoriem (avīzes tirāža krievu valodā bija liela – 15–100 tūkstoš eksemplāru). Krievu inteliģences pārstāvjus M. Kosteņecku un V. Tolpežnikovu ar LTF atbalstu 1989. gadā ievēlēja par PSRS Augstākās Padomes deputātiem. Pozitīva attieksme pret pārveidojumu galveno spēku – LTF bija arī krievu pareizticīgo un vecticībnieku vidū. Pareizticīgo garīdznieks A. Zotovs ar Tautas frontes atbalstu 1990. gadā tika ievēlēts Latvijas Augstākajā Padomē. Vecticībnieku baznīcas Centrālās padomes pārstāvis I. Mirolubovs LTF avīzē "Atmoda" 1989. gada Lieldienās apelēja pie vecticībnieku kopienas, lai tā ar izpratni izturētos pret latviešu tautas centieniem.

Ar Latvijas Tautas frontes līdzdalību 1989. gada 4. martā tika dibināta Latvijas Krievu kultūras biedrība (LKKB), kas atklāti pasludināja mērķus, par kuriem vietējā krievu sabiedrība gadu desmitiem nebija varējusi runāt: "Vispusīgi attīstīt krievu nacionālo kultūru, vairojot tradicionālos krievu un latviešu sakarus, sadarboties ar visu republikā dzīvojošo tautību pārstāvjiem."

LKKB darbojās rakstnieki J. Abizovs, L. Azarova, R. Dobrovenskis, M. Kosteņecka, Krievu drāmas teātra aktieris M. Ļebedevs, Operas un baleta teātra solists G. Gorbaņovs, garīdznieks A. Zotovs. Avīzes "Atmoda" krievu variants, kā arī 80. gadu beigās demokrātiskās pozīcijās nostājusies avīze "Sovetskaja molodjož" ("Padomju Jaunatne") tika izplatīta krievu lasītāju vidū arī ārpus Latvijas, nodrošinot Krievijas demokrātisko spēku simpātijas atmodai Latvijā.

Pirmo reizi Latvijas vēsturē ideju par Latvijas pāreju no impērijas sastāvdaļas uz valstisku neatkarību atklāti apsprieda arī vienkāršie krievu iedzīvotāji. 1989. gada socioloģiskās aptaujas dati liecina, ka Latvijas neatkarības ideju atbalstīja 49% nelatviešu. Tas sekmēja LTF uzvaru Augstākās Padomes vēlēšanās 1990. gada pavasarī, un šī uzvara veda Latviju uz neatkarību.

Tomēr atšķirībā no latviešu vairākuma Latvijas krievu iedzīvotāji Atmosdas laikā bija politiski sašķelti. Liela daļa ieņēma vai nu nogaidošu, vai negatīvu nostāju pret Latvijas Republikas neatkarību. To atzīstot, reizē jānorāda, ka padomju varas laikā vairumam krievu nebija sevišķu politisko un ekonomisko privilēģiju. Viņi nevēlējās arī nacionālu konfrontāciju ar latviešiem. Negatīvi izpaudās lielas krievu daļas vājie sakari ar latviešu kultūru un valodu. Spiedienu uz krievu iedzīvotājiem izdarīja PSKP un valsts impēriskie spēki. Tieši viņi bija 1989. gada janvāra radītās "LPSR Darbaļaužu internacionālās frontes" (Interfrontes) iedvesmotāji un organizētāji. Interfronte, kas aizstāvēja Latvijas "sociālistisko padomju izvēli", atklāti atbalstīja valsts apvērsuma mēģinājumus 1991. gada janvārī un augustā.

Atmodas apstākļos nelielā krievu iedzīvotāju daļā dzima ideja radīt savdabīgu "trešo spēku", kas mēģinātu rast līdzsvaru starp demokrātiskajām un impēriskajām vērtībām. Šo "trešo spēku" pārstāvēja Demokrātiskās iniciatīvas centrs (DIC), kas izveidojās 1989. gadā. Šī politiskā organizācija iestājās par liberālām reformām un pāreju uz tirgus ekonomiku un privāto uzņēmējdarbību, republikai paliekot PSRS sastāvā. Daži DIC locekļi pat izteicās par autonomu rajonu izveidi kompakti dzīvojošo Latvijas krievu teritorijā (galvenokārt lielajās pilsētās).

V. Krievu minoritātes dzīves galvenās īpatnības Latvijas tagadnē

Skaitis, tiesiskais statuss, identitātes meklējumi

Atjaunotajā neatkarīgajā un demokrātiskajā Latvijas Republikā krievi sastāda ievērojamu valsts iedzīvotāju daļu. 2007. gadā Latvijā dzīvo 646,6 tūkstoši krievu, t. i., 28,3% visu iedzīvotāju, pārsniedzot visu pārējo nelatviešu iedzīvotāju kopskaitu 2,3 reizes. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas notikušas svarīgas pārmaiņas – daļa krievu iedzīvotāju atgriezies savā etniskajā dzimtenē. Rezultātā salīdzinājumā ar 1989. gadu krievu skaits samazinājies gandrīz par 254,6 tūkstošiem jeb par 28,2%. Nelabvēlīga ir demogrāfiskā situācija, Latvijas krieviem (tāpat kā latviešiem) ir negatīvs dabiskais pieaugums.

2007. gadā 351,9 tūkstoši jeb 54,4% no krievu iedzīvotājiem ir Latvijas Republikas pilsoņi.

Galvenās pazīmes, kas nosaka Latvijas iedzīvotāju piederību krievu tautībai, ir gan viņu etniskā izcelsme, gan valodas (lingvistiskā) identitāte.

Kā rāda socioloģiskie pētījumi, krievu valoda ir šīs minoritātes etniskās identitātes galvenais faktors. Tādējādi var apgalvot, ka krievu minoritāte Latvijā pastāv kā lingvistiska minoritāte.

Pašreizējā realitāte Latvijā vēl ir tāda, ka krievu valoda pilda divējādu funkciju. Tā ir galvenais garīgās saskarsmes līdzeklis krievu tautībai un arī ļoti svarīgs saskarsmes līdzeklis dažādas etniskās izcelsmes nekrievu cilvēkiem, kas krievu valodu uzskata par dzimto valodu. 90. gados krievu valoda Latvijā izplatības ziņā ir otrā valoda pēc valsts valodas. Krievu valodā noris ievērojama daļa Latvijas Republikas sabiedriskās dzīves. Tajā darbojas visu izglītības tipu mācību iestādes (pirmsskolas, skolas, augstskolas). Krievu valodā iznāk lielākie nelatviešu periodiskie izdevumi Latvijā – avīzes "Vesti", "Vesti segodņa", "Čas", "Biznes & Baltija", "Subbota", "Telegraf", literatūras un mākslas žurnāls "Daugava" un daudz citu valsts mēroga un reģionālo izdevumu. Daļa no teātru dzīves (visupirms Rīgas Krievu drāmas teātris) arī attīstās krievu valodā. Krievu valoda izplatīta arī komerctelevizijā un komercradio.

Krievu minoritātes lingvistisko identitāti pastiprina arī tās etnodemogrāfiskie procesi. Piemēram, endogēnu laulību īpatsvars starp krieviem ir viens no lielākajiem valstī. Šis rādītājs latviešu vidē ir apmēram 80%, krievu vidē – 60%, bet Latvijas lietuviešiem, baltkrieviem un ukraiņiem – mazāk par 10%, poļiem – 13%, ebrejiem – 15–30%. Tādēļ krievu minoritātes ģimenes vide ir krievu lingvistiskās identitātes pastāvēšanas būtiskākais faktors.

Atjaunotās neatkarības gados krievu un krievvalodīgā inteliģence veikusi zināmu darbu, lai izvirzītu Latvijas krievu nacionālās pašapziņas galvenās idejas. Tās atspoguļotas J. Abizova grāmatās "Krievu drukātais vārds Latvijā (1918–1944)" un "No Līvlandes uz Latviju", viņa kopā ar B. Ravdinu un L. Fleišmanu sagatavotā darba "Krievu prese Rīgā: No avīzes "Segodņa" vēstures 30. gados" 5 sējumos, B. Infantjeva un B. Loseva mācību grāmatā "Latvija krievu rakstnieku likteņos un daiļradē" u. c. Šajos fundamentālajos zinātniskajos pētījumos parādīts, cik dziļas saknes ir krievu un latviešu kultūras sakariem, to savstarpējai ietekmei, kā arī atklājas Latvijas krievu iedzīvotāja un pilsoņa tēls.

Latvijas krievu iedzīvotāju identitātes attīstību uz dzimtās valodas pamatiem veicina kultūras sakari ar vēsturisko dzimteni – Krievijas Federāciju. Latvijā, vispirms Rīgā, pastāvīgi viesizrādēs ierodas ievērojami Krievijas teātri, mūzikas ansambļi, dziedātāji, režisori un komponisti. Kultūras sakaru attīstību ievērojami ietekmē tirgus ekonomikas iespējas kultūras vērtību tirgus internacionalizācijā, kā arī zinātniski tehniskās re-

volūcijas mūsdienu sasniegumi. Ar pavadonu televīziju, video, interneta sistēmu u. c., ar bizneskontakta palīdzību Krievijas garīgās kultūras vērtības ir brīvi pieejamas krieviem Latvijā. Atklātās informācijas sabiedrības principi, kas nostiprinās Latvijā, pozitīvi izpaužas arī krievu iedzīvotāju dzimtās valodas attīstībā.

Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana 1991. gada augustā garantēja etnisko minoritāšu identitātes saglabāšanu. Latvijas krieviem un citām etniskajām minoritātēm viņu etniskās identitātes saglabāšana saistīta ar minoritātes statusa brīvprātīgu pieņemšanu. Demokrātijas apstākļos šis statuss garantē personai, kas pieder etniskajai minoritātei, papildu tiesības attīstīt savas kultūras, reliģijas un etnicitātes īpatnības. Bet minoritātes statuss nevar apstrīdēt valsts konstitucionālo iekārtu, visu pilsoņu tiesības un vispārpilsoniskās vērtības. Tādēļ minoritātei ir ļoti svarīgi izstrādāt tādu etniskās identitātes modeli, kas paredz valsts konstitucionālās iekārtas un vispārpilsonisko vērtību atzīšanu par minoritātes statusa pamatu.

Krievu liberālās inteliģences pārstāvji mēģināja izstrādāt krievu etniskās identitātes modeli. Rakstnieks Jurijs Abizovs izteica šo domu tādi: "Mēs eksistējam specifiskos apstākļos, atradamies latviešu tautas vidū, jo tikai latviešu tauta dzīvo šeit, savā sensenajā zemē, sava vēsturē, ar savu valodu, ar savām perspektīvām, – mūsu kultūra ir aiz šīs valsts robežām, tur ir mūsu Jasnaja Poļana, Dostojevskas kaps... Mēs nevaram visu to pārcelt uz šejieni. Kā gan mums izturēties, kā nostatīt sevi šajā konkrētajā situācijā? Nebūsim augstprātīgi, bet arī sevi nenoniecīnāsim, ar skaidru prātu saprotot, kas ir kas, veidosim savu uzvedību par labu abām pusēm." (Абызов, 2002, с. 45, 95, 212)

Tomēr, kā rāda krievu iedzīvotāju politiskās apziņas evolūcija, harmoniski apvienot Latvijas sabiedrības vispārpilsoniskās vērtības un minoritātes etniskās identitātes īpatnības nav viegls uzdevums.

Krievu sabiedriskās organizācijas

Visspilgtāk krievu sabiedrisko organizāciju specifika izpaužas to darbības četru dominējošo mērķu salikumā.

Pirmkārt, pastāv organizācijas, kas galvenokārt tiecas uz kultūrizglītības mērķiem. Tādas sabiedriskās organizācijas ir: Latvijas Krievu kultūras biedrība, Latvijas Krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācija, Latvijas Puškina biedrība, Aleksandra Meņa fonds u.c. Šīs organizācijas par savas darbības mērķi izvirza krievu kultūras atbalstīšanu –

Latvijas krievu kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu, atjaunošanu un popularizēšanu.

Otrkārt, Latvijā darbojas krievu sabiedriskās organizācijas, kas sniedz juridisku, informatīvu palīdzību, piemēram, Latvijas Cilvēktiesību komiteja, Latvijas Neatkarīgo ekspertu asociācija, Pilsoņu un nepilsoņu savienība u. c. Tās cenšas izstrādāt un propagandēt mazākumtautību vidē priekšstatu par integrācijas modeli, kas ne vienmēr saskan ar valsts sabiedrības integrācijas koncepciju. Šīs grupas organizāciju, vispirms Latvijas Cilvēktiesību komitejas (vislielākās šīs grupas organizācijas), ievērojama aktivitātes daļa ir saistīta ar juridiskās palīdzības sniegšanu, galvenokārt sociālās aizsardzības jautājumos.

Treškārt, Latvijā darbojas krievu sabiedriskā organizācija, kura radās saistībā ar Izglītības likumā paredzēto latviešu valodas kā mācībvalodas lomas palielināšanu mazākumtautību, tostarp krievu mācībvalodas, skolās. Tā ir Latvijas Krievu mācībvalodas skolu atbalsta asociācija (LKMSAA).

Ceturtkārt, Latvijā darbojas grupa krievu sabiedrisko organizāciju, kuras tiecas uz kompleksu mērķi – atbalstīt krievu sabiedrisko dzīvi. Šajā grupā ietilpst Latvijas Krievu kopiena (LKK), Krievu biedrība Latvijā (KBL), Liepājas Krievu kopiena u. c. Atšķirībā no pirmajām trim grupām šajā grupā ietilpst vismasveidīgākās krievu sabiedriskās organizācijas ar sazarotu struktūru (apakšnodaļu sistēmu, filiālēm Latvijas novados u. tml.). Šo organizāciju darbībai piemīt daudzfunkcionāls raksturs. Tās vairāk par citām krievu organizācijām norāda uz krievu iedzīvotāju sociālo, demogrāfisko, profesionālo, reģionālo struktūru. Tās ir cieši saistītas ar politiskām aktivitātēm un sadarbojas ar politiskajām apvienībām "Saskaņas Centrs" un "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā".

Krievu iedzīvotāju piedalīšanās dažādu krievu sabiedrisko organizāciju darbā raksturo viņu etniskās mobilizēšanās pakāpi. Tātad Latvijā kopš 1980. gadu beigām darbojas ne viena vien krievu sabiedriskā organizācija nolūkā saglabāt un attīstīt krievu identitāti Latvijas apstākļos.

Latvijas krievu sabiedrisko organizāciju lielā daļa izveidoja apvienības. Visplašākā ir Nacionālo minoritāšu sabiedrisko organizāciju Koordinācijas padome (NMSOKP), kurā ietilpst 34 biedrības un organizācijas. (NMSOKP sastāvā ir arī citu austrumslāvu biedrības – Latvijas Ukrainiņu savienība un Baltkrievu biedrība "Prameņ".) Cita krievu sabiedrisko organizāciju apvienība ir Krievu biedrību Latvijas asociācija.

3. tabula

Krievu nacionālo kultūras biedrību un sabiedrisko organizāciju apvienību saraksts

Nosaukums	Priekšsēdētājs
Nacionālo minoritāšu sabiedrisko organizāciju Koordinācijas padome:	
– Latvijas Krievu kopiena;	V. Altuhovs, A. Karmins
– Krievu biedrība Latvijā;	T. Favorska
– Latvijas Antihitleriskās koalīcijas cīnītāju asociācija;	G. Mincenbergs, V. Tarnovskis, G. Šadrins
– Afganistānas kara un citu militāro konfliktu dalībnieku asociācija;	A. Adujevs
– Latvijas Krievu mācībvalodas skolu atbalsta asociācija;	I. Pimenovs
– Latvijas Krievu kultūras biedrība;	J. Matjakubova
– Latvijas Krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācija;	J. Berdņikova, L. Smirnova
– Latvijas Cilvēktiesību komiteja;	V. Buzajevs, I. Oziša
– Baltslāvu kultūras attīstības un sadarbības biedrība;	J. Jaroševska
– Ļeņingradas Blokādnieku Latvijas biedrība;	V. Fedotovs
– Rīgas Slāvu vēstures biedrība;	O. Puhļaks
– Īrnieku kustība par savām tiesībām;	I. Kvalberga, A. Lebedevs
– Kara pensionāru biedrība;	J. Černovs, P. Turkelis
– "Dzimtene", Černobiļas Savienība;	J. Golovaņevs
– Latvijas Jaunatnes klubs;	V. Jelkins, V. Petrovs
– Latvijas–Krievijas sadarbības asociācija;	B. Katkovs, D. Rafikovs
– Krievu koncertu un teātru biedrība;	J. Ševčenko, I. Sidorova
– Latvijas Krievu jaunatnes asociācija;	O. Ščerbačenko, M. Averins, V. Rodionovs
– Latvijas Krievu kultūras darbinieku asociācija;	N. Rahmanova
– Mūzikas un dzejas klubs;	V. Novožilovs, J. Baltijska

- Denacionalizēto māju īrnieku tiesību aizstāvēšanas biedrība; V. Fedotovs
 - Humanitāras un tiesību aizstāvēšanas centrs; V. Bogdanovs, I. Diņņikovs
 - "Ziemeļu Kaija" ; J. Gerasimova
 - Asociācija "DVINA" ; N. Kabanovs, A. Jakovļevs
 - Jelgavas Krievu kopiena; R. Kazačenko, M. Rjabovs
 - Ventspils Nepilsoņu jautājumu Konsultatīvā Padome; V. Šengelija
 - Latvijas Puškina biedrība; S. Vidjakina
 - Slāvu sabiedriskais kultūras centrs "Garmon"; V. Norvinds
 - Ļeņingradas Blokādes iedzīvotāju biedrība; L. Tess, N. Serebreņņikova
 - Autoru dziesmu klubs; V. Vlasovs
 - Koncentrāciju nometņu mazgadīgo gūstekņu Latvijas biedrība; E. Iljahina
 - Latvijas Krievu kopienu Apvienotais kongress; V. Guščins, E. Gončarovs, M. Tjasins
 - Krievu nacionālā savienība "Rodina" ; E. Gončarovs
 - Meklētāju vienību asociācija "Pamjatj"; V. Šapovals
 - Liepājas Krievu kopiena. V. Kravcovs, O. Mantuļņikovs, I. Vatoļins
- Krievu biedrību Latvijas asociācija:**
- Krievu sabiedriskā savienība; M. Gavrilovs (Asociācijas priekšsēdētājs)
 - Daugavpils Krievu kopiena; B. Vostrjakovs
 - Rīgas Krievu kopiena; P. Laškovs
 - Tautiešu apvienība "Rodina"; M. Gavrilovs
 - Krievu kultūras centrs – P. Laškovs
 - Krievu klubs "Uļej"; S. Žuravļovs
 - Latvijas Slāvu rakstniecības un kultūras biedrība; V. Jefimovs
 - Krievu dziesmas un tautas dejas ansamblis "Kriviči"; V. Berezins
 - Krievu koris "PEREZVONI"; J. Glagoļjevs

– Krievu medicīnas asociācija;	R. Šahova
– Latvijas Krievu vēsturnieku asociācija;	V. Serkovs
– Krievu koncertu un teātru biedrība;	J. Ševčenko
– Latvijas Krievu skolotāju biedrība;	L. Pavlova
– Latvijas Krievu juristu asociācija;	A. Ņesterovičs
– Literatūras radošā darbnīca "Ruslo";	A. Builovs
– Krievu valodas aizstāvēšanas centrs;	I. Nordkvists
– Latvijas Krievu zinātnieku asociācija;	V. Birjukovs
– Latvijas Krievu rakstnieku organizācija;	A. Builovs
– Nacionālā kultūras biedrība "Svetlojar";	S. Pičugins
– Krievijas pilsoņu biedrība Latvijā.	A. Griščenko

Latvijas Krievu kultūras biedrība/LKKB

1989. gadā, veidojoties Latvijas Krievu kultūras biedrībai, tā izvirzīja mērķi apvienot visu krievu sabiedrību Latvijā. Par šādas apvienības pamatu tika uzskatīta krievu kultūra. LKKB priekšsēdētāja ir J. Matjakubova. Tomēr pēc LKKB dibinātāja, rakstnieka J. Abizova (1921–2006) domām, ideja par krievu kultūru kā Latvijas krievu konsolidācijas pamatu nebija populāra. Līdz ar to LKKB nespēja sasniegt deklarēto mērķi un šīs biedrības darbs sāka orientēties uz to krievu un krievvalodīgās inteliģences loku, kas krievu kultūras saglabāšanu Latvijā uztvēra kā nozīmīgu vērtību.

LKKB darbība izpaužas galvenokārt izdevniecības, zinātniskajā un izglītības jomā. LKKB telpās izvietots Latvijas 1920.–1930. gadu krievu kultūras dokumentu arhīvs. Sagatavots un izdots jau astotais "Baltijas Arhīva" sējums. Sadarbībā ar Latvijas Universitātes zinātniekiem sagatavots I. D. Fridriha "Latgalē pierakstīto krievu častušku" izdevums. 2002. gadā LKKB kopā ar Stenfordas Universitāti un LU organizēja starptautisku konferenci, veltītu krievu kultūrai Baltijas valstīs laika posmā starp abiem pasaules kariem. LKKB ir bibliotēka, kura regulāri no Krievijas Federāci-

jas saņem literārus un zinātniskus žurnālus, monogrāfijas par krievu kultūru un vēsturi. Bibliotēkas fondos ir daudz materiālu par krievu emigrācijas vēsturi, tie ir vieni no labākajiem Latvijā.

2003. gadā LKKB priekšsēdētājs J. Abizovs, žurnāla "Daugava" redaktore Ž. Ezīte un uzņēmējs B. Semjonovs izveidoja "Krievu rakstniecības fondu", kas nodarbojas ar izdevniecības darbu. Fonds publicējis brošūru sēriju izglītības iestādēm, pārpublicējis ievērojamu krievu zinātnieku darbus, veltītus krievu kultūras un valodas problēmām.

LKKB ir ievērojama un autoritatīva krievu sabiedriska organizācija Latvijā. LKKB aktīvi sadarbojas ar citām radniecīgām krievu sabiedriskajām organizācijām, kuru mērķis ir krievu kultūras un valodas attīstība Latvijā. LKKB bibliotēku izmanto zinātnieki, Latvijas augstāko mācības iestāžu pasniedzēji, studenti. LKKB sadarbojas ar LU un Daugavpils Universitātes zinātniskajiem kolektīviem. LKKB piedalās arī Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē.

Latvijas Krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācija /LKVLPA/

Arī Latvijas Krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācija ir orientēta atbalstīt krievu kultūras vērtības, jaunatnes interesi par krievu valodu un literatūru. 2007. gada sākumā LKVLPA bija vairāk nekā 600 biedru.

LKVLPA ir sabiedriska organizācija, kas apvieno augstskolu un vidējo mācību iestāžu krievu valodas un literatūras skolotājus un pedagogus visā Latvijā. LKVLPA priekšsēdētāja ir J. Berdņikova. Asociācijas darbībai ir daudzveidīgs raksturs, taču tā vispirms ir krievu valodas un literatūras skolotāju metodiskā darba vadība. LKVLPA organizē gadskārtējus konkursus "Gada skolotājs" un gadskārtējas metodiskās konferences. Pēdējā laikā interese par šīm konferencēm ir pieaugusi un tajās piedalās ne tikai krievu valodas un literatūras skolotāji, bet arī skolotāji, kuri krievu valodas un kultūras elementus izmanto arī citos mācību priekšmetos, galvenokārt vēstures stundās. Metodiskajās konferencēs ik gadu piedalās apmēram 100 cilvēku. Konkurss "Gada skolotājs" notiek dažādos Latvijas novados. Metodisko konferenču un konkursa materiālus regulāri publicē avīzes "Vesti segodņa" un "Čas". Konkursa "Gada cilvēks" uzvarētājus uzaicina uz pieņemšanu Krievijas Federācijas vēstniecībā. Olimpiāžu uzvarētāji dodas ekskursijās uz Krievijas vēstures un kultūras centriem.

LKVLPA atzinīgi vērtē Krievijas Federācijas valdības un Maskavas vadības sūtīto mācību un metodisko literatūru Latvijas krievu mācībvalodas skolām. Ar LKVLPA atbalstu krievu valodas un literatūras skolotāji piedalās kvalifikācijas paaugstināšanasursos Maskavā un Sanktpēterburgā.

LKVLPA kopā ar Latvijas Izglītības un zinātnes ministriju organizē gadskārtējās krievu valodas un literatūras olimpiādes. Noteikts šo olimpiāžu periodiskums: vienu gadu tās notiek skolās, kur krievu valoda ir dzimtā, otru gadu, kur tā ir svešvaloda. Docente T. Liguta norāda uz latviešu skolu skolēnu pieaugošo interesi par šīm olimpiādēm.

Latvijas Krievu kopienas apvienotais kongress/ LKKAK

Kongresa sākotnēji bija iniciatīvas grupa, kurā ietilpa A. Kazakovs, M. Tjasins, E. Gončarovs, B. Zeļcermans, I. Ivanova, L. Smirnova u.c. Visi viņi kļuva par tā valdes locekļiem, izņemot Kazakovu. Bija izvirzīts uzdevums apvienot Latvijas krievu kopienas. Šo iniciatīvu atbalstīja apmēram 50000 cilvēku. Kongress notika 2004. gada 14. septembrī Maskavas namā. Tas izvirzīja trīs galvenos krievu kopienas uzdevumus – krievu valodas oficiālais statuss Latvijā, izglītības perspektīvu nodrošināšana krievu valodā un nepilsoņu statusa atcelšana, piešķirot pilsonību visiem. Kongresam ir struktūras apakšnodaļas Jelgavā, Ludzā, Ventspilī, Liepājā, Rēzeknē, Jūrmalā, Rīgā.

LKKAK līdzpriekšsēdētāji ir V. Guščins, E. Gončarovs, M. Tjasins.

LKKAK līdzpriekšsēdētājs V. Guščins, novērtējot šo uzdevumu izvirzīšanu, uzskata, ka "... krievu skolu saglabāšanas uzdevumu izvirzīšana priekšplānā bija nepareiza. Priekšplānā izvirzās nepilsoņības problēma. Laiks parādīja, ka kongress savu uzdevumu nav izpildījis. Bet tas nav slikti. Tas spēja apvienot krievu kopienas zināmu daļu. Cēlonis, kāpēc neizdevās apvienot visas krievu organizācijas "Krievu kopienu apvienotajā kongresā", ir tas, ka krievu kopiena ir pārāk neviendabīga, katrai organizācijai ir savas intereses. Protesta eiforijā pret izglītības pārkārtošanu latviešu valodā laikam bija nepareizi izvirzīts apvienošanās mērķis. Kongresa pozitīvā loma bija tā, ka tas deva impulsu apvienošanās procesam organizāciju ietvaros."

Tomēr LKKAK nespēja realizēt savu nodomu organizēt 2007. gada vasarā krievu kopienu kongresu Latvijā. 2007. gada jūlijā no LKKAK izstājās Liepājas Krievu kopiena, kas uzskata tādu centru par nevajadzīgu, iesaka koordinācijas apvienības veidošanu.

LKKAK ir Krievijas tautiešu starptautiskās padomes loceklis. (Šī

starptautiskā organizācija nodibināta 2002. gadā pēc Krievijas prezidenta V. Putina iniciatīvas, viņš izvirzīja ideju par ārzemju krievu tautiešu sabiedrisko organizāciju konsolidāciju. Šī organizācija pašlaik apvieno 87 biedrības no 45 valstīm. No Latvijas krievu organizācijām Padomē darbojas arī Latvijas Krievu kopiena, Liepājas Krievu kopiena, Latvijas Krievzemju tautiešu organizāciju savienība un Programmas "Maskavas mēra stipendija" Baltijas studentu un absolventu asociācija.

Liepājas Krievu kopiena/ LKK

Liepājas Krievu kopiena darbojas kopš 2004. gada augusta. LKK 2007. gadā apvienoja 2300 individuālo biedru un daudz juridisko personu. LKK ir viena no lielākajām krievu kopienām visā Baltijā. LKK valdes priekšsēdētājs ir uzņēmējs V. Kravcovs. Tika izveidota LKK Aizgādības padome, kurā iekļauti 9 Liepājas uzņēmēji.

LKK stratēģija ietver gan tradicionālu, visām krievu kultūras biedrībām raksturīgu mērķi – "krievu kultūras, valodas un izglītības saglabāšanu un attīstību", gan pretendē uz citu Latvijas "nacionālo minoritāšu tradīciju un kultūru saglabāšanu un popularizāciju". Bet LKK orientējas ne tikai uz kultūras jomu. Liepājas Krievu kopienas mērķis ir: "Kopienas biedru pilsonisko, valodas, izglītības, kultūras, nacionālo, ekonomisko un citu interešu aizstāvēšana; Kopienas biedru integrācija LR tiesiskajā un pilsoniskajā sabiedrībā." LKK valdes priekšsēdētājs V. Kravcovs uzskata, ka krievu kopienai jārealizē savas intereses, izmantojot politiskās partijas: "Kopiena ir organisms, bet partijas – orgāni, kas ļauj organismam funkcionēt." (Чуянова, 2005) LKK izstrādāja arī darbības plānu, kur ir paredzēts "organizēt darbu ar Liepājas krievu skolām (klašu stundas ar LKK uzņēmēju dalību), nodibināt kontaktus ar šo skolu administrāciju un palīdzēt skolu administrācijai .. Izpētīt iespēju organizēt kopā ar baznīcu svētdienas skolu. Izpētīt iespēju izveidot Liepājā privāto vidusskolu ar krievu mācību valodu. Sniegt kopienas biedriem bezmaksas juridisko palīdzību. Sniegt palīdzību kopienas biedriem darba meklēšanā, organizējot darba biržu."

2006. gadā LKK izveidoja Krievu namu. Krievu nams ir daudzfunkcionāla iestāde, kur darbojas izstāžu zāle, mācību klases, bibliotēka, Liepājas Krievu kopienas jauniešu, bērnu, kara veterānu organizācijas.

Saskaņā ar Statūtu mērķiem LKK darbība kopš savas dibināšanas bija daudzveidīga. LKK rīkoja Ziemassvētku, Lieldienu, Tatjanas dienas svinēšanu. 2005. gadā kopiena organizēja festivālu "Pikulis un Liepāja"

un izstādi "Krievu ikona Latvijā: no Ziemassvētkiem līdz Zvaigznes dienai". 2006. gadā LKK uzstājās pret Liepājas skolu valdes plāniem reorganizēt pilsētas 10. krievvalodīgo skolu. LKK 2006. gadā organizēja 9. maija svinēšanu. LKK 9. Saeimas vēlēšanu gaitā atklāti pasludināja savu pozīciju – "ievēlēt Saeimā cik iespējams vairāk krievvalodīgo deputātu" – un atbalstīja abas politiskās apvienības – Saskaņas Centru un PCTVL. Liepājas Krievu kopiena parakstīja vēstuli pilsētas Domei 2007. gadā aizliegt 16. marta gājienu, veltītu latviešu SS brīvprātīgo leģionam. 2006. gadā LKK organizēja arī akciju "Pilsonību – visiem", LKK paredzēja sniegt palīdzību tiem cilvēkiem, kuri vēlas sagatavoties eksāmenam LR pilsonības iegūšanai. Kopā ar Krievijas konsulātu LKK noformē dokumentus Krievijas pilsonības iegūšanai un Krievijas pensijas saņemšanai.

Krievu kultūras centrs "Meļetija Kaļistratova nams" (Daugavpils)

Ši ir lielākā krievu sabiedriskā organizācija ārpus Rīgas, izveidota 1994. gadā no daudzām sabiedriskām, kultūras un reliģiskajām organizācijām. KKC direktore – G. Bogdanova. Krievu kultūras centrs ir nepolitiska sabiedriska organizācija, kuras mērķis ir "krievu kultūras, reliģisko un laicīgo tradīciju saglabāšana un cieņpilnas attieksmes veidošana pret citām Latvijas Republikas kultūrām".

Krievu kultūras centra darbībā ir daudzas funkcijas. Tas veic zinātnisku, pētniecisku un izglītošanas darbu, saglabā un popularizē tautas pašdarbības un radošās tradīcijas, organizē kultūras pasākumus. Krievu kultūras centrā darbojas arī interešu klubi un sabiedriskie pulciņi. To vidū populārākie ir Puškina klubs, Krievu romances viesistaba, Ceļotāju klubs. Centra radošajos kolektīvos un pasākumos piedalās 600–800 cilvēku. Krievu kultūras centrs Daugavpilī daudzus gadus organizē slāvu rakstu valodas un kultūras nedēļu, veltītu Sv. Kirila un Metodija piemiņai.

Ar centra simbolu sagatavoti un publicēti "Slāvu lasījumi" trīs sējumos. M. Kaļistratova nams ilgu laiku ir bijis valodniecības problēmām veltītu starptautisku konferenču organizēšanas vieta. Intensīvs ir arī centra izglītības darbs Daugavpils jaunatnes vidū. Pastāvīgi notiek konkursi par Latvijas un Krievijas vēsturi, krievu literatūras un dzejas izpēti. Šo konkursu uzvarētājiem tiek organizēti braucieni uz Maskavu un Sanktpēterburgu. Centrs organizē arī jaunatnes konkursus dabaszinātnēs – "Pasaule, kurā dzīvojam".

Krievu kultūras centrā darbojas metodiskais kabinets, kur var iegūt informāciju par krievu ieražām un tradīcijām, par krievu ceremoniju orga-

nizēšanu; kabineta rīcībā ir grāmatas par krievu ceremoniju kultūru. Tur var saņemt praktisku informāciju, kā organizējami krievu nacionālie svētki. Iepazīties ar metodisko kabinetu ierodas interesenti no visas Latvijas.

Latvijas Krievu kopiena (LKK)

Latvijas Krievu kopiena ir vislielākā krievu sabiedriskā organizācija Latvijā ar 6000 reģistrētiem biedriem. LKK nodaļas darbojas praktiski visās Latvijas pilsētās.

Krievu kopienas darbībā ilgstoši ir stratēģisks mērķis – krievu diasporas attīstība Latvijas Republikā. Atbilstīgi mērķim ir noteikti arī organizācijas uzdevumi – kultūras, izglītības, sociālā labdarība, juridiskā palīdzība, kā arī sabiedriski politiskie uzdevumi. Taču pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, pēc LKK prezidenta ekonomikas zinātnu doktora V. Altuhova domām, jāveic krievu kopienas darbības korekcija, lielāku vērību veltot Latvijas krievu iedzīvotāju etniskās identitātes saglabāšanai. V. Altuhovs uzskata, ka LKK jāsekmē krievu nacionālās minoritātes adaptācija valsts, pilntiesīgas Eiropas Savienības dalībnieces, jaunajos apstākļos. LKK darbībā šai nolūkā nepieciešams pastiprināt tās funkcijas, kas veicina krievu etniskās identitātes saglabāšanu tieši kultūras jomā.

No pēdējā laikā organizētajiem kultūras pasākumiem nozīmīgākie ir Puškina rudens, F. Tjučeva piemiņas vakars, Meteņa svētki. LKK izdod zinātniski populārus un mākslas žurnālus "Ņevgin" (LKK Dauvgavpils nodaļā) un "Klio" (Rīgā).

Nostiprinās LKK kontakti ar citām sabiedriskajām organizācijām. Atjaunota sadarbība ar Latvijas vecticībniekiem. I. Ivanovs, Latvijas Vecticībnieku biedrības valdes priekšsēdētājs, ir LKK biedrs. Krievu kopiena kopā ar ukraiņu, baltkrievu, azerbaidžāņu un armēņu sabiedrisko aprindu pārstāvjiem izveidojusi sabiedrisku organizāciju – "Nacionālo minoritāšu sadraudzība". Iezīmējusies sadarbība ar Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociāciju (LNKBA). Pēc V. Altuhova domām, LKK un LNKBA tuvina kopdarbību, aizstāvot mazākumtautību skolu intereses. Lai gan LKK atzīst nepieciešamību stiprināt aktivitātes kultūras jomā, tā aktīvi sadarbojas arī ar citām krievu organizācijām, koordinējot sadarbību sabiedriski politiskajā dzīvē. Tas vispirms attiecas uz reformu izglītības jomā. Šajā jautājumā LKK izveidojusi sadarbību ar LKMVSAA. LKK uzskata, ka nepieciešams ieviest nacionālo minoritāšu pārstāvniecības kvotas Saeimā, valdībā un vietējās pašvaldībās.

Latvijas Krievu mācībvalodas skolu atbalsta asociācija (LKMVSAA)

Latvijas Krievu mācībvalodas skolu atbalsta asociācija ir organizācija, kas par savas darbības mērķi ir pasludinājusi: "veicināt Latvijā krievu valodā īstenotās izglītības atbalstīšanu un attīstību".

Asociācija ir Latvijas vēsturē pirmā krievu sabiedriskā organizācija, kas radusies, lai apvienotu cilvēkus, kuri vēlas aizstāvēt savus uzskatus konkrēta likuma, proti, Izglītības likuma, sakarā. Šajā organizācijā ir apmēram 50 biedru; šis skaits ir stabils vairāku gadu gaitā. Asociāciju vada trīs līdzpriekšsēdētāji – I. Isakova, I. Vatoļins un V. Gluhovs.

Asociācija nav izstrādājusi savu rīcības programmu, tomēr par programmas dokumentiem tā uzskata savu Memorandu un Latvijas vecāku triju konferenču "Mācīties dzimtajā valodā" (2000., 2001. un 2002. gadā) rezolūciju. Tā ir skaita ziņā neliela krievu sabiedriska organizācija, kas organizējusi vecāku konferences, kurās piedalījušies no 500 līdz 800 cilvēkiem – skolēni, viņu vecāki un skolotāji. Asociācija izvirzīja prasību "izslēgt no Izglītības likuma normu par izglītību vidusskolās no 2004. gada 1. septembra tikai valsts valodā". (Šī norma, kā zināms, ir svītrotā no likuma 2004. gada sākumā.) Asociācija izstrādājusi arī citas prasības izglītības jomā. To skaitā ir:

- 1) prasība iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību minoritātes valodā;
- 2) prasība noteikt pašvaldībai tiesības (ja to pieprasa attiecīgās skolas padome un saskaņo ar Izglītības un zinātnes ministriju) apstiprināt mācību valodu skolā;
- 3) prasība izvēlēties skolas izglītības programmu, ievērojot skolēnu un viņu vecāku vēlēšanos, konkrētās skolas īpatnības un nodrošinājumu ar pedagogiem;
- 4) paredzēt IZM struktūrā Mazākumtautību izglītības departamentu.

Pēc ilggadējā asociācijas priekšsēdētāja I. Pimenova iniciatīvas pieņemts Memorands, kurā teikts, ka latviešu valodas prasme ir Latvijas neatviešu tikumiska norma.

Latvijas Krievu biedrību asociācija (LKBA)

Latvijas Krievu biedrību asociācija reģistrēta 1994. gadā. Pašlaik LKBA ietilpst 20 krievu sabiedriskās organizācijas. Tās sekretārs ir M. Gavrilovs. 1999. gadā asociācijā ietilpstošās sabiedriskās organizācijas nodibināja "Krievu nacionālo kultūras autonomiju" (KNKA). Līdz ar to KNKA noteica, ka Latvijas krievu identitāte aizsargājama ar kultūras au-

tonomijas mehānisma palīdzību. Krievu kultūras autonomijas statūti par šīs sabiedriskās organizācijas mērķi nosaka: "krievu iedzīvotāju kā Latvijas nacionālās minoritātes pašpārvaldes īstenošanu nacionālās kultūras autonomijas ietvaros." KNKA tuvākie uzdevumi šajā sakarībā ir:

- krievu nacionālās kultūras autonomijas veidošana, lai saglabātu kultūras, izglītības, dzīvesveida īpatnības, krievu tautas, kā arī citu Latvijas slāvu etnisko identitāti un nacionālo savdabību;

- krievu tautas kultūras vēsturiskā mantojuma izpēte un saglabāšana, krievu un pareizticības garīgo vērtību popularizēšana;

- krievu nacionālās kultūras saglabāšanā ieinteresēto juridisko un fizisko personu centienu koordinēšana;

- sadarbība ar latviešu tautu un citām Latvijas nacionalitātēm, lai risinātu krievu iedzīvotāju integrāciju Latvijas sabiedrībā.

LKBA uzskata, ka ir svarīgi, lai sabiedriskajā un politiskajā dzīvē Latvijas krievus pārstāvētu tikai tā organizācija, kura atklāti deklarējusi sevi par krievu/slāvu organizāciju.

LKBA valda uzskats, ka krievu identitātes saglabāšanai Latvijā nepieciešams dibināt krievu nacionālo skolu. LKBA ir pret nacionālo minoritāšu skolu pārveidošanu par skolām ar latviešu mācībvalodu, uzskatot, ka "pilnīgi pietiek ar kvalificētu latviešu valodas mācīšanu latviešu valodas stundās". Krievu nacionālā skola jāfinansē valstij un tai jāatrodas krievu sabiedrisko organizāciju aizgādībā.

M. Gavrilovs uzskata, ka krievu valodas saglabāšanai Latvijā radīti pieņemami apstākļi. Krievu valoda ir spējīga attīstīties krievu cilvēku privātajā un sabiedriskajā dzīvē, krievu nacionālajā skolā. Krievu valodas saglabāšanos Latvijā pozitīvi ietekmē Krievijas informācijas telpas tuvums.

LKBA pašlaik ir kritiski noskaņota pret politisko apvienību "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" un "Saskaņas Centrs" ietekmi Latvijas krievu sabiedrībā.

Latvijas Vecticībnieku biedrība (LVB)

Latvijas Vecticībnieku biedrība atjaunoja savu darbību 1994. gadā (1908. gadā bija nodibināta "Palīglabdarības, izglītošanas vecticībnieku biedrība Rīgas pilsētā"). LVB valdes priekšsēdētājs ir I. Ivanovs. LVB darbībā aktīvi piedalās apmēram 30 cilvēku. Latvijas vecticībnieku biedrības darbība aptver vairākas funkcijas: sociālo palīdzību, garīgo izglītošanu, analītisko un pētniecisko darbu un uzņēmējdarbību.

1999. gadā nodibināts žurnāls "Pomorskij vestņik". 1997. gadā LVB organizēja zinātnisku konferenci, veltītu I. Zavoloko 100. gadadienai. 2000. gadā Latvijas vecticībnieku biedrība organizēja zinātnisku pasākumu "Rīgas Grebenščikova vecticībnieku baznīcai 240 gadi". 2002. gadā tika izdots zinātnisks krājums "Russkije v Latvii. Iz istoriji i kuļturi staroverija". 2004. gadā organizēta starptautiska zinātniskā konference "Latvijas vecticība: vēsturiskā pieredze, kultūra un mūsdienų procesi sabiedrībā". 2006. gadā izdota grāmata "Starptautiskie Zavoloko lasījumi" (atbildīgais redaktors Arnolds Podmazovs).

Latvijas Vecticībnieku biedrība sadarbojas ar Latvijas Krievu kultūras biedrību, Rīgas Slāvu biedrību, Puškina biedrību, Krievu kopieni Latvijā. 1992. gadā LVB izveidoja fondu "Vedi", kuras galvenais mērķis ir veicināt humanitārus pētījumus un izglītošanas darbu. Fonda "Vedi" priekšsēdētājs ir I. Ivanovs.

* * *

Visām krievu sabiedriskajām organizācijām ir raksturīga tendence aktivizēt krievu iedzīvotāju etniskās identitātes saglabāšanu un pilnveidošanu sociālo izmaiņu procesā. Tomēr attieksme pret tādām vērtībām kā etniskās identitātes saglabāšana, pilsoniskās apziņas veidošana un sabiedrības integrācija dažādās krievu organizācijās ir atšķirīga.

Tāda vērtība kā pilsoniskās apziņas veidošana krievu biedrību darbībā izpaužas fragmentāri. Visspilgtāk tā iezīmējas LKMVSAA darbībā. Šī organizācija veicina Latvijas krievu etniskās identitātes saglabāšanu gan ar izglītošanas un kultūras, gan ar aktīvu darbību politiskās līdzdalības procesā. LKMVSAA ir ieguvusi atbalstu krievu minoritātes vidū. Šī organizācija sadarbojas arī ar Izglītības un zinātnes ministriju.

Citas krievu organizācijas – Latvijas Krievu kultūras biedrība, Latvijas Krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācija savas aktivitātes pārsvarā saista ar kultūras jomu. Tomēr arī šīm organizācijām ir izstrādāta un akcentēta pozīcija sakarā ar krievu mācībvalodu skolu turpmāko attīstību. Šīs organizācijas pauž viedokli, ka sabiedrības integrācija ir visu Latvijas sociālo un etnisko grupu mijiedarbības rezultāts. Līdz ar to šīm organizācijām raksturīga aktīva intelektuālā un pilsoniskā pozīcija "Sabiedrības integrācijas programmas" īstenošanas un sabiedrības integrācijas reālajā procesā.

Tādām organizācijām kā Latvijas Krievu kopiena un Latvijas Krievu biedrību asociācija ir raksturīga sadarbība ar politiskajām partijām un ap-

vienībām. Latvijas Krievu partijas ietekme jūtama arī Latvijas Krievu kopienu asociācijas, bet "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" – Latvijas Krievu kopienas darbībā. Neskatoties uz to, ka šīs organizācijas ir aktīvi pievērsušās krievu etnicitātes saglabāšanai un krievu kultūras attīstībai, tomēr Latvijas sabiedrības integrācijas vērtējumā un pilsoniskās apziņas interpretācijas jautājumos tās ir atkarīgas no politisko partiju pozīcijas.

Var paredzēt, ka krievu sabiedriskajām organizācijām izdosies pilnveidot krievu minoritātes pilsonisko apziņu, kā arī efektīvāk piedalīties Latvijas sabiedrības integrācijas procesā tādā gadījumā, ja šīs organizācijas spēs darboties autonomi no politiskajām partijām.

Krievu minoritātes politiskā apziņa un aktivitāte

Līdztekus darbībai nacionālajās kultūras biedrībās krievi piedalās arī valsts politiskajā dzīvē. Krievu politiskā darbība izpaudās jau atjaunotās neatkarīgās Latvijas pirmajā parlamentā – LR Augstākajā Padomē, kurā no 201 deputāta 43 bija krievi. Divi Augstākās Padomes krievu tautības deputāti – V. Dozorcevs, M. Stepičevs – bija Latvijas Tautas frontes frakcijā.

Taču Latvijas Republikas Augstākās Padomes krievu deputātu lielākā daļa nāca no Interfrontes un PSKP, kas cīnījās pret LR neatkarību (A. Aleksejevs, S. Zaļetajevs u. c.). Vēl parlamentā bija pārstāvēts Demokrātiskās iniciatīvas centrs (no krieviem tajā bija M. Gavrilovs).

5. Saeimas vēlēšanās 1993. gadā un 6. Saeimas vēlēšanās 1995. gadā salīdzinājumā ar Augstākās Padomes vēlēšanām krievu elektorāts (t. i., vēlētajū kopums) bija mainījies: valsts institūciju vēlēšanās varēja piedalīties tikai LR pilsoņi. Šajā situācijā ļoti samazinājās komunistisko un impērisko spēku ietekme, kas bija traucējusi krievu apvienoanos uz demokrātisko nacionālās kultūras principu pamata. Krievu vēlētaji bija sadalīti starp dažādiem politiskajiem spēkiem. Viena viņu daļa orientējās uz latviešu partijām (vispirms uz "Latvijas Ceļu"), kā arī uz nenacionālajām partijām (Tautas saskaņas partiju (TSP), Latvijas Sociālistisko partiju (LSP), "Līdztiesību" u. c.). Tautas saskaņas partija uzstājās par Latvijas pilsonības piešķiršanu visiem nelatviešiem, kas nodzīvojuši Latvijā ne mazāk par 10 gadiem, kā arī par LR pilsoņu un pastāvīgo iedzīvotāju tiesību atšķirību samazināšanu. "Līdztiesība" orientējās uz "nulles variantu" LR pilsonības piešķiršanā un uz Latvijas pārveidošanu par divkopienu valsti. 6. Saeimas vēlēšanās sevi pieteikusi Sociālistiskā partija aicināja piešķirt krievu valodai otras valsts valodas statusu tajos rajonos, kur vis-

maz viena ceturtdaļa iedzīvotāju uzskata krievu valodu par dzimto valodu. Tomēr TSP un kreiso ietekmei uz krievu vēlētajiem ir tendence samazināties. 5. Saeimā TSP izveidoja apvienību "Saskaņa Latvijai – atdzimšana tautsaimniecībai", kura ieguva 13 vietas, "Līdztiesība" – 7 vietas, bet 6. Saeimā TSP un LSP katrai bija tikai 6 vietas.

Bija mēģinājumi izveidot krievu partiju uz minoritātes nacionālā pamata. Piemēram, pirms 5. Saeimas vēlēšanām Demokrātiskās iniciatīvas centrs un Baltijas konstitucionālā partija izvirzīja Krievu nacionāli demokrātisko sarakstu. Šis politiskais spēks pretendēja uzstāties Latvijas krievu "nacionālās grupas" vārdā. "Krievu saraksts" tomēr pārkāpa nacionālās kultūras autonomijas ietvaru, propagandējot pāreju no Latvijā pastāvošās nacionālās valsts uz daudznacionālu valsti. Vēlēšanās šo sarakstu atbalstīja tikai 1,16% vēlētajū. Pirms 6. Saeimas vēlēšanām radās Krievu partija (vadītājs M. Gavrilovs), kas izvirzīja tēzi, ka valsts varas institūcijās krievu iedzīvotājus jāpārstāv tikai krievu politiķiem ("etniskās tīrības" princips). Arī šī partija savāca nelielu balsu skaitu – 1,2% un, tāpat kā "Krievu saraksts", nevarēja iekļūt parlamentā.

Pirms 7. Saeimas (1998–2002) vēlēšanām Tautas saskaņas partija, Latvijas Sociālistiskā partija un Kustība par sociālo taisnīgumu un līdztiesību dibināja bloku "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" (PCTVL). Blokam pievienojās arī Krievu partija. PCTVL ieguva 16 vietas 7. Saeimā. (TSP – 6, Līdztiesība – 5, LSP – 4, Krievu partija – 1). 2000. gadā Kustība par sociālo taisnīgumu un līdztiesību tika pārdēvēta par partiju "Līdztiesība" (vadītāji T. Ždanoka un V. Buzajevs). Bet Krievu partija 2001. gadā pirms pašvaldības vēlēšanām izstājās no apvienības.

8. Saeimā (2002–2006) "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" ieguva 25 mandātus (TSP – 12, LSP – 5, Līdztiesība – 8). Neskatoties uz labiem rezultātiem parlamenta vēlēšanās, PCTVL, tāpat kā iepriekšējā Saeimā, palika opozīcijā. 2003. gadā no apvienības izstājās TSP un LSP. Daži deputāti no PCTVL pievienojās TSP. Rezultātā PCTVL palika 6 deputāti.

9. Saeimā krievu vēlētajī pārsvarā balsoja par jauno politisko apvienību "Saskaņas centrs" (Jaunais centrs, TSP, LSP un Daugavpils pilsētas partija – vadītāji: N. Ušakovs, S. Dolgopolovs u.c.). SC ieguva 17 vietas. No PCTVL ievēlēti 6 deputāti. Šīs Saeimas vēlēšanu rezultāti liecināja par diviem procesiem krievu minoritātes politiskajā apziņā:

1. Nostiprinās tendence samazināt krievu kolektīvās identitātes politiskās pretenzijas, integrējoties nacionālajās politiskajās partijās: ievēlēts krievu deputāts no Zaļo un zemnieku savienības (Viktors Ščerbatihis), Krievu partijas iekļaušanās LPP un LPP Krievu centra izveide 2007. ga-

dā, dažu krievu sabiedrisko organizāciju sadarbība ar nacionālajām partijām utt. Tautas saskaņas partija 9. Saeimas vēlēšanās akcentēja savo orientāciju uz liberālajām vērtībām – uz "tautas un indivīda brīvību". Politiskā apvienība "Saskaņas centrs" negatīvi novērtē divkopies valsts izveidi Latvijā, orientējoties uz valsts un sabiedrības "modeļi, kas atspoguļo vēsturisko pieeju, valsts nepieciešamības un iespējas – daudz kultūru, tas ir, daudzveidību un abpusēju kultūru atvērtību, valodu un tradīcijas – vienotā kopienā". (Politiskā apvienība, 2006)

Šī tendence samazinās etniskās atšķirības Latvijas politikajā dzīvē un pozitīvi ietekmēs integrētās pilsoniskās sabiedrības funkcionēšanu.

2. Latvijas krievu vidē joprojām populāra ir ideja maksimāli saglabāt krievu kolektīvās identitātes izpausmes Latvijā, vispirms, plašas krievu valodas funkcijas pilsoniskajā sabiedrībā (uzņēmējdarbības vidē, izglītībā, neformālajos kontaktos utt.). Krievu vēlētaji uzskata par nepieciešamību oficiāli atzīt krievu valodas minoritātes statusu likumdošanā.

Abas politiskās apvienības – Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā un Saskaņas centrs – atklāti orientējas uz krievu minoritātes kolektīvās identitātes saglabāšanu. Šo mērķi PCTVL pamato ar savu priekšstatu par Latviju kā multikulturālu divkopies valsti un sabiedrību. PCTVL uzskata, ka "ir pienācis laiks atzīt faktu, ka Latvijā pastāv divas kopienas – latviešu vairākuma un krievvalodīgā mazākuma kopiena. Divu kopienu pastāvēšana Latvijas valstī nav ne pozitīva, ne negatīva parādība, bet gan objektīva realitāte". Tādēļ PCTVL uzskata par nepieciešamību piešķirt "pašvaldību līmenī oficiālu statusu krievu un latgaliešu valodām, kā arī citām minoritāšu valodām tajās pašvaldībās, kur šīs valodas ir dzimtās ne mazāk kā 20% iedzīvotāju; jānodrošina valsts finansējums izglītībai krievu valodā visās pakāpēs, līdz pat augstākai".

"Līdztiesība" – kā PCTVL kodols – uzskata, ka sabiedrības integrācijas politikas mērķis ir tāda politiskā nācija, kas sastāv no divām kopienām un minoritātēm. Šī partija savā 2003. gadā pieņemtajā programmā atklāti paziņoja par savu īpatnību – kā krievu kopienas partiju.

Priekšstati par krievu minoritātes kolektīvās identitātes saglabāšanas nepieciešamību Latvijas pilsoniskajā sabiedrībā ir tuvi arī politiskai apvienībai "Saskaņas centrs". SC iestājas par "atzinības paplašināšanu no valsts puses procesam, lai Latvijas sabiedrībā pastāvētu daudzas valodas un kultūras .. Par vienu valsts valodu un plašu mazākumtautību valodu izmantošanu, krievu valodas statusa nostiprināšanu likumdošanā, oficiāli atzīstot to kā lielākās minoritātes valodu". Šī politiskā apvienība prasa multikulturālismu atzīt par Latvijas izglītības sistēmas pamatu. SC uzstājas par "na-

cionālo minoritāšu izglītības sistēmas nostiprināšanu un attīstību". Šī minoritāšu izglītības sistēma saistīta ar skolēnu vecāku lomas palielināšanu mācību valodas izvēlē, kā arī "lēmumu pieņemšanā mazākumtautību bērnu izglītošanas jomā visos – skolu, pašvaldību un valsts – līmeņos".

Kā redzams, Latvijas sabiedrībā pastāv daudz krievu minoritātes sabiedriskās organizācijas, kā arī politiskās partijas, kuras orientējas uz šīs minoritātes interešu pārstāvēniecību. Cik lielā mērā šīs biedrības un partijas var uzskatīt par Latvijas pilsoniskās sabiedrības neatņemamu sastāvdaļu? Vairākas krievu minoritātes sabiedrisko organizāciju aktivitātes un politisko partiju programmu tēzes liecina par liberālo un demokrātisko vērtību pieņemšanu. Tāpēc no Latvijas pilsoniskās sabiedrības rāmjiem nevar izslēgt arī šīs krievu minoritātes sabiedriskās un politiskās aktivitātes. Tomēr ir aktuāls jautājums par idejiskām atšķirībām demokrātijas saprašanā starp latviešiem un krievu minoritātes liberāliem spēkiem. Krievu minoritāte atzīst par labāko multikulturālās demokrātijas modeli, to, kas ievēro etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes saglabāšanu. Latviešu liberāļi uzskata, ka Latvijas nacionālās valsts apstākļos labāk pastiprināt tieši liberālo demokrātiju, kas garantē etnisko minoritāšu identitātes saglabāšanu kā cilvēka individuālās tiesības.

Bet krievu etniskās minoritātes pilnvērtīga iekļaušanās Latvijas valsts un pilsoniskās sabiedrības dzīvē atkarīga ne tikai no šīs minoritātes subjektīvas gatavības pieņemt Latvijas tiesiskās un demokrātiskās nacionālās valsts vērtības. Ļoti svarīgi stiprināt demokrātiskās un liberālās vērtības visā Latvijas sabiedrībā, veicināt naturalizācijas procesu, aktīvi pretoties etniskajai diskriminācijai darba tirgū un ksenofobijai sabiedriskajā apziņā.

Etnoloģiskie pētījumi Latvijā par krievu etniskās minoritātes uzvedības īpatnībām

Latvijā uzkrāta diezgan liela pieredze, analizējot etnisko grupu un to savstarpējo attiecību īpatnības pēc 1991. gada jaunās vērtību sistēmas nostiprināšanās. Turklāt pēdējo piecu-sešu gadu pētījumi Latvijā atšķiras no 90. gadu pētījumiem tieši ar interesi par starpetnisko mijiedarbību un vispirms par attiecībām starp diviem lielākajiem etniskajiem kopumiem – latviešiem un krieviem. Arvien biežāk šādi pētījumi pāriet no uzskata, kas etniskumā saskata galvenokārt psiholoģisku parādību, pie tādas analīzes, kas skata to kā sistēmisku sociālu parādību, kura īstenojas etniskās uzvedības formā dažādās sabiedrības dzīves nozarēs.

Tā visvērienīgākajā 90. gadu otrās puses socioloģiskajā pētījumā "Ceļā uz pilsonisko sabiedrību", kas sagatavoja bāzi 2001. gadā pieņemtajai sabiedrības integrācijas programmai Latvijā, tika veikta "pilsoņu" un "nepilsoņu" uzskatu analīze bez norādes uz tautību. Etnoloģiskā problemātika bija skarta tikai fragmentāri. Konkrētus pētījumus interesēja atšķirības krievu un latviešu psiholoģiskajā pašnovērtējumā. Tika noskaidrota attieksme pret iespēju ieviest krievu valodu kā otru Latvijas valsts valodu un garantēt izglītības ieguvī krievu valodā, kā arī vērtējumi par nepieciešamību Latvijas iedzīvotājiem prast kā latviešu, tā arī krievu valodu. (Pētījumu un rīcības programma, 1998, 64., 108., 112., 120., 121. lpp.)

Jaunāko etnoloģisko pētījumu apskats, ar ko iepazīstina portāls <http://politika.lv>, liecina, ka pastāv šādas svarīgas idejas par krievu minoritātes īpatnībām Latvijas ekonomiskajā, sociāli politiskajā un garīgajā dzīvē:

1. Reprezentatīvais socioloģiskais 2005. gada pētījums "Šķiriskā pašidentifikācija Latvijā" nav atklājis būtiskas atšķirības etnisko grupu pārstāvju sociāli šķiriskajā pašidentifikācijā. Tā latviešu un krievu daļa, kuri identificējušies ar strādnieku šķiru, apmēram atbilst viņu īpatsvaram Latvijas sabiedrības etniskajā struktūrā: ar zemāko šķiru latvieši identificējušies retāk, bet krievi biežāk nekā viņu īpatsvars etniskajā struktūrā, bet ar vidusšķiru identificējušies lielāka latviešu un mazāka krievu daļa. Identifikācija ar augstāko šķiru biežāk sastopama krievu nekā latviešu vidū, turklāt kopējā pašidentifikācijā ar šo sociālo grupu visā aptaujā ir ārkārtīgi maza. Tādējādi šķiriskā pašidentifikācija krievu etniskajā grupā, salīdzinot ar latviešiem, mazākā mērā atbilst ekonomikas un sabiedriskās dzīves vismodernākajām tendencēm. (Šķiriskā pašidentifikācija..., 2005, 5.–6. lpp.)

2. Dažādos pētījumos minētie ekspertu uzskati liecina, ka krieviem vairāk attīstītas psiholoģiskās spējas adaptēties uzņēmējdarbībai nekā tās izpaužas latviešos. Pēc ekspertu domām, krievi labāk nekā latvieši adaptējas pārvērtībās, vairāk riskē, ir uzņēmīgāki, viņiem piemīt labāks pašnovērtējums un viņi nebaidās sākt karjeru no viszemākās pakāpes. Pētījumā "Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība" minētas ekspertu domas, ka "krievi ir mērķtiecīgāki, pēc dabas aktīvāki nekā latvieši, kuri turas pie šā darba". Pastāv arī etniskas atšķirības Latvijas uzņēmējdarbības kultūrā. Eksperti konstatē, ka krievu uzņēmēji, komplektējot darbaspēku, vairāk orientēti uz neformāliem kontaktiem, bet latviešu biznesmeņi – uz publiskiem konkursiem. Turklāt "krievu" uzņēmējdarbības vide ir noslēgtāka. (Zepa B. Sabiedrības integrācija...,

2004) Tomēr pētījumiem par etniskā aspekta klātbūtni Latvijas uzņēmējdarbībā nav sistēmisks raksturs un tie veikti, neizmantojot kvantitatīvās metodes. (Zepa, 2006, 143. lpp.)

3. Latvijas, Ungārijas un ASV autoru kolektīvs veicis vienu no ne daudzajiem pētījumiem par nevienlīdzību izglītības sfērā sociālā kapitāla sadalē starp krievu nacionālo minoritāti, no vienas puses, un latviešiem, lietuviešiem un igauņiem, no otras puses. Pētījuma autori uzskata, ka salīdzinājumā ar padomju periodu palielinājusies starpība starp krieviem un Baltijas valstu titulnāciju pārstāvjiem iegūtās izglītības līmenī. (Hazans, 2005)

4. Latvijas pētnieki uzskata, ka stratifikācijas piramīdas zīmējums tādā multikulturālā sabiedrībā kā Latvijā nevar neiegūt etniskas iezīmes. Vispirms tas atkarīgs no tā, cik vienādā mērā lielākās etniskās grupas – latvieši un krievi – izmanto tirgus ekonomikas un pilsoniskās sabiedrības iespējas, lai sociāli virzītos uz priekšu. Pētnieki konstatē, ka tieši Latvijas krievu zināmā daļā nereti sastopami pašsegregācijas elementi, kas kavē sociālo mobilitāti ekonomiskajā dzīvē. (Zepa B. Sabiedrības integrācija..., 2004, 42. lpp.) Pētījumā "Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits" parādīts, ka tajā Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju daļā, kuri nav valsts pilsoņi, skaidri jūtams motivācijas trūkums integrācijai. (Brands–Kehre, 2005, 24.–25. lpp.)

Ņemot vērā, ka Latvijas pilsoņu politisko un sociālo tiesību saturs ir plašāks nekā valsts iedzīvotāju nepilsoņu atbilstīgo tiesību saturs, šis sociālās grupas vidū zemāks ir arī sociālo pretenziju līmenis, kas rada apstākli, ka sociālās stratifikācijas zemākajos līmeņos viņu daļa ir lielāka salīdzinājumā ar latviešu daļu. Var pilnīgi piekrist T. Maršala domām, ka modernas tiesiskas un sociālas valsts apstākļos pilsonība kļūst par vissvarīgāko sociālās stratifikācijas pazīmi, kamēr agrāk tāda pazīme piemita sociāli šķiriskajai struktūrai. Tieši pilsonība garantē visu to pilsonisko, politisko un sociālo tiesību kompleksu, kas nodrošina cilvēkam sekmīgu socializāciju un sociālo mobilitāti modernā sabiedrībā. (Marshall, 1964, p. 11)

5. Pētījumā "Pilsoniskās sabiedrības veidošanās lielākajās Latvijas pilsētās un etniski neviendabīgajos rajonos" parādīta etniskās pašidentifikācijas aktualitātes atkarība no tādām pazīmēm kā etniskā piederība, dzīvesvieta un tiesiskais statuss Latvijā (pilsonis vai pastāvīgais iedzīvotājs, kam nav Latvijas pilsonības). Etniskā pašidentifikācija vissvarīgākā ir latviešiem – 65% no viņiem. Krievu respondentu vidū tās aktualitāti norādījuši 41%, bet citu tautību vidū – 24% aptaujāto. Krievu respondenti biežāk uzsvēruši pašu etniskās identitātes svarīgumu tieši tajās

dzīves vietās, kur ir visintensīvākā starpetniskā komunikācija, vispirms jau pilsētas vidē. Ne tik aktuāla etniskā identitāte ir Latgales krievu iedzīvotājiem, vecticībniekiem, kuri lielākoties ir Latvijas pilsoņi. No krievu iedzīvotājiem Liepājā etniskās identitātes svarīgo nozīmi norādījuši 71% respondentu, Jelgavā – 68%, Rīgas rajonā – 62%, kamēr etnisko identitāti neuzskata par svarīgu 85% Rēzeknes rajona, 76% Krāslavas rajona un 61% Ludzas rajona krievu respondentu.

Starp Latvijas krievu pilsoņiem savas etniskās identitātes aktualitāti uzsvēruši 31% respondentu, bet starp nepilsoņiem – 54%. Krievu bailes zaudēt iespējas attīstīt savu etnisko kultūru bijušas lielākas tajos Latvijas reģionos, kur radīta galvenā bāze krievu valodā notiekošai sociālās kultūras infrastruktūrai – privātās, arī augstākās, izglītības iestādes, lielāko krievu avīžu redakcijas, teātri, biznesa vide utt. Rīgas, Daugavpils un Jelgavas krievi par savas kultūras saglabāšanas iespējām bijuši kritiskāki nekā Ventspils, Rēzeknes pilsētas un rajona, Rīgas un Krāslavas rajona krievi. (Zepa, 2005, 40.–41. lpp.)

6. Sociālo un etnisko baiļu izplatības līmenis tieši ietekmē etniskajā apziņā uz grupas identitātes izpratni vērsto priekšstatu izplatības līmeni. Turklāt, jo augstāk etniskā grupa novērtē apdraudējumu pašas identitātei, jo biežāk tās apziņa arī aplūko sociālo īstenību no savas grupas identitātes redzējuma. Latvijas sabiedrībā latviešiem un krieviem baiļu jeb sociālā satraukuma līmenis par savas etniskās kolektīvās identitātes saglabāšanu ir dažāds, tāpēc arī latviešu un krievu kolektīvā apziņā pārstāvēti dažādā mērā ar grupas identitāti saistītie priekšstati.

Krievu apziņa salīdzinājumā ar latviešu apziņu ir vairāk ar grupas identitāti saistītas kategorizācijas caurstrāvota. 2004. gada pētījumā "Mediju kontentanalīze: neiecietības veicināšanas/mazināšanas aspekti" parādīts, ka starp četrām visas Latvijas dienas avīzēm (2 izdevumi latviešu, 2 – krievu valodā) tieši uz krievu izdevumu "Vesti segodņa" attiecas 42% materiālu, kuros ir informācija par Latvijas sabiedrības dažādajiem sociālo grupu veidiem. Visām sociālajām grupām – etniskajām, valodas, rasu, reliģiskajām un citām – veltīto materiālu liela daļa – 42% apgaismo etnisko grupu problemātiku. Krievu etniskās grupas stāvoklis apskatīts daudz biežāk nekā latviešu (508 gadījumi pret 359). Sevišķi liela atšķirība atklājas etnolingvistisko grupu – latviski runājošo un krieviski runājošo – aspektā: tās pieminētas 146 un 575 reizes. Pētījuma autori uzskata, ka cēlonība tam ir tā, ka tieši krievvalodīgā prese ieņēmusi aktīvu pozīciju nacionālo minoritāšu tiesību aizstāvībā izglītības sfērā, E. Repšes labējās valdības veiktās izglītības reformas kritikā. (Kruks ..., 2004)

7. Visbiežāk sastopamā tēma daudzajos etnolingvistikas un etnosocioloģijas pētījumos ir – krievu minoritātes, vispirms krievu jaunatnes, sociālā kompetence. Par nacionālo minoritāšu pārstāvju sociālās kompetences visnozīmīgāko rādītāju ekonomikas sfērā parasti tiek uzskatīta viņu lingvistiskā kompetence, latviešu valodas prasmes līmenis. Viens no pēdējiem šādiem pētījumiem "Nacionālo minoritāšu mazizglītotās jaunatnes integrācija darba tirgū" notika B. Zepas vadībā 2005. gadā. Pētījums noskaidroja nacionālo minoritāšu jauniešu iespējas atrast darbu atkarībā no viņu valsts valodas prasmes līmeņa. Tā 83% nacionālo minoritāšu jaunieši, kuri savu valsts valodas prasmes līmeni vērtē kā augstu, ir pārliecināti, ka spēs atrast darbu. Starp tiem jauniešiem, kuri uzskata savu valsts valodas prasmes līmeni par vidēju, šis īpatsvars ir 71%, bet starp tiem, kuri savu valsts valodas prasmes līmeni vērtē kā zemu, – 64%. (Zepa, 2006, 70. lpp.)

8. Viena no svarīgākajām īpatnībām krievu nacionālās minoritātes apziņas strukturējumā ir – attieksme pret vērtībām, kas Latvijā nostiprinājušās pēc 1991. gada, vispirms pret tādām pamatvērtībām kā attieksme pret Latvijas pilsonības institūtu, valsts valodas sociālo nozīmību, politiskās un sociālās līdzdalības līmeni, identifikācijas pakāpi ar Latviju un tās reģioniem utt. Pētnieki atklāj šo parādību pretrunīgās pusēs. Tā, no vienas puses, pētījumā "Pilsoniskās sabiedrības veidošanās Latvijas lielākajās pilsētās un etniski neviendabīgajos rajonos" norādīts, ka no 2000. gada nepilsoņos pieaugusi vēlme iegūt Latvijas pilsonību no 20% līdz 41%, turklāt trīs ceturdaļas nepilsoņu vēlas, lai viņu bērni būtu Latvijas pilsoņi. (Zepa, 2005, 15. lpp.) No otras puses, vērojama valsts valodas nozīmīguma pazemināšanās krievu iedzīvotāju apziņā. 1997. gadā 92% procenti krievu uzskatīja, ka visiem Latvijas iedzīvotājiem jāpārvalda valsts valoda, bet 2002. gadā šī daļa bija 84%. (Djačkova, 2003, 5. lpp.) Pētījumi apliecina, ka krievu vidū identifikācijas līmenis ar Latviju ir ievērojami zemāks par to, kāds tas ir latviešu vidū. (Zobena, 2004/2005, 26. lpp.)

9. Krievu apziņas strukturējumu ietekmē kā tieša komunikācija ar latviešiem individuālā līmenī, tā arī izveidojies priekšstats par krievu kolektīvās identitātes saglabāšanas garantijām Latvijā. Pētījumi uzsver, ka individuālo kontaktu līmenī starp krieviem un latviešiem praktiski nav etniskas distances vai arī tā ir minimāla. Pētījums "Priekšstati par etniskām attiecībām Latvijā" (2005) konstatē, ka latviešu un krievu savstarpējās darbībās kā latviešu, tā arī krievu vidū to daļa, kuri pozitīvi izturas pret pretējās puses pārstāvjiem, praktiski relatīvi ir vienāda – 59–60%. (Makarovs, 2005, 6. lpp.)

Taču kā krieviem, tā arī latviešiem kolektīvās identitātes saglabāšanas apdraudējuma izjūtas ir aktuālas. 2004. gada pētījuma "Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija" autori uzskata, ka krievi saskata kolektīvās identitātes apdraudējumu tādēļ, ka ir pieraduši "pie krievu valodas privileģētā statusa, kāds tas bija PSRS apstākļos". (Zepa B. Etniskā tolerance ..., 2004, 14., 28. lpp.) Pretējas ir krievu un latviešu domas jautājumā, cik Latvijas etnopolitika atbilst krievu minoritātes interesēm. 39,7% krievu un tikai 5,9% latviešu uzskata, ka Latvijā krievvalodīgo intereses tiek ievērotas mazāk nekā vajadzīgs. 46,3% latviešu un 9,9% krievu piekrituši apgalvojumam, ka "Latvijā pastāvošais krievu skaits apdraud latviešu valodu un kultūru". Arī jautājumā par krievu lojalitāti pret Latviju latviešu un krievu domas ir dalījušās: 69,6% krievu un 32,8% latviešu uzskata krievus par Latvijai lojāliem. Turklāt lielākā daļa aptaujāto latviešu ir pārliecināti, ka tieši viņi un nevis krievi labāk izprot demokrātijas principus (55,0% latviešu un 12,9% krievu). 36,1% latviešu un tikai 4,2% krievu domā, ka nākotnē valstij jāfinansē tikai skolas ar latviešu mācību valodu. (Makarovs, 2005, 9.–10., 14. lpp.)

2005. gada pētījums "Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risināšanas meklējumi" (vadītāja B. Zepa) atzīst, ka etnokonflikta pastāvēšanas cēlonis Latvijas sabiedrībā ir tieši visai sarežģītās starpetniskās attiecības grupu aģentu līmenī un nevis individuālā līmenī, kas arī rada "kolektīvas etniskās bailes". Par šāda etnokonflikta cēloņiem Latvijā pētījuma autori nosauc liela mēroga pārvērtības Latvijas sabiedrībā, kas arī noved pie etnisko grupu statusa maiņas, viņi min masu mediju lielo lomu, darbojoties dažādās informācijas telpās, kurās ir asimetriska etniskā stratifikācija, kas pieļauj latviešu skaitlisko dominēšanu valsts pārvaldē un izglītībā. (Zepa, 2005, 6., 10. lpp.)

10. Pētījums "Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība" profesores B. Zepas vadībā skāris krievu minoritātes etniskās uzvedības īpatnību svarīgu aspektu sfērā, kur likums neaizliedz funkcionēt arī citām valodām un ne tikai latviešu valodai. Pētījuma autori secina, ka uzņēmējdarbības sfērā notiek nacionālo minoritāšu etniska pašsegregācija. Turklāt par tādas pašsegregācijas cēloņiem pētījuma autori nosauc "valodu atšķirību, tradīcijas, saskarsmes līdzekļus". Autori uzskata, ka "etniskās grupas pašsegregācijas rezultātā notiek uzņēmējdarbības polarizācija pēc etniskās pazīmes, kas rada negatīvas sociālas sekas, piemēram, krievu valodas pašpietiekamība "krievu uzņēmumos nestimulē latviešu valodas apguvi". (Zepa. Sabiedrības integrācija ..., 2004, 42. lpp.)

11. Latvijas autoru pētījumos pastāvīgi tiek precizētas kategorijas, kuras lietojamas Latvijas krievu etniskās minoritātes sociālo īpatnību ana-

lītiskai aprakstīšanai. Kopumā šajā procesā notiek socioloģisko kategoriju loka paplašināšana aiz nepieciešamības atklāt krievu subjektuma galvenās īpatnības Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē. Tā E. Kļaves, I. Šūpules, B. Zepas 2004. gada pētījums "Divplūsmu skolu kā bilingvālās izglītības piemēra novērtējums" atzīst latviešu un krievu divplūsmu skolu pozitīvo raksturu, turklāt bilingvālā vide raksturota kā "kultūru daudzveidība". Autori neakcentē latviešu un krievu kultūru asimetriskumu krievu skolēnu bilingvālajā izglītībā. (Kļave, 2004, 29. lpp.)

Pētnieciskā diskursa kategorizāciju etnopolitikas sfērā ietekmē Latvijā publicētie šeit esošo Rietumu zinātnieku ekspertvērtējumi un rekomendācijas, kā arī intelīģences pārstāvju publikācijas, tiecoties saglabāt Latvijas kultūrā krievu segmentu. Pētījums "Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiska ekspertīze", kas publicēts 2002. gadā, apskata bilingvālās izglītības vērtību nacionālajām minoritātēm tikai kultūras dialoga kontekstā, kas paredz visu pušu aktīvu piedalīšanos izglītības procesā. (Dedze, 2002, 66.–67., 82. lpp.)

Pēc B. Zeļcermana un N. Rogaļevas domām, valsts etnopolitikas neveiksmes izglītības sfērā tieši izriet no dialoga trūkuma ar krievu nacionālo minoritāti, kad "izglītības procesa potenciālo subjektu daļa nav kļuvusi par tā reālo subjektu". (Zeļcermans, 2001, 80. lpp.)

M. Golubevas pētījumā "Valodu izmantošanas proporcijas nacionālo minoritāšu skolās pēc 2004. gada" atzīta nepieciešamība zinātniski izpētīt etnopolitikas veidotāju un izglītības īstenotāju, kā arī šīs politikas oponentu argumentus. (Golubeva, 2004, 4. lpp.)

Kā redzams, Latvijas zinātnieki veikuši daudzus pētījumus par krievu minoritātes apziņas un uzvedības dažādām izpausmēm. Svarīgi, ka šajos socioloģiskajos un politoloģiskajos pētījumos krievu minoritātes analīze tiek veikta salīdzinoši ar latviešu un etnisko minoritāšu apziņas un uzvedības analīzi.

Literatūra

Apine I., Volkovs V. Slāvi Latvijā: Etniskās vēstures apcerējums. – Rīga, 1998.

Brands–Kehre I., Pūce I. Politiskā nācija un pilsonība // *Cik demokrātiska ir Latvija*. Demokrātijas audits. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005.

Dedze J. (red.) Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze. Rakstu krājums. – Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, 2002.

Djačkova S. Latviešu valodas zināšanas un sabiedrības integrācija. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2003.

Golubeva M. Valodu lietojuma proporcija mazākumtautību vidusskolās pēc 2004. gada 1. septembra: skolu sagatavotības kritēriji. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004.

Hazans M., Rastrigina O., Trapezņikova J. Family background and schooling outcomes before and during the transition: evidence from the Baltic countries. – <http://www.politika.lv>, 2005.

Kļave E., Šūpule I., Zepa B. Divplūsmu skolas kā bilingvālās izglītības piemēra novērtējums. Izglītības reformas Latvijas sabiedrības integrācijai un labklājībai. Pārskats par izglītību 2003/2004. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004.

Kruks S. Mediju kontentanalīze: neiecietības veicināšanas/mazināšanas aspekti. – <http://www.politika.lv>, 2004.

Krūmiņa J. Krievu sabiedrība un politisko partiju veidošanās process Latvijā 1905.–1907. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994, Nr. 2.

Makarovs V., Strode J. Uzskati par starptautiskajām attiecībām Latvijā 2005 g. augusts. (2005) – Rīga: KDS. – <http://www.dialogi.lv>

Marshall T. H. Citizenship and Social Class. – Doubleday, New York, 1964.

Neiburgs U. Latvijas krievi Hitlera pusē. – <http://vip.lanet.lv>, 2006.

Pētījumu un rīcības programma "Ceļā uz pilsonisko sabiedrību. Atskaite. 1. un 2. posma rezultāti". – Rīga: Baltijas Datu Nams, 1998.

Politiskā apvienība "Saskaņas centrs". Kultūras un valodas daudzveidība (2006). – <http://www.saskanascents.lv>

Šķiriskā pašidentifikācija Latvijā. Pētījuma grafiskā atskaite. – Rīga: Marketing. – <http://www.politika.lv>, 2005.

Volkovs V. Krievi Latvijā. – Rīga, 1996.

Zelčermans B., Rogaļeva N. Mazākumtautību politika Latvijā: kas un kā to nosaka? // Catlaks G., Dedze I., Heinemanis S., Krēsliņš K. (red.) Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību. Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā. – Rīga: Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2001.

Zepa B. (red.) Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. – Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. – <http://www.politika.lv>, 2004.

Zepa B. (red.) Sabiedrības integrācija un uzņēmējdarbība: etniskais aspekts. – Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. – <http://www.politika.lv>, 2004.

Zepa B. Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma mek-

lējumi. – Rīga: Baltijas Sociālo Zinātņu institūts. – <http://www.politika.lv>, 2005.

Zepa B., Šūpule I., Tomšone J., Krastiņa L. Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū. – Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. – <http://www.politika.lv>, 2006.

Zobena A. (red.) Latvia. Human Development Report. Human Capability in the Regions. – Rīga: LU ASPRI, 2004/2005.

Абызов Ю. (сост.) От Лифляндии – к Латвии. Прибалтика русскими глазами. – Рига, 1993.

Абызов Ю. Не стыдно и оглянуться. – Рига: Даугава, 2002

Заварина А. Русское население Восточной Латвии во второй половине XIX – начале XX века. – Рига, 1986.

Иванов И. (сост.) Русские в Латвии. История и современность. Выпуск III. – Рига, 1997.

Наша газета. – <http://forum.nasha.lv>, 2007.

Погодин М. Остзейский вопрос. – Москва, 1869.

Рассказы о прошлом в Риге. – Рижский Вестник, 1907, 17 октября.

Чуянова Э. Русских быют – они крепчают. – <http://www.lruo.lv>, 2005.

VĀCIEŠI LATVIJĀ

Livonijas vācieši

Vāciešu ierašanās Latvijā pirmoreiz datēta ar 1180. gadu, kad kopā ar tirgotājiem – tālbraucējiem Daugavas grīvā ieradās mūks Meinards, Zēgelbergas klostera (Holšteinā) kanoniķis. Iespējams, ka citi tālirtgotāji no Lībekas un Visbijas (Zviedrijā) ieradās šeit jau agrāk, bet uz īsu laiku. Meinards palika, sludināja kristīgo ticību, viņa vadībā tika nodibināta paliekoša vācu kolonija, kas uzcēla Iksšķiles mūra pili. 1186. gadā Brēmenes arhibīskaps iecēla viņu par Līvzemes bīskapu. Tā sākās vāciešu ieplūšana, sākumā mierīga, bet pēc Meinarda nāves, saduroties ar lībiešu un senlatviešu pretestību, – vardarbīga. Lībieša Imanta (Imauta) šķēps gan nogalināja nākamo bīskapu Bertoldu, taču viņa pēctecis Brēmenes arhibīskapa brāļadēls Alberts Buksevēdens jau sauca uz Baltiju krustnešus. 1200. gada vasarā Daugavā iepeldēja 23 vācu kuģi ar 500 karotājiem un tirgotājiem. 1201. gadā sāka celt Rīgas pilsētu ar nocietinātu pili. Cēlēji bija vācu amatnieki, kuri ieradās šeit kopā ar savām ģimenēm. Viņi uzcēla 60 pilis.

400–450 vācu, galvenokārt no Vestfāles, bruņinieki un vairāk nekā 2 tūkstoši karakalpu ielauzās līvu un senlatvju novados. Viņu apbruņojums bija daudz pārāks par iezemiešu šķēpiem un ozolvālēm. Turklāt latviešu ciltis šķēlās savstarpējos konfliktos, bieži karoja pret lietuvjiem un igauņiem. Kad lietuvieši un senlatvieši apvienojās, krusteņi cieta sakāves, kaujā pie Saules krita 50 bruņinieki, Zobenbrāļu ordeņa mestrs un simtiem karakalpu. Agresiju turpināja Vācu ordenis (Prūsijā), ņemot Baltijas iekarošanu savā pārziņā. Izveidojās tā atzars – Livonijas ordenis, kura vadonis – mestrs sākumā atradās Rīgas, vēlāk – Siguldas pili. Senlatviešu zemes soli pa solim līdz 1290. gadam nonāca krustnešu varā. Uzvarētāji nodibināja savu valstiskumu – Livonijas konfederāciju, kurā bija piecas valstis, no tām Latvijas teritorijā – trīs: Ordeņa valsts, Rīgas brīvpilsēta un Kurzemes bīskapa valsts. Noteicošā, valdošā loma bija vācu bruņiniekiem un garīdzniekiem, bet saimnieciski – vācu tirgotājiem, kas te attīstīja plašu tirdzniecību ar Krievijas kņazistēm, ar Lielo Novgorodu, ar Lietuvu. Livonija bija vācu tranzītzone, formāli saistīta ar viduslaiku gigantu – vācu Svētās Romas impēriju, kur pirmā persona bija vācu ķeizars. Vācu uzceltās Baltijas pilsētas – tirdzniecības centri – iestājās Hanzas savienībā, kurai līdz 16. gadsimtam bija valdošā loma Baltijas jūrā.

Pēc zinātniskas aplēses 13. gadsimta beigās Livonijas latviešu daļā dzīvoja ap 160 tūkstoši senlatvji, 20 tūkstoši lībieši un 15 tūkstoši vācieši, kas apmetās pilsētās un pilīs. Aritmētiski viņi bija mazākumā, tomēr nebija minoritāte. Valdošā etniskā grupa politiski vienmēr ir majoritāte. Tā iesaistīja Livoniju Eiropas procesos, izveidoja robežu ar krievu un lietuvju zemēm, kas tolaik bija arī kristīgās Eiropas rietumu robeža. Vācieši iedibināja Baltijā eiropieisku amatniecību un būvniecību, atvēra pirmās skolas, radīja izglītotu ārstniecību, ievēda pirmās grāmatas.

Vācu iekarotāji ieviesa Latvijā feodālās attiecības. No vācu bīskapiju un Ordeņa vasaļiem, kuru pārvaldībā nodeva nodokļu vākšanu un zemnieku klausu organizēšanu, izauga Livonijas vācu muižniecība: ierēdņi, karakalpi, tirgotāji, kuriem deva lēņos zināmu aprūpes teritoriju. Šie pārvaldnieki pakāpeniski kļuva par zemes īpašniekiem, cēla savas muižu un piļu ēkas. Visbagātākā kļuva Tīzenhauzenu dzimta, kurai piederēja vairāk nekā 10 muižas. Muižnieku uzdevums bija dot Livonijas kara spēkam bruņās tērptus jātniekus, tādēļ 15. gadsimtā viņu kopumu sāka dēvēt par "jauno bruņniecību", salīdzinot ar "vecu", Ordeņa bruņniecību, kuras vīri piederēja garīdznieku kārtai, nedrīkstēja iegūt īpašumu un precēties, radīt mantīniekus. Kad šāds bruņinieks nomira, viņu aizstāja jauns ieceļotājs no Vācijas. Livonijas "jaunajā", sekulārajā (laicīgajā) bruņniecībā ienāca arī ievērojams skaits lībiešu un latviešu bajāru, kuri, apprecoties ar vācietēm, deva vācu kārtai veselīgu papildinājumu. Vispār Livonijas vāciešu demogrāfiskā aina nebija apmierinoša, tādēļ arvien bija gaidīti jauni ieceļotāji. Viņu lielākā daļa bija vīrieši, kas šeit apprecēja vācu atraitnes vai arī latvietes. Tā tika saglabāta vācu nākamība.

Livonijas vāciešu valstisko spēku vājināja nemitīgās savstarpējās ķildas, kuras vairākkārt pārauga vācu pilsoņu karos. Jau 1297. gadā sākās karš starp Livonijas Ordeni un Rīgu, kas beidzās tikai 1330. gadā, kad Livonijas metropole atzina Ordeņa virskundzību, Rīgas pili palika tā bruņinieku garnizons. Taču konfrontācija vācu starpā turpinājās. 15. gadsimtā Rīga uzņēma latviešu zemnieku bēgļus, kas bija aizbēguši no Ordeņa muižām, un atteicās viņus izdot. Tā bija arī sava veida humanitāte. Rīgā tolaik ap 1/3 iedzīvotāju bija latvieši un lībieši. Tiesa – viņus neuzņēma vācu ģildēs un cunftēs un viņiem nedeva pilsoņu tiesības. Tās bija tikai vāciešiem.

Livonijas valstis saliedējās 15. gadsimta beigās, kad draudēja Maskavas lielkņazistes karaspēka iebrukums. Par aizsardzības virsvadoni tika atzīts ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs, ieceļojis bruņinieks no Vestfāles. Viņš bija izcils karavadonis, administrators, politiķis un diplomāts,

prata rast kontaktu arī ar latviešiem, iesaistot viņu brīvzemniekus un to kņiņus Livonijas karaspēkā.

1501.–1503. gadā Pletenberga vadītā Ordeņa armija, kas sastāvēja no vāciešiem, latviešiem un igauņiem (kopā 5–6 tūkstoši kaujas vienībās), uzvarēja karā pret uzbrūkošo Maskaviju un Pleskavas kņazisti. Tas deva Livonijai 50 miera gadus. Pletenbergs valdīja līdz savai nāvei 1535. gadā, kad mira 85 gadu vecumā. Livonija tad bija sasniegusi savas attīstības augstāko pakāpi. Pieauga ražība gan muižnieku, gan zemnieku tīrumos, palielinājās tirdzniecības apjoms, auga linu, vaska un kokmateriālu eksports. Rīgā piestāja simtiem kuģu no Rietumeiropas.

Tas bija arī Livonijas vācu sabiedrības garīgās reformācijas laiks, kad te strauji izplatījās Mārtaņa Lutera mācība. Šeit pirmo reizi Eiropā lejasvācu valodā izskanēja Lutera reformācijas himna "Dievs kungs ir mūsu stiprā pils", kuru pārtulkoja arī latviešu valodā. 1554. gadā Livonijas muižnieku parlaments – landtāgs Valmierā deklarēja kristiešu konfesiju ticības brīvību.

Tāču bija arī negatīvas parādības. Ordeņa un bīskapiju elites iegrīma laiskā un bagātā dzīvē, ko piepildīja izpriecas, masveida apdzēršanās. Strauji palielinājās krogu skaits. Valsts nerūpējās par savas zemes aizsardzības nodrošināšanu: netika izveidota spēcīga artilērija, paļāvās uz esošās bruņinieku kavalērijas spēku, bet tas saruka, jo valsts nedeķa līdzekļus apmācītu kara algotņu ievēšanai no Vācijas. Latviešu zemniekiem aizliedza turēt mājās ieročus, tādēļ izjuka zemessardze.

Šāda politika un bezrūpība noveda Livoniju līdz katastrofai. 1558. gadā, beidzoties temporālam (pagaidu) mieram, Maskavas cara Ivana Bargā karaspēks atsāka karu, pilsētas un pilis krita cita pēc citas un 1560. gada 2. augustā krievu karapulki galīgi sagrāva Ordeņa spēkus kaujā pie Ērgemes. Daudzi tūkstoši vāci un latvieši gāja bojā, vairākus tūkstošus vāciešu aizdzina gūstā uz Maskavu, piespieda tur strādāt cara labā un mācīt krieviem dažādus amatus.

Livonija sabruka. Ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers 1561. gada 28. novembrī Viļņā parakstīja līgumu par Livonijas zemju nodošanu Polijas un Lietuvas kopvalstij – Žečpospolitai. Šī valsts pārņēma Baltijas aizsargāšanu, piespieda Maskavijas armiju atkāpties. Lai atrietos par to, 1578. gadā pēc Ivana Bargā pavēles vairāki simti Livonijas vāciešu Maskavā tika nogalināti. 1582. gadā Krievijas cariste bija spiesta noslēgt mieru, atsakoties no Livonijas mantojuma iegūšanas. Maskavā esošiem Vidzemes vācu ķilniekiem atļāva atgriezties dzimtenē. Tomēr vairāki simti vāciešu palika tur un uzcēla Maskavas priekšpilsētu – Vācu slobodu. Vi-

ņu amatniecības ražojumi guva plašu noietu Krievzemē. Arī cari to respektēja, un sloboda kļuva par Pētera I reformu pirmo atbalstu.

Polijas un Zviedrijas varā

Polijas karalis Zigismunds Augusts 1561. gada 28. novembrī līgumā ar vācu muižniecību apsolīja, ka paturēs spēkā tos Livonijas likumus, kuri nodrošina vācu privilēģijas Baltijā, kā arī respektēs konfesiju brīvību un vietējā pārvaldē cels vācu cilmes ļaudis. Vidzemi un Latgali iekļāva apvienotajā Pārdaugavas hercogistē. Taču karaļa solījumi netika pildīti. Faktiski pārvaldi īstenoja no Polijas un Lietuvas atsūtītie ierēdņi – katoļi, kuri neieredzēja vācu luterāņus. Par hercogistes galvenajiem administratoriem iecēla lietuviešu un poļu augstmaņus. Ierēdniecības lielākā daļa vācu valodu neprata, tādēļ runāja lauzītā latīņu valodā, ko savukārt nezināja vācu vairākums. Pārvaldē tika ieviesti tulki.

Rīgas vācu birģeļi padevās Polijas nākamajam karalim Stefanam Batorijam tikai pēc ilgās pielūšanās – 1582. gadā, kad valdnieks deva pilsētai 58 rakstiskus solījumus, arī monopoltiesības tālirdzniecībai pa Daugavu. Taču rīdzinieki tika piekrāpti. No Varšavas un Viļņas uz pilsētu sūtīja desmitiem kontrolieru, kurus nācās nepārtraukti apdāvināt. Jēkaba baznīcu karalis atdeva katoļiem un Marijas Magdalēnas klosteri – jezuītiem. Stefana Batorija 1584. gada oktobra rīkojums par Gregora kalendāra ieviešanu, pabīdot laika skaitīšanu 10 dienas uz priekšu, radīja luterisko rīdzinieku sacelšanos. To vadīja advokāts Mārtiņš Gīze, tirgotājs Hanss Brinkens, kannu lējējs Hanss Zengeizens u.c. Pilsētas pārvaldi pārņēma 16 dumpinieku padome. Polijas aģentus un piekritējus izraidīja no Rīgas vai sodīja ar nāvi. Tā bija Rīgas vāciešu – luterāņu revolūcija, kurā iesaistījās arī pilsētā dzīvojošie latvieši: Rīga toreiz bija 200 gadus priekšā pārējai Eiropai. Tikai 1589. gadā ar Rīgas Rātes vācu kolaborantu piepalīdzību pilsētā ienāca poļu karaspēks. Gīzem un Brinkenam bendes nocirta galvu.

Vidzemes muižniecība glēvi padevās Polijas un Lietuvas varai un norija savas "atbīdīšanas krupi". Muižnieki sāka mācīties poļu valodu. Latgalē 17.–18. gadsimtā notika vācu muižniecības pārpoļošanās, atgriešanās katoļu konfesijā. Kādēļ gan ne, ja 1597. gadā Varšavā izdots likumkopojums apstiprināja visu zemnieku dzimtu piederību vācu muižām un pakļautību vācu bruņniecībai.

Polijas vasaļvalstī Kurzemes hercogistē, kuras pirmais valdnieks bija pēdējais Ordeņa mestrs Ketlers, vācu muižniecība bija visvarena un bieži nepakļāvās ne tikai hercoga, bet arī Polijas karaļa dekrētiem. Savās mui-

žās vācu baroni uzvedās kā pašvaldnieki. Sākotnēji viņu iedzīve nespīdēja: ēkas cēla ar niedru vai salmu jumtiem, maltīti viņi ēda kopā ar muižas vācu brīvajiem kalpiem, kuru saradās arvien vairāk. Viņi nāca no Vācijas, īpaši daudzi Trīsdesmitgadu kara laikā (1618–1648), kad šeit atrada sev juntu un galdu. (Vācijā visa viņu iedzīve bija gājusi bojā.) Kurzemē tos pieņēma par sulaiņiem, sētas kopējiem, skrīveriem, pārraugiem, muižas amatniekiem.

18. gadsimtā, kad muižnieki centās atdarināt Rietumeiropas dzīvesveidu, Kurzemes muižu ēkas pārbūvēja pēc franču parauga, uz galda parādījās porcelāna trauki, viņi ģērbās pēc jaunās modes – samta kamzoļos un zīda kleitās. Taču viņi bija mazizglītoti. Turklāt gandrīz visi viņi iekrita parādos.

Toties starp Kurzemes (Kurzemes un Zemgales) vācu hercogiem bija izcilas personas. Slavu guva Jēkabs Ketlers, kas valdīja 1642.–1682. gadā, viņš bija mācījies Rostokas un Leipcigas universitātē, iepazinis Holandi, Angliju un Franciju, viņš mērķtiecīgi vadīja Kurzemes tālaika modernizāciju. Izveidojās rūpniecība, kuģu būve, smalkamatniecība. Kurzemes 60 tirdzniecības un 59 karakuģi bija redzami daudzās jūrās. Kolonijas Gambijā un Tobago deva aizjūras garšvielas. Arī daudzi latvieši guva iespēju iemācīties amatus. Taču militāri hercogiste bija vāja un tas noteica tās traģisko likteni. Zviedru–poļu un Ziemeļu kara laikā sveši karapulki pārstaigāja hercogisti, laupot un postot.

No šīs sagrāves Kurzeme atlaba tikai hercogienes Annas Joanovnas valdīšanas gados 18. gadsimtā, kad pārvaldi ietekmēja galmakunga, bijušā leitnanta Ernesta Bīrona un ebreju finansista Levija Lipmana rosīgā darbība. Bīrons 1737. gadā kļuva par hercogu, 1740. gadā Pēterburgā tika arestēts, ķeizarienes Katrīnas II apžēlots, 1763. gadā atkal nāca tronī. Viņa galvenie pieminekļi ir Rastrelli projektētās hercoga pils Jelgavā un Rundālē.

18. gadsimtā Kurzemē iecēloja un palika daudzi Vācijas valstu pavalstnieki, to vidū akadēmiski izglītoti cilvēki. Jelgavā tika izdotas pasaulslavenā filozofa I. Kanta grāmatas. Pēdējā hercoga Pētera Bīrona lepnums bija viņa vārdā nosauktā akadēmija, kuru cerēja pārveidot par pirmo augstskolu Latvijā. Pētera valdīšanas mierīgo gaitu pārtrauca Lielās Franču revolūcijas ideju un Tadeuša Kostjuško sacelšanās ietekme. 1790. gadā Jelgavā nodibinājās vācu sīkīpašnieku "Pilsoņu savienība", kuras radikālo flangu vadīja Šverīnē dzimušais un Jēnā studējušais advokāts Vilhelms Kēnemanis. Viņa vadībā 1792. gadā sākās nemieri, kuros piedalījās ap 1000 pilsētnieku. Viņu dumpīgo demonstrāciju pie Jelgavas pils tik tik-

ko apspieda ar artilērijas uguni, nogalinot 14 nemierniekus. Bailēs no revolūcijas Kurzemes muižnieku landtāgs lūdza Katrīnu II pievienot hercogisti Krievijas impērijai, tas arī notika 1795. gada pavasarī. Pēterim Bīronam izmaksāja atkāpšanās sāpju naudu, Kurzeme un Zemgale kļuva par guberņu.

Zviedru laiki (1621–1710) attiecās tikai uz Vidzemi un Rīgu. Luterīgā Zviedrija deva iespēju vācu ļaudīm uzticīgi kalpot zviedru karaļa namam, gūstot no tā sev mantisku un garīgu labumu. Sevišķi nozīmīgas bija Gustava II Ādolda Rīgai dāvatās privilēģijas, tranzītirdniecības monopols, kas deva lielu peļņu. Tās "lauvas tiesu" saņēma Lielajā ģildē apvienotie 400 vācu tirgotāji. Bagātākajam no tiem M. Dannenšternam piederēja 10 kuģi, bet viņa lepna nams pie Daugavas, tāpat kā rātskunga J. Reiterna nams Mārstaļu ielā bija pilsētas pārticības simboli. Eksports tolaik pārsniedza importu proporcijā 2:1 un ārzemju tirgoņiem starpību nācās segt skaidrā naudā vai ar dārgakmeņiem. Naudu veda maisos, no Amsterdamas – kuģos, no Dancīgas – ar pajūgiem: katru gadu ap 2000 maisu. (Feodālā Rīga, 215. lpp.) Pilsētā un tuvējās muižās 17. gadsimtā tika uzceltas pirmās manufaktūras: Niderhofa kokzāģētava, Rādemahera dzelzs manufaktūra Salaspilī, kuģu būvētava u.c. Tā veidojās Rīgas vācu uzņēmējdarbība.

Vācu muižniecība nesaņēma tādu Zviedrijas labvēlību. Bijušās Ordeņa zemes pārgāja zviedru kroņa īpašumā, tās izdalīja Zviedrijas armijas virsniekiem, galvenokārt vietējiem vāciešiem, bet lielākās platības – 16 zviedru pulkvežiem. Izveidojās ar Zviedriju saistītas muižniecības slānis.

17. gadsimta sākumā – pēc 60 karu gadiem vācu skaits Vidzemē sārūka uz pusi. Robu ātri aizpildīja no Saksijas, Brandenburgas un Austrumprūsijas ienākušie vācieši. Sakarā ar to notika vācu valodas dialekta pārmaiņa, pārejot no agrāk lietotās lejasvācu izloksnes uz augšvācu runu.

Vecā vācu muižniecība bija neapmierināta ar savu politisko nobīdīšanu malā un izveidoja pret Zviedriju vērstu opozīciju. Stokholmas birokrātija un Zviedrijas parlaments – Riksdags 1680. gadā deva prettriecienus, pieņemot likumu par to muižu pāreju kroņa īpašumā, kuras muižnieki bija piesavinājušies 16. gadsimta karu un citos juku laikos vai par kurām viņi nevarēja dokumentāli pierādīt savas likumīgās īpašnieka tiesības. Vidzemē tā atsavināja 5/6 no vācu muižu zemēm, labākā gadījumā muižnieks palika par pārvaldnieku. Lai glābtu savu kārtu, vecā muižniecība organizēja savvērestību nolūkā atdalīt Vidzemi no Zviedrijas un pakļauties kādai citai ārvalstij. Savvērnieku vadonis grāfs Johans Patkuls apelēja gan pie Polijas, gan Krievijas valdības. Viņa intrigas veicināja

Ziemeļu kara (1700.–1721.) izcelšanos. Taču Patkulam sekoja tikai daļa no Vidzemes vācu muižniecības. Lielais vairums palika uzticīgs karalim Kārlim XII. 3/5 Zviedrijas armijas virsnieku nāca no Baltijas vācu ģimenēm. Tizenhauzenu dzimta deva karalim Kārlim XII 31 virsnieku, Brimmeri – 27, Pāleni – 24, pat no Patkuļu dzimtas tika doti 17 virsnieki. Pašu Patkuli zviedri notvēra Polijā un sodīja ar nāvi, uz moku rata saraustot viņu gabalos.

Daudziem Vidzemes vāciešiem Zviedrija bija tuvāka nekā Pētera I Krievija, viņi vēlējās palikt saistībā ar Ziemeļeiropu.

Krievijas impērijas kalpībā

1710. gadā Krievijas armija pabeidza Vidzemes iekarošanu. Padevusies Rīga un Vidzemes bruņniecība noslēdza kapitulācijas līgumu ar ģenerālfeldmaršalu Borisu Šeremetjevu.* Tajā vācu elitei tika garantētas tiesības veidot savu Baltijas pašpārvaldi ar vācu valodas oficiālu lietojumu. Latviešu un igauņu zemnieki tika pilnīgi pakļauti vācu noteiktai feodālai kārtībai. Tāda virsvara pār Baltijas pamatiedzīvotājiem viņiem bija tikai Livonijas laikos. Turklāt zemnieku nodevas un klaušas tika ievērojami palielinātas un muižnieki drikstēja pārvietot zemniekus pēc savas iegribas. Tādēļ 18. gadsimta feodālismu Vidzemē salīdzināja ar verdzību.

Cars Pēteris I apstiprināja vācu autonomiju un izrādīja Vidzemes vāciešiem vislielāko labvēlību. Viņi saņēma uzaicinājumu iestāties Krievijas valsts dienestā un armijā, sniedzot viņiem plašas karjeras iespējas. 95% no zviedru laikā pārkroņotām muižām 18. gadsimtā pakāpeniski atdeva muižnieku īpašumā.

Daudzas vācu baronu ģimenes pārcēlās uz dzīvi Pēterburgā un savās muižās ieradās reti, atstājot tās pārvaldnieku ziņā. Muižniekiem nu bija ietekmīgi radi ķeizara galmā un Krievijas valdībā. Bīskapa Alberta pēctecis ģenerālfeldmaršals Buksevēdens 18. gadsimta beigās kļuva par Krievijas karaspēka virspavēlnieku karā ar Zviedriju, iekaroja Somiju. Viņš sevišķi izcēlās ar bardzību un nežēlību. Pilnīgs pretstats bija Vidzemes muižnieks ģenerālis, vēlāk ģenerālfeldmaršals Barklajs de Tolli, kas ar diplomātisku, tolerantu attieksmi panāca somu virsnieku lielākās daļas pāriešanu Krievijas dienestā. Viņa veikumam bija paliekoša vēsturiska nozīme.

* Viņa pēctecis grāfs Pēteris Šeremetjevs (dzīvo Francijā) mūsu dienās ir Eiropas Savienības krievu kopienu asociācijas priekšsēdētājs. Faktiski Asociāciju vada Tatjana Ždanoka un viņas domubiedri.

18. gadsimta sākumā vācu iedzīvotāju skaits Vidzemē kara un epidēmiju dēļ atkal saruka uz pusi. Taču dažu desmitu gadu laikā ieceļotāji no Vācijas to gandrīz trīskāršoja, gadsimta beigās Rīgā un Vidzemē atradās vairāk nekā 40 tūkstoši vācu cilmes ļaudis. Starp jaunpienācējiem bija samērā daudzi izglītoti cilvēki. No viņu vidus nāca izcili apgaismotāji, kuri prasīja dzimtbūšanas atcelšanu, humānu attieksmi pret latviešiem un igauņiem, viņu izglītošanas veicināšanu. To izteica Daksenhauzenā (pie Koblenčas) dzimušais filologs, Rīgas Domskolas vadītājs Kārlis Snells (1753–1806), Getingenes Universitātes absolvents teologs Heinrihs Janaus (1753–1821) un citi progresīvi domātāji, kas strādāja Vidzemē. Latviešu folkloru pētīja un augstu vērtēja slavenais vācu domātājs Johans Herders (1744–1803), kas 1764.–1769. gadā bija Rīgas Domskolas pedagogs un apceļoja Vidzemi, pētīja latviešu folkloru. Viņa atziņu gaisotnē veidojās lielā Latvijas dēla Garlība Merķeļa (1769–1850) zinātniskie darbi, kuri paredzēja latviešu garīgo atmodu un ienākšanu Eiropas nāciju saimē. Vācietis, Kurzemes mācītājs Gothards Stenders, iesaukts par Veco Stenderu (1714–1796) ar savām grāmatām iedibināja pedagoģisko un zinātniski populāro literatūru latviešu valodā.

Daudzi vācu muižnieku un pilsētnieku dēli no Latvijas 18. gadsimtā studēja Vācijas augstskolās, sevišķi Kēnigsbergā, Jēnā, Leipcigā, Rostokā un Getingenē. Tādu pavisam bija 500–600 personas, kuru lielākā daļa atgriezās savā dzimtenē ar maģistra vai doktora diplomu.

1766. gadā ar ķezarienes Katrīnas II atļauju Vidzemē apmetās no Pfalcas ieceļojušās 85 Vācijas zemnieku ģimenes – 321 cilvēks. Tās nodibināja Iršu pagastā (tagad Aizkraukles rajonā) savu koloniju. Kolonistiem piešķīra privātīpašumā zemi un Krievijas pavalstniecību. Viņiem bija daudz bērnu un turpmāk ieradās arī viņu radnieki no Vācijas, kas palika dzīvot Vidzemē. 1914. gadā Latvijā dzīvoja ap 8000 no Iršu kolonijas nākuši ļaudis un viņu pēcnācēji, bet no tiem tikai 1570 mājvieta bija Iršu pagastā. Pārējie laiku gaitā bija pārgājuši dzīvot uz Rīgu vai citām pilsētām. Iršu zemnieku panākumi lauksaimniecībā nebija spoži, toties no viņu kopuma nāca ļoti daudzi labi amatnieki. Iršu vācieši nodibināja kontaktus ar latviešu zemniekiem un amatniekiem, iemācījās latviešu valodu.

Pēc Latgales (1772. gadā), Kurzemes un Zemgales (1795. gadā) pievienošanas Krievijai visi Baltijas vācieši tika apvienoti zem vienas valsts jumta. Veidojās savstarpējās attiecībās saistīta vācu tautas grupa, kas 19. gadsimta pirmā pusē dēvēja sevi par baltiešiem, bet gadsimta otrajā pusē jau saucās par vācbaltiešiem vai baltvāciešiem (vāciski – Deutschbalten, Baltische Deutschen). Viņu garīgo apvienošanos veicināja 1802. gadā at-

vērtā Tērbatas Universitāte, kas kļuva par vācbaltiešu zinātnes un kultūras centru. Par pirmo rektoru iecēla Francijā dzimušo un Vācijā studējušo fiziķi Georgu Frīdrihu Parrotu. Cars Aleksandrs I atbalstīja Tērbatas Universitāti, deva tai valsts subsīdijas un izglītības iestādes autonomiju, tiesības veikt pašcenzūru. Tas ļāva Universitātes bibliotēkai saņemt no Vidus- un Rietumeiropas daudzas grāmatas, kuru ievēšana citur Krievijā bija aizliegta.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas (Kurzemē – 1817. gadā, Vidzemē – 1819. gadā) vietējie vācu mācītāji sāka pastiprināti nodarboties ar latviešu izglītošanu un garīgo audzināšanu. Lestenes mācītājs Kārlis Vatsons 1822. gadā Jelgavā sāka izdot pirmo laikrakstu latviešu valodā – "Latviešu Avīzes". 1824. gadā Rīgā nodibinājās Latviešu draugu biedrība (Latviešu literārā biedrība), ko līdz 1894. gadam vadīja vācietis Augusts Bilenšteins. Taču tai nebija nacionālu mērķu. Vācu mācītāji un literāti puda priekšstatu, ka nepieciešama tikai elementāra izglītība latviešu valodā, ka jāveicina viņu iestāšanās vācu ģimnāzijās un arodskolās, iepilūšana Baltijas vācu inteliģencē. Populāri kļuva Vācijas paraugi: latvieši sāka vācu garā svinēt Ziemassvētkus, organizēt korus, pēc tam – to salidojumus, novadu dziesmu svētkus. Daudzas dziesmas tika tulkotas no vācu valodas. Taču vācu kultūras darbu apgrūtināja zemnieku smagās kļaušanas vācu muižnieku īpašumos. Tās kavēja lauksaimniecības attīstību. Protesta veidā 19. gadsimta 40. gados 40397 latvieši no vācu mācītāju luteriskās baznīcas pārgāja pareizticībā, sāka mācīties krievu valodu.

Šo procesu varmācīgi apspieda vietējā vācu autonomija un tas vēl vairāk saasināja attiecības ar latviešiem. Lai apturētu negatīvo tendenci, zināma vācbaltiešu muižniecības daļa pārgāja reformisma opozīcijā, paredzot izlīgumu ar zemniekiem. Reformistu vadonis bija Rūjienas lielmuižas īpašnieks un Vidzemes landtāga loceklis Hamilkars fon Felkerzāms (1811–1856), kas uzsāka cīņu pret konservatīvi noskaņotiem vācu baroniem. Viņš panāca, ka 1847. gadā Vidzemes landtāgs nolēma pakāpeniski pāriet no kļaušām uz zemes iznomāšanu zemniekiem par naudu un dot viņiem tiesības arī izpirkt zemi savā īpašumā. Tā radās vācbaltiešu liberālisms – ķeizars Nikolajs I to pieļāva un pat izteicās, ka viņš pats jūtas kā baltietis. Taču vienlaikus viņš norādīja vāciešiem: "Saglabājiet savas livoņu tradīcijas, bet esiet arī krievi no visas sirds un dvēseles!" (Švābe A., 217. lpp.)

Vācbaltieši to jau bija pierādījuši ar savu aktīvo dalību karā pret Napoleonu, kurā cīnījās 760 no viņu vidus nākuši virsnieki, 69 ģenerāļi, Barklajs de Tolli bija Parīzes ieņēmējs.

1864. gadā starp 1064 Krievijas augstākiem ierēdņiem bija 281

vācietis. Vācbaltietība kļuva par Romanovu monarhijas uzticamāko balstu, tūlīt aiz pareizticības un krievu lielmužniecības.

19. gadsimtā daudzi vācbaltieši nodevās zinātnei un veica Eiropas mēroga pētījumus, arī nāca klajā ar ievērojamiem atklājumiem. Var nosaukt Pēterburgas ZA akadēmiķi Georgu Frīdrihu Parrotu (1767–1852), baznīcas vēstures pētnieku Ādolfu Harnaku (1851–1930), kas vēlāk bija Berlīnes Universitātes rektors, vides pētnieku Jakobu fon Ikskilu (1864–1944), farmakologu Rūdolfu Būheimu (1820–1879), fizikālķīmiķi Gustavu Tammani (1861–1938), Nobela prēmijas laureātu ķīmiķi un filozofu Vilhelmu Ostvaldu (1853–1932), Pulkovas observatorijas dibinātāju astronomu Vilhelmu Strūvi (1793–1864) un vēl daudzus, tolaik vācbaltieši deva Eiropas zinātnei pavisam vairāk nekā 200 izcilību.

1881. gadā Tērbatas Universitātē 19 profesori bija no Vācijas un 24 – no Baltijas, bet Vācijas augstskolās tanī pašā gadā strādāja 36 baltvāciešu izcelsmes profesori un docenti. (*Taube, Thomson, 17*)

Zīmīgi, ka pirmo politehnisko institūtu Krievijas impērijā 1862. gadā nodibināja Rīgā pēc vācu zinātnieku ierosmes.

Spilēs starp rusifikāciju, jaunlatvietību un revolūciju

19. gadsimta otrajā pusē Latvijas teritorijā dzīvoja ap 140 tūkstoši vācbaltiešu – 8% no visiem iedzīvotājiem. Vācieši bija patī bagātākā Baltijas iedzīvotāju daļa. Sakarā ar industrializāciju izveidojās vietējā vācu kapitālistu šķira. 1878. gadā 802 bagātāko Rīgas uzņēmēju un namīpašnieku skaitā bija 540 vācieši un tikai 144 krievi. Līdz pat 1914. gadam Rīgā, Liepājā un Jelgavā pilsētu domes vadīja vācu izcelsmes domnieki.

19. gadsimta vidū vācu muižniecību un mācītājus ļoti satrauca Krievijas šovinistisko aprindu prasības krieviskot Baltijas provinču pārvaldi, likvidēt vācbaltiešu autonomiju. Šo satraukumu vēl vairāk kāpināja jaunlatviešu nacionālā kustība. Kļuva skaidrs, ka latviešu topošā inteliģence noraida un atmet vācu elites aizbildniecību. Vācu virsotne nevēlējās latviešu nācijas izveidošanos, saskatīja tajā savas varas un ietekmes vislielāko apdraudējumu. Vidzemes luteriskās baznīcas bīskaps Ferdinands Valters 1864. gadā aicināja bez kavēšanās skolās un sadzīvē latviešu vidē veicināt pāreju uz vācu valodas lietošanu un vācu tradīciju piekropšanu. Par to Krievijas valdība viņu atcēla no bīskapa amata. Krievu nacionālisti atbalstīja jaunlatviešus, jo jaunlatvieši pauda lojalitāti pret krieviskumu. 1868. gadā krievu publicists Jurijs Samarins apvainoja Baltijas vāciešu kārtu pretkrieviskā separātismā. Savukārt Tērbatas Universitātes profe-

sors Karls Širrens publiski un publicistiski apgalvoja, ka no 1710. gada Baltijas vācieši atbalstījuši Romanovu dinastiju, bet ne krievus un ka arī turpmāk nejutīsies saistīti ar krievu nacionālo virskundzību. K. Širrenam nācās atstāt katedru Tērbatas Universitātē un aizbraukt uz Vāciju.

Vācbaltiešu radikālseparātisti apelēja pie 1871. gadā nodibinātās Vācijas impērijas. Taču tās kanclers Oto Bismarks nevēlējās vācbaltiešu dēļ sanaidoties ar Krieviju un ieteica vāciešiem atteikties no iesīkstējušā priekšstata, ka Baltijas zemes ir Krievijas pārvaldītas vācu provinces. Sarunā ar Krievijas vēstnieku Saburovu kanclers ieteica nosaukt Baltijas piejūras zemes par Krievijas latviešu un igauņu provincēm. Tā bija ledusauksta duša pār Baltijas vācu eliti, kas nonāca politiskā izolācijā. To izmantoja cara Aleksandra III (1881–1894) administrācija, sākot masīvu Baltijas rusifikāciju. 1885. gadā Vidzemes un Rīgas vācu kopienas vadītāji tika atcelti no amatiem. Pēc senatora Nikolaja Manaseina revīzijas ieteikuma cars likvidēja vācu tiesas, tiesvedība nonāca Krievijas Tieslietu ministrijas pārziņā. Visa pārvaldes lietvedība pārgāja uz krievu valodu, guberņas pārvaldīja krievu ierēdņi un skolās ieviesa krievu mācību valodu, arī Rīgas Politehniskais institūts pārgāja uz studijām krievu valodā.

Tādēļ 1880.–1897. gadā ap 20000 Baltijas vāciešu repatriējās uz savu etnisko tēvzemi. Strauji samazinājās vācbaltiešu dzimstība. Vācu amatnieki pēc cunftu sistēmas likvidēšanas zaudēja privilēģijas un konkurences cīņā bieži nespēja mēroties ar augošo latviešu amatniecību.

Vienīgā vācu "stiprā pils" bija viņu muižu zemes īpašums, 1905. gadā 48,1% lauku zemes joprojām piederēja vācu baroniem, 87,7% privātās muižas atradās 1114 bruņinieku dzimtu īpašumā. Pret šo agrāro politisko varu vērsās Piektā gada revolūcija Latvijā. Uz dažiem mēnešiem vietējā izpildvara lauku pagastos pārgāja revolucionāro rīcības komiteju rokās. Ap 200 muižu ēkas tika nodedzinātas. Vācu muižnieki veidoja bruņotas "pašpalīdzības grupas", kuras cīnījās pret latviešu sociāldemokrātu un zemnieku bruņotām vienībām. Tas bija gandrīz pilsoņu karš ar etnisku nokrāsu. Cīņu izšķīra pēc muižnieku lūguma atsūtītās Krievijas armijas soda ekspedīcijas; lielāko no tām komandēja ķeizarienes Aleksandras Fjodorovnas (Hesenes–Darmšates princeses Alīses) miesassardzes gvardu pulka pavēlnieks ģenerālis Aleksejs Orlovs. Līdz 1907. gada pavasarim Latvijā nošāva 1615 revolucionārus, nodedzināja ap 300 zemnieku māju, ap 3000 revolucionāru tika apcietināti un izcieta sodu Sibīrijā.

Šie notikumi ļoti saasināja vācu un latviešu attiecības. Daudzi vācu muižnieki atstāja savas muižas, nododot to pārvaldi nolīgtu personu rokās, vai arī iznomāja zemi.

Kurzemes baronu landtāga landmaršals Kārlis Manteifels, Vidzemes landrāts Maksis fon Ziverss un grāfs Silvio Brēdrihs organizēja vācu zemnieku – kolonistu apmešanos savās muižās, galvenokārt no Volīnijas, Rietumukrainas. Tādā veidā šeit ieceļoja pavisam ap 15 tūkstoš kolonistu. Taču šie jaunie kalpi strādāja sliktāk nekā latviešu bezzemnieki, muižas paknīka. Toties apkārtnē tautā pastiprinājās pretvācu noskaņojums.

Ne visi Latvijas vācieši vērsās pret revolucionāro kustību. 1905. gadā ap 2000 no viņiem pat iestājās Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partijā, pēc revolūcijas sakāves viņi gan aizgāja no LSDSP. Zināma vācu pilsonības daļa meklēja izlīgumu ar latviešu pilsonību. Citi centās izpatikt cāram Nikolajam II, piedot Romanoviem rusifikāciju un saņemt tiesības uz vācu kultūras autonomiju Baltijā. Šis aprindas 1910. gadā Rīgas centrā – kā izlīgšanas simbolu – uzcēla Pētera Pirmā pieminēkli.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, vācu samierināšanās cerības izgaisa. Pretvāciskais šovinisma vilnis uzbangoja arī Latvijā, īpaši no krievu ierēdniecības, intelīgenes un virsniecības puses. Tika slēgtas vācu biedrības un skolas, vācu valodā iznākošās avīzes, nomainīja pilsētu vāciskās domes, no ēkām noplēsa vāciskos ielu un veikalu nosaukumus. Atcēla vācu muižnieku tiesības iecelt pagastu mācītājus, nepildīt pagasta klaušas, medīt un zvejot pēc savas patikas. Daudzi vācu sabiedriskie darbinieki tika izsūtīti no piefrontes apvidiem, daudzi paši labprātīgi aizbrauca uz Iekškrīeviju. Vācu skaits Latvijā samazinājās no 120000 uz 80000 personu.

Bet Vācijas armijas ieņemtajā teritorijā vācu muižniecība un pilsonība atkal bija pirmā kārtā, kaut gan noteicošā vara tika militārajai pavēlniecībai, kas īstenoja Berlīnē noteikto politiku.

Latvijas nacionālā minoritāte

Etniskās minoritātes stāvokli vācbaltieši nonāca 19. gadsimta 80. gados, kad viņi zaudēja savu valdošo vietu Baltijā. Viņi kļuva par Krievijas minoritāti, kura joprojām bija ļoti ietekmīga saimnieciskā un politiskā jomā. Bet garīgi vācbaltieši palika kopsaīknē ar Vāciju. Tā bija sava veida sēdēšana uz diviem krēsliem. Tolaik vācbaltietība nebija patstāvīgs nacionāls kopums.

Par nacionālu etnokultūrisku minoritāti vācbaltieši kļuva neatkarīgajā Latvijas Republikā. Tas notika pakāpeniski. 1918. gada 18. novembra vēsturisko neatkarības proklamēšanu Latvijas vācieši sākumā nevēlējās atzīt. Par savu vadošo līderi viņi uzskatīja 1918. gada novembra sākumā

izveidoto Baltijas Vācu nacionālo apvienību (NA). Tā bija vācbaltiešu konservatīvo un liberālo partiju jumta orgāns, ko vadīja trīs advokāti: Arturs Reisners, Pauls fon Rīdigers un Frīdrihs fon Samsons–Himmelstjerns. NA izvirzīja divus galvenos uzdevumus: 1) Latvijas un Igaunijas teritorijā radīt vācu vadītu Baltijas valsti (Baltenland), iesaistot pārvaldē arī konformus latviešus un igauņus, ar trīs valsts darbības valodām (Amtspraschen), svarīgāko nozīmi paredzot – vācu valodai; 2) organizēt aizsardzību pret Sarkanās armijas uzbrukumu un Latvijas komunistu sacelšanos. Kārļa Ulmaņa valdība nespēja atrast kopvalodu ar NA, kas prasīja sev 20 vietas Latvijas Tautas padomē, kur tobrīd darbojās tikai 40 locekļi. Sadarbība nodibinājās militārā jomā, jo tur dominēja NA virsvadība, Latvijas armijas priekšteča – zemessargu sastāvā 70–80% karavīru nāca no vācbaltiešu ģimenēm. Tādēļ to arī nosauca par Landesvēru. To komandēja vācu barons bijušais cara ģenerālis Freitāgs–Loringhofens. Landesvērā uzņēma arī Vācijas pilsoņus, un 1919. gada februārī par komandieri iecēla vācu majoru A. Flečeru. Landesvēram kopā ar Dzelzsdivīziju, kas bija ienākusi no Vācijas, bija vislielākie nopelni Kurzemes aizstāvēšanā un atbrīvošanā no lielinieku diktatūras, kā arī Rīgas ieņemšanā 1919. gada 22. maijā. Vācbaltiešu landesvēristi kara varonīgi un prasmīgi, viņi aizstāvēja savu sociālo un etnisko kārtu, tās īpašumus un dzīvības.

Pētera Stučkas lielinieku valdības izvērtais masu terors vispirms vērsās pret vācbaltiešu mantīgajām aprindām un garīgo elīti. Rīgas revolucionārais tribunāls vien piesprieda nāvessodus vairāk nekā 500 vācbaltietības pārstāvjiem. No Rīgas centra lielajiem dzīvokļiem vācbaltiešus pārvietoja uz koncentrācijas nometni Zaķusalā. Taču nemantīgos vāciešus lielinieki neaiztika. Latvijas kompartijā pat darbojās vācu sekcija.

Atriebjoties par sarkano teroru, landesvērs un dzelzsdivīzija izvērta pretteroru, kas izdzēsa arī simtiem nevainīgu cilvēku dzīvības. Tas atkal saasināja latviešu un vācu attiecības.

Šo saasinājumu vairoja barona Hansa fon Manteifela landesvēra vienības pučs Liepājā 1919. gada 16. aprīlī, K. Ulmaņa ministru kabineta gāšana un Andrieva Niedras marionešu valdības izveide. Faktiski vara nonāca NA rokās un pēc Rīgas ieņemšanas vācu karaspēks devās uz ziemeļiem – pret Igauniju un Ziemeļvidzemē esošo latviešu nacionālo karaspēku. Vācu avantūra cieta sakāvi 1919. gada 19.–22. jūnijā Cēsu kaujās, kur uzvarēja Igaunijas armija un pulkveža J. Zemitāna brigāde.

Tās bija vācbaltietības sakāves dienas. Latvija tolaik nonāca etniskā kara situācijā starp latviešiem un vāciešiem. To novērsa Anglija, Francija

un ASV, izdarot ultimātīvu spiedienu, pieprasot kompromisa noslēgšanu starp Latvijas valdību un vācbaltiešu vadību. Anglija un Francija piespieda vācu karaspēku atstāt Rīgu un atzīt K. Ulmaņa valdību par vienīgo likumīgo Latvijas izpildvaru. Vācu Nacionālās apvienības līderi atkāpās no amatiem, NA priekšgalā nāca reālistiskāki un tālredzīgāki līderi liberālā demokrāta Paula Šīmaņa un konservatīvā pragmatīķa Vilhelma fon Firksa personā. Vācbaltiešu pārstāvis Edvīns Magnuss kļuva par Latvijas valdības tieslietu ministru, bet Roberts Erhards – par finansu ministru. Sākās politiska sadarbība. Landesvēru pārdislocēja uz Latgales fronti – pret lieliniekiem un par tā komandieri Antante iecēla angļu pulkvedi Haroldu Aleksandru (vēlāko Sabiedroto virspavēlnieku Itālijā Otrajā pasaules karā, feldmaršalu). Landesvērs pakļāvās Latvijas armijas virspavēlniekam.

1919. gada rudenī, kad Latvijai uzbruka Kurzemē esošā ģenerāļa fon der Golca un kņaza P. Bermonta–Avalova vācu un krievu kontrrevolucionārā armija, vācbaltiešu virsotne Rīgā pauda lojalitāti K. Ulmaņa valdībai un nosodīja uzbrucējus. P. Šīmanis, runājot Tautas padomes sēdē 9. decembrī, apsveica Latvijas armijas uzvaru kā uzvaru pār imperiālisma spēkiem. Tas tika teikts dienā, kad Latvija atradās karastāvoklī ar Vāciju.

Landesvērs, kurā tolaik bija 4700 karavīri, 1920. gada janvārī, piedaloties Latvijas armijas Latgales atbrīvošanas operācijā, ieņēma Rēzekni.

Par varonību Atbrīvošanas karā 54 vācbaltiešus apbalvoja ar Lāčplēša ordeni.

Taču kara bilancē jāieraksta arī fakts, ka ap 20 tūkstoši vācbaltiešu bēga uz Vāciju kopā ar aizejošo Bermonta armiju. No vairāk nekā 400 vācbaltiešu karavīriem, kas 1919.–1920. gadā Latvijā krita, mira no ievainojumiem vai pazuda bez vēsts, $\frac{3}{4}$ atdeva dzīvību karā ar lieliniekiem, bet $\frac{1}{4}$ gāja bojā kaujās pret Latvijas nacionālo armiju.

Pēc kara vācu sabiedrības virsotne secināja: jāatzīst un jāpilda Latvijas neatkarīgās valsts likumi, jāpieņem minoritātes statuss un jācīnās par vācbaltiešu tiesībām ar demokrātijā paredzētiem līdzekļiem.

1920. gada 12. februārī Vācu Nacionālā apvienība pašlikvidējās. Tās vietā nāca Vācbaltiešu partiju komiteja, kura koordinēja minoritātes politisko spēku darbību. Seši komitejas izvirzītie kandidāti tika ievēlēti Latvijas Satversmes sapulcē un P. Šīmanis piedalījās Valsts konstitūcijas izstrādāšanā. Viņš vadīja arī pašu spēcīgāko vācbaltiešu kopienas politisko grupu – "Vācu–baltiešu demokrātu partiju", kura izdeva populāro avīzi "Rigasche Rundschau" ("Rīgas Apskats"). Latvijas 1. Saeimā 1922. gadā ievēlēja 6 vācbaltiešu pārstāvjus, 2. Saeimā 1925. gadā – 5, 3. un 4. Saeimā (1928. un 1932. gadā) – atkal 6 vācu deputātus (no 100), lai gan

vācieši bija tikai nepilni 4% no balsstiesīgajiem iedzīvotājiem. Vācbaltieši ļoti aktīvi, gandrīz visi, piedalījās vēlēšanās. 1928.–1931. gadā vācu pārstāvji bija Latvijas valdības ministri, vairākkārt arī viceministri. 1927. gadā valdības krīzes dienās Valsts prezidents Gustavs Zemgals lūdza P. Šimani uzņemt valdības sastādīšanu, Saeimā viņš guva 51 deputāta atbalstu, taču viņš atteicās, paskaidrojot, ka Ministru prezidentam – vāciešiem jāgūst vismaz 54 deputātu piekrišana.

Par Latvijas Augstākās tiesas locekli iecēla profesoru Augustu Lēberu, bet Latvijas karaflotī 1921.–1931. gadā komandēja grāfs Arčibalds Keizerlings, iegūstot admirāļa pakāpi.

Šī vācbaltiešu līdzdalība notika, neskatoties uz viņu lielajām domstarpībām ar Latvijas valsti un latviešiem. 1920.–1923. gadā vācu kopiena izmisīgi, bet vēltīgi cīnījās par vācu valodas oficiālā statusa noteikšanu pašvaldībās, īpaši Rīgā, Liepājā un Jelgavā, kur dzīvoja daudz vāciešu. Latvijas Ministru prezidents Zigfrīds Meierovics 1921. gadā kategoriski noraidīja šo prasību, norādot, ka tāda neietilpst kultūras autonomijas tiesību lokā. Visasākā polemika izraisījās sakarā ar Satversmes sapulces 1920. gada 16. septembra likumu par radikālu agrāro reformu, 1300 vācu muižu zemes īpašumu atsavināšanu un izdalīšanu latviešu bezzemniekiem. To vēl vairāk pastiprināja 1. Saeimas 1924. gada aprīļa lēmums – kompensēt tikai 1/10 no šīs zemes vērtības 1914. gadā. Vācu muižnieki aprēķināja, ka faktiskā kompensācija līdzinājās tikai 1/200. daļai. Vācbaltiešu sūdzību par notikušo "laupīšanu" 1925. gadā noraidīja Tautu Savienība, secinot, ka liela izpirkšanas maksa destabilizētu Latvijas valsti un novestu pie jaunas sociālas revolūcijas. Noraidīja arī vācu priekšlikumu par Latvijas mežu nodošanu kompensācijas fondā.

Jānorāda, ka agrārā reforma neskāra ne zemākos, ne vidējos vācu sabiedrības slāņus Latvijā.

Vācbaltiešus sarūgtināja kritušajiem landesvēriem veltītā memoriāla uzspriecināšana Rīgas Meža kapos 1929. gadā un pašvaldības nevēlēšanās subsidēt tā atjaunošanu. Tāpat etniskās attiecības sarežģīja vācu luterāniskai draudzei piederošās Doma baznīcas nodošana latviešu luterāņu rīcībā 1931. gada decembrī. (Tas notika pret latviešu arhibīskapa Kārļa Irbes gribu, nodošanas iniciators bija Ministru prezidents Marģers Skujenieks.)

Un tomēr, neskatoties uz visu to, vācbaltiešu kopiena pakāpeniski tuvinājās Latvijas valstij. To veicināja valsts 1919. gada decembrī noteiktā minoritāšu izglītības autonomija, kas faktiski pārvērtās par visu mazākumtautību kultūras autonomiju. Tās jomā darbojās 31 vācbaltiešu organizācija. Zīmīgi, ka skolu autonomijas sistēmas struktūru kopīgi notei-

ca latviešu un vācu kultūras politiķi, īpaši vācu mācītājs un pedagogs Kārlis Kellers. Izveidojās plašs vācu skolu tīkls, ko vadīja autonoma vācu skolu pārvalde. Vācu skolu skaits pieauga no 45 – 1919./20. m. g. līdz 108 skolām – 1929./30. m. g., to skaitā bija 10 vidusskolas. 1930. gadā 11% no vidusskolu abiturienti Latvijā bija vācieši.* Tika izveidots arī vācu privātais humanitārais Herdera institūts, kam Latvija piešķīra augstskolas izglītības juridisko statusu. Latvijas Universitātē 7–8% studentu bija vācieši.

Ari Latvijas ekonomikā vācu īpatsvars palika apjomīgs. 1935. gadā no 922 lielajiem rūpniecības uzņēmumiem 15,7% piederēja vācu kapitālistiem. Viņu īpašumā bija arī 16% lieltirdzniecības. Rīgas lielo dzīvokļu īpašnieku un nomnieku skaitā vācu daļa bija 27%.

Nodokļu maksātājos (ar ienākumu virs 2000 latiem gadā) – vācu skaits sasniedza 14%, neskatoties uz to, ka vācu iedzīvotāju daudzums LR ar katru gadu samazinājās: no 70964 – 1925. gadā līdz 62144 – 1935. gadā. Vācbaltietība novecoja, maz veidojās jaunas vāciskas ģimenes. 30% vācieši dibināja etniski jauktas ģimenes, kurās bērni pārgāja citā tautībā. Latviešos atgriezās arī agrāk pārvācotās, asimilētās personas. Vispār neatkarīgajā Latvijas valstī vācu tautības prestižs nebija augsts. To noteica galvenokārt pretējās vēsturiskās atmiņas un pretrunīgie pagātnes vērtējumi. Daudzu apziņā vācu ienācēji bija tikai Latvijas paverdzinātāji un pazemotāji. Stingri iesakņojās mīts par 700 vācu virskundzības nebrīves moku gadiem.

Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma šis priekšstats kļuva par K. Ulmaņa autoritārās valdības oficiālo viedokli vēstures izpratnē. K. Ulmanis ierobežoja arī vācbaltiešu ekonomisko ietekmi. 1936. gadā tika likvidētas 14 vācbaltiešu privātās saimnieciskās organizācijas, Lielo un Mazo ģildi ieskaitot. Taču vācu kultūras iestādes saglabājās, tikai bez autonomijas tiesībām. Palika arī jaunatnes kustība.

Latvijas vācbaltiešu kopienu sagrāva no Vācijas nākušais nacionālsociālisms. 1933. gadā nelegāli tika nodibināta nacistu partijas filiāle Latvijā ar nosaukumu "Bewegung" ("Kustība"). Tā izvērsa plašu nacisma, rasisma un antisemitisma propagandu, lai pārliecinātu vācbaltiešus, ka viņu istā tēvzeme ir tikai Vācija un viņu vienīgais vadonis – Ādolfs Hitlers. Nacisti padzina Paulu Šimani un viņa domubiedrus no kopienas vadības. Nacistu vietējais vadītājs Ērihs Krēgers nodibināja tiešus sakarus ar Vācijas SS un SD (Drošības dienesta) vadītājiem Heinrihu Himmleru un Reinhardu Heidrihu, viņu uzdevumā tika veidota nacistu "piektā kolonna" Latvijā. Vācbaltiešu kopiena zaudēja savu reģionālo patstāvību. Sekas bija dramatisks.

* Te jāpiezīmē: ap pusi no vācbaltiešu izglītības sistēmas izdevumiem sedza Vācijas valdība un privātpersonas.

1939. gadā pēc Molotova–Ribentropa slepenā pakta noslēgšanas Vācija ar PSRS piekrišanu īstenoja Ā. Hitlera lēmumu pārvietot vācbaltiešus uz Lielvācijai pievienotiem okupētās Polijas rietumu novadiem, kur viņiem tika dots uzdevums padarīt sagrābtās zemes par vācu nācijas dzīves telpu.

1939. gada 7. oktobrī par Ā. Hitlera gribu tika informēta Latvijas valdība, bet vācbaltieši saņēma no Berlīnes dokumentētu pavēli par viņu pārceļšanos. Tās nepildītājus nosauca par vācu tautas nodevējiem.

Vācbaltiešu reaģēšana uz to nebija vienveidīga. Vieni ar sajūsmu pakļāvās firera "aicinājumam". Otrie – baidījās, ka Latviju ieņems PSRS bruņotie spēki un viņi tiks represēti. Trešie – vēlējās palikt Latvijā, bet nevēlējās nošķirties no savas vēsturiskās tautas grupas. Ceturtie – skaidri pateica, ka viņi paliks savā vienīgajā tēvijā – Latvijā.

Pavisam 1939. gada nogalē un 1940. gada sākumā Vācijas kuģos iekāpa 51 tūkstošis repatriantu.

Pauls Šīmanis nosūtīja Kārlim Ulmanim telegrammu par savu uzticību Latvijai, kuru nobeidza ar Valsts himnas vārdiem: "Dievs, svētī Latviju!". Šeit palika 11 tūkstoši vāciešu. Bet viņiem bija aizliegts pulcēties biedrībās, saglabāt savas skolas, noturēt dievkalpojumus vācu valodā. Tāda bija Lielvācijas valdības prasība, ko K. Ulmanis bija spiests ievērot.

Pēc Latvijas varmācīgās pievienošanas Padomju Savienībai uz Vāciju aizceļoja vēl 10500 personas, vācieši un viņu ģimenes locekļi – nevācieši. Latvijā palika tikai ap 1500 etnisko vāciešu, kuriem nacisms likās briesmīgāks par staļinismu.

Vācbaltieši un viņu pēcteči ārzemēs

Vācbaltiešu lielāko daļu nometināja Poznaņas (Vartas) un Dancigas (Rietumprūsijas) novados. Viņu rīcībā nodeva uz austrumiem padzīto poļu dzīvokļus ar visām mēbelēm un pārējo iedzīvi. Viņi tika iecelti par poļiem un ebrejiem atņemto uzņēmumu un veikalu pārvaldītājiem, lauku saimniecību pārraugiem. Apkārtņē tomēr palika daudzi pret Vāciju naidīgi pamatiedzīvotāji. Vācbaltieši liecinājuši: mēs jutām, ka mums te ir pagaidu mītne, no kuras mūs var padzīt. Tā arī notika 1945. gada janvārī, kad viņi salā un sniegā bēga no uzbrūkošās padomju armijas uz Vācijas iekšieni. Daudzi saņima bēgļu ceļā. Pavisam kara laikā (frontē un aizmugurē) gāja bojā ap 8000 vācbaltiešu.

Nepiepildījās daudzu vēlme atgriezties Latvijā 1941. gadā, kad te ieņāca vērmahts. Ā. Hitlers noraidīja attiecīgus lūgumus un deva rīkojumu

uz okupēto Latviju nosūtīt darbam pārvaldē tikai nacionālsociālistu partijas biedrus, jo pārējie pārāk labi sadzīvojuši ar latviešiem un nespēšot būt pietiekami stingri pret šo tautu. Tie vācbaltieši, kas uzticami kalpoja nacistam, apkaunoja savu tautību. Bet bija arī tādi, kas piedalījās antinacistiskā pretošanās kustībā. Tukumnieks Aleksis fon Ronne (Roenne) un vidzemnieks Freitāgs fon Loringhofens (admirāļa Kanārisa palīgs) 1944. gadā piedalījās savvērestībā pret Hitleru un mira mocekļu nāvē. Gestam fon Iksekūlam izdevās aizbēgt uz Zviedriju.

Tūlīt pēc kara ap 63000 Latvijas un Igaunijas vācbaltiešu dzīvoja Rietumvācijā, bet vairāk nekā 10000 – Austrumvācijā. Vēlāk 700 atrada patvērumu Zviedrijā, 1300 – Austrālijā, 5000 – ASV, 2200 Latīņamerikā un Dienvidāfrikā. Vācijas Federatīvajā Republikā palika ap 49000. Tur 1950. gadā tika nodibināta Vācu–baltiešu apvienotā novadniecība, Līneburgā tapa Baltijas vēstures komisijas centrs, kas pētīja vācbaltietības vēsturi. Īpaši daudz paveica vēsturnieki Vilfrīds Šlauss, Gerts fon Pistolkorss un Mihaels Garlefs, kuri strikti zinātniski atainoja vācu lomu Baltijā, arī attiecības ar latviešiem vairāk nekā 700 kopdzīves gados.

Kvēls Latvijas patriots bija izcilais tiesībzinātnieks Dītrihs Alberts Lēbers, kas aukstā kara laikā atmaskoja padomju okupācijas politiku Baltijā un no 1988. gada atbalstīja Latvijas Atmodu. Viņš apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni.

Sodien Līneburgas centrs aktīvi sadarbojas ar Latvijas vēsturniekiem, sakarņieks ir Detlefs Hennings.

Apvienotajā Vācijā baltvāciešu novadniecības tagad pārveidotas par Vācijas un Latvijas kultūras sakaru un draudzības apvienībām. Tām ir ap 2000 personu liels aktīvs. Veidojas vācbaltiešu pēcnācēju jaunatnes grupas, kuras vēlas saglabāt savu vecāku un vecvecāku sakarus.

Vācieši atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā

1989. gada Tautas skaitīšana noskaidroja, ka Latvijā 3783 cilvēki atzinuši sevi un savus bērnus par vāciešiem. No viņiem 933 bija dzimuši Latvijā, bet 2850 – ieceļojuši no PSRS, tie bija agrāk izsūtītie Pievolgas un Ukrainas vācieši. Viņu vairums gatavojās pārcelties uz Vāciju. No uzskaitītiem vāciešiem 34% ģimenē runāja vāciski, 16,5% – latviski, bet 49,5% – tikai krieviski. Sākoties Latvijas Tautas nacionālajai Atmodai, Latvijas vācieši nolēma atjaunot savu kopību. 1988. gada 20. novembrī – Latvijas Konservatorijas zālē, piedaloties 240 personām, tika nodibināta "Latviešu–vācu kultūras biedrība", par tās vadītāju ievēlēja Jāni Danosu.

1990. gada maijā šī biedrība nolēma pārtapt par vācu minoritāro kopienu, pieņemot nosaukumu "Rīgas vācu kultūras biedrība". Tā vēlējās atjaunot šeit esošo vāciešu kultūras tradīcijas. Par biedrības priekšsēdētāju sākumā bija skolotājs Gunārs Putenis, no 1991. gada 4. jūnija to vada pedagogs Juris Ansviesulis, kas pirms 1939. gada bija vācu futbola kluba "Rīgas Vanderers" spēlētājs. Biedrībā iestājās gan etniskie vācieši, gan viņu jaukto ģimeņu atvases, gan uz vācu kultūru orientēti atsevišķi latvieši. Par svarīgāko personas iezīmi atzina kultūras identitāti.

1989. gadā organizējās arī krievvalodīgie vācieši, sākotnēji radot Krievijas vācu savienības "Vīdergeburts" ("Atdzimšana") filiāli ar nosaukumu "Vīdergeburts Latvijā". Taču 1991. gada 28. septembrī tās dalībnieki apvienojās ar Latvijas vāciešu Rīgas, Valmieras, Dobeles, Liepājas un Saldus grupām un nodibināja "Latvijas Vācu savienību", par priekšsēdētāju ievēlot valmierieti Verneru Robertu, viņa vietnieku – Rūdolfu Hornu no "Vīdergeburta".

Diemžēl starp Latvijas vāciešiem un ieceļotājiem bija ļoti atšķirīgi uzskati par darbības pamatvirzieniem. Vieni centās atjaunot vācbaltiešu tradīcijas, otri – orientējās uz sakariem ar Vāciju un repatriēšanos. Par Latviju pēdējie maz interesējās. Savienības 3. konferencē 1993. gada 19. februārī vēl izdevās rast kompromisu, bet R. Horna vadītie vīdergeburtieši drīz aizgāja no savienības un jau 25. novembrī nodibināja savu "Latvijas Vācu kultūras savienību". Iekšējas domstarpības piedzīvoja arī Latvijas vāciešu kopiena, ne visi novērtēja ciešas integrācijas nepieciešamību. 1997. gada 18. maijā Valmieras vācu namā "Luca" notika samierināšanās un reorganizācijas konference, kas par savu priekšsēdētāju no jauna ievēlēja V. Robertu, bet par vietnieku – no "Vīdergeburta" aizgājušo uzņēmēju Aleksandru Filrozi. Organizācijas statūti par galvenajiem darbības virzieniem deklarēja latviešu un vācu kultūras sakaru attīstīšanu, vācu vēstures, valodas, kultūras, sadzīves tradīciju turpināšanu Latvijā, vācu identitātes atjaunošanu.

Gaidīja arī "Vīdergeburta" pievienošanās. Taču tā nenotika. R. Horns uzskatīja, ka Latvijā tikai ienācēji no Krievijas ir etniskie vācieši, tādēļ viņiem esot citi uzdevumi: atgriešanās vācietībā ar savu Krievijā gūto vēsturisko pieredzi un savām tradīcijām. No 1998. gada, kad "Vīdergeburts" sāka vadīt pedagogs un zinātnieks Aleksandrs Urbahs, šī apvienība izteicās par Latvijā palikušo vācu ieceļotāju integrēšanos Latvijas Republikas sabiedrībā, bet tam jānotiek patstāvīgi, neatkarīgi no vācbaltiešu pēctečiem.

1988. gadā izveidojās arī Latvijas vāciešu un "Vīdergeburta" jaunatnes grupas, tām abām bija intensīvi sakari ar Vāciju.

Vācu kultūras dzīves atjaunošanā liela loma ir 1992. gada 20. jūnijā nodibinātajam Latviešu un vāciešu kultūras sakaru centram *Domus Rigensis*. To sekmīgi vadīja kultūras vēsturnieks, Latvijas Mākslas akadēmijas profesors un Melngalvju nama direktors Ojārs Spārītis. Spraiģi darbojas centra mītnes – Mencendorfa nama – direktore Nora Rutka. Katru gadu tur pulcējas vairāki simti vācu kultūras aktivisti no Latvijas un Vācijas.

Vācu sabiedrība Latvijā ir cieši saistīta ar Eiropas Savienības garīgo satvaru, ar humānisma un demokrātijas idejām.

2007. gada 1. janvārī Latvijā pastāvīgi dzīvoja 4226 vācieši. No viņiem 2216 ir Latvijas Republikas pilsoņi, 1444 ir nepilsoņu statuss, bet 566 ir ārvalstnieki, lielākoties Vācijas pilsoņi. (Vācijas likumi neatļauj divpilsonību.) Starp Latvijas jurisdikcijā esošajiem 3660 vāciešiem, 60,5% ir pilsoņi, 39,5% – nepilsoņi. Vāciešiem pilsoņu daļa ir lielāka nekā krieviem (56%), bet mazāka kā poļiem, lietuviešiem, ebrejiem u.c. tautībām Latvijā. Tas tādēļ, ka liela daļa no Krievijas ienākušo vāciešu nav naturalizējusies, pēc esošās aplēses tikai 1/3 no viņiem ir pārgājusi Latvijas pilsonībā. Traucēklis ir latviešu valodas nezināšana vai tās nepietiekama prasme.

Vāciešu skaits Latvijā palielinās. 2006. gada 1. janvārī tika reģistrēta 3799 vāciešu klātbūtne. Kopš tā laika vāciešu – Latvijas pilsoņu skaits palielinājies par 98 personām, nepilsoņu – par 176, bet ārvalstnieku – par 153 personām. Latvijā ienāk vācieši no Krievijas un Vācijas. 2007. gada 1. janvārī Rīgā dzīvoja 1692, Liepājā – 215, Jūrmalā – 171, Daugavpilī – 139, Jelgavā – 136 vācieši.

Latvijas vācu sabiedrība joprojām ir sadalīta divās daļās pēc izcelsmes vietas: Latvijā un Krievijā dzimušajos vāciešos, arī viņu pēcnācējos. Pirmie apvienojušies "Latvijas Vācu savienībā", kurā organizatoriski aktīvi darbojas ap 600 vācbaltiešu un viņu pēcnācēji. Savienības priekšsēdētāja ir Integrācijas ministrijas referente Aina Balaško, viņas palīdzība – Latvijas Mākslas akadēmijas maģistrante Ilze Kroška.

Patī rosīgākā šīs savienības nodaļa joprojām ir Rīgas Vācu kultūras biedrība – priekšsēdētājs Juris Ansviesulis. Tās aktīvs apvieno ap 100 personām, tai ir lielisks dziesmu ansamblis.

Savienības sastāvā vēl ir 10 sabiedriskās biedrības:

Valmieras Vācu kultūras biedrība;

Dobeles Vācu kultūras biedrība;

Daugavpils Vācu apvienība "Erfolg" ("Panākums");

Ventspils Vācu kultūras biedrība;

Bērnu un jaunatnes centrs "Odera" (Ventspilī).

Liepājā pastāv 4 vācu organizatoriskās kopas, kuru telpas atrodas vienā Liepājas ēkā – Vācu namā, Stendera ielā 5. Tur darbojas "Vācu–latviešu satikšanās vieta", "Liepājas Vācu nams" – tāpat ēkas saimnieks, Liepājas Vācu savienība, Liepājas Vācu kopiena "Asns". Šīs "biedrības" aptver vairākus simtus dalībnieku, taču tie visi nebūt nav vācieši, viņu vidū ir arī latvieši, kas interesējas par Vāciju, vācu tautas kultūru un vēsturi. Tādēļ šīs kopas tikai nosacīti var attiecināt uz Latvijas vācu minoritāti.

Latvijas Vācu savienības sastāvā tagad ir arī bijušo Krievijas vāciešu Rīgas grupa – Aleksandra Filrozēs vadītā Latvijas Vācu biedrība "Vācu nams". Tā veicina vāciešu integrēšanos Latvijas sabiedrībā.

Izveidojusies sadarbība starp Latvijas Vācu savienību un Latvijas Vācu apvienību "Vīdergeburtis", ko tagad vada tās priekšsēdētāja uzņēmēja Albina Morīna un viņas palīdzē skoloģe Ksenija Ksantalova. "Vīdergeburtis" Latvijā kļuvis par enerģisku dažādu pasākumu organizētāju: svinot kopā vācu tradicionālos svētkus, rīkojot koncertus, mācot vācu un latviešu valodu utt. Nodibināta "Vīdergeburtis" jaunatnes grupa, kas orientēta uz dziļu integrāciju Latvijā. Darbojas vācu evaņģēliski luteriskā draudze, kuras dievkalpojumus vada no Vācijas atsūtīts mācītājs. Ar Krievijas "Vīdergeburti" tiek uzturēti informācijas sakari, palīdzība tiek saņemta no Vācijas. Latvijas "Vīdergeburtis" aktīvā pašlaik ir ap 100 personu.

Bijušo Krievijas vāciešu aizceļošana uz Vāciju ir samazinājusies. 2006. gadā no Latvijas aizbraukušas tikai 3 ģimenes. Jaunatne saista sevi ar mītnes valsti un arvien vairāk sabiedriskā dzīvē lieto latviešu valodu. Bet vācbaltiešu tradīcijas tai ir svešas.

Vācbaltietība ir nozīmīga Latvijas vēstures daļa. Tai nav turpinājuma, bet tās piemiņa tiek saglabāta Latvijas tautas vēsturiskā atmiņā. Tā vieno Latviju ar Eiropu kopīgā kultūras vērtību saglabāšanas procesā.

Literatūra

Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starptautiskie aspekti. – Rīga, 2004.

Dribins L. Latvijas nacionālā valsts un vācbaltiešu minoritāte // LZA Vēstis, 1996, Nr. 3, 77.–85. lpp.

Dribins L., Spārītis O. Vācieši Latvijā. – Rīga, 2000.

Feodālā Rīga. /Atbild. red. T. Zeids. – Rīga, 1978.

Mühlen P. Baltische Geschichte in Geschichten. Denkwürdiges und Merkwürdiges aus acht Jahrhunderten. – Tallinn, 2006.

Schlau W. Die Deutschbalten. Mit Beiträgen von: Filaretow B., Garlef M., Kivimäe S., Stradiņš J., Taube A., Thomson E., Wöhlke W. – München, 1995.

Stradiņš J. Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē: Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā // *Stradiņš J.* Trešā atmoda. – Rīga, 1992, 231.–254. lpp.

Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. – Rīga, 1982.

Švābe A. Latvijas vēsture 1800–1914. I. – Rīga, 1991.

Taube A., Thomson E. Vācbaltieši Latvijā un Igaunijā. – Rīga, 1993.

Lukss M. Vāciešu Rīga // *Volfs K., Oberlenders E.* Katram bija sa-
va Rīga. Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam. –
Rīga, 2005, 71.–112. lpp.

Ēriks Jēkabsons

POĻI LATVIJĀ

16.–19. gadsimtā

Poļi Latvijā ir viena no vēsturiskajām minoritātēm. Sākot ar 1561.–1562. gadu, kad Livonijas konfederācijas zemes padevās Polijas karaļa un Lietuvas lielkņaza aizsardzībā, poļu sakari ar Latvijas zemi un tautu bija cieši, taču atšķirīgi dažādos laika posmos. Visciešāk ar Poliju bija saistīta Latgale, kura līdz 1772. gadam tieši ietilpa Polijas–Lietuvas valstī. Tās dienvidu daļā, atšķirībā no Ziemeļlatgales, kur poļi līdz pat 20. gadsimtam veidoja gandrīz vienīgi muižnieku kārtu, poļi jau no 18. līdz 19. gadsimtam bija arī starp zemniekiem. 19. gadsimtā bija vērojama masveidīga latviešu zemnieku pārpoļošanās, ko noteica īpatnējie Dienvidlatgalē pastāvošie sociāletniskie un reliģiskie apstākļi. Tomēr šie zemnieki bieži vien veidoja lauku iedzīvotāju sociāli vājāko slāni un viņu nacionālo piederību nereti noteica nevis nacionālā pašapziņa, bet gan ārējie apstākļi (muižā vai baznīcā lietojamā valoda u. c.). Minētais apstākļis uzskatāmi izpaudās vēl 20. gadsimta 20.–30. gados, kad vairākos Latgales pagastos dažādās tautskaitēs vērojamas nedabiskas izmaiņas poļu skaitā. Piemēram, Krāslavas pagastā 1925. gadā bija 984, 1930. gadā – 1266, bet 1935. gadā – 647 poļi utt. Izskaidrojums tam meklējams daudzu Latgales iedzīvotāju vēl nenoteiktajā nacionālajā pašapziņā. Tādējādi jāsecina, ka Latvijas poļu minoritātes ievērojamai daļai bija latviska izcelšanās, kas nekādā gadījumā neapšaubā tās poliskumu vai piederību poļu nācijai, taču ļauj konstatēt, ka poļu tautas atzaram – Latvijas poļiem ir neapšaubāmi īpatnējas etniskās saknes.

19. gadsimta otrajā pusē Latgalē legāla poļu izglītības un sabiedriskā darbība nebija faktiski iespējama sakarā ar represijām, ko pret poļiem vērsa Krievijas varas iestādes pēc 1830.–1831. un 1863. gada sacelšanās nolūkā atjaunot agrāko Polijas–Lietuvas valsti. Tomēr tieši šajā laikā kļuva pazīstami Latgales poļu muižniecības pārstāvji – vēsturnieks un etnogrāfs Gustavs Manteifelis, Polijas revolucionārs un zinātnieks Boļeslavs Ļimanovskis un daudzi citi. Šajā laikā Latgale vairs nebija vienīgā poļu apdzīvotā Latvijas daļa. Rūpniecības attīstības rezultātā par tādu kļuva arī Rīga un Liepāja, mazākā mērā – arī Jelgava. 1897. gadā Rīgā dzīvoja 13415 poļi (1913. gadā – jau 45562), bet Liepājā – 6015 poļi, kopumā Latvijas teritorijā – 65056 poļi. Jau 1878. gadā Rīgā tika izveidota

pirmā poļu sabiedriskā organizācija – katoļu labdarības biedrība, bet 1879. gadā – poļu dziedāšanas biedrība "Aušra" un Rīgas Politehnikuma (vēlākā institūta) poļu studentu korporācija "Arconia" (1883. gadā izveidojās vēl viena poļu korporācija – "Veletia"). Turpmākajos gados poļu organizāciju skaits ievērojami pieauga (tās veidojās arī Liepājā un Jelgavā). 19. gadsimta beigās Rīgā tika aizsāktas poļu teātra tradīcijas un cita veida kultūras darbība. Pēc 1905. gada revolūcijas Rīgā tika izveidotas arī vairākas poļu skolas, organizāciju skaits pieauga vēl vairāk un tika attīstīta plaša darbība kultūras jomā. Poļu inteliģences un turīgo šķiru pārstāvji tika ievēlēti un darbojās Rīgas, Rēzeknes, Daugavpils, Liepājas u. c. pilsētu domēs. 1904. gada aprīlī Latgalē atcēla latīņu drukas aizliegumu. Šī reforma un 1905. gada notikumi, kuros aktīvi piedalījās poļu revolucionāri, ievērojami aktivizēja poļu kultūras, izglītības, sabiedrisko un politisko dzīvi (pēdējā gan aprobežojās vienīgi ar to, ka daži Latgales poļu muižnieki darbojās Krievijas Valsts domē – Bohdans Šahno un Vladislavs Soltans pirmajā, bet Ļubomirs Dimša un L. Beņislavskis – otrajā). Turklāt valsts padomnieks B. Šahno kopā ar grāfu Pjotru Plāteru–Zībergu pirms Pirmā pasaules kara bija aktīvi Daugavpils apriņķa muižnieku sapulces locekļi.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, arī poļu sabiedriskā darbība Latvijā tika pārtraukta, un daudzi poļi atstāja Latviju vai tika mobilizēti armijā (samērā daudz poļu bija arī latviešu strēlnieku vienībās). Pēc kara ievērojama Rīgā, Liepājā un Jelgavā agrāk dzīvojošo poļu daļa atgriezās savā etniskajā dzimtenē.

Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā

Neatkarīgajā Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā poļi veidoja ceturto lielāko nacionālo minoritāti pēc krieviem, vāciešiem un ebrejiem. Viņi aktīvi piedalījās arī cīņā par Latvijas neatkarību 1918.–1920. gadā Latvijas armijas rindās – deviņi poļi par kaujās parādīto varonību tika apbalvoti ar Lāčplēša Kara ordeni. 1920. gadā Latvijā dzīvoja 52244, 1925. gadā – 51143, 1930. gadā – 59374, bet 1935. gadā – 48949 poļi.

1920. gadā no 52244 poļiem (3,4% no iedzīvotāju kopskaita) 40782 bija Latvijas pilsoņi. Rīgā dzīvoja 7935 (4,3% no iedzīvotājiem), Liepājā – 2904 (5,6%), Daugavpilī – 8178 (28,3%), Grīvā – 855 (34,8%), Krāslavā – 506 (14,2%), Rēzeknē – 1231 (12,3%) polis. Pārmaiņas Latvijas poļu skaitā, ko izraisīja dažādi apstākļi, nebija sevišķi būtiskas, un poļi sastādīja vidēji 3% no visiem valsts iedzīvotājiem. Tas nav īpaši daudz,

taču jāņem vērā, ka Latgalē viņiem joprojām bija ievērojama loma, ko noteica vēsturiskās tradīcijas. Te dzīvoja apmēram puse no visiem Latvijas poļiem. Vairāk nekā puse poļu dzīvoja pilsētās, turklāt 1930. gadā Daugavpilī, Krāslavā un Ilūkstē viņu īpatsvars pārsniedza 20%, bet skaitliski visvairāk poļu bija Rīgā – 16 571, t.i., 4,39% no visiem iedzīvotājiem. Lielākā poļu daļa – 72,7% 1920. gadā strādāja lauksaimniecībā (galvenokārt Latgalē un Ilūkstes apriņķī), rūpniecībā – 10,4%, transporta un sakaru sfērā – 4,2%. Lasītpratēju īpatsvars starp poļiem 1920. gadā nebija augsts (57,7%), taču 1935. gadā tas sasniedza 82,0%. 1920. gadā latviešu valodu zināja 29,4% poļu (galvenokārt Rīgā un Liepājā dzīvojošie), taču 1935. gadā šis skaitlis vairākkārt pieauga. Apmēram puse no poļiem dzīvoja Latgalē, vairāk par pusi – pilsētās. Līdz 1940. gadam turpinājās Latvijas pilsoņu īpatsvara pieaugums starp poļiem (1935. gadā tādu bija 42390 – 86,6% no viņu kopskaita). Poļu sociālā struktūra saglabāja iepriekš minētās pazīmes, ko, pirmkārt, raksturoja liels zemnieku īpatsvars: 1935. gadā lauksaimniecībā strādāja 12818 poļi (47%), rūpniecībā – 8112 (24%) utt.

Tomēr 30. gados Latvijā esošo poļu skaits ievērojami pārsniedza tautskaitēs reģistrēto skaitu tā iemesla dēļ, ka no Polijas, ar kuru Latvijai bija 105 kilometrus gara robeža, uz sezonas un ilgākiem lauksaimniecības darbiem regulāri iebrauca laukstrādnieki. 1939. gada martā Latvijas politiskās aprindas iebilda pret Polijā iespiesto karti, kurā bija parādīts, ka Latvijā ir 75000 poļu. Latvijas sūtnis Polijā L. Ēķis atzina, ka tas atbilst patiesībai tad, ja pie pastāvīgajiem iedzīvotājiem pieskaita laukstrādniekus no Polijas. Sākoties Otrajam pasaules karam, Latvijā atradās apmēram 26000 šādu cilvēku, daudzi no kuriem palika šeit uz pastāvīgu dzīvi. No 1919. līdz 1939. gadam (šajā gadā Polija zaudēja neatkarību), Latvijas poļu minoritātei bija īpaša nozīme abu valstu attiecībās. Kaut arī Latvijā nekad pilnībā neizzuda bažas par Polijas vēlmi palielināt šeit savu ietekmi, abu valstu starpā notika regulāra, atsevišķos laika posmos visai plaša politiskā, militārā, kultūras, sporta, izglītības un cita veida sadarbība. Latvijas un Polijas attiecību īslaicīgos pasliktināšanās gadījumus izraisīja galvenokārt abu pušu atšķirīgie viedokļi par poļu minoritātes stāvokli Latvijā.

Poļi bija pārstāvēti Tautas padomē 1919.–1920. gadā un 1922.–1934. gadā Saeimā darbojās poļu frakcija viena – divu deputātu sastāvā (Satvermes sapulces vēlēšanās poļi Latgalē izvirzīja kopēju sarakstu ar latviešu sīkzemnieku organizāciju, un no šī saraksta tika ievēlēts tikai viens deputāts – Latgales latvietis Nikolajs Skangelis). 1927. gada beigās deputāts

Jaroslavs Viļpiševskis kļuva par Latvijas Zemes bankas padomes locekli un viņš ieņēma šo amatu līdz pat 1934. gadam. Tas bija pirmais gadījums, kad kādā no triju lielo banku padomēm iekļuva minoritātes pārstāvis. Savukārt Saeimas deputāts Jans Vežbickis 1928. gada sākumā, pateicoties tam, ka poļu deputāti Saeimā atbalstīja P. Juraševska valdību, kļuva par iekšlietu ministra biedru (viņš pildīja šo amatu arī H. Celmiņa valdībā) un atbildēja par pavalstniecības piešķiršanu, pasu un pašvaldību lietām.

1922.–1934. gadā valstī pastāvēja poļu politiskā partija – Poļu tautas savienība (no 1932. gada – Poļu tautas apvienība), 1925.–1934. gadā darbojās apmēram 150 biedru liela LSDSP Poļu sekcija, kas ļoti naidīgi izturējās pret Latvijas Poļu savienību, kurai 20. gadu beigās bija 40 nodaļas visā valstī. Biedru skaits tuvojās tūkstošim. Organizācija iegādājās arī vairākus nekustamos īpašumus – tā dēvēto Poļu namu Daugavpilī (Varšavas ielā 30), māju Krāslavā un lauku saimniecību Lauceses pagastā. Poļi pastāvīgi darbojās Latgales un Ilūkstes apriņķa pilsētu un pagastu, Rīgas un Liepājas pašvaldībās. 1931. gada martā notikušajās pilsētu domju vēlēšanās Poļu savienībai izdevās gūt lielākos panākumus tās pastāvēšanas vēsturē. 12 pilsētu domēs tika ievēlēti pavisam 44 poļi (Daugavpilī – 11, Grīvā – 8, Ilūkstē – 5, Kārsavā – 1, Krāslavā – 7, Liepājā – 2, Līvānos – 1, Ludzā – 4, Rēzeknē – 1, Rīgā – 2, Subatē – 1, Viļānos – 1), bet tieši no Poļu savienības sarakstiem – 35. Liels skaits savienības pārstāvju iekļuva arī Latgales pagastu pašvaldībās. Samērā aktīvi poļi darbojās arī latviešu politiskajās partijās. Piemēram, Latviešu Zemnieku savienības Skaistas nodaļā 30. gadu sākumā bija vismaz septiņi, Indras nodaļā – viens, Piedrujas nodaļā – 12 poļi, Pasienes pagastā – viens (Zilupes virsmežsaimniecības valsts mežsargs Vladislavs Vrubļevskis) utt.

Latvijā iznāca vairāki poļu preses izdevumi: 1922.–1923. gadā – nedēļas laikraksts "Głos Polski" ("Poļu Balss"), 1925.–1928. gadā – "Tygodnik Polski" ("Poļu Nedēļraksts"), 1928.–1931. gadā – dienas laikraksts "Dzwon" ("Zvans"), 1931.–1934. gadā – laikraksts "Nasz Głos" ("Mūsu Balss") un 1934.–1940. gadā – žurnāls "Nasze Życie" ("Mūsu Dzīve"). Savu laikrakstu "Myśl Pracy" ("Darba Doma") izdeva arī LSDSP Poļu sekcija, kā arī Poļu katoļu jaunatnes biedrība un katoļu baznīca.

Darbojās plašs skolu un organizāciju tīkls. Jau 1919. gada maijā pēc atbrīvošanas no Sarkanās armijas Rīgā bija trīs poļu pamatskolas (pirms Pirmā pasaules kara – septiņas) ar 600 skolēniem un Poļu labdarības biedrības patversme. Pēc neilga laika skolas pārņēma valsts un pašvaldības skolu finansējuma problēmas atrisinājās. 1919. gada decembrī Rīgā dar-

bojās četras, bet Liepājā – trīs poļu skolas. 1919./1920. mācību gadā Latvijā kopumā bija jau 17 poļu pamatskolas ar 3600 skolēniem un 120 skolotājiem, 1920./1921. mācību gadā – 19 pamatskolas ar 4523 skolēniem un 153 skolotājiem, vēl pēc gada – 27 pamatskolas, bet 1931. gadā valstī darbojās pat 45 poļu pamatskolas ar 5274 skolēniem. Vēlāk gan šis skaits nedaudz samazinājās. 1927.–1934. gadā Daugavpilī strādāja arī Poļu amatniecības skola. Jau no 1920. gada poļu ģimnāzija bija Daugavpilī, no 1921. gada – Rēzeknē un no 1925. gada – Rīgā. 1921.–1934. gadā visu minēto skolu darbību vadīja un koordinēja autonoma Poļu izglītības pārvalde Izglītības ministrijas vadībā. Pēc 1934. gada 13. maija valsts apvērsuma visas minoritāšu izglītības pārvaldes tika likvidētas, nomainot tās ar attiecīgās minoritātes skolu lietu referenta posteni ministrijā. Samazinājās arī poļu skolu skaits – tika likvidēta amatniecības skola, uzsākts Daugavpils poļu ģimnāzijas likvidācijas process. No 1937. gada valstī darbojās 16 poļu pamatskolas. Poļu tautības studentu skaits Latvijas augstskolās nebija sevišķi liels. Piemēram, Latvijas Universitātē 1934. gadā poļi bija 0,55% (apmēram 40 cilvēku) no studējošo kopskaita. Poļi studēja arī Mākslas akadēmijā un Konservatorijā. Viens no iemesliem bija stingrie iestājekārtības noteikumi, kuri sagādāja grūtības nelatviešu vidusskolu absolventiem. Tādēļ daudzi poļu ģimnāziju beidzēji devās studēt Polijas augstskolās (1929. gadā no 120 Polijā studējošiem Latvijas poļiem 37% bija beiguši Daugavpils, 16% – Rēzeknes, 9% – Rīgas poļu ģimnāziju, bet 38% – citas vidusskolas). Poļi no Latvijas turpināja mācības arī Polijas karaskolās (piemēram, 1939. gada kara varonis kapteinis Vladislavs Ragainis pēc Daugavpils poļu ģimnāzijas beidza kājnieku karaskolu Polijā un palika tur par virsnieku). Zināms skaits poļu jauniešu ar Poļu lauksaimnieku biedrības starpniecību mācījās un beidza Opsas Lauksaimniecības skolu Polijā.

No 1919. gada darbojās visdažādākā rakstura poļu sabiedriskās organizācijas. Rīgā darbību atjaunoja 1906. gadā dibinātā poļu izglītības biedrība. Pie tās darbojās bibliotēka, bet no 1923. gada – dramatiskais pulciņš, ko 1927. gadā pārveidoja par patstāvīgu Latvijas Poļu teātri, piešķirot tam valsts subsīdijas. Ilgus gadus teātri sekmīgi vadīja Vladislavs Čengerijs un tajā uzveda gan poļu, gan latviešu autoru lugas, sniedzot vidēji gadā 12 izrādes Rīgā un līdz 30 izrādēm provincē (galvenokārt Latgalē). Teātri uzstājās arī viesaktieri no Polijas, 1933. gadā tajā uzveda opereti.

Rīgā turpināja darbu arī Poļu katoļu labdarības biedrība, kuras aprūpē atradās divas (pēc 1921. gada – viena) bērnu patversmes, Poļu biedrība "Aušra", kooperatīvā biedrība "Poļu savienība" (no 1929. gada –

"Warta"), poļu žēlsirdīgo dāmu biedrība "Vincenti a Paulo", kas pie Sāpju Dievmātes baznīcas rūpējās par bāreņiem, veciem cilvēkiem un slimajiem. Galvaspilsētā izveidojās arī Poļu krājaizdevu kase, Poļu bērnu kase, Poļu biedrība "Praca" ("Darbs"), Poļu skolotāju biedrība, Latvijas Universitātes Poļu studentu biedrība, Poļu akadēmiskā biedrība, Poļu studentu korporācija "Fraternitas Infantica" (vēlākā "Fraternitas Sarmatica"), Poļu studenšu korporācija "Plateria", Poļu jaunatnes biedrība "Promień" ("Stars"), kurai bija nodaļas arī Daugavpilī un citās Latgales vietās, Rīgas Poļu biedrību savienība, kurā apvienojās septiņas, vēlāk desmit organizācijas. Arī Liepājā darbojās vairākas poļu organizācijas – Poļu labdarības biedrība, kas uzturēja bērnu un veco ļaužu patversmi, Poļu biedrība "Ognisko" ("Ugunskurs"), Poļu katoļu jaunatnes biedrība "Trzeźwość" ("Atturība") ar 60 biedriem. Visas trīs minētās organizācijas izveidojās vēl pirms Pirmā pasaules kara un Latvijas Republikā atjaunoja darbību. 1928. gadā Liepājā tika izveidota Poļu jaunatnes savienība, kura 1933. gadā pievienojās kā nodaļa Latvijas Poļu katoļu jaunatnes savienībai. Savukārt Daugavpilī darbību atjaunoja Poļu labdarības biedrība, kas uzturēja bērnu internātu, no 1918. gada šeit darbojās Poļu katoļu dziedāšanas un mūzikas biedrība "Harfa", kas kļuva par vienu no ietekmīgākajām poļu organizācijām un tai bija nodaļas visā Dienvidlatgalē. Vēl Daugavpilī bija Poļu lauksaimnieku biedrība, kas apvienoja Ilūkstes apriņķa un Latgales poļu tautības zemniekus, Poļu kredītbiedrība, kuras neoficiālais mērķis bija Latgales Poļu bankas izveide, taču iecere nerealizējās. Daļa no Daugavpils poļu organizācijām 1931. gadā atrada mājvietu Latvijas Poļu savienības nopirktajā divstāvu "Poļu namā" Varšavas ielā 30. Šajā namā 1932. gadā tika izveidota Poļu katoļu jaunatnes savienība, kura ar savu darbību aptvēra visu Latviju. Lielākās poļu organizācijas regulāri uzturēja sakarus ar Poliju, poļu organizācijām citās valstīs – Lietuvā, Vācijā, Ungārijā, ASV, vispasaules poļu organizācijām.

Latvijas skautu un gaidu kustībā iekļāvās poļu harceri. 1922. gadā piecas poļu vienības Rīgā, Rēzeknē un Daugavpilī iestājās Latvijas Skautu centrālajā organizācijā (LSCO) un Latvijas Gaidu centrālajā organizācijā – vairākas poļu gaidu vienības. Lielā mērā pateicoties Polijas harceru savienības un Latvijas skautu un gaidu organizāciju labajiem sakiem, poļu vienības Latvijas skautu un gaidu centrālajās organizācijās darbojās ļoti aktīvi. LSCO par visu poļu vienību referentu darbojās Eduards Šelīga–Sočiņskis, bet vēlāk – Francišeks Skerškāns un Jans Krasovskis. 1927. gadā Latvijas poļu skautu vienībās bija vairāk nekā 800 jauniešu, bet 1934. gadā poļi bija 9,8% no visiem LSCO skautiem.

Pēc politisko organizāciju slēgšanas 1934. gadā īpaši pieauga Poļu katoļu jaunatnes (no 1935. gada – Poļu jaunatnes) savienības nozīme ar nodaļām Latgalē, Ilūkstes apriņķī, Liepājā, Jelgavā un Rīgā. 1938. gada nogalē organizācijas 16 nodaļās bija 2427 biedri. Pateicoties atbalstam no Polijas, 1935. gadā Daugavpili pie Savienības galvenās valdes izdevās izveidot pirmo poļu leļļu teātra trupu, bet vēlāk – trupas arī Liepājā, Rēzeknē, Krāslavā un vēl vienu Daugavpili. Visu trupu darbu vadīja Polijas Mākslas akadēmiju beigušais daugavpilietis Oļģerts Natalko. 1938. gada februārī notika simtā leļļu teātra izrāde. Darbību Daugavpili un Latgalē turpināja Poļu katoļu biedrība "Harfa", kuras biedru skaits 1935. gadā sasniedza 529 dalībniekus, un līdz 1936. gadam darbojās Poļu lauksaimniecības biedrība. 1934. gada beigās tajā bija 357, bet 1935. gadā – 483 biedru. Daugavpili rosīgi darbojās Poļu labdarības biedrība un Poļu kredītbiedrība, ko 1939. gadā pārdēvēja par poļu krājaizdevu biedrību "Strumień" ("Straume"). Rīgā pēc 1934. gada maija ietekmīgākā poļu organizācija bija izglītības biedrība "Oświata". Tieši tās valde uzņēmas Latvijas Poļu teātra darbības atjaunošanu (pēc tā pašlikvidācijas līdzekļu trūkuma dēļ 1936. gadā), uzaicinot direktora amatā aktieri Staņislavu Ficneru–Jarski un panākot valsts finansiāla atbalsta saņemšanu. Pie Poļu izglītības biedrības 1935. gadā izveidojās arī pirmā poļu leļļu teātra trupa Rīgā Mihalīnas Zigmundes vadībā, kas vēlāk sadarbojās ar Poļu jaunatnes savienības trupām Latgalē. 1935. gada beigās izveidojās Poļu ģimnāzijas absolventu koris Latvijas radio orķestra mūziķa Karola Izarta vadībā, kas turpināja jau 1919. gadā Liepājā aizsāktās poļu koru tradīcijas (arī tas darbojās Poļu izglītības biedrības paspārnē). Sākot ar 1936. gadu, koris ik gadu sniedza koncertu Melngalvju namā, tas viesojās ar koncertiem 1. ārzemju poļu dziedātāju salidojumā 1936. gadā, kā arī Igaunijā, Tallinā 1938. gadā.

Latvijā plaši pazīstami kļuva poļu sportisti. 1927. gadā Rīgā pie Latvijas Universitātes poļu studentu biedrības izveidojās sporta sekcija "Reduta", ko 1929. gadā pārveidoja par Poļu akadēmiskās biedrības sporta klubu. Sporta sekcijas pastāvēja arī pie biedrības "Harfa" un Poļu katoļu jaunatnes savienības Daugavpili. Aktīvi sportisti bija arī LSDSP poļu sekcijas jaunie sportisti un poļu skolu skolēni. Latvijas mērogā darbojās poļu futbolisti un vieglatlēti. Vieglatlēts Staņislavs Petkevičs 1928. gadā pārstāvēja Latviju olimpiskajās spēlēs (pēc tam viņš atstāja Latviju un jau kā Polijas pārstāvis kļuva par pasaules rekordistu garajās skriešanas distancēs). Daugavpils poļu ģimnāzija jau 1926. gadā aktīvi iesaistījās pilstētā notiekošajos šaha turnīros starp skolām. 20. gadu otrajā pusē Polijas

konsuls Daugavpilī organizēja šaha turnīru, tas kļuva par ikgadēju tradīciju. Tajā sākotnēji startēja "Harfas" un ebreju "Diska" komanda, kam vēlāk pievienojās latviešu komandas. 1930. gadā Daugavpilī tika reģistrēta Poļu šahistu savienība, taču tās darbība nebija ilgstoša. Lielākais Latvijas poļu sporta uzplaukums bija vērojams, sākot ar 1934. gadu. Sākot ar šo gadu, notika Latvijas poļu sporta svētki. Pēdējie – 6. svētki notika 1939. gada 19. un 20. augustā Daugavpilī Latviešu sporta biedrības stadionā. 1935. gadā Rīgas poļu sporta klubs "Reduta" ieguva pilnīgu patstāvību. Kluba futbola komanda turpināja spēlēt valsts 1. līgā, bet "Redutas" futbolists un poļu ģimnāzijas audzēknis Francišeks Krupčs 30. gadu beigās kļuva par Latvijas valsts izlases centra uzbrucēju (izlasē spēlēja arī polis Vaclavs Borduško). Kopumā "Redutai" 1938. gadā bija četras futbola komandas 1., 3. un Jaunatnes līgā, bet Latvijas junioru izlasē spēlēja trīs "Redutas" spēlētāji. Janīna Vaguloviča 1937. gadā kļuva par Latvijas meistari 60 m skrējienā, bet 1939. gadā tika iekļauta valsts izlasē. Arī Poļu jaunatnes savienībā 1936. gadā bija trīs futbola komandas (Daugavpilī, Liepājā un Rēzeknē), kas guva labus panākumus novadu turnīros (Liepājas komandas futbolisti 1937. gadā kļuva par Kurzemes meistariem). Sava futbola komanda izveidojās arī biedrībai "Harfa", kas 1936. gadā ieguva Daugavpils meistara titulu. Par Zemgales meistariem boksā un brīvajā cīņā kļuva poļi Tomaševičs un A. Žolņerovičs, bet 1939. gadā, kad Latvijas boksa izlase zaudēja Polijas valstsvienībai, vienu no punktiem Latvijai guva polis Meiluss. Savukārt tenisa sacensībās izcilus panākumus guva Pjotrs Spoģis no "Harfas" komandas un "Redutas" dāmu komanda, kas ieguva valsts meistarību titulu 1937. gadā. "Redutā", "Harfā" un Poļu jaunatnes savienībā nodarbojās arī ar novusu, peldēšanu, airēšanu, džudo u.c. sporta veidiem. Spēcīga sporta komanda bija arī Poļu biedrībai. Komandu kopvērtējumā 1. vietu neatkarīgās Latvijas pēdējās vieglatlētikas sacensībās par Latgales dziesmu svētku organizācijas komitejas balvu 1940. gada 15. jūnijā Daugavpilī ieguva polietes, bet Latvijas Poļu biedrības Daugavpils nodaļas futbola komanda (bijusī "Lechia") savdabīgi noslēdza poļu sporta attīstību neatkarīgā Latvijā, ar rezultātu 5:1 uzvarot Sarkanās armijas vienību sastādīto komandu 1940. gada 24. jūlijā.

Jau 30. gadu vidū poļu organizāciju vadība Latvijā apzinājās nepieciešamību apvienot esošās organizācijas. Vadošās poļu organizācijas izveide atbilda arī Latvijas varas iestāžu interesēm, kas šo jautājumu apsprieda ar Polijas sūtni. Jautājums aktualizējās pēc jaunā sabiedrisko organizāciju likuma pieņemšanas Latvijā 1938. gada februārī. Rezultātā 1938. gadā Poļu jaunatnes savienība apvienojās ar Poļu izglītības bied-

rību, Rīgas biedrību "Warta" un Latgales biedrību "Harfa" un Ludzas poļu biedrību, izveidojot Latvijas Poļu biedrību. Tajā bija 19 nodaļas (par tādām kļuva visas bijušās Poļu jaunatnes savienības, biedrības "Harfa" un izglītības biedrības nodaļas) ar 2134 biedriem, bet 1940. gada 1. janvārī biedru skaits pārsniedza 3400 cilvēkus. Jaunā organizācija pārņēma visas Latvijas poļu leļļu teātra trupas, Poļu ģimnāzijas absolventu kori, sporta komandas, Poļu teātri un daudzas bibliotēkas, kā arī namus Daugavpilī, Krāslavā un Lauceses pagastā. Organizācija uzņēma Latvijas poļu minoritātes vadības funkcijas.

Daudzi poļi aktīvi piedalījās Latvijas kultūras un sabiedriskajā dzīvē. Šenāta loceklis bija Bronislavs Nagujevskis. Ilgus gadus Mākslas akadēmijas Figurālās tēlniecības nodaļu vadīja profesors Konstantīns Rončevskis. Viņš atteicās no piedāvājumiem strādāt Varšavā, Krakovā un Viļņā, palikdams uzticīgs Latvijai. K. Rončevska skolnieki bija latviešu tēlnieki K. Baumanis, Ž. Smiltnieks, K. Jansons, J. Briedis u. c. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē strādāja profesors Voldemārs Fišers, Latvijas Universitātes filoloģijas profesors bija polis Juliāns Kšižanovskis, bet pēc viņa aizbraukšanas uz Poliju 1934. gadā – Staņislavs Koļbuševskis. Jāmin mākslinieki Bronislavs Kondrats, Sergejs Cīvis–Civinskis, Staņislavs Ivanickis, Nacionālās operas baletdejojātājs Boļeslavs Miļevičs un baletmeistars Ježijs Leščevskis, sabiedriskā darbiniece, Latvijas armijas ģenerāļa kundze Vera Goppere, vēsturnieks Jānis Juškevičs, grafiķis Raimonds Šiško, Latvijas Universitātes kanonisko tiesību profesors mācītājs Aleksandrs Novickis un citi. Latvijā un Polijā plaši pazīstama bija Latgalē dzīvojošā poļu dzejniece Olga Daukste, Krāslavas poļu dzejniece Zofija Rujko, kā arī gleznotāja Anna Romere no Rēzeknes apriņķa Janopoles, kuras izstādes apceļoja daudzas Eiropas valstis. Samērā daudzi poļi dienēja par virsniekiem Latvijas armijā un policijā.

Otrais pasaules karš, kas sākās 1939. gada 1. septembrī un kura pirmais upuris bija Polija, ievērojami mainīja Latvijas poļu minoritātes stāvokli. 17. septembrī – dienā, kad Polijā no austrumiem iebruka arī Sarkanā armija – Daugavpilī Poļu biedrības padomes ārkārtas sēde pieņēma deklarāciju: "Latvijas poļu biedrības padome savā sēdē liktenīgo notikumu priekšā apstiprina Latvijas poļu sabiedrības nesaraujamo saistību ar visu poļu tautu, solidarizējoties ar to tradicionālajā cīņā par nacionālo pašapziņu un godu, kā arī pauž nesalaužamu gribu stāvēt poļu gara sardzē, apsolut nezaudēt savu tēvu ticību un valodu un palikt stingri nacionālās pozīcijās, rūpējoties par poļu dzīves attīstību. Lai Dievs mums palīdz!" Vissmagāk poļu sabiedrisko dzīvi ietekmēja Polijas sūtniecības un kon-

sulāro pārstāvniecību likvidācija 1939. gada septembrī. Organizācijas (pirmām kārtām, Poļu biedrība, poļu skauti un gaidas) un poļu žurnāls vairs nesaņēma finansiālu atbalstu, kaut arī izvirzījās pilnīgi jauni uzdevumi, kuri prasīja lielu darbu un līdzekļus. Vispirms jau tādēļ, ka Latvijā patvērumu meklēja militārie un civilie bēgļi no Polijas. Šeit tika internēti vairāk nekā 1500 Polijas armijas karavīru un īpašās nometnēs izvietoti 300–400 civilo bēgļu. Poļu biedrība un skauti sniedza bēgļiem visu iespējamo palīdzību, vācot ziedojumus, iekārtojot bērnus poļu skolās utt. Rīgas un Liepājas poļi sniedza būtisku palīdzību no internēto nometnēm izbēgušajiem un Latvijā nelegāli iekļuvušajiem poļu bēgļiem, organizējot arī viņu nogādāšanu Zviedrijā. Bija arī tieša palīdzība, organizējot bēgšanas no internēto nometnēm. Jau kara pirmajās dienās Latvijas poļu jaunieši Polijas sūtniecībā Rīgā un konsulatā Daugavpilī meklēja iespēju brīvprātīgi pieteikties Polijas armijā. Seši jaunieši ar Francišekū Čehoviču priekšgalā septembra sākumā pat pārgāja robežu un ieradās Viļņā, taču tika nosūtīti atpakaļ uz Latviju, kur izveidoja slepenu organizāciju "Polijas atbrīvošana" (1941. gadā trīs no tās biedriem tika deportēti uz PSRS). Pēc Polijas valsts iznīcināšanas Latvijas poļu sabiedriskās organizācijas apliecināja, ka ir spējīgas pastāvēt arī bez atbalsta no Polijas pārstāvniecību un pasaules poļu organizāciju puses.

Padomju un vācu nacistu okupācijā 1940.–1945. gadā

1940. gada jūnijā notikušo Latvijas okupāciju lielākā daļa poļu inteliģences un sabiedrisko darbinieku uztvēra ar sarūgtinājumu un bažām (protams, bija arī izņēmumi). Iemesls tam bija Polijas vēsturiskās nesaskaņas ar Krieviju, augstais dzīves līmenis Latvijas Republikā un, protams, nesen notikusī Polijas valsts iznīcināšana, ko saskaņoti veica Vācija un PSRS. Jau 1940. gada vasarā tika slēgtas poļu organizācijas, skautu un gaidu vienības (apmēram 1600 dalībnieku) un žurnāls "Nasze Życie". 1940./1941. mācību gadā Latvijā darbojās 11 poļu pamatskolas un trīs vidusskolas – Rīgā, Rēzeknē un Daugavpilī (šeit tika izveidota 8. Daugavpils poļu vidusskola). Salīdzinot ar iepriekšējo mācību gadu, skolu skaits bija samazinājies, taču tas bija noticis, apvienojot Rīgas poļu ģimnāziju ar 1. pilsētas poļu pamatskolu, izveidojot piecpadsmito pilsētas poļu skolu.

Ļoti daudzi poļu vadošie darbinieki tika represēti: tika apcietināti Latvijas poļu biedrības priekšsēdētājs Vlodeimežs Ihnatovičs, Rīgas nodaļas priekšsēdētājs Napoleons Liberis, Poļu studentu biedrības revīzijas komisijas priekšsēdētājs Romualds Hriņevičs un Poļu teātra administrators,

poļu sporta biedrības "Reduta" un Poļu izglītības biedrības biedrs Aleksandrs Matulonis, sabiedriskais darbinieks un poļu laikraksta "Nasze Zycie" ("Mūsu Dzīve") līdzstrādnieks, Poļu teātra direktors S. Ficners-Jarskis, poļu ģimnāzijas skolotājs Pjotrs Daugste, Latvijas Poļu savienības centrālās valdes loceklis Boļeslavs Golubecs un daudzi citi. 1940. gada novembrī Daugavpilī NKVD atklāja patriotiski noskaņotu poļu pagrīdes organizāciju. Saskaņā ar vēlāk izvirzīto apsūdzību grupa 1940. gada vasarā bija saistījies ar Polijas trimdas valdības aģentiem un piegādāja tiem ziņas par Sarkano armiju Latvijā, kā arī gatavojās rīkot diversijas. Grupu vadīja poļu sabiedriskie darbinieki un pedagogi Helēna, Henrihs un Vanda Tomašēviči, Vaclavs Baužiks, Mihals Šavdins, Vladislavs Jakubovskis, Mirosļavs Gedrojcs–Juraho u. c. 1941. gada 14.–24. jūnija masveida deportācijās uz izsūtījuma un ieslodzījuma vietām Krievijā tika izvesti ļoti daudzi poļi. Starp viņiem – arī bijušais Poļu izglītības pārvaldes direktors Antons Talats–Kelpšs, Latvijas Poļu savienības valdes loceklis Vitolds Masans, bijušā Latvijas Universitātes Poļu studenšu korporācijas "Plateria" senjore Vilhelmīne Seliško, Daugavpils 8. pilsētas poļu vidusskolas skolotāja Marija Kello, bijušais laikraksta "Dzwon" redaktors, Latvijas Poļu savienības Daugavpils nodaļas valdes loceklis Benedikts Juhņēvičs un daudzi citi. Tikai no Daugavpils pilsētas bija deportēti 84, bet uz vietas nogalināti 5 poļi. Kopumā skatot, padomju represijās 1940.–1941. gadā Latvijas poļu minoritāte cieta ievērojamus zaudējumus. Tika noslepkavoti, ieslodzīti nometnēs vai izsūtīti daudzi pieredzējuši sabiedriskās, izglītības un kultūras dzīves vadītāji, kuri 20.–30 gados demokrātijas un pēc tam autoritārā režīma apstākļos bija veidojuši un vadījuši valsts poļu minoritātes nacionālo darbību. Tika represēti arī daudzi patriotiski noskaņoti poļu jaunieši, kuri bija gatavi izrādīt aktīvu pretestību padomju totalitārismam, kā arī daudzi ierindas Latvijas poļu tautības pilsoņi.

Vācu nacistu okupācijas laikā Latvijā dzīvojošie poļi (1943. gadā reģistrēti 38191 cilvēki, kas jāatzīst par mākslīgi samazinātu skaitu, jo daudzi poļi, baidoties no represijām, uzdevās par baltkrieviem, latviešiem vai lietuviešiem) tika pakļauti ārkārtīgi diskriminējošai okupācijas varas iestāžu attieksmei, ko noteica nacistiskās Vācijas attieksme pret poļiem kā iznīcībai nolemtu nāciju. Sākot ar 1942. gadu, tika doti rīkojumi nosūtīt Latgales poļu iedzīvotājus uz darbiem Vācijā.

Nacistu okupācijas iestādes vispār nepieļāva poļu skolu darbību un poļu zemākā ranga pamatskola Daugavpilī sāka darbu tikai 1942. gada decembrī, Rīgā – 1943. gada martā, Rēzeknē – 1942. gada rudenī, bet poļu klases Pušas pamatskolā Andrupenes pagastā – 1943. gada janvārī. Tas

notika laikā, kad Vācijas militārās neveiksmes Austrumu frontē piespieda nacistu varasvīrus mīkstināt savu naidīgo attieksmi arī pret poļu tautu. Tādējādi, neraugoties uz okupācijas varas iestāžu liktajiem šķēršļiem, 1942.–1944. gadā Latvijā darbojās trīs poļu skolas un viena klase latviešu pamatskolā. Audzēkņu skaits bija samērā liels (sevišķi Daugavpilī, kur bija ap 500 skolēnu), taču šīs skolas nevarēja apmeklēt visi poļu tautības skolas vecuma bērni.

Ļoti dažāda bija Latvijas poļu reakcija uz vācu okupācijas sākumu. Bija poļi, kuri aktīvi iesaistījās komunistiskajā pagrīdē, piemēram, jau 1941. gada beigās un 1942. gada sākumā Rīgā vienu no aktīvākajām komunistiskās pagrīdes grupām vadīja bijušais poļu skautu vienības dalībnieks Vitolds Azerštarks (grupā bija krievi, latvieši u.c. tautību pārstāvji un tā tika iznīcināta 1942. gada maijā, bet V. Azerštarks nošauts Rīgas Centrālcietumā drīz pēc apcietināšanas). Savukārt polis, bijušais komunistiskās pagrīdes dalībnieks Latvijas Republikā un Daugavpils komjaunatnes komitejas pirmais sekretārs 1940.–1941. gadā Pāvels Lejbčs ar Staņislava Bindera vārdu bija viens no komunistiskās pagrīdes vadītājiem Rīgā līdz viņa arestam 1942. gada jūlijā (nošauts 1943. gadā). Zināms skaits Latvijas poļu iesaistījās arī padomju partizāņu kustībā Latgalē, 1941. gadā daudzi dažādos ceļos bija nonākuši PSRS, kur vēlāk tika iesaukti šeit veidotajā Polijas Tautas armijā (Armia Ludowa). Daži Latvijas poļi – bijušie padomju aktīvistu iestājās Sarkanajā armijā brīvprātīgi. Ievērojamākais no viņiem neapšaubāmi bija vēlākais bēdīgi slavenais Polijas Tautas Republikas armijas Galvenās Politiskās pārvaldes priekšnieks, vēlāk aizsardzības ministra vietnieks un Polijas Apvienotās strādnieku partijas Centrālkomitejas loceklis, Seima deputāts, politiskais ģenerālis Juzefs Urbanovičs. Daudzi Latvijas poļi, līdzīgi latviešiem, tika iesaukti Sarkanajā armijā pēc tās ienākšanas Latvijā 1944. gadā. Vienlaikus jānorāda, ka pēc vērmahta ienākšanas Latvijā padomju varas gadā pieredzētais daudzus poļus jau 1941. gadā pamudināja iesaistīties paš aizsardzības vienību un policijas darbībā. Piemēram, Daugavpils prefektūrā dienēja vismaz četri poļi. Savukārt 1943. gadā, sākoties mobilizācijai latviešu leģionā, pastāvēja rīkojums "P", kas attiecās uz poļiem un paredzēja viņu nosūtīšanu darbos uz Vāciju un nevis iesaistīšanu leģionā. Tomēr daudzi leģionā nokļuva – pārsvarā tāpēc, ka dokumentos viņu norādītā tautība bija "latvietis", vai arī viņi darīja to pilnīgi brīvprātīgi.

1941.–1943. gadā Latvijā pastāvēja Polijas Emigrācijas valdības un tās "Armia Krajowa"(AK) struktūrām Varšavā un Viļņā pakļautās izlūkošanas un diversantu vienības, kurās darbojās vietējie poļi. Jau 1941.

gada nogalē Daugavpilī izveidojās vairākas poļu jauniešu pagrīdes grupas, kas Viļņai sniedza izlūkošanas rakstura informāciju. Pirmās represijas pret šo grupu dalībniekiem notika jau 1942. gada sākumā. Vienlaikus 1942. gada pavasarī Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Krāslavā, Jelgavā un Liepājā darbību uzsāka "Armia Krajowa" tālās izlūkošanas tīkla grupas, sniedzot informāciju par karaspēka pārvietošanos pa dzelzceļu, aviācijas kustību, militāro rūpniecību u.c. jautājumiem. Kopumā, sākot ar 1942. gada martu, šajā tālās izlūkošanas darbībā bija iesaistīti apmēram 150 Latvijas poļi (tikai Rīgas punktā kā aktīvi dalībnieki bija 48 personas, taču jāņem vērā, ka daudzos gadījumos viņi iesaistīja darbībā arī savus tuviniekus un paziņas). Rīgas grupas dalībniekiem darbību ievērojami atvieglāja sakari ar latviešiem un apstākļi, ka daudzos gadījumos arī vācu varas iestādes uzskatīja viņus, kā Latvijas pilsoņus, par latviešiem. Tas deva iespēju dažiem no viņiem strādāt aerodromā, dzelzceļa stacijās, vācu kara hospitāļos, pastā, bet vienam – par ģenerālkomisariāta "Ostland" satiksmes ceļu priekšnieka – vācu pulkveža šoferi. Tādējādi informācija, kas ik pēc desmit dienām ar kurjeru starpniecību tika nogādāta Daugavpilī, bet no turienes – Viļņā, bija patiesi detalizēta un nozīmīga. 1942. gada jūlija beigās Rīgā, Daugavpilī un Liepājā tika apcietināti pirmie izlūkošanas tīkla darbinieki, bet augustā un septembrī – gandrīz visi pārējie. Līdz ar to AK tālās izlūkošanas tīkls Latvijā pagaidām faktiski bija sagrauts. 1943. gada pavasarī tas tika atjaunots, taču rudenī notika jauni aresti un tā darbība atkal apsīka.

1942. gada pavasarī Latgalē tika izveidotas arī "Armia Krajowa" diversiju tīkla "Wachlarz" ("Vēdekļis") 5. iecirkņa vienības, kuras sastāvēja no apmācītiem vietējiem poļiem un no Polijas iesūtītiem diversiju speciālistiem. Daugavpils grupā vien bija 25 cilvēki daugavpiliešu Francišeķa Čehoviča un Pjotra Spoģa vadībā. Pēc sprāgstvielu un munīcijas saņemšanas no Polijas rudenī tā uzsāka darbību. Tā izpaudās vairāku sekmīgu diversiju aktu sarīkošanā uz dzelzceļa Daugavpils–Rēzeknes un Daugavpils–Krāslavas posmos. 1943. gada novembra sākumā tika apcietināti 17 diversanti no F. Čehoviča grupas ar viņu pašu priekšgalā. Izbēgt izdevās tikai P. Spoģim un vēl dažiem. Drīzumā arestētie tika pārvesti uz Rīgu, kur jau atradās iepriekš apcietinātie izlūkošanas grupu dalībnieki – kopumā apmēram 80 cilvēki. 1944. gada 1. augustā visiem 17 diversantiem Biķernieku mežā izpildīja nāvessodu nošaujot. Pārējie apcietinātie, apmēram 60 poļu pagrīdes kustības dalībnieki, 1944. gada 13. septembrī no Rīgas Centrālcietuma, Termiņcietuma un Salaspils koncentrācijas nometnes ar kuģi tika nogādāti Gdaņskā, bet no turienes – Štuthofas koncen-

trācījas nometnē. Nometnes evakuācijas gaitā no viņiem gāja bojā vēl 35 cilvēki. Izdzīvojušie pēc kara apmetās uz dzīvi lielākoties Polijā, bet daži atgriezās Latvijā. Vairāki Latvijā esošie poļu nacionālās pagrīdes dalībnieki, ko savā laikā bija apcietinājušas vācu drošības iestādes, pēc kara nonāca padomju NKVD apcietinājumā.

Padomju varas gados 1945.–1988. gadā

Pēc kara no visām vēsturiskajām Latvijas minoritātēm vienīgi poļu kopskaits palika līdzīgs pirmskara skaitļiem: 1959. gadā Latvijā bija 52,8 tūkstoši, 1970. gadā – 63,0, 1979. gadā – 62,7, 1989. gadā – 60,4 tūkstoši poļu. Poļu īpatsvars starp iedzīvotājiem samazinājās no 2,8% 1959. gadā līdz 2,3% 1989. gadā. No 1979. gada poļi atkal veido ceturto lielāko minoritāti, taču tagad – pēc krieviem, baltkrieviem un ukraiņiem. Starp Latvijas poļiem zināmu daļu sastāda pēckara iebrāucēji no Rietumbaltkrievijas un Rietumukrainas vai viņu pēcteči.

Latvijas poļi arī tika pakļauti sovetizācijas un rusifikācijas procesiem. 1948. gadā tika slēgta poļu skola Daugavpilī un 1949. gadā – Rīgā un no šī laika Latvijā pastāvēja tikai latviešu un krievu skolas (daudzās poļu apdzīvotās vietās Latgalē – tikai krievu skolas). Rezultātā poļi tika pakļauti divpusējam procesam: Rīgā, Liepājā un citur Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē daudzi pārlatviskojās, bet Latgalē – pārkrievojās. Tādēļ vēl šodien daudzās Latgales vietās iedzīvotāju lielākā daļa vēsturiski pieder katolīcībai, taču runā galvenokārt krievu valodā. 1959. gadā poļu valodu par savu dzimto atzina 55,3%, 1970. gadā – 32,5%, bet 1979. gadā – tikai 21,1% Latvijā dzīvojošo poļu. Vienlaikus pieaugu poļu skaits, kuru dzimtā valoda bija krievu (1970. gadā – 37,7%, 1979. gadā – 44,7%). 1989. gadā tikai 16520 poļu par dzimto atzina poļu valodu. Pārējie sadalījās šādi: 32734 – ģimenē runāja krievu, 8895 – latviešu, 1766 – baltkrievu, 310 – ukraiņu, 191 – citā valodā. Latviešu valodu zināja 37,6%, krievu valodu – 87,9%, bet poļu valodu – 27,1% poļu.

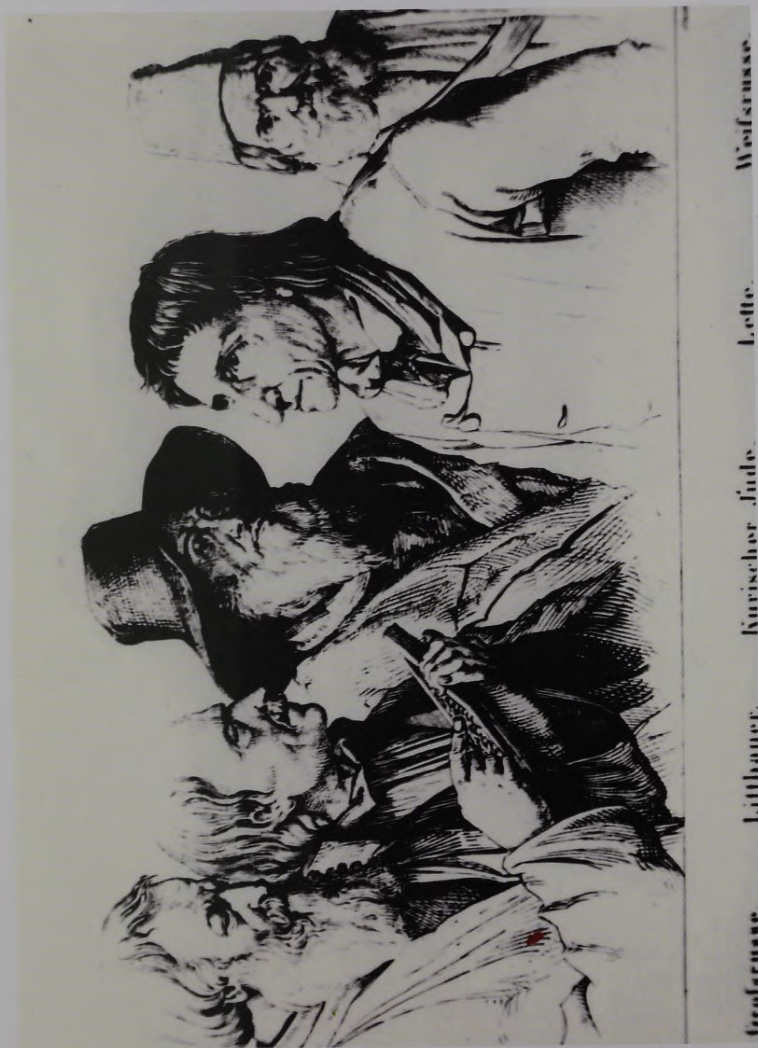
Zināma daļa no vācu okupācijas laikā izveidotās poļu nacionālās pagrīdes dalībniekiem Latgalē turpināja aktīvu darbību arī pēc otrreizējās padomju okupācijas 1944. gadā, tikai turpmāk tā bija vērsta pret padomju varas iestādēm un to atbalstītājiem. Poļi bija vienīgā no Latvijas nacionālajām minoritātēm, kuri pēc kara izveidoja savu nacionālo bruņoto pretestības grupu. Tāda 1944.–1945. gadā ļoti aktīvi darbojās Kaplavas pagastā Ilūkstes apriņķī. Sadursmēs ar vietējā lauksaimnieka Jāzepa Vorskla vadīto poļu bruņoto pretestības grupu 1945. gadā bija krituši pieci

pagasta iznīcinātāju nodaļas kaujinieki, grupa bija nošāvusi vairākus vietējos partijas darbiniekus un veikusi uzbrukumus padomju iestādēm. J. Vorslava grupa bija cieši saistīta ar Krāslavā un Daugavpilī esošo, samērā plašo poļu pagrīdes organizāciju, kuras pirmsākumi meklējami vēl vācu okupācijas laikā (grupas komandieris un vēl pieci partizāni krita kaujā ar čekistu karaspēku 1945. gada jūlija beigās, seši tika sagūstīti, taču daļa no grupas vēl kādu laiku turpināja darbību). Vairāki desmiti šīs pagrīdes organizācijas dalībnieku tika arestēti un 1946. gadā notiesāti uz dažādiem ieslodzījuma termiņiem. Par sakariem ar "bandītiem" un palīdzību viņiem tika apcietināti arī vairāki poļi un polietes Vidzemē, starp tiem bija arī vairāki bijušie Polijas laukstrādnieki. Viens no leģendārākajiem latviešu nacionālo partizānu grupu komandieriem Vidzemē bija bijušais Polijas armijas karavīrs Staņislavs Zavadzkijs (segvārds "Pans"). 1949. gada martā uz Sibīriju tika deportēti simtiem poļu lauksaimnieki un citu sabiedrisko slāņu pārstāvji. 60.–70. gados viens no ievērojamākajiem Latvijas disidentiem bija Daugavpilī dzimušais polis, bijušais kolhoza priekšsēdētājs Jans Jahimovičs.

Faktiski vienīgā institūcija padomju Latvijā, kur poļu valoda joprojām saglabāja oficiālu vietu, bija katoļu baznīca, kuras garīdznieki (daudzi no viņiem – poļi) sludināja dievvārdu Rīgā, Daugavpilī, Krāslavā u.c. Kopš 1947. gada Rīgā, par spīti padomju varas liktājiem šķēršļiem, darbojas katoļu garīgais seminārs, kurā mācījās cilvēki ne tikai no Latvijas, bet arī no visas Padomju Savienības, viņu vidū bija daudz poļu. Seminārā viens no mācību priekšmetiem bija poļu valoda, un to pārvaldīja gan mācību spēki, gan lielākā daļa katoļu mācītāju Latvijā.

Atsevišķi poļu tautības cilvēki ieņēma ievērojamu vietu padomju Latvijas zinātnē un kultūrā, piemēram, Viļņas Universitātes absolvents, bijušā Latvijas Poļu biedrības priekšsēdētāja Vlodimeža Ihnatoviča brālis Zigmunds Ihnatovičs pasniedza literatūras vēsturi Latvijas Valsts universitātē, ar izciliem panākumiem ķīmijas nozarē darbojās Marija Šimanska (1922–1995) un citi. Salaspils memoriālā ansambļa autors bija Rīgā dzimušais tēlnieks, no 1975. gada PSRS Mākslas akadēmijas korespondētājloceklis Ļevs Bukovskis. Rīgā darbojās tēlnieki Alberts Terpilovskis, Jans Lukaševičs, gleznotājs Vitolds Svirskis (kara laikā viņš bija mobilizēts latviešu leģionā kā kara ziņotājs, bet, sākoties Atmodai, aktīvi piedalījās poļu organizāciju atjaunošanā) u.c.

Sākot ar 50. gadu beigām, Rīgā, Edmunda un Halīnas Vesseru dzīvoklī regulāri notika poļu inteliģences tikšanās, kas aizsākās pēc vairāku Rīgas poļu ģimnāzijas absolventu iniciatīvas. 1968. gadā arī Rēzeknē po-

Professore.

Lithauer.

Kürischer Jude.

Lette.

Weißrusse.

Rīgas iedzīvotāju tipi 19. gadsimta pirmajā pusē. No kreisās: krievs, lietuvietis, Kurzemes ebrejs, latvietis, baltkrievs.

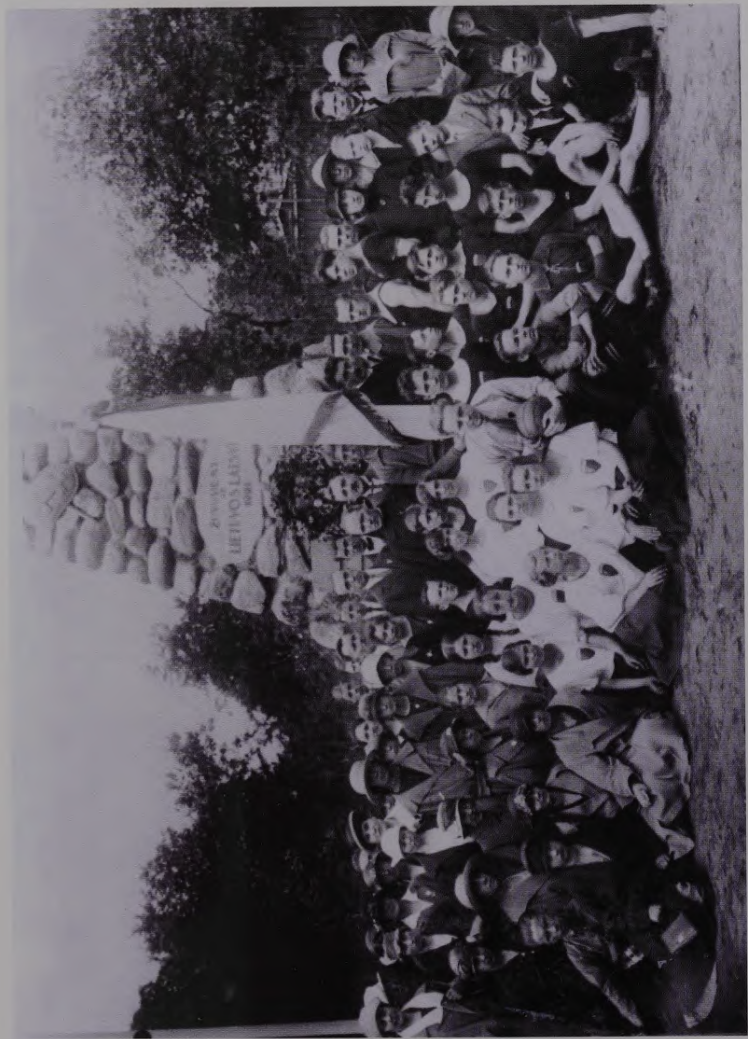
Tradicionālais gājieni uz jūru ikgadējos lībiešu svētkos Mazirbē.
20. gadsimta 90. gadi. – No Lībiešu kultūras centra (LKC) arhīva.

Rīgas lībiešu dziesmu ansamblis „Līvlist”. 90. gadi.
Pirmā no labās novadpētniece Valda Šuvcāne. — No LKC arhīva.

Rīgas lietuviešu vidusskolas skolēnu etnogrāfiskais ansamblis.

Latvijas lietuviešu ekskursija Kauņā 1920. gados. – No Lietuvas
Centrālā Valsts arhīva.

Rīgas Igaunņu Izglītības un Palīdzības biedrības jaunais koris
1932. gadā.

IX ÜLEMAAILMSEID EESTI PÄEVAD
-ESTO-2004-

RIGA
2004

ESTO
8th ESTONIAN
WORLD FESTIVAL
-ESTO-2004- RIGA
26.06 - 30.06.2004

"Kui me ei saa suureks
jõul ega arvul, siis võime
sauda suureks kollektiviks!"

Jakob Hurt

Seeria Nr. *ESTO*

Vispasaules Ārzemju igauņu kultūras dienas „Esto” dalībnieku
gājiens Rīgā 2004. gadā. P. Huta foto.

Rīgas parazītičigo kora „Blagovest” koncerts 2004. gadā „Ave Sol” zālē.
- Diriģents Aleksandrs Brandavs. S. Žuravļova foto.

Vēstniecību Grebeņšičikova draudzes nams
Rīgā, Mazā Krasta ielā 73.

Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis kopā ar Taufību konsultatīvās padomes locekļiem un ekspertiem 1999. gadā.

Mazākumtautību kopienu pārstāvji Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta rīkotajā seminārā 2007. gada 3. septembrī.

Latvijas vācu kopienu apvienotais dziesmu ansamblis
mazākumtautību folkloras festivālā Valmierā 2005. gadā. No
Limbažu muzeja fondiem.

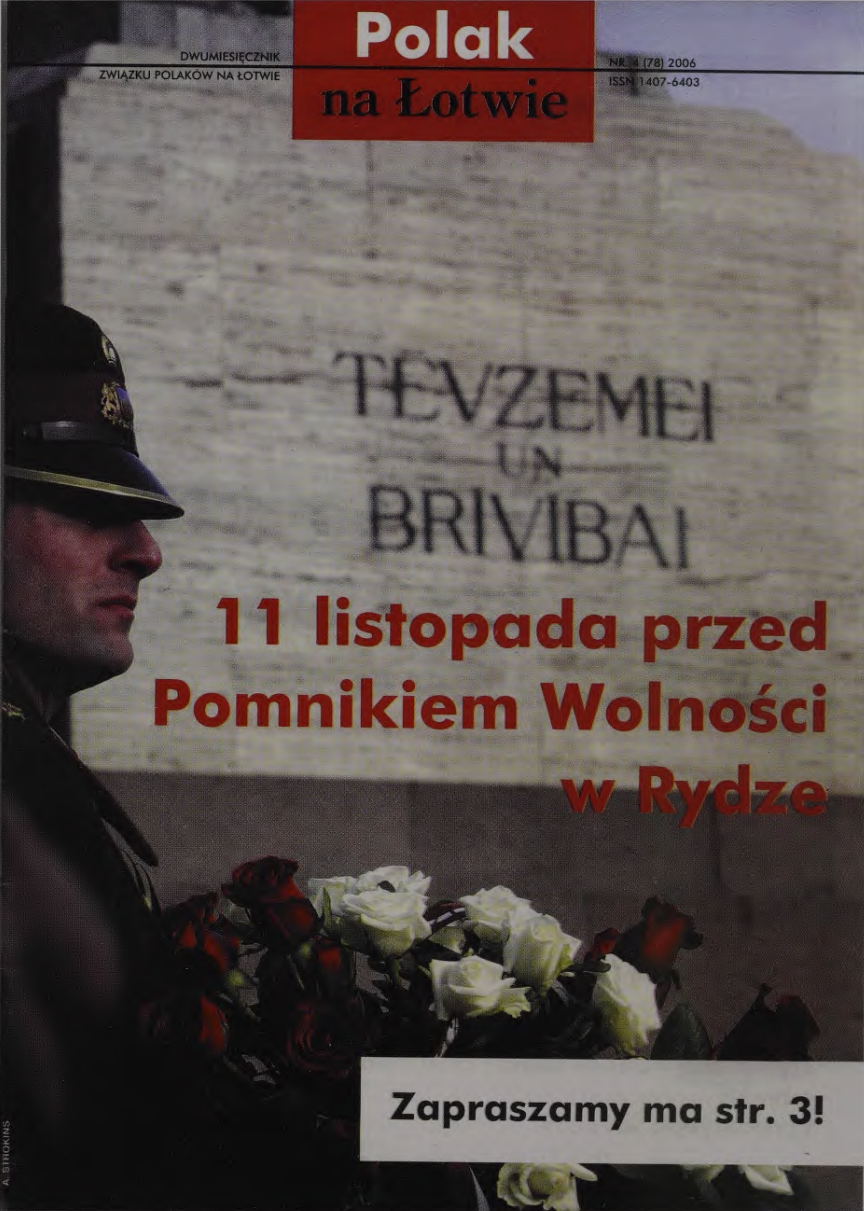

Jēkabpils poļu skolēni Polijas Neatkarības atjaunošanas dienā
2005. gada 11. novembrī.

DWUMIESIĘCZNIK
ZWIĄZKU POLAKÓW NA ŁOTWIE

Polak
na Łotwie

NR. 2 (78) 2006
ISSN 1407-6403

**11 listopada przed
Pomnikiem Wolności
w Rydze**

Zapraszamy ma str. 3!

Latvijas poļu kopienas žurnāls „Polak na Łotwie”.

Baltkrievu tautas dziesmu ansamblis „Nadzeja”.

Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, tiekoties ar baltkrievu kopienas pārstāvjiem festivālā „Latvijas Vainags” 2003. gadā. S. Žuravļova foto.

ļiem izdevās saņemt īpašu atļauju noorganizēt bijušās Rēzeknes poļu ģimnāzijas absolventu un skolotāju tikšanos. Tomēr padomju varas apstākļos tas nevarēja ietekmēt procesus, kuriem bija pakļauts Latvijas poļu kopums. Tikai 1978. gadā poļu inteliģences grupai Rīgā ar celtnieku kultūras nama "Oktobris" māksliniecisko vadītāju Vandu Puķi un Boļeslavu Golubecu priekšgalā izdevās panākt atļauju organizēt Polijas draugu klubu, kas, kaut arī oficiāli darbojās Padomju-poļu draudzības biedrības ietvaros, iesaistīja darbā daudzus Latvijas neatkarības laika sabiedriskos darbiniekus, kā arī jaunatni. Kluba pirmais kultūras pasākums notika 1978. gada 14. aprīlī, un turpmāk tas bieži organizēja Polijas, Viļņas un Ļvovas poļu kultūras kolektīvu viesošanos Latvijā. Kopumā klubs apvienoja apmēram 600 Rīgas un Jūrmalas poļus un ar nosaukumu "Polonēze" tas darbojās līdz pat 1988. gadam, pārvarot dažādus padomju varas iestāžu liktus šķēršļus. Neoficiālais kluba priekšsēdētājs bija Varšavas Universitātes absolvents, vēstures maģistrs B. Golubecs, kurš vadīja arī poļu valodas kursus Rīgā, Skolotāju namā.

Atmodas laiks 1988.–1991. gadā

Sākoties latviešu tautas atbrīvošanās kustībai, tajā aktīvi iesaistījās arī Latvijas poļi. 1988. gada augustā Daugavpilī izveidojās poļu kultūras un izglītības biedrība "Promień" ("Stars"), kuras priekšsēdētājs bija Henriks Svirkovskis. Drīzumā "Promień" – jau kā Poļu kultūras biedrības Daugavpils nodaļai – izdevās noiņēt istabu bijušajā *Poļu namā*, Varšavas ielā 30. Savukārt 1988. gada novembrī Rīgā lielā mērā uz poļu kluba "Polonēze" bāzes tika izveidota Latvijas poļu kultūras biedrība, kurā kā nodaļa iegāja arī Daugavpils biedrība "Promień". Par jaunās organizācijas priekšsēdētāju 6. novembrī tika ievēlēta filoloģe Ita Kozakēviča, kura kļuva par vienu no Latvijas un latviešu tautas Atmodas simboliem. Viņa bija Latvijas Poļu savienības priekšsēdētāja un LTF Poļu atbalsta grupas vadītāja, LTF valdes un domes locekle, nacionālo kultūras biedrību asociācijas priekšsēdētāja vietniece, 1990. gada martā ievēlētās Augstākās Padomes deputāte, parlamenta Prezidija locekle un Cilvēktiesību un nacionālo jautājumu komisijas priekšsēdētāja, titula "Sieviete Latvijā'90" īpašniece (viņa traģiski gāja bojā 1990. gada oktobrī). Savukārt polis Jānis Jurkāns kļuva par pirmo atjaunotās Latvijas Republikas ārlietu ministru.

1990. gadā Latvijas Poļu savienībai bija nodaļas Rīgā, Daugavpilī, Ilūkstē, Krāslavā, Rēzeknē, Jelgavā, Cēsīs, Liepājā, Jēkabpilī, Dobelē un

Ventspilī. Kopumā Poļu savienība apvienoja apmēram 3000 (Rīgā – 800) biedrus. Organizācija izvirzīja uzdevumu atjaunot poļu nacionālo dzīvi, pievērsties kultūras un arī politiskajai darbībai. Savienība ar Polijas organizāciju un Latvijas iestāžu atbalstu attīstīja plašu darbību kultūras jomā. No 1989. gada Latvijas radio piešķīra raidlaiku raidījumiem poļu valodā. Tika rīkoti dažādi pasākumi poļu nacionālajos svētkos, atceres dienās, organizēti folkloras ansambļi un kori. 1990. gada oktobrī Rīgas 6. bibliotēkā sāka darbu poļu grāmatu nodaļa, 1991. gada martā iznāca pirmais Poļu savienības žurnāla "Polak na Łotwie" ("Polis Latvijā") numurs. 1991. gada martā pie Latvijas Poļu savienības izveidojās kara laikā latviešu leģionā iesauktā Vladislava Persa vadītā labdarības biedrība.

Viens no galvenajiem Poļu savienības mērķiem bija poļu izglītības atjaunošana Latvijā. Ar I. Kozakēvičas pūlēm jau 1989. gadā izdevās panākt pirmās poļu klases atklāšanu Rīgas 3. vidusskolas telpās. Vienlaicīgi arī Daugavpili Pedagoģiskā institūta paspārnē tika atvērta pirmā poļu eksperimentālās skolas klase. Pateicoties 1989. gadā noslēgtajam Latvijas un Polijas izglītības ministriju līgumam par sadarbību, šajās skolās kā vies-skolotāji ieradās arī pedagogi no Polijas. Nākamajā – 1990./1991. – mācību gadā gan Rīgā, gan Daugavpilī jau darbojās divas pirmās klases. Vienlaicīgi atdzima arī Latvijas poļu skautu un gaidu kustība. Tas notika pēc pirmskara poļu skautu un gaidu Jana Kuzjakova, Vitolda Urbanoviča, Janīnas Gloveckas u. c. iniciatīvas. 1989. gadā Rīgā darbību atjaunoja 33. poļu skautu un 22. poļu gaidu vienība, kas 1989. gada oktobrī tika ieskaitītas Latvijas skautu un gaidu centrālajā organizācijā (LSGCO). 1991. gada sākumā 33. vienībā bija jau 31 skauts un 22. vienībā – 36 gaidas. Sāpju Dievmātes baznīcā svinīgi tika iesvētīts poļu skautu un gaidu (harceru) karogs, tika izveidots harceru draugu pulciņš.

Savu politisko nostāju Latvijas Poļu savienība apliecināja 1991. gada janvārī, kad Rīgā uz barikādēm pie svarīgajiem objektiem atradās daudzi poļi un Poļu savienības biedri. Savu iespēju robežās viņi iepazīstināja no Polijas atbraukušos politiķus un žurnālistus ar stāvokli Latvijā. Kaut gan bija izplatīts arī citāds noskaņojums (īpaši starp Latgales poļiem), poļu attieksme pret Latvijas neatkarību pārsvarā bija labvēlīgāka nekā krievu, baltkrievu vai ukraiņu vidē valdošā. To noteica samērā augstais Latvijas pilsoņu īpatsvars starp poļiem, viņu dziļā integrēšanās pamattautas vidē (īpaši Rīgā, Vidzemē, Kurzemē), kā arī poļu tautas vēsturiskā attieksme pret savas un citu tautu neatkarības cīņām, ko apliecināja Poļu savienības aktualizētais 1831. gada poļu nacionālās sacelšanās laikā dzimušais lozungs "Par mūsu un jūsu brīvību!"

Neatkarīgajā Latvijā 1991.–2007. gadā

Pēc valsts neatkarības atjaunošanas 1996. gadā Latvijā dzīvoja 63,4 tūkstoši poļu, no kuriem 38,9 tūkstoši (61,4%) bija Latvijas pilsoņi. 2000. gadā šie skaitļi bija attiecīgi 59,4 tūkstoši (2,5% no iedzīvotāju kopskaita) un 66,6%, bet 2007. gada sākumā – attiecīgi 54,8 tūkstoši un 74,4%. Tādējādi poļu tautības Latvijas pilsoņu īpatsvars ir viens no vislielākajiem starp minoritātēm (vēl augstāks ir tikai čigāniem). Laikā no 1995. līdz 2007. gada februārim starp pilsonības pretendentiem poļi bija 4,2%, kas jāatzīst par augstu rādītāju, jo starp nepilsoņiem poļi ir apmēram 3,4%.

Poļi aktīvi iekļāvušies valsts politiskajā dzīvē. Poļu vadošā organizācija – Latvijas Poļu savienība piedalās sabiedrībā aktuālo jautājumu apspriešanā, pamatos paužot atbalstu Latvijas valdības realizētajām iekšpolitiskajām un ārpolitiskajām nostādnēm. Piemēram, 2001. gadā Poļu savienība vēstulē ASV Poļu kongresam aicināja tautiešus šajā valstī atbalstīt Latvijas iestāšanos NATO. Vairāki poļi ir bijuši ievēlēti Saeimā: Jānis Jurkāns 5. un 6. Saeimā ir pārstāvējis "Saskaņas" partiju, bet 7. Saeimā – PCTVL, turklāt 7. Saeimas deputātu skaitā bija arī poļi – daugavpilieši Tadeušs Ketlers un Vanda Kezika (abi pārstāvēja savienību "Latvijas ceļš") un radiožurnālists Rišards Labanovskis (Latvijas Sociāldemokrātu savienība), kas ieņēma Ārlietu komisijas priekšsēdētāja biedra amatu.

Poļu izglītība Latvijā

Uz 1989. gadā Rīgā un Daugavpili izveidoto poļu klašu bāzes 1991. gadā radās divas poļu skolas (no 1999. gada abas ir vidusskolas). Rīgas skolu no tās izveidošanas brīža vada Marija Puzina–Fomina, bet Daugavpils skolu – Ģertrūde Grāve. 1991. gadā darbu uzsāka arī Krāslavas poļu sākumskola (tagad – Grāfu Plāteru vārdā nosauktā poļu pamatskola, direktore – Česlava Kozlovska). 1993. gadā Rīgā izveidojās eksperimentālā poļu pamatskola, taču līdz ar 2003./2004. mācību gada beigām to likvidēja, pārveidojot par bērnudārzu (tā faktiski bija zaudējusi poļu nacionālo raksturu un kļuvusi par latviešu skolu). 1993. gadā sāka darbu Rēzeknes poļu sākumskola (tagad – Stefana Batorija vārdā nosauktā vidusskola direktores Valentīnas Šidlovskas vadībā), bet 1994. gadā – Jēkabpils poļu sākumskola (no 1998. gada – pamatskola, direktore Elita Krūza). Visās poļu skolās ir sagatavošanas klases. 2002. gadā Latvijas Poļu savienības nodaļa centās atklāt poļu pamatskolu Jelgavā, kas dažādu apstākļu iespaidā neizdevās, taču no 2003. gada Jelgavas 6. vidusskolā darbojas pirmsskolas izglītības iestāde ar mācībām poļu valodā. Tādējādi šobrīd

Latvijā darbojas piecas poļu izglītības iestādes, no kurām nozīmīgākās ir Itas Kozakēvičas vārdā nosauktā Rīgas poļu vidusskola un Juzefa Pilsudska vārdā nosauktā Daugavpils poļu vidusskola. Visā valstī darbojas plaša poļu svētdienas skolu tīkls. Turklāt Daugavpils centrā darbojas 29. Jana Plātera–Gajevska vārdā nosauktais pilsētas poļu bērnudārzs. Kopumā 2006./2007. mācību gadā piecās poļu skolās mācās 1246 skolēni (Rēzeknē – 458, Daugavpilī – 326, Rīgā – 302, Jēkabpilī – 92 un Krāslavā – 68).

Polijas valstiskā organizācija "Wspólnota Polska" ("Poļu kopība"), kuras galvenais mērķis ir palīdzības sniegšana poļiem ārpus Polijas, regulāri sniedz finansiālu un materiālu atbalstu poļu izglītības iestādēm Latvijā. Latvijas poļu skolu audzēkņi gan mācību gadā, gan brīvlaikā piedalās dažādos pašdarbības konkursos un festivālos Polijā, gūstot tajos ievērojamus panākumus (tādējādi apliecinot poļu skolu augsto pedagoģisko līmeni). Vasarās viņiem tiek dota iespēja pavadīt laiku dažādās bērnu atpūtas nometnēs Polijā kopā ar vietējiem un citu ārvalstu poļu skolēniem, kā arī notiek ekskursijas uz Poliju. Poļu skolas Latvijā saņem ievērojamu atbalstu no Polijas infrastruktūras uzlabošanai un pat izveidei. Piemēram, modernā Krāslavas poļu pamatskolas ēka faktiski ir Polijas valsts dāvinājums saviem tautiešiem, bet 1998. gadā atklātās Rēzeknes poļu skolas celtniecībai Polijas puse piešķir 20% no līdzekļiem. Ievērojamu atbalstu poļu skolas saņem arī no Latvijas valsts, bet daudzos gadījumos abas puses piedalās poļu skolu labiekārtošanas projektos kopīgi. 2005. gada martā Latvijas īpašu uzdevumu ministrs sabiedrības integrācijas lietās Ainārs Latkovskis pēc viesošanās poļu izglītības iestādēs Latgalē atzina, ka "neviens cita minoritāte nesaņem tādu palīdzību no savas tēvu zemes kā poļi". Vispusīgu atbalstu skolām sniedz arī Polijas vēstniecība Latvijā. Katru gadu studijām Polijas augstskolās tiek piešķirtas vietas Latvijas jauniešiem, kuri vēstniecībā kāro konkursa pārbaudījumus. Savukārt Latvijas poļu skolu skolotāji Polijā vasarā regulāri iziet vairāku nedēļu valodu praksi. Poļu valodas un kultūras specialitāti bija iespējams apgūt Latvijas Kultūras akadēmijā un joprojām ir iespējams Daugavpils Universitātē, kur arī strādā pasniedzēji no Polijas. Rīgā darbojas Poļu skolu direktoru asociācija Marijas Puzinas–Fominas vadībā, kas aktuālos darbības jautājumus saskaņo ar visām poļu izglītības iestādēm.

Poļu skolās regulāri viesojas viesi no Polijas – gan bērnu kolektīvi, gan Polijas valsts amatpersonas savu vizīšu laikā Latvijā. Turklāt poļu skolas Latvijā saista īpašas draudzības saites ar skolām Polijā, tādējādi tiek ievērojami atvieglota Polijas zemes un kultūras iepazīšana. Poļu sko-

lās darbojas skautu un gaidu (harceru) vienības, kuras ir iekļāvušās Latvijas skautu un gaidu centrālās organizācijas ietvaros, skautiem un gaidām ir aktīvi sakari ar Polijas Harceru organizāciju.

Marijas Puzinas–Fominas vadītās Rīgas Poļu vidusskolas mērķis ir sagatavot skolēnus izglītības turpināšanai Latvijā, Polijā un citu valstu mācību iestādēs, bet viens no galvenajiem uzdevumiem, saskaņā ar attīstības koncepciju, ir integrēt bērnus latviskajā vidē, cenšoties saskaņot visu, kas ir specifisks poļu tautai (valodā, kultūrā, tradīcijās), ar vērtībām, kuras apvieno visus Latvijas pilsoņus (teritorija, vēsture, tagadne, nākotne). Jau sākot ar 1. klasi, liela vērība tiek pievērsta latviešu valodas apguvei, bet 4.–5. klasē apmēram puse no stundām notiek latviešu valodā. Sākot ar vidusskolas pirmo klasi, gandrīz visi priekšmeti tiek mācīti latviešu valodā (izņemot poļu valodu, Polijas vēsturi un ģeogrāfiju). Skolā izveidoto pašdarbības kolektīvu repertuārā ir gan poļu, gan latviešu dziesmas un dejas. Sevišķus panākumus arī konkursos un festivālos Polijā gūst jau 1992. gadā izveidotais skolas deju ansamblis "Ryskie promyki" ("Rīgas stariņi"), kas regulāri piedalās arī Latvijas mazākumtautību festivālā "Zelta kamoliņš". Skolā izveidota arī ģitāristu studija un pūšamo instrumentu ansamblis. Šeit tāpat kā citās poļu skolās liela vērība tiek veltīta sportam, sporta zāli izmanto ne tikai skolēni, bet arī Latvijas Poļu jaunatnes savienība, poļu skautu un gaidu vienību dalībnieki un Rīgas poļu jaunieši kopumā. Skolas ciešo saikni ar Poļu savienību apliecina apstākļi, ka tās direktore Marija Puzina–Fomina ir arī šīs organizācijas Rīgas nodaļas priekšsēdētāja.

Līdzīga situācija ir arī citās poļu skolās. Sevišķa liela vērība latviešu valodas mācīšanai tiek veltīta arī Daugavpils poļu skolā, jo demogrāfiskais stāvoklis šajā pilsētā joprojām lielā mērā nosaka krievu valodas dominanti un ne tikai sadzīvē. Jautājuma aktualitāti saasina arī tas, ka ļoti daudzi skolas audzēkņi nāk no krievvalodīgām ģimenēm, kurās labākā gadījumā tikai viens no vecākiem vai pat vecvecākiem pēc izcelsmes ir polis. Raksturīgi, ka minētais apstāklis radīja izpausmi arī 2003. gadā, kad dienas kārtībā izvirzījās jautājums par starpkaru posma Polijas valsts vadītāja Juzefa Pilsudska vārda piešķiršanu skolai: skolas vadība un Daugavpils poļu sabiedrisko organizāciju vadība vēlējas šādā veidā uzsvērt Latvijas un Polijas kopējo vēsturi, jo tieši šī Polijas valstsvīra vadītā Polijas armija 1920. gada janvārī sadarībā ar Latvijas armiju atbrīvoja Daugavpili no Sarkanās armijas. Tomēr ievērojamai daļai audzēkņu vecāku bija iebildumi pret Pilsudska vārda piešķiršanu, jo viņš tiem izraisīja vēl padomju varas laikā iesakņojušās negatīvas asociācijas. Tomēr vecāku

vairākums piekrita nodomam un, lielā mērā ar Polijas vēstniecības atbalstu, ideja tika realizēta. Vienlaikus jāatzīst, ka skolas mācību programmu beigušajiem skolēniem, tāpat kā Rīgas vidusskolas beidzējiem nekādas grūtības nesagādā iestāšanās un mācības valsts finansētajās Latvijas augstākajās mācību iestādēs (ik gadu ievērojams skaits poļu vidusskolu beidzēju iestājas dažāda profila Latvijas un Polijas augstskolās, piemēram, minētais attiecas uz vairāk nekā 90% Daugavpils poļu vidusskolu beidzējiem). Līdzīga situācija ir arī Rēzeknes poļu vidusskolā, kuru pirmā izlaiduma klase beidza 2005. gadā.

Arī Rēzeknes skolā mācību programmā galveno vietu ieņem latviešu valoda, kuras apgūšanai atvēlēto stundu skaits pārsniedz poļu valodas apguvei paredzēto stundu skaitu (raksturīgi, ka tieši Rēzeknes skolā ļoti liels skolēnu īpatsvars nāk no krievu vai latviešu ģimenēm, ko nosaka skolas augstais mācību līmenis, kas savukārt padara to pievilcīgu visas pilsētas un apkārtnes iedzīvotājos). Lielākās grūtības latviešu valodas apgūvē pagaidām saskatāmas Krāslavas poļu pamatskolā, ko arī nosaka pilsētas un tās apkārtnes iedzīvotāju īpatnējais etniskais sastāvs, taču arī šeit vērojamas progresīvas pārmaiņas. Katrā ziņā Latvijas poļu skolās praktiski nekādu atsaukumi neguva krievu skolās samērā populārā protesta kustība pret izglītības reformu.

Poļu skolu vadības nostāju, starp citu, skaidri apliecina apstākļi, ka Rīgas Poļu vidusskolas iekšējās kārtības noteikumos ir punkts, kurš atļauj skolēniem telpās savstarpēji sarunāties tikai poļu, latviešu un angļu valodās. Minētā punkta mērķis ir panākt krievu valodas lietojuma samazinājumu, jo tā vēl arvien ir būtiska problēma. Objektīvu iemeslu dēļ pilnībā tas nav izdevies, taču progress, salīdzinot ar 90. gadu vidu, neapšaubāmi ir vērojams. Arī Daugavpils poļu vidusskolā, kur šī problēma ir sevišķi aktuāla, pedagogi un administrācija dažādā veidā cenšas izskaust no krievu valodas aizgūto vārdu un vārdu kombināciju lietojumu poļu valodā.

Viens no faktoriem, kas neapšaubāmi ievērojami veicina skolēnu etniskās un nacionālās pašapziņas izaugsmi, ir vēsturiskās atmiņas izkopšana. Skolēni regulāri piedalās Polijas vēstniecības un Latvijas Poļu savienības organizētajos ievērojamiem Latvijas un Polijas vēstures notikumiem veltītos piemiņas pasākumos (konferencēs, koncertos, dievkalpojumu, sarīkojumos u.c.), kā arī Latvijas un Polijas valsts svētku pasākumos. Sevišķi jāatzīmē Latgales atbrīvošanai 1920. gada ziemā veltītie pasākumi (Daugavpils poļu vidusskolā 2004. gada janvārī organizētā izstāde tika demonstrēta arī Latvijas Kara muzejā) utt. Vērā ņemamu darbu skolēnu patriotiskajā audzināšanā veic poļu skolu vispārīgās vēstures skolo-

tāji (Polijas vēsturi pasniedz pedagogi no Polijas). Skolēnos sekmīgi tiek ieaudzinātas patriotiskas jūtas gan pret Latviju, gan Poliju. Arī poļu skolu dzīvē ievērojamu vietu ieņem katoļu reliģija, ko skaidri apliecina Latvijas 1. poļu reliģiskās dziesmas festivāla sarīkošana 2004. gada februārī Daugavpilī, kurā piedalījās dalībnieki no Rīgas, Daugavpils, Rēzeknes skolām, kā arī viesi no Polijas.

Poļu skolu prāvais skaits (trīs vidusskolas un divas pamatskolas) skaidri apliecina šīs minoritātes nacionālās pašapziņas atdzimšanu un atīstību. Latvijas poļu skolas neapšaubāmi ir izveidojušās ne tikai par poļu izglītības centriem, bet, pateicoties arī savai darbībai kultūras jomā, par ievērojamiem poļu sabiedriskās darbības centriem Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Krāslavā un Jēkabpilī. Tās dod ļoti nozīmīgu ieguldījumu, pirmkārt, Latvijas poļu nacionālās pašapziņas un etniskās identitātes stiprināšanā un daudzos gadījumos arī pilnīgā atjaunošanā tādās ģimenēs, kurās līdz šim, dažādu apstākļu iespaidā, tā bija zudusi vai ievērojami samazinājusies. Otrkārt, skolēniem šajās izglītības iestādēs ir visas iespējas iegūt Latvijas nacionālo identitāti. Sevišķi uzskatāmi tas redzams poļu skolās Daugavpilī un citur Latgalē.

Sāds rezultāts ir iegūts, pateicoties poļu skolu augstajam mācību līmenim (sevišķi Rīgā, Daugavpilī un Rēzeknē), ko veido pedagogu augstā kvalifikācija, labais metodiskais un materiālais nodrošinājums (arī pateicoties vispusīgajam atbalstam no Polijas), ļoti labi ievirzītajam latviešu valodas un arī citu valodu apguves līmenim, kas ļauj skolas beidzējiem bez problēmām turpināt izglītību latviešu vai poļu valodā, kā arī skolas vadības un pedagogu prasmē ieinteresēt skolēnus un viņu vecākus savas etniskās dzimtenes un Latvijas vēstures, kultūras un aktuālās politikas jautājumos. Tas tiek panākts gan nodarbībās, gan ārpusstundu darbā pašdarbību kolektīvos, kādi darbojas visās poļu skolās, gan Latvijas un Polijas svētkiem un atceres dienām veltītajos pasākumos. Daudzu pārkrievo to vai pārlatviskoto poļu atgriešanās pie savas etniskās identitātes arī veicina Latvijas sabiedrības integrāciju.

Poļu organizācijas

Līdzīgi kā citās sabiedriskajās organizācijās, arī Latvijas Poļu savienības biedru skaits pēc 1991. gada bija samazinājies. 1996. gadā organizācijā bija apmēram 500 aktīvu biedru 13 nodaļās, bet 2004. gadā – 500–700 aktīvo biedru 15 nodaļās. Savienībai ir nodaļas Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Liepājā, Krāslavā, Jēkabpilī, Ilūkstē, Jelgavā, Cēsīs, Ventspi-

lī, Dobelē, Ludzā, Jūrmalā, Tukumā un Maltā (pēdējā laikā gan vērojams nopietns aktivitātes trūkums Ilūkstes nodaļā, bet savienības nodaļa Bauskā 2005. gadā tieši šāda iemesla dēļ pagaidām izbeidza savu darbību). Darbu vada galvenā valde Rīgā, ko ievēl savienības ik pēc diviem gadiem sasauktie kongresi (tajos viens delegāts pārstāv 15 aktīvos organizācijas biedrus) un kurā darbojas nodaļu pārstāvji (priekšsēdētāja ir Rēzeknes nodaļas pārstāve Vanda Krukovska, kurai ir trīs vietnieki). Katru gadu tiek rīkotas Savienības konferences, kurās nodaļas sniedz pārskatu par savu darbību. Visas nodaļas darbojas samērā patstāvīgi, tomēr iespaidīgākās, protams, ir skaitliski lielākās nodaļas Daugavpilī, Rīgā un Rēzeknē. Pārējās nodaļas ir mazākas (vairākās biedru skaits nepārsniedz dažus desmitus cilvēku).

Rīgas nodaļā darbojas arī tradīcijām bagātais kultūras klubs "Polonēze", kura vadītājs Eduards Fiskovičs vada arī jaukto kluba kori (savu sieviešu vokālais ansamblis – "Visla" kopš 1999. gada ir arī pašai Rīgas nodaļai). Turklāt Rīgā darbojas arī ar Poļu savienības Rīgas nodaļu un klubu "Polonēze" cieši saistītā, 1995. gadā izveidotā Latvijas Poļu sieviešu līga Ingas Plociņas vadībā (galvenais šīs sabiedriskās organizācijas mērķis – humānā palīdzība Rīgā dzīvojošajiem vecajiem un vientuļajiem poļu izcelsmes cilvēkiem, kuriem tāda ir nepieciešama, organizācijā aktīvi darbojas apmēram 15 kundzes) un 1998. gadā radītā Latvijas Poļu jaunatnes savienība, kurā darbojas apmēram 40–50 poļu tautības un poļu izcelsmes biedru un kuru no 2005. gada vada studente un estrādes dziedātāja Anna Pitaško (biedrība rīko dažādus sarīkojumus, ekskursijas u. c. pasākumus).

Daudzskaitlīgākā (pāri par 300 biedriem, no kuriem aktīvi ir ap 200) un ļoti aktīva ir nodaļa "Promień" Daugavpilī (no 2002. gada vadītājs – Rišards Stankēvičs). Poļu savienības 1994. gadā atgūtajā Daugavpils "Poļu namā" Varšavas ielā nesen atklāja pat datorzāli, kurā datorzinības apgūst dažādu paaudžu pilsētas poļu iedzīvotāji. Ļoti aktīva ir Henrika Tarvida vadītā sporta sekcija, kura rīko novusa un šaha turnīrus, sekcijas novusa komanda Latvijas čempionātā pat izcīnījusi trešo vietu. Tiek organizēts Daugavpils Poļu vēstures muzejs, ko vada nodaļas "Promień" Vēstures daļa. Daugavpils nodaļas darbību ievērojami atvieglo ciešā sadarbība ar Daugavpils poļu vidusskolu, kā arī pilsētas pašvaldības sniegtais atbalsts 1997. gada rudenī izveidotajam pašvaldības uzņēmumam "Latvijas Poļu kultūras centrs", kas arī izvietots "Poļu namā" un kurā ir 11 štata darbinieki. Tā galvenais mērķis ir poļu tautas tradīciju un kultūras mantojuma saglabāšana un integrēšana latviešu kultūrā, īpašu uzmanību pievēršot

sadarbībai ar šo tradīciju kopējiem un izglītojošu pasākumu organizēšanai. Tāpēc regulāri tiek rīkoti dažādi pasākumi, lekciju cikli jaunatnei par poļu kultūru u.c. jautājumiem, dažāda rakstura izstādes un konkursi (piemēram, poļu un latviešu estrādes dziesmu konkurss "Jaunie talanti"), kā arī latviešu valodas kursi. Minētajā centrā darbojas 1988. gadā dibinātais un Polijā daudzkārt koncertējušais nodaļas jauktais koris "Promień" (tā diriģentu algo par Daugavpils domes piešķirtajiem līdzekļiem), no 2001. gada – jauniešu vokāli instrumentālais ansamblis "Barwy Daugavy" ("Daugavas krāsas") un no kora dalībniecēm 2003. gadā izveidotais sieviešu ansamblis "Przyjaciółka" ("Draudzene"), kā arī 1991. gadā izveidotais bērnu tautas deju ansamblis "Kukułeczka" ("Dzeguzīte"), kurā dejo galvenokārt Poļu vidusskolas audzēkņi un kas par poliskuma popularizēšanu ir saņēmis prestižo Polijas televīzijas "Polonia" balvu. Turpinot Latvijas poļu kopienas pirmskara tradīcijas, nesen izveidots poļu leļļu teātris. Daugavpils vietējā radio "Alise+" reizi mēnesī skan raidījums poļu valodā "Głos młodych Polaków" ("Jauno poļu balss"). Turklāt Daugavpilī vietējās televīzijas programmas "Dautkom" un "TVM" pārraida poļu raidījumus "Akcenty polskie" ("Poļu akcenti") un "Na falach Daugavy" ("Daugavas viļņos"). Tieši Daugavpilī regulāri tiek organizēti Latvijas poļu kultūras festivāli, kā arī bērnu sporta svētki (tādi notiek arī Rīgā).

Savs sieviešu koris "Jutrzenka" ("Rītausma") diriģentes Vilhelmīnes Ņikitinas vadībā kopš 2001. gada ir arī Poļu savienības Rēzeknes nodaļai. Minētā kora neilgajā vēsturē ir ierakstīti koncerti Jēkabpilī, Jelgavā, Krāslavā, Daugavpilī, Rīgā, Ventspilī, Ludzā, Maltā, Sakstagalā, Pasiēnē, Ezerniekos un citur Latvijā, kā arī vairākkārt Polijā, kas labi raksturo šī un citu lielāko Latvijas poļu koru māksliniecisko līmeni.

Poļu savienība kopš 1991. gada ar zināmu finansiālu atbalstu no Polijas izdod divmēnešu žurnālu "Polak na Łotwie" ("Polis Latvijā", pašreizējais galvenais redaktors Romualds Ļebedeks), bet kopš 1993. gadā laikrakstā "Latgales Laiks" tika ievietots pielikums poļu valodā "Czas Łatgalii" ("Latgales Laiks"), kas vēlāk tika pārdēvēts par "Słowo Polskie" ("Poļu Vārds"), bet tagad ir patstāvīgs Daugavpils un Latgales mēnešraksts (galvenais redaktors – Rišards Stankēvičs). Lielāko vērību tas veltī notikumiem Latgales reģionā. 2007. gadā iecerēts abus preses izdevumus apvienot ar nosaukumu "Polak na Łotwie".

Savienībai ir pastāvīgi un daudzpusīgi sakari ar Polijas vēstniecību, Polijas organizāciju "Wspólnota Polska" ("Poļu kopība") un Polijas Senāta finansēto "Pomoc Polakom na Wschodzie" (Palīdzība poļiem Aus-

trumos), dažādām Polijas valstiskajām un nevalstiskajām struktūrām, kuras Latvijas Poļu savienībai sniedz materiālu un dažāda cita veida palīdzību un atbalstu. Pirmkārt, tas attiecas uz finansiālo atbalstu žurnāla "Polak na Łotwie" un mēneša laikraksta "Słowo Polskie" izdošanai, Polijas vēstniecības un Latvijas Poļu savienības kopīgi organizēto konferenču rīkošanai un konferenču materiālu izdošanai, Latvijas Poļu savienības pārstāvju piedalīšanos dažādos sarīkojumos Polijā.

Sevišķi jūtams ir atbalsts no Polijas vēstniecības. Vēstnieks un citi diplomāti pastāvīgi piedalās savienības pasākumos. Saikne ir abpusēja, jo, savukārt, savienības vadošie pārstāvji regulāri piedalās vēstniecības organizētajos dažāda rakstura pasākumos. Savienības kongresos kā viesi piedalās arī Polijas valsts institūciju pārstāvji.

Poļu savienības vadošie darbinieki vienprātīgi atzīst, ka etniskās identitātes stiprināšanā un pat izveidošanā noteicošā loma ir izglītībai poļu valodā, sabiedriskajai darbībai, dažāda rakstura kultūras pasākumiem, kā arī vēsturiskajai atmiņai, kuru attīstīt palīdz gan minētie faktori, gan organizācijas biedru un Latvijas poļu sabiedrisko darbinieku aktivitāte kopumā. Neapšaubāmi, ka tieši poļiem vēsturiskā atmiņa ir ļoti attīstīta. Minētais rod izpausmi gan 1919.–1920. gadā Latvijas teritorijā kritušo poļu karavīru kapu aprūpē, kurā iesaistīti Savienības Latgales nodaļas un tur esošās poļu skolas, gan Otrā pasaules kara vācu okupācijas laikā bojā gājušo Latvijas poļu – Polijas "Armia Krajowa" tālās izlūkošanas tīkla un diversantu vienību dalībnieku piemiņas godināšanā (Daugavpils "Poļu nama" pagalmā 1995. gadā viņiem tika atklāta piemiņas plāksne), gan poļu preses izdevumos regulāri ievietotajos rakstos par Emīliju Plāteri un citiem Latgales poļu muižniekiem, kuri atstājuši ievērojamas pēdas Latvijas un Polijas vēsturē. 2003. gada beigās ar Polijas vēstniecības atbalstu tika sarīkota zinātniska konference "Poļi Jelgavā". Ar Polijas vēstnieka piedalīšanos un atbalstu Latvijas Poļu savienība, sākot ar 2003. gadu, svin Polijas valsts svētkus – 11. novembri kādā no pilsētām, kurās ir Savienības nodaļas – Daugavpilī, Rēzeknē, Krāslavā, Jēkabpilī, 2006. gadā – Jelgavā, tādējādi pievēršot valsts un pašvaldību uzmanību poļu minoritātei. Arī regulārie Poļu savienības kongresi notiek dažādās Latvijas pilsētās.

Ļoti aktīvi vēsturiskās atmiņas izkopšanas laukā darbojas Latvijas Centrālās skautu un gaidu organizācijas ietvaros esošās poļu skautu un gaidu vienības. Piemēram, 22. gaidu vienības sengaidas ar Janīnu Glovecu priekšgalā Rīgā ir izveidojušas vēstures muzeju, kurā ir materiāli gan par poļu sabiedrisko un izglītības darbību Latvijā pirms Otrā pasaules kara, gan par poļu nacionālo pretestības kustību vācu okupācijas laikā. Sen-

gaida J. Glovecka vadīja šo darbu faktiski līdz pat savai nāvei 2007. gadā. Pateicoties poļu gaidu veiktajam darbam, Polijas vēstniecība 90. gados izdeva grāmatu par katoļu kapiem Rīgā un Daugavpilī un tur apglabātajiem ievērojamajiem poļiem.

Ievērojamu lomu etniskās kopības stiprināšanā poļiem spēlēja arī katoļu reliģija. Savienības svinīgāko pasākumu laikā obligāti tiek noturēti dievkalpojumi katoļu baznīcās. Daugavpilī poļu 26. gaidu vienības daļbnieces aktīvi piedalās vietējās draudzes dzīvē un dzied baznīcas korī.

Raksturīgi, ka Latvijas Poļu savienības biedru lielākā daļa ir Latvijas pilsoņi un arī tie, kuri tādi vēl nav, principā atzīstami par labvēlīgi noskaņotiem pret Latvijas valsti un latviešu valodu. Minētais rod izpausmi arī organizācijas konferencēs un kongresos. Piemēram, 2004. gada 28. februārī, atklājot Daugavpils nodaļas konferenci, Savienības priekšsēdētāja V. Krukovska savā runā uzsvēra nepieciešamību Latvijā un Daugavpilī dzīvojošajiem poļiem "padziļināt integrāciju ar latviešiem un viņu kultūru", izrādīt cieņu latviešu tautas kultūrai un tradīcijām. V. Krukovska savas organizācijas un Latvijas poļu vārdā 2004. gada jūnijā laikrakstā "Diena" izteica protestu pret "Krievu skolu aizstāvības štāba" un citu krievu organizāciju mēģinājumu runāt visu Latvijā dzīvojošo slāvu tautu vārdā, uzsverot, ka poļi arī ir slāvi, taču uztvēra gaidāmo izglītības reformu kā pašu par sevi saprotamu.

Poļu savienība pastāvīgi svin arī Latvijas un Polijas valsts svētkus, rosīgi piedalās poļu skolu dzīvē. Skolu vadītāji lielākoties vienlaikus ir arī organizācijas biedri un pat amatpersonas, kas nodaļās ir atbildīgas par izglītības darbu. Zināmu atbalstu organizācija saņem arī no Latvijas valsts organizācijām. Latvijas Radio 4. programmā jau 17 gadus piešķirts laiks Savienības raidījumam poļu valodā "Nasz Głos" ("Mūsu Balss") vienu reizi mēnesī (poļu redakciju vada Irēna Lieģeniece). Dziļi simboliski, ka katru raidījumu atklāj ieraksts ar pirmās organizācijas priekšsēdētājas un raidījuma pirmās autores Itas Kozakēvičas paziņojumu: "Jūs klausāties Poļu savienības raidījumu "Mūsu Balss"." 2006. gadā raidījums ieguva Ārzemēs dzīvojošo poļu akadēmijas sarīkotā multimedīālā konkursa galveno balvu.

Kopumā jāsecina, ka Latvijas Poļu savienība un tās darbības raksturs paši par sevi zināmā mērā ir Latvijas poļu kopības apziņas un sevis kā mūsu valsts vēsturiskās minoritātes apzināšanās skaidra izpausme. Ļoti labvēlīgi šo izpausmi ietekmēja arī vispusīgais atbalsts, ko Latvijas poļiem sniedz Polijas valstiskās un nevalstiskās organizācijas, kā arī sabiedrība. Viss minētais Latvijas poļiem ļauj šodien būt par vieniem no visaktīvāka-

jiem starp Latvijas nacionālajām minoritātēm arī sabiedriskās darbības laukā, kas rod izpausmi gan daudzpusīgajā Poļu savienības kā organizācijas darbībā, gan tās vadošo darbinieku publiski paustajās nostādnēs. Jo-projām saskatāma jau tās darbības sākumā vērojamā tendence: tas ir samērā izteikts atbalsts Latvijas valsts neatkarībai un arī atbalsts, kaut arī ne pilnībā viennozīmīgs (sevišķi – Latgalē), latviešu tautas centieniem nostiprināt latviešu valodas lomu sabiedrībā. Minēto nosaka Latvijas Poļu savienības darbības raksturs un kopīgās ideoloģiskās nostādes, kuru pamatā ir mīlestība pret etnisko dzimteni, cieņa un lojalitāte pret Latviju, daudzu poļu pārliecībā tā ir līdzvērtīga jūtām pret Poliju, jo viņi sevi pilnībā identificē ar Latviju.

Vispusīgie sakari ar savu vēsturisko dzimteni Poliju un vairāku paaudžu gaitā veidojusies piederības apziņa Latvijas valstij un vienotības apzināšanās ar latviešu tautu ļauj cerēt, ka poļu skolu tīkls un sazarotā organizatoriskā, sabiedriskā un kultūras darbība jau ir izveidojusi jaunu – patriotiski noskaņotu – poļu paaudzi. Turklāt šis patriotisms (gan Latvijas, gan Polijas) ir vienots ar labām poļu un latviešu valodas, savu nacionālo tradīciju zināšanām, kuras lielā mērā trūkst vidējai un daļēji vecākajai Latvijas poļu paaudzei. Tas dod pārliecību, ka arī turpmāk poļu sabiedriskā un izglītības darbība attīstīsies, garantējot Latvijas poļu minoritātes kā unikālas un valsts dzīvībai iedarīgas nacionālas grupas saglabāšanos. Visticamāk, ka šī grupa nebūs īpaši liela, taču stabila un cieši saistīta ar Latvijas valsti.

Literatūra

Apine I. Poļi// Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 157.–173. lpp.

Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā. – Rīga: FSI, 1996.

Jēkabsons Ē. Poļu prese// Latvijas Republikas prese 1918–1940/ R. Treija redakcijā. – Rīga: Zvaigzne ABC. – 1996. – 461.–471. lpp.

Jēkabsons Ē. Poļu organizācijas Daugavpilī 20.–30.gados// Latgale un Daugavpils: vēsture un kultūra. Rakstu krājums. – Daugavpils: Multinacionālās kultūras centrs. – A.K.A., 1996. – 138.–154. lpp.

Jēkabsons Ē. Padomju represijas pret Latvijas poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem 1940.–1941. gadā//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. – Rīga, 2001. – 51.–70. lpp.

Jēkabsons Ē. Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. – Rīga, 2004. – 240.–276. lpp.

Jēkabsons Ē. Poļu Rīga // Katram bija sava Rīga. Daudznacionālās pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam/ Sast. K. Volfarte, E. Oberlenders. – Rīga: AGB, 2004. – 183.–206., 263.–269. lpp.

Poļu kultūra Latvijā. – Rīga: Polijas Republikas vēstniecība Rīgā, 1994.

Radziņa J. Poļu mazākumtautība Jelgavā. Saknes un turpinājums. Polska mniejszość narodowa w Jelgawie. Korzenie i kontynuacja. – Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs. – 75.–81. lpp.

BALTKRIEVI LATVIJĀ

Baltkrievu tautas izcelsme un senākie kontakti ar latviešiem

Baltkrievi, tāpat kā krievi un ukraiņi, pieder austrumslāvu etnolingvistiskai grupai. No citiem austrumslāviem baltkrievi atšķiras ar to, ka viņi bija vistālāk izvietoti uz Rietumiem, ilgstoši sadzīvoja vienā valsts sastāvā ar lietuviešiem un poļiem. Ar latviešiem (sevišķi latgaliešiem) viņiem vēsturiski ir ne vien ģeogrāfiska tuvība, bet arī antropoloģiska un ģenētiska radniecība. 5.–10. gadsimtā austrumslāvu atzars plašā masīvā ieceļoja tagadējā Baltkrievijas teritorijā, kur jau dzīvoja baltu ciltis (jātvingi, augštaiši, latgaļi). Notika baltu pārslāvošana un baltkrievu etnoss izveidojās divu etnisku kultūru – slāvu un baltu – sintēzes rezultātā. Pētnieki atzīst baltu etniskā substrāta lielo ietekmi baltkrievu attīstībā. Baltu elements izpaužas viņu antropoloģiskajā uzbūvē, valodu aizguvumos un citos procesos. Seno procesu pierādījumi mūsdienās ir daudzie baltismi Baltkrievijas hidronīmos (upju, ezeru nosaukumos), toponīmos (vietvārdos) un arī Baltkrievijas iedzīvotāju uzvārdos un iesaukās.

Pēc tam, kad cilšu izvietojums jau bija nostabilizējies un plašas pārvietošanās vairs nenotika, pastāvīgi un intensīvi kontakti veidojās austrumbaltiem – latgaļiem ar saviem tuvākajiem kaimiņiem – krivičiem, topošā baltkrievu etnosa kodolu. Viņus vienoja Daugava – kopīgais tirdzniecības un satiksmes ceļš. Latgaļu un kriviču robežapgabalos ilgstoši pastāvēja plaša telpa ar jauktu etnisko kultūru un līdzīgām materiālās kultūras un sadzīves tradīcijām. Ūdensceļš pa Daugavu nodrošināja pastāvīgas komunikācijas iespējas no Vitebskas un Polockas līdz Jersikai, Koknesei, Rīgai. Polockas kņaziste 9.–13. gadsimtā bija viena no varenākajām agrīnā feodālisma kņazistēm Austrumeiropā. Latgaļu un līvu valstiskie veidojumi (Jersika, Koknese u.c.) nonāca meslu atkarībā no Polockas. Veidojās saimnieciskie un politiskie sakari. No Polockas eparhijas šeit ienāca arī kristietība tās bizantiskajā variantā.

Etnonīms "krievi" latviešu valodā ienācis sen tieši no kontaktiem ar Polockas krivičiem, bet vēlāk tā lietojums tika paplašināts, aptverot visus austrumslāvus. Abām tautām – latviešiem un baltkrieviem – līdzīgi un aptuveni sinhroni norisinājās etniskās attīstības galvenie posmi: cilšu apveidu izkristalizēšanās, feodālo tautību (latviešu Livonijā un litvīnu – nākamā baltkrievu – Lietuvas Lielkņazistes sastāvā) 13.–17. gadsimtā, nāciju

izveidošanās 19. gadsimta otrajā pusē. Folkloras un etnogrāfijas speciālisti saskata kopīgas iezīmes abu etnosu tautas mākslā. Muzikologs Nils Grīnfelds konstatējis līdzīgu melodiju pastāvēšanu latviešu un baltkrievu dziesmās, slāvis Viktors Černobajevs – kopīgus pasaku motīvus, etnogrāfe Mirdza Slava – līdzības tautastērpos. Tās visas ir seno un intensīvo kontaktu pazīmes starp ģeogrāfiski tik tuvām kaimiņtautām. Abas tautas nekad nav atradušās kara stāvoklī viena ar otru.

Kā veidojās baltkrievu kopiena Latvijā – vispirms Latgalē? Pastāv dažādas versijas. Baltkrievu autoru darbos pavīd viedoklis par baltkrieviem kā par autohtonu etnisko grupu Latgalē pie robežas ar Baltkrieviju. Visai kategorisku apgalvojumu – it kā baltkrievi kā tautība ir pārpratums, jo viņi esot pārslāvoti latvieši (līdzīgu viedokli aizstāv arī V. Krasnais), – izteica Francis Kemps savā grāmatā "Latgales likteņi" un arī savā runā LR 1. Saeimas sēdē, polemizējot ar Raini. Tanī pašā laikā F. Kempa argumenti savas versijas pamatošanai runā par labu arī pieņēmumam par Latgales baltkrievu autohtono izcelsmi. F. Kemps uzsver, ka viņi nekad nav bijuši ievesti Latgalē kolonizācijas nolūkos, ka veseli ciemi uz robežas esot pilnīgi baltkrieviski ar vietējo cilvēku – "tuteišu" (šejeniešu) – apziņu. Visai plašs literatūras klāsts, kur aplūkots etniskā sastāva veidošanās process Latgalē (M. Skujenieks, E. Blese, T. Zeids, A. Zavarina, H. Strods), konstatē baltkrievu ieceļošanas gaitu dažādos laika posmos.

Protams, baltkrievu kā tautas etnoģenēze norisinājās Baltkrievijā un tur viņi ir autohтони. Neizslēdzam iespēju, ka tādās apdzīvotās vietās uz robežas kā Piedruja, Indra, Pustiņa (tagad Robežnieki) varēja no senatnes saglabāties autohtonas baltkrievu salīņas. Viņu turpmākā etnoģenēze norisinājās vienlaikus ar visu baltkrievu tautu, jo šī teritorija tika apvienota ar Baltkrieviju Lietuvas Lielkņazistes, vēlāk Krievijas impērijas sastāvā. Bet ir zināms, ka šādiem etniskiem veidojumiem uz robežas arī pašapziņa ir vāji izteikta. Vietējā baltkrievu kopiena veidojās šeit pakāpeniskās ieceļošanas ceļā un ģeogrāfiskais tuvums, Daugavas ūdensceļš pavēra tam plašas iespējas.

1. Kriviči – seno latgaļu vistuvākie kaimiņi, devās lejup pa Daugavu. Meslu atkarība no Polockas bija saistīta ar dražinu ierašanos Jersikā, Koknesē, Tālavā, parādījās tāpat pareizticīgie mācītāji un mūki.

2. Rīgā jau viduslaikos ierasta parādība bija baltkrievu tirgotāji ar savām precēm un plostnieki no Daugavas augšteces, te viņi pavadīja visu kuģošanas laiku līdz rudenim. Viņu apmešanās vieta bija Klīversala.

3. Par Jēkabpili pastāv versija, ka miestu un pareizticīgo dievnamu 16. gadsimtā dibinājuši slāvi. Ir pierādījumi, ka šajā procesā piedalījās

vecticībnieki. Bet 17. gadsimtā, bēgot no cara Alekseja Mihailoviča kara-spēku iebrukuma, ieradās arī prāvs baltkrievu skaits ar laivām un plos-tiem.

4. Plašāki ieceļošanas viļņi Latgalē saistīti ar Lietuvas Lielkņazistes un Žečpospolitas laiku, kad šeit varēja ienākt baltkrievu šlahtas pārstāvji un zemnieki. B. Brežgo savos pētījumos konstatē baltkrievu zemnieku klātbūtni Latgalē 1646. gadā. Baltkrievu zemnieku ieceļošana konstatēta laikā, kad šeit atbēga krievu vecticībnieki.

5. Migrācijas procesus pastiprināja dzimtbūšanas atcelšana Krievijā 1861. gadā, kā arī pieprasījums pēc darbaspēka rūpniecībā Rīgā un citās pilsētās.

6. Relatīvi nelielas ieceļošanas plūsmas norisinājās Latvijas neatka-rības gados (baltkrievu laukstrādnieki no Rietumbaltkrievijas) un vācu na-cistu okupācijas gados, kad savas pašvaldības robežās vācu Ostlandes ad-ministrācija patvaļīgi pārvietoja dažas iedzīvotāju grupas.

7. Toties visplašākais baltkrievu migrācijas vilnis – 20. gadsimta 50.–80. gados – ir saistīts ar padomju totalitārā režīma laiku.

Lai saprastu baltkrievu pārceļošanas motīvus uz Latviju, jāņem vērā, ka Latgalei ar Baltkrieviju bija ilgstoša kopīga vēsture: apmēram 350 ga-du garumā – no 1562. gada līdz 1917. gadam starp baltkrievu apdzīvoto teritoriju un Latgali nebija nekādu robežu. Sākumā tā bija Lietuvas Liel-kņaziste, pēc tam Žečpospolita un no 1772. gada Krievijas impērija, kas vienos administratīvos rāmjos ietvēra šīs zemes un to iedzīvotājus. Valdīja vieni un tie paši likumi, izveidojās vienāda saimnieciska kārtība Latgalei ar Baltkrieviju un līdz ar to izveidojās tās dziļās atšķirības no Kurzemes un Vidzemes. No 1802. gada Latgale ietilpa Vitebskas guberņas sastāvā un novada administratīvais centrs bija Vitebska. Savukārt baltkrievu apzi-nā dziļi iegūla pārliecība, ka Latgale visādā ziņā ir tuva zeme un pārceļšanās uz turieni ir tikpat dabiska dzīvesvietas maiņa kā pār-braukšana no Minskas uz Mogiļevu. Arī tagad Latgales baltkrievu vidū ir daudz ienācēju no Vitebskas apgabala, bet Baltkrievijā dzīvojošie latvieši visvairāk koncentrējas Vitebskā.

Par baltkrievu ieceļotāju skaitu var spriest tikai aptuveni. Pēc Latga-les iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā Katrīnas II uzdevumā tika veikta pievienotās teritorijas iedzīvotāju skaitīšana. Pie poļiem tika pie-skaitīti visi katoļi, tie varēja būt arī baltkrievi. 19. gadsimta vidū draudžu sarakstos fiksēta arī valodas lietošana. Dažos pagastos (piemēram, Varak-ļānu) 10% iedzīvotāju lietoja baltkrievu valodu. Īsti precīzas ziņas sniedz tikai Krievijas vispārējā tautskaite 1897. gadā. Trijos Vitebskas guberņas

apriņķos – Ludzas, Daugavpils un Rēzeknes – tad dzīvojuši 66 tūkstoši baltkrievu, no tiem 63 tūkstoši lietojuši baltkrievu valodu. Tie bija 15,3% no Latgales iedzīvotāju skaita, bet Ludzas apriņķī – vēl vairāk. Daži Latvijas autori izteikuši šaubas par šo rādītāju precizitāti. M. Skujenieks un E. Blese, rēķinoties ar visu iedzīvotāju nestabilo etnisko pašapziņu, pieļāva, ka viņu izvēli varēja ietekmēt politiskā konjunktūra (pēc 1863. gada sacelšanās sakāves Krievijā nebija izdevīgi saukties par poļiem) un administratīvais spiediens. Tāpēc daļa poļu un latviešu varējuši uzdoties par baltkrieviem. Tomēr pieturēsimies pie Krievijas oficiālās statistikas rādītājiem. Ja ņemam vērā, ka baltkrievi no Latgales jau bija ieceļojuši Rīgā un dzīvoja arī Ilūkstes apriņķī, viņu skaits Latvijas teritorijā 20. gadsimta sākumā varēja būt ap 70 tūkstošiem cilvēku. To apstiprina arī Latvijas brīvvalsts pirmā tautas skaitīšana 1920. gadā.

Baltkrievu sociālais sastāvs bija visai vienveidīgs. Neliela baltkrievu daļa ieceļoja Rīgā un Daugavpilī, kļūdami šeit par algotā darba strādniekiem. Taču absolūtais viņu vairākums bija zemnieki. Latgales mazpilsētās vairāk pārstāvētas bija citas tautības – krievi, poļi un ebreji. Latvieši un baltkrievi piederēja zemnieku kārtai un atradās sociālo kāpņu zemākajā pakāpē. Viņus vienoja arī katoļticība. Šajā sociāli un konfesionāli radniecīgajā vidē visai dabiski notika etniskās asimilācijas process.

Baltkrievi Latvijas brīvvalstī (1918–1940)

Nabadzīgo baltkrievu zemnieku videi Latvijā līdz 20. gadsimtam nebija savas īpašas kultūras dzīves pazīmes. Krievijas impērijas politiskā gaisotne bija nelabvēlīga baltkrievu tautas attīstībai. Par spīti tai 19. gadsimtā arī baltkrievu vidū sākās nacionālā atmoda. Sākās it kā pilnīgi no jauna, it kā baltkrieviem jau 16.–17. gadsimtā nebūtu bijusi sava grāmatniecība, skolas un tipogrāfijas. Kā formulē daži baltkrievu autori – baltkrievu kultūra pamodās kā pēc letargiskā miega 200 gadu garumā. Kad sevi pieteica tādi baltkrievu autori kā Maksims Bogdanovičs, Janka Kupala un Jakobs Kolass, baltkrievu atdzimšana kļuva acīmredzama. Kaut kādas atbalsis no tās sajuta arī baltkrievi Latvijā. Jaunie baltkrievi no Latgales paspēja izglītoties Polockā, Vitebskā, Tartu u.c., lai aktīvi pieteiktu sevi Latvijas brīvvalstī.

Latvijas baltkrievu skaits un izvietojums neatkarīgajā Latvijā nepārsteidz. 1920. gadā viņi ir 75630 un savā vairākumā dzīvo Latgales pie robežas pagastos, kā arī Ilūkstes apriņķī, Daugavpilī un Rīgā (apm. 5 tūkstoši). Var pārsteigt baltkrievu skaita straujās svārstības šeit gan kopumā,

gan arī atsevišķos pagastos. Nākamās tautskaitēs viņu skaits samazinās līdz 38 tūkstošiem 1925. gadā, tad – līdz 27 tūkstošiem 1935. gadā, lai Otrā pasaules kara laikā palielinātos līdz 48 tūkstošiem. Ja zināms, ka baltkrievi no saviem pagastiem nekur nav aizbraukuši lielā skaitā, tad izskaidrojums jāmeklē vienīgi šīs tautas nedrošā, nestabilā pašapziņā. To varēja nelabvēlīgi ietekmēt t.s. Baltkrievu process 1924.–1925. gados*, un pareizticīgie baltkrievi sāka uzdoties par krieviem, bet katoļticīgie – par poļiem vai latviešiem. Baltkrievu konfesionālā piederība arī nav pilnīgi skaidra. Latvijas Konversācijas vārdnīcā rakstīts, ka 1930. gadā 75% baltkrievu ir katoļi, bet pašu baltkrievu prese rēķināja, ka baltkrievu vidū puse ir pareizticīgie un puse – katoļi. Baltkrievu zemnieku vairākums bija mazizglītoti ļaudis – to vidū bija tikai 64,7% lasītpratēji.**

Ja par kādu Latvijas minoritāti var teikt, ka tā maksimāli izmantoja LR liberālo likumdošanu un mazākumtautībām labvēlīgo gaisotni, tad tie bija baltkrievi. Pirmo reizi vēsturē Latvijā sevi pieteica vietējā baltkrievu kultūra un aktīvi sāka rosīties baltkrievu inteliģence, izmantojot kultūrautonomijas iespējas un valsts finansējumu. Baltkrievu inteliģences (galvenokārt skolotāju) vislielākā rūpe bija baltkrievu skolu veidošana, jo par savu misiju viņi uzskatīja baltkrievu izglītošanu un gara gaismas došanu baltkrievu zemniekiem. Jau 1921. gadā pagastos, kur kompakti dzīvoja baltkrievi, sāka darboties baltkrievu tautskolas. Skolu (tās bija nelielas pagastu skoliņas) skaits arī bija svārstīgs. Tā laika izdevumos maksimālais minētais baltkrievu skolu skaits bija 50 skolas. 1935./36. mācību gadā baltkrieviem bija palikušas vien 13 skolas. Baltkrievu skolām un skolotājiem bija jāpārvar specifiskas grūtības. Nabadzīgie zemnieki bieži nespēja sūtīt savus bērnus skolā. Turklāt bija jārēķinās ar poļu skolotāju (viņi uzskatīja, ka katoļticīgajiem bērniem būtu jāapmeklē poļu skolas) un tāpat krievu skolotāju (viņi gribēja pareizticīgo baltkrievu bērnus dabūt savās skolās) nelabvēlīgu attieksmi.

Liels baltkrievu skolotāju sasniegums bija baltkrievu ģimnāzijas atvēršana Latvijā, kādu laiku bija pat divas – Daugavpilī un Ludzā. Ludzā 1925. gadā tā tika slēgta, bet Daugavpilī darbojās līdz 1939. gadam un labvēlīgi ietekmēja baltkrievu jaunās paaudzes pašapziņu. Rīgā izdevās nodibināt divas baltkrievu pamatskolas – Maskavas priekšpilsētā un Sarkandaugavā, kur baltkrievi dzīvoja kompaktāk. Latvijas valsts no sava budžeta finansēja ne vien skolas, bet arī baltkrievu skolotāju sagatavošanu.

* Skat. 196.–197. lpp.

** Statistiskās ziņas no: Skujenieks M. Zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927. – 264. lpp.

Visa izglītošanas darba centrā atradās Baltkrievu skolu pārvalde LR Izglītības ministrijā, ko dažādos gados vadīja V. Piguļevskis, S. Saharovs. 1926./1927. mācību gadā Latvijas valsts piešķirtais finansējums baltkrievu skolu un kultūras darba vajadzībām bija 68000 lati.

Baltkrievu kultūras dzīve neatkarīgajā Latvijā bija daudzpusīga: pastāvēja preses izdevumi baltkrievu valodā, darbojās vairākas biedrības, iznāca grāmatas, tika dibināts teātris. Iznāca baltkrievu avīze "Golas Belarusa" (Baltkrieva Balss) un vairāki žurnāli – "Škola i žicie" (Skola un Dzīve), "Belaruskaja Škola u Latvii" (Baltkrievu Skola Latvijā) u.c. izdevumi baltkrievu valodā. Visvairāk tie rakstīja par skolu dzīvi, skolotāju profesionālo darbību. Bija mēģinājumi iepazīstināt Latvijas baltkrievis ar baltkrievu vēsturi Lietuvas Lielkņazistes sastāvā, arī informēt par kultūras dzīvi Baltkrievijā. Baltkrievu inteliģences pārstāvjiem gribējās pasargāt baltkrievu valodu no turpmākās pārpoļošanas un pārkrievošanas draudiem, jo tā jau ilgstoši bija atstumta savā dzimtenē un bija piesārņota. Tika aizstāvēta doma, ka baltkrievu valoda nav neizglītotu "mužiku" valoda, bet gan literāra valoda, kas spēj nostāties blakus citām mūsdienu valodām. Šo patiesību baltkrievu inteliģencei nācās aizstāvēt visa 20. gadsimta garumā arī savā dzimtenē.

Dažām baltkrievu nodibinātajām biedrībām bija saimnieciska ievirze, kā, piemēram, lauksaimniecības biedrība "Arati" (Arāji) un Centrālā krājaizdevu kase. Lielākā daļa biedrību veica kultūras darbu baltkrievu vidū: šajā sakarībā var minēt biedrības "Batjkauščina" (Tēvzeme) Daugavpilī, "Belaruskaja Hata" (Baltkrievu nams) Rīgā, tepat arī "Ruņ". Biedrību aktivistu vidū liela loma bija J. Harlapam, K. Jezavitovam, M. Dzjamidovam. Baltkrievu aktivitātei kultūras jomā bija izteikti demokrātisks raksturs – viņi centās paaugstināt baltkrievu zemnieku kultūras līmeni. Baltkrievu kultūras dienas 1929. gadā notika baltkrievu apdzīvotajos pagastos: Ceplīšos, Piedrujā, Rundēnos, Vecslabādā u.c. Skolu telpās baltkrievu kultūras darbinieki uzrunāja zemniekus, sniedza teātra uzvedumus, kora koncertus un kino demonstrējumus. Baltkrievu jaunā paaudze pēc studijām Viļņā un Prāgā (Jāzeps un Francis Klagiši, Petrs Miranovičs) savos dzimtajos pagastos veidoja baltkrievu bibliotēkas, dibināja mākslinieciskos kolektīvus.

20. gadsimta 20.–30. gados Latvijas baltkrievu kultūras darbā bija manāma tieksme pacelt to līdz profesionālajam līmenim. Baltkrievu dramatiskās kopas, kas darbojās biedrību paspārnē un skolās, pārtapa par teātri. 1928. gadā Rīgā sāka darboties Baltkrievu tautas teātris (direktors Jāzeps Kamaržinskis). 1932. gadā teātra repertuārā bija 10 izrādes: balt-

krievu, krievu, latviešu autoru lugas. Baltkrievu teātris Daugavpilī aprobežojās ar muzikālām izrādēm baltkrievu etnogrāfiskajā stilā. Latvijas Mākslas akadēmijā studēja baltkrievi Petrs Miranovičs, Ļavons Tamašičkis. Jauno dzejnieku apvienība publicēja almanahu "Perši krok" (Pirmais solis), kur bija ievietoti Pjotra Sakola, Eduarda Vaivadzīša u.c. autoru dzeja. Jaunā komponiste Konservatorijas studente Jūlija Aleksandrova sacerēja mūziku operai par J. Raiņa "Pūt, vējiņi!" tēmu.

Baltkrievu kopienas kultūras darbs bija labi organizēts, strukturēts (to vadīja Baltkrievu Izglītības pārvalde, kultūrbiedrības) un arī veiksmīgs. Ap biedrībām un skolām pulcējās vairāki simti aktīvu cilvēku. Vismaz vienai paaudzei tika piešķirta iespēja gūt nacionālo atdzimšanu un blakus citām minoritātēm Latvijā sajūsties kā baltkrievi. Baltkrievi apzinājās savu piederību visai Latvijas sabiedrībai (96,8% baltkrievu bija LR pilsoņi) un viņi cerīgi raudzījās nākotnē.

Baltkrievu politiskā darbība nevarēja būt tik veiksmīga. Saīdinājuma ar citām izglītotākām un labāk situētām Latvijas minoritātēm – vāciešiem, ebrejiem – baltkrievu potenciāls bija pieticīgāks. Tomēr Latvijas aktīvā politiskā dzīve (Satversmes sapulce, Saeimas vēlēšanas, daudzās politiskās partijas) rosināja arī baltkrievus izmēģināt savus spēkus un veiksmes gadījumā Saeimā aizstāvēt baltkrievu intereses. Atsevišķam baltkrievu sarakstam Latgalē nebija panākumu un viņiem 1. Saeimā sava pārstāvja nebija. Rainis oficiāli uzņēmās aizstāvēt Saeimā baltkrievu mazākumtautas intereses (viņu uz to pilnvaroja biedrība "Batjkauščina") un to viņš arī darīja. Otrās Saeimas vēlēšanu kampaņas laikā baltkrievi bija kļuvuši aktīvāki: nodibināja Baltkrievu vēlēšanu biedrību, noturēja vēlēšanu sapulci Rīgā un Daugavpilī, aģitēja presē. Tika ievēlēts viens no ievērojamākajiem baltkrievu sabiedriskajiem darbiniekiem – Vladimirs Piguļevskis, taču ne kā baltkrievs, bet gan no LSDSP saraksta. Daugavpils pilsētas domē bija baltkrievu deputāti S. Saharovs un K. Jezavitovs.

Baltkrievu zemnieku vēlēšanu aktivitāte bija minimāla. Baltkrievu prese konstatēja, ka viņi dažkārt nobalsojuši pēc garīdznieku norādījumiem. Aktīviem baltkrievi bija kreisa politiskā orientācija, kamēr citām minoritātēm tā drīzāk bija konservatīva. Pazīstamie baltkrievu sabiedriskie darbinieki bija saistīti ar LSDSP (V. Piguļevskis, M. Dzjamidovs) vai arī viņi orientējās uz vēl kreisāku – Neatkarīgo sociālistu partiju (K. Jezavitovs, P. Masaļskis). Neatkarīgās Latvijas drošības dienestam radās aizdomas (drīzāk gan nepamatotas) par baltkrievu neuzticību neatkarīgajai Latvijai. 1924. gadā tika ierosināts Baltkrievu tiesu process un vairāki skolotāji un darbinieki tika apcietināti. Par iemeslu kļuva Kapiņu pagas-

ta baltkrievu skolā atrastā karte, kurā Latgales teritorija bija iekļauta Baltkrievijas sastāvā. Īstenībā tā bija etnogrāfiska karte, kurā bija saņemts baltkrievu izvietojums Latgalē. Tiesu process beidzās 1925. gadā ar attaisnojošu spriedumu.

Kopumā Latvijas baltkrievu dzīvi neatkarīgajā Latvijā jāatzīst par ļoti labvēlīgu periodu viņu vēsturē. Iegūtā pieredze baltkrievu izglītības organizēšanā kļuvis par paraugu arī pēc 50 gadiem atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā. Baltkrievi piedalījās visos dzīves procesos Latvijā: atbilstoši savām spējām piedalījās politiskajā dzīvē, dienēja armijā, piedalījās sporta pasākumos, vāca līdzekļus Brīvības pieminekļa celtniecībai utt. Daudzi ar integrāciju saistītie procesi tolaik iezīmējās, bet nepaspēja nostiprināties. Baltkrievu panākumi kultūras darbā nebūtu iespējami bez īpaši aktīva baltkrievu inteliģences kodola. Konstantīns Jezavitovs bija aktīvs cīnītājs par Baltkrievijas neatkarīgo Tautas republiku, bet pēc atgriešanās savā dzimtajā Daugavpilī tieši viņš kļuva par baltkrievu nacionālās atdzimšanas rosinātāju: bija direktors Daugavpils ģimnāzijā, rediģēja žurnālus, rakstīja grāmatas. Tartu Universitātes absolvents Sergejs Saharovs arī kļuva par ģimnāzijas direktoru un Izglītības ministrijas Baltkrievu Izglītības pārvaldes vadītāju. Tomēr viņa paliekošais nopelns saistīts ar Latgales baltkrievu folkloras vākšanu. 1940. gadā tika publicēta neliela daļa no viņa savāktajiem materiāliem, bet visa bagātība (2793 vienības) glabājas Rīgas un Minskas folkloras krātuvēs un vēl gaida izdošanu.

K. Ulmaņa autoritārā valdība 1934.–1940. gados likvidēja baltkrievu skolas. Vācu nacistu okupācijas laikā šīs likvidētās baltkrievu skolas at sāka darbību vai tika no jauna veidotas: Rīgā, Daugavpilī, kā arī Ludzā, Ilūkstes apkārtnē, ģimnāzija Indrā. Kā izriet no Ē. Jēkabsona apzinātajiem un izanalizētajiem arhīvu materiāliem, neatkarīgās brīvās Latvijas un vācu okupācijas laika varas iestāžu sniegtajam atbalstam baltkrievu skolām motivācija bija līdzīga – lai mazinātu poļu ietekmi, tā likās bīstamāka. V. Piguļevskis un S. Saharovs atkal tika pie skolu direktoru amatiem. Tāpēc padomju režīma laikā viņi tika tiesāti "par sadarbību ar okupantiem". Taču to nevarēja uzskatīt par kolaborācijas faktu. Citādāka izskatās K. Jezavitova darbība. Viņš sāka veidot baltkrievu bruņotās vienības cīņai ar Sarkano armiju. Liekas, ka viņš saglabāja ilūziju par neatkarīgās Baltkrievijas Tautas republikas atjaunošanu – šoreiz ar hitleriskās Vācijas atbalstu. K. Jezavitovs vēlāk tika tiesāts un PSRS soda orgāni atņēma viņam dzīvību.

Pēc Latvijas otrreizējās okupācijas un padomju totalitārisma laikā nekāda baltkrievu kultūras darbība vai baltkrievu skolu pastāvēšana vairs

nebija iespējama. Kā viņu dzimtenē – Padomju Baltkrievijā, tā arī Latvijā turpinājās baltkrievu pārkrievošana.

Baltkrievi atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā: skaits un sociāldemogrāfiskais portretējums

Par atskaites punktu Latvijas minoritāšu skaita izmaiņām padomju laika migrācijas dēļ parasti ņem brīvās Latvijas pēdējās – 1935. gada tautskaites rezultātus. Baltkrievu gadījumā šāda pieceja nederēs. Jau pieminētas viņu skaita lielās svārstības brīvvalstī. Kā norādīja M. Skujenieks, pat viena pagasta robežās baltkrievu skaits varēja svārstīties no 6% līdz 52%. 1935. gada tautskaitē baltkrievi bija tikai 26,8 tūkstoši – tātad viņu skaits it kā varēja būt samazinājies gandrīz trīskārtīgi salīdzinājumā ar 1920. gadu. Tāpēc jāņem vērā baltkrievu skaita svārstības apmēram 100 gadu laikā no 1897. gada, kad viņi bija 70 tūkstoši. Pat ja pieļaujam, ka viņu skaitā pašlaik varēja būt iekļauti latvieši un poļi, tomēr baltkrievu faktiskais stablais skaits Latvijā pirms Otrā pasaules kara bija apmēram 50–60 tūkstoši cilvēku, 1989. gadā baltkrievi Latvijā bija 120 tūkstoši. Viņu skaits uz iebraucēju rēķina palielinājās vairāk nekā divkārtīgi. To apstiprina arī rādītāji par viņu dzimšanas vietu: 69% bija dzimuši ārpus Latvijas.

Atjaunotajā neatkarīgajā Latvijas Republikā baltkrievu skaitam atkal ir tendence samazināties. To nosaka šādi cēloņi:

1) Zema dzimstība, kas saistīta ar straujām sociālekonomiskām pārmaiņām un ekonomisko nedrošību 90. gados, kas baltkrieviem ir tāda pati kā visiem Latvijas iedzīvotājiem.

2) Atgriešanās etniskajā dzimtenē 90. gadu sākumā. Prombraukšanas tieksme baltkrieviem nav raksturīga, tomēr katru gadu uz Baltkrieviju aizbrauc ap 500 cilvēku.

3) Baltkrievu demogrāfiskās uzvedības īpatnība. Baltkrievu vidū ir liels jaukto laulību skaits ar latviešiem, krieviem un citu tautību pārstāvjiem. Viņi samērā viegli padodas asimilācijai, par ko liecina valodu lietojums. 2007. gada 1. janvārī baltkrievu skaits Latvijā bija 85434 cilvēki. Viņu pašreizējais ģeogrāfiskais izvietojums parāda baltkrievu sociālo seju un nodarbinātības raksturu. Kopš padomju varas laikiem baltkrievi dzīvo Latvijas industriālajos centros, kur bijuši nodarbināti rūpniecībā un celtniecībā: Rīgā 32 tūkstoši, Daugavpilī – apmēram 9, Liepājā – pāri par 3, Jelgavā – 3,7 tūkstoši. Pa lielāka daļa viņi dzīvo priekšpilsētu mikrorajonos un nevis centrā. Rīgā relatīvi lielāks baltkrievu skaits ir Kurzemes un Latgales priekšpilsētā.

Tikai daļa baltkrievu joprojām dzīvo savās vēsturiskajās dzīvesvietās – Latgalē uz robežas ar Baltkrieviju. Viņu ir relatīvi daudz Krāslavā, Ro-bežniekos, Piedrujā. Dažos pagastos viņi veido pat relatīvu vairākumu – 58%. Raksturīgi, ka tieši baltkrievu senajās dzīvesvietās ir liels pilsoņu skaits. Piemēram, Ludzas rajonā baltkrievu LR pilsoņu ir vairāk nekā nepilsoņu.

Valodu lietojums ģimenē parāda gan padomju režīma uzspiestās rusifikācijas sekas, gan gluži jaunas tendences. Latvijas baltkrievi nevarēja neizjust ilgstošu krievu valodas spiedienu, kam baltkrievu valoda bija pakļauta pašā Baltkrievijā. Baltkrievi tika rusificēti paši savās mājās. Tāpat tie baltkrievi, kuri Latvijā iebrauca 60.–70. gados, tūlīt tika iekļauti krievvalodīgajā vidē. Šī inerce ir ļoti spēcīga un nav viegli apturama. Neatkarības gados baltkrievu skaits, kas ģimenē lieto krievu valodu, palielinājās no 66% līdz 74%. Galu galā tā bija situācijas uzspiesta izvēle un tā notikusi jau iepriekšējās paaudzēs. Līdz ar to krietna daļa baltkrievu ietilpst krievvalodīgās lingvistiskās minoritātes sastāvā, taču ar savu etnisko identitāti. Statistika parāda visai nelielu baltkrievu skaitu, kuri 2000. gadā par dzimto nosaukuši baltkrievu valodu, tas ir tikai 19%. Tomēr dzīve nestāv uz vietas, etniskā identitāte atgādina par sevi. Vērojumi un intervijas baltkrievu vidū liecina, ka 30–40% baltkrievu Latvijā prot savas tautības valodu sarunvalodas līmenī, Kurzemes un Vidzemes mazpilsētās dzīvojošie baltkrievi ne tikai labi pārvalda latviešu valodu, bet sāk to uzskatīt par dzimto valodu – tādu ir 7%.

98 baltkrieviem no katra tūkstoša ir augstākā izglītība. Vidējā un vidējā speciālā izglītība ir absolūtajam baltkrievu vairākumam. Kopskats liecina, ka 620 baltkrieviem no katra tūkstoša ir vidējā, vidējā speciālā vai augstskolas izglītība. Mēģināsim atbildēt uz jautājumu – kādā baltkrievu vidē vispirms radās ierosme neatkarīgajā Latvijā atjaunot savu baltkrievu vidi? Varētu pieļaut varbūtību, ka tie bija baltkrievi Latgales pierobežā, kur saglabājušās atmiņas par baltkrievu skolām pagastos un citām Latvijas brīvvalsts parādībām. Tomēr tur neradās vajadzība apliecināt savu etniskumu. Baltkrievi pierobežā dzīvoja savā vidē, bet viņu identitāte maz atšķīrās no vietējiem latviešiem vai poļiem. Padomju laika iebraucēji bija ne vien Baltkrievijas laukos savervētais darbaspēks (kā, piemēram, baltkrievu meitenes Ogres trikotāžas kombinātā), bet arī kvalificēti speciālisti. Tieši pilsētas inteliģencē radās iekšēji izjusta vajadzība mainīgajos apstākļos rast atbildi uz jautājumu – kas mēs esam šeit, neatkarīgajā Latvijas valstī?

Baltkrievu strukturēšanās un etniskā konsolidācija

Baltkrievu aktivizēšanos stimulēja latviešu Atmoda, Latvijas Tautas frontes un latviešu inteliģences atbalsts. Pirmie aktivizējās Rīgas baltkrievi, jo šeit koncentrējās inteliģences elite. Par maz bija pasludināt kultūras biedrības nodibināšanu, vajadzēja konkrētiem cilvēkiem tūlīt uzņemties atbildību par izdevumu rediģēšanu, bērnu mācīšanu dzimtajā valodā utt. 1988. gada 27. novembrī pirmā sevi pieteica baltkrievu kultūras biedrība "Svitanak" (Rītausma), tas notika gandrīz vienlaikus ar LTF. Tās pārstāvji piedalījās Latvijas Tautu forumā 1988. gada decembrī. Biedrības vadītāji dažādos laikos bija Sergejs Kuzņecovs, Vjačeslavs Telešs, Mikola Jarčaks. Pašlaik biedrību vada Tatjana Kazaka. 1990. gadā nodibinājās kultūras biedrība "Pramieņ" (Stars), kas vispirms gribēja modināt interesi par baltkrievu folkloru un drīz izveidoja folkloras ansambli "Nadzeja" (Ceriņa). Šo biedrību vadīja Valentīna Klimenko, Aless Karpovičs, Mikola Burijs. Pašreizējā vadītāja ir Valentīna Piskunova. Daugavpilī 1993. gadā nodibinājās kultūras biedrība "Uzdim" (Pacēlums). Tās aktīvisti bijuši Mikola Pavlovičs, Staņislavs Volodzjka, Tatjana Bučele. Pašreiz biedrību vada Boriss Ivanovs. 2007. gada sākumā biedrības "Pramieņ" un "Uzdim" noklausījās savu vadītāju darbības pārskatus un atstāja viņus amatos.

Latvijas baltkrievu aktivitāte auga gadu no gada, sarežģītāka kļuva struktūra un daudzveidīgāka infrastruktūra. 2007. gadā baltkrievu nevalstisko organizāciju skaitā ir 8 kultūrbiedrības. Būtisks sasniegums ir biedrību veidošanās visā Latvijas teritorijā. Bez jau pieminētajām biedrībām jau vairākus gadus darbojas Liepājas Baltkrievu kopiena "Mara" (Sapnis) ar priekšsēdētāju Sergeju Alehnoviču, Ventspils Baltkrievu biedrība "Spadčina" (Mantojums), ko vada Natālija Boļšakova. Pašos pēdējos gados ar Rīgas baltkrievu atbalstu izveidojās baltkrievu organizācijas arī Latgalē: kultūras biedrība "Vjasjolka" (Varavīksne) Krāslavā – vadītāja Svetlana Steļmačonoka un Ludzas Baltkrievu biedrība "Krinica" (Avots) ar Igoru Jermakovu priekšgalā. Samērā lielā baltkrievu kopiena Jelgavā arī ir apvienojusies biedrībā "Ļanok" (Liniņš). Divas biedrības – Jelgavā un Ventspilī – ietilpst savu pilsētu kultūrbiedrību asociācijās. Solis uz priekšu visu baltkrievu konsolidācijā ir Latvijas Baltkrievu savienības izveidošana ar sešām teritoriālām biedrībām. Valdes priekšsēdētāja ir Valentīna Piskunova. Vēl iezīmējusies Baltijas reģiona baltkrievu vienotība – asociāciju vada Vitālijs Kozels. Latvijas un Baltkrievijas sadarbības asociācijas valdes priekšgalā ir Sergejs Rusaks.

Vairāk nekā 10 gadu garumā iznāk avīze "Pramieņ" baltkrievu valo-

dā (redaktors Ļavons Šakovecs). Daugavpilī un Liepājā iznāk pielikumi pilsētas avīzēm, kas informē par baltkrievu dzīvi. Baltkrievu valodā iznāk plašs grāmatu, bukletu un prospektu klāsts. Biedrības svin savas jubilejas, izdodot prospektus par godu šiem pasākumiem. Tāds, piemēram, tika izdots baltkrievu un latviešu valodā sakarā ar biedrības "Svitanak" 15 gadu pastāvēšanu. Savukārt biedrība "Pramieņ" publicēja bukletu "Latvija un baltkrievi" divās valodās ar informāciju par pilsonības iegūšanas noteikumiem un pamudinājumu baltkrieviem naturalizēties. Daugavpilī iznāk Staņislava Volodžkas dzejoļu krājumi, viņa sacerētās pasakas bērniem.

Dažiem baltkrievu izdevumiem ir paliekoša zinātniska vērtība. 1993. gadā iznāca neliela formāta žurnāla "Svitanak" 1. numurs, kurā bija informācija par baltkrievu vēsturi Latvijā, baltkrievu mākslinieku likteņiem Latvijā. Tatjana Bučeļe uzrakstīja grāmatu sakarā ar Daugavpils biedrības "Uzdim" 10 gadu pastāvēšanu. Soli pa solim tur atspoguļotas biedrības un tās aktivistu pūles atjaunot Daugavpilī baltkrievu kultūras vidi. 2006. gadā iznāca apjomīga grāmata divās valodās "Latvija–Baltkrievija: divu kultūru dialogs". Tur publicēti 2004. gada decembrī notikušās zinātniski praktiskās konferences materiāli. Abu valstu zinātnieki sprieda par latviešu un baltkrievu kultūras attūstības paralēlēm, līdzībām un kopībām vēsturē un mūsdienās.

Visām baltkrievu kultūras biedrībām ir savi mākslinieciskie vai folkloras ansambļi (kopumā seši, bet to top vairāk): jau 15 gadus pastāv ansamblis "Nadzeja", tā ilggadējā vadītāja bija Zoja Kalviša, tagad to vada Ludmila Sereda. Ansambļa "Kupalinka" vadītāja Daugavpilī ir Tatjana Pimenova, Liepājas ansambļa "Pavļinka" vadītāja ir Žanna Buiņicka, "Svitanak" ansambli vada Ludmila Karola, bet Ventspils ansambli "Žuravinka" – Anžela Zaičenko. Visi ansambļi bieži koncertē, satiekas minoritāšu biedrību kopīgajos festivālos (piemēram, "Daugavas vainags", "Latvijas vainags"), nereti iegūst arī godalgotās vietas. Raksturīgi, ka baltkrievu ansambļu dalībnieku, it īpaši solistu, vidū ir profesionāli mākslinieki vai konservatorijas studenti un mūzikas skolu audzēkņi, piemēram, Anna Krupska, Tamāra Kļimenko, Ilona Vorotņikova, māsas Ludmila un Laura Ignatovas. Daugavpils ansamblim "Kupalinka" izdoti skaņu ieraksti. Viņu repertuārā ir dziesmas ar baltkrievu dzejnieka Staņislava Volodžkas vārdiem un komponista A. Rudja (Daugavpils) mūziku.

Baltkrievu sasniegtais pašorganizācijas līmenis ļauj organizēt vērienīgus, integrāciju veicinošus kultūras pasākumus. Viena no pirmajām baltkrievu biedrībām – "Uzdim" Daugavpilī jau vairākus gadus rīko konferences un seminārus par latviešu un baltkrievu kultūru dialoga tēmu.

Līdzīga tipa pasākumus sarūpējusi biedrība "Svitanak", uzaicinot latviešu māksliniekus. Pēdējos gados (2003–2006) vērienīgi pasākumi bija: starptautiskais baltkrievu dziesmu festivāls "Visi kopā – uz Eiropu" 2003. gada 29. novembrī, baltkrievu romanču vakars 2004. gada aprīlī un jau pieminētā konference "Latvija–Baltkrievija. Divu kultūru dialogs" 2004. gada 4. decembrī. Tos organizējusi Latvijas Baltkrievu savienība (V. Piskunova).

Visi baltkrievi Latvijā nav apvienoti vienā organizācijā. Biedrība "Svitanak"* (vad. T. Kazaka) ietilpst nevis Latvijas Baltkrievu savienībā, bet gan kopā ar dažām citām minoritāšu biedrībām – Latvijas Nacionālo kultūrbiedrību asociācijā, ko vada R. Haradžanžans. Baltkrievu vidū radušās domstarpības sakarā ar attieksmi pret notiekošo etniskajā dzimtenē – Baltkrievijā. Neraugoties uz to, baltkrievu biedrību kultūras darbībā ir daudz kopīgu centienu. Piemēram, ievērot savas tautas etnogrāfiskās tradīcijas, svinēt Ziemassvētkus, Pavasara sagaidīšanu (īpaši skolās kopā ar bērniem). Visas baltkrievu biedrības svinēja ievērojamo kultūras darbinieku Jankas Kupalas un Jakuba Kolasa 120 gadu jubileju. Visas baltkrievu organizācijas Latvijā cenšas saglabāt sakarus ar kultūras iestādēm un kultūras darbiniekiem Baltkrievijā. Baltkrievu organizācijām ir noturīgas etniskās konsolidācijas pazīmes. Baltkrievu kultūras infrastruktūras daudzveidība ļauj secināt, ka viņi ap savām biedrībām ir izveidojuši reālu kultūrvidi, kur skan baltkrievu valoda un tiek apmierināta viņu interese par baltkrievu kultūru. Tā ir viņu atbilde uz pašas dzīves izvirzīto atziņu: mēs esam baltkrievi un tādi gribam palikt.

Izglītība baltkrievu valodā

Latvijas baltkrievi savas etniskās atdzimšanas procesā skaidri apzinājās, ka bez baltkrievu skolas nenotiks baltkrieviskuma atmoda jaunajā paaudzē. Zinot baltkrievu skolu pastāvēšanas vēsturi 20.–30. gados, radās tālejošāks mērķis kādreiz sasniegt to līmeni – vairāku baltkrievu skolu un ģimnāziju pastāvēšanu. Pašlaik ir izveidojušies dažādi baltkrievu izglītības veidi. Kā pirmo jāmin Rīgas baltkrievu pamatskolu, kura pastāv jau 12 gadus. Ceļš uz to nebija viegls. Pats sākums bija Vjačeslava Teleša vadītā bērnu mākslinieciskā studija "Vjasjolka" un baltkrievu bērnu svētdienas skola Rīgas 15. vidusskolas ēkā. 1994. gadā izglītības iestādes

* "Svitanak" saglabā uzticību vēstures atmiņai par neatkarīgo Baltkrievijas Tautas republiku (1918) un katru gadu 25. martā svin to, izkarot baltsarkanbalto karogu un ģerboni "Pagoņa" - simboliku, kas pašreizējā Baltkrievijā ir atcelta. Arī 2007. gada 25. martā Slokas ielā 37 notika līdzīgs pasākums.

pieņēma lēmumu izveidot baltkrievu klasi tās pašas 15. vidusskolas telpās. Tad arī pirmie 10 bērni iesāka savas skolas gaitas baltkrievu valodā. Skolas pirmais pārzinis bija V. Telešs. Rīgas baltkrievu pamatskola tagad vada savas dienas Keldiša ielas bijušā bērnudārza mājīgajās telpās. Skolā mācās 90 skolēni un strādā 15 pedagogi. Skolas direktore ir Anna Ivane. Licencē, ko izsniedza skolai Izglītības un zinātnes ministrija, uzsvērts šīs skolas mērķis – palīdzēt baltkrievu bērniem saglabāt savu valodu un kultūru, kā arī integrēties Latvijas sabiedrībā. Tāpēc tur bez vispārizglītojošiem priekšmetiem un latviešu valodas māca baltkrievu valodu un baltkrievu kultūras pamatus. Absolventu skaits nav liels: 10–15 skolēni, kuri turpina mācības dažādās Rīgas vidusskolās, arī ar latviešu mācību valodu. Kopš 2004. gada pastāv sadarbības līgums starp abu valstu – Latvijas un Baltkrievijas Izglītības un zinātnes ministrijām. Tas ļauj cerēt, ka iespējama palīdzība (piemēram, ar mācību un metodisko literatūru) no etniskās dzimtenes. Tomēr baltkrievu skolai nav tāda atbalsta no etniskās dzimtenes, kādu saņem poļu un ebreju skolas.

Daugavpili no 1995. gada darbojas baltkrievu svētdienas skola. Tai ir savas pastāvīgās telpas Baltkrievu Kultūras centrā, kur atrodas arī biedrība "Uzdim". Skolai ir nepieciešamie mācību un metodiskie līdzekļi, bibliotēka. Skolu atbalsta sponsori un Daugavpils Dome. Ar bērniem strādā kvalificēti speciālisti Tatjana Bučele, Gaļina Santocka un citi, kas palīdz baltkrievu bērniem iepazīt baltkrievu valodas, kultūras un folkloras pamatus. 12 gados vairāki desmiti bērnu un pusaudžu ir apmeklējuši svētdienas skolu, pietuvinājušies baltkrievu kultūras vērtībām un daži kļūst par baltkrievu biedrības aktīvistiem. Daugavpils baltkrieviem ir iecere ar laiku izveidot pilsētā baltkrievu vidusskolu. Kā sagatavošanās tam kopš 2004. gada vienā Daugavpils vidusskolā interesentiem tiek piedāvāts baltkrievu valodas fakultatīvs. Līdzīgs baltkrievu valodas un kultūras fakultatīvs pastāv arī Krāslavas "Varavīksnes" skolā. Arī Liepājas baltkrievu kopienai "Mara" ir iecere veidot pilsētā baltkrievu kultūras centru ar svētdienas skolu.

Daugavpils Universitātē slāvistikas programmas ietvaros notiek arī baltkrievu valodas apgūšana. Humanitārajā fakultātē radīts studiju kurss "Baltkrievu valoda un kultūra". Baltkrievistikā specializējušies studenti jau aizstāvējuši dažus bakalaura un maģistra darbus. Kopumā dažu gadu laikā ar baltkrievu kultūras vērtībām iepazīnušies ap 100 studentu. Tam ir nozīme visas pilsētas iedzīvotāju garīgajā izaugsmē, ja atceramies, ka 10% iedzīvotāju tajā ir baltkrievi.

Izglītībai baltkrievu valodā ir turpmākas attīstības perspektīvas. Paši baltkrievi, arī pārkrievojie, vēlas, lai viņu bērni prastu baltkrievu valodu,

lai cienītu savu izcelsmi, apzinātos saikni ar etniskās dzimtenes kultūru. Ir cerība, ka arī turpmāk viņi izvēlēsies saviem bērniem baltkrievu skolu, lai gan pagaidām nav liels to baltkrievu bērnu īpatsvars, kas apmeklē šo skolu. Tūlītēja baltkrievu skolas ietekme uz baltkrievu kultūras vidi Rīgā un Daugavpilī ir bērnu vecāku iesaistīšanās biedrību darbā. Kā atzīst biedrības "Svitanak" vadība, tās aktīvam vairāk pievienojušies jauni cilvēki. Baltkrievu skolai Rīgā nostiprinās horizontālie sakari ar citām minoritāšu skolām un latviešu sabiedrību. Taču ar to nepietiek. Baltkrievu pamatskolai Rīgā jāpaver perspektīva kļūt par vidusskolu, tad arī pieaugtu vecāku interese, ja viņi zinātu, ka skola dos pilnīgu, kvalitatīvu vidusskolas izglītību un arī zināšanas par savu dzimto baltkrievu valodu. Pašlaik tam nav radītas materiāli tehniskās iespējas – telpas, kur iekārtot kabinetus, sporta zāli utt. Nepieciešama lielāka Latvijas valsts un pašvaldību uzmanība. Vidusskolas baltkrievu bērniem Rīgā un Daugavpilī, baltkrievistika Daugavpils Universitātē (bet kāpēc arī ne Latvijas Universitātē?) stiprinātu baltkrievu humanitārās inteliģences slāni un tā ietekmi uz baltkrievu kopienas dzīvi. Ļoti svarīga būtu iespēja fakultatīvi mācīties baltkrievu valodu un Baltkrievijas vēsturi LR vidusskolās ar krievu mācību valodu, kur mācās arī baltkrievu jaunatne.

Baltkrievu pašapziņas īpatnības un identitātes: etniskā un pilsoniskā

Baltkrievu tautas (arī Latvijas baltkrievu) nacionālo pašapziņu dziļi traumēja dažas viņu agrākās vēstures īpatnības. Baltkrievu tautai tika "nozagta" tās patiesā vēsture. 200 gadu laikā pēc pievienošanas Krievijas impērijai no baltkrievu tautas atmiņas tika izdzēsta tās agrākā vēsture. To panāca ar impēriskās historiogrāfijas tradīciju (padomju historiogrāfija turpināja tās) nostiprināšanu un nepārtrauktu ideoloģisku iedarbību. Baltkrievu vairākums arī šodien var nezināt, ka baltkrieviem savulaik bija spēcīgas valstiskuma tradīcijas: Polockas kņazistē, vēlāk varenajā viduslaiku valstī Lietuvas Lielkņazistē, kurā baltkrievi bija skaitliski (trīs ceturtdaļas no iedzīvotāju skaita) un saimnieciski dominējoša tauta. Viņi nezina, ka baltkrieviem, kad viņi veidojās par tautību, bija spoža viduslaiku kultūra un viņu valoda tika pieņemta par valsts valodu visā šajā lielvalstī. Nezinot, ka viņiem ir ar ko lepoties, viņi vieglāk padevās svešām ietekmēm, bet pašapziņā ilgi noturējās zems pašvērtējums un pat nacionālais nihilisms. Toties humanitārajai inteliģencei gan Baltkrievijā, gan Latvijā bija jāuzņemas smaga misija – skaidrot, polemizēt, pierādīt pašiem balt-

krieviem un arī citu tautu pārstāvjiem baltkrievu tautas lomu un ieguldījumu Eiropas vēsturē.

Otrs trieciens, kas piemeklēja baltkrievu tautu, bija totāla tās pārkrievošana. Antinacionālā rusifikācijas politika un baltkrievu inteliģences iznīcināšana staļinisko represiju laikā noveda pie tā, ka 80. gadu beigās Baltkrievija izrādījās viskrievvalodīgākā no PSRS republikām. Ļaunu joku ar baltkrieviem nospēlēja viņu mentālās īpatnības, par kurām citas tautas saņem uzslavas, – t.i., viņu atvērtība citām tautām un kultūrām, viņu piekāpība. Baltkrievi atvēra savu telpu un savu sirdi un – zaudēja sevi. Pārkrieivoti viņi tika paši savā dzimtenē, būdami turklāt absolūtā vairākumā. 1999. gada tautskaites rezultāti Baltkrievijā liecina, ka baltkrievi tur ir 81,2%, bet krievi – 11%. (Skat.: Kolass V., Golubevs V.) Latvijā dzīvojošo baltkrievu pašapziņa daudz neatšķirās no stāvokļa dzimtenē. 80. gadu beigās veiktie etnosocioloģiskie pētījumi parādīja šādu ainu: viņi bija krievvalodīgie, daudziem bija neskaidra viņu pašu etniskā piederība un 80% bija pārliecināti, ka, dzīvojot Latvijā, baltkrievu valoda nav jāzina.

Tāpat padomju laika mantojums baltkrievu apziņā ir – zems pašvērtējums, padošanās asimilācijai un nevērība pret dzimto valodu un kultūru.

Nemot vērā šo smago mantojumu, Latvijas baltkrievu etniskā atmoda jāuzskata par brīnumu un par izraušanos no nacionālās vienaldzības mūklāja. LU Filozofijas un socioloģijas institūtā 2003.–2004. gadā tika veikts pētījums par Latvijas minoritāšu mainīgajām identitātēm. Tika pētītas sešu minoritāšu (to skaitā arī baltkrievu) identitātes. Lai iegūtu objektīvu ainu, pētnieki ne tikai analizēja minoritāšu izglītību, struktūrēšanos, bet arī uzklaušīja pašu baltkrievu ekspertu un aktīvistu viedokļus par sevi.

Latvijas neatkarības gados ir strauji mainījusies baltkrievu etniskā identitāte, ir pamodināts lepnums par savu tautu un tās kultūru. Pamodinātais etniskums – šī jaunā kvalitāte – baltkrievu apziņā eksistē kā vērtība (nevis kā uzspiesta iezīme). Baltkrievi intervijās augstu vērtēja savu kultūrbiedrību darbu, struktūrēšanos, māksliniecisko ansambļu snieguma profesionālo līmeni. Viņiem ir svarīga etniskā konsolidācija Latvijas valstī, lai apliecinātu savu vietu tās sabiedrībā. Baltkrievi nožēlo rusifikācijas rezultātus, dzimtās valodas zaudēšanu. Tagad baltkrievu valodu viņi uztver kā sargājamu vērtību, kas būtu nododama nākamajām paaudzēm. Baltkrievi saskata draudus savai etniskajai identitātei arī asimilācijā, kas viņiem ir aizgājusi tālu. Jāsecina, ka Latvijas baltkrievu etniskā identitāte ir stabila.

Pretrunīgāka izskatījās baltkrievu nacionālās un pilsoniskās identitātes nobriešanas aina. Lai gan ir pagājuši divi gadi kopš pētījuma pabeigšanas, pieļaujam, ka stāvoklis tik ātri nebūs radikāli mainījies. Baltkrievu pilsoniskā, nacionālā identitāte (apzinīga attieksme pret Latvijas valsts vērtībām) nobriest lēnāk nekā etniskā identitāte. Sociologi, analizējot diskusiju un interviju rezultātus pēc piecu ballu sistēmas, novērtēja Latvijas baltkrievu etniskās konsolidācijas līmeni ar atzīmi 4,4 (tuvu maksimālai), bet pilsoniskās identitātes līmeni – ar atzīmi 2,6. Salīdzinot baltkrievu nacionālo identitāti ar citām etniskām grupām, saskatāmas dažas īpatnības, piemēram, attiecībās ar etnisko dzimteni. Baltkrieviem ar etnisko dzimteni ir viduvēji ciešas saiknes. Ebreju nacionālā identitāte ir dubulta – viņi saglabā arī sakarus ar ebreju tautas tūkstošgadīgo civilizāciju un Izraēlu. Baltkrieviem nav raksturīga šāda pieķeršanās etniskajai dzimtenei. Tāpat baltkrieviem nav raksturīga uzticība kādai trešajai valstij, kas nav ne dzimtene, ne mītnes zeme (daļai ukraiņu tā ir attieksme pret Krieviju).

Uz baltkrieviem attiecināms etniskās mobilizācijas stāvoklis, kas kļūvis raksturīgs vispirms tradicionālajām, vēsturiskajām minoritātēm, kā arī tiem etnisko grupu pārstāvjiem, kas ieguvuši LR pilsonību. Baltkrievu etniskā mobilizācija izpaužas kā aktīva gatavība uzturēt nepieciešamo infrastruktūru: organizāciju tīklu, skolas dzimtajā valodā, saglabāt savu presi un citus izdevumus. Tas ir arī stabils etniskuma pastāvēšanas nosacījums. Baltkrievu dzīve nav stāvējusi uz vietas, iepriekš minētajā pētījumā 2004. gadā baltkrieviem rekomendēts gādāt par naturalizācijas paātrināšanu un palīdzēt baltkrieviem, kas kompakti dzīvo Latgales mazpilsētās un pagastos, bet nav organizēti. Abos šajos virzienos ir manāms progress. Radītas jaunas baltkrievu organizācijas Krāslavā un Ludzā. Pieaudzis arī naturalizēto baltkrievu skaits. 2007. gada 1. janvārī 30694 baltkrievi ir LR pilsoņi, bet 52382 (61%) vēl nav. Nepilsoņu lielo īpatsvaru izskaidro vairāki apstākļi. Vecākajai paaudzei integrēšanos Latvijas valstī kavē no padomju režīma mantotie padomiskās apziņas stereotipi. Latvijas likumdošana 90. gados bija stingra. Tā izvirzīja baltkrieviem daudz pilnīgi jaunu dzīves nosacījumu. Likumi bija orientēti galvenokārt uz latviešu interešu apmierināšanu, un daudzi pēckara ieceļotāji tos uztvēra kā diskriminējošus. Etniskā pašapziņa baltkrieviem ir modusies, bet politiskā integrācija ar Latvijas valsti prasīs ilgāku laiku. Objektīvi rit baltkrievu pilsoniskās apziņas nostiprināšanās. To atspoguļo arī valsts valodas prasmes līmenis – apmēram puse baltkrievu to pārvalda pietiekami labi.

Latvijas brīvvalstī šejienes baltkrieva tēls asociējās ar trūcīgo baltkrievu zemnieku Latgalē. Padomju režīma gados tipiskais baltkrievs vis-

ticamāk bija inženieris, tehniķis vai kvalificēts strādnieks Rīgas vai Daugavpils uzņēmumā. Šodien baltkrievi ir ļoti dažādi un neviens statistisks krājums neparādīs tipisko baltkrievu. Galvenais, ka viņu ir pietiekami daudz un viņu potenciāls ļauj saglabāt un attīstīt baltkrievu kultūru Latvijā. Tehniskās zināšanas un organizatoriskā pieredze ļāvusi dažiem baltkrieviem kļūt par sekmīgiem uzņēmējiem, noder arī sakari ar etnisko dzimteni: Janka Kabanovičs, Boriss Ivanovs, Sergejs Alehnovičs atbalsta baltkrievu kultūras biedrības un uzņemas to vadību Rīgā, Liepājā un Daugavpilī, bet Latvijas Baltkrievu savienību vada Valentīna Piskunova.

Svarīgi, ka Latvijas baltkrievu vidū izveidojusies sava humanitārā inteliģence. To vidū ir skolotājas Raisa Sokolova, Anna Ivane, Daugavpils Universitātes lektore Tatjana Bučele, žurnāliste Tatjana Kosuha, kura Latvijas radiofonā sagatavo arī pārraides par Latvijas baltkrievu dzīvi. Radošo inteliģenci pārstāv dzejnieks Staņislavs Volodžjka Daugavpilī, Rīgā ļoti pārliecinoši darbojas mākslinieku gleznotāju plejāde. Jau no 1991. gada ap mākslinieku Vjačeslavu Telešu pulcējās mākslinieku kopa un organizēja "Maju gonar" (Man ir gods) – Baltijas Mākslinieku apvienību. Šī radošo darbinieku grupa regulāri rīko savu darbu izstādes, bet 2006. gadā, atzīmējot apvienības 15 gadu jubileju, publicēja prospektu ar mākslinieku portretiem un gleznu reprodukcijām. Rīgā dzīvo liela mākslinieku grupa: V. Telešs, V. Mališčics, L. Loiko, J. Lavrinoviča. Paša Vjačeslava Teleša, Latvijas Valsts mākslas akadēmijas absolventa, darbība ir daudzveidīga. Viņš daudz glezno: portretus, ainavas (piemēram, Tērvetes apkārtnes dabu), zīmē exlibrus, kolekcionē un izdod pastkartes. Viņa darbu izstādes regulāri notiek Rīgā, Dobelē, Tērvetē un citur. 2006. gada 4. maijā Vjačeslavs Telešs no Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas rokām saņēma augsto apbalvojumu – Triju Zvaigžņu ordeni.

Baltkrievu kā minoritātes īpatnība – starp pārējām minoritātēm – ir tāda, ka tās kopienas vairākumu veido pēckara atbraucēji un tāpēc pilsoņu īpatsvars viņu vidū vēl nav liels. Tanī pašā laikā baltkrieviem ir sena vēsturiska pagātne Latvijā un pieredze savas kultūras veidošanā Latvijas brīvvalstī. Tāpēc uzskatām baltkrievus par tradicionālo, vēsturisko minoritāšu tipu. Bet vai baltkrievu dzīvē mūsdienās ir izjūtama saikne ar slaveņu pagātņi? Uzskatām, ka tās ir samānāmas un kultūras dzīves norisēs iezīmējas dažas paralēles un pēctecības iezīmes. Latviešu dzejnieks Andris Vējāns, runājot konferencē par divu tautu kultūru dialogu, savu īpašo attieksmi pret baltkrievu dzeju skaidro ar pagātnes atmiņām: Ludzas un Zilupes apkaimē, kur viņš audzis, bieži skanējusi baltkrievu valoda (gluži kā Rainim viņa bērnības Jasmuižā). A. Vējāna tēvs skumju brīžos bieži dzied

dājis kādu baltkrievu dziesmu. Pats Andris Vējāns daudz tulkojis baltkrievu dzeju un draudzējies ar baltkrievu dzejniekiem.

Andra Vējāna pasniedzējs Latvijas Valsts pedagoģiskajā institūtā bijis Vladimirs Piguļevskis – pazīstams baltkrievu sabiedriskais darbinieks un 3. Saeimas deputāts Latvijas brīvvalstī. V. Piguļevskis pārtulkojis J. Kupalas lugu "Pavļinka" latviešu valodā un to izrādīja Dailes teātrī. Savukārt Rigors Baraduļins pārtulkoja baltkrievu valodā Raiņa lugu "Pūt, vējiņi" un tā ir bieži rādīta Baltkrievijas teātros. Tāda izskatās divu tautu profesionālo literātu sakaru un savstarpējo ietekmju ķēdīte.

Mūsdienu baltkrievu biedrību aktīvistiem nav savu personisko atmiņu par 20.–30. gadu norisēm. Ir tikai vēstures liecības. Toties ir liela vēlme šo pieredzi iepazīt un izmantot savā darbā. Baltkrievi ("Svitanak" aktīvistī) ar lielu godbijību jau 90. gadu sākumā rīkoja piemiņas pasākumus, kas bija veltīti K. Jezavitova un S. Saharova nopelniem baltkrievu kultūras atīstībā. Daugavpilī, kur 20.–30. gados bija baltkrievu kultūras centrs un visilgāk darbojās baltkrievu ģimnāzija, tagad savākti dokumenti par toreizējās ģimnāzijas vēsturi (to darīja M. Pavlovičs, T. Bučeļe) un 1997. gadā tika organizēta vēsturei veltīta konference. T. Bučeļes grāmatā par biedrības "Uzdim" darbību krietna daļa veltīta tās vēstures izpētei. Apzināti pat vecie daugavpilieši, kas kaut ko atcerējās no tiem laikiem. Biedrībai "Uzdim" ir stingra iecere kādreiz atjaunot Daugavpilī baltkrievu ģimnāziju. Vēstures pieredze noder kā etalons cieņai pret savu dzimto kultūru. Latvijas baltkrieviem ir sava vēsture šeit un arī sava nākotne – kopā ar visiem Latvijas iedzīvotājiem.

Literatūra

Apine I. Baltkrievi Latvijā. – Rīga, 1995.

Kolass V., Golubevs V. Baltkrievija atgūst savu vēsturi // Kultūras Diena, 2007. g. 2. un 9. martā.

Latvijas Statistikas gadagrāmata 2006. – Rīga, 2006, 57. lpp.

Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etniskās struktūras izmaiņu ietekme uz sabiedrības integrāciju (red. E. Vēbers). – Rīga, 2004.

Mežs I. Latviešu valoda statistikas spoguļi. – Rīga, 2004, 24. lpp.

Skuļenieks M. Zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927.

Бучель Т. Летопись белорусского культурно-просветительного общества „Уздым”. – Даугавпилс, 2004.

Латвія – Беларусь: дыялог двух культур. – Рига, 2006.

EBREJI LATVIJĀ**I. Ebreju kopienų izveidošanās un attīstība Latvijā
(1559–1918)****Kurzemes ebreji**

Vācu krustnešu ordeņa iekarotajā Baltijā – viņu Livonijas konfederācijā – ebrejiem ierašanās bija aizliegta. Ordenis puda reliģiskā antisemitisma naidīgo attieksmi pret ebreju dievticību un viņu dalību Eiropas valstu sabiedriskajā dzīvē. Aizliegums apgrūtināja Livonijas saimniecisko attīstību, kas atpalika no tām Eiropas valstīm, kur ebreju līdzdalība veicināja tirdzniecības un naudas aprites izaugsmi.

Tikai Livonijas sakāve karā ar Maskavas Krieviju, Livonijas ordeņa sabrukums radīja apstākļus, kas atļāva ebreju ieceļošanu. Pārmaiņas iniciators bija Kurzemes bīskaps Johans fon Minhauzens, kas 1559. gadā atļāva sev pakļautajā Piltenes novadā (no Ventspils līdz Grobiņai) ierasties ārzemju ebrejiem. Viņi tur varēja apmesties, veidot savas kopienas, nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību, iegūt zemes īpašumu, celt mājas.

Visā Kurzemes hercogistē (1561–1795) sākotnēji palika spēkā ordeņa aizliegums, taču pakāpeniski pēc Polijas karaļa virsvaras norādījumiem tur atļāva ebreju pagaidu atrašanos. Uz Kurzemi 17. gadsimtā devās ap 3 tūkstoši Vācijas ebreju, galvenokārt no Brandenburgas un Prūsijas. Jelgavā viņu dzīvesvietai ierādīja vienu ielu (Judengasse, vēlākā Dobeles iela). Ieceļoja galvenokārt amatnieki, tirgotāji, naudas operāciju veicēji, arī ierēdņi. Daudzi ebreji bija nodarbināti hercogu muitas un nodokļu ievācēju dienestā vai bija pat valdnieku īpašumu pārvaldītāji.

Vietējie vācu muižnieki, kuri veidoja feodāļu opozīciju pret hercoga varu, ienīda ebrejus. 1648., 1688., 1698. gadā un arī vēlāk muižnieku "parlaments" – landtāgs pieņēma likumprasības par ebreju izraidīšanu. Taču šos likumus neīstenoja.

Ebreju ieceļošana Kurzemes hercogistē ievērojami paplašinājās 18. gadsimtā, kad par hercogiēni kļuva cara Pētera Pirmā brāļa meita Anna Joanovna (Ivanovna), kura valdīja Kurzemē 1710.–1730. gadā. Par savu finansu padomnieku viņa pieņēma Vācijas ebreju Leviju Lipmanu, kas sagādāja ārvalstu kredītus un veicināja kvalificētu ebreju amatnieku – mēbeļu izgatavotāju, stiklotāju, skārdnieku, juvelieru ienākšanu. Šie

amatnieki un viņu pēcteči vēlāk piedalījās hercogu Ernesta Bīrona un Pētera Bīrona Jelgavas pils un vasaras mītnes – Rundāles pils, kā arī Pētera Akadēmijas u.c. ekskluzīvu ēku būvniecībā. Hercoga Pētera Bīrona valdīšanas gados no Vācijas ieradās ap 200 ebreju, kas bija guvuši augstskolas izglītību. No viņu vidus nāca izcilie ārsti Dāvids Abramiss, Bernhards Ābrahams, Hugo Bērs u.c.

Kurzemes ebreju ģimenes valoda bija idiša vācu izloksne, bet sabiedriskā satiksmē viņi lietoja vācu literāro valodu, piekopa Vācijas kultūras tradīcijas. Tādēļ viņus var uzskatīt par Vācijas ebrejības atzaru. 18. gadsimta beigās Kurzemē un Zemgalē dzīvoja ap 9000 ebreju, no viņiem 80% – lauku teritorijās.

Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijas impērijai (1795. gadā) ebreju tiesības tika sašaurinātas. Viņiem nācās maksāt papildus nodokļus un no 1835. gada palikt Kurzemes guberņā drīkstēja tikai tur pierakstītie ebreji, kuri bija reģistrēti administratīvās iestādēs. Ap 2500 Kurzemes ebreju pārcēlās uz Krievijas dienvidiem (Ukrainu), bet 500 – uz Pievolgu un Urāliem. Tomēr vienlaikus Kurzemē sāka ierasties daudzi ebreji no Polijas un Lietuvas un 19. gadsimta vidū guberņā dzīvoja jau ap 23000 ebreju. Darbojās 5 laicīgās privātās ebreju skolas un 29 reliģiskās skolas pie sinagogām.

Jau 18. gadsimtā sāka dibināties ebreju reliģiskās draudzes un sekulārās biedrības: 1770. gadā Jelgavā – slimnieku aprūpes biedrība Bikur Holim, 1805. gadā – izglītības biedrība Talmud Thora, 1815. gadā – amatnieku apvienība Pole Zedeck, 1829. gadā – trūcīgo ebreju aprūpes biedrība Pidjun Šlujim u.c.

19. gadsimta otrajā pusē strauji auga ebreju skaits Liepājā, kas kļuva par guberņas industriālāko pilsētu. Starp pilsētas tirgotājiem apmēram 2/3 bija ebreji.

1897. gadā Tautas skaitīšanā Kurzemē un Zemgalē pavisam reģistrēts 51000 ebreju – 7,6% no visiem iedzīvotājiem, bet Bauskā, Jaunjelgavā (Fridrihštātē) u.c. viņi bija iedzīvotāju vairākums.

Izveidojās spēcīga, ietekmīga Kurzemes guberņas ebreju elite: Kuldiņģā – fabrikas "Vulkan" dibinātājs Luijs Hiršmans, Jelgavā – uzņēmēji brāļi Hofi, Liepājā – cionistu kustības līderis ārsts Nisans Kacensons, Bauskā – rabīni Abrahams Kuks un Mordehajs Eliasbergs u.c.

Lai gan Kurzemē izplatījās krievu valoda, vietējo ebreju vairums palika vācvalodīgi. Tādēļ Pirmā pasaules kara laikā Krievijas valdība uzskatīja viņus par neuzticīgiem un 1915. gada 17. (30.) aprīlī – maijā ap 40000 Kurzemes ebreju deportēja uz Ukrainu un Viduskrieviju.

Ebreji Latgalē

Kad 1562. gadā Latgali pievienoja Polijas–Lietuvas valstij (Žečpospolitai), šajā Latvijas novadā tiesisku spēku guva Polijas karaļa Kazimira Trešā 1364. gadā izdotsais likums par ebreju tiesībām un viņu aizsardzību visā valsts teritorijā.

Ebreju masveidīga ieceļošana Latgalē sākās 17. gadsimta vidū, ieradās ebreju bēgļi no Ukrainas un Dienvidpolijas, kur Bogdana Hmeļnicka vadītās sacelšanās gaitā notika asiņaini ebreju grautiņi. Ebreji apmetās galvenokārt Daugavpilī, Krustpilī un Krāslavā. Viņi nodarbojās ar amatniecību, sīktirdzniecību, degvīna un alus ražošanu, viesu namu uzturēšanu, muitas staciju apkalpošanu. 18. gadsimtā turīgākie ebreji nomāja arī muižu zemes vai kļuva par muižu pārvaldītājiem. 18. gadsimta otrajā pusē Latgalē pastāvīgi dzīvoja ap 5000 ebreju. Tāpat kā Polijā viņi nodibināja šeit savas autonomās kopienas – kahalus, kas īstenoja zināmu pašpārvaldi, sprieda tiesu (izņemot smagu noziegumu lietās) un vāca nodokļus.

Vietējo iedzīvotāju izturēšanās pret ebrejiem bieži bija negatīva: gan sociālo pretrunu, gan reliģiskās ticības neiecietības izpausmēs. 1768. gadā Ludzā reliģiska strīda dēļ vietējie poļu sīkmuižnieki panāca, ka notiesāja un uz sārta sadedzināja drēbnieku Mozu Bendavidu, kas bija atklāti apšaubījis katolicisma vēsturiskos uzskatus. (Polijas karalis apžēlojis notiesāto, taču ziņa par to pienāca ar novēlošanos.)

1772. gadā Latgali pievienoja Krievijai. Novads tika administratīvi iekļauts Polockas, no 1802. gada – Vitebskas guberņā, tās atradās ar likumiem noteiktā "ebreju atrašanās zonā" – 25 guberņās. Turklāt visus tur esošos ebrejus tiesiski atzina par tirgotāju un pilsētnieku kārtas ļaudīm. Tādēļ visiem lika pārcelties no laukiem uz pilsētām. Tur parādījās ļoti nabadzīgas ebreju bezīpašnieku masas.

Latgali sāpīgi skāra Aleksandra I pieņemtie un Nikolaja I paplašinātie "ebreju pārvietošanas" ukazi (dekrēti), kuri paredzēja viņu pārvešanu uz impērijas dienvidu apgabaliem, dodot viņiem zemi un pārorientējot viņus uz nodarbi zemkopībā. Paredzēja arī viņu pāreju pareizticībā. Šajā nolūkā ebreju kahaliem pavēlēja trīskārt palielināt armijai dodamo jaunekļu skaitu, nosakot iesaukšanu no 12 gadu vecuma, ieskaitot viņus uz 25 gadiem tā saucamajos pārāpmācīšanas bataljonos, kur virsnieki un feldfēbeļi centās piespiest viņus pāriet pareizticībā. Daudzi ebreju jaunekļi bēguļoja, ģimenes atpirkās no iesaukšanas armijā.

Valsts nebija apmierināta un 1844. gadā izdeva likumu par ebreju

pašvaldības likvidāciju. Viņi visi tika pilnīgi pakļauti teritoriālām administrācijām, kur ebreji nebija pārstāvēti.

Taču par spīti šai pazemošanai Latgalē aktīvi darbojās ebreju reliģiskās draudzes. Plaši izplatījās hasidisma reliģiskais virziens, kas pie- saistīja nabadzīgo ģimeņu ļaudis, centās iepriecēt viņus. Slavu guva Lat- gales rabīni M. S. Kohens (1843–1926) un J. Rozins (1858–1936).

Veiksmīgi bija ebreju amatnieki. 19. gadsimta beigās viņi bija ap 71% no Latgales amatniekiem.

Ebrejiem bija lielas ģimenes. Viņu skaits Latgalē nemitīgi pieauga: 10918 personas 1847. un 64239 – 1897. gadā (12,8% no iedzīvotājiem).

Aleksandra II valdīšanas gados (1855–1881) ebreju tiesiskais stāvok- lis uzlabojās, bet Aleksandra III valdīšanas laikā tas atkal pasliktinājās. Tas veicināja revolucionārās kustības piekritēju vairošanos. 19. gadsimta beigās Daugavpilī atradās 1898. gadā nodibinātās ebreju marksistiskās strādnieku partijas Bunds centrs. 1905. gadā šīs partijas vadībā šeit notika lielas demonstrācijas un politiski streiki. Daugavpilī un apkaimē revo- lūcijā piedalījās vairāk nekā 20000 ebreju. Pēc revolūcijas apspiešanas daudzi no viņiem emigrēja uz ASV, Kanādu, bet citi cionisma ietekmē de- vās uz savu senču dzimteni – Izraēlas zemi.

20. gadsimta sākumā Latgalē strauji ienāca kapitālisms. To visvairāk reprezentēja ebreju uzņēmēji. Taču viņu ražotnes bija nelielas. Panākumus guva ebreji – lieltirgotāji, kas pārdeva kokmateriālus un linus.

Ekonomisko izaugsmi pārtrauca Pirmais pasaules karš.

Latgales ebreji apsvēca 1917. gada Februāra revolūcijas uzvaru, ta- ču viņu pārstāvji tolaik izteicās pret novada atdalīšanos no Krievijas. Lat- viešu nacionālais entuziasms neguva Latgales ebreju atbalstu.

1918. gada februārī, kad Latgali ieņēma Vācijas armija, par Daugav- pils pilsētas galvu okupanti iecēla ebreju uzņēmēju J. Movšenzonu. Ebre- ju pilsonība ar to bija apmierināta, bet strādnieki un amatnieki simpatizēja Krievijas boļševismam, gaidīja Sarkano armiju un lielnieku varu.

Rīgas ebreju kopiena

Rīgā un Vidzemē pēc Livonijas sabrukuma tiesiskā attieksme pret eb- rejiem nemainījās. Gan Polijas karalis Stefans Batorijs – 1582. gadā, gan Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs – 1621. gadā deklarēja, ka ebrejiem arī turpmāk aizliegts pastāvīgi dzīvot šajās teritorijās. Rīgas Rāte bija šī aiz- lieguma piekritēja, taču ārējās tirdzniecības interesēs 17. gadsimtā pieļāva arī ārzemju ebreju islaicīgu ierašanos, 1638. gadā norādot viņiem pār-

nakšņošanas mītni ārpus Rīgas vaļņiem. Tā bija kāda ēka tagadējās Maskavas un Lāčplēša ielas stūrī, toreiz saukta par "Judenherberge" ("Ebreju kungu patvertne"). Ziemeļu kara laikā šo ēku nodedzināja Saksijas kara-spēka artilērijas raidītās degbumbas.

Pēc Rīgas padošanās Krievijai kara laika gubernators feldmaršals Aleksandrs Meņšikovs atļāva Hirša Izraēla ģimenei dzīvot iekšpilsētā. Pārējiem ebreju ienācējiem no Polijas, Lietuvas un Vācijas norādīja apmešanās vietu Maskavas priekšpilsētā. 1727. gadā ķeizariene Katrīna I (Marta Skvaronska) pavēlēja ebrejus izraidīt, taču Vācijas un Nīderlandes valdītāji centās viņus aizstāvēt. Krievijas vicekanclers A. Ostermans ieteica Rīgas Rātei, izmantojot cara Pētera I dāvātās Vidzemes vācu autonomijas tiesības, izraidīšanas ukazu nepārtulkot un vācu valodā nepublicēt. Ukazs te nestājās spēkā. 1728. gadā Rīgā reģistrētas 19 ebreju ģimenes, 60 personas. Pēc profesijas tie bija tirgotāji, drēbnieki, juvelieri, mākeri, muzikanti, arī pirmais ebreju frizieris.

Taču 1742. gadā ķeizariene Elizabete Petrovna, ignorējot šīs tiesības, attiecināja uz Rīgu savu likumu par visu ebreju izraidīšanu. Rātes lūgumu "peļņas nolūkā" paturēt Rīgā ebrejus cariene noraidīja. 1744. gadā Rīgas pirmās ebreju kopienas pēdējais pārstāvis atstāja pilsētu.

Kopiena atkal sāka atjaunoties, kad ķeizariene Katrīna II, cenšoties stimulēt ārzemnieku ieceļošanu, atļāva šeit ierasties arī ebrejiem. 1764. gadā Rīgā no Vācijas uz dzīvi ieradās 36 Mozus ticībai piederīgas personas, to vidū bagāto tirgotāju Dāvida Levi Bamberga, Ārona Mozus un Volfa Levina ģimenes no Hamburgas. Rīgas Rāte gan noteica, ka ebrejiem būs atkal jādzīvo aiz pilsētas mūra. Tika uzceltas vairākas viņiem piederošas dzīvojamās ēkas tagadējās Maskavas un Dzirnau ielā. Pirmo reizi Rīgā tika nodibināta ebreju reliģiskā draudze un tās priekšstāvis Ārons Hiršs 1769. gadā saņēma atļauju vienā no šīm ēkām iekārtot sinagogu, ko atklāja 1780. gadā. Tajā jau pulcējās ap 100 dievlūdžēji.

1784.–1785. gadā Rīgā sāka ienākt Slokā pierakstītie Kurzemes hercogistes ebreji, jo šī pilsēta, grozot robežu, tika pievienota Krievijas impērijai, Vidzemes guberņai. Ar ģenerālgubernatora grāfa Brauna rīkojumu viņiem atļāva tirgoties un 6 nedēļas nepārtraukti dzīvot Rīgas priekšpilsētās. Atrāšanās laiku varēja pagarināt. 1811. gadā Rīgā dzīvoja 736 ebreji, no tiem 429 nāca no Slokas. Krievijas un Francijas kara priekšvakarā viņus kā "nepārbaudītus ārzemniekus" deportēja atpakaļ uz Kurzemi, bet pēc uzvaras pār Napoleonu – atļāva viņiem atkal atgriezties. No 1822. gada ebreji drīkstēja atvērt Rīgā savas amatnieku darbnīcas, taču viņi maksāja divas reizes lielākus nodokļus nekā vācu un krievu amatnieki.

Šajā laikā Rīgā dzīvoja arī vairākas kristīto ebreju ģimenes. Izcils Krievijas armijas kara ārsts bija rīdzinieks Dāvids Levijs (1786–1855), kas 6. gvardes korpusa sastāvā piedalījās karagājienā pret Napoleonu un Parīzes ieņemšanā. 1824. gadā viņu iecēla par Rīgas kara hospitāļa galveno ordinatoru, bet 1835.–1855. gadā Levijs pildīja Vidzemes guberņas medicīnas iestāžu inspektora pienākumus. Viņš tika iecelts par Valsts padomnieku (pulkvedi), apbalvots ar Vladimira ordeni.

Rīgas ebreju kopiena, kas apvienoja Mozus ticīgos, cīnījās par tiesībām uz piederību pilsētas pastāvīgajiem iedzīvotājiem. Pēc neatlaidīgiem lūgumiem, saņemot Vācijas ebreju sabiedrības, kā arī vācu liberālo aprindu atbalstu, Rīgas ebreju pārstāvji panāca, ka Krievijas Senāts 1841. gada 17. decembrī pieņēma noteikumus par Rīgā pastāvīgi dzīvojošo ebreju pierakstīšanu, liedzot to gan jaunpienācējiem. Rāte bija spiesta pierakstīt 517 ebrejus, gan nedodot viņiem pilsētas pilsoņu (t.i., vēlēšanu un īpašuma) tiesības. Pierakstītiem atļāva nodibināt oficiālu kopienu. Tās pirmā persona tolaik bija 2. ģildes tirgotājs Echehels Berkovics.

Liels panākums bija Rīgas ebreju laicīgās skolas atvēršana 1840. gadā, tā bija pirmā valsts skola ebrejiem visā Krievijā. Tās dibinātājs un direktors Maksis Lilientāls bija ieceļojis no Bavārijas un ieviesa Rīgā Vācijas progresīvās pedagoģiskās domas idejas. Vislielāko uzmanību skola veltīja vēstures, ģeogrāfijas, matemātikas, vācu un krievu valodas mācīšanai. Tā tika likti pamati ebreju skolu sistēmai Latvijā.

1850. gadā Rīgā pirmo reizi tika izdota ebreju grāmata "Izraēlas dēlu ārstēšanas zinātne un māksla", kas veicināja medicīnas vēsturiskās pieredzes saglabāšanu.

Aleksandra II reformu laikā sakarā ar Rīgas straujo ekonomisko attīstību pilsētā ieceļoja tūkstošiem ebreju no Polijas, Lietuvas, Baltkrievijas, sākot ar 80. gadiem – arī no Ukrainas. No Vācijas savukārt iebrauca izglītoti un profesionāli ebreji ar pieredzi amatniecībā un rūpniecībā, pedagogi un ārsti. Ebreju skaits Rīgā strauji palielinājās. 1867. gadā viņu bija 5254 – 5,12% no iedzīvotājiem, 1897. gadā – 21963 jeb 8,58%.

Starp Rīgas rūpniecības līderiem 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā izcēlās Šalītu un Berlinu ģimenes, kurām piederēja kokapstrādes un koktirdzniecības uzņēmumi, bet spirta ražošanā dominēja Jakobs Gindins. Ebreji bija arī 10 Rīgas banku un kredītiestāžu vadītāji. Ebreju pilsonība finansiāli atbalstīja Rīgas ebreju kopienu. 1871. gadā pabeidza Lielās horālās sinagogas celtniecību Stacijas (vēlāk Gogoļa) ielā. 1885. gadā atklāja romaņu stilā celto hasīdu sinagogu Elijas ielā, 1889. gadā pēc pārbūves durvis vēra 18. gadsimtā koka sinagogas vietā uzceltā sinagoga

Maskavas ielā, 1905. gadā – sinagoga Peitavas ielā, 1906. gadā – sinagoga "Zaili Šul" Stabu ielā. Vairāki rabīni bija ievērojami sabiedriskie darbinieki: Arons Pumpjanskis 1881. gadā izdeva Rīgā vēstures un literatūras žurnālu "Jevreiskije Zapiski", Menahems Zakss, kas no 1913. gada bija virsrabīns, tika atzīts par ebreju garīgās kultūras lideri visā Latvijā.

Ebreju grautiņi Krievijas dienvidu guberņās, viņu tiesību ierobežošana 1880. gados izmainīja Rīgas ebreju noskaņojumu. Daļa jaunatnes atteicās no domas par integrāciju Krievijas sabiedrībā un pievērsās savas tautas nacionālās apziņas atmodināšanai. 1890. gados Rīgā nodibinājās cionistu grupa, ko vadīja Leiba Šalits, Volfs Luncs un Volfs Kaplans. Tā sāka propagandēt ideju par ebreju atgriešanos Izraēlas zemē, par savas nacionālās valsts iegūšanu. Citi pievērsās marksismam un iestājās Lietuvas, Polijas un Krievijas ebreju strādnieku savienības – Bunds Rīgas organizācijā, ko nodibināja 1901. gadā. 1904. gadā tā noslēdza cīņas savienību ar Latviešu Sociāldemokrātisko strādnieku partiju un 1905. gada 13. (26.) janvārī kopīgi organizēja masveida politisko demonstrāciju Daugavmalā, kur 5 ebreji gāja bojā no cara armijas lodēm. Tika nodibinātas Rīgas Bunda kaujas grupas, kas kopā ar LSDSP kaujiniekiem veica uzbrukumu patvaldības iestādēm. Bunda pārstāvis Samuils Kļevanskis ("Maksims") bija viens no populārākiem 1905. gada masu sapulču oratoriem Rīgā.

Rīgas ebreju reliģiskā kopiena nepiedalījās revolūcijas sadursmēs un atbalstīja vietējās ebreju pilsonības 1906. gadā Rīgā nodibināto Ebreju konstitucionāli demokrātisko partiju, kura iestājās par plašām demokrātiskām reformām. Partijas līderis bija jaunais advokāts Pauls Mīncis. 1907. gadā iznāca pirmā Rīgas avīze idiša valodā "National Zeitung".

Pirmā pasaules kara laikā, kad saimnieciskā dzīve apsīka, ap 11000 no 33000 Rīgas ebrejiem aizbrauca uz Iekškriviju.

Vidzemē ebreju kopiena neizveidojās. Tam par cēloni bija Vidzemes landtāga un apriņķu priekšniecības antisemitiskā nostāja. Pat Aleksandra II reformu gados Cēsu apriņķa priekšnieks 1862. gadā izdeva rīkojumu arestēt visus ebrejus, kuri, ierodoties tur, "novirzās no lielceļiem", cenšas uzsākt tirdznieciskus darījumus ar vietējiem iedzīvotājiem, vai pat – apmeties uz dzīvi pagastos un ciemos. Tikai 19. gadsimta beigās ekonomisku apsvērumu dēļ šo nostāju atcēla. 1905. gadā Valmierā jau dzīvoja 37 ebreju ģimenes – ienācēji no Kurzemes, Lietuvas un Balkrievijas. Limbažos tolaik dzīvoja 25, Rūjienā – 44 ģimenes. Cēsis viņu bija ap 6% no iedzīvotājiem. Cēsis un Valmierā darbojās sinagogas. Ļoti daudzi ebreji apmetās Gostiņos, Pļaviņās, arī Inčukalnā un Valkā.

Pirmā pasaules kara priekšvakarā Vidzemes latviešu apriņķos dzīvoja vairāk nekā 6000 ebreju. Viņu ienākšana te veicināja tirdzniecības, amatniecības un medicīnas attīstību.

Ebreji un latvieši

Ebreju sakari ar latviešiem radās Kurzemes hercogistē, kur turīgākie zemnieki apmeklēja ebreju tirgotavas un deva pasūtījumus viņu amatniekiem. 19. gadsimtā latviešu zemnieki kļuva par pastāvīgiem ebreju ceļojošo tirgotāju klientiem, satikās ar ārstu – ebreju. Radās interese par ebreju dzīvesveidu, tradīcijām. Šī kopsatiksmē labi attēlota Rūdolfa Blaumaņa lugās. Tolerantu attieksmi pret ebrejiem veicināja jaunlatvieši un jaunstrāvnieki, kas saskatīja viņos piemēru, kad kapitālistiskās tirgus attiecībās veiksmē ir mazas un apspiestas tautas pusē. K. Valdemārs aicināja latviešus uzskatīt ebrejus par saviem sabiedrotiem.*

Taču 1880. gados Krievijas antisemitisma uzplūdi skāra arī zināmu latviešu inteliģences un uzņēmēju daļu. Avīžu "Baltijas Vēstnesis" un "Balss" slejās ebreji tika saukti par negodīgiem konkurentiem, izteikta prasība sašaurināt viņu ekonomisko rosību.

Sakarā ar ebreju aktīvo dalību revolucionārajā kustībā un ideoloģisko aizspriedumu dēļ izplatījās politiskais antisemitisms. To pauda advokāta Frīdriha Veinberga "Rīgas Avīze", 1911.–1914. gadā – Jelgavas "Latviešu Avīzes", kas atradās uzņēmēja Jāņa Bisenieka rokās. Aiz viņa judofobijas slēpās bezkompromisa cīņa pret ebreju tirgotājiem par Latgales preču tirgu.

Latviešu lielais vairākums neatbalstīja antisemitiskus izlēcienus. Vienā tautas daļā bija vērojama vienaldzība par "ebreju jautājuma" risinājumu. Cara vara "skaldīja", lai valdītu.

II. Latvijas ebreju nacionālās kopienas vēsture

Ebreji neatkarīgajā Latvijas Republikā (1918–1940)

1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas Republika tūlīt deva valsts iedzīvotājiem tiesisku vienlīdzību un atzina ebrejus par nacionālu minoritāti, garantējot (tāpat kā citām mazākumtautībām) viņu kultūras un reliģijas saglabāšanu. Ar 1919. gada 8. decembra likumiem par Latvijas izglītības iestādēm ebreji guva tiesības veidot savu skolu autonomiju.

* Skat. rakstu "Kāds vārds par žīdiem Baltijā" "Baltijas Vēstneša" 1881. gada 11. (23.) decembra numurā.

Taču sākotnēji ebreju attieksme pret Republiku bija atturīga, viņi pau-
da neticību tās spējai pārvaldīt un saliedēt sabiedrību. No ebreju pilso-
nības tikai viņu Nacionāli demokrātiskā partija sūtīja pārstāvi Īzaku Rabi-
noviču Latvijas Tautas Padomē. Daļa ebreju sadarbojās ar vācbaltiešu
spēkiem, ap 100 brīvprātīgi iestājās Landesvērā. Ebreju jaunatnes kreisie
aktīvistī sadarbojās ar Pētera Stučkas vadīto padomju valdību. Taču tās te-
rors ļoti sāpīgi skāra daudzus ebrejus, arī siktirgotājus. Lielinieki vajāja
cionistus.

Pēc Cēsu kaujām ebreju demokrātiskās organizācijas atbalstīja Kārļa
Ulmaņa valdību, jurists doktors Pauls Mincs tika iekļauts valdībā par Valsts
kontrolieri. Turpmāk 14 ebreji darbojās Tautas Padomē un vairāk nekā 1000
ebreji (to skaitā ap 200 – brīvprātīgi) karoja Latvijas armijas spēkos, cīnījās
Brīvības cīņās pret bermontiešiem pie Rīgas, Jelgavas un Liepājas, pret lie-
liniekiem – par Latgales atbrīvošanu, to vidū 67 ebreji bija nacionālo parti-
zānu pulkā. 4 ebreju karavīrus apbalvoja ar Lāčplēša ordeni, 11 – ar Triju
Zvaigžņu ordeni, 50 – krita kaujās. Tādēļ ebreju kopumam Latvijā bija morā-
lās tiesības uzskatīt savu tautību par brīvības cīņu dalībnieci.

Latvijas demokrātiskie likumi nodrošināja ebrejiem pilsonības iegū-
šanu. Ja 1920. gadā 77,31% no viņiem bija LR pilsoņi, tad 1935. gadā –
jau 92,46%. Pozitīva bija ebreju demogrāfiskā situācija: no 1925. līdz
1935. gadam – ap 4000 liels dabīgais pieaugums. Iekšējās migrācijas pro-
cesā daudzi ebreji no Latgales, Vidzemes un Zemgales pārcēlās uz Rīgu,
kur ebreju skaits 1920.–1935. gadā palielinājās par 20000 personām un bi-
ja 11% no galvaspilsētas iedzīvotājiem.

Lai gan Pirmā pasaules kara gados ebreju vairums izklīda pa Krievi-
ju un, salīdzinot ar 1914. gadu, Latvijā viņu skaits samazinājās no 170000
līdz 95000 (ap 5% iedzīvotāju 7,6% vietā), Latvijas neatkarības gadi bija
un paliek pats spožākais periods ebreju vēsturē Latvijā.

Ebreji guva iespēju plaši izmantot savas saimnieciskā darba iniciato-
ru spējas. Te svarīga nozīme bija viņu plašajiem sakariem ar ebreju sa-
biedrību ASV un Rietumeiropas valstīs, ārzemju investīciju un kredītu sa-
ņemšanai. Arī no bēgļu gaitām ebreji neatgriezās tukšām rokām. 1924. ga-
dā 60% no Latvijas banku kapitāla koncentrējās sešās ebreju dibinātās
bankās; ievērojamākās no tām – Ziemeļu banka (vadītājs J. Zakss), Rīgas
starptautiskā banka (brāļi Hofi un brāļi Lēvenšteini), Liepājas banka (N.
Soloveičiks u.c.), Latvijas privātbanka (A. Kogans). Tām bija cieši sakari
ar ārzemju bankām, īpaši Vācijā un Lietuvā. J. Zakss, I. Frīdmans un eko-
nomikas doktors B. Zivs bija Latvijas valdības finanšu padomnieki un
piedalījās Latvijas lata valūtas ieviešanā.

1933.–1935. gadā ebreju īpašniekiem piederēja 20,2% Latvijas rūpniecības uzņēmumu, 28,5% veikalu, 36% akciju sabiedrību pamatkapitāla. Ar ebreju starptautiskās apvienības "Joint" (Džoint) palīdzību tika izveidoti ebreju kredītu kooperatīvi, kas atbalstīja amatniekus un sīktirgotājus. Šo kooperatoru asociāciju vadīja Ī. Jofe, kam bija sakari ar banku kooperatīvu centru Parīzē.

Ebreju izcelsmes uzņēmēji guva lielus ienākumus. 1935. gadā starp valsts nodokļu maksātājiem, kuru peļņa pārsniedza 2000 latus gadā, ebreji bija: tirdzniecībā – 47,9%, rūpniecībā – 32,2%, namsaimniecībā – 22,5%. Bet liels bija arī nabadzīgo ebreju skaits. Apmēram 10% ebreju ģimeņu nespēja segt savas visnepieciešamākās vajadzības. Faktiski šīs ģimenes uzturēja ar ebreju reliģisko draudžu un sekulāro kopienu palīdzību. Latgalē tādu palīdzību saņēma 20–30% no ebreju ģimenēm. Valsts budžets no tā necieta.

Sociālais stāvoklis noteica arī ebreju politiskās aktivitātes dažādos virzienos. Labējā spārnā bija konservatīvā partija *Agudat Izrael* (Izraēlas savienība) un cionistu partija *Mizrahi*, centrā – Ebreju nacionālo demokrātu un Folks (Tautas) partija, kreisajā flangā – partija *Ceire Cion* (Cionas jaunatne) un *Bunds*. Daļa trūcīgās ebreju jaunatnes pieslējās nelegālai Kompartijai, tā spēcīgi ietekmēja ebreju noskaņojumu Latgalē.

Saeimas vēlēšanās visvairāk ebreju balsis guva viņu labējās partijas. Pavisam ebrejiem 1. Saeimā bija 6 deputāti (no 100), 2. un 3. Saeimā – 5, bet 4. Saeimā 1931. gadā – tikai 3. Daudzi toreiz balsoja par Latvijas sociāldemokrātu sarakstiem, bet ne mazums – arī par komunistiem.

No ebreju politiķu vidus nāca izcili Saeimas deputāti Mordehajs Dubins un Mordehajs (Markus) Nuroks, kuri sadarbojās ar latviešu nacionālām, demokrātiskām partijām, arī ar Zemnieku savienību. 1922. gadā starp Latvijas pilsētu domju 726 deputātiem ebreji bija 67. Rīgas Domē aktīva loma bija Ābramam Rabinovičam, Īzakam Berzam, Šimonam Vitenbergam, Maksim Lazersonam u.c.

Ebreju garīgajā dzīvē dominēja reliģiskie uzskati un cionisma idejas. Pastāvēja 200 reliģiskās draudzes. Visas ebreju partijas un frakcijas rūpējās par ebreju skolu attīstību, tautības identitātes nodošanu nākamām paaudzēm. 1933./34. mācību gadā Latvijā darbojās 88 ebreju pamatskolas un 18 vidusskolas. Tajās mācījās ap 80% ebreju bērnu. 46% pamatā mācījās idiša, bet 36% – ivrita valodā. Labi tika mācīta latviešu valoda. 1930. gadā 62,46% ebreju prata valsts valodu (Rīgā – 68,92%, Liepājā – 88,4%), bet 1930. gadu otrajā pusē tādu bija jau ap 80%.

Ebreji daudz deva Latvijas kultūras dzīvē. Rīgā 1926. gadā atklāja

ebreju teātri. Bet visievērojamākā vieta bija ebreju mūziķu sniegumiem: vijolniekiem Ādolfam Mecam, Jāzepam Jungmanim un Sārai Rašīnai, komponistam Oskaram Strokam u.c.

Taču daudzi ebreji atturējās no ciešas iekļaušanās nacionālajā sabiedrībā. Viņu mērķis bija pārceļošana uz Izraēlas zemi. Līdz 1939. gadam vairāk nekā 4500 personas repatriējās uz Palestīnu. Tur izveidojās savdabīga Latvijas ebreju ieceļotāju kopiena.

Daudzu ebreju sabiedrisko pasīvītāti veicināja antisemitisma parādības Latvijā. Tās pauda latviešu nacionālistu antidemokrātiskās grupas un organizācijas, to ietekmē izdotā prese, klubi, atsevišķas studentu korporācijas. Bija mēģinājumi izraisīt vardarbīgus uzbrukumus ebrejiem. Sevišķi negatīva loma bija 1932. gadā nodibinātai organizācijai *Ugunskrusts*, kas no 1933. gada saucās *Pērkonkrusts*. Tās mērķis bija ebreju izspiešana no Latvijas, panākot viņu aizceļošanu. Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma Kārļa Ulmaņa autoritārās varas valdība aizliedza darbības, kas kurināja etniskus un reliģiskus konfliktus. Viņu organizācijas slēdza, to aktīvisti tika arestēti un izolēti.

Taču tāda pati bija autoritārā režīma attieksme pret kreisām, sociāldemokrātiskām aprindām. Represijas skāra arī ebreju politiskā aktīva kreisos darbiniekus.

Cionistiem šķēršļus nelika, bet ebreju reliģiskās konservatīvās grupas bija apmierinātas ar K. Ulmaņa valdību. Tās neprotēja, kad valdība pilnīgi noliedza minoritāšu dalību valsts pārvaldē un dienestos. Bet liela ebreju jaunatnes daļa ar to nesamierinājās un ieklausījās nelegālo kreiso partiju revolucionārā propagandā. Pēc nacistu sarīkotā ebreju lielgrautiņa Vācijā – tā saucamās *Kristālnakts* 1938. gada novembrī – Latvijas ebrejos izplatījās satraukums par savu rītdienu, jo Hitlera agresijas draudi Austrumeiropai kļuva reāli. Satraukuma sajūtas pastiprinājās, sākoties Otrajam pasaules karam, – pēc Vācijas iebrukuma Polijā.

Latvijas ebreju kopienas bojāeja Otrā pasaules kara gados

PSRS okupācijas armijas ienākšanu kreisi noskaņotie ebreji apsveica un piedalījās padomju režīma izveidē, ieņemot uzņēmumu vadītāju un atbildīgu ierēdņu vietas. Tiesa – komunistu varas elitē viņu bija pamaz. Starp 35 Latvijas kompartijas CK locekļiem bija tikai viens ebrejs.

Ebreju vidējās aprindas samierinājās ar okupāciju, saskatīja tajā glābiņu no Hitlera Vācijas uzbrukuma. Tādēļ piecieta arī savu privātpašumu nacionalizāciju. Izplatījās ilūzija par Staļina labvēlīgo attieksmi pret ebrejiem.

Latvijas ebreju reliģisko un pilsonisko darbinieku liela daļa no 1940. gada jūnija dienām izprata notikumu būtību, brīdināja ebrejus, ka viņi nonākuši nežēlīgas, totalitāras lielvalsts varā. To apliecināja Latvijas ebreju kopienas struktūru ātra likvidēšana: reliģisko, cionistisko un izglītojošo organizāciju slēgšana sākās 1940. gada jūlijā. Pirmos slēdza Palestīnas kolonizācijas biedrību *Herclia*. Turpmāk slēdza visas kultūras un palīdzības biedrības, pat slimo cilvēku aprūpes biedrību *Bikur Holim*. Ebreju kultūras autonomija pilnīgi izzuda.

Tikai cionistiskā jaunatnes organizācija *Betar* (*Trumpeldor*) pēc slēgšanas turpināja darboties nelegāli un aicināja uz cīņu pret padomju iekārtu.

Bija ebreji, kas aktīvi piedalījās biedrību slēgšanā, iestājās darbā represīvajos okupācijas orgānos – kā pavēļu izpildītāji. Viņiem nebija komandējošas nozīmes. Tāda bija no PSRS iesūtītajam NKVD darbinim ebrejiskās izcelsmes čekistam Semjonam Šustīnam, ko iecēla par LPSR Valsts drošības komisāru. Roku rokā ar Alfonu Noviku un citiem vietējiem čekistiem S. Šustīns vadīja arestus un nošaušanas. Sāka iznīcināt Latvijas nacionālos un demokrātiskos darbiniekus, tostarp Latvijas ebreju kopienas virsotni – 553 ebreju sabiedriskos darbiniekus arestēja (13% no Latvijā arestētiem darbiniekiem). Viņu skaitā bija P. Mincs, M. Dubins, M. Nuroks, Bunda līderis N. Maizels, T. Rabinovičs, T. Berzs u.c. 1941. gada 14. jūnijā izsūtīja 1200–1300 ebrejus – Latvijas pilsoņus. Apmēram puse no represētajiem ebrejiem gāja bojā Vjatlagā, Vorkutā, Solīkamskā u.c. nometnēs. Daudzus notiesāja un nogalināja kā "nelabojamus kontrrevolucionārus", piemēram, sporta klubu Hakoah, Makkabi, studentu biedrības Hehaluc u.c. vadītājus. Tāds bija ebreju "baigo gadu" sākums.

Bet no 1941. gada 22. jūnija viņiem sākās nākamie *baigie gadi* – holokausts.

Nacistiskās Vācijas SS un SD (drošības policijas) vadība – H. Himlers, R. Heidrihs u.c., izpildot Ā. Hitlera gribu, jau 1941. gada maijā un jūnijā izstrādāja plānu par ebreju iznīcināšanu tajā PSRS pārvaldes telpā, ko ieņems vācu armija. Lietuvā un Latvijā tas bija jāveic iznīcināšanas Rīcības grupai (Einsacgrupai) A, ko komandēja jurisprudences doktors SS brigadefirers (ģenerālmajors) Valters Štālekērs – vēl baisāks bende par iepriekš minēto S. Šustīnu.

Vācijas Drošības dienesta – SD vadītājs Heidrihs deva norādi, ka ebreju nogalināšanā Baltijas zemēs plaši jāiesaista vietējie antisemitiskie aktīvistu un tā jārada priekšstats, ka ebreju iznīcināšanas akcijas ir pašu lietuviešu un latviešu ierosme, atriebjoties ebrejiem par viņu agrāko saimniecisko "virskundzību" un sevišķi – par kolaborāciju ar padomju okupantiem, par dalību vai pat vadību boļševistiskā terorā pret pamatnācijām.

Šīs velnišķīgās izdomas īstenošanas nolūkos Vācijā tika vienkopus sapludināti no Baltijas emigrējušie vai aizbēgušie antisemīti, viņu skaitā – ap 200 vīru no Latvijas, viņu vidū Pērkonkrusta darboņi G. Celmiņš, E. Puksis, A. Mellinš, E. Andersons u.c. Viņiem kopā ar Vācijas armijas un Einsacgrupas avangardiem bija jāierodas Latvijā un jāstājas sakaros ar vietējo antisemītisko grupu vadītājiem, to skaitā ar latviešu paš aizsardzības vienību komandieriem. Vēsturnieks Kārlis Kangeris uzskata, ka jau Vācijā bija sastādīts okupācijas varas 700 latviešu komendantūru priekšnieku saraksts. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti..., 21. lpp.)

Latvijas ebreju lielākai daļai nebija iespēja bēgt uz PSRS. Jau 1941. gada 8. jūlijā visā Latvijā valdīja nacisms. Evakuēties paspēja apmēram 16000 no Rīgas, Vidzemes un Latgales. Apmēram tūkstotis dabūja ieročus un atkāpās uz Igauniju, esot tā saucamajās Strādnieku gvardes vienībās. Daudzi ebreji nevēlējās atstāt Latviju, cerēja, ka vācu armija nepieņems antisemītu ideoloģiju, kā nekā vācu nācija bija izcilas kultūras tauta. PSRS boļševisms sevi atmaskoja 14. jūnija izsūtīšanas dienā. Tādēļ, piemēram, slavenais Rīgas ķirurgs Vladimirs Mincs atteicās no piedāvātā evakuācijas auto un palika, tā protestējot pret sava brāļa profesora Paula Minca arestēšanu un aizvešanu uz PSRS. Palicējiem nebija priekšstata par Lielvācijas antisemītisma plāniem. Nacisma gatavotās šausmas drīz vien parādīja, ka hitleriskās briesmas aptver visus Latvijas ebrejus. Bet kā – to nevarēja zināt. Tādēļ nebija pat mēģinājumu organizēt pretošanos. Tie nāca vēlāk, pēc Rumbulas un Šķēdes, – ar lielu novēlošanos.*

Holokausta briesmīgāko posmu – 1941. gada slepkavības sāka vācu Einsacgrupas komanda Lejaskurzemē. Naktī uz 24. jūniju tā Grobiņas kapsētā nošāva tur sastaptos 7 ebrejus, arī pilsētiņas vienīgo aptiekāru, mierīgus un nepolitiskus cilvēkus. 1941. gada jūlijā un augustā ebreju nogalināšanas akcijas veica gan Einsacgrupas slepkavas, gan vietējās paš aizsardzības grupas, dažkārt vācu vadībā, dažkārt patstāvīgi – bet īstenojot nacistu norādes un vēlējumus.** Bija arī mēģinājumi izraisīt stihiskus grautiņus, bet tas vācu virsbendēm neizdevās, arī Rīgas Horālās sinagogas un citu sinagogu nodedzināšana 4. jūlijā notika policejiskā veidā, izpildītāja lomā bija V. Arāja izveidotā brīvprātīgo policistu – slepkavu vienība. Biķernieku mežā un Liepājā šāva vācu SD grupas, Jelgavā, Aucē, Ilūkstē, Kuldīgā u.c. – galvenokārt vietējie paš aizsardzībasnieki, Bauskā, Krustpilī, Jaunjelgavā, Valmierā – Arāja komanda. Jelgavā un Aucē ātri iznīcināja visus ebrejus. Tā tika gūta totālas likvidācijas pieredze.

* Par to skat. Marģera Vestermaņa rakstā mūsu grāmatas 245.-248. lpp.

** Par holokausta norisi Latvijā skat. arī M. Melera rakstā mūsu grāmatas 250.-264. lpp.

Holokausta noziegumā līdzvainīgas bija vācu okupantu administrācijas civilās iestādes, nacistu ģenerālkomisārs Latvijā Oto Drekslers, kas pirms tam Lielvācijā bija Lībekas virsbirģermeistars. Pēc viņa rīkojuma izdeva 1941. gada jūlija pavēles, kas aizliedza ebrejiem piedalīties sabiedriskos pasākumos, iepirkties tirgos, iet pa trotuāriem, apmeklēt parkus, ārstēties poliklīnikās un slimnīcās u.c. 25. jūlijā nāca klajā rīkojums, ka ebrejiem pie savām ielas drēbēm jāpiešuj pazišanās zīme – dzeltenas krāsas Dāvida zvaigzne. Ebreju diskrimināciju un pazemošanu pavadīja neganta antisemitisma propaganda vācu un latviešu presē. Ap 50 žurnālisti, lielākoties pērkonkrustieši, diendienā rakstīja Rīgas, citu pilsētu un apriņķu avīzēs par "žīdu noziedzīgo psihi", "sadistiskām tieksmēm", "anti-eiropisko pasaules uzskatu" un it kā viņu dziļi naidīgo attieksmi pret latviešiem, "iedzimto" boļševismu.

1941. gada jūlijā un augustā Latvijas ebreji saprata, ka nacistu vara un tās vietējie atbalstītāji neuzskata viņus par cilvēkiem. Tomēr vēl bija ilūzija, ka represijas apstāsies, ka viņiem noteiks kādu verdzības statusu.

1941. gada jūlija beigās vai augusta sākumā tīkko ieceltais Ostlandes (Baltijas) reihskomisārs Hinrihs Loze atveda ziņu, ka jādibina geto sistēma un jāliek ebrejiem strādāt Lielvācijas labā. Geto veidošanas projekts paredzēja, ka to iekšienē nodibinās tās iemītnieku pašpārvaldi un ar nūjām apgādātu "žīdu kārtības policiju". Dzīvojamā platība vienam geto ebrejam nedrīkstēja pārsniegt 4 kvadrātmetrus. Pārtika jādod tikai darba spēju uzturēšanas līmenī. Jāaizliedz smēķēt.

1941. gada septembrī sākās Rīgas geto izveide Latgales priekšpilsētā. Ebreju pārceļšanās uz rajonu, kas atdalīta ar dzeloņdrātīm, bija jābeidz 25. oktobrī. Citos datumos bija paredzēts "atklāt" geto cietumus arī Daugavpilī, Liepājā un citur. Tajā laikā Latvijā vēl bija dzīvi vairāk nekā 37000 ebreju. Visus viņus paredzēja padzīt no dzīvokļiem, tur esošās mēbeles un citas mantas konfiscēt nosūtīšanai uz Lielvāciju, vērtības ieskaitot SS fondos. Tāda bija ebreju verdzības shēma.

1941. gada novembrī Ā. Hitlers un H. Himlers apturēja šī plāna turpmāko virzību. No Berlīnes deva citu pavēli: turpināt ebreju iznīcināšanu un sagatavot pagaidu dzīvošanas mītnes tūkstošiem Vācijas ebreju, kuri tiks deportēti uz Rīgu. Viņu izsūtīšana sākās 27. novembrī. Ceļa mērķi: Rumbula, Jumpravmuiža, Rīgas geto, Salaspils... Pirmos ešelonos atbrauca vairāk nekā 20000 ebreju. Vienlaikus okupantu administrācijai, SS un SD dienestiem bija masveidīgi jāznīcina vēl dzīvie Latvijas ebreji. Par galveno izpildītāju iecēla SS obergruppenfīreru, kādreizējo SS un policijas priekšnieku Vidusvācijā, Frīdrihu Jekelnu, kas līdz tam vadīja ebreju slep-

kavošanu Ukrainā. Līdz ar viņu Rīgā no turienes ieradās speciāli sagatavoto ātršāvēju grupa. Rīgas ebreju noslepkavošanas tiešais organizētājs bija SD vadītājs Rīgā Rūdolfs Lange. Viņam par palīgiem iecēla V. Arāju, Rīgas policijas priekšnieka vietnieku Robertu Osi un citus kolaborantus. Geto iemītnieku dzīšanai uz nošaušanas vietu "mobilizēja" pusi no Rīgas kārtības palīgpolicijas – ap 1500 vīru.

1941. gada 30. novembra nakts nogalē sākās drausmīgākā traģēdija Latvijas vēsturē, 26000 ebreju nogalināšana Rumbulā. To izdarīja divās dienās (ar pārtraukumu), operāciju pabeidzot 8. decembrī. Daudzus nošāva jau ceļā. Tā gāja bojā arī pasauleslavenais ebreju vēsturnieks Šimons Dubnovs, kas, 1930. gados bēgot no Vācijas, bija apmeties Latvijā. Viņu kāds vietējais policists nošāva geto iekšējā pagalmā tādēļ, ka vecais vīrs nespēja iekāpt promvešanai paredzētajā kravas automašīnā. Pirms tam Dubnovs teicis savu atvadu novēlējumu: "Ebreji, skatieties un iegau-mējiet, atcerieties te katru vārdu un katru asaru, pastāstiet par to, ja palik-siet dzīvi!" 1941. gada nogalē tika iznīcināti arī tūkstošiem Daugavpils un Liepājas ebreju. Dzīvi palika tikai policijas atlasītie darbspējīgie – ap 6000 cilvēku. Viņi turpmāk tika turēti gan geto, gan koncentrācijas no-metnēs, no kurām sevišķi plaša bija Ķeizarmeža nometne. Tās pārvaldīja no Vācijas atsūtītie policijas komandanti. 1944. gadā ap trim tūkstošiem ebreju pārsūtīja uz iznīcināšanas nometnēm Lielvācijā, kur dzīvi palika nedaudz vairāk par tūkstoti. Šo rindu autora tuvinieki gāja bojā Aušvices un Štuthofas nometnēs.

Ebreji Latvijā otrās padomju okupācijas gados (1944–1988)

Pavisam Otrā pasaules kara laikā gāja bojā 73000 Latvijas ebreju. Ap 70000 – holokaustā, ap tūkstotis – gulagā, divi tūkstoši krita frontē kā pa-domju armijas karavīri.

1944.–1945. gadā Latvijā atgriezās apmēram 14000 ebreju, kas bija devušies bēgļu gaitās uz PSRS, viņu vidū – 3000 atnāca mājup karavīru šineļos. Vairāki simti atgriezās no Vācijas koncentrācijas nometnēm.

Taču savu ebreju kopienu viņiem neļāva atjaunot. Ebreju skolas un kultūras biedrības aizliedza dibināt, idiša valodas saglabāšanu LPSR va-došie orgāni uzskatīja par separātisku, nacionālistisku centienu, kas vērsts pret "padomju internacionālo patriotismu". Tika stimulēta ebreju bērnu mācīšanās skolās ar krievu mācību valodu, vispārēja pāreja uz komunistiskai ideoloģijai pieņemamām krievu kultūras tradīcijām.

Lielajā PSRS iecerotāju plūsmā, kas ienāca Latvijā, bija arī daudzi

ebreji. Visvairāk viņu nāca no Ukrainas, kur pēckara gados bija bads. Daudzus uz Latviju sūtīja darbā, gan no uzņēmumiem, gan pēc PSRS arodskolu, tehnikumu un augstskolu beigšanas. 1959. gadā Latvijā dzīvoja 36600 ebreju, Rīgā – 29836 jeb 5% no rīdziniekiem. Tikai 10000 bija dzimuši Latvijā. 50% ģimenē runāja tikai krievu valodā.

Ieceļotāji bija samērā labi izglītoti. Arī dzīvi palikušo Latvijas ebreju sabiedrībā daudzi ieguva augstāko izglītību un zinātniskos grādus. 1983. gadā Latvijā starp zinātnu kandidātiem 6,6% bija ebreji, bet starp zinātnu doktoriem – 12%. Viņi veicināja zinātnes un ražošanas attīstību. No ebreju vidus nāca ķīmiķis Solomons Hillers, kas nodibināja Zinātnu akadēmijas Organiskās sintēzes institūtu, medicīnas autoritātes Zeliks Čerfass, Anatolijs Bļugers, vēsturnieks Joels Veinbergs, kinorežisors Hercs Franks, teātra režisori Arkadijs Kacs un Ādolfs Šapiro, mūziķis Hermanis Brauns, šaha lielmeistars Mihails Tāls, kas 1960.–1961. gadā kļuva par pasaules čempionu, un citi. Viņus cienīja, ar viņiem bija jāreķinās arī padomju okupācijas radītajā pārvaldes sistēmā. Bet politiski un ideoloģiski uz ebrejību skatījās nosodoši un aizdomīgi. 1949. gadā Latviju skāra Staļina ierosinātā Kremļa cīņa pret kosmopolitismu, kurā tika iekļauts arī cionisms. Latvijā arestēja un notiesāja vairākus desmitus ebreju literātu, mākslinieku, zinātnieku. Padomju drošības dienesti inkriminēja viņiem aizraušanos ar idiša valodas un kultūras tradīcijām, pat interese par holokausta vēstures izpēti tika nosodīta (kā vēlme nobīdīt malā citus cietušos).

1953. gada sākumā sakarā ar tā saucamo "Kremļa ārstu lietu" pēc LKP CK norādījumiem organizēja "cionistu graujošās darbības atmaskošānu", atkal arestēja daudzus vietējos ebreju kultūras darbiniekus, no darba padzina ebrejus ārstus. Tika gatavoti tiesas procesi un ebreju deportācija uz Sibīriju. Pēc J. Staļina nāves šādas represijas atcēla.

Ebreju ieceļotāji no PSRS pārsvarā bija padomju varai lojāli cilvēki. Toties Latvijas ebreju vidē visā padomju varas laikā darbojās pretkomunistiski cionistiskas grupas.

1945.–1946. gadā starptautiskās cionistiskās organizācijas *Briha* Rīgas grupa, ko vadīja bijušie Ivrita ģimnāzijas audzēkņi Samuils Jofe un Jakovs Jankelevičs, izveda no Latvijas caur Poliju un Čehoslovākiju (ar E. Beneša valdības atbalstu) uz Austriju un Itāliju vairāk nekā 400 ebreju. Tālāk pa jūras ceļu viņi nonāca Palestīnā. Taču 1946. gada septembrī abus drošminiekus arestēja un Maskavas NKVD īpašā apspriede sodīja viņus ar 25 spaidu darba gadiem. S. Jofe ieslodzījumā mira Birobidžanā. J. Jankelevičs pēc atbrīvošanas repatriējās uz Izraēlu, kur tika apbalvots ar Uf-Hagana (Aizsardzības) Goda zīmi.

Rīgas sinagogās Berga bazārā un Peitavas ielā notika nelegālas jūdaisma studijas un jauniešu iesaiste reliģiskās draudzes dzīvē. 1950. gadā Berga sinagogu čeka slēdza kā bīstamu pretpadomju "midzeni". Rīgā palika tikai viens ebreju dievnams. 1961. gadā Rīgas ebreju Jauniešu pagrīdes grupa sāka Rumbulas traģēdijas izpēti un 1962. gadā sarīkoja varas nesankcionētu piemiņas mītiņu Biķernieku mežā. LPSR darboņi bija spiesti uzstādīt Rumbulā piemiņas plāksni holokausta upuriem un 1972. gada novembrī oficiāli sūtīt savus pārstāvjus uz kārtējo ikgadējo piemiņas pasākumu.

Pēc Izraēlas uzvaras 1967. gada jūnijā Sešu dienu karā sākās plaša ebreju nacionālā atmoda PSRS. Īpaši spēcīga tā bija Latvijā, kur kustība par izceļošanu uz Izraēlu guva lielus panākumus. 1970. gados sākās protestu kampaņa pret aizliegumiem izceļot. 40% no ebreju sūdzībām PSRS institūcijām un Maskavā iesūtītām prasībām nāca no Rīgas. Te tika nelegāli izdoti cionistiskie žurnāli *Iton* un *Haim*, organizēta ivrita mācīšana un jūdaikas lasījumi, kurus vadīja fiziķis Hermans Branovers.

Informācija par šo kustību nonāca ASV un Eiropas brīvajā presē. Padomju politiķi bija spiesti piekāpties. Laikā no 1968. līdz 1989. gadam no Latvijas izceļoja 16000 ebreju, 70% no viņiem – uz Izraēlu, pārējie – uz Rietumvalstīm. 1989. gadā LPSR palika 22900 ebreju, 0,9% no iedzīvotāju kopskaita.

No latviešu tautas Trešās nacionālās atmodas pirmajām dienām tajā aktīvi iekļāvās daudzi Latvijas ebreji. Vēsturiska nozīme bija žurnālista un pedagoga Mavrika Vulfsona runai Radošo darbinieku apvienības plēnumā 1988. gada 1. jūnijā, kurā 1940. gada norises tika nosauktas par Latvijas okupāciju, kuras sekas bija Latvijas varmācīga pievienošana PSRS. Juristei Rutai Marjašai bija izcila loma Latvijas etnisko minoritāšu Nacionālo kultūras biedrību asociācijas izveidošanā.

1988. gada oktobrī un novembrī sanāca Latvijas ebreju 1. kongress, kas prasīja demokratizēt sabiedrisko dzīvi un deklarēja savu atbalstu Latvijas Tautas fronteī. Nodibinātā Latvijas Ebreju kultūras biedrība solidarizējās ar LTF cīņu par Latvijas neatkarību, puda atbalstu sarkanbaltsarkanā Latvijas Valsts karoga un LR Valsts himnas statusa atjaunošanai.

1990. gadā ievēlētajā Latvijas Republikas Augstākajā Padomē bija trīs ebreju pārstāvji: R. Marjaša, M. Vulfsons un uzņēmējs I. Movels. Viņi balsoja par neatkarības atjaunošanu.

Taču pēckara ebreju iecelotāju zināma daļa pieslēgās tā saucamajai Interfrontei. Viņiem nacionālās valsts ideja likās nepieņemama. Šo cilvēku lielākā daļa neprata latviešu valodu, gandrīz neko nezināja par Latvijas vēsturi.

Ļoti liels Latvijas patriotu – ebreju panākums bija Rīgas ebreju vidusskolas atvēršana 1989. gada 1. septembrī ar apmēram 500 skolēniem. Sāka veidoties jauna Latvijas ebreju jaunatne, kura atsvabinājās no komunistiskās ideoloģijas ietekmes. Šaubu un neziņas klievēdšanā pozitīva nozīme bija LR AP 1990. gada 19. septembra deklarācijai "Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā". Tā godināja ebreju glābējus un nosodīja holokausta īstenotājus Latvijā, viņu vidū – pronacistiskos kolaboracionistus. Tika apgāzts interfrontiešu priekšstats par Latvijas nacionālās idejas paudēju permanento judofobiju.

1991. gada janvāra un augusta konfrontācijās ar reakcionāriem, pret nacionāliem spēkiem topošās Rīgas ebreju kopienas vadība (G. Krupņikovs, E. Rapiņa u.c.) stingri nostājās neatkarības aizstāvju pusē un informēja pasaules masu medijus par Latvijas tautas vēsturisko vēlmi pilnīgi nokraīt PSRS virskundzību. Tika prasīta diplomātisko attiecību nodibināšana starp Latviju un Izraēlu. Tas notika 1992. gada janvārī.

Latvijas ebreju kopienas atjaunotne 1991.–2007. gadā

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas vairs nebija šķēršļu ebreju brīvai izvēlei. No 1990. līdz 2000. gadam uz Izraēlu repatriējās vairāk nekā 12000 ebreju. Tie, kas nolēma palikt Latvijā, veidoja jaunu, spēcīgu sekulāro un reliģisko kopienu. Tās pamatu lika 1992. gadā izveidotā Rīgas ebreju kopiena, kas tika uzņemta arī Eiropas Ebreju kopienu padomē. Kopienas struktūrā ietilpa Rīgas Ebreju kultūras centrs (vadītāja Karmela Skorika), vēsturnieka Marģera Vestermaņa nodibinātais un vadītais muzejs "Ebreji Latvijā", Šimona Dubnova vārdā nosauktā Ebreju vidusskola, bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto biedrība, ko vadīja Aleksandrs Bergmans, Ebreju – kara veterānu asociācija, kas ir ebreju – Latvijas Atbrīvošanas kara dalībnieku biedrības (1928–1940) pēctece, Sociālās aprūpes centrs *WIZO–Rahamim* – vadītāja Hana Finkelšteine, atjaunotā medicīnas aprūpes biedrība Bikur Holim: vadītāji Jūlijs Anšelevičs, LZA akadēmiķis Anatolijs Bļugers un 1992. gadā atjaunotās Bikur Holim slimnīcas direktors Arkādijs Gandzs, Latvijas Ebreju jaunatnes centrs u.c. struktūras. 2000. gada septembrī ar starptautiskās ebreju organizācijas Joint (Džoint) atbalstu un dalību tika nodibināts Rīgas kopienas centrs *Alef*, kura darbību ebreju identitātes atjaunošanas un nostiprināšanas labā sekmīgi vadīja Viktorija Gubatova un Gita Umanovska.

Rīgas ebreju kopienas aktīvā bija ap 300 personām. Līdz 2002. gada pavasarim tās priekšsēdētājs bija uzņēmējs Grigorijs Krupņikovs. Kopie-

nas darbā un pasākumos iesaistījās vairāk nekā četri tūkstoši cilvēku, apmēram puse no Rīgā pastāvīgi dzīvojošiem ebrejiem. Otra puse pret kopieni izturējās samērā pasīvi, lielāko uzmanību veltot personīgās dzīves rūpēm un iecerēm. Šī ebreju daļa lēni atbrivojās no komunistiskās ideoloģijas uzskatu ietekmes, bet zināma daļa saistīja savu sabiedrisko darbību ar krievu biedrībām un organizācijām, palīdzēja veidot tā saucamo krievvalodīgo opozīciju, kas prasīja divkopienu valsts radišanu, atteikšanos no pārmantotām latviešu nacionālās valsts tradīcijām (Aleksandrs Giļmans, Jakovs Pliners u.c.).

Latvijas ebreju nacionālajā atdzimšanā daudz deva Rīgas Ebreju reliģiskā draudze, kuru no 1990. gada sāka vadīt rabīns Natans Barkāns (1923–2004), kas pēc 30 Izraēlā pavadītiem gadiem 1989. gadā atgriezās Latvijā un drīz tika šeit atzīts par ievērojamāko jūdaisma reliģijas autoritāti. Mozus ticības Ļubaviču virziena galvenais rabīns pasaulē Šnejersons viņu rekomendēja par Latvijas un Rīgas virsrabīnu. N. Barkāna ierosmes pārvērtā Rīgas sinagogu par lielas nozīmes garīgu centru, kur notika ne tikai reliģiski, bet arī sekulāri pasākumi, kas pulcināja ebreju kopieni pārstāvjus no visas Latvijas. Ebreju reliģiskos svētkos sinagogā ieradās Latvijas Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga, Saeimas un valdības institūciju pārstāvji. N. Barkāns aicināja ebrejus kopt savas tautas reliģiskās un nacionālās tradīcijas un vienlaikus būt par neatkarīgās Latvijas patriotiem. Viņš kopā ar Izraēlā esošo Latvijas ebreju profesoru Hermanu Branoveru nodibināja zinātnisku biedrību un fondu *Šamir*, kas piesaistīja ebreju izcelsmes zinātniekus un veicināja ebreju vēstures izpēti.

2000. gadā N. Barkānu apbalvoja ar Triju Zvaigžņu ordeni.

Šamir un Rīgas ebreju kopiena, sākot ar 1995. gadu, regulāri (ik pēc 2 gadiem) sarīkoja Rīgā starptautiskas konferences par jūdaikas un ebreju vēstures tēmām. Tās guva plašu rezonansi arī ārzemēs. Notikušas 6 šādas konferences. To organizēšanā lieli nopelni ir Latvijas Universitātes profesoram Ruvīnam Ferberam un Rīgas ebreju kopienas pārstāvei Gitai Umanovskai.

Latvijas Universitātē 1998. gadā nodibināts Jūdaikas studiju centrs.

Ierosmes Rīgā veicināja ebreju kopieni un reliģisko draudžu veidošanos un izaugsmi arī citās Latvijas pilsētās. 1989.–1992. gadā izveidojās Daugavpils ebreju kopiena, kas vēlāk konstituējās arī kā draudze. Šīs kopienas dvēsele daudzus gadus bija skolotāja Sofija Mejerova.

Daugavpilī izveidojās ebreju vēsturnieku grupa, kura devusi lielu ieguldījumu Latvijas ebreju historiogrāfijā, sagatavojot un izdodot vairāk nekā 20 grāmatas, tostarp Daugavpils ebreju kopienas vēsturi 4 sējumos.

Īpaši aktīvs autors ir Daugavpils Universitātes profesors Josifs Šteimanis, kas daudz darījis arī Latgales vēstures izpētē. Pēdējos gados vairākas grāmatas uzrakstījis DU docētājs Boriss Volkovičs.

No 1980. gada pastāv Liepājas Ebreju draudze, kas sākotnēji saucās Liepājas Ebreju kultūras biedrība. Tās izveidošanā un darba organizēšanā lieli nopelni ir Ilānai Ivanovai un Naumam Vorobeičikam. 1999. gadā Liepājas ebreji svinēja savas draudzes pastāvēšanas 200 gadu jubileju, atzīmējot arī 10. gadskārtu kopš tās atjaunošanas. Ebreju kopienas radās arī Ventspilī, Jūrmalā, Jelgavā, Jēkabpilī un Ludzā.

1990. gados ebreju kopienu un draudžu darbībā visspilgtāk izpaudās sociālās palīdzības sniegšana veciem, slimiem un trūcīgiem cilvēkiem, medicīniskā aprūpe un kultūras pasākumi, ebreju mākslinieku devums, jaunatnes iesaiste mākslinieciskajā pašdarbībā. Slavu guva ansamblis *Kinnor*, kurā 90% dalībnieku nāca no Ebreju vidusskolas. Ansamblis, ko vadīja Faina un Mihails Leinvandi, iestudējis 16 uzvedumus, sniedzis koncertus Latvijā un ārzemēs, 30 ASV pilsētās, saņēmis ASV Kongresa atzinības diplomu.

Ar 90. gadu otro pusi ebreju kopienu uzmanības centrā arvien vairāk izvirzījās Latvijas sabiedrības integrācijas veicināšanas jautājumi. Tie ebreju vidē bija ļoti aktuāli un akūti. 1995.–1997. gadā tikai 44–45% no Latvijā dzīvojošiem ebrejiem bija LR pilsoņi, Rīgā – tikai 43% prata latviešu valodu. Atsvešinātība visvairāk izpaudās iecerotajos no bijušajām PSRS republikām. To padziļināja nezināšana par latviešu un ebreju attiecībām, holokausta norises kļūdaina piesaiste etniskām pretrunām. Tas ietekmēja arī Latvijā dzimušos ebrejus un viņu jaunatni.

Latvijas valsts centās atbildēt uz sāpīgiem jautājumiem. 1998. gadā pie Valsts prezidenta institūcijas tika izveidota Latvijas Vēsturnieku komisija, kuras vadītājs ir habilitētais vēstures doktors profesors Andris Caune. Komisijas darbībā piedalās arī ASV un Vācijas vēsturnieki, pasaules ebreju sabiedrības pārstāvji. 1999. gada jūnijā komisija organizēja pirmo starptautisko konferenci par tēmu "Latvija Otrajā pasaules karā" un 2000. gadā izdeva Rakstu 1. sējumu. Līdz mūsu dienām izdoti 20 sējumi. Tajos skaudri un principiāli parādīti holokausta noziegumu cēloņi, izpausmes, sekas, vācu nacisma un vietējo antisemitu vaina šausmīgajā necilvēcībā. Arvien plašāk tika godināti holokausta upuri, norādīta ebreju pozitīvā loma Latvijas vēsturē.

Šajā atklāsmē svarīgu vietu ieņēma ASV Itakas Universitātes profesora Andrieva Ezergaiļa fundamentālā grāmata "Holokausts vācu okupētā Latvijā 1941–1944", kas latviešu valodā nāca klajā Rīgā 1999. gadā (591

lappuse). Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis un muzeja "Ebreji Latvijā" ilggadējais direktors Marģers Vestermanis savāca tūkstošiem materiālu par holokaustu un muzeja ekspozīcijās parādīja tā šausmas. Viņš daudzas reizes ārzemēs, Vācijā, reprezentēja Latvijas vēsturnieku devumu holokausta pētniecībā. Tajā arvien lielāku iniciatīvu parādīja jaunie latviešu vēsturnieki Rudīte Vīksne, Dzintars Ērglis, Aigars Urtāns, bet no vecās paaudzes – Ēriks Prokopovičs, Uldis Lasmanis u.c., no ebrejiem – Josifs Ročko.

Latviešu un ebreju ciešā sadarbība vēstures izpētē veicināja nesaprašanās un aizdomu gaisotnes izkļiedēšanu abu tautu savstarpējās attiecībās. Tas atviegloja šķēršļu pārvarēšanu integrācijas ceļā.

Integrāciju stimulēja arī daudzu ebreju piedalīšanās Latvijas kultūras spožākās izpausmēs. Minēšu ansambļa Camerata Baltica dibinātāju un vadītāju Gidonu Krēmeru, operdziedātāju Inesi Galanti, Filharmonijas kamerorķestra ilggadējo vadītāju diriģentu Toviju Livšicu, teātra režisoru Feliksu Deiču, aktieri Jakovu Rafalsonu, grafiķi Josifu Elgurtu (1924–2007). Gan ebrejiem, gan latviešiem bija liels prieks par viņu sniegumu, uzvarēja kopnacionālā attieksme. Latvijas saimnieciskās attīstības jomā daudz devis "Lukoil" vadītājs Baltijā Haims Kogans, akciju sabiedrības "Dzintars" prezidents Ilja Gerčikovs, "Liepājas metalurga" bijušais prezidents un Latvijas Hokeja federācijas prezidents Kirovs Lipmans, "Liepājas metalurga" pašreizējais vadītājs un līdzīpašnieks Sergejs Zaharjins u.c. Viņu nopelnu atzīšana un popularizēšana Latvijas masu medijos radīja ebrejos pārliecību, ka viņi šeit var kļūt savējie, ka Latvija ir arī viņu zeme un valsts.

2000. gada Tautas skaitīšana noskaidroja: 68,9% ebreju prot latviešu valodu. 2001. gadā 61% ebreju bija LR pilsoņi. Viņu vairākums izvēlējies integrāciju. Taču daudzi vēl nogaidīja. Neintegrējās tie atturīgie un pasīvie, kuri palika ārpus ebreju kopienu dzīves.

Integrēšanos kavēja atsevišķi antisemitisma recidīvi Latvijā un atsevišķu ebreju pārkāpumu dalība krievvalodīgo politisko organizāciju protesta un prasību kampaņās (piemēram, bijušā Rīgas domnieka A. Giļmana izdarības).

Antisemitismu pie dzīvības uzturēja dažas marginālas bijušo pērkonkrustiešu un jauno neonacistu grupas, bet no 1998. gada – avīze "Latvietis Latvijā", ko izdeva un rediģēja avantūrists Leonards Inkens. Viņu finansiāli stutēja agrāk Vācijā praktizējušais mācītājs Kārlis Zuika, kam tur latviešu evaņģēliski luteriskā baznīca liedza sprediķot. Ar Zuikas atbalstu Latvijā atkārtoti tika izdota nacistiskā, antisemitiskā grāmata "Baigais

gads", kas viņa uzrakstītajā priekšvārdā nosaukta par "Dieva svētītu darbu". Tātad tika "svētīta" arī asiņainā "atriebe" ebrejiem. Rīgā atkārtoti izdeva arī Cionas gudro protokolus (tulkojumā no vācu valodas), kurus laida klajā atsevišķā izdevumā un arī Aivara Gardas avīzes "DDD" lappusēs. To visu Latvijā nesodīja, jo tādas izdarības neesot krimināllikuma aizliegumos. Tas iedrošināja antisemitus uz jaunām izdarībām. Ārzemēs vairākkārt Latvijas valsts par to ir kritizēta, dažkārt nepamatoti, apvainojot antisemitismā visu latviešu tautu. Bet Latvijas Saeima un valdība nereaģēja. Arī policijas reakcija uz vairākkārtējiem terora aktiem pret Rīgas sinagogu 1990. gados bija vāja, nepārliciecināma. Vainīgos tā arī neatrada.

Rīgas ebreju kopiena uz šādiem faktiem atbildēja ar saviem paziņojumiem un aizstāvības garantiju prasījumiem. Kopienas darbība intensificējās.

2002. gada 3. martā Rīgas ebreju kopienas ārkārtas kongresā apmierināja G. Krupņikova lūgumu atbrīvot viņu no valdes priekšsēdētāja pienākumiem. (Viņš bija kļuvis par topošās partijas "Jaunais laiks" vadošu personu.) Kongress ievēlēja par Rīgas ebreju kopienas valdes priekšsēdētāju Arkādiju Suharenko, Rietumu bankas viceprezidentu, par priekšsēdētāja vietnieku – Benjaminu Kajemu, firmas "Mono" viceprezidentu.

2003. gada 16. martā Rīgā ebreju kopienas namā Skolas ielā 6 notika 1. Latvijas ebreju kopienu kongress, kas ievēlēja Latvijas ebreju kopienu padomi, vēlāk tā reģistrēta ar Latvijas Ebreju draudžu un kopienu padomes nosaukumu. Šī padome pašreiz apvieno 25 sabiedriskās organizācijas, to vidū – 13 juridiskās personas.

Tāda ir Latvijas apvienotās ebreju kopienas struktūra. Centrālā vieta tajā paliek Rīgas ebreju kopienai. Paplašināts tās valdes sastāvs. Priekšsēdētājam A. Suharenko tagad ir 3 vietnieki: Rīgas Ebreju reliģiskās draudzes priekšsēdētājs Dāvids Kagans, Benjamins Kajems un uzņēmējs Aleksandrs Milovs. Kārtējos organizatoriskos uzdevumus plāno un īsteno kopienas izpilddirektore Gita Umanovska. Muzeju "Ebreji Latvijā" joprojām vada Marģers Vestermanis, kas turpina arī muzeja sakaru uzturēšanu ar ārvalstu institūcijām. 2007. gada jūnijā Latvijas Zinātņu Akadēmija ievēlēja M. Vestermani par LZA goda doktoru.

2006. gadā nāca klajā muzeja darbinieka M. Melera grāmata "Ebreju kapsētas Latvijā" (zin. red. G. Smirins). Tās saturs veidots latviešu, angļu un krievu valodā.

Atsevišķas struktūrvienības statuss tagad ir Bērnu un jauniešu centram, Studentu centram, Ebreju tradīciju izglītības centram.

Rīgas ebreju kopiena, arī "Alef" un Rīgas ebreju vidusskola daudz darijuši, izveidojot vairākus ebreju identitātes kopšanas un tradīciju saglabāšanas virzienus: labdarību, medicīnisko aprūpi, māksliniecisko pašdarbību, organizējot sabiedriskus izglītojošus saietus, atpūtas vakarus. Turklāt tie ir diferencēti – bērniem, jaunatnei, vidējai paaudzei, vecāka gaduģājuma cilvēkiem. Nevieni nav aizmirsti.

Ļoti aktīvi darbojas patstāvīgā biedrība "Šamir", ko tagad vada rabīns Menahems Barkahans. 2006. gadā viņa redakcijā latviešu valodā izdota grāmata "Ebreju tradīcijas", kas iepazīstina lasītājus ar ebreju vēsturi, tradīcijām un garīgajām vērtībām. Rabīns palīdzējis pārtulkot vairākas grāmatas, lai latviešu lasītājiem sniegtu plašāku ieskatu Latvijas ebreju vēsturē un viņu garīgajā pasaulē. Tādi darbi veicinās savstarpēju sapratni un sadarbību.

Daugavpili ar šajā pilsētā dzimušā izcilā amerikāņu mākslinieka Marka Rotko ģimenes finansiālo atbalstu pabeigta sinagogas atjaunošana, to atklāja 2006. gada aprīlī, klātesot valsts prezidentei V. Viķei-Freibergai.

2006. gadā Latvijas ebreju kopiena ar Eiropas Savienības un Latvijas Sabiedrības integrācijas fonda atbalstu īstenoja projektu "No sirds uz sirdi", rosinot latviešu skolu skolēnus izzināt sava novada ebreju vēsturi un kultūru, kā arī izplatīt atmiņas par holokaustu, parādot, ka tas bija ne tikai ebreju, bet arī visas Latvijas tautas traģēdija.

Ar Latvijas Saeimas atbalstu Rīgā, Alksnāja ielā, Rīgas ebreju kopienai nodota ēka ebreju vēstures un holokausta muzeja iekārtošanai.

2007. gadā Liepājas ebreju draudze atklāja savas kopienas muzeju.

Savukārt Rīgā Latvijas Ebreju draudžu un kopienu padome uzsākusi īstenot vērienīgu projektu, lai renovētu pilsētas galveno sinagogu, kurai nesen palika 100 gadi. Darbu pabeigs 2008. gada vasarā. Sadarbībā ar Rēzeknes pilsētas domi notiek kultūras pieminekļa – koka sinagogas restaurācija.

Šīs norises stiprina integrācijas tendenci gan ebrejos, gan latviešos, jo te saskatāma gan Latvijas Ebreju kopienu padomes, gan pašvaldību ieinteresētība. Taču šo attiecību jomā vēl ir neatrisinātas problēmas, īpaši par ebreju kopienu pirmsokupācijas laika īpašumu restitūciju.

Ebreju un latviešu saprašanās veicina Latvijas draudzīgās attiecības ar Izraēlu. To spilgti apliecināja Valsts prezidentes V. Viķes-Freibergas valsts vizīte Izraēlā 2006. gada februārī.

Pašreiz sākti ievērojamākā Latvijas ebreju glābēja Žaņa Lipkes (1900–1987) memoriāla izveidošanas pasākumi Ķīpsalā, vietā, kur dzīvoja viņa ģimene. Līdzekļus piešķīris Rīgas domes pilsētas attīstības fonds.

Iniciatora lomā ir Žaņa Lipkes piemiņas biedrība, ko vada bijušais Latvijas ministru prezidents Māris Gailis. Arhitektonisko risinājumu nodrošina viņa sievas arhitektes Zaigas Gailis projektu birojs. 2007. gada 4. jūlijā Rīgā, Gogoļa ielā, atklāts piemineklis Latvijas ebreju glābējiem.

Pretstatu tam visam rāda advokāta Andra Grūtupa savādā "interese" par ebreju un antisemitisma vēstures jautājumiem, kuru saturu īpaši atklāja viņa grāmatas "Beilisiāde" popularizēšanas veids. Proti, autors par saviem līdzekļiem iznomāja Nacionālā teātra telpas, lai 2007. gada 24. janvārī sarīkotu tur slēgtu vakaru – "Beilisiādes" lasījumus. (Runa ir par antisemitisko ebreja Beilisa tiesas prāvu Kijevā 1911.–1914. gadā.) Ebreju pārstāvji uz šo pasākumu netika aicināti. Tātad sprieda par ebrejiem bez ebreju klātbūtnes. Arī tā ir pretestība integrācijai.

Latvijā 2007. gada 1. janvārī pastāvīgi dzīvoja 10336 ebreji. No viņiem 6540 jeb 63,3% ir Latvijas pilsoņi, bet 3380 jeb 32,7% – nepilsoņi, 415 – ārvalstnieki. Ebreju naturalizācija vēl arvien notiek samērā lēni. Te atkrit tāds stimulējošs faktors kā ieinteresētība iegūt LR pilsonību, lai varētu brīvi iebraukt un strādāt Eiropas Savienības valstīs. Ebreju vidē tādi ceļotāji ir reta parādība. Viņi savas dzīves problēmas risina šepat Latvijā, viņu radi lielākoties dzīvo Izraēlā un Amerikas Savienotajās Valstīs. Latvijā pastāvīgi dzīvo 325 Izraēlas pilsoņi, bet Izraēlā – ap 600 personām ir Latvijas pilsonība.

Pēc Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes sniegtajām ziņām 2006. gadā Rīgā dzīvoja 7529 ebreji, Daugavpilī – 581, Jūrmalā – 448, Liepājā – 192, Jelgavā – 133, Rēzeknē – 104, Ventspilī – 50 ebreji. Salīdzinot ar 2002. gadu, ebreju skaits Jūrmalā palielinājies par 106 cilvēkiem, tas nedaudz pieaudzis arī Liepājā un Rēzeknē, bet Jelgavā un Ventspilī – nav mainījies, Rīgā un Daugavpilī – samazinājies par 5–6%. Latvijā tas pēdējos 5 gados palielinājies par 145 personām. Šo pieaugumu dod etniski jautās ģimenes, kurās bērni tiek uzrādīti kā ebreji, tāda ir vecāku izvēle.

Kāds būs Latvijas ebreju kopienas nākotnes modelis? Tas vispirms ir atkarīgs no pašreizējās ebreju jaunatnes brīvās izvēles. 2006. gadā, aptaujājot Rīgas ebreju vidusskolas 11. un 12. klases skolēnus, atklājās, ka viņu nacionālā identitāte ir divējāda, ikviens no viņiem jūt sevi piederīgu gan Izraēlai, gan Latvijai. Latvijas ebreji ir krievvalodīgi, bet viņu domāšana, pasaules uztvere nav saistīta ar Krieviju. Savā skatījumā viņi vairāk orientējas uz Amerikas Savienotajām Valstīm.

Rīgas ebreju vidusskolā direktora G. Biksona vadībā izstrādāta un tiek īstenota ļoti efektīva nacionālās audzināšanas un izglītošanas metode:

rosināt pašu skolēnu risinājumu integrācijas jomā. Pašreiz Rīgā tiek celta jauna ebreju skolas ēka. Reizē ar to nāks Latvijas ebreju kopienas ļaužu galīgā pašnoteikšanās par saistību ar Latviju brīvās pasaules vēsturiskā kontekstā. Saistība ar Izraēlu nekavēs šīs nacionālās izvēles īstenošanos.

Literatūra

Bobe M. Ebreji Latvijā. – Rīga, 2006.

Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M. Latvijas ebreju kopiena. Vēsture. Traģēdija. Atdzimšana. – Rīga, 2001.

Dribins L. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats. – Rīga, 2002.

Dribins L. Ebreji Latvijā. – Rīga, 2002.

Kļockins Ā., Krasinska L., Mihaļeca M. u.c. Sava krāsa varavīksnē. Mūzika. Māksla. Arhitektūra. Teātris. – Rīga, 1997.

Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 18. sējums. Holokausts Latvijā./Sastādītājs Dzintars Ērglis. – Rīga, 2006.

Levins D. Ebreju vēsture Latvijā. No apvienošanās sākuma līdz mūsu dienām. – Rīga, 1999.

Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). – Rīga, 2002.

Šteimanis I. Latvijas ebreju vēsture. – Daugavpils, 1995.

Šteimanis I. Latgales ebreju vēstures historiogrāfija. – Rēzekne, 2000.

Вестерман М. Евреи в Риге. Фрагменты истории на карте Риги. – Рига, 1992.

Margērs Vestermanis

PRETDARBĪBA HOLOKAUSTAM NACISTU OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ

Sabiedrības reakcija uz ebreju traģēdiju holokaustā ir vēsturiska problēma, jo tā joprojām vēl nav pietiekami izpētīta. Tomēr vispārējos vilcienos ir zināms, ka ebreju iznīcināšanas politika, ko gan pašā Vācijā, gan okupētajās Eiropas zemēs nacisti veica ar cinisku, provocējošu atklātību, visur nostatīja sabiedrību vienādas dilemmas priekšā:

- Ļauties antisemitisma hipnotiskajam pievilksanas spēkam un piedalīties ebreju vajāšanā. Ar to varēja apliecināt savu uzticību nacismam un okupācijas varai, iegūt dažādas privilēģijas, kā arī iedzīvoties uz ebreju rēķina.

- Varēja arī izlikties neko neredzam vai arī vienkārši nereaģēt uz notiekošo. Šī šķietamā neitralitāte un neiejaukšanās objektīvi atbalstīja ebreju iznīcināšanas politiku, jo plaša sabiedriska nosodījuma trūkums deva okupantiem iespēju netraucēti iesaistīt tūkstošiem nenobriedušu cilvēku holokausta norisē.

- Taču bija arī pret darbības iespēja. Varēja palīdzēt nāvei nolemtajiem. No "āriešu" atbalsta bija atkarīga ebreju iespēja pretoties savam liktenim. Palīdzība ar pārtiku varēja paildzināt cīņu par izdzīvošanu no metnēs. No neebreju palīdzības bija atkarīgas ebreju bēgšanas un bruņotās pretošanās iespējas. Visefektīvākais veids, kā sabotēt nacistu pret ebreju pasākumus, bija izbēgušo ebreju slēpšana. Katram, kurš izšķīrās par briesmu pilno ebreju dzīvības glābšanu kādā slēptuvē, bija vajadzīga ģimenes palīdzība un draugu solidaritāte; slēpējam un viņa tuviniekiem bija jāapzinās, ka viņiem nāksies gadiem ilgi atteikties no normālas dzīves, dzīvot pastāvīgās bailēs un riskēt ar visu, kas cilvēkam ir dārgs. Tas bija smags upuris, ko cilvēki no brīva prāta bija gatavi nest līdzjūtības vārdā. Ne velti holokausta muzejs Jeruzalemē piešķir ebreju glābējiem goda titulu "Pasaules taisnīgie".

Tie, kuri izšķīrās par aktīvu pret darbību holokaustam, visur bija mazākumā. Arī Latvijā. Viens no galveniem faktoriem, kas noteica sabiedrības nepietiekamo solidaritāti ar holokausta upuriem, bija antisemitisms. Latvijā tas gan vienmēr bijis visumā latents, taču Kārļa Ulmaņa autoritārisma režīma gados oficiālās ideoloģijas sludinātais hipertrofētais nacionālisms centās latviešu sabiedrības apziņā izslēgt ebrejus no Latvijas

tautas kopības. Padomju terors un masveida deportācijas, kas sākās Latvijā pēc Sarkanās armijas ienākšanas, saasināja visas līdzšinējās sociālās un nacionālās pretrunas, arī latviešu un ebreju attiecības. Padomju terors panāca to, ka pirmo reizi Latvijas vēsturē latvieši sveica vāciešus kā atbrīvotājus, jo, padzenot padomju karaspēku, vērmahts izglāba nacionālo inteliģenci, plašu mantīgo iedzīvotāju slāni, neatkarības laika ierēdniecību un daudzus virsniekus no traģiskās bojāejas padomju gulagos un Sibīrijas izsūtījumā. Šī situācija nacistu okupācijas pirmajos mēnešos noteica ievērojamas sabiedrības daļas lojalitāti pret nacistisko politiku. Pretebreju jūtoņu pastiprināja arī vēl nacistu prasmīgā un plašā antisemitiskā propaganda, kas daudzus ietekmēja, pārliecinot par "ebreju vainu" Latvijas valstiskuma zaudēšanā un padomju terorā. Jāsecina, ka Latvijā nacistiskās okupācijas sākumā nebija priekšnoteikumu plašākai organizētai solidaritātes kustībai ar vajātajiem ebrejiem. Pretdarbība holokaustam nekļuva par kustību, bet izpaudās tikai kā savrupnieku protests pret nacistu necilvēcīgo izrīcību ar ebrejiem.

Ebreju glābēju vairākums nāca no t.s. "vienkāršās tautas", no latviešu tautas un Latvijas minoritāšu demokrātiskajām masām, kuras vismazāk bija ļāvušās ietekmēties no nacionālistiskās un antisemitiskās rīdīšanas. Okupācijas pirmajās dienās, kad vietējie ekstrēmie nacionālisti un asociālie elementi nekavējoties iesaistījās nacistu inspirētajā pretebreju terorā, kas tajā laikā vēl nebija kļuvis par birokrātiski vadītu rutīnu, nacistu drošības policijas un SD operatīvās grupas "A" komandieris, SS brigadefīrers Valters Štālekērs savos pirmajos ziņojumos no Rīgas 1941. gada jūlijā žēlojās priekšniecībai Berlīnē par grūtībām plašāku iedzīvotāju masu iesaistīšanā pretebreju akcijās. Rīgā neesot izdevies izraisīt grautiņu, arī Rīgas sinagogu nodedzināšanai un SD operatīvajai grupai pašai nācies noorganizēt divas īpašas grupas no kolaboracionistiem. Tautas masas noraidīdošo nostāju pret ebreju vajāšanām un masveida slepkavošanas akcijām zināmā mērā atspoguļo arī latviešu kolaboracionistu palīgpolīcijas ziņojumi. Tā Rīgas palīgpolīcija raportē par latviešu apcietināšanu, kuri – vienā gadījumā Centrāltirgū, otrā Prāgas un Turgeņeva ielas krustojumā – publiski "aizstāvējuši židus". Gandrīz ik pārdienas policija ziņoja par protokolu sastādīšanu par latviešiem, kuri pretēji aizliegumam pārdevuši ebrejiem pārtiku vai arī, garas rindas izstāvot, iegādājušies pārtiku, lai to nodotu ebrejiem, kuriem iepirkties veikalos bija aizliegts. Par vienkāršo ļaužu līdzjūtību ebrejiem liecina arī pronacistiskā latviešu kolaboracionistu prese. Tās centrālais orgāns avīze "Tēvija" 1941. gada jūlijā vien piecas reizes vērsās pret "židu želotājiem" un atbalstītājiem, draudot viņiem ar

smagiem sodiem. Arī turpmākajos mēnešos "Tēvija" kaismīgi šaustīja "noziedzīgu līdzjūtību" pret ebrejiem. Vēl atklātāk rakstīja provinces prese. Tā "Ventas Balss" 1941. gada 11. jūlijā ievietoja rakstu "Līdzjūtībai pret židiem nav vietas", kurā līdzjutējiem tiek draudēts ar ieslodzījumu. Pie šīs tēmas šai avīzei nācās vēl vairākkārt atgriezties, pēdējo reizi 1941. gada 22. augustā, atzīstot, ka "ne viens vien ventspilnieks sajūt it kā kļušu un daudzos gadījumos pat atklātu līdzjūtību". Arī "Tukuma Ziņām" 1941. gada 29. jūlijā savus lasītājus nācās pamācīt: cik tas esot slikti, ka "atrodas tomēr ļaudis latviešu vidū, kas mēģina židus žēlot. Viņi runā, ka žīdi jau tik vainīgi nemaz neesot". "Talsu Vārds", Valmieras "Tālavietis" un it īpaši Daugavpils "Daugavas Vēstnesis", kā arī citi preses izdevumi pauda dziļu sašutumu par to, ka ebreji tiek žēloti, ar viņiem sasveicinoties atklāti un cenšoties palīdzēt. Šodien vēsturiskā retrospektīvā mēs varam tikai brīnīties par šo preses orgānu naivo atklātību, kas, draudot "žīdu žēlotājiem", atzina savas antisemitiskās propagandas kampaņas zināmu neveiksmi. Lai arī šī informācija par tautas solidaritātes izpausmēm ir ļoti fragmentāra, tai ir liela nozīme, kad šodien latviešu sabiedrība sāk retrospektīvi izvērtēt nācijas tālaika stājas ētiskos aspektus.

1941. gadā no jūlija līdz oktobra vidum pēc vācu policijas iestāžu sniegtajām ziņām Latvijā tika noslepkavoti līdz 35000 ebreju – zvēriski izkauti itin visi lauku miestu un mazpilsētu ebreju iedzīvotāji. Ja kāds gribēja glābt ebreju provincē, tad tas bija jāizdara nekavējoties – 1941. gada vasarā, kad avīzes ziņoja par vācu lielajām uzvarām Austrumu frontē un grūti bija paredzēt Otrā pasaules kara galīgo iznākumu. Tas nozīmēja, ka, glābjot ebreju, nevarēja zināt, cik ilgu gadu viņu nāksies slēpt. Tas arī lielā mērā izskaidro glābšanas gadījumu relatīvo retumu šajā laikā. Pēc ļoti nepilnīgiem fragmentāriem avotiem ir ziņas par šādiem ebreju slēpšanas gadījumiem provincē 1941. gada vasarā: *Aizputē (1 cilvēks), Bauskā (1 cilvēks), Balvos (1 cilvēks), Ezerē (1 cilvēks), divi slēpšanas gadījumi Daugavpils apriņķī, Dobeles apriņķa Dobeles pagasta Lielaucē (1 cilvēks), Jēkabpils apriņķa Gostiņos (2 cilvēki), Talsu apriņķa Kaltenē (2 cilvēki), Kārsavā (5 cilvēki), Līvānos (4 cilvēki), Sabiles pagasta Nītaurē (3 cilvēki), Padurē (1 cilvēks), Preiļos (6 cilvēki), Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagastā (1 cilvēks), Smiltenē (1 cilvēks), Tukumā (1 cilvēks), Ventspils apriņķa Vārves pagastā (3 cilvēki).*

Tas, protams, ir ļoti nepilnīgs saraksts, kurā ietverti arī īslaicīgi slēptie, no kuriem daudzi tika drīz atklāti un nogalināti.

Rīgā, Daugavpilī un Liepājā, kur 1941. gada vasaras ebreju iznīcināšanas akcijās tika nogalināti tūkstošiem vīriešu (Rīgā vien vairāk nekā

6000), līdz 1941. gada novembrim–decembrim kopumā vēl joprojām atradās nepilni 40000 ebreji. Šajā laika posmā lielajās pilsētās ebreji vēl ne-meklēja patvērumu pie latviešiem, jo apzinājās, ka veselas ģimenes slēpt praktiski nebija iespējams, turklāt okupantu uzsāktā atlikušo ebreju geto-izācija radīja viņos ilūziju, ka lielās masveida iznīcināšanas akcijas ir beigušās. Nevieni toreiz nevarēja paredzēt, ka jau 1941. gada novembrī–decembrī atkal atsāksies drausmīgās masveida nošaušanas, kuru rezultātā pagaidām saudzēto un darbam atstāto Latvijas ebreju skaits samazinājās līdz nepilniem 7000. Solidaritāte ar ebrejiem šajā laikā izpaudās galvenokārt pārtikas piegādē. Ne vienmēr atbalstam ar pārtiku bija altruistiski motīvi, jo turīgākie ebreji par šo palīdzību mēdza dāsni norēķināties, atdāvinot savas mantas. Cits atbalsta veids bija palīdzība ebrejiem viņu nacionālās identitātes slēpšanā. Latviešu paziņas šādos gadījumos sniedza notariāli apstiprinātas liecības, ka viņiem zināms, ka minētā persona esot ebreju ģimenes adoptēts latviešu vai pat vācu izcelsmes bērns. Risks, kuru uzņēmas šo viltus liecību sniedzēji, gan vairumā gadījumos bija vērtīgs, jo tikai ļoti nelielam ebreju skaitam ar šiem nedrošajiem apliecinājumiem izdevās legalizēties un izdzīvot. Visplašāk šādu palīdzību viņu ebrejiskās identitātes nomainīti sniedza katoļu garīdznieki, galvenokārt Latgalē, izsniedzot apliecības par piederību kristiešu draudzei. Daudzkārt tika kristīti ebreju bērni, kurus vecāki pirms aizdzīšanas uz masu kapiem bija paguvuši atstāt pie līdzcietīgiem cilvēkiem.

Visumā katoļu priesteri bijuši visaktīvākie, mēģinot kaut ko darīt ebreju labā. Policija ziņoja, ka Krāslavā kristīta vesela ebreju ģimene un deviņi bērni, Balvos kristīti 3 ebreji, Varakļānos – četras ebreju jaunietes, Skaistkalnē, Svētā Krusta māsu mītnē, mēģināts paslēpt ebreju bērnus. Rēzeknes apriņķa Atašienes pagastā prāvests Dominiks Pujāts kristījis vietējā uzņēmēja Dimanta ģimeni un pēc tam rūpējies par tās izmitināšanu, viņš kopā ar dekānu Kazimiru Kaļinku kristījis vēl 13 ebrejus. Vēsturnieces Ineses Šnepstes atrastajos dokumentos redzams, ka dekāns Kazimirs Kaļinka un vikārs Staņislavs Pelšs Varakļānos kristījuši 3 ebreju ģimenes, bet ebreju jaunietei Dobei Rivai Frīdei izsnieguši ārienes dokumentus uz Marijas Elstes vārda. Kristīšanas epizožu bijis krietni vairāk nekā izriet no policijas ziņojumiem, taču visos gadījumos izrādījās, ka Nirnbergā izdotie nacistu rasu likumi vienmēr guvuši virsroku pār Evaņģēlijā sludināto tuvākā mīlestību. Tā Rēzeknes apriņķa policijas sarakstē par kristīto ebreju Viktoru Gūtmani apriņķa priekšnieka Alberta Eihela uzdevumā tika uzlikta principiāla rezolūcija – "Žīds paliek žīds, kristīts viņš vai nekristīts".

Vai katoļu bīskaps Jāzeps Rancāns zināja par priesteru humānajām aktivitātēm? Informācijas par to nav. Katrā ziņā viņš centās distancēties no okupācijas varas un, kā rakstīts SD dokumentos, visilgāk vilcinājies ieviest dievkalpojumā nacistu prasīto aizlūgumu par fireru. Ja zinām faktu, ka bīskaps pats 1944. gada atvasarā savā mitekļi deva patvērumu bēgulojošam ebreju pusaudzim Zamuelam Šēferam, tad ir pamats domāt, ka viņš raudzījies caur pirkstiem uz viņa padoto labi domātajām pašiniciatīvām.

Pareizticīgajā baznīcā daudz šaurāka pēc sava vēriena bija ebreju pārkristīšanas kampaņa. Policijas redzeslokā nonāca tikai nedaudzi gadījumi – viens Lazdonā, seši Liepājā, divpadsmit Rēzeknē. Izsniegtot kristāmās zīmes ebrejiskas identitātes nomaiņai, pareizticīgie priesteri atšķirībā no katoļiem neprasīja kristīšanos. Vispavisākā ebreju jautājumā bija Evaņģēliskā luterāņu baznīca. Līdz šim zināms tikai viens vienīgs gadījums, kad evaņģēliskā luterāņu baznīca izdevusi viltotu kristāmzīmi un konfirmācijas apliecību. Tas bija Rīgas mācītāja Gustava Šauruma žēlsirdības darbs, ar ko viņš izglāba ebreju pusaudzi Eliju Jakuboviču no ieslodzījuma geto. Visumā kristīšanas kampaņa pierādīja, ka arī ar kristāmo zīmi ebrejs parasti nevarēja izglābt savu dzīvību. Ebreju varēja izglābt tikai slēpjot, slēpējam riskējot ar paša dzīvību. Arī starp tiem, kuri bija gatavi uzņemties šo risku, bija virkne katoļu garīdznieku. Balvu prāvests Andrejs Ābeltiņš kādu laiku savās mājās slēpa trīs ebrejus, tāpat Ludzas prāvests Jānis Gabrāns, Līvānu draudzes prelāts Staņislavs Vaikulis baznīcas saimniecības ēkā līdz 1941. gada novembrim slēpa ebreju sievieti ar diviem bērniem un kādu ebreju vīrieti. Draudzes mājā prelāts Vaikulis slēpa vēl arī ebreju pusaudzi, kuru pēc mēneša atklāja un nošāva. Neizdzīvoja arī pārējie. Pāters Tomass (Tomas Karl von Gumpenberg) palīdzēja no Rīgas geto izbēgušajai Evai Hofai un viņas diviem mazgadīgiem bērniem kādu laiku slēpties Svētā Alberta baznīcas klosterī Rīgā, tāpat Rīgas Kristus Karaļa baznīcas prāvests Kazimirs Vilnis deva patvērumu no Rīgas koncentrācijas nometnes izbēgušajam Dāvidam Packinam.

Visu konfesiju baznīcām bija unikālā iespēja sprediķu laikā paust savu viedokli pret cietējiem ebrejiem. SD slepenā ziņojumā, kas datēts ar 1941. gada 21. septembri, teikts, ka "...daži evaņģēliskie mācītāji lauku novados devuši pamatu iejaukties, jo viņi kapu svētkos asā formā vērsušies pret pasākumiem, kas veikti pret boļševikiem un židiem". Kā vainīgie minēti Kokneses un Pļaviņu mācītājs Pauls Rozenbergs un Dignājas mācītājs Muižnieks. Mācītājs Rozenbergs ceļā uz kapu svētku dievkalpojumu nejauši kļuva par aculiecinieku ebreju grupas aizdzīšanai uz no-

šaušanu. Satriekts no redzētā, mācītājs spontāni mainīja sagatavoto sprediķa tēmu un uzrunāja draudzi ar citātu no Vecās derības: "Kain, Kain, kur ir Tavs brālis Ābels?" (Gen., 4;9). Arī Aglonas dekāns teoloģijas profesors Aloizs Broks Aglonas baznīcā 1941. gada otrās adventes dievkalpojumā sprediķoja par tematu "Tev nebūs nokaut". Abi garīdznieki tika nekavējoties denuncēti vācu drošības policijai. Rozenbergs tika cauri ar rājienu, Aloizu Broku apcietināja, ievietoja Rīgas Centrālcietumā un vēlāk nosūtīja uz Štuthofas koncentrācijas nometni, kur dekāns gāja bojā. Šīs epizodes apliecina, ka taisnība bija SD analītiķiem, kuri 1942. gada janvāra pārskatā secināja, ka draudzēs, kur "... garīdznieki runājuši par labu žīdiem", tie sastapušies ar "... izteikti negatīvu nostāju". Vai tāda būtu bijusi visu draudzes locekļu attieksme? Jāšaubās. Drīzāk tā bija raksturīga draudžu vadošo aprindu noskaņojumam, kur vācu laikā noteicošais vārds piederēja kolaboracionistiem, nacistu politikas atbalstītājiem. Pilnīgi pretējs noskaņojums valdīja baptistu un adventistu kopienās – viņu gatavība atbalstīt un glābt ebrejus apliecināta daudzu izdzīvojušo ebreju atmiņās. Arī Latvijas ebreju glābēju sarakstā atrodami daudzi šo konfesiju pārstāvji.

Kā piemēru var minēt baptistus Rīgas sētnieku ģimeni Emmu un Pēteri Priedes, kuri, nejauši atklājuši ebreju tēlnieka Elmāra Rivoša slēptuvi, bez šaubīšanās uzņēmās rūpes par viņu un palīdzēja izdzīvot līdz atbrīvošanas dienai – 1944. gada 13. oktobrim, kad Rīgā ienāca padomju karaspēks. Talsu apriņķa Lubezeres un Ārlavas pagastā baptisti sistemātiski atbalstīja ieslodzītos ebrejus, kad tur šaursliežu dzelzceļa Popervāles stacijas tuvumā 1943. gada novembrī nacisti ierīkoja Dundagas koncentrācijas nometnes filiāli. Bez septītās dienas adventistu atbalsta nebūtu izglābusies rīdziniece Frīda Frīde-Mihelsone – viena no divām ebreju sievietēm, kuras izdzīvoja 25000 Rīgas geto gūstekņu masveida slepkavošanā Rumbulā 1941. gada decembrī. Pēc dažādiem dēkainiem pajumtes meklējumiem viņa nokļuva pie vecas sievietes – adventistes Peslas un līdz ar to nokļuva Rīgas adventistu glābšanas akciju aprītē. No Peslas viņu aizsūtīja pie kādas okupācijas iestādes ierēdņa – vācbaltu adventista – ģimenes, no tās – pie māsām Aleksandras un Margaritas Klebais, kuru dzīvoklī Rīgā, Artilērijas ielā 17, viņa varēja pārļaut 1942. un 1943. gada ziemu, bet vasaras patvērumu deva citi adventisti – baltvācieša Heinriha Viļumsona ģimene, kuriem netālu no Ķekavas piederēja zemnieku saimniecība. Adventistu saliedētībai ebreju glābšanas akcijās raksturīga ir arī Josifa Ābramsona mazbērna slēpšanas vēsture. Bērns piedzima īsi pirms vācu-padomju kara sākuma un līdz 1942. gadam atradās kādā slēptuvē

Rīgā kopā ar vecākiem. Kad tēvu notvēra un nošāva, māte nokļuva geto, bērnu nodeva adventistu māsu Jekaterinas un Jevgeņijas Apogu gādībā. Dienā bērns atradās pie māsām, bet naktis viņam bija jāpavada pie paziņas Annas Zēbergas, kura slēpa arī savu civilvīru ebreju Dr. Civjanu. Vasarās viena no māsām ar bērnu izbrauca uz laukiem – 1942. gadā pie adventista Ivaņenko, vēlāk, kad kaimiņi sāka pārlietu interesēties par svešo zēnu, māsas Apogas vasarā pārveda zēnu pie adventista Jaņa Stebera Mārupes pagastā. 1943. gada augustā pie māsām Apogām ieradās ebreju jauneklis Izaks Kleimanis, kurš bija izbēdzis no Rīgas geto, cerēdams, ka viņu paslēps bijusī aukle, taču aukle nobijās. Māsas Apogas pieņēma Izaku Kleimani un slēpa viņu 14 mēnešus.

Palīdzīgu roku ebrejiem sniedza arī citas kristīgās sekta un kustības. Tā reliģiski tikumiskās kristīgās pašpilnveidošanās kustības "Universālā Baltā Brālība" (vadītājs skolotājs Pēteris Donovs Bulgārijā) aktiviste masiere Auguste Bērziņa kopā ar pusaudzi dēlu Juri (tagad medicīnas zinātņu doktors, profesors) trīs gadus savā Rīgas dzīvoklī slēpa nejaūšu paziņu ebrejieti Sāru Frenkeli. Viņas māsu Regīnu Auguste Bērziņa nogādāja pie citiem kustības biedriem – skolotājas Emīlijas Ozolas un virsnieka Edgara Ozola, kuri šo viņiem pilnīgi svešu ebreju sievieti slēpa un uzturēja savā dzīvesvietā Mežaparkā no 1941. gada oktobra līdz 1944. gada oktobrim.

Aplams ir apgalvojums, ka nacistiskās okupācijas pirmajā pusgadā (no 1941. gada vasaras līdz ziemei), kad saskaņā ar Vācijas valsts augstākās vadības lēmumu "galīgi atrisināt ebreju jautājumu", nogalinot 90% ebreju iedzīvotāju, no vietējās sabiedrības puses būtu trūcis cilvēciskās līdzjūtības pret holokausta upuriem. Atskaitot pārliecinātus antisemitus un jebkura nozieguma pastrādāšanai gatavos kolaboracionistus, sabiedrības lielākā daļa šausminājās par Latvijas vēsturē nepieredzētām masu slepkavībām, kad sistemātiski nošāva tūkstošiem cilvēku pēc kārtas, nesaudzējot ne sievietes, ne bērnus. Taču šī līdzjūtība palika vairākumā vienīgi sporādiskā emociju uzvilnījuma līmenī bez konkrētas rīcības. Smalkais esejists un dzejnieks Pāvils Vilips, kurš 20. gadsimta 30. gados bija mācījis latviešu valodu un literatūru ebreju skolēniem Rīgas privātajā Ezras ģimnāzijā, pēc kara patiesīgi aprakstīja latviešu cilvēka, garāmgājēja izjūtas, kad tas ieraudzīja Rīgas ielās braucamās daļas renstelē nodzītos ebrejus, apzīmogotus ar iznīcināšanai nolemtā zīmi – Dāvida zvaigzni uz krūtīm un muguras. Viņš rakstīja: "Cilvēki nodūra acis, jo nezināja, kā palīdzēt." Protams, ne jau visi "nodūra acis", bija arī tādi, kuri skatījās ar nirdzīgu izsmieklu, taču patiess ir formulējums – cilvēki nezināja, kā palīdzēt.

Vācija karoja ne tikai ar antihitleriskās koalīcijas valstu armijām, tā veda vēl arī karu pret ebrejiem. Mūsdienu vācu historiogrāfijā tas guvis trāpīgu apzīmējumu "Hitlers Nebenkrieg" – Hitlera paralēlais karš. 1942. gada 30. janvārī Hitlers svinīgā runā paziņoja: "Šajā karā ebreju nācija tiks iznīcināta." Šai nolūkā bez šaubīšanās atrāva militārām operācijām nepieciešamos spēkus, atrāva frontes apgādei nepieciešamā transporta rītošo sastāvu, lai aizvestu nāvei lemtos ebrejus uz iznīcināšanas vietām. Pret šo valstiski organizēto noziegumu, ko nacisti īstenoja ar maniakālu neatlaidību, varēja efektīvi cīnīties tikai nacionālās pretestības kustības ietvaros, uzskatot ebreju bēgšanas un slēpšanas organizēšanu par vienu no nacionāli patriotiskās cīņas formām pret nacistiskajiem okupantiem; Latvijā par šādu nostāju pret holokaustu nevarēja būt ne runas. Rezultātā ebreji nokļuva sociālā vakuumā. Gan padomju aizfrontē izdotajās skrejlapās, gan arī vietējo padomiski orientēto pagrīdes pulciņu uzsaukumos aicināja sabotēt vācu rīkojumus, pretoties mobilizācijām, bet nekad neieņinājās par holokaustu. Lai cik atrauta no reālajiem apstākļiem arī būtu šī padomiskā nelegālā literatūra, tā tomēr centās dot norādījumus konkrētai rīcībai pret vācu okupācijas varu. Tikai ne ebreju jautājumā. Tāpat rīkojās arī nacionālā, uz Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu orientētā pagrīde – arī tās programmatiskajos dokumentos veltī meklēt norādi uz ebreju traģēdiju. Vienīgi Latvijas diplomātiskajiem pārstāvjiem ASV, Lielbritānijā un Zviedrijā nācās atbildēt uz jautājumu par latviešu kolaboracionistu lomu Latvijas ebreju iznīcināšanā un tautas nostāju pret holokaustu. Tā Latvijas diplomāts Stokholmā Voldemārs Salnais 1943. gadā rakstīja sūtnim Londonā Kārlim Zariņam: "Vācieši tagad cenšas izplatīt pasaku, itin kā latvieši būtu bijuši tie, kas izrēķinājušies visnežēlīgākā kārtā ar žīdiem. .. Pret šiem vācu nekaunīgajiem meliem mums ir noteikti jācīnās. .. Ļoti vēlams, un būtu lietderīgi, ja steitmentā (tā oriģinālā – M.V.) pievestu arī konkrētus faktus, no kuriem būtu redzams, ka latvieši ir bijuši izpalīdzīgi žīdiem pret vāciešu necilvēcībām."

Šķiet, tā bija viena no retajām reizēm, kad nācijas elites aprindās interesējās par ebreju glābšanu. Visumā tas tika atstāts katra cilvēka individuālai izšķiršanai – palīdzēt vai nepalīdzēt ebrejam, glābt vai neglābt viņu. Lēmumi dažkārt bija jāpieņem spontāni, kad palīdzību lūdzošais parādījās negaidot un bija pilnīgi svešs, taču izšķirošais visos gadījumos bija ētiskais motīvs – cilvēciskā solidaritāte, dziļa līdzcietība, Kanta vārdiem izsakoties, "morālais likums" pašā cilvēkā. Taču tāpat nevajadzētu noliegt, ka zināma loma cilvēku rīcības motivācijai bija arī politiskai orientācijai: no "kreisajiem", kuri paši bija cietuši no nacistu okupāci-

jas, varēja drīzāk sagaidīt palīdzību nekā no okupantu varas uzticīgiem atbalstītājiem. Tā Frida Frīde-Mihelšone, pēc tam, kad viņas pirmie izmēģinājumi pēc palīdzības tika vairākās mājās naidīgi atraidīti, atrada patvērumu un līdzjutību pie Emīlijas Bērziņas, latviešu zemnieces, kuras nelielā saimniecība atradās nedaudzu kilometru attālumā no Rumbulas masu eksekūcijas vietas. Viņas gatavību palīdzēt ebrejietei, kura nupat izglābusies no nāves, neapšaubāmi noteica ne tikai viņas labā sirds vien, bet arī apstākļi, ka saimnieces brālis cīnījās Sarkanās armijas rindās, bet saimnieka brālis tepat ticis nošauts kā padomju aktīvistis. Slēpšanas gadījumiem, kad glābēja rīcība varēja būt politiski motivēta, gestapo sekoja ar īpašu neatlaidību: 1942. gada martā, kad Kuldīgas apriņķa Sabiles pagastā pie Malvīnes Rozentāles un Žaņa Alksņa uzgāja divas no Liepājas atbēgušas ebreju sievietes, drošības policijas un SD Liepājas nodaļas priekšnieks SS unteršturmbanfirers Kihlers (Küchler) savam ziņojumam par šo notikumu pievienoja komentāru: "Agrāk Alksnis bijis kādas komunistiskas organizācijas loceklis".

Temats "Sabiedrības pretdarbība holokaustam", protams, ietver arī pašu ebreju reakciju uz viņu eksistences apdraudējumu. Būtu aplami mūsu tematu uztvert tādējādi, ka ebreji tikai gaidīja citu cilvēku palīdzību, paši palikdami pasīvi. Nē, ebreji pretojās, taču pretošanās veidu noteica objektīva, no viņiem neatkarīga premisa: proti, neebreju sabiedrības gatavība viņiem palīdzēt. Saglabājušies nacistu drošības dienesta – SD darbības slepeno ziņojumu biļeteni "Ereignismeldung UdSSR" (Ziņojumi par notikumiem PSRS), ko izdeva Vācijas Drošības galvenā pārvalde 1941./1942. gadā. No šiem biļeteniem uzzinām, ka Latvijas ebreji 1941. gada vasarā daudzviet ļaunprātīgi esot izraisījuši ugunsgrēkus, it īpaši smagi no ebreju dedzinātājiem esot cietusi Daugavpils; ebreji darbojoties arī kā sabotieri, Rēzeknes apkaimes mežos ebreji jau esot dibinājuši bruņotas bandas, kas turot iedzīvotājus pastāvīgās bailēs, turklāt ebreji negatīvi iespaidojot arī vāciešus, kuru vidū ebreju propagandas ietekmē jau izplatoties neticība Vācijas galīgajai uzvarai. Ainu par ebreju diversantu bīstamo darbību Latvijas austrumos, ko "uzbur" SD ziņojumi, papildina latviešu kolaboracionistu policijas dokumenti par ebreju aktivitātēm Rīgā tajā pašā 1941. gada vasarā, vācu okupācijas pirmajos mēnešos. Policijas iecirkņu priekšnieku dienas ziņojumos Rīgas prefektam ebreji tiek apvainoti "akmeņu mešanā uz garām braucošiem Lielvācijas karavīriem", signalizēšanā ienaidniekam padomju aviācijas uzlidojumu laikā Rīgai 1941. gada 23. jūlijā.

Visi šie biedējošie ziņojumi bija vajadzīgi tikai kā iegants ebreju va-

jāšanu pastiprināšanai. Vienīgi uz pieņemumu pamata, ka no Elijas ielas 20. nama bēniņu loga un Jēzusbaznīcas ielas 5. nama 8. dzīvokļa "signalizēts ienaidniekam", minētājās mājās apcietināja 111 ebreju un 22 latviešus un cittautiešus. Apcietināja arī ebreju Vulfu Līvensonu no Marijas ielas 22. nama 2. dzīvokļa, jo "… uzlidojumu laikā .. viņa dzīvoklī bija redzama vairākkārtēja sērkociņu aizdedzināšana".

Priekšstats, kas varētu rasties no šiem vācu un latviešu policijas dokumentiem par ebreju pretvācu aktivitātēm un gatavību nekavējoties vērsties pret nacistiskās okupācijas varu ar diversijām un sabotāžas aktiem, ir pilnīgi aplams. Patiesā aina bija pavisam citāda. Nekad vēl ebreju kopiena Latvijā nebija bijusi tik apjukusi un bezpalīdzīga kā nacionālās katastrofas priekšvakarā. Padomju terors bija sagrāvis visas ebreju organizācijas un deportējis līderus. Ebreju kopums bija palicis bez vadības un bez padoma brīdī, kad okupantu pamudinātie kolaboracionisti uzsāka ebreju masveida apcietināšanas un nošaušanas. Pirmais šoks, ko izraisīja nojausma, ka tagad viņi ir pilnīgi neaizsargāti, beztiesiski un viņus gaida tikai šausmu pilna apkaunojoša nāve, lika daudziem ebrejiem, it īpaši inteliģencei, izšķirties par pašnāvību. Tas nebija glāvējums, tā bija pēdējā iespēja, kas viņiem bija palikusi, lai aizstāvētu savu cilvēcisko cieņu: izbeigt savu dzīvi pašam bija daudz labāk nekā kailam rindā pie vaļējā masu kapa gaidīt savu lodi. Jūdaisms īpaši bargi vērsās pret pašnāvībām un ebreji visumā pirms kara šo aizliegumu ievēroja. Taču holokaustā ebreju pašnāvības kļuva masveidīgas. Pirmajā pašnāvību vilnī dominēja ārsti: Dr. Zamuels Ābramsons ar māsu Aneti, divi ārsti – vīrs un sieva Hilels un Rahila Frīdmani ar diviem pieaugušiem dēliem, pazīstamā psihoanalītiķa Zigfrīda Freida (Freud) skolniece Feiga Krāmere. 1941. gada 23. jūlijā ar gāzi noindējās divas māsas Rahele un Hana Resmanes no Skolas ielas 9, 8. augustā no sestā stāva izlēca 87 gadus vecais Šmuels Engelsons, 12. augustā no piektā stāva balkona nama Marijas ielā 58 pašnāvības nolūkā nolēca 87 gadus vecā Mere Hocs, 14. augustā pašnāvību izdarīja Fils Švarcs. Rudenī Rīgas geto, lai pasargātu ģimeni no gaidāmajām šausmām, populārais bērnu ārsts Dr. Ābrams Veinreihš noindēja savus bērnus, sievu un sevi. Rīgas geto noindējās arī filozofs privātdocents Marks Vaintrobs, savā dzīvoklī Pārdaugavā LU salīdzināmās anatomijas profesors Naums Lebedinskis noindēja tuviniekus un sevi brīdī, kad policija laužās durvīs, lai aizvestu ģimeni uz geto. Pirms Rumbulas akcijas Rīgas geto daudzi izbeidza dzīvi paši, viņu skaitā arī Hanna Meizele, ņemot sev līdzī nāvē divas mazgadīgas meitas un 4 mēnešus veco māsasdēlu. No Liepājas policija ziņoja par vairākiem desmitiem ebreju pašnāvnieku 1941. gada de-

cembrī, kad Šķēdē noslepkavoja vairāk nekā 2500 ebreju sieviešu un bērnu. Vēl tagad Preiļos daudzi zina stāstīt par gaļas tirgotāju Primani, kurš brīdī, kad ieradās vietējie policisti, lai aizdzītu ģimeni uz masu kapiem, pats aplēja māju ar benzīnu, nošāva sievu, meitu un māsasmeitu, aizdedzināja māju un nošāvas.

Taču pašnāvības nevarēja atrisināt nacistu okupētajā Latvijā palikušo 75000 ebreju traģiskās problēmas. Lai izdzīvotu, ebreji sabotēja nacistu rīkojumus – staigāja bez zvaigznēm un stāvēja rindā pie pārtikas veikalim. Un, protams, bieži iekrita. Tā 28. augustā Rīgas prefektūras 7. policijas iecirknis ziņoja, ka ielu kontrolēs aizturēti 13 ebreji bez zvaigznēm. "Aizturētie žīdi nosūtīti Rīgas prefektam tālākai rīcībai." Tas nozīmēja cietumu un nāvi. Tomēr arī turpmāk ebreji centās staigāt bez zvaigznes, un 1941. gada 24. oktobrī "Tēvija" sašutumā rakstīja, ka viņi pat "staigā pa ietvi". Īpaši antisemitiskā "Daugavpils Latviešu Avīze" vairākkārt rakstīja: "Redakcijai vairākas personas ir ziņojušas, ka vēl daudzi žīdi neizpildot prefekta rīkojumu par atšķirības zīmju nēsāšanu un uzdodoties gan par poļiem, krieviem vai vēl citu tautu piederīgiem." (1941. gada 18.07.) Neskatoties uz nepārtrauktām vīriešu apcietināšanām un masu nošaušanas akcijām Rīgā, Biķernieku mežā, ebreju jaunatnes pretestības gars nav salauzts. Policijas protokolos apgalvots, ka ebreji nicīgi izsakoties par Lielvāciju, draudot ar padomju armijas atgriešanos, pretvalstiski izrunājoties. Šo pretestības garu labi ilustrē Rīgas pilsētas 2. policijas iecirkņa priekšnieka 1941. gada 10. augusta ziņojums Rīgas prefektam: "Š. g. 9. augustā aizturēts žīds Izaks Arones, dzīvo Dzirnau ielā 34a – 22, par nepaklausību Lielvācijas karavīriem un židisma slavināšanu."

1941. gada 25. oktobrī Rīgas geto vārti tiek slēgti, gandrīz 30000 ieslodzīto ebreju var atstāt nometni tikai sarga pavadībā. Nelīdz ne blondi mati, ne āriska āriene. 18 gadu vecā Maša Šneidere, kura paļāvās uz savu neebrejsko ārieni un dzīvoja ārpus Daugavpils geto, tiek apcietināta un geto teritorijā pakārta.

Bija nepieciešami "stipri" āriski dokumenti, lai varētu dzīvot ārpus dzeloņdrāšu žoga. Geto notika nepārtrauktas asiņainas apšaušanas akcijas. Rīgas geto vārtu slēgšanas brīdī tajā bija 29602 ieslodzīto, bet pēc Rumbulas akcijas – vairs tikai 4500 vīriešu un 300 sieviešu. Daugavpils geto 1941. gada augustā bija 14000 ieslodzīto, bet 1942. gada nogalē – vairs tikai 500. Arī Liepājā, kur nacistiskās okupācijas sākumā atradās vairāk nekā 6000 ebreju, 1942. gada 1. jūlijā, kad iekārtoja Liepājas geto, tajā atradās vairs tikai 830 ebreji. Rīgā ebreji iekārtoja slepenu laboratoriju, kur izgatavoja viltotas pasas, taču jau 1942. gada jūlija sākumā SD nāca uz

pēdām šai "darbnīcai", kas vācu policijas pārskatā nodēvēta par "Pasu viltotības centrāli". Tajā Šaje Lazars Šnitke no Liepājas ar viltotiem dokumentiem pārtapa par Ādolfu Šulci un ar šo jauno identitāti kā brīvprātīgais iestājās šucmaņos. Taču tika atmaskots un nošauts. Kāds cits, kurš bija izbēdzis no Rīgas geto, kājām aizkļuva līdz Rūjienai, taču tur tika atpazīts un arī nošauts. No geto, it īpaši no darba komandas, izbēgt nebija īpaši sarežģīti, galvenais bija atrast patvērumu. Bijušais Rīgas geto gūsteknis un vēlāk Dundagas koncentrācijas nometnē ieslodzītais Ābrams Špungins, kuru pēc bēgšanas no nometnes paslēpa un izglāba pilnīgi sveši ļaudis – dundadznieku strādnieku Antona un Klāras Vanagu ģimene, savās atmiņās stāsta par gadījumu, kad glābēju neizdevās atrast. Viņa paziņa grāmatvedis Dāvids Fišs pēc izbēgšanas no Rīgas geto 1943. gada jūlijā bija devies uz agrāko dzīvesvietu Rīgā, Elizabetes ielā 89, cerībā, ka viņu paslēps nama sētnieks. Kad sētnieks atteicās, Fišam nekas cits neatlika, kā noieta nama pagrabā un pakārties. No visiem daudzajiem bēgšanas gadījumiem, kad bēglim nebija droša patvēruma pie kāda glābēja, laimīgi beidzās tikai viens – 21 gadu vecā Leonīda Zebbas dēkainais brauciens no Liepājas uz Helsinkiem un no turienes uz Stokholmu 1943. gada janvārī. Leonīdam Zebbam bija ne tikai labi viltots dokuments, bet arī atbilstošs izskats un perfekta latviešu valoda. Stokholmā viņš sameklēja Hilelu Štorhu (Storch), Ebreju pasaules kongresa organizācijas pārstāvi Zviedrijā, kurš daudz ko bija darījis, lai glābtu kaut daļu atlikušo ebreju, kuri smaka nacistiskajās nāves nometnēs. Štorhs un arī viņa ģimene bija cēlusies no Latvijas, viņš pats 1940. gadā bija pārcēlies uz Zviedriju, tāpēc interesējās par Latvijā palikušo draugu un radu likteni. Zebba uzrakstīja sīku pārskatu par Latvijas ebreju kopienas bojāeju, un Štorhs iesniedza to ASV un Lielbritānijas diplomātikajiem pārstāvjiem Stokholmā. Anglosakši autentisko pārskatu nevēlējās apspriest, jo uzskatīja to par neticamu un kvalificēja kā padomju propagandas sacerējumu. Tāda pati bijusi reakcija Šveicē, kad gadu iepriekš – 1942. gada pavasarī – cits rīdzinieks, ģimnāzists Gabriels Cīvjans, bija atgādājis uz Rietumiem pirmo vēsti par ebreju traģēdiju nacistu okupētajā Latvijā.

Latvijas ebreji apzinājās, ka vieni paši viņi nevar cīnīties par ebreju izdzīvošanu holokausta apstākļos un meklēja sabiedrotos. Arhīvos par šo "zondāžu" ir saglabājušies vairāki dokumenti.

Viens no policijas ziņojumiem vēsta, ka grupa ebreju pusaudžu ar Sīmonu Vestermani priekšgalā bija uzņēmusi sakarus ar latviešu un krievu zēniem no kreisām prokomunistiskām aprindām. Viņi bija paguvuši sarakstīt uzsaukumu Rīgas strādniekiem un sāka tekstu pavairot, kad

1941. gada 12. augustā policija viņus un viņu vecākus apcietināja un visus nošāva. Pēc gada, 1942. gada atvasarā, Rīgas geto apbruņotā pagrīde, meklējama sakarus ar partizāniem, saistījās ar Rīgas krievu pamatskolas skolotāju Alekseju Makarovu un viņa meitu Helēnu, Mākslas Akadēmijas studentī, organizēja padomju karagūstekņu – virsnieku bēgšanu, lai pēc tam Augšpilī izveidotu partizānu grupu. Makarova atbrīvoto padomju karagūstekņu vidū bija arī leitnants Boriss Pismanovs, kurš uzdevās par ukraiņi, bet patiesībā bija ebrejs. Geto pagrīdnieki saistījās ar viņu, slepus atveda viņu uz geto, izrādīja bunkurus un ieroču krājumus. (Taču to krievu karagūstekņu pulciņā, ar kuru bija saistīts Pismanovs, nacistu izlūkdienests abvērs bija iefiltrējis savu aģentu. Tas noskaidrojies tikai mūsdienās, kad atklāti visi abvēra un SD slepenie ziņojumi.) Tika nolemts, ka deviņi ebreju puīši, apbruņojušies un labi ekipēti, 1942. gada 28. oktobrī pa Madonas ceļu kravas mašīnā dosies uz Augšpilī, lai tur piedalītos partizānu grupas izveidē. Taču viss šis pasākums izrādījās par SD provokāciju. Madonas ceļa 16. kilometrā ebreju jaunieši nokļuva SD izliktajos slazdos. Pēc pusotras stundas ilgas apšaudes 7 ebreji krita, divus sagūstīja. Tomēr daļu ieroču un bunkuru ebreju pagrīdnieki saglabāja Rīgas geto vēl līdz 1943. gada jūlijam, kad vācu policija to visu iznīcināja. Sakarus ar padomju partizāniem ne pirms šī pasākuma, ne pēc tā neizdevās nodibināt, jo Maskava par ebrejiem neizrādīja nekādu interesi.

Ebreju konservatīvās aprindas, laikam bijušie Latvijas atbrīvošanas kara dalībnieki, savukārt meklēja sakarus ar Ulmaņa laika latviešu politiķiem, kuri pret ebrejiem bija izturējušies lojāli. 1941. gada septembra vidū viņi tikās ar bijušo Ulmaņa finansu ministru Alfrēdu Valdmani un piedāvāja viņam sadarbību. Arī par šo epizodi ir saglabājies SD dokuments, kas apliecina, ka A. Valdmanis sadarbību noraidījis.

”Zondāža” palika bez sekām. 1941. gada ziemā Rīgas geto pagrīdes aktivisti vēlreiz mēģināja saistīties ar latviešu nacionālajām aprindām. Ebrejs Morduhs Glezers sarakstīja lapiņu izdomātas ”Latviešu nacionālās ligas” vārdā, kura aicināja nosodīt latviešu līdzdalību ebreju iznīcināšanā. Uzsaukumu izplatīja vairākās fabrikās – ”Kaijā”, ”Laimā”, ”Gögginger”. Taču nacionālā pagrīde nekādi nereaģēja un nelikās par ebrejiem zinīs, ja neskaita skandalozo epizodi 1945. gada sākumā, kad kādi Latvijas Centrālās Padomes pārstāvji Stokholmā mēģināja izkrāpt no ebreju aprindām lielu naudas summu, solot pārvest uz turieni simtiem ebreju sievietes, kuras itin kā slēpjoties Dundagas mežos, kas, protams, bija vistirākais izdomājums.

Ieroči, kurus ebreji ar milzīgu risku bija ienesuši geto un pēc tam gla-

bājuši labi izbūvētajos bunkuros, varēja kļūt par viņu pretestības iedarbīgu faktoru. Ar šādu ieroču daudzumu būtu varējuši apbruņot veselu partizānu vienību. Taču tas nenotika, jo ebreji izrādījās izolēti. Pieredze tomēr nodrēja un lielākas ebreju grupas, kuras slēpās pilsētā, vienmēr bija labi apbruņotas. Arī Vecrīgā, Peldu ielā 15, kur pie Almas Poles slēpās septiņi ebreji. Kad 1944. gada 24. augustā policija nejauši uzgāja šo slēptuvi, ebreji varēja aizstāvēties un likt dārgi samaksāt par savām dzīvībām.

Sapni par iespēju izrauties no geto un piedalīties partizānu cīņās bija lemts īstenot tikai nedaudziem: diviem cilvēkiem no Rīgas geto pagrīdes izdevās vēlāk aizkļūt pie Ļeņingradas apgabala partizāniem, dažiem bēgļiem no Daugavpils geto – pie baltkrievu partizāniem, bet krietni vēlāk, 1944. gada vasarā, diviem no Dundagas nometnes izbēgušajiem – pie Kurzemes partizāniem.

Tāpat kā bruņotās pagrīdes plāns, arī cits plāns – bēgšana uz Zviedriju – izrādījās iluzors. 1942. gada vasarā bija paredzēts ar kāda Vācijas kara aviācijas "Luftwaffe" unteroficiera palīdzību noligt militāru ātrlaivu, lai bēgtu uz Zviedriju. Braucēju grupā ietilpa Moisejs Srago, dziedonis Kristals, advokāts Jēkabs Jevelsons, Dr. Freidbergs u.c. Pasākums izrādījās geto komandanta K. Krauzes (Krause) provokācija. Kolīdz grupa tuvojās ostā stāvošajam kuģim, visi tika apcietināti. Cits brauciens uz Zviedriju, kas bija paredzēts 1942. gada 6. novembrī, bija saistīts ar "Sammelkompanie 16" un jefreitoru Kurtu Vanšafu, unteroficieri Ervīnu Brodru. Vācu karavīri patiesi gribēja bēgt uz Zviedriju kopā ar ebreju sievietēm no Rīgas Reichsjudengeto (t.i., no Vācijas deportētām ebrejietēm, kuras bija nodarbinātas minētajā karaspēka daļā). Visi tika apcietināti. Arī Liepājā ebreji krita par upuri līdzīgai provokācijai 1942. gada jūlijā.

Visefektīvākā palīdzības forma holokausta upuriem galu galā izrādījās bēgšana no ebreju ieslodzījumu vietas pie cilvēkiem, kas bija gatavi bēgļi slēpt. Mēs viņus šodien dēvējam par ebreju glābējiem. Apzinātas ir 500 glābšanas epizodes, taču ne visu glābēju vārdi ir noskaidroti, it sevišķi Kurzemē, kur 1944. gada jūlija beigās no Dundagas koncentrācijas nometnes izbēga vairāk nekā simts ieslodzīto, kad gūstekņus dzina kājām uz Ventspili un Liepāju, lai pēc tam viņus aizvestu uz Štuthofas koncentrācijas nometni okupētajā Polijā. Cita grupa, vairāki desmiti ieslodzīto no Rīgas nometnes "Lenta", izbēga no Skrundas, kur bija paredzēts izveidot agrākās nometnes filiāli. No šīs grupas izdzīvoja tikai viens cilvēks, no izbēgušajiem Dundagas nometnē ieslodzītajiem – daži desmiti. Lielākā daļa bēgļu tika noķerti vēl 1944. gada vasaras beigās. Par viņu likteni uzzinām no Ventspils apriņķa 3. iecirkņa priekšnieka 1944. gada 16.

augusta ziņojuma: "... Sagūstīti vairāki apbruņoti dezertieri, kā arī likvidēta kāda lielāka žīdu banda, kas slapstījās pa mežiem." Kā grūtajā 1944./45. gada ziemā "Kurzemes katlā", kur mežus nemitīgi "ķemmēja" ielenkto vācu spēku karavīri, tomēr varēja izdzīvot daži desmiti ebreju bēgļu, izskaidrojams ar ļoti plašu un nesavtīgu Kurzemes lauku iedzīvotāju atbalstu viņiem Otrā pasaules kara pēdējo deviņu mēnešu laikā. Šī pēdējā ebreju bēgšanas un slēpšanās epopeja norisinājās pilnīgi jaunā politiskā situācijā, kad nacistiskās Vācijas sakāve jau bija acīmredzama un arī latviešu iedzīvotāji ielenktajā "Kurzemes katlā" tika pakļauti smagiem vācu okupācijas instanču spaidiem. Diemžēl šīs latviešu solidaritātes vēstures pēdējā nodaļa, kurai vajadzētu vēstīt par plašu iedzīvotāju slāņu iesaistīšanos palīdzības akcijās ebrejiem, nav pietiekami izpētīta un līdz ar to daudzu ebreju glābēju un atbalstītāju vārdi paliks nenosaukti.

Pieminekļi, ko Rīgas ebreju kopiena kopā ar Latvijas sabiedrisko darbinieku grupas ar Valsts prezidenti Vairu Viķi–Freibergu priekšgalā atbalstu uzcēla ebreju glābējiem, pagaidām iekalti tikai 275 vārdi. Pieminekļis atrodas Gogoļa ielā 25 – blakus Lielajai Horālajai sinagogai, ko nacisti nodedzināja 1941. gada 4. jūlijā un kurā gāja bojā arī cilvēki. Izvērtējot visus mums šodien pieejamos avotus – varam secināt, ka izglābti apmēram 400–450 ebreju. Slēpto skaits bija lielāks, taču ne visi izdzīvoja. Arī viņu slēpēji tika apcietināti. Pagaidām noskaidroti 32 represētie ebreju glābēji. Par astoņiem ir droši zināms, ka viņi ieslodzījumā gājuši bojā.

Gogoļa ielā 25 viens otram blakus stāv divi pieminekļi, divi simboli:

- nodedzinātā sinagoga atgādina trulo ļaunumu, kas joprojām nav izzudis no pasaules;
- glābēju pieminekļis, kas pārliecina, ka blakus melnai varai allaž jābūt arī vienkāršai cilvēciskai pašai.

Literatūra

Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M. Latvijas ebreju kopiena. Vēsture. Traģēdija. Atdzimšana. – Rīga, 2001, 82.–88. lpp.

Neiburgs U. "Latvijas Vallenbergs" Žanis Lipke // Personība un demokrātija: Metodisks līdzeklis Latvijas vēsturē. – Rīga, 2005, 57.–60. lpp.

Zilbermans D. Kā zvaigzne tumsā. Atmiņas par Jāni (Žani) Lipki. – Rīga, 2005.

Meijers Melers

HOLOKAUSTA NOZIEGUMA UPURU BOJĀEJAS VIETU APZINĀŠANA, PIEMINEKĻU UN PIEMIŅAS ZĪMJU UZSTĀDĪŠANA LATVIJĀ

I. Ebreju bojāejas tragēdijas notikumu vietu izpēte Latvijā

2002. gada 28. martā Latvijas Valsts prezidentes Kanceleja nosūtīja visām Latvijas pašvaldībām vēstuli ar lūgumu iesniegt muzejam "Ebreji Latvijā" informāciju par viņu teritorijā esošajiem ebreju masu kapiem un kapsētām. Kopumā tika saņemtas vairāk nekā 500 atbildes. Tas palīdzēja apzināt arī holokausta upuru nogalināšanas vietas.

2007. gada sākumā ir jau apzinātas vairāk nekā 200 slepkavības, apbedīšanas un pārāpbedīšanas vietas. Braucot pa Latvijas pagastiem, pilsetām un ciemiem, vietējie iedzīvotāji nekad neatteica mums palīdzību, vienmēr veltīja mums laiku, saņēmām pateicību par mūsu svēto darbu, cilvēki vienmēr mudināja mūs turpināt iesākto.

Jau padomju okupācijas laikā daudzas holokausta norises vietas bija apzinātas un tur uzliktas piemiņas zīmes vai uzcelti pieminekļi. Taču šodien cilvēkiem nav pieņemami tālaika uzraksti uz pieminekļa – "fašisma terora upuriem", "nogalinātajiem mierīgajiem padomju iedzīvotājiem" vai vēl tendenciozāk skanošais "slava padomju patriotiem". Šādas padomju "patriotiskās" zīmes 90. gadu sākumā tika norautas Bauskā, Limbažos un citur. Vairākos pieminekļos starp uzvārdiem nav ebreju uzvārdu, bet nereti uzrakstīts – "un citi" kā, piemēram, brāļu kapos Aglonā: "... un 80 citi". 2003. gada 4. jūlijā mītiņā Rīgā pie 1941. gadā nodedzinātās sinagogas Gogoļa ielā šo rindu autoram bija saruna ar Latvijas Katoļu Baznīcas priesteri Jāni Budkānu, kurš tajā laikā pats bija Aglonas iedzīvotājs. Viņš apstiprināja, ka 80 "pārējie" bijuši ebreju tautības iedzīvotāji. Kad padomju iestādes atļāva pašiem ebrejiem uzstādīt pieminekļus un atļāva (izņēmumu kārtā) uzrakstīt tekstu idiša valodā, tad krievu un latviešu valodā tika likti uzraksti "Mūžīga piemiņa fašisma upuriem", bet idiša valodā: "Mūžīga piemiņa nošautajiem ebrejiem" (Krāslavā – Augustovkā).

Šodien atrast masu kapus, pat ja tur ir pieminekļi, nav viegli, jo desmitiem gadu neviens tos nav apmeklējis.

Holokausta norises vietu apzināšanu vienmēr atbalstījusi Rīgas Ebre-

ju kopiena un personīgi tās priekšsēdētājs Arkādijs Suharenko. Šai izpētei pievienojās arī lords Dženners no Lielbritānijas, kas vada "Baltijas masu kapu projektu" (The Baltic Mass Grave Project), finansiāli atbalstot holokausta upuru masu kapu izpēti, un savu palīdzību sniedza ASV valdības komisijas "Ebreju mantojums ārzemēs" pārstāvis Samuels Grūbers.

Latvijas zeme ir piesātināta ar ebreju sviedriem un asarām un pēc holokausta – arī ar asinīm. Kur vēl pasaulē dzīvojuši tik daudz dažādu ebreju: Latgales ebreji, Kurzemes ebreji, Rīgas un Vidzemes ebreji? Katram bija sava mentalitāte, savs valodas lietojums un tradīcijas. Vai mēs varēsim pastāstīt saviem bērniem, kad viņi gribēs uzzināt, – kāds bija viņu senču liktenis, kādēļ viņi tika nogalināti?

II. Holokausta upuru piemiņas vietas

Rīga un Rīgas reģions

Pētījumā, ko veicis profesors Dr. Volframs Vete no Freiburgas Alberta Ludviga universitātes, ir konstatēts, ka SS brigadefirers Valters Štālekers pirms kara sākuma ar PSRS Berlīnē tikās ar "Lietuviešu Aktīvās Frontes" pārstāvjiem un teica, ka viņi var brīvi rīkoties, iznīcinot Lietuvas ebrejus. Viņa attieksme pret ebreju iznīcināšanu Latvijā bija līdzīga.

Jau no Vācijas Štāleķera vadītai "rīcības grupai" līdzī devās vietējo apstākļu zinātāji, kuri 1939.–1940. gadā bija emigrējuši vai aizbēguši no Latvijas un izcēlās ar antisemitisku noskaņojumu. Viņi savlaicīgi spēja nodibināt kontaktus ar vairākām pretpadomju pretestības grupām un atsevišķiem pārkonkrustiešiem padomju okupētajā Latvijā un deva tiem "mājienus" iesaistīties ebreju iznīcināšanā, nogalinot viņus bez jebkāda tiesas sprieduma.

Jau 1941. gada 2. jūlija naktī viņi staigāja pa mājām Rīgā un apcietināja ebreju vīriešus, sadzina viņus noteiktās vietās, piemēram, sinagogā Stabu ielā 63, no turienes veda uz cietumu, pēc tam nošāva Biķernieku mežā. Muzejā "Ebreji Latvijā" ir saraksti par 1941. gada jūlija sākumā apcietinātajiem ebrejiem un viņiem nolaupītajām vērtslietām. Centrālcietuma sarakstā ir ap 1700 ierakstu. Terminālcietuma sarakstā – 355. Tā Latvijā sākās holokausta noziegumi.

Šajā rakstā, godinot upurus un nolādot slepkavas, stāstīsim par apzinātajām vietām, kur notikušas nacistu organizētās un vadītās asiņainās antisemitisma orgijas.

Rīga

Biķernieki. Memoriāls Biķernieku mežā, Biķernieku ielā, starp Lielvārdes un S. Eizenšteina ielām. Memoriālu sāka veidot drīz pēc nacisma impērijas sagrāves.

Biķernieku meža baisy kapī radās nacistiskās okupācijas pašā sākumā, kad 1941. gada 1. vai, vēlākais, 2. jūlija naktī šeit nošāva pirmo apcietināto ebreju vīriešu grupu no Rīgas Centrālcietuma. Kaut arī nacistu dokumenti saglabājušies izteikti fragmentāri, tie tomēr liecina, ka divās nedēļās vien Biķerniekos tikuši noslepkavoti 2300 ebreju, bet līdz augusta beigām – pāri par 6000–7000 un līdz okupācijas beigām tika nogalināti vēl ap 1000 Latvijas ebreju. Vācijas, Austrijas un Čehijas ebrejus Biķerniekos noslepkavoja ap 10–12 tūkstošiem, nacisma pretiniekus ("padomju aktīvistus") – ap 5000. Biķerniekos tika aprakti ap 10000 karagūstekņu, kopā sanāk 35000. Precīza skaita nav un nevar arī būt.

Arhitekts S. Rižs, veidojot Biķernieku memoriāla projektu, ir strādājis 15 gadus, memoriāls ir atzīts par vienu no labākajiem Eiropā. Projekts tika īstenots par Vācijas un Austrijas sabiedrisko organizāciju savātajiem līdzekļiem.

Rumbula. Maskavas ielā 471. 300 metru pirms pilsētas robežas, 0,5 kilometru pa kreisi, mežā, apmēram 3 hektāru lielā laukumā. Memoriāls. 25000–26000 upuri, Latvijas un Vācijas ebreji.

Latvijas ebreju bojāejas simbols.

Šo vietu izvēlējās SS obergrupenfirers Frīdrihs Jekelns, viņš arī organizēja un vadīja nogalināšanas akcijas 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī. Pirmos nogalināja atvestos Berlīnes ebrejus. Tas notika jau 30. novembrī no rīta, jo viņiem vēl nebija "izbrīvētas" vietas Rīgas geto.

Katru gadu pēdējā novembra vai pirmajā decembra svētdienā tur notiek atceres mītiņš.

Dreiliņu mežs. 13. maršruta autobusa galapunktā, 1 kilometru aiz dzelzceļa stacijas Rīga–Preču stacija II. Šeit noslepkavoja daļu Vācijas ebreju pēc ienākošā transporta selekcijas (kas netika līdz Biķerniekiem) un ebrejus no Mazjumpravas muižas. 1944. gada augustā – septembrī šeit slepkavoja Lietuvas ebrejus un arī krievus, ukraiņus un baltkrievus, kurus nepaspēja pārvest uz Vāciju.

Lielā Horālā sinagoga. Memoriāls. Gogoļa ielā 25. Šeit 1941. gada 4. jūlijā nodedzināja sinagogu ar ebreju bēgļiem no Lietuvas, kā arī ar apkārtnē dzīvojošajiem ebrejiem. Muzejā "Ebreji Latvijā" ir aculiecinieku liecības par sinagogas dedzināšanu un cilvēku bojāeju.

Jaunie Ebreju kapi Šmerlī. Lizuma ielā 4. Pārapbedījumu vieta. Šeit pārapbedīti 12–15 ebreju no Eglaines, 36 – no Dobeles, 4 ebreji, kas nošauti, bēgot no koncentrācijas nometnes "Lenta", kā arī ebreji no 1941. gadā jūlijā nodedzinātās sinagogas un šo kapu apkalpojošais personāls – kantors Mincs un Feldhūns ar ģimenēm.

Vecie Ebreju kapi Liksnas ielā 2/4. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Ir pieminekļi. Apglabāti Rīgas geto un pa ceļam uz Rumbulu nogalinātie ebreji, nošautie ebreju policisti, (kopumā – 2000 ebreju). Kap-sēta 1950. gados iznīcināta.

Rīgā ebreju slepkavības un aprakšanas vietas ir arī:

Sinagoga Stabu ielā 63, Dzelzceļa stacija Šķirotava (uz šī apbe-dījuma tagad ir uzbūvēti sliežu ceļi), **Matisa kapi aiz Centrālcietuma, Mazjumprava, pie Strazdumuižas.**

Rīgas apriņķī slepkavības un apbedījumu vietas ir Allažu pagastā, Piņķos, Baldonē, Olainē, Baltezerā, Kadakas ezerā, Carnikavā, Salaspils memoriālā.

Vidzeme

Aizkraukles rajons

Plaviņas. Meža ielas sākumā ir kaps Barakalnu kapsētas malā. Tā ir nošaušanas vieta.

Uz kapakmens ir uzraksts: "Šeit 1941. gada jūlijā fašisti noslepkavo-ja Plaviņu pilsētas padomju aktīvistus." Tālāk ir trīs latviski uzvārdi un "Školņiks ar ģimeni", kā arī minēti vairāki nezināmie. Školņiks un viņa ģimenes locekļi nebija padomju aktīvisti. Viņiem piederēja veikals. No nezināmajiem var nosaukt Davidoviču, Gudi ar dēlu, Dulentu.

Bebru pagasts: braucot pa Kokneses – Ērgļu ceļu (P79) pie Vecbeb-renes ir ceļa rādītājs "Mengele – 12 km". 8 kilometrus no šīs vietas 1941. gada vasarā nogalināja Biriņu ģimeni, kurai piederēja apģērbu veikals "Ozolu" mājās, un Frīdmanu ģimeni, kurai bija pārtikas veikals "Pilskalnos". Šī slepkavības vieta, neskatoties uz attālumiem, ir precīzi zināma, jo Vecbebru mežsargi to saglabāja visos laikos. Beidzot savu darbu šeit, mežsargs parādīja vietu nākamajam mežsargam, un tā tas turpinājās 65 gadus. 2006. gadā uzstādīja pieminekli Vecbebreņē.

Kokneses pagasts. Paugās. Nogalināšanas vieta. 4 kilometrus no Rīgas – Daugavpils ceļa. 2006. gadā šeit uzstādīja pieminekli 1941. gadā nogalinātajiem Kokneses ebrejiem – Šīru, Evjanu, Kovnatu, Vulfsonu un Veineru ģimenēm.

Alūksnes rajons

Alūksne. Brāļu kapi. Pils ielā 31, iepretim Alūksnes Jaunajai pilij. Ir piemineklis. Te guldīti 300 upuri, 157 no tiem ir Siseņu priedēs noslepkavotie ebreji. 1941. gada 11. un 12. augustā Arāja komanda šeit nogalināja 156 Alūksnes un tuvākās apkaimes ebrejus. 1962.–1963. gadā notika daļēja viņu pārapbedīšana uz Alūksnes brāļu kapiem.

Vēl Alūksnes rajonā ebreju slepkavošanas vietas ir **Apē un Liepnas pagastā, mežā pie Akviniem.**

Virešos nogalināta vietējā tirgotāja ebreja ģimene.

Cēsu rajons

Priekuļu pagasts. Netālu no Niniera ezera. Mežā, 200 metru no ceļa Dukuri – Strautmaļi. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis "Fašisma terora upuriem". Šeit nogalināti 250 upuri, no tiem 200 bija ebreji.

Vēl viena slepkavības vieta ir Raiskuma pagasta **Raiskuma mežā.**

Gulbenes rajons

Litene. Gulbenes – Balvu ceļā 4 kilometrus no Litenes pie norādes "Latvijas armijas virsnieku noietne – 3 km" pagriezties pa kreisi. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis 230 Gulbenes un apkārtnes ebrejiem, kuri ar vilcienu tika vesti no Gulbenes uz Litenes staciju un tālāk dzīti uz slepkavības vietu.

Limbažu rajons

Limbaži. Ķezberkalns (Varoņkalns). Netālu no luterāņu baznīcas. Šajā vietā savesti pīšļi no Lielezera. Ir piemineklis. Upuri – vairāki padomju aktīvistu, to skaitā – 2 ebreji.

Limbaži. «Zaļie stabīņi». Apmēram 11 kilometrus no Limbažiem pa ceļu P9, slepkavības vieta netālu no autobusu pieturas «Ausma». Tā ir piemiņas vieta. 2005. gadā atjaunota piemiņas zīme nogalinātajiem Limbažu ebrejiem (30–40 upuri).

Pāle. Kapsēta. Pārapbedījumu vieta. 2 upuri (Gotlībs Izaks, Gotlībs Maksis nogalināti 1941. gada 6. jūlijā).

Umurga. Vilbaku priedes. Pa šoseju Limbaži–Valmiera 2,2 kilometri aiz dzelzceļa pārbrauktuves. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis. 30–40 upuri. Uzraksts uz pieminekļa vēsta "padomju pilsoņi", nogalinātie bija galvenokārt Limbažu ebreji.

Vidriži. Pie Ložkalniem. Pie Murkuziem. Nogalināšanas vieta. Nav norādes. 30 upuri (sievietes).

Vidriži. Pa ceļu Vidriži–Lēdurga aiz tilta pār Aģes upi. Nogalināšanas vieta. Precīzi šī vieta nav zināma. Uzstādīts piemiņas akmens 43 Limbažu un Cēsu ebrejiem.

Valkas rajons

Valkas pagasts. Pinukalns. 3 kilometrus no pilsētas. Nogalināšanas vieta. Ir padomju laika piemineklis bez teksta. Šeit kopā ar padomju aktīvistiem 1941. gada vasarā nogalināja 7 ebrejus.

Strenči. Ir piemineklis ar tekstu: "Mūžīgā piemiņa fašisma upuriem – 1941." Uz šo vietu tika pārvesti 294 Strenču psihoneiroloģiskās slimnīcas slimnieki un sanitāri, to skaitā arī ebreji. Tur pārvesti 1941. gada 11. augustā nošautie 9 Strenču pilsētas ebreji: L. Šubica ģimene un Gita Tāfelšteina – zobārste ar ģimeni. Viņu nošaušanas vieta atrodas Strenču mežā, aiz mājām Valkas ielā 19.

Smiltene

Launkalnes pagasts. Netālu no Drangas upītes un Aizsargu mācību šautuves laukuma. Šeit 1941. gada 8. jūlijā tika nošauti padomju aktīvistu un ebreji. Pēc zināmiem datiem tur bija ap 200 ebreju. 1947. gadā visus pārāpbedīja Smiltenes Meža (brāļu) kapos. Uz kapa pieminekļa ir teksts:

"Mūžīgu piemiņu kritušiem ceļam

Kopībā nākotnes darbā.

Varoņu atcerēs spēkus sev smeļam."

Ebreji noslepkavoti arī Cērtenē pie Vecajiem kapiem (blakus ir Ebreju kapi) un Niedrāja ezera apkārtnē. Zāru Zaharovu nošāva grantsbedrēs pie Kainu mājām.

Madonas rajons

Lazdonas pagasts. Smeceres sils. Pa ceļu Pļaviņas–Madona, neaizbraucot līdz Madonai, 800 metru no loka krustojuma kreisajā pusē ir norāde "Fašisma terora upuru kapi". Nogalināšanas vieta. Simboliska piemiņas zīme – granīta galvaskauss (autors – J. Buls) – uzstādīta 1993. gadā. 2006. gadā pašvaldība uzlika šeit piemiņas akmeni ar iegravētu tekstu: "Piemiņas vieta 1941. gada vasarā pēc nacistiskas Vācijas karaspēka ieņēmšanas nogalinātajiem Madonas un apkārtnes iedzīvotājiem." Slepka vība notika 1941. gada 7.–8. augustā. Pavisam šeit nogalināti ap 700 Madonas un apkārtnes iedzīvotāju, to skaitā – ap 250 ebreju.

Varakļāni. Ebreju kapsēta. Aiz žoga – nogalināšanas vieta, kapsētā – pārapbedījumu vieta. Ir divi pieminekļi 1941. gadā noslepkavotajiem 540 ebrejiem.

Ogres rajons

Ogre. Brāļu kapi. Taurkalnes ielā. Piemineklis uzstādīts 1991. gada 5. maijā, uz kura idiša un latviešu valodā rakstīts: "Šeit apglabāti 1941. gadā fašistu slepkavu nogalinātie Ogres ebreji". Šī ir pārapbedījumu vieta. Slepkavības vieta ir Ogresgala mežā, Precenu grāvī, kur 1941. gada jūlijā un augustā noslepkavoja 44 ebrejus. Viņus pārapbedīja 1965. gadā.

Valmieras rajons

Rūjiena. Bērtuļa kapi. Iepretim Sv. Bērtuļa baznīcai. Pārapbedījumu vieta. Ir piemineklis "Nogalinātiem padomju aktīvistiem". Uzrakstā uz pieminekļa minētie ebreji bija vietējie amatnieki un veikalnieki. 1941. gada 14. jūlijā un augustā viņus noslepkavoja Oleru silā un Bodnieku mežā, pēc kara pārapbedīti Bērtuļa kapos.

Valmiera. Ķelderleja. Pārapbedījumu vieta. Slepkavības vieta – bijušajā Aizsargu šautuvē, Gaujas krastā, kur 1941. gada vasarā un rudenī dzīvību zaudējuši ap 3000 dažādu tautību iedzīvotāji – latvieši, krievi, ebreji, ukraiņi un čigāni.

Valmiera. Brāļu kapi (memoriāls). Dīvāliņa ielā Lucas kalna parkā. Memoriāls izveidots 1984. gadā, padomju aktīvisti un ebreji ir atdalīti no padomju armijas karavīru kapiem un apglabāti zem "Zeltas ābeles". Ebreji tika pārapbedīti no vecās pagasta mājas pagalma un Iršu parka.

Kurzeme

Liepāja

Šķēdes kāpas. Baltijas jūras krastā, 600 metru no ūdens attīrīšanas stacijas. Piemineklis uzcelts padomju laikā, uz tā ir teksts krievu un latviešu valodā: "Šeit 1941.–1945. gados hitleriskie uzbrucēji zvēriski nogalināja vairāk nekā 19000 Liepājas pilsētas iedzīvotājus. Mūžīga piemiņa Padomju patriotiem". Blakus šim piemineklim tika uzcelts memoriāls noslepkavotajiem ebrejiem gigantiskas stilizētas menoras veidā. Atklāts 2005. gada 7. jūnijā.

Līvas kapi. Cenkonēs ielā, Līvu kapu ebreju daļā. Apbedījumu vieta. Ir vecais (Atmodas laikā tapušais) nogalinātajiem ebrejiem veltītais un

jaunais (2004. gadā) memoriāls, kurā ir visu noslepkavoto Liepājas ebreju vārdi un uzvārdi.

Raiņa parks. Netālu no Brīvības ielas. 1941. gada 4. jūlijā tur nogalināja 200–300 ebrejus. Ir piemineklis.

Roņu ielā pie Zvejnieku alejas. Nogalināšanas vieta. Ir gan padomju, gan Atmodas laikā radītie pieminekļi.

Liepājā ir vēl vairākas ebreju slepkavības vietas, kurās nav iekārtotas upuru piemiņas zīmes.

Liepājas rajons

Aizpute. Misiņkalna kapsēta. Pārapbedījumu vieta. Ir piemineklis. Pārapbedīti 386 ebreji. Aizputes ebreji tika nošauti pie Padures priedulāja 1941. gada 24. jūlijā. Ebreju nošaušana notika arī 1941. gada 3. novembrī bijušajā Aizsargu šautuvē, 1,5 kilometrus aiz ebreju kapsētas tika nogalināti vēl 39 ebreju vīrieši un 3 sievietes.

Kazdangas pagasts. Rokaižu pansionāts. Aiz pansionāta ir slepkavības un aprakšanas vieta. Ebreji visdrīzāk atvesti no Liepājas darbam pansionātā.

Rucava. 100 metru aiz Rucavas vidusskolas ēkas. Ebreju nogalināšanas un apbedījumu vieta (11 upuri). 2006. gadā uzstādīts piemineklis.

Pāvilosta. Sakas pagasts. Grīņu rezervāts. Ir piemineklis 65 upuriem (avoti liecina, ka bija 80 upuri), kurus nogalināja 1941. gada 4. decembrī. Viņu vidū no Pāvilstas bija Zaks – rabīns, Meijers Bers – Ebreju draudzes vadītājs, doktors Lovenšteins ar ģimeni, ebreji no Sakas, Meijers Zifs (Zivs) ar ģimeni – tirgotājs no Jūrkalnes pagasta ("Lejkalni"), kā arī atsevišķas ebreju ģimenes no apkārtējiem pagastiem (pavisam 20 ģimenes).

Vaiņode. 5 kilometrus no bijušā Vaiņodes lidlauka. 1941. gada 1. novembrī tur nošauti 130 ebreji no Vaiņodes un Nīgrandes. Šajā vietā 2001. gada 1. novembrī pašvaldība un vidusskola uzstādīja nelielu koka piemiņas zīmi.

Grobiņa. Netālu no Gūžām. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis. 87 upuri. Noslepkavoti 1941. gada 27. oktobrī. Grobiņas pilsētā, vecajā Ebreju kapsētā (parkā), 1941. gada 23. jūnijā vācieši uzsāka Latvijas ebreju iznīcināšanu.

Talsu rajons

Laidzes pagasts. Medņi. Nogalināšanas vieta. 2006. gadā uzstādīts piemineklis 56 Valdemārpils noslepkavotajiem ebrejiem.

Talsu rajonā ir vēl daudzas slepkavības vietas: pie Kūļciema, netālu no Jaundundagas, Sukturos, Kaltenē. Upuri pārāpbedīti Sukturu priedēs.

Dundaga. Čiekuru ferma. Nogalināšanas vieta. Ir no koka izgatavota Dāvida zvaigzne. 2006. gadā uzstādīts piemineklis. Ebreji ziemā tika slīcināti jūrā, pavasarī liķus izvilka no jūras un veda uz mežu aprakt. Te aprakti arī Dundagas nometņu upuri.

Talsi. Sukturu priedes. 200 metrus aiz Talsu pilsētas robežām. Pārāpbedījumu vieta. Ir piemineklis 2166 upuriem.

Sabile. Pie Abavas likuma. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Ir piemineklis 240 upuriem, galvenokārt tie bija Sabiles ebreji.

Saldus rajons

Zirņu pagasts. Ebreju kapsēta. 2 kilometrus aiz pilsētas robežām pa ceļu Saldus–Liepāja (pirms Butnāriem), pa labi. Pārāpbedījumu vieta. Ir piemineklis Saldus ebrejiem, kurus (192 sievietes un bērnus) noslepkavoja pie Baltezera 1941. gada 26. augustā, un arī Veides mežā noslepkavotajiem 120–130 ebreju vīriešiem, kas nogalināti 1941. gada jūlijā.

Skrundas 31 ebrejs ir nogalināts 1941. gada 7. augustā pie **Sumates upes**. Ir uzstādīta simboliska piemiņas zīme.

Elku mežā noslepkavoti Kandavas ebreji. 2005. gadā vētra izpostīja mežu un bijušo padomju laika piemiņas zīmi. 2006. gadā Ebreju kopiena šeit ir uzstādījusi pieminekli 1941. gada jūnijā noslepkavotajiem ebrejiem.

120 ebreji **no Talsiem un Stendes apkārtnes** tika noslepkavoti pie **Ruņķiem**.

Ventspils

Kaziņu mežs. Vasarnīcas ielas galā – 50 metrus aiz pilsētas robežām. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Tur no 1941. gada jūlija līdz septembrim noslepkavoja 350 ebreju vīriešus no Ventspils. Piemineklis uzstādīts 1959. gada 9. maijā.

Pirms pilsētas robežām Vasarnīcas ielas galā 1941. gada 8.–9. oktobrī noslepkavoja 533 ebrejus, galvenokārt sievietes un bērnus. Piemineklis uzstādīts 1997. gada 8. maijā, teksts latviešu valodā: "1941.–1945. g. nogalinātiem ebrejiem", ivritā: "Holokausta upuriem".

Ventspils rajons

Puze. Apkārtņē ir trīs slepkavības vietas, iespējams, ka upuri bijuši ebreji no Dundagas koncentrācijas noietnes, kurus nošāva ceļā, kad pēc noietnes slēgšanas viņus dzina uz Liepājas un Ventspils ostām.

Kuldīgas rajons

Rumbas pagasts. Ceļa Mežvalde–Ķūķciems krustojumā ir I. Bergas piemineklis 1000 Kuldīgas apriņķa nacistiskā režīma upuriem, uzstādīts 1988. gadā. Taču šī vieta nav ne slepkavības, ne pārapbedījumu vieta. Slepkavības vietas, kurās ir piemiņas zīmes vai pieminekļi, atrodas 4 vietās **Rumbas pagastā**, netālu no I. Bergas pieminekļa. Vēl trīs vietas ir **Padures pagastā**: divas vietas atrodas mežā – «Vecās skolas» apkārtnē un uz Rumbas un Padures pagasta robežas. Teksti divās piemiņas zīmēs no koka vai uz skārda plāksnes vairs nav salasāmi.

Tukuma rajons

Valguma ezers. 11 kilometrus no Tukuma. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Precīzs upuru skaits nav zināms. Ir piemineklis ar tekstu: "Šajā vietā Lielā Tēvijas kara laikā 1941.–1942. g. fašisti noslepkavoja vairākus tūkstošus mierīgo padomju pilsoņu" (tas pats teksts latviešu valodā). 300 upuri bija Tukuma ebreji.

Vecmoku mežs. 5 kilometrus no Tukuma, ir norāde "1941.–1945. vācu fašistu terora upuru kapi". Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Ir uzcelts piemineklis nacistu terora upuriem.

Zemgale

Viesīte. Jaunie kapi. Simboliska pārapbedījumu vieta.

Nošaušanas vieta atrodas 1,5 kilometrus no Ļudānu mājām (māju vairs nav), aiz purva, uz viena no pakalniem. Vieta nav norādīta. Pārapbedīšana bija simboliska, jo 60. gados tur darbojās marodieri. Tautā šo vietu sauc par "žīdu kapiem". 1941. gada 19. jūlijā šeit noslepkavoja 150 Viesītes un apkārtnes ebrejus.

Dobeles rajons

Pakaišu mežs. Pie "Kiki" mājām tika nošauti 10 Dobeles ebreji.

Gardene. Pie ceļa Dobeles – Saldus 1941. gada 1.–2. jūlijā nošauti 36 Dobeles un apkārtnes ebreji. Pretī slepkavības vietai pielikta simboliska zīme. Pēc Otrā pasaules kara pārapbedīti Rīgas Šmerļa ebreju kapos.

Auce. Putnu mežs. Ceļā no Auces uz Lielauci, kur 1941. gada 11. jūlijā nogalināti ap 100 Auces ebreju. 2003. gada 9. oktobrī šajā vietā atklāja pieminekli. Svinīgajā atklāšanā piedalījās diplomātiskais korpuss, no Anglijas atbrauca Lords Dženners, tika nolasīta Latvijas Valsts presi-

dentes V. Viķes–Freibergas vēstule. Bija ieradušies ebreju kopienu un ebreju draudžu vadītāji, kā arī pēdējā Auces rabīna meita. Šī vieta atrasta, pateicoties vēsturnieces Rudītes Viksnes veiktajiem pētījumiem.

Aizkraukles rajons

Jaunjelgava. Meža ielā 12, aiz Ebreju kapsētas. Pārapbedījumu vieta. 1941. gada 7. augustā pie Sērenes un citās vietās noslepkavoja 504 ebrejus. Viņus pārapbedīja 1950. gadā. Šo vietu Šacu dzimta atjaunoja un svinīgi atklāja 2003. gadā.

Zalves pagasta Čigānu kalns. Šajā kalnā 1941. gada novembrī noslepkavoja Cadoviču ģimeni (7 cilvēki). Viņiem piederēja zeme, māja, veikals Mazzalves pagasta "Risēs".

Gostiņi. 2005. un 2006. gadā apvienotā kristīgo jauniešu grupa no Vācijas, Austrijas un Nīderlandes atjaunoja Gostiņu Ebreju kapsētu. Viņi arī atklāja jaunu slepkavības vietu kapsētas malā. 2006. gadā Rīgas Ebreju kopiena tur uzlika pieminekli.

Jelgava

Brāļu kapi Miera ielā. Pārapbedījumu vieta. Ir divi pieminekļi "Fasisma upuriem". Apglabāto vārdi precīzi nav zināmi. Upuri atvesti no nogalināšanas vietas aiz Nikolaja kapsētas, ķieģeļu rūpnīcas un citām vietām.

Jelgavas rajons

Pie Jelgavas. Platones pagastā. Nogalināšanas vieta. Pēc 1 kilometra ir otrā vieta, pavisam 5964 upuri, galvenokārt – ebreji no Jelgavas, Dobeles un Tukuma.

Bauskas rajons

Bauska. Mēmeles upes kreisajā krastā, netālu no tilta. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis. 20 upuri, no tiem 5 – ebreji. 2005. gadā atjaunota piemiņas plāksne.

Vecsaule. Likverteņu sils. Nogalināšanas vieta. Memoriāls. Upuri: 700–800 ebreji no Bauskas, Bauskas apriņķa un Jaunjelgavas, nogalināti no 1941. gada jūlija līdz septembrim.

Jēkabpils

Jēkabpils. Ebreju kapsēta. Nameja ielā. Pišļi pārvesti no Kūku pagasta. Ir piemineklis 418 upuriem – Jēkabpils ebrejiem. Uzrakstā uz pieminekļa pieminēti ebreji, kas gājuši bojā Viesītē un Neretā.

Jēkabpils rajons

Aknīste. Pie pilsētas kapsētas ir piemineklis "Fašisma upuriem".

Pilskalna pagasts. Pilskalne. Šeit noslepkavoja Neretas ebrejus.

Leimaņu pagastā pie Dobeļiem atrodas nošaušanas vieta, kur uzlikts piemineklis. Šajā vietā tika nošauti ebreji, kuri bēga no Lietuvas.

Kūkas pagasta Asotes Ebreju kapsēta. Pārapbedījumu vieta. Ir piemineklis. Upuri – 1700 ebreji no Kaķišu meža, kur noslepkavoja ebrejus no Krustpils, Gostiņiem un no Čehijas deportētos ebrejus.

Vēl slepkavības vietas ir **Kūkas pagasta Kūdras rūpnīcā, Ļamanos, Špunģeņu Kaķišu mežā un Krustpils Mantukalnā.**

Atašienes pagasts. Atašiene. 1941. gada oktobrī tika nogalināta Jankeļa Dimanta ģimene, kura bija kristīta, bet tas šos ebrejus neizglāba.

Latgale

Ludzas rajons

Ludza. Pilsētā ebrejus slepkavoja pie bijušās Ķieģeļu rūpnīcas (25 ebrejus no Lietuvas), pretim Parka un Liepājas ielas krustojumam (pārapbedīti Ludzas Ebreju kapsētā).

Ludzas rajona Cirmas pagasts. Garbaru mežā ir slepkavības vieta, kur 1941. gada beigās un 1942. gada sākumā noslepkavoja 700 Ludzas un apkārtnes ebrejus. Piemineklis uzlikts 1961. gadā.

Kārsavas ebrejus nogalināja 1941. gada augustā un septembrī Salnavas pagasta Naudas Kalnā, ir piemineklis. Kārsavas ebreju pēcnācēji, kas dzīvo Izraēlā, savāca naudu un labiekārtoja gan pieminekli, gan Ebreju kapsētu. Upuru skaits – pēc vieniem datiem – ar visiem apkārtnes ebrejiem ir 430, pēc citiem datiem – 700–800, ieskaitot Lietuvas ebreju bēgļus, kā arī 40 ebrejus no Baltinavas.

Zvirgzdenes pagastā pie Cirmas ezera Paguļankas silā ir slepkavības vieta, kur 1941. gada 17. un 27. augustā nogalināja 740 ebrejus. 1941. gadā 120 Ludzas ebrejus aizsūtīja uz Daugavpils geto, kur viņus sagaidīja pārējo ebreju liktenis.

Zilupes un apkārtnes ebrejus, apmēram 430 cilvēkus, nogalināja 1941. gada augustā Brigu pagastā, 800 metrus pirms Zilupes, Ludzas un Zilupes šosejas kreisajā pusē.

Daugavpils

Brāļu kapi. Pārapbedījumu vieta. Ir piemineklis. Daļa ebreju upuru piņļu pārvesti uz memoriāla vietu Mežciemā.

Komunālie kapi. 18. Novembra ielā 220. Pārapbedījumu vieta. Ir piemineklis. Upuri – 15 ebreju ģimenes.

Mežciemā, mežā. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis. Upuri – 2000 ebreju sievietes un bērni, kurus noslepkavoja 1941. gada 8.–9. novembrī.

Memoriāls Eiropas ebrejiem Mežciemā. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis apmēram 20000 Daugavpils un Latgales ebrejiem.

Preču stacija I. Preču Stacijas ielā 30a. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Ir piemineklis. 15000 upuriem, 1500 no tiem bija ebreji.

Daugavpils rajons

Ilūkste. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis. Šeit nošāva Ilūkstes un Bebrenes ebrejus.

Silene (Borovka). 4 kilometrus no Silenes, pie Smilgu ezera, uz pussalas. Vienīgā vieta Latvijā, kur vietējie iedzīvotāji, pašiem paslēpjoties krūmos, šāva savus kaimiņus – ebrejus, kad tie tika dzīti no Silenes uz Braslas geto. Tā apgalvoja konvoja vadītājs, kurš norīkoja ” ebreju atpūtu” uz pussalas un ar šāvieni deva signālu slepkavībai. Ir piemineklis. 187 upuri, nav pārapbedīti.

Eglaines 12 ebreji nošauti 1941. gada jūlijā, 800 metrus aiz kalna. Pārapbedīti Rīgā, Šmerļu kapos.

Subate. Subatē divi masu kapi: atrodas Jelgavas ielā aiz Ebreju kapsētas un aiz Dzirnavupītes, 400 metrus no Ebreju kapsētas. Nogalināšanu veica Ilūkstes šāvēju komanda 1941. gada 20. jūlijā. Ir piemineklis. 700 upuri, tikai ebreji, no Subates un apkārtnes.

Skrudaliena. 1941. gada vasarā 30 Skrudalienas ebrejus (8 ģimenes) noslepkavoja pie Glušonkas (Holerkas) ezera. Tur ir simboliska piemiņas zīme.

Vietējais iedzīvotājs Fēlikss Kondarovskis 20. gadsimta 70. gados pie ceļa Daugavpils – Demene, krustojumā uz Sileni iestādīja 2 bērzus par piemiņu diviem nezināmiem ebrejiem, kurus nogalināja 1941. gada jūlijā.

Krāslava

Krāslavas pilsētā ebrejus slepkavoja 6 akcijās (pēdējā notika 1941. gada 19. septembrī). 1941. gada 26. jūlijā ap 1000 Krāslavas ebreju tika dzīti uz Daugavpili. Šo ceļu 40 cilvēki neizturēja, viņus nogalināja ceļā. Pašā Krāslavā ebrejus šāva netālu no terpentīna rūpnīcas pie Ebreju kapsētas. 144 ebreju iznīcināšana notika Augustovkā, Ūdrišu ielas galā. Ir piemineklis.

«**Krivaja versta**». Pa Krāslavas–Piedrujas ceļu pa kreisi aiz pilsētas robežām vietā «Krivaja versta» atrodas nogalināšanas un apbedījumu vieta. Ir piemineklis. Apmēram 1000 upuriem, pārsvarā tie bija Krāslavas un apriņķa ebreji.

Krāslavā, Miesnieku ielā 8, nošāva Pelecu ģimeni, ko turpat mājas sētā arī apraka.

Krāslavas rajons

Dagda. Dagdas ebreji nogalināti Ebreju kapsētā (Pļavas ielā 4) – 6 ģimenes, pie kapsētas žoga – 120 upuri.

Dagdas iedzīvotāji tika noslepkavoti kopā ar Somersetes ebrejiem aiz Aglonas Brāļu kapu žoga. Ap 60 Dagdas ebreji tika dzīti uz Daugavpils geto, bet viņus Višķos pārņēma Višķu pašaisardzībnieki, kuri nogalināja ebrejus netālu no Kalnavišķiem. Višķu skolotāja Leonora Petrova par pašvaldības līdzekļiem 2001. gada 6. oktobrī slepkavības vietā uzstādīja piemiņas zīmi.

Ekspedīcijas laikā Dagdā – kopā ar daugavpilieti Josifu Ročko un vietējiem iedzīvotājiem (Vandu Kukuli) – izzinājām Dagdas ebreju slepkavības vietas: Dagdā pie ūdens attīrīšanas stacijas, Narutas upes krastā (pie tilta), kā arī pie kādas mājas Jelgavas ielā, kur nošāva vienu ebreju, kurš mēģināja paslēpties. Murānu mežā sadarbībā ar mežsargu Pēteri Tuksišu tika pielikta simboliska zīme.

Piedruja. Kiseļevas mežs. Apbedījumu vieta. Nav norādīta. Tur aprakti 15 upuri.

Robežniekos aiz Pustinas Katoļu baznīcas 1941. gada rudenī noslepkavoja vietējo tirgotāju Levinu ģimeni: Hannu, Sāru, Šmerlu Alteru.

Rēzekne

Ebreju kapsēta A. Upīša ielā pie pilsētas robežām. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Divi pieminekļi – kapsētā un pie upes, kur aprakti 2500 upuri.

Lešinska dārzs. Dzirnau ielā 17, Dzirnau un Krasta ielas stūrī. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Pēc speciāli organizētas provokācijas, apsūdzot ebrejus NKVD nodarītajās slepkavībās, 1941. gada 15. jūlijā pašaisardzībnieki sāka šaut ebrejus, kuri centās paslēpties Lešinska dārzā. Pavisam nošāva 120 ebreju. 2006. gadā šeit uzlika pieminekli.

Vīpingas mežs. Parka ielā aiz tuberkulozes slimnīcas. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Ir piemineklis. 2005. gadā notika vietas labiekārtošana.

Rēzeknes rajons

Ančupānu kalni 500 metrus aiz pilsētas robežām. Slepkavības vieta. Ir piemineklis "Māte Ābele". Šajā vietā no 1941. gada 23. augusta līdz 1944. gadam noslepkavoja 8000 cilvēku, no tiem – ap 2000 ebreju.

Kaunata. Centrā ir piemiņas akmens visiem Otrajā pasaules karā kritušajiem un nošautajiem kaunatiešiem. 1941. gada augustā Kaunatā noslepkavoja 82 ebrejus.

Malta. Baldas mežs. Nogalināšanas vieta. Ir piemineklis 200 upuriem.

Malta. Maija ielā 76. Nogalināšanas vieta. Piemiņas zīme atrodas starp nogalināšanas vietu – pagrabu un 200 upuru pišļu aprakšanas vietu.

Maltas piemieņi tika svinīgi atklāti 2004. gada 20. decembrī.

Viļāni. Noslepkavošanas vieta atrodas aiz Ebreju kapsētas. Divi piemieņi uzlikti (1950. gadā un 1960. gadā) 1941. gada 4. augustā noslepkavotajiem 484 ebrejiem. 1942. gada janvārī noslepkavoja 30 čigānus, kuriem Atmodas laikā uzlika piemieņi aiz ebreju masu kapa žoga.

Preiļi

Ebreju slepkavībai Preiļos bija sava īpatnība: viņus nearestēja, nesa dzina geto, bet pēc noteiktas kārtības, ko ebreji nezināja, noteiktā dienā apcietināja ebrejus no vienas ielas, aizveda aiz Ebreju kapsētas (Cēsu ielā), tur noslepkavoja un apraka. Pēc kāda laika to pašu izdarīja ar citā ielā dzīvojošajiem ebrejiem. 1941. gada 8. augustā Preiļos nošāva pēdējos ebreju iedzīvotājus. Pavisam nošāva 250–400 ebreju. 2004. gadā šajā vietā uzcēla memoriālu.

Preiļu rajons

Līvāni. Līvānos bija vairākas holokausta akcijas. Jersikas pagastā Greivju mežā (1700 upuru), Līvānu novadā Steķu silā (30 upuru), Buceņikos (20 upuru), Grāveros (30 upuru), parkā pie Stacijas ielas (5–6 upuri), aiz Ebreju kapsētas (18 upuri), vēl nav atrasta vieta pie Daugavas (ap 20 upuru).

Riebiņi. Aizupes mežs. 1941. gada 23. augustā šeit nogalināja un apraka vietējos ebrejus. Piemineklis uzstādīts 1955. gadā.

Aglona. Brāļu kapi. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. 96 upuri (Dagdas un Somersetas ebreji). Uzrakstā uz piemieņļa norādīts "80 nezināmie", kurus apraka aiz kapa žoga.

Balvi

Balvu ebreji nogalināti Kubulu pagastā, Celmenē. Slepka vieta. Šeit ir padomju laika piemineklis. Šajā vietā 1941. gada 9. augustā noslepkavoja visus Balvu un 20 Viksnas pagasta ebrejus.

Balvu rajons

Baltinavā. Pirmos Baltinavas ebrejus nošāva kopā ar 20 padomju aktīvistiem Svāties mežā pie Svātajā kalna. No ebrejiem šeit bija nogalināti rabīna vietas izpildītājs un šohets Baškins ar ģimeni un Josifs Gurevics. 1941. gada jūlijā 40 Baltinavas ebrejus aizveda uz Kārsavu un kopā ar Kārsavas ebrejiem noslepkavoja Naudas kalnā. Pārējos Baltinavas ebrejus 1941. gada 11. augustā aizveda uz Abreni (Pitalovu) un noslepkavoja purvā. 3,5 kilometrus aiz pilsētas pie Balsta dambja. Kopā ar viņiem bija nogalināts arī viens Abrenes ebrejs, kas neaizbēga uz Krieviju.

Viļaka. Nogalināšanas vieta, kā arī vieta, kur pārāpbedīti nogalinātie ebreji – sievietes un bērni (520 upuri). Viļakas ebrejus noslepkavoja 1941. gada augustā.

Rugāju pagasta Smilšukalns. Nogalināšanas un apbedījumu vieta. Ir piemineklis 278 upuriem, 150 ebrejus no Rugājiem un 80 ebrejus no Bērzpils noslepkavoja 1941. gada 9. augustā.

Cilvēks ir dzīvs tik ilgi, cik ilgi viņu atceras. Tāpēc mums vienmēr ir jāatceras tie, kas tika necilvēciski nogalināti. Ir jāapzina visu noslepkavoto vārdi un uzvārdi. Profesors Dr. Edvards Anders to veica Liepājā, publicists Uldis Lasmanis – Jaunjelgavā un Jēkabpilī, daudzus gadus šo tēmu pēta arī LU Jūdaikas centrs.

Visur, kur plosījās holokausts, bija jāuzliek piemiņas zīmes, pieminekļi, jāierīko memoriāli. Šo darbu veic Latvijas Ebreju draudžu un kopienu padome. 2006. gadā uzstādīti 10 pieminekļi.

Visas vietas ir ne tikai jāsaprot, bet arī jāapmeklē, jāstāsta par nogalinātajiem cilvēkiem. Jāstāsta, kā viņi dzīvoja, kā audzināja bērnus, kā sadzīvoja ar kaimiņiem, arī tas, kādēļ viņus noslepkavoja. – Par to, ka viņi bija ebreji. Ja skolēni stāda puķes pie pieminekļa, tad viņi šo piemiņas vietu nepostīs.

Karā izdzīvojušiem ebrejiem bija tradīcija – katru gadu ierasties savu nogalināto vecāku, brāļu un māsu bojāejas vietā. Pirmajā augusta svētdienā viņi brauca uz Varakļāniem, Viļāniem, uz citām vietām brauca citās svētdienās. Mēs cenšamies šo tradīciju atjaunot.

2005. gada 7. augustā 40 cilvēki no Rīgas ebreju kopienas noturēja

aizlūgumu Jēkabpili, Varakļānos, Viļānos un Rēzeknē. Varakļānos vietējā pašvaldība ļoti labi noorganizēja pasākumu, stāstot par ebreju ieguldījumu Varakļānu dzīvē pirms kara. Šajā svētdienā tur sabrauc bijušo varakļāniešu pēcnācēji ne tikai no Latvijas, bet arī no citām zemēm.

2006. gada 6. augustā kopā ar rabīnu Šneuru Kotu bijām Bebras, Koknesē, Varakļānos, Viļānos, Rēzeknē. Bet tas ir maz. Ceram, ka izdosies izveidot pastāvīgu, mobilu jauniešu grupu, kas jūlijā, augustā pa citiem maršrutiem brauks kopā ar ieinteresētiem cilvēkiem.

Literatūra

Latvija. Sinagogas. Ebreju kapsētas. Holokausta upuru apbedījumu vietas. Ebreju vēstures piemiņas vietu karte. – Rīga, 2006.

UKRAIŅI LATVIJĀ

Ēriks Jēkabsons

Ukraiņi Latvijā 19. gadsimta beigās–1988. gadā

Līdz neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanai

Līdz 1940. gadam ukraiņu skaits Latvijā kopumā nebija liels. 19. gadsimtā viņi šeit nonāca galvenokārt, būdami karadienestā, vai kā dažādu jomu speciālisti, Rīgas Politehniskā institūta studenti, kā arī skolotāji. 1897. gadā ukraiņu Latvijā bija apmēram 1000 cilvēku, starp kuriem ievērojamu daļu sastādīja militārpersonas. 1910. gadā ukraiņu studenti uzsāka tradīciju, kas tika turpināta līdz pat 1940. gadam – viņi Rīgas Pareizticīgo katedrālē noturēja aizlūgumu sakarā ar dzejnieka Tarasa Ševčenko nāves gadadienu. 1911. gadā Rīgas ukraiņi nodibināja savu pirmo sabiedrisko organizāciju Latvijā – ukraiņu kultūras biedrību "Gromada" ("Apvienība"), kura, neraugoties uz samērā nelielo biedru skaitu, izveidoja savu kori, dramatisko ansambli un savstarpējās palīdzības kasi. Līdz pat Pirmajam pasaules karam organizācija rīkoja ar T. Ševčenko dzīves gadadienām saistītus pasākumus un cita rakstura sarīkojumus, kuriem bija nenovērtējama nozīme Rīgā dzīvojošo ukraiņu nacionālās pašapziņas līmeņa celšanā. 1914. gada februārī varas iestādes aizliedza biedrībai rīkot dzejnieka 100. jubilejas pasākumus plašākā mērogā, tāpēc svinības tika organizētas biedrības telpās, uzaicinot tajās piedalīties arī latviešu biedrību un sabiedrības pārstāvjus.

Šajā laikā Vidzemes guberņas galvaspilsētā Rīgā ļoti strauji attīstījās daudzu šeit dzīvojošo tautu nacionāla rakstura sabiedriska darbība un tā pamatoti tiek uzskatīta par vienu no viņu nacionālās darbības centriem. Rīga zināmā mērā pie tādiem jāpieskaita arī ukraiņu gadījums, jo, kaut arī salīdzinoši nelielā skaitā, viņi ar savu darbību prata pievērst sev arī latviešu preses uzmanību. Sevišķu tās ievērību izpelnījās ukraiņis – rīdzinieks I. Vasiļčenko, kurš Krievijas tautskolotāju kongresā Kazaņā 1913. gada decembrī atklāti uzstājās pret bērnu pārkrievošanu un aicināja cienīt savu mātes valodu.

Pirmais pasaules karš kļuva par lūzuma brīdi visu tautību dzīvē arī Rīgā. 1915. gadā uz Iekškrīeviju tika evakuētas valsts iestādes, rūpnīcas, vidējās izglītības iestādes un Rīgas Politehniskais institūts. Līdz ar to uz laiku tika pārtraukta ukraiņu sabiedriskā darbība. Vairāki ukraiņi nokļuva

dienestā latviešu strēlnieku bataljonos Ziemeļu (Rīgas) frontē. Piemēram, Vasilijs Suhanovs no 1916. gada bija strēlnieks 6. Tukuma bataljonā, bet jau pirms kara Rīgā dzīvojušais Aleksejs Scipinskis bija rakstvedis 1. Daugavgrīvas bataljonā.

Nākošais krasais pavērsiens bija 1917. gads un tam sekojošās pārmaiņas. Pēc Februāra revolūcijas Rīgas frontē izvietotajā 12. armijā strauji veidojās arī ukraiņu karavīru nacionālās organizācijas. Ukraini izdeva savu laikrakstu – "Ukrainskij golos" ("Ukraiņu Balss"). Turklāt šajā laikā Rīgā darbojās ukraiņu sociālistu revolucionāru (eseru) organizācija. Rīgas frontē esošajā 12. armijā 1917. gada oktobrī bija apmēram 120000 ukraiņu tautības karavīru. Jau marta beigās tika izveidota 12. armijas Ukrainu rada ar vairākiem desmitiem pārstāvju Aleksandra Bloņska vadībā. 6. maijā Rīgā rada organizēja armijas ukraiņu karavīru delegātu kongresu. Kongress notika, plaši manifestējot nacionālo simboliku, un tajā runāja par nepieciešamību "ukrainizēt" 21. armijas korpusu, lai tas varētu doties aizstāvēt Ukrainas zemi (to neizdevās paveikt militāri politiskās situācijas dēļ). Kongresu noslēdza disciplinēts daļībnieku gājiens pa Rīgas galvenajām ielām, izpildot ukraiņu dziesmas. 12. armijas Ukrainu rada pastāvēja līdz 1918. gada janvārim, pēc tam lielākā daļa ukraiņu atgriezās dzimtenē.

Ukrainas Tautas Republikas pilsoņi Latvijā

1917. gada 20. novembrī Kijevā tika proklamēta Ukrainas Tautas Republikas (UTR) neatkarība un nodibināti pirmie sakari starp ukraiņu un latviešu politiķiem. 1919.–1921. gadā starp UTR un Latviju pastāvēja diplomātiskie un konsulārie sakari. 1919. gada 1. septembrī Rīgā sāka darbu UTR konsulāts. Turpmākajos mēnešos tas aktīvi darbojās, panākot, ka vairāki Latvijas armijas karavīri tika atvaļināti no dienesta kā UTR pilsoņi. Konsulāts rūpējās par ukraiņu bēgļiem, kas pa dažādiem ceļiem nonāca Latvijā no Pilsoņu kara pārņemtās Krievijas. Jākonstatē, ka pasaules kara un sevišķi tam sekojošo norišu rezultātā 1919.–1920. gadā Latvijā atradās samērā liels skaits ukraiņu.

1921. gada maijā Maskavā tika uzsāktas Latvijas puses sarunas ar Padomju Ukrainas pārstāvjiem un rezultātā 1921. gada 3. augustā tika noslēgts līgums, kurā abas puses atzina "viena otru par patstāvīgām, neatkarīgām un suverēnām valstīm", kā arī noregulēja bēgļu un optantu atgriešanās kārtību no Ukrainas Latvijā un otrādi. Līgums paredzēja arī "neļaut uz savas teritorijas nodibināties un uzturēties nekādām organizācijām un

grupām, kuras pretendē uz otras līguma slēdzējas puses visas teritorijas vai kādas viņas daļas valdības lomu, kā arī valdībām un to organizāciju un grupu amata personām, kuru mērķis ir gāzt otras slēdzējas puses valdību". Saskaņā ar minēto līgumu Latvijas attiecības ar UTR vairs nebija iespējamā. Mainījās arī UTR pilsoņu statuss Latvijā – lielākā daļa no viņiem bija spiesta izvēlēties iegūt Latvijas, Polijas, PSRS vai citas valsts pilsonību vai palikt bezpavalstnieka statusā.

Ukraiņi Latvijas Republikā

Neatkarīgajā Latvijas Republikā ukraiņu skaits 1925. gadā bija 512, 1930. gadā – 1629 un 1935. gadā – 1844 cilvēki. 1930. gadā visvairāk ukraiņu dzīvoja Rīgā – 562, Daugavpils apriņķī – 166, Rēzeknes apriņķī – 112 un Liepājas apriņķī – 90 cilvēku. Ukraiņu skaita pieaugums bija acīmredzams un izskaidrojams jāmeklē, pirmkārt, apstākļi, ka pirmajās tautskaitēs tika daļēji saglabāta vēl Krievijā pastāvējusī kārtība, ukraiņus pieskaitot krieviem. Pieņēmums, saskaņā ar kuru ukraiņu skaits Latvijā pieauga arī uz Polijas laukstrādnieku rēķina, jāatzīst par nepamatotu, jo laukstrādnieki netika reģistrēti tautskaitēs un viņu vairākums bija poļi un baltkrievi. Nav iespējams neievērot ukraiņu daļas rusifikāciju, taču jāpieņem, ka izmaiņas viņu skaitā saistītas arī ar nacionālās pašapziņas pieaugumu.

Ukraiņu sociālajai struktūrai bija īpatnības. Starp viņiem nebija liels zemnieku īpatsvars. Pārsvārā viņi nebija dzimuši Latvijā, speciālo izglītību bieži bija guvuši Krievijā. Daudzi nokļuva Latvijā Pilsoņu kara laikā, daudzi – kā Latvijas pilsoņu dzīvesbiedri. Samērā daudz bija sīko uzņēmēju un ierēdņu. Dažos gadījumos tas ļāva viņiem ieņemt atbildīgus amatus pat valsts struktūrās. Piemēram, Vladimirs Romančenko bija virsnieks Latvijas Armijas štāba Ģeodēzijas un topogrāfijas daļā, sasniedzot kapteiņa dienesta pakāpi. Bijušais Rovnas pilsētas policijas priekšnieks Andrejs Cibušskis 1919.– 1935. gadā bija Rīgas policijas iecirkņa priekšnieka vietnieks. Rostislavs Didkovskis beidza Latvijas Universitāti un strādāja par zvērināta advokāta palīgu Rīgā un Latvijas Pareizticīgo baznīcas juriskonsultu. 12. Ilūkstes aizsargu pulka Raudas pagasta nodaļas vada komandieris no 1935. gada bija vietējās telefonu nodaļas pārzinis Konstantīns Natoks, utt. Zemnieku starp ukraiņiem bija maz un drīzāk par izņēmumu jāuzskata Mežotnes pagasta saimniecības "Punslavas" īpašnieks Vasilijš Kņižks, kurš līdz savai nāvei 1936. gadā aktīvi darbojās arī "Latviešu–ukraiņu biedrībā". Daži Krievijas Pilsoņu kara laikā bija aktīvi piedalījušies cīņā pret padomju varu pretlielinieciskajos spēkos. Pie-

mēram, Ostaps Ivaņenko 1918.–1920. gadā cīnījās Deņikina armijas aviācijas daļās, 1921.–1923. gadā bija virsnieks Lietuvas armijā, bet 1926. gadā pārcēlās uz Rīgu, kur strādāja par šoferi un automobiļu tirgotāju. Latvijā darbojās arī vairāki ukraiņu mākslinieki. Pazīstamākie no viņiem bija jurists un gleznotājs, tēlnieks Valentīns Stepanovs, kurš 1927. gadā no Igaunijas pārcēlās uz Latviju un 1938.–1940. gadā strādāja par akciju sabiedrības "Kuzņecovs" porcelāna un fajansu fabrikas mākslinieku tēlnieku, un Nadežda Laže, dzimusi Topoļa.

Lielākā daļa ukraiņu bija Latvijas pilsoņi (īpatsvars pakāpeniski pieauga), taču starp viņiem bija arī samērā daudz "nansenistu" (personas bez konkrētas valsts pilsonības ar norvēģu valstsvīra un polārpētnieka F. Nansena Tautu Savienības izveidotā bēgļu lietu biroja izdotām pasēm), bija arī Lietuvas un Polijas pilsoņi, samērā maz – PSRS pilsoņu. Vairāki ukraiņi līdz 1934. gada 15. maija valsts apvērsumam piedalījās arī politiskajā dzīvē. Piemēram, Rīgas Tuberkulozes slimnīcas žēlsirdīgā māsa Olga Markoviča bija Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) biedre, bet Ļubova Lejiņa – Latviešu Zemnieku savienības Daugavpils apriņķa Indras pagasta nodaļas biedre, pensionētais Rīgas apgabala tiesu izpildītājs Sebastjans Terpilovskis 1932. gada decembrī iestājās politiskajā partijā "Demokrātiskais centrs".

Daži ukraiņi piedalījās baltkrievu nacionālajā kustībā Latvijā. Piemēram, skolotājs Jakubs Kastiļuks 20. gadu pirmajā pusē darbojās Daugavpilī izveidotajā baltkrievu kultūras biedrībā "Batjkauščina" (vēlāk viņš strādāja par skolotāju baltkrievu skolā Rīgā, bet vācu okupācijas laikā 1941.–1944. gadā bija Rīgas 2. baltkrievu tautskolas pārzinis). Gan J. Kastiļuks, gan Porfirijs Žerdijs, kurš arī strādāja par skolotāju baltkrievu skolās Latgalē, tika apsūdzēti tā sauktajā "Baltkrievu lietā" 1924. gadā (šķietamā mēģinājumā panākt Latgales daļas pievienošanu Baltkrievijai). Apsūdzība pret J. Kastiļuku tika izbeigta 1924. gada beigās, taču P. Žerdijs un vēl septiņu baltkrievu skolotāju lietu izskatīja Latgales apgabaltiesa 1925. gada aprīlī (spriedums gan bija attaisnojošs).

Ukrainas politisko bēgļu–emigrantu komiteja

No ukraiņu kopējā skaita 1935. gadā (1844 personas) 783 cilvēki dzīvoja Rīgā un tādējādi tieši te varēja būt runa par ukraiņu sabiedriskās dzīves organizāciju. 1921. gada jūnijā tika reģistrēta Latvijā dzīvojošo Ukrainas politisko bēgļu–emigrantu komiteja, kuras mērķis bija "sniegt dažāda veida palīdzību ukraiņu bēgļiem–emigrantiem bez tautības un ticības iz-

šķirības". Komitejai bija tiesības lūgt Latvijas valdībai atļaut emigrantiem dzīvot valstī un izdot viņiem UTR pasēs, kā arī sniegt dažāda veida palīdzību. 1921. gada novembrī komitejas priekšsēdētājs bija kinoteātra direktors Vasilijš Jemeljanovs, viņa biedrs – bijušais UTR diplomātiskās misijas sekretārs Ļevs Zadorožnijs, sekretārs Andrejs Maiboroda un valdes kandidāts – bijušais UTR pārstāvis Baltijas valstu militāro pārstāvju padomē, grāmatu veikala īpašnieks Maksims Didkovskis. Komitejā bija apmēram 10–15 biedru. Līdz 1921. gada novembrim komiteja izdeva pasēs, vēlāk – apliecības kopumā 83 personām. Tomēr 1922. gada pavasarī, saņemot Iekšlietu ministrijas attiecīgu "mājienu", komiteja savu darbību izbeidza.

Latviešu–ukraiņu biedrība

1932. gada 31. decembrī Rīgā tika reģistrēta "Latviešu–ukraiņu biedrība". To nodibināja ukraiņu tautības rūpnieki – akciju sabiedrības "Brāļi Kamarini" direktors Nikolajs Svetļičnijs, Podraga cementa fabrikas inženieris ķīmiķis Nikolajs Rimbakovskis, augļu lieltirgotājs Nikolajs Hmeļš, tirdzniecības aģentūras īpašnieks Ļevs Zadorožnijs, kā arī latvieši, kuriem bija saistība ar Ukrainu vai kuru dzīvesdraugi bija ukraiņi. Biedrības darbībā aktīvi iesaistījās ukraiņi – automobiļu tirgotājs Ostaps Ivaņenko, tirdzniecības aģentūras īpašnieks Jevgēņijs Baziļēvičs–Kņazikovskis, "Boston" fabrikas darbvede Sofija Liepiņa, Ivans Gladkijs, koktēlnieks Ādolfs Blūms, Anna Gulbe, Klaudija Ozoliņa, tirgotāja, kosmētiķe Natālija Zakovska, tirgotāja Irina Paramonova, Ludmila Jaunzema u. c. Biedrībā iestājās LSDSP veterāna un Latvijas konsula Vitebskā Hermaņa Pungas kundze Helēna, kā arī Mākslas akadēmijas prorektora Rūdolfa Pelšes kundze Elizabete un Darba kameras vicepriekšsēdētāja Ēvalda Belča kundze Jevdokija.

Biedrības skaitliskais sastāvs sākotnēji sasniedza 30–40 cilvēku, bet 1938. gada sākumā – apmēram 111 cilvēki (ap 65–75% no viņiem bija ukraiņi). Jau no paša sākuma par vienu no galvenajiem uzdevumiem tika izvirzīta nepieciešamība iesaistīt darbībā pēc iespējas vairāk ukraiņu. Mērķis bija nodibināt ciešu kultūras saikni starp ukraiņu un latviešu tautām. Regulāri tika organizēti T. Ševčenko piemiņas pasākumi un aizlūgumi par dzejnieka dvēseli Pareizticīgo katedrālē. Kopsapulcēs tika skarti arī ar ukraiņu tautas atbrīvošanās kustību saistīti jautājumi. Piemēram, 1934. gada 17. janvārī pagaidu valdes sēdē J. Mežiņš atcerējās latviešu bēgļu viesmīlīgo uzņemšanu Ukrainā, uzsverot, ka Latvija ir izcīnījusi brīvību un tāpēc tās "svēts" pienākums ir "neliegt patvērumu pa visu pa-

sauli izkaisītai ukraiņu tautai". Savukārt 1934. gada 18. martā J. Mežiņš atklāja dzejnieka T. Ševčenko 120. jubilejai veltīto vakaru ar "izjstu uzrunu latvju valodā, raksturodams T. Ševčenko kā savas tautas brīvības cīnītāju, kurš savās dzejās modināja savas tautas nosprostoto garu un sauca cīņā pret verdzību". J. Mežiņš izteica "dziļu pārliecību, ka tautai, kurai ir bijuši tik daudz slaveni vadoņi un tik izcils tautas dēls kā T. Ševčenko, nevar apspiest brīvības garu un ka nāks atkal jauni varoņi, kuri vedīs tautu cīņā un iekaros atkal brīvību".

1934. gadā tika izveidota biedrības bibliotēka un "lasāmgalds". 1934. gadā izveidotā biedrības Dāmu komiteja, ko ilgu laiku vadīja N. Laže, regulāri organizēja tā saucamos "pankūku vakarus" un "tējas vakarus". (N. Laže popularizēja ukraiņu tautas daiļradi arī ārpus biedrības, piemēram, 1937. gada februārī viņa dziedāja ukraiņu dziesmas Tautu vakarā Jelgavā.) 1935. gada novembrī tika organizēts koris, kura vadīja Aleksejs Čipurdajevs, Valentīns Stepanovs, Dmitrijs Durnjapins un Latvijas Konservatoriju beigušais Vladimirs Glagoljevs. Notika "dziesmu vakari", regulāri tika rīkotas lekcijas par Ukrainas un Latvijas vēsturi, ukraiņu kultūras dižgariem, mūziku u. c., trūcīgajiem biedriem izsniegti naudas pabalsti. Biedrības darbību ilustrē lielo pasākumu programmas. Piemēram, sarīkojumā 1935. gada februārī koris un dziedātāja Ksenija Osadčaja–Goldberga izpildīja latviešu, pēc tam ukraiņu dziesmas, bija arī dzejas deklamācijas un tautas dejas. Biedrības dramatiskajā pulciņā 1938. gadā bija seši aktieri un viņi uzveda ukraiņu un latviešu autoru darbus.

30. gadu nogalē Sabiedrisko lietu ministrija centās samazināt biedrību skaitu, apvienojot organizācijas ar līdzīgiem mērķiem. 1940. gada martā biedrība saņēma norādījumu par apvienošanās lietderību ar "Kulturālās tuvināšanās biedrību ar PSRS tautām". Tika plānots izveidot tajā atsevišķu ukraiņu sekciju. 6. jūnijā notika pēdējā valdes sēde, tomēr valsts okupācijas rezultātā un visu "buržuāzisko" organizāciju slēgšanas dēļ vasaras beigās reforma netika realizēta.

Padomju okupācijas laiks Latvijā 1940.–1941. gadā

Tūlīt pēc Latvijas aneksijas Padomju Savienībā 1940. gada vasarā ukraiņu sabiedriskā dzīve tika pārtraukta, tāpat kā tas notika ar visu pārējo mazākumtautību sabiedrisko darbību. Turpmākajās represijās tika apcietināti arī vairāki ukraiņi. Jau 1940. gada 6. augustā Rīgā tika arestēts bijušais Latvijā dzīvojošo Ukrainas politisko bēgļu–emigrantu komitejas valdes loceklis kandidāts un grāmatu veikala īpašnieks M. Didkovskis, kas ti-

ka apsūdzēts par dienestu UTR armijā un tās interešu pārstāvēšanu Baltijas valstīs. Bijušais Ukrainas politisko bēgļu–emigrantu komitejas priekšsēdētājs un kinorūpnieks V. Jemeljanovs (viņam piederēja arī prestižie kinoteātri "Palladium" un "Splendid Palace" Rīgā, kā arī kino uzņēmumi Tallinā un Kauņā) tika apcietināts 1941. gada 14. jūnijā un pret viņu izvirzītajā apsūdzībā bija uzsvērtā dalība minētās komitejas darbā. V. Jemeljanovam tika piespriesti 10 gadi ieslodzījuma un viņš mira Soļikamskas soda nometnē 1949. gada oktobrī (izsūtīta tika arī viņa ģimene). Par piederību "Ukraiņu baltemigrantu komitejai" Latvijā 1941. gada 14. jūnijā tika apcietināts arī Rīgas Finieru fabrikas šoferis Ivans Abramenko, kuram turklāt tika izvirzīta apsūdzība arī par dezertēšanu no Sarkanās armijas 1918. gadā un dienestu hetmaņa Skoropadska, vēlāk UTR armijā (nāvēssods tika izpildīts 1942. gada aprīlī Soļikamskas soda nometnē). Kopā ar viņu tika apcietināts arī dēls Viktors un uz Novosibirskas apgabalu izsūtīta viņa ģimene – sieva un divas mazgadīgās meitas.

Vācu nacistu okupācijas laiks 1941.–1945. gadā

Vācu nacistu okupācijas laikā 1941.–1945. gadā ukraiņu skaits strauji pieauga. 1943. gada februārī tautas skaitīšana Latvijas ģenerālapgabalā konstatēja 11339 ukraiņus – gandrīz sešas reizes vairāk nekā 1935. gadā. Minētais izskaidrojams ar apstākli, ka reģistrēti arī okupācijas iestāžu darbos atvestie cilvēki, kā arī pie lauksaimniekiem un uzņēmumos nodarbinātie Sarkanās armijas karagūstekņi. To netieši apstiprina arī ukraiņu ģimenē lietojamās valodas rādītāji: 5768 cilvēkiem tā bija krievu, 4227 – ukraiņu, 700 – latviešu, 123 – baltkrievu valoda. 471 ukraiņu ģimenē lietoja divas valodas, turklāt ukraiņu valoda kā ģimenē lietojamā tika norādīta arī 14 latviešiem, 12 krieviem, 11 baltkrieviem, 75 poļiem, diviem lietuviešiem un diviem pārējo tautību pārstāvjiem, kas kopējo – galvenokārt ukraiņu runājošo – skaitu palielināja līdz 4343 cilvēkiem.

Vācu nacistu okupācijas laikā Latvijas ukraiņu attieksme pret okupācijas varu ir grūti konstatējama tās nelielā skaitliskā sastāva dēļ, jo nekādas sabiedriski politiskās aktivitātes viņi neuzsāka. Tomēr jādodomā, ka tā bija ļoti dažāda. Piemēram, kapteinis V. Romančenko 1941. gada jūnijā beigās un jūlijā aktīvi darbojās latviešu nacionālo partizāņu rindās Ventspils apriņķī. Šī struktūra pirms vācu karaspēka ienākšanas rikoja izlūkgājienus pilsētas apkārtnē, lai aizkavētu lielāku sarkanarmiešu vienību ienākšanu pilsētā, un vienā šādā reizē notika bruņota sadursme, kuras laikā krita viens partizāns. Arī Pjotrs Abramčenko, kurš Latvijā nonāca

Liepājas Ebreju Lielā sinagoga. Uzcelta 1872. gadā, rekonstruēta 1933. gadā.

Ebreju lieluzņēmēji Šaliti un viņu dēli 20. gados.

Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers, iepazīstoties ar muzeju „Ebreji Latvijā”. Pa kreisi muzeja vadītājs Mārgers Vestermanis.

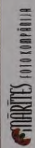
Rīgas ebreju kopienas bērnu deju ansamblis „Maagal”.

Ansamblis „Dņipro” ukraiņu starptautiskajā folkloras festivālā Luckā 2007. gadā.
L. Muhina foto.

Rīgas Ukrainu vidusskola 2007./2008. mācību gads

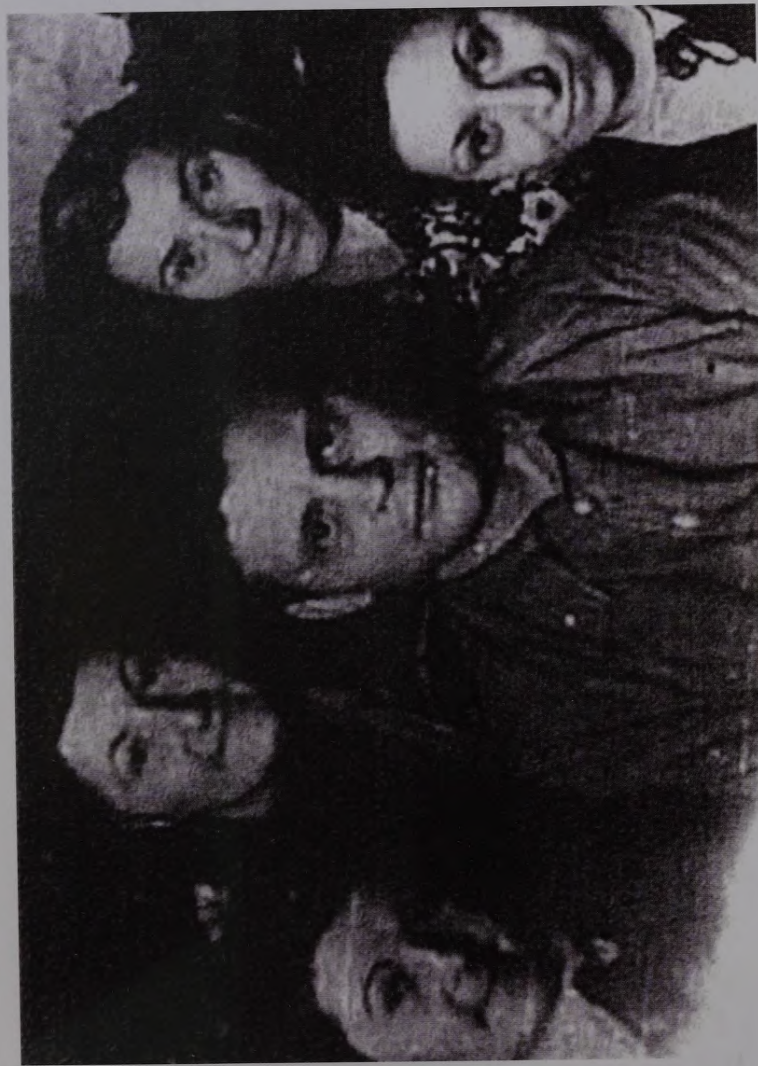
Rīgas ukraiņu vidusskolas skolotāji 2007./2008. mācību gadā.

Čigāni (romi) Krāslavas festivālā 2006. gadā. G. Zariņa foto.

Armēņu baznīca Rīgā, Kojusalas ielā.

R. Zivcone, H. Zivcone, Roberts Seduls, viņa pažiņa T. Plukše,
H. Skuteļska, R. Sedula ierīkotajā slēptuvē Liepājā Tirgoņu ielas 14. nama pagrabā
1944. gadā.

Žanis Lipke, Bruno Rozentāls, Kārlis Didrihsons ar izglātajiem
ebrejiem slēpšanas vietā Dobeles pagastā.

Piemineklis Žanīm Lipkem un visiem ebreju glābējiem Latvijā
holokausta laikā, ko atklāja Rīgā, Gogoļa ielā 25, 2007. gada
4. jūlijā.

Memoriālais ansamblis nacisma upuriem Biķernieku mežā, atklāts

2001. gada 1. maijā

Nacisma upuru memoriāls Šķēdē. R. Očakovska foto.

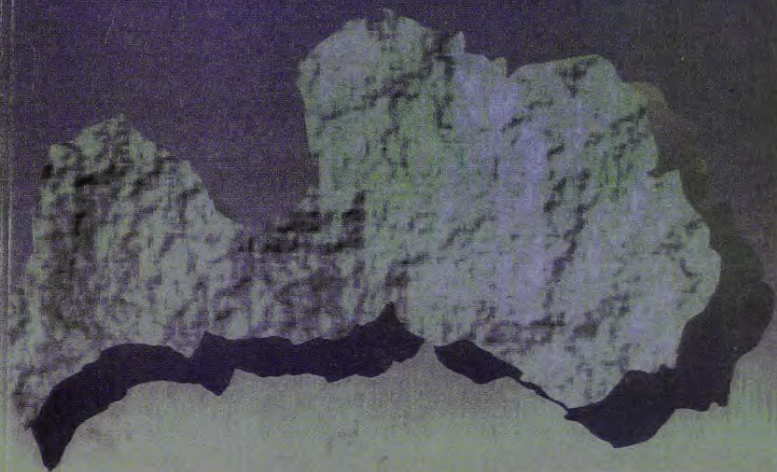
Piemīņas plāksne 1942. gada 6. janvāra nakts nogalinātajiem
Viļānu ģigāniem.

Latvijas nacionālo minoritāšu vēsturei veltītās konferences vadītāji un referenti
– Rīgā, Reitera namā 2006. gada 30. maijā.

E. Ābeles foto.

MAZĀKUMTAUTĪBU VĒSTURE LATVIJĀ

ZVAIGZNE ABC

1998. gadā izdotā eksperimentālā mācību grāmata
“Mazākumtautību vēsture Latvijā”.

1920. gadā bijušo Krievijas gūstekņu transportā no Vācijas (viņš neaizbrauca tālāk uz Padomju Krieviju) un no 1935. gada dzīvoja Baltinavā (padomju varas gadā – ēdnīcas pārzinis, vācu okupācijas laikā – pārdevējs), 1941. gada jūlijā viens no pirmajiem bija iestājies vietējā latviešu paš aizsardzības grupā (1945. gadā viņu par to apcietināja, bet pēc gandrīz gadu ilgas izmeklēšanas atbrīvoja). Vairāki ukraiņi 1943.–1945. gadā tika mobilizēti latviešu leģionā (vēl 1945. gada sākumā leģionā Liepājā tika mobilizēts laukstrādnieks no Kārsavas pagasta Sava Vancans). Daugavpilī 1943. gada vasarā un rudenī izvietojās no vācu okupētās Ukrainas atsūtīts ukraiņu policijas bataljons. Bijušais "Latviešu–ukraiņu biedrības" Revīzijas komisijas priekšsēdētājs O. Ivaņenko strādāja par zemes pašpārvaldes Tirdzniecības un rūpniecības galvenās direkcijas Automotoru rezeves daļu bāzes noliktavas pārzini un savā darbinieka aptaujas lapā sevišķi izcēla piedalīšanos cīņā pret padomju varu 1918.–1920. gadā.

Daudzi Latvijā nokļuvušie ukraiņu tautības karagūstekņi bija nodarbināti lauku saimniecībās. 1943. gada martā daudzi no viņiem brīvprātīgi vai piespiedu kārtā pieteicās Vācijas armijas izpalīgu dienestā. Latvijas Valsts vēstures arhīvā atrodas vismaz 549 bijušo sarkanarmiešu ukraiņu (visi dzimuši 1919.–1924. gadā) pieteikšanās anketas izpalīgu dienestā. 1943. gada martā vērmahta izpalīgos tika ieskaitīts arī "brīvprātīgi" pieteicies 1920. gadā Istras pagastā dzimušais ukraiņu Aleksandrs Šustiks, 31. martā – 1924. gadā Rīgā dzimušais ukraiņu – Aleksandrs Krastaļevs un 1921. gadā Ludzā dzimušais Avtanoms Astaševs. Cēsu apriņķa Jaunraunas pagastā dzīvojošais zemes nomnieks Grigorijš Ševčenko 1944. gada augustā, tuvojoties Sarkanajai armijai, bija iestājies aizsargos un apsargājis padomju karagūstekņu nometni, par ko viņam pēc kara tika piespriesti trīs gadi ieslodzījuma, utt. Ukraiņi aktīvi piedalījās padomju pagrīdes kustībā Latvijas teritorijā.

Nav precīzi nosakāma arī nacistu okupācijas iestāžu attieksme pret ukraiņiem Latvijā, tomēr var konstatēt, ka tā sevišķi neatšķīrās no izturēšanās pret citām nelielajām nacionālajām grupām. Piemēram, 1941. gada beigās–1942. gada sākumā, sakarā ar Rīgas vācu birģermeistara rīkojumu nepieļaut turpmāk nelatviešu tautības bērniem apmeklēt latviešu skolas, ar sevišķiem rīkojumiem tas tomēr tika atļauts virknei cittautiešu bērnu, starp kuriem bija arī vairāki ukraiņi, – 45. pamatskolā tika atļauts mācīties Borisam Stečenko, 8. pamatskolā – Mihailam Aleksandrovičam, 10. ģimnāzijā – Nikolajam Romaņenko. Otrā pasaules kara beigu posmā daudzi ukraiņi atstāja Latviju un devās bēgļu gaitās uz Rietumiem.

Padomju okupācijas periods

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas ukraiņu vēsturē sākās saturiski pilnīgi jauns laika posms. Pirmkārt, jau kopš 1944.–1945. gada sākās intensīvs migrantu pieplūdums no pārējām PSRS republikām, turklāt ukraiņi starp viņiem sastādīja ievērojamu daļu. Viņi bija gan starp strādniekiem, gan rūpnieciskās inteliģences pārstāvjiem, gan atvaļinātajām militārpersonām, kuras kopā ar ģimenēm apmetās uz dzīvi Latvijā; tāpat – arī starp pēckara bēgļiem no kara izpostītajiem Ukrainas laukiem un no pilsētām, kuri, nonākot Latvijā, lielākoties kļuva par padomju forsētās rūpniecības sistēmā strādājošajiem. 1959. gadā viņu skaits Latvijā sasniedza 29,4, 1979. gadā – 66,7, bet 1989. gadā – 92,1 tūkstoti. Procentuālais pieaugums minētajā laikā palielinājās no 1,4% līdz 3,5% no Latvijas PSR iedzīvotāju kopskaita. Turklāt apstākļos, kad nepastāvēja nekādas izglītības iegūšanas iespējas ukraiņu valodā, bija vērojama strauja ukraiņu pamatmasas pārkrievošanās. Vēl jo vairāk tāpēc, ka tikai 25–30% ukraiņu ieradās Latvijā no savas etniskās dzimtenes, kas liecina, ka starp viņiem minētais process bija sācies vēl pirms ierašanās uz dzīvi Latvijā. Lielā mērā tas pats attiecas uz ieceļojušajiem no Austrumukrainas, kur pārkrievošanās process bija dzinis dziļas saknes jau gadu desmitiem un pat gadsimtiem. Tādējādi starp Latvijā iebraukušajiem ukraiņiem dzimtās valodas zināšanu līmenis jau no paša sākuma nebija sevišķi augsts. Minētās izglītības sistēmas un citu uz "vienotas padomju tautas" veidošanu vērstu sociāli politisko procesu rezultātā pakāpeniski arvien vairāk samazinājās ukraiņu valodas zināšanas un pārmaiņas notika gandrīz vienīgi rusifikācijas virzienā, jo latviešu valodas zinātāju skaits starp ukraiņiem bija ļoti niecīgs.

Ukraiņi apmetās uz dzīvi galvenokārt lielākajās pilsētās, tādējādi viņu īpatsvars 1989. gadā ostas pilsētās Liepājā un Ventpilī sasniedza attiecīgi 7,6% un 6,4%, Rīgā – 4,6%, Jelgavā – 3,9%, Pabažos – ap 7% no iedzīvotāju skaita utt. Viņi sastādīja ievērojamu īpatsvaru arī atsevišķos lauku ciematos, kuri bija saistīti ar padomju militārajām bāzēm vai rūpniecības uzņēmumiem, piemēram, Skrundā, Vaiņodē un Virgā, kur ukraiņi veidoja vairāk par 10% no visiem turienes iedzīvotājiem.

Literatūra

Dribins L. Ukraiņi Latvijā. – Rīga, 1995.

Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Ukrainas Tautas Republiku (1919–1921)// Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 4, 56.–72. lpp.

Jēkabsons Ē. Ukraiņi Latvijā 19. gs. beigās–1945. gadā// Latvijas Arhīvi. – 2004. – Nr. 2, 110.–128. lpp.

Leo Dribins

Ukraiņi atjaunotajā Latvijas Republikā

1988. gadā latviešu tautas nacionālās atmodas kustība saviļņoja arī Latvijā dzīvojošos ukraiņus. Septembrī Rīgā notika ukraiņu sapulce, kurā tika nodibināta Latvijas Ukraiņu nacionālās kultūras biedrība "Dņipro". Tās vadītāji bija sabiedriskais darbinieks Viktors Prudiuss un Latvijas Zinātņu akadēmijas darbinieks Volodimirs Strojs. Biedrībā iestājās apmēram 300 cilvēku. "Dņipro" uzskatīja, ka tās galvenais uzdevums ir vietējo ukraiņu nacionālās pašapziņas atmodināšana, dzimtās valodas un kultūras propagandēšana. Biedrības rindās tapa ukraiņu koris un dramatiskais ansamblis, kuri sniedza daudzus koncertus gan Latvijā, gan Ukrainā, gan Igaunijā un Baltkrievijā. Politiskajā cīņā "Dņipro" neieklāvās un Latvijas neatkarības jautājumā līdz 1991. gada augustam puda neitrālu nostāju. Taču biedrības sastāvā esošais jauniešu klubs, ko vadīja arhitekte Natālija Skudra, atbalstīja Latvijas Tautas fronti. No 1989. gada februāra šis klubs darbojās patstāvīgi, nodibināja sakarus arī ar nacionālo kustību Ukrainā un palīdzēja tai 1989. gada rudenī Jūrmalā sarīkot Ukrainas demokrātisko spēku konferenci.

Latvijas Tautas fronteī pieklāvās Rīgas ukraiņu biedrība "Slavutič" (līderis Volodimirs Stešenko) un Ukrainas patriotiskās organizācijas "RUH" grupa Rīgā, kura pirmoreiz PSRS varas teritorijā te iznesa uz ielas ukraiņu nacionālo zilidzelteno karogu.

Taču politiski ukraiņu lielākā daļa Latvijā vēl neizprata notiekošo pārmaiņu būtību. Daļēji tādēļ, ka neprata latviešu valodu, nezināja Latvijas vēsturi un nacionālās tradīcijas. Daudzus dezinformēja tā saucamās Interfrontes politiskā demagoģija. No 8 Latvijas Augstākajā Padomē ievēlētajiem ukraiņu izcelsmes deputātiem vairums neatbalstīja 1990. gada 4. maija deklarāciju. Tikai pēc 1991. gada augusta komunistiskā reakcionārā puča sakāves un Latvijas un Ukrainas neatkarības atjaunošanas arī ukraiņi Latvijā sāka plaši piemēroties demokratizācijas un nacionālās atdzimšanas procesam.

Neatkarīgo valstu atjaunotne un attīstība Latvijā un Ukrainā deva Latvijas ukraiņiem brīvas izvēles iespēju: vai nu palikt un integrēties Latvijas nacionālajā sabiedrībā, vai arī atgriezties savā etniskā tēvzemē. Vairāk nekā 24 tūkstoši ukraiņu aizbrauca no Latvijas, lielākoties uz Ukrainu. Sociologu veiktās aptaujas liecināja, ka atgriezties Ukrainā vēlētos vēl

10–12 tūkstoši, taču viņiem tur netika garantēts piemērots darbs un dzīves apstākļi, tādēļ viņi palika Latvijā. Apmēram 45 tūkstoši vēlējās iekļauties neatkarīgās Latvijas tautā, saglabājot savu identitāti.

Par aktuālu, neatliekamu uzdevumu kļuva tādas Latvijas ukraiņu kopienas veidošana, kura būtu lojāla pret Latvijas valsti, kā arī atjaunotu piederību ukraiņu kultūrai un etniskām tradīcijām. Šos mērķus vislabāk var sasniegt, ja ukraiņi iemācās latviešu valodu un atgūst savas dzimtās valodas zināšanu.

Liela nozīme ukraiņu orientācijas izvēlē bija 1992. gada augustā Latvijas Zinātņu akadēmijas ēkā notikušajai Latvijas ukraiņu pārstāvju sapulcei, kurā piedalījās aptuveni 600 dalībnieku. Tajā pieņēma rezolūciju, kurā tika sveikta un atbalstīta Latvijas un Ukrainas neatkarīgo valstu tapšana un pausta apņēmība veicināt to sadarbību un draudzību. Šādas sapulces notika arī turpmākos gados, taču to darba kārtībā pārsvaru ņēma sociālā nodrošinājuma un pilsoņu tiesību jautājumi, bet kultūras un valodas problēmas vairs neguva pietiekamu atbalstu. Tas kavēja ukraiņu integrēšanos Latvijā.

Jau 1991. gada 1. augustā ukraiņu sabiedrisko pārstāvju apspriedē V. Stroja vadībā tika nodibināts Latvijas Ukraiņu kultūras un ekonomiskais centrs (UKEC), kas centās atbalstīt vietējo ukraiņu līdzdalību Latvijas saimnieciskajā dzīvē, tā sakrājot līdzekļus ukraiņu kultūras un izglītības atbalstam. Centrs deva savas ierosmes Latvijas un Ukrainas tirdzniecisko sakaru iedibināšanai. Diemžēl jau 1994. gadā UKEC darbība apsīka, jo tā saimnieciskie pasākumi bija neveiksmīgi. Drīz vien šis centrs pārtrauca darboties.

Zināmas sekmes guva ukraiņu ierosmes informācijas un kultūras jomā. 1993. gadā ar tikko atvērtās Ukrainas vēstniecības atbalstu Latvijas televīzijā un radio sākās pārraides ukraiņu valodā, ik nedēļu iznāca avīzes "Rīgas Balss" ukraiņu pielikums. Koncertos un festivālos aktīvi piedalījās biedrības "Dņipro" mākslinieciskie kolektīvi. Šīs biedrības priekšsēdētājs tolaik bija mākslinieks Grigorijs Krutojs. Biedrība aktīvi piedalījās Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācijas darbā. Šo darbību veiksmīgi turpināja nākamais "Dņipro" priekšsēdētājs Ivans Naļivaiko.

1996. gada maijā nodibinājās jauna sabiedriska organizācija – Latvijas Ukraiņu savienība (LUS), kuru sākotnēji atkal vadīja V. Strojs. Tā apvienoja apmēram 250 cilvēkus, ieceļotājus no Ukrainas, un cīnījās par viņu tiesiskā stāvokļa uzlabošanu. Diemžēl Savienība neieklāvās 1999. gadā iesāktajā Latvijas sabiedrības integrācijas procesā. Tas mazināja Latvijas ukraiņu iespējas.

2003. gada martā tika pārvēlēta Savienības valde, par tās līdzpriekšsēdētāju kļuva žurnālists Viktors Stefanovičs un pedagogs docents Aleksandrs Skaļskis. LUS pārstāja sadarboties ar politisko apvienību "Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" un nolēma turpmāk politiski nepieslēties nevienai partijai, bet būt par patstāvīgu Latvijas ukraiņu pārstāvi. LUS nepiedalījās protesta kustībā pret nacionālo minoritāšu skolu reformu, taču vienlaikus puda uzskatu, ka jānodrošina vidējā izglītība skolēnu dzimtajā valodā, arī tad, ja notikusi pāreja uz latviešu mācību valodu.

2004. gadā LUS nosaukumu latviešu valodā nomainīja ar nosaukumu "Latvijas Ukraiņu biedrība" (LUB). Par LUB priekšsēdētāju ievēlēja V. Stefanoviču, bet A. Skaļskis palika viņa vietnieka postenī. No 2004. gada janvāra sāka iznākt LUB laikraksts "Visņik" ("Vēstnesis"), kura tirāža sasniedza 2000 eksemplārus. LUB atbalstīja ukraiņu naturalizēšanos un vispusīgu integrēšanos Latvijas sabiedrībā. Taču "Visņik" redakcija deva vārdu arī opozīcijai, kura nebija tik lojāla pret Latvijas Republiku. Šo duālismu krasi atspoguļoja 2006. gadā izdotā biedrības jubilejas grāmata "Українці Латвії", kuras redkolēģijā bija Eduards Davidenko, Vladislavs Pavļenko un Volodimirs Strojs. Domstarpību negatīvais rezultāts bija arī laikraksta "Visņik" izdošanas samazināšana, faktiski – pārtraukšana.

Pozitīva loma Latvijas ukraiņu kopienas vienības saglabāšanā bija Latvijas Ukraiņu biedrības rīkotajām starptautiskām zinātniski praktiskām konferencēm par ukraiņu diasporas vēsturi un dzīvi mūsdienā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Tās tiek organizētas ar Ukrainas vēstniecības Latvijā un Īpašo uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta atbalstu. 3. konference par tēmu "Baltijas valstu ukraiņu kultūras mantojums sabiedrības integrācijas kontekstā" notika 2005. gada 8.–9. decembrī. Konferences materiāli izdoti atsevišķā grāmatā, ko sagatavoja redkolēģija: I. Naļivaiko, V. Stefanovičs, S. Samburska un I. Čilačava.

Pozitīva loma ir Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas, īpaši tās direktores Veras Koceres dalībai ukraiņu kultūras dzīves veicināšanā. Bibliotēkas telpās Lielvārdes ielā iekārtots Latvijas Ukraiņu informācijas centrs.

2005. gadā uzņēmēja, Rumbulas autotirgus īpašnieka Vladimira Lugojska vadībā tika nodibināta Latvijas Ukraiņu biedrību apvienība (LUBA), kas pretendēja uz 12 ukraiņu biedrību koordinators lomu. Taču LUB nevēlējās iekļauties tajā un uzskatīja, ka koordinācijas sistēma jau izveidota un vairāk nekā 2 gadus veiksmīgi funkcionē.

Domstarpības saskaldīja vēl nesen izveidoto ukraiņu sabiedrisko organizāciju vienotību, notika šķelšanās. Pieaug LUBA loma pārējo biedrību darbības ievirzē.

Kopienas satvars

Latvijas ukraiņu kopienas darbības nepārtrauktību vispirms nodrošina ukraiņu kultūras biedrību un Rīgas ukraiņu vidusskolas sekmīgā darbība.

Par ukraiņu kopuma "garīgo dvēseli" jānosauc kultūras biedrība "Dņipro", kuru jau daudzus gadus vada uzņēmējs Ivans Naļivaiko. Tās 50–60 entuziasti kopā ar savu dziesmu un deju ansambli apceļo visu Latviju un rāda Latvijas ukraiņu identitātes spožumu arī ārvalstīs. Biedrības rīkotā ukraiņu lielā dzejnieka Tarasa Ševčenko dzimšanas dienas atcere ik gadus pulcē vienkopus ap 500 ukraiņu savas nacionālās apziņas svētkos. Tie liecina, ka ukraiņu kopiena ir dzīva un vitāla savā vēsturiskā, etnogrāfiskā, valodas un kultūras veidolā. Ar "Dņipro" sadarbojas citas Latvijas ukraiņu kultūras biedrības:

Daugavpils Ukraiņu kultūrizglītības biedrība "Mrija". Vadītāja Nađežda Stahovska.

Vangažu Ukraiņu biedrība "Jatraņ". Vadītāja Irīna Dukule.

Ventspils Ukraiņu kultūras un apgaismības biedrība "Kobzar". Vadītājs Vasilis Paškurlats.

Liepājas Ukraiņu kopiena "Svitanok". Vadītāja Larisa Davidenko.

Jelgavas Ukraiņu kultūras centrs "Džerolo". Vadītāja Gaļina Jurčenoka.

Rēzeknes Ukraiņu biedrība "Vodograj". Vadītāja Valentīna Zakačura.

Rīgas Ukraiņu biedrība "Trembita". Vadītājs Vladislavs Pavlenko.

Šīs biedrības bieži viesojas cita pie citas, rīko kopīgus festivālus. Vangaži ir iecienīts Latvijas mazākumtautību festivālu centrs.

Vēl jāpiemin Rīgā esošo sociālās izpētes centru "Etnikos", ko vada socioloģe Nataļja Lisogorova. Tiek pētīta visas Latvijas ukraiņu sabiedriskā dzīve.

Patriotiska loma ir Liepājas Ukraiņu biedrībai "Rodina", ko vada Anatolijs Veselko. Liela loma ukraiņu sieviešu sabiedriskās rosmes izraisīšanā ir Rīgā esošai "Latvijas Ukraiņu sieviešu apvienībai", ko sekmīgi vada Ņina Kvitņicka.

Šīs kultūras biedrības ir Latvijas ukraiņu etniskās un kultūras identitātes glabātājas un attīstītājas. Tās kopā apvieno ap 300 sabiedrisko aktivīstus. Pateicoties viņiem, kopiena ir dzīva un skatās nākotnē.

Ukrainiskuma garīgās vērtības jaunatnei nodod Rīgas ukraiņu vidusskola. Tai ir svarīga nozīme ukraiņu integrācijas veicināšanā un nacionālās kultūras tradīciju atjaunošanā. Šī skola uzsāka savu darbību 1991. gadā. Tās dibinātāja un direktore ir talantīgā pedagoģe, Latvijas un Ukrainas patriote Ludmila Kravčenko. Viņa ir iepazinusi ukraiņu skolu pieredzi Kanādā un pratusi to ieviest savā skolā, lai skolas absolventi varētu pielietot savas zināšanas gan Latvijā, gan Ukrainā un būt par starpniekiem

abu valstu attiecībās. Mācības skolā notiek latviešu un ukraiņu valodā, intensīvi apgūstot arī angļu un krievu valodu. Īpaši dziļi tiek iepazīta Latvijas un Ukrainas vēsture, kultūra, tautu folklorā. Skolēni orientējas uz dzīvi Latvijā, iekļaušanos tās pilsoniskajā sabiedrībā.

Mācības uzsākot, skolā bija trīs paralēlās 1. klases ar 45 skolēniem un tikai 5 skolotāji, bet 1997./1998. mācību gadā skolā pastāvēja 14 klases 1.–7. klašu grupā ar 230 skolēniem un strādāja 33 skolotāji. 5. klasē skolēni jau spēja brīvi sarunāties kā latviešu, tā ukraiņu valodā.

Šis pozitīvais piemērs varēja īstenoties, pateicoties gan Latvijas, gan Ukrainas sniegtajai materiālajai palīdzībai. Svarīga nozīme bija Ukrainas prezidenta Leonīda Kučmas un Latvijas prezidenta Gunta Ulmaņa klātbūtnē skolā 1995. gada 24. maijā.

Skolu vairākkārt apmeklējusi Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, tajā viesojies arī Ukrainas prezidents Viktors Juščenko.

Ukraiņu skolā izveidotas skolēnu māksliniecišķās pašdarbības kolektīvs, kas demonstrējis savu māku arī Ukrainā un citās valstīs, kur ir ukraiņu minoritātes.

Taču arī pēc skolas pārvēršanas par vidējās izglītības mācību iestādi skolēnu skaits tajā vairs nepalielinājās. 2006./2007. mācību gadā tur mācās 250 skolēni, no tiem 125 ir ukraiņi un 125 – citu tautību bērni, kuru vecāki vēlējas, lai viņi iemācītos ukraiņu un latviešu valodu. Citu tautību skolēnu īpatsvars Rīgas ukraiņu skolā turpina palielināties. Tas liecina arī par skolas prestižu. Taču faktiski notiek pāreja uz tādu mācību iestādi, kas sagatavo sakaru uzturētājus un draudzības veicinātājus starp Latviju un Ukrainu, starp latviešu un ukraiņu tautu. Tādām skolām mūsdienu Eiropā ir pieaugoša nozīme. Taču tās nenodrošina identitātes saglabāšanas problēmu, tās nav nacionālas skolas. No apmēram 5 tūkstošiem ukraiņu ģimeņu bērniem Latvijā ap 4 tūkstoši mācās krievvalodīgās skolās. Diemžēl tajās nav organizēta fakultatīva ukraiņu valodas un ukraiņu tautas vēstures, kā arī ukraiņu kultūras pamatu mācīšana. Ukraiņu kopiena par to nav gādājusi, nav izvirzījusi attiecīgas prasības. Šāda pasivitāte vājinājusi ukraiņu identitātes pēctecību Latvijā.

Latvijas ukraiņu demogrāfiskā un sociālā aina

2000. gadā pēc Latvijas Tautas skaitīšanas datiem LR dzīvoja 63644 ukraiņi, salīdzinot ar 1989. gadu, viņu skaits bija samazinājies par 28457 personām jeb – par 30,09%. Ukraiņu īpatsvars Latvijas iedzīvotāju vidū samazinājās no 3,45% līdz 2,67%.

Būtiski izmainījusies ukraiņu iekšējā struktūra. Palielinājās Latvijā dzimušo un izaugušo ukraiņu skaits. Ja 1989. gadā tādu starp viņiem bija 19,4%, tad 2000. gadā – jau ap 30%. Attiecīgi šajā laikā Ukrainā dzimušo īpatsvars samazinājās no apmēram 66% līdz apmēram 55%, bet Krievijā dzimušo ukraiņu – no 8,5% līdz 7%. Pašreiz jau apmēram 35% vietējo ukraiņu ir dzimuši Latvijā. Šī pārmaiņa labvēlīgi ietekmē ukraiņu integrēšanos.

Aug arī to ukraiņu skaits, kuri prot latviešu valodu. Ja 1989. gadā tikai 8,9% no viņiem brīvi runāja latviski, tad 2000. gadā apmēram 47% no ukraiņiem Latvijā atzina, ka vairāk vai mazāk labi var runāt latviski. Tiesa – labas latviešu valodas zināšanas bija daudz mazākam skaitam ukraiņu – ap 20%.

Mazinās ukraiņu valodu protošo Latvijas ukraiņu skaits. Ja 1989. gadā 49,5% no viņiem to nosauca par savu dzimto valodu, tad 2000. gadā vairs tikai – 27,2%. Šo lejupslīdi veicina etniski jauktās laulības, to īpatsvars ukraiņu struktūrā palielinās: ja 1995. gadā 90,4% no ukraiņiem stājās laulībā ar cita etnosa partneri, tad 2000. gadā – 93,6%. Otrais laulātais galvenokārt ir krievu tautības un ģimenē bērni aug par krieviem.

Taču dzīves pieredze rāda arī ko citu. Daudzās etniski jauktās ģimenēs tomēr netiek aizmirstas ukraiņu etnogrāfiskās tradīcijas, saglabājas sakari ar ģimenes locekļiem, kuri dzīvo Ukrainā, paliek piesaiste ukraiņu kultūrai. Tādēļ ukraiņu skaita samazināšanās Latvijā nav strauja.

Samērā zema ir dzimstība ukraiņu ģimenēs. Tā 2004. gadā tikai 399 no jaundzimušajiem nākuši pasaulē no ukraiņu mātēm. Tas ir tikai 1,96% no jaundzimušo skaita, kamēr krievu mātes togad laidušas pasaulē 5226 bērnus jeb – 25,70% no dzimušajiem. Salīdzinot ar etnisko grupu īpatsvaru iedzīvotāju skaitā 2004. gadā: krievi – 28,84% un ukraiņi – 2,50%, redzam, ka dzimstība ir zema abām etniskām grupām (zem vidējā līmeņa), bet ukraiņiem tā ir vēl zemāka nekā krieviem. Ārējās migrācijas dēļ ukraiņu skaits samazinās maznozīmīgi – ap 100–150 personas gadā.

2007. gada 1. janvārī Latvijas statistika rāda 57794 ukraiņu esamību pastāvīgi dzīvojošo Latvijas Republikas iedzīvotāju skaitā – jeb 2,53%. Tātad ukraiņu īpatsvars lēni turpina samazināties. Galvenokārt zemās dzimstības un asimilācijas dēļ – viņiem pārejot krievu tautībā.

Ukraiņu integrēšanās Latvijas valsts nacionālajā sabiedrībā notiek lēni. 2007. gada 1. janvārī Latvijas Republikas pilsonību bija guvuši 16573 ukraiņi jeb 28,68% no viņu skaita. Salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem naturalizācijas panākumi nav noliedzami. 1994. gadā tikai 6,01% ukraiņu bija LR pilsoņi, 1998. gadā – 7,2%, 2004. gada sākumā – 18,34%.

2006. gadā ukraiņu pilsoņu skaits palielinājies par 1936 personām. Tomēr 37171 ukraiņis joprojām ir nepilsoņu skaitā (64,3%). 4026 vietējie ukraiņi ir pieņēmuši Ukrainas un Krievijas pilsonību.

2006. gada statistikas dati sniedz ziņas par ukraiņu teritoriālo izvietojumu Latvijā. 28797 ukraiņi dzīvoja Rīgā, sastādot 3,96% no galvaspilsētas iedzīvotājiem un 49,46% no Latvijas ukraiņiem. 14,82% no viņiem dzīvoja Kurzemē, 12,75% – Pierīgas reģionā, 9,94% – Zemgalē, 8,92% – Latgalē un 4,11% – Vidzemē.

Latvijas ukraiņiem ir samērā augsts izglītības līmenis. 2000. gadā no tiem, kas vecāki par 15 gadiem, 18,3% bija augstākā, 26,0% – vidējā speciālā, 32,4% – vidējā izglītība. No ukraiņiem, kas sasnieguši 7 gadu vecumu, 2000. gadā 39,6% bija ekonomiski aktīvi, 25,7% – pensionāri, 23,5% – atradās citu personu un iestāžu apgādībā, 5,3% – iztika no pabalstiem un palīdzības, 5,9% bija citi iztikas avoti. Tikai 209 personas pārtika no ieguldījumiem un aizņēmumiem. Aug ekonomiski aktīvo ukraiņu skaits. Īpaši veiksmīgi bijuši tie ukraiņu uzņēmēji, kuri darbojas Latvijas un Ukrainas ekonomisko attiecību jomā. Te var minēt firmu "AD REM Limited", kuru vadīja Bogdans Vereščuks (sakari ar Rietumukrainu), firmu "Latrag L&D", tās līdzīpašnieku Arkādiju Talajevski, Ventspils ostas kompleksa vadītāju Oļegu Stepanovu, Nikolaju Teļepņu, Leonīdu Muhinu u.c.

Latvijas ukraiņu kopiena kļūst par Latvijas un Ukrainas savstarpējo draudzīgo attiecību celtniecības tiltu. Tas veicinās arī Ukrainas tuvināšanos Eiropas Savienībai.

Literatūra

Dribins L. Ukraiņi Latvijā. – Rīga, 1995.

Dribins L. Ukraiņi // Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998, 232.–239. lpp.

Українці Латвії (люди згадують, документи свідчать). – Рига, 2006.,

3. starptautiskā konference "Baltijas valstu ukraiņu kultūras mantojums sabiedrības integrācijas kontekstā". Referātu krājums. – Rīga, 2006.

Ilga Apine

ČIGĀNI (ROMI) LATVIJĀ

Romu tautas izcelsme un ienākšana Eiropā

Čigānu (romu) etniskā grupa plaši izplatīta visā pasaulē, viņi dzīvo izkliedēti, sevišķi daudz viņu ir Austrumeiropā. Citas tautas, starp kurām viņi dzīvo, devušas tiem dažādus nosaukumus: gitanos, gipsi, tsiganes, roma vai sinti. Plaši izplatīts apzīmējums ir "čigāni", kas cēlies no grieķu valodas. Mūsdienā Eiropā priekšroka tiek dota terminam "romi." To ir aprobējusi Eiropas Padome un to lieto oficiālajos dokumentos. Vārds "romi" ir Eiropā dzīvojošo čigānu pašnosaukums, kas viņu valodā nozīmē "cilvēks". Viņi paši uzskata, ka vārdam "čigāni" esot nievājuma pieskaņa un tas nebūtu jālieto.

Čigānu (romu) etniskā pirmsdzimtene ir Indija, Indas upes ieleja, kur šodien atrodas Pendžabas štats (pavalsts) Pakistānā, Pendžabas, Kašmiras un Radžistānas štati (pavalstis) Indijā. Viņi sāka izceļot no turienes 4.–6. gadsimtā un izceļošanas cēloņi nav skaidri zināmi. Čigāniem (romiem) nav tāda senvēstures avota kā ebrejiem Bībele. Par viņu ceļojumu maršruti var spriest galvenokārt pēc lingvistiskiem datiem – kādas pēdas viņu valodā atstājušas citas valodas. Zinātnieki lēš, ka bijuši vairāki romu izceļošanas viļņi. Romi nokļuvuši Ēģiptē, Persijā (Irānā), Sīrijā, Palestīnā, Armēnijā, kur viņus saukuši par "saules bērniem", pēc tam – Bizantijā, Spānijā. Viduslaikos viņi ieceļojuši Eiropas zemēs. Balkānu pussalā 11.–12. gadsimtā šī tauta vēl veidoja samērā kompaktu masu, bet pēc tam izklīda pa dažādām Eiropas zemēm. Kopīga šai tautai ir teritoriāla izcelsme, bet, dzīvojot dažādās zemēs starp dažādām tautām, izveidojušies vairāki romu tautas lingvistiski grupējumi. Par viņu kādreizējo izcelsmi liecina fakts, ka mūsdienā Pendžabas provincē Indijā mutvārdu formā tiek lietota valoda, kura ir radniecīga romu valodai.

Lai saprastu romu tautas tradicionālo nodarbošanos turpmākajos gadsimtos, jāatgādina, ka arī savā pirmsdzimtenē, domājams, viņi varējuši piederēt dažādām kastām, varējuši būt karavīri – kavalēristi, kurus iekarotāji musulmaņi saņēma gūstā un aizveda. Romi varējuši piederēt muzikantu, burvju un zīlētāju kastai vai arī zemākai – strādnieku un kalpotāju kastai. Viņi ilgstoši saglabāja uzticību tādiem nodarbošanās veidiem kā metālapstrāde (kalēja amats), kokapstrāde, zirgkopība vai arī muzicēšana, cirka māksla un zīlēšana.

Šī tauta kopš ieceļošanas brīža citās zemēs izjutusi pret sevi nievājošu un diskriminējošu attieksmi. Viņi atšķirās ar tumšāku ādas krāsu, atšķirīgu dzīvesveidu un izcelsmes noslēpumainību. Aizspriedumus pastiprināja leģendas, ka tieši šīs tautas pārstāvji izgatavojuši naglas, ar kurām Jēzus sists krustā, vai arī viņi nozaguši ceturto naglu, lai pagarinātu Jēzus mocības. Tumsonīgo aizspriedumu gaisotnē, lai pamatotu šīs tautas pārstāvju vajāšanu un padzišanu, par romiem izplatīja apgalvojumus, ka viņi visi ir zagļi, burvji un krāpnieki. 1416. gadā vācu valodā runājošā Eiropas daļā darbojās likums, kas ļāva čigānu pakārt bez tiesas. Drakoniski likumi tika pieņemti Dānijā, Norvēģijā, Zviedrijā. Viņu izraidīšanu pavadīja pazemojošas procedūras: bērnu atņemšana, matu nodzišana sievietēm un vīriešu izsūtīšana uz galerām vai tālām kolonijām. Dažās valstīs (Rumānijā) līdz 19. gadsimtam saglabājās verdzība, kurai bija pakļauti tikai čigāni. Liberalizācijas laikmets pārvilkā svītru šīm ne taisnībām un pārestībām.

Hitleriskā Vācija atdzīvināja viduslaiku kārtību un nežēlību. Pret čigāniem, kam bija āriska izcelsme, nevarēja burtiski piemērot to pašu rasistisko motivāciju kā pret ebrejiem. Tik un tā viņiem atrada vietu rasu hierarhijā (H. Himlera izveidotā romu klasifikācija), lai vērstos pret viņiem kā pret klejojošiem, antisabiedriskiem elementiem, tvarstītu, sūtītu viņus uz koncentrācijas nometnēm, kur tos gaidīja gāzes kameras. Romi bija otra tauta pēc ebrejiem, kas Vācijā un nacistu okupētajā Eiropā bija nolemta iznīcināšanai. Aušvices nāves nometnē, kur bija ievietotas arī čigānu ģimenes, 1944. gada augustā nonāvēti visi tur ieslodzītie 20000 čigāni. Kopumā hitleriskā laika vajāšanās gāja bojā ap pusmiljons romu.

Pašlaik romu skaits, pēc viņu pašu starptautisko organizāciju datiem, varētu būt 7–8,5 miljoni cilvēku. Pavisam precīzas ziņas ir grūti iegūt, jo viņi pārvietojas, bieži dzīvo bez dokumentiem un arī slēpj savu etnisko piederību, tā izvairoties no diskriminācijas. Visvairāk romu ir Austrumeiropā: Rumānijā 1,8 miljoni, bet Bulgārijā, Slovākijā, Ungārijā un Serbijā romu populācija svārstās no 400000 līdz 800000. Starptautiskās organizācijas uzskata romu tautu stāvokli par dramatisku, ko modernās demokrātiskās valstis nedrīkst ignorēt. Galvenā problēma ir romu sociālā atstumtība, kas izriet no viņu nepietiekamās izglītības un lielā bezdarbnieku skaita viņu vidū. 2005.–2015. gadus starptautiskās organizācijas pasludinājušas par romu integrācijas desmitgadi mūsdienu sabiedrībā.

Romu tautas ienākšanas apstākļi, vēstures liecības par viņu dzīvi Latvijā

Latvijā čigāniem ir 500 gadu ilga vēsture. Viņi ieceļoja šeit 15.–16. gadsimtā no Vācijas un Polijas. Par to liecina daudzu Latvijas čigānu dzimtu vāciskoti (Kleini, Leimaņi, Neilandi, Eberhardi) vai poliskoti (Putraškēviči, Marcinkēviči, Kozlovski, Dombrovski) uzvārdi. Visvairāk čigānu bija un arī joprojām ir Kurzemē. No seniem laikiem samērā kompakti romi izvietojušies Abavas ielejā. Pēdējo gadu desmitu laikā viņi pārvietojās uz Latvijas lielākajām pilsētām – Rīgu, Daugavpili, Jelgavu. Kaut gan klejošana vēsturiski tika uzskatīta par šīs tautas raksturīgāko iezīmi, Latvijas čigāniem tā nepiemita: viņi nav lielā skaitā izceļojuši vai ieceļojuši. Pārvietošanās notikusi vien reģiona robežās sezonas (vasaras) laikā. Latvijas čigāni nav vēlējušies pieņemt čigānus no citiem reģioniem (piemēram, Moldāvijas). Līdz ar to viņi stabili ieauguši Latvijas vidē. Tautas skaitīšana 1897. gadā liecināja, ka 8% čigānu (romu) nodarbojās ar lauksaimniecību, tomēr zemkopība nav viņu parastā nodarbe. Dzīvodami pārsvarā laukos, romi nodarbojās ar amatniecību – bija kalēji, kurpnieki vai arī nodarbojušies ar zirgkopību. Kā rāda Jura Leimaņa grāmata "Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos", Kurzemes čigāniem bija pastāvīgi saimnieciski un sadzīviski kontakti ar latviešu zemniekiem, saimniecisko lomu sadale un mierīga sadzīvošana.

Vācu nacistu okupācijas laikā čigāni, tāpat kā ebreji, tika pakļauti iznīcināšanas draudiem. Čigānu tautas traģēdija vēl nav pilnībā izpētīta. Vēsturnieks Marģers Vestermanis savā publikācijā ir atspoguļojis galvenos faktus par romu likteni vācu okupētajā Latvijā. 1941. gada vasarā, kad notika plaša izrēķināšanās ar padomju aktīvistiem un ebrejiem, čigānu tautības iedzīvotāji cieta atsevišķās vietās, kā, piemēram, Abrenes apriņķa Baltinavas pagastā. 1941. gada ziemā, kad norisinājās masu akcijas Latvijas ebreju iznīcināšanā, pienāca kārta arī čigāniem. Ostlandes reihskomisārs Hinrihs Loze 1941. gada 4. decembrī izdeva rīkojumu Ostlandē (kurā ietilpa arī okupētā Latvija) ar čigāniem rīkoties tāpat kā ar ebrejiem. Okupācijas iestāžu rīkojumos un pavēlēs visvairāk figurēja arguments par viņu apkārklejošanu un kriminālo bīstamību. Čigānu (romu) iznīcināšanā piedalījās arī latviešu policisti un vietējās varas pārstāvji. Čigānu liktenis dažādās Latvijas apdzīvotās vietās varēja būt atšķirīgs. Liepājā viņu iznīcināšana notika jau pirms Lozes rīkojuma un vairāk nekā 100 cilvēku tika nošauti Cieceres pagasta Namiķu mežā.

Dažās vietās varas pārstāvji uzņēmas atbildību par "saviem"

čigāniem, apliecinot viņu pastāvīgu dzīvesvietu un darbu, tā izglābjot viņus no nāves. Tā ir rīkojies Sabiles pilsētas galva Mārtiņš Bērziņš. Talsu apriņķī netika nošauts neviens čigāns. Zināms, ka Ludzā atteikušies šaut savus čigānus, bet šāvēji atbraukuši no Maltsas. Ludzā un Rēzeknē romi noslepkavoti, bet Daugavpilī čigānus neaiztīka un tur nokļuvušie palika dzīvi. Okupantu varas ziņojumos bezkaislīgi un lietišķi stāstīts, kur un cik lielā skaitā "eksekutēti" Latvijas čigāni (romi): Aizputes apriņķa Kalvenes pagastā 90 cilvēki, to skaitā 9 bērni, Bauskas apriņķa Jaunsaules pagastā ap 250, Tukuma apriņķī pie Valguma ezera vairāk nekā 200 cilvēku utt. No rasistiskā terora gāja bojā vairāk nekā 2000 cilvēku – puse no toreizējā čigānu (romu) skaita Latvijā. (M. Vestermanis. Čigānu genocīds ..., 37.–40. lpp.) Latvijas romu nevalstiskās organizācijas ir apņēmušās saziņēt viņu tautas pārstāvju iznīcināšanas vietas un saglabāt piemiņu par viņiem.

Romu stāvoklis neatkarīgajā Latvijā

Latvijā pēc 2000. gada tautskaites rezultātiem bija 8204 romi, tas ir 0,3% no iedzīvotāju kopskaita. 2007. gada 1. janvārī bija 8559 cilvēki. Reālais čigānu skaits varētu būt pat divreiz lielāks (13000–15000) – tā uzskata šīs tautas organizāciju pārstāvji. Neatkarīgi no tā, kāds ir patiesais viņu skaits, tā ir maza mazākumtautība ar senām saknēm Latvijā un pārliecinošs viņu vairākums, atšķirībā no skaitliski lielākajām slāvu minoritātēm Latvijā, ir pilsoņi un brīvi runā latviski. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka Latvijā vēl nav apkopojušu un reģionālu pētījumu par Latvijas romu kopienas vēsturi, identitāti un tradīcijām, viņu atšķirībām no citām romu kopienām Eiropas valstīs, par viņu sociālajiem un ekonomiskajiem apstākļiem. Vienīgais nopietnais kvalitatīvais pētījums par Latvijas čigāniem ir 2003. gadā Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrā veiktais pētījums "Čigānu stāvoklis Latvijā". Daļa Latvijas romu kopienas pārstāvju uzskata šo pētījumu par neobjektīvu un pat diskriminējošu. Mēs uzticamies Centra pētnieku profesionālismam un izmantosim viņu apkopotos materiālus, kā arī 2000. gada Latvijas tautskaites un demogrāfijas gadagrāmatās publicētos datus.

Latvijas čigānu (romu) demogrāfiskais stāvoklis ir jāatzīst par labvēlīgu. Tā ir vienīgā tautība Latvijā, kurai ir pozitīvs dabiskais pieaugums: dzimstības rādītāji ir labāki nekā latviešiem un krieviem, bet mirstības rādītāji – mazāki. Čigāniem izsenis bijušas raksturīgas daudz bērnu ģimenes. Tagad, pārejot uz mūsdienīgu dzīvesveidu, arī viņu ģimenes vairs

nav tik kuplas. Tomēr ģimenes vidējais lielums romiem ir 4,2 cilvēki, kamēr vidēji Latvijā – 2,8 cilvēki. (Latvijas 2000. gada tautas ..., 205. lpp.) Arī šajā tautā biežākas kļuvušas jauktās laulības un tad var notikt ģimenes atvašu pāreja citā etniskajā kultūrā. Čigāniem, kā kopienai, asimilācija nedraud – viņu vidē ir ļoti noturīgas etniskās tradīcijas.

Čigānu (romu) urbanizācija ir vēsturiski jauna parādība un viņu kopienā tā notikusi neparasti strauji. 1935. gadā tikai 7,3% šīs tautības pārstāvju dzīvoja pilsētās, pārējie gadsimtu laikā bija piemērojušies lauku dzīves apstākļiem. Padomju režīms mēģināja ar administratīviem līdzekļiem izbeigt klejošanu visā Padomju Savienībā. PSRS AP 1956. gadā ar dekrētu pieprasīja visu čigānu reģistrāciju, piesaistīšanu pastāvīgai dzīvesvietai pilsētā vai ciematos un viņu iesaistīšanu darbā. Latvijā tikai 20. gadsimta 70. gados novērojama čigānu pārvietošanās uz pilsētām. Padomju periodā viņi pelnīja sev iztiku (kā paši apgalvo – labi arī nopelnījuši) ar deficīta preču tirdzniecību. Otrs iztikas avots bija darbs kolhozu laukos, piemēram, ražas novākšanas darbos. Ne viena, ne otra nodarbošanās neprasija izglītību. Ģimenēs neradās noturīga tradīcija rūpēties par bērnu izglītību. Turgus ekonomikas laiks un lielo lauku saimniecību likvidācija romiem izrādījās šokējoša – viņi zaudēja ierastos iztikas avotus. Tas paātrināja romu urbanizāciju. Pilsētu profesiju apguvei viņi arī izrādījās nesagatavoti zemā izglītības līmeņa dēļ. Pašlaik pilsētās dzīvo Latvijas romu lielākā daļa, otra – mazākā dzīvo Kurzemes mazpilsētās. Nesakrīt oficiālie tautas skaitīšanas dati ar neformālajiem, pašu čigānu organizāciju vai pašvaldību uzrādītajiem skaitļiem. Rīgā oficiāli dzīvo 1160 romi, neoficiāli – 3480; Jelgavā oficiāli – 1000 cilvēku, faktiski – 3000; Ventspilī iznāk tāda pati aina; Jūrmalā oficiāli uzskaitīti 439 cilvēki, faktiski dzīvojot ap 700. Iznāk, ka lielajās pilsētās romi ir divreiz vairāk nekā oficiāli apstiprināts, bet mazpilsētās (Jēkabpilī, Kuldīgā, Sabilē, Tukumā) oficiālie dati sakrīt ar faktisko stāvokli. Romu tautībai ir raksturīga koncentrēšanās savā vidē, savas lokālās telpas izveidošana. Laikam tā ir agrākā tabora dzīvesveida izpausme. Daugavpilī viņi koncentrējas Grīvā vai Judovkā, Rīgā – Lubānas ielā, Ventspilī – Gāliņciemā, Tukumā – Kalnu ielā. Daudzām ģimenēm tā ir pastāvīga dzīvesvieta vairāku paaudžu laikā. Lielās ģimenes turas kopā un gādā par saviem locekļiem.

Latvijas romi paši stāsta un to var novērot arī vizuāli, ka pastāv divas čigānu grupas: latviešu romi Kurzemē un Rīgā un krievu čigāni Daugavpilī. Otrie turoties savrup, neprot latviešu valodu un iegājuši krievu kultūras lokā, sūtot bērnus krievu skolās. Tāpat kā visiem Latvijas iedzīvotājiem arī romiem iznāk saskarties ar emigrācijas tendenci uz

ārzemēm. Neoficiālie dati rāda, ka ap 20% Latvijas romu ir devušies pro-
jām. Pētnieki novērojuši savdabīgu ainu: katrā lokālā čigānu vidē izveido-
jas tendence doties noteiktā virzienā. Varbūt tā ir grupas, kolektīvās iden-
tītes pazīme. No Daugavpils romi dodoties Maskavas virzienā, no Jelga-
vas – uz Angliju pastāvīgā darbā, bet no Sabiles un Talsiem emigrācijas
nav vispār. Par klejotājtautu uzskatītie Latvijas romi kopumā neesot no-
skaņoti braukt projām no Latvijas. (Čigānu stāvoklis ..., 17. lpp.)

Čigānu izglītības līmenis un nodarbinātības problēma

Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra (LCESC) pētnieku
2003. gadā uzrakstītajā darbā izmantoti 2000. gada tautas skaitīšanas da-
ti. Situācija varētu būt nedaudz mainījusies pēdējos gados, bet ne radikāli.
Latvijas čigānu (romu) izglītības līmenis izskatās šādi: vairāk nekā 40% ir
četru klašu un zemāka izglītība. Ņemot vērā to, ka daudzi šīs kopienas cil-
vēki nav uzrādījuši savu izglītības līmeni, tādu romu skaits īstenībā var
būt pat 60%. Vidējā izglītība ir 7,9% čigānu. Bet tā ir pamatprasība darba
tirgū un bez iegūtās vidējās izglītības Nodarbinātības Valsts dienests ne-
var piedāvāt nekādus kursus. Turklāt romu vidū pastāv arī pilnīgs analfa-
bētisms – lasīt un rakstīt nepratēju skaits varētu būt 2,5 tūkstoši un vai pat
vairāk. Šie rādītāji apliecina vienu tikai romiem raksturīgu problēmu. Ci-
tām tautībām ļoti zema izglītība pārsvarā ir vecākiem cilvēkiem, bet romu
izglītības līmenis ir vienādi zems visu vecumu cilvēkiem. Tas nozīmē to,
ka nevienas varas pūliņi iesaistīt čigānus izglītības sistēmā nav bijuši
efektīvi – ne padomju gados, ne Latvijas neatkarības 15 gados.

Skolās nav iesaistīti visi attiecīgā vecuma romu bērni. Tie, kas sākuši
mācības, nenoturās skolās ilgi (bieži atstāj skolu pēc 3–4 klasēm), kā arī
mācību procesu ļoti traucējošs fakts ir stundu biežā kavēšana. Neizskatās,
ka situāciju krasi uzlabotu īpašās skolas vai klases čigānu bērniem. Vents-
pīlī čigānu klases pastāv jau kopš 1987. gada, Sabilē – kopš 1998. gada,
bet Talsos, Tukumā, Kuldīgā, Jelgavā – kopš 2000.–2002. gada.
Pašvaldību un izglītības darbiniekiem ir vislabākie nodomi, veidojot
īpašās klases čigānu bērniem. Tur pašvaldības nodrošina bezmaksas pus-
dienas un mācību līdzekļus. Šo klašu dibināšanā aktīvi piedalās pašu ro-
mu organizācijas: "Ame Roma" Ventspīlī, "Gloss" Tukumā, arī Sabilē un
Jelgavā. Čigānu klasi Rīgas Valsts tehnikumā, kur iespējams iegūt vidējo
izglītību, palīdzēja izveidot Latvijas Čigānu nacionālās kultūras biedrība
(LČNKB) (vadītājs Normunds Rudevičs). Mācības notiek latviešu valodā,
čigānu valoda tiek izmantota tikai daļēji, lai paskaidrotu mācību vielu.

Šādām klasēm ir pedagoģiskās korekcijas klases statuss. Tātad tiek plānots izlīdzināt bērnu sagatavošanas līmeni, lai viņi vēlāk varētu turpināt mācības parastajās skolās.

Laikam ritot, šajā sistēmā parādās arī vājās vietas. Mācību process šajās klasēs ir piemērots čigānu bērnu līmenim, kas nav apmeklējuši bērnudārzus. Režīms ir saudzējošs. Vai iegūtās zināšanas un latviešu valodas prasme būs pietiekamas, lai šie bērni dabiski iekļautos parastajās skolās? Turklāt saglabājas čigānu bērnu marginālais stāvoklis, izolētība no citu tautību vienaudžiem. Vai tas sekmēs integrāciju? Pieredze nav tik liela, lai sniegtu viennozīmīgas atbildes. Risinājumu meklēs izglītības darbinieki un pašu čigānu kopienas aktīvistu. Jautājums paliek atklāts. Romu organizācijām un izglītības sistēmas speciālistiem ir jādomā arī par pieaugušo romu, to skaitā analfabētu, izglītošanas variantiem.

Čigānu kopienā izveidojies stāvoklis izglītības līmeņa ziņā ir gadsimtiem pastāvošā īpatnējā dzīvesveida (pārvietošanās, dzīve taborā) un agrākā nodarbošanās veida sekas. Nepieciešams analizēt čigānu (romu) pašu attieksmi pret izglītību. Skolu darbinieki, gādājot par čigānu bērnu iesaistīšanu mācībās, bieži sastopas ar vecāku, ģimeņu inertumu, vienaldzību. Daži čigāni sarunās un aptaujās atsaucas uz materiāla rakstura grūtībām, nabadzību, bezdarbu. Jaušama neticība, ka izglītots čigāns dabūšot labu darbu. Tomēr pētnieku organizētajās fokusa grupu diskusijās parādās pašu romu pārstāvju dziļāki, analītiskāki spriedumi, atziņas, ka izglītība šodien ir pats galvenais, bet čigānu sabiedrībai līdz šādai atziņai vēl jānonāk. Izglītība ir vērtība, bet "mūsu tautība to vēl nav atzinusi..., mūsu čigānu kultūra nav uz to izgājusi". (Čigānu stāvoklis ..., 22. lpp.) Reizē ar valsts un pašvaldības piedāvātajām iespējām lūzumam jānotiek arī pašu čigānu kopienas attieksmē pret izglītību.

Latvijas romu zemais izglītības līmenis lielā mērā izskaidro šīs kopienas dramatisko situāciju – ģimeņu grūto materiālo stāvokli. Ko mūsdienās darba tirgus var piedāvāt cilvēkam ar dažām klasēm izglītības vai pat analfabētam? Ja cilvēki nav ilgstoši stājušies legālās darba attiecībās, viņi var saņemt tikai minimālās pensijas. Ja nav sociālās un veselības apdrošināšanas, apgrūtināta būs pieeja medicīniskiem pakalpojumiem. Bezdarbs un trūkums daļu čigānu ieogrūž narkotiku tirdzniecībā. Nelabvēlīgā sociālā vide atgrūž no viņiem citu tautību iedzīvotājus, nostiprina sabiedrībā negatīvus stereotipus par čigāniem.

Bezdarba augstajam līmenim čigānu vidū ir savs vēsturisks izskaidrojums. Attālā pagātnē čigāni Latvijā tradicionāli nodarbojās ar amatniecību un lopkopību (zirgu aprūpēšanu). Šo tradīciju pārrāva padomju peri-

oda gadu desmiti. Čigāni masveidīgi stājās legālajās darba attiecībās rūpnīcās (konservu fabrikās), zivju pārstrādē, kolhozos un nodarbojās ar nelegālo tirdzniecību. Tas neprasija ne izglītību, ne kvalifikāciju. Bet tam pienāca gals. Mūsu dienās oficiālajās darba attiecībās atrodas niecīgs darbspējīgo romu skaits – 5%. Bezdarbnieki nav arī reģistrējušies un nesāņem bezdarbnieka pabalstu. Reģistrējušies ir vien kādi 10% faktisko bezdarbnieku. (Čigānu stāvoklis ..., 7. lpp.) Oficiālā statistika neparāda reālo ainu visās detaļās. Dažādos laikos presē ir bijušas arī intervijas ar romu NVO atzītajiem līderiem Leonu Gindru, Normundu Rudeviču (LČNKB), Vandu Zamicki ("Ame Roma"). No kā tad iztieks romu ģimenes? No bērnu sociālajiem pabalstiem un veco cilvēku pensijām. Protams, ir arī neoficiālais darbs sezonas laikā pie saimniekiem u.tml.

Normunds Rudevičs neatzīst, ka Latvijā būtu piemērojama Eiropas pieredze. Izeju viņš saskata romu amatu prasmes atjaunošanā. Atgriešanās pie tēvutēvu profesijām – kalēja, podnieka, juveliera utt. amata? Varbūt kādai nelielai romu daļai tā būtu izeja. Bet lielākajai mazizglītotu čigānu masai tas nebūs universāls ceļš. Tradīcija ir pārtrūkusi un situācija pasaules darba tirgū ir kardināli mainījies. Atkal un atkal mēs sastopamies ar to pašu – romu izglītības līmeņa problēmu.

Strīdīgs ir jautājums par romu integrētību Latvijas dzīvē. Vai viņi ir vai nav integrēti? No vienas puses, viņi ir dziļi integrēti – nav nesenie iebraucēji, bet senī šejienes iedzīvotāji, stabili orientēti uz dzīvi Latvijā un nevis uz emigrāciju. Paši jaunākie IeM Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes dati liecina, ka 2007. gada 1. janvārī no 8559 romiem 7956 ir LR pilsoņi un tikai 572 ir nepilsoņi. Sarunvalodas līmenī šīs kopienas ļaudis brīvi pārvalda latviešu valodu. Neintegrēti viņi ir sociālā nozīmē: viņi nav integrēti, iesaistīti darba tirgū, mazizglītotie cilvēki nevar izmantot citu tautu kultūras bagātības un piedalīties kultūru dialogā. Neintegrētības galvenais šķērslis ir romu sociālā atstumtība. Stāvoklis Latvijā nav izņēmums. Līdzīga situācija ar romu tautas kopienām izveidojusies arī citviet Austrumeiropā: Slovākijā, Čehijā, Ungārijā. Visur tiek meklēti ceļi un metodes romu integrēšanai sabiedrībā, uzkrāta arī zināma pieredze. Nepieciešama pašu romu aktīvāka iniciatīva savu problēmu risināšanā.

Valsts programma "Čigāni (romi) Latvijā 2007.–2009. gadā"

Izpildot LR ministru prezidenta A. Kalviša 2006. gada 1. februāra rīkojumu, Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts ir izstrādājis programmu Latvijas romu integrēšanai sabiedrībā.

2006. gada 18. oktobrī Ministru kabinets šo programmu apstiprināja un tā tiek realizēta. Kaut arī Latvijā pastāv un tiek īstenota Nacionālā programma iecietības veicināšanai 2005.–2009. gadam un tās rīcības plānā ir ietverta arī romu tauta, Eiropas pieredze liecina par nepieciešamību izveidot atsevišķu programmu romu kopienai. Programma ir izstrādāta, ņemot vērā Eiropas Padomes Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību prasības, LR Valsts programmas "Sabiedrības integrācija Latvijā" mērķus, kā arī vairāku citu EP un Eiropas Savienības normatīvo aktu rekomendācijas.

Valsts programmas galvenais mērķis ir izveidot pamatu kvalitatīvai, efektīvai un ilgtspējīgai romu kopienas integrācijai Latvijā. (Valsts programma "Čigāni...", 7. lpp.) Programma paredz darbību trijos galvenajos virzienos – izglītības, nodarbinātības un cilvēktiesību jomā. Programma adresēta vispirms romiem. Tās īstenošana iespējama tikai ar viņu kopienas aktīvu līdzdalību. Programmas mērķauditorija ir Latvijas valsts politikas īstenošanā – ierēdņi, izglītības un sociālie darbinieki, masu mediji un arodbiedrības, jo romu problēmas atrisināt var tikai kompleksi. Visbeidzot, programma ir aicinājums visai Latvijas sabiedrībai. Bez tās atbalsta un saprotošas attieksmes rezultāts nav sasniedzams.

Romu izglītības lietās nepieciešama neordināra pieeja. Valstij, pašvaldībām, izglītības iestādēm jārada īpašas iespējas romiem paaugstināt savu izglītības līmeni. Ir domāts par pieaugušajiem, kas dažādu apstākļu dēļ palikuši bez pienācīgas izglītības. Piemēram, lai palielinātos to pieaugušo skaits, kas atgriežas mācību iestādē pēc pārtraukuma (agro laulību gadījumos, kas nav retums romu vidē). Vispārējās izglītības sistēmai jābūt iekļaujošai. Šis jaunais termins, kas ienācis Latvijā no citu zemju pieredzes un no Eiropas dokumentiem, ir daudznozīmīgs. Bērnu izglītošanu ieteic sākt agri – pirms skolas vecuma. Iekļaut čigānu bērnus pirmsskolas izglītošanā nozīmē neatraut viņus no apkārtējās vides un citu tautību bērniem, neradīt viņiem marginālu situāciju. Iekļaušana nozīmē vēl arī to, ka bērnam maksimāli jāpalīdz adaptēties. Šajā ziņā ļoti būtisks ir vecāku un citu tuvinieku atbalsts, interese par bērna sekmēm. Visā pasaulē ir plaši izplatīta prakse – aicināt ģimenes locekļus apmeklēt klases, vērot mācību procesu.

Latvijai būs noderīga citu zemju (Lietuvas, Slovākijas, Čehijas, Somijas) jau uzkrātā pieredze darbā ar romu kopienu bērniem. Pirmsskolas izglītības iestādēs piec- un sešgadīgie romu bērni mācās kopā ar citu vietējo tautību bērniem. Čigānu bērniem palīdz iekļauties mācību iestādē skolotāja palīgs, asistents (no romiem). Viņš palīdz apgūt tās soci-

ālās prasmes, kas bērnam būs nepieciešamas skolā. Vajadzības gadījumā kontaktos ar bērniem skolotāja palīgs izmanto čigānu dzimto valodu. Šādā veidā pakāpeniski tiek nolīdzinātas atšķirības bērnu sagatavotības līmenī, lai turpmāk viņi kopā mācītos skolā. Skolotāja palīgs ir algots pedagoģiskais darbinieks un viņa personā bērni redz paraugu arī sev. Šāda prakse Latvijā jau kopš 2006. gada tiek īstenota Valmierā un Jelgavā.

Romu integrēšanā darba tirgū svarīga būs viņu informēšana par stāvokli darba tirgū vispār un arī konkrētajā reģionā vai pilsētā, lai romu nevalstiskās organizācijas zinātu, kādas profesijas un prasmes tobrīd ir pieprasītas. Programma paredz organizēt romu NVO pastāvīgu dialogu ar Nodarbinātības dienestu, Darba devēju asociāciju, arodbiedrībām. Tikai tā varēs nodrošināt čigānu mērķtiecīgu profesionālo apmācību, pārkvalificēšanu vai arī algota pagaidu darba piedāvāšanu čigānu kopienas locekļiem. Romiem ir interese par tirdzniecību. Atsevišķiem romu kopienas pārstāvjiem iespējams sniegt palīdzību individuālās komercdarbības uzsākšanai. Čigānu nevalstiskās organizācijas var izmantot ES finanšu līdzekļus romu nodarbinātības veicināšanai.

Sabiedrības attieksme, diskriminācija un neiecietība pret čigānu (romu) kopien

Pastāv viedoklis, ka Latvijā neesot diskriminācijas pret čigānu kopienai vai arī tā ir ļoti vāji izteikta. Tā tas var izskatīties salīdzinājumā ar čigānu diskriminācijas asajām problēmām un atklāto vardarbību, ar kādu viņi sastapušies citās Austrumeiropas valstīs. Arī Eiropas institūcijas savos dokumentos ir atzinušas, ka Latvijas čigāniem ir samērā labvēlīga situācija. Tomēr diskriminācija pastāv un tā ir ne tikai romu, bet visas Latvijas sabiedrības problēma. Pirmkārt, par to liecina socioloģisko aptauju rezultāti – tas ir objektīvs rādītājs par sabiedrības attieksmēm un noskaņām. 71% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka čigānu kopiena ir noslēgta, ka viņi sliktāk nekā ebreji, krievi un baltkrievi integrējušies Latvijas dzīvē. 27% atzīst, ka nevēlētos dzīvot kaimiņos ar čigāniem. Tiesa, citās valstīs, arī Igaunijā un Lietuvā, šis rādītājs ir vēl nelabvēlīgāks. Latvijas sabiedrībā ir rasistiski aizspriedumi un tas redzams masu mediju atspoguļotajos negatīvajos stereotipos par čigāniem.

Nekādā ziņā nevar ignorēt Latvijas romu pašizjūtas – vai viņi paši jūtas diskriminēti? Tā gan ir subjektīva attieksme. Romi bieži jūtoties diskriminēti – visvairāk darba meklējumos. Daudzi intervijas stāsta, ka darbs

jau bijis sarunāts, bet kad darba devējs ierauga čigānu, darbu viņam atteic. Darbojas aizspriedumi un nevis racionāli, lietišķi apsvērumi. Daži romu bērnu vecāki fokusa grupu intervijās runāja arī par to, ka īpašās čigānu klases ar zemāku mācību kvalitāti esot sava veida diskriminācija. Romu bērni ar šādu izglītību nevarēs konkurēt darba tirgū. Analizējot Latvijas iedzīvotāju kontaktu raksturu ar romu kopienas ļaudīm, noskaidrojās, ka iedzīvotāju absolūtam vairākumam nav bijis tiešas, intensīvas un plašas saskarsmes ar romu kopienas pārstāvjiem. Vairākumam (75%) saskarsme ar romiem veidojusies tirgū un uz ielas. Pieredzes un saskarsmes trūkums vairo aizspriedumus pret čigāniem. Turklāt Eiropas kultūrā ir izveidojušies noturīgi etniski stereotipi un aizspriedumi pret čigāniem – tie ietekmē cilvēkus neatkarīgi no viņu personiskās pieredzes.

Sociologu analizētie aptauju rezultāti atklāj būtisku likumsakarību – ja kontakti ar čigāniem (romiem) ir ciešāki, aizspriedumu ir mazāk, ir lielāka iecietība un gatavība viņus pieņemt. Latvijas iedzīvotāju desmitā daļa ir kontaktējusies ar čigāniem kā sava bērna klasesbiedru vecākiem. Un viņu vidū 63,3% gatavi šādu situāciju akceptēt. Gluži tāpat iecietīgāki pret romiem kļūst tie cilvēki, kas dzīvojuši kaimiņos ar čigāniem vai sastapušies ar viņiem kā darbabiedriem. Un tikai 1–3% aptaujāto izturējās pret čigāniem klaji negatīvi. (Čigānu stāvoklis ..., 11. lpp.)

Nemot vērā situāciju, ekspertu ieteikumus un pašu romu viedokļus, Latvijas valdības izstrādātā programma paredz virkni līdzekļu, metožu un pasākumu, lai mazinātu aizspriedumus sabiedrībā. Vispirms nepieciešams sniegt objektīvu informāciju par romu vēsturi un dzīvi Latvijā, viņu kultūras krāšņumu un savdabību. Romu kopienas pozitīvā tēla veidošanu var sekmēt romu biedrību aktivitātes: festivāli, koncerti, informatīvie semināri. Plašsaziņas līdzekļu profesionāliem darbiniekiem ir jābūt informētiem par Latvijas romu dzīvi, lai viņu sniegtās ziņas neaizskartu šīs tautas pašcieņu, etniskās jūtas. Paredzēts izvērtēt skolas mācību grāmatu un materiālu saturu, lai novērstu tajos sastopamos negatīvos stereotipus un aizspriedumus pret romiem. Atbilstoši starptautiskajai pieredzei programma paredz sistemātiski paaugstināt arī Latvijas policijas darbinieku un tiesnešu kvalifikāciju un organizēt viņiem apmācības kursus. (Valsts programma ..., 13. lpp.) Aizspriedumus mazina Latvijas romu aktīvi kontakti ar citu mazākumtautību biedrību pārstāvjiem. Pastāvīgā dialoga iespējas starp nacionālajām kultūrbiedrībām nodrošina Īpašu uzdevumu ministra integrācijas lietās sekretariāta speciāli šim nolūkam iekārtotās telpas Rīgā, Blaumaņa ielā 5a.

Romu nevalstisko organizāciju aktivizēšanās

Pasaulē pēc Otrā pasaules kara bija vērojama čigānu (romu) nacionālā atmoda. Pastiprinājās interese par viņu izcelsmi, kultūru, pieauga pētījumu skaits. Tika sasaukti čigānu vispasaules kongresi, kaut arī čigānu tautas (romu) izklaidētība šo darbu kavēja. Par čigānu atmodas bāzi izveidojās Ungārija, kur visbiežāk notiek romu starptautiskie saieti un iznāk grāmatas romu valodā. Latvijas čigānu aktivitātes pamošanos sekmēja latviešu nacionālā atmoda, citu minoritāšu biedrību dibināšana un Latvijas Valsts aicinājums minoritātēm organizēties un rūpēties par savu nacionālo kultūru. Paši pirmie aktivizējās čigāni (romi) Kurzemē: J. Neilands Ventspilī, E. Kleins Sabilē. Ventspils vakarskolā sāka darboties romu bērnu klases (N. Greitāne, G. Grīnvalde). Pati pirmā 1993. gadā reģistrētā čigānu biedrība bija Latvijas Čigānu nacionālās kultūras biedrība, ko vadīja Normunds Rudevičs. Tā uzņēmās aizstāvēt visu čigānu intereses valstī, it īpaši laikā, kad N. Rudevičs bija LR 7. Saeimas deputāts. 1998. gadā tika reģistrēta čigānu biedrība "Gloss" Ventspilī.

Romu aktivitātes pieaugumu pēdējos gados veicināja valstiskās institūcijas – Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta – atbalsts, kā arī iespējas saņemt finansiālu palīdzību no Sabiedrības integrācijas Fonda un Eiropas Savienības līdzekļiem. Salīdzinot ar citām mazākumtautībām, nelielai romu kopienai ir vislielākais sabiedrisko organizāciju skaits. Pētījumā "Čigānu stāvoklis Latvijā" minētas 16 reģistrētas romu organizācijas. 2007. gadā tādu ir ap 20. Reģistrētas divas apvienības ar vairākām nodaļām reģionos un vēl diezgan liels skaits neatkarīgi funkcionējošu romu organizāciju. Latvijas romu apvienībai "Nevo Drom" (vadītājs Anatolijs Berezovskis) ir 8 nodaļas: Dobelē (Alfrēds Mītrauskis), Pļaviņās (Arnolds Kraučs), Krāslavā (Lidija Čubrēviča), Madonā (Maruta Mūrmane), Daugavpilī (Vjačeslavs Ņefjodovs), Ventspilī (Miervaldis Putraškēvičs), Saldū (Agnese Lāce), Talsos (Agnese Putraškēviča).

Otra liela apvienība ir čigānu biedrība "Gloss" (vadītājs Leons Gindra) ar 6 nodaļām: Gulbenē (Helga un Fredis Burkēviči), Kandavā (Dainis Krauklis), Jelgavā (Daina Briede), Dobelē (Alfrēds Mītrauskis), Jūrmalā (Fēlikss Jezdovskis), Liepājā (Aivars Kleins). Romu organizāciju teritoriālajā izvietojumā parādās dažas būtiski jaunas iezīmes. Tradicionāli aktīvāki vienmēr bijuši romi Kurzemē, kur ir viņu vēsturiskā izvietojuma vietas. Tagad romi ir organizējušies arī Vidzemes pilsētās: Pļaviņās, Gulbenē, Madonā. Bez jau pieminētām nodaļām Madonā darbojas čigānu kultūras biedrība "Brīvais vējš", ko vada Jeļena Burkēviča. Vēl

viens iepriecinošs jaunums – nostiprinājušies sakari ar čigāniem Latgalē. Savā pētījumā "Čigānu stāvoklis Latvijā" LCESC pētnieces 2003. gadā bija spiestas konstatēt, ka nav varējušas nodibināt kontaktus ar Daugavpili un tur veikt aptaujas. Tagad pastāv romu organizācijas "Nevo Drom" nodaļas Krāslavā un Daugavpilī. Savās pilsētās ļoti pamanāmi čigānu kopienas līderi ir Haralds Didžus, kas vada čigānu biedrību Jelgavā, Laila Leiskina, kas vada Romu kultūras biedrību "Šatra" Jēkabpilī, Kaspars Arhipovs un Ēriks Kleins Sabilē. (Mazākumtautību nevalstiskās organizācijas Latvijā ..., 2006.)

2005. gada aprīlī iznāca pirmais romu laikraksts "Nevo Drom" (Jaunais Ceļš). Tāda ideja organizācijas "Nevo Drom" līderiem briedusi jau no 2003. gada. Nu to izdevās realizēt, kad talkā nāca avīzes "Neatkarīgās Tukuma Ziņas" žurnālists Guntis Zariņš. Viņi abi ar Anatoliju Berezovski veido veiksmīgu tandēmu un var uzrunāt kā čigānus, tā arī latviešus. Organizatori nolēmuši savu laikrakstu adresēt arī citām mazākumtautībām Latvijā, sniedzot informāciju par čigānu tautas vēsturi un arī šodienas dzīves jaunumiem. No avīzes satura redzams, ka tās veidotāji labi redz romu dzīves grūtības. Tomēr galvenais saturs skan optimistiski, piemēram, avīzē pastāstīts par to, ka visi Tukuma romu bērni apmeklē skolu, ka viņi piedalās bērnu sporta svētkos. Avīze "Nevo Drom" centās romiem iedvest cerību uz labāku dzīvi, aicināja pulcēties kopā un piedalīties organizācijas rīkotajos pasākumos. ("Nevo Drom", Nr. 1, 2005. g. aprīlī.)

Latvijas romu kopiena izprot savas organizatoriskās sadrumstalotības stāvokli un mēģina to pārvarēt, sasaucot plašākus saietus. Čigānu biedrība "Gloss", ko vada Leons Gindra, vairākkārt organizējusi čigānu kongresus – 2001., 2002., 2003. gadā. 2006. gada 25. februārī čigānu Federācijas kongresu organizēja apvienība "Nevo Drom". Iecerētais mērķis – konsolidēt čigānus, radīt struktūru, kas pārstāvētu Latvijas romu etnisko kopienu attiecībā ar valsti un pašvaldībām, kā arī ārpus Latvijas robežām. Latvijas pirmajā Romu (čigānu) Federācijas konferencē apsprieda un pieņēma Statūtus un ievēlēja Federācijas valdi. Statūtos ir pants, kas nosaka, ka par Federācijas biedru var būt jebkurš Latvijas iedzīvotājs, kas vēlas veicināt romu kultūras attīstību, neatkarīgi no viņa etniskās piederības.

Svarīgs konferences darbs bija jautājuma apspriešana "Par genocīdu pret čigāniem Latvijā Otrā pasaules kara gados". Par referentu tika uzaicināts vēsturnieks Marģers Vestermanis. Latvijas čigānu interese par savu vēsturi ir ļoti svarīga viņu sabiedrisko organizāciju darbības daļa. Arī laikrakstā "Nevo Drom" romi aicināti domāt par savas kopienas locekļu tra-

ģēdiju kara laikā, sameklēt upuru bojāejas vietas un gādāt par pārapbedīšanu. No citu tautu vēstures ir zināms, ka bez kolektīvās vēsturiskās atmiņas tauta nevar pastāvēt un sekmīgi konsolidēties. Konferences dalībnieki noklausījās Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta departamenta direktores Irīnas Viņņikas referātu par topošo Valsts programmu Latvijas čigānu problēmu risināšanai. Vai konferencē izdevās pilnā mērā realizēt savu mērķi – konsolidēt čigānu lielāko daļu vai arī tikai organizācijas "Nevo Drom" nodaļu aktīvu (arī tas būtu solis uz priekšu), parādīs laiks.

Latvijas čigāni absolūtā vairākumā ir LR pilsoņi, vēlēšanās piedalās aktīvi un interesējas par politiku. Roms Normunds Rudevičs tika ievēlēts 7. Saeimā no partijas "Latvijas Ceļš". 7. un 8. Saeimas vēlēšanās kandidējuši vairāki romi: Leons Gindra (no LSDSP), Normunds Rudevičs (no "Latvijas Ceļa"), Vanda Zamicka (no LSDSP). Pašvaldību vēlēšanās 1997. gadā, 2001. gadā kandidējuši 8 romi dažādu partiju sarakstos (LSDSP, LC, LZS), tomēr viņi netika ievēlēti. Pašvaldību darba komisijās tiek iesaistīti romu līderi: Haralds Didžus Jelgavas pilsētas integrācijas komisijā, Anatolijs Berezovskis Tukuma pilsētas domes sociālo lietu komisijā. Romu plašāka līdzdalība pašvaldību darbā savās dzīvesvietās ļautu efektīvāk risināt romu iedzīvotāju ikdienas problēmas. Kurzemes reģiona pašvaldības (Tukumā, Sabilē, Kuldīgā, Ventspilī), kā likums, sadarbojas ar romu nevalstiskajām organizācijām.

Romu biedrības pulcina ap sevi prāvu kopienas aktīvāko cilvēku daļu. Viņu vidū ir līderi ar izglītību un spējām organizēt citus: Anatolijs Berezovskis, Leons Gindra, Haralds Didžus, Kaspars Arhipovs. Autoritāti un cieņu ir iemantojušas sievietes – juriste Vanda Zamicka, Bēnes skolas skolotāja Savīne Kolomenska. Vairāki romu organizāciju vadītāji – A. Berezovskis, L. Gindra, H. Didžus, V. Zamicka – ir piedalījušies Valsts programmas "Čigāni (romi) Latvijā 2007.–2009. gadā" izveidē.

Romu tradicionālās kultūras saglabāšana

Čigānu tautas valodā (daudzos tās dialektos), folklorā, tradicionālajā kultūrā ir vēl daudz neatklātu vērtību, kuras jāpēta. Romu valoda ir indoeiropiešu grupas valoda, tā ir saglabājusi ļoti senus elementus fonētikā un leksikā un tā ir vērtība lingvistiem. Arī Latvijas romu dialektos salīdzinājumā ar citiem Austrumeiropas čigānu dialektiem labāk saglabājusies to specifika. Par Latvijas čigānu valodu savulaik interesējušies valodnieki L. Loja, P. Ariste. Folklorists un etnogrāfs Leksa Mānušs (pats viņš

ir cēlies no Latvijas čigāniem) aprakstījis tās specifiku. Latvijas čigāni runājoņot četros dialektos: Kurzemes un Vidzemes latviešu čigānu dialekta divās izloksnēs, bet Latgalē – Ziemeļkrievu dialektā un vienā no Baltkrievijas čigānu dialektiem. (Лекса Мануш (Белугин А.), 124–139 стр.)

Čigānu rakstība veidota un ābece izdots dažādās valstīs – Bulgārijā, Somijā, Ungārijā, Francijā. Padomju Krievijā 20. gadsimta 20. gados radīta ābece čigāniem uz krievu alfabēta (kirilicas) pamatiem. Leksa Mānuš izveidoja ābeci latviešu čigānu bērniem uz Kurzemes un Vidzemes čigānu dialekta pamata. To bagātīgi ilustrējis mākslinieks Kārlis Rudvičs. Čigānu ābece ir maza čigānu tautas dzīves enciklopēdija – ar ieskatu viņu dzīves ainās. Par čigānu tautas folkloras īpatnībām arī rakstījis pētnieks Leksa Mānuš. Raksturīgākie žanri esot dziesmas, pasakas, anekdotes un parunas. Dziesmu žanri ir visdažādākie: liriskas, episkas, kara dziesmas. Čigāniem ar latviešiem ir kopīgi dziesmu žanri: bāreņu dziesmas, krogus (dzīru) un rekrūšu dziesmas, bet čigāniem neesot ar darba procesu saistīto dziesmu. Čigāniem ļoti patīk pasakas par burvestībām, velna izdarībām, miroņu celšanos no kapa un citām pārdabiskām lietām. Čigāniem un latviešiem ir kopīgas pasakas un anekdotes par atjautīgo čigānu, kurš piemulķojis muižnieku. Čigānu tautas gara mantas bija sācis vākt Jānis Leimanis Latvijas neatkarības gados pirms Otrā pasaules kara. Tad arī tika tulkota čigānu valodā Jaunā derība un radās biedrība "Čigānu draugs".

Pasaulē ir ļoti iecienīta čigānu mūzika ar tās bagāto ornamentiku, spilgti emocionālo atskaņojumu un improvizācijas manieri. Pazīstams ir flamenko stils Spānijā, verbunkošs Ungārijā, bet Krievijā – slavenais čigānu romanču žanrs. Latvijas čigāni nav bijuši atrauti no šīm čigānu tradicionālās kultūras bagātībām. Romi savos saietos paredz saglabāt un kopt savu kultūru. Valsts programmā "Čigāni (romi) Latvijā" plānots sekmet Latvijas romu kopienas kultūras attīstību un etniskās identitātes saglabāšanu, atbalstīt informatīvi un finansiāli viņu sabiedrisko organizāciju aktivitātes. Šajā darbā primārais ir pašu romu iniciatīvas, neviens cits no malas nevar viņu tradīcijas sazimēt un kopt.

Sabiles romu piemērs parāda, ko var panākt aktīvi un talantīgi cilvēki – tādi kā mūzikas pedagogs Kaspars Arhipovs. Statistika rāda nelielu čigānu skaitu Sabilē – tikai ap 100 cilvēkiem, kas pilsētā ir tikai 6–7% no iedzīvotāju skaita. Pilsētā viņi ir izveidojuši savu kultūras vidi un ar to bagātinājuši visas pilsētas dzīvi. Pirms kāda laika Sabiles vidusskolā darbojās īpašas čigānu klases. Vēlāk pārliecinājušies, ka bērniem jāaug dabiskā vidē, tāpat kopā ar latviešu bērniem, sāka mēģināt čigānu bērnus ātrāk in-

tegrēt kopīgā mācību procesā. Sabiles īpatnība ir tā, ka tur viņiem māca iepazīt savas tautas tradicionālo muzikālo kultūru. Kaspars Arhipovs studē Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolā un ir mūzikas pedagogs Sabiles vidusskolā. Viņš savulaik atklāja Dzintara Čičas spilgto talantu, 2003. gadā Dz. Čiča kļuva par Eirovizijas laureātu. No kādreizējās čigānu klases skolēniem, kam mācīta muzikālā kultūra, Kaspars Arhipovs izveidojis stabilu muzikālu kolektīvu – ansambli "Taboras romance". Viņi koncertē, veido teatralizētus uzvedumus ar dziesmām un dejām: "Čigāna līgava", "Lāču pirtiņa". Senā taboru dzīves romantika patiek skatītājiem – kā pašiem čigāniem, tā arī latviešiem. Abas Sabiles čigānu apvienības ("Mēnessgaisma" un Nacionālās kultūras centrs) gatavi veidot Sabilē Čigānu kultūras centru.

Romi prot priecāties un ar saviem svētkiem piesaistīt citu blakus dzīvojošo tautību uzmanību. Sabiles jauniešu kolektīvs "Taboras romance" grib padarīt par tradicionāliem ikgadējos čigānu bērnu un jauniešu ansambļu festivālus, kam dots nosaukums "Urdenoro" (Rati). Katrs kolektīvs ierodas ar saviem "ratiem" un rāda citiem savu sniegumu – kā senākas noticis gadatirgos. Vēl ir arī čigānu tradicionālie rudens svētki "Šarad". Laikrakstā "Nevo Drom" aprakstīta šādu svētku norise 2003. gadā pie Čigānu ezera Tukumā. Tika aicināti arī citu tautību pārstāvji brīvā dabā, pie ugunsкура baudīt specifiskus, turpat uz vietas vārtus čigānu tautiskos ēdienus. 2006. gada rudenī "Šarad" svētki notika Rīgas Ebreju biedrības namā, Skolas ielā 6. Tāpat tika uzaicināti citu mazākumtautību kultūras biedrību pārstāvji.

Žurnālā "Republika lv" 2007. gada februārī Latvijas žurnālistu grupai (Gundega Bičevska, Guntars Gūte, Kaspars Goba) reportāžā par Kurzemes čigānu dzīvi izdevās uzzīmēt spilgtu Latvijas romu kolektīvo portretu. Vairākos rakstos un fotogrāfiju sērijā parādīta viņu dzīves daudzveidība, kas apgāž ne vienu vien negatīvu priekšstatu par čigāniem. Fotogrāfs Kaspars Goba, iemūžinot fotogrāfijās Sabiles čigānu jauniešu dzīvi, atzīst, ka ieraudzījis "... burvīgus, jautrus, darbīgus, dažbrīd ekscentriskus un dzīvesgudrus ļaudis", kuri, nezaudējot savu tradicionālo kultūru, atraduši vietu mūsdienu sabiedrībā. Čigānu tradicionālās kultūras izpausmēs var parādīties arī profesionālisma elementi. Latvijā notikušas gleznotāja Kārļa Rudeviča darbu izstādes, tiek publicēti viņa un čigānu dzejnieces Annas Lāces savdabīgie, emocionālie, reliģiskie dzejoļi. Daudzu čigānu ansambļu koncertos saplūst čigānu kultūras tradicionālais saturs un izpildījuma profesionālais līmenis.

Romu integrācijas perspektīvas

Pētījumi, ekspertu spriedumi un pašu romu viedokļi parāda, ka šīs kopienas stāvoklis ir pretrunīgs. Ir neatrisinātas romu problēmas (izglītības līmenis, bezdarbs), kas bremzē integrāciju. Diemžēl bez oficiālā darba statusa un smago sociālo apstākļu dēļ daļa čigānu nonāk policijas uzraudzībā vai pat ieslodzījumā. Čigānu vīrieši izdara zādzības, sievietes iesaistās narkotiku tirdzniecībā. Ilģuciema sieviešu cietumā nonākušas daudzas čigānu sievietes no dažādām Latvijas vietām. Nenokārtoto sociālo un materiālo apstākļu dēļ čigāniem rodas arī veselības problēmas.

Tomēr pēdējos gados kopienas dzīvē ir skaidri samanāmas pozitīvas pārmaiņas un integrācijas procesa pazīmes. Sāk darboties Īpašu uzdevumu ministra integrācijas lietās sekretariāta izstrādātā Valsts programma. Čigānu biedrību pārstāvju biežie kontakti ar citu nacionālo kultūrbiedrību aktivistiem, kopīgi rīkoti svētki, ansambļu festivāli, bērnu sporta svētki ārdā iesīkstējušos stereotipus par čigāniem. Izglītības sistēmā iedarbināts jauns mehānisms – skolotāju palīgu institūts, viņi tiek apmācīti un gatavoti darbam ar čigānu bērniem vispārīzglītojošās skolās. Izglītības speciālisti uzskata bērnudārzus par īpaši svarīgu sākumposmu čigānu bērnu integrēšanai vienotā mācību procesā. Jelgavas bērnudārzs "Pasaciņa" izveidots ar Izglītības iniciatīvas centra īpašu atbalstu. Čigānu bērni tur mācās kopā ar citu tautību bērniem. Viņi visi brīvi runājot trijās valodās un mācās arī angļu valodu. Viņi tiek labi sagatavoti skolai. Šāds bērnudārzs nav īpašs izņēmums. Bet rakstam par bērnudārzu "Pasaciņa" dots ļoti zīmīgs virsraksts – tur augot "nākamie čigānu inteliģenti". Tas arī ir galvenais posms čigānu izglītošanā – lai izveidotos izglītota, jauna čigānu paaudze.

Dažas romu tautas rakstura un dzīvesveida īpatnības veicina integrāciju. Savā vēsturē čigāni tikuši vajāti, diskriminēti, bet viņos nav pazemības. Viņi lepojas ar savu piederību čigānu tautai. Vairs nevairās no jauktām laulībām, nebaidās no asimilācijas, jo ir aizsargāti ar savu etnisko tradīciju stiprumu. Čigāniem ir noturīgas morālās vērtības – viņi ļoti mīlot savus bērnus, cienot vecākus cilvēkus. Čigāni domājot par to, kā viņi izskatās citu cilvēku acīs, negrib pieļaut, lai kļūtu par apsmieklu citiem. Tāpēc dzērāju viņu vidū tikpat kā nav. Pašcieņa lika jelgavniecei Sanitai Kozlovskai sākt cīņu pret diskrimināciju. Čigāni aptaujās bieži ir atzinuši, ka darba tirgū tiekot diskriminēti tautības dēļ. Katrs tad atrodas izvēles priekšā – samierināties vai sacelties. Sanita Kozlovska sacēlās. Viņai ir pamatskolas izglītība, pabeigti pārdevēju kursi. Jelgavas Nodarbinātības Valsts aģentūra nosūtīja viņu darbā uz SIA "Palsa", bet tur darbu atteica it

kā akcenta dēļ. Tiesa atzina diskriminācijas faktu un piespieda samaksāt Sanitai Kozlovskai 1000 latu lielu kompensāciju. Šis notikums Jelgavā ir vērtīgs precedents, kas liks rēķināties potenciāliem diskriminētājiem, ka romus aizstāv arī cilvēktiesību normas un likumi.

Vanda Zamicka–Bergendāle – juridisko zinātņu maģistre, kas ir strādājusi dažādos atbildīgos darbos, bet ir cieši saistīta ar savu tautu, uzsver, ka romiem Latvijā jāprot apliecināt sevi citiem iedzīvotājiem ar pozitīviem piemēriem. Katrs gadījums, kad izglītots, gudrs čigāns kaut ko sasniedz dzīvē, grauj negatīvos stereotipus un ceļ pašu čigānu pašapziņu. Savīne Kolomenska, pedagoģijas maģistre, Bēnes vidusskolas skolotāja, stāstīja, ka neesot bijis viegli čigānietei, kaut arī ar augstskolas izglītību, ienākt latviešu sabiedrībā un sākt mācīt latviešu bērniem vēsturi un sociālās zinības. Bet viņa ļoti vēlējusies savā personā parādīt Latvijas cilvēkiem to labāko, kas ir čigānu tautā. Par sevi viņa saka tā: "Man ir teicama izglītība, stabils darbs, liela darba pieredze. Man ir lieliski kolēģi un brīnišķīgi kontakti ar bērniem. Esmu iemantojusi cieņu sabiedrības acīs." Vienlaikus viņa uzsver, ka cienot latviešus, bet grib palikt čigāniete, jo esot savas tautas patriote.

Integrācijas gaitā nozīmīga loma būs čigānu un latviešu sadzīvošanas tradīcijām. Čigāniem, tāpat kā libiešiem, nekur citur pasaulē nav savas etniskās dzimtenes. Abas šīs etniskās kopas ir mazskaitlīgas un, kaut arī dažādu apstākļu dēļ, ir aizsargājamās. Tāpēc arī Latvijā ir izstrādātas Valsts atbalsta programmas abām šīm tautām. Latviešiem, kā dominējošai tautai, ir jāuzņemas atbildība par šīm mazākumtautībām. Latviešu un čigānu sadzīvošanas vēsture ir ilgstoša. Sadzīvošanu nav traucējuši atšķirīgie nacionālie raksturi un mentālās īpašības. Latvieši pieder individuālistiska tipa kultūrām un savā dzīvesveidā ir noslēgtāki. Čigāni savukārt pieder kolektivistiska tipa tautām, kuras augstāk par indivīda vērtībām tur kolektīva spēku un cenšas kopīgi risināt savas problēmas. Par čigāniem citu tautu pārstāvji saka, ka viņi ir ekspansīvi un temperamentīgi. Taču, ilgstoši kopīgi dzīvojot vienā telpā, tautas piemērojas cita citai. Čigāni arī citās zemēs prot piemēroties tautām, kuru vidū dzīvo: pieņem to reliģiju, prot to valodas. Čigāni, kā likums, izvairās no konfliktiem un viegli komunicē ar cilvēkiem.

Latviešiem un čigāniem, sadzīvojot kopā 500 gadus, izveidojies daudz kopīgu vērtību. Abas tautas vieno Latvijas daba, latviešu valoda, Latvijas pilsonība, ticība, kopīgi svinamie svētki. No agrākās vēstures nav mantoti ne īpaša nepatika, ne īpašs ļaunums, ko vajadzētu pārvarēt. Latviešos pastāv zināma piesardzība, kas izskaidrojama ar informācijas

trūkumu un čigānu sociālo atstumtību. Čigānu aizbraukšanas tendence no Latvijas, tāpat kā citu Latvijas iedzīvotāju došanās peļņā uz ārzemēm, jāvērtē negatīvi. Latvija nedrīkstētu zaudēt pat nelielu daļu no Latvijas čigānu kopienas – šīs savdabīgās, Latvijai uzticīgās tautas.

Pēdējos gados skaidri iezīmējusies romu biedrību augšupejošā attīstība, ko atbalsta Valsts programma. Pašu romu strukturēšanās un aktivizēšanās ir droša ķīla tam, ka varēs sekmīgi īstenot iecerētos čigānu izglītošanas plānus un viņu pakāpenisku iesaistīšanu legālās darba formās. Nākotnē sagaidāma daudz ciešāka čigānu biedrību konsolidēšanās un lielāka vienprātība romu līderu starpā.

Literatūra

Čigāni Latvijā. – "Republika lv", 2007, Nr. 6 (51), 9.–15., 18.–3

Čigānu stāvoklis Latvijā. LCECSC pētījums. – Rīga, 2003.

Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. – Rīga, 2003.

Latvijas romu gadagrāmata 2007–2008. – Kandava, 2007.

Лекса Мануш. (Белугин А.). О влиянии балтийских языков на диалект латышских цыган – LPSR ZA Vēstis. – 1973, Nr. 4 (309), 124.–139. lpp.

Лекса Мануш. Фольклор латышских цыган // Советская Этнография. – 1981, N 3, с. 113–123.

Mazākumtautību nevalstiskās organizācijas Latvijā. – Rīga: ĪUMSIL izdevums, 2006. Valsts programma "Čigāni (romi) Latvijā 2007.–2009. gadā".

Vestermanis M. Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941–1945). – Latvijas Vēsture. – 1993, Nr. 4 (11), 37.–40. lpp.

www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm.

Valters Ščerbinskis

DIENVIDU TAUTĪBU KOPUMI LATVIJĀ: TATĀRI, ARMĒŅI, MOLDĀVI, AZERBAIDŽĀŅI, GRUZĪNI UN UZBEKI

Šo nelielo etnisko grupu vēsturi Latvijā var sākt datēt ar 19. gadsimtu, kad parādās drošas ziņas par atsevišķu tatāru un kaukāziešu klātbūtni Latvijas teritorijā. Tā kā grupu locekļu bija maz un vairumā gadījumu viņu rosības nebija savstarpēji saistītas, kopaina veidojās no atsevišķām personībām, epizodēm, notikumiem, kas radīja savdabīgu mozaīku etniski višumā viendabīgajā Latvijas teritorijā.

Viena no lielākajām šo tautu pārstāvēniecībām Latvijas teritorijā jau no pagājušā gadsimta bija musulmaņu ticībai piederīgie – galvenokārt tatāri un turki. Lai gan ne viņi visi bija ticīgie, tomēr lielākā vai mazākā mērā viņus var pieskaitīt islama kultūras tautām, kurām reliģija gan pašu starpā, gan citu acīs bija un ir vienojošs faktors.

Latvijā musulmaņu klātbūtnēi līdz 19. gadsimta beigām bija tikai epizodisks raksturs. Ja neskaita Krievijas caru un citu kaimiņvalstu kara spēku tatāru karavīru sirojumus latviešu apdzīvotajās teritorijās, tad jāatzīst, ka islamicīgajām tautām tagadējā Latvija ilgus gadsimtus bija nepazīstama zeme. Pēc latviešu apdzīvoto zemju iekļaušanas Krievijas impērijā Krievijas musulmaņu tautām piederīgie, lai gan nelielā skaitā, sāka parādīties Rīgā, Jelgavā, Jēkabpilī, Daugavpilī.

Rīgā 19. gadsimta beigās dzīvoja neliela musulmaņu (galvenokārt – tatāru) kopiena. 1890. gadā tika izveidoti Musulmaņu kapi. 1902. gadā Rīgā oficiāli nodibinājās musulmaņu draudze. Par imamu ievēlēja I. Davidovu, drīz pēc tam durvis vēra arī lūgšanu nams. Saskaņā ar tautas skaitīšanas ziņām 1897. gadā Vidzemes guberņā atradās 536, bet Kurzemes guberņā – 596 musulmaņi. Pēc dzimtās valodas visvairāk bija tatāru – 552 Kurzemē un 449 Vidzemē. Apmēram 3/4 šejienes musulmaņu bija analfabēti un gandrīz visi viņi piederēja zemnieku kārtai. Pēc karadienesta beigām šie cilvēki Baltijas guberņas atstāja. Bez karavīriem šajā laikā Rīgā dzīvoja arī daži desmiti tatāru tautības civiliedzīvotāju, pēc nodarbošanās viņi bija: 33 sīktirgotāji un 29 pārtikas sīkražotāji. Arī Vitebskas guberņas Latgales daļā pēc tautas skaitīšanas ziņām no 574 musulmaņiem 564 dzīvoja Daugavpilī, kur atradās Krievijas armijas daļas.

No 560 tatāriem gandrīz visi piederēja zemnieku kārtai, liela daļa bija analfabēti, un, cik noprotams, zināma daļa slikti prata krievu valodu.

Arī vēlākajos gados musulmaņu tautām piederīgo skaits daudz nemainījās un tāpat kā agrāk lielākā daļa no viņiem bija Latvijas teritorijā izvietoto Krievijas karaspēka daļu karavīri. Statistiskās ziņas 1913. gadā liecināja, ka Rīgā un tās apkārtnē dzīvoja 510 musulmaņi. Gandrīz visi viņi dzīvoja Maskavas priekšpilsētā (434) un vairumam (406) dzimtā valoda bija turku vai tatāru. 1914. gadā, pēc vēlākām pašu musulmaņu ziņām, draudzē bija ap 1000 locekļu. Tomēr, ja neņem vērā karavīru skaitu, pastāvīgo iedzīvotāju bija krietni vien mazāk. 17 gadu laikā kopš 1897. gada tautas skaitīšanas islamticīgo civiliedzīvotāju skaits bija pieaudzis. Taču musulmaņu lielākā daļa kara laikā izceļoja un pēc ilgajiem kara gadiem 1920. gadā Latvijā bija palikušas tikai dažas islamticīgo (tatāru) ģimenes.

Nav zināms, kad Latvijas teritorijā parādījās pirmie Kaukāza kristīgo tautu pārstāvji. 1897. gadā Vidzemes guberņā dzīvoja 49 (Rīgā – 36) un Kurzemes guberņā – 15 armēņi. Gruzīnu skaits bija ievērojami mazāks: attiecīgi 12 un 3. Lielākā daļa no viņiem, atšķirībā no musulmaņiem, nebija saistīti ar armiju. Nedaudzie Kaukāza kristieši Latvijas teritorijā bija pārtikuši un izglītoti cilvēki, starp gruzīniem bija 7 muižnieki. 1913. gadā Rīgā un apkārtnē dzīvoja jau 121 armēnis (armēņu gregoriāņu un katoļu baznīcai piederīgie). Liela daļa armēņu bija tirgotāji, kurus ar Rīgu saistīja lietišķi sakari. Vitebskas guberņas latviešu apriņķos šajā laikā dzīvoja tikai pāris desmitu armēņu, no kuriem gandrīz visi pelnīja sev iztiku ar tirdzniecību. Šajā laikā Rīgā strādāja arī daži kaukāziešu izcelsmes mākslas un kultūras darbinieki.

Krievijas impērijas pārvaldē Baltijā vadošos posteņos bija arī kaukāziešu izcelsmes aristokrāti. No 1870. līdz 1876. gadam Baltijas guberņu ģenerālgubernators bija slavenās gruzīnu dzimtas atvase, ievērojamā karavadoņa P. Bagrationa brāļadēls.

Samērā daudz kaukāziešu, īpaši armēņu, studēja Rīgas Politehniskajā institūtā. No 1900. līdz 1902. gadam Rīgas Politehniskajā institūtā ķīmiju studēja arī vēlākais Baku lielnieku komisāru padomes priekšsēdētājs S. Šaumjans, kurš Krievijas sociāldemokrātu partijā iestājās tieši šajā laikā. 1901. gadā Rīgā viņš noorganizēja armēņu studentu marksistisko pulciņu. Tomēr pēc mācību pabeigšanas gandrīz visi kaukāziešu cilmes studenti Rīgu atstāja.

Pirmā pasaules kara laikā norisinājās lielas izmaiņas iedzīvotāju sa-

stāvā. Jau kara sākumā Rīgas Politehniskā institūta kaukāziešu izcelsmes studenti, saskaņā ar latviešu preses ziņām, izteica vēlmi doties atpakaļ uz dzimteni, lai iestātos armijā. Pēc Turcijas iesaistīšanās karā Vidzemes un Igaunijas guberņās dzīvojošos Turcijas pavalstniekus – musulmaņus izsūtīja uz Iekškrīeviju.

Salīdzinoši liels skaits tatāru līdz Pirmajam pasaules karam dzīvoja kaimiņos – Viļņas un Kauņas guberņās. Jau 14. gadsimtā no Krimas viņus uz ziemeļiem – tagadējo Ukrainu, Baltkrīeviju, Poliju un Lietuvu – pārvietoja Lietuvas dižkunigaikšijas karaspēks. 16. gadsimtā viņi bija asimilējušies apkārtējā poļu, baltkrīevu un lietuviešu sabiedrībā, saglabājot atsevišķas etniskās īpatnības un reliģiju.

Līdz 1917. gadam Latvijas teritorijā dienvidnieku un austrumnieku skaits nebija liels, tomēr tam bija tendence palielināties. Cariskās Krievijas administrācijas realizētā iekšpolitika un daudzu dienvidu un austrumu tautu tradicionālā piesaiste dzimtajām vietām, kā arī ekonomiskā atpalicība ierobežoja migrāciju impērijas ietvaros. Ja samērā mainīgais musulmaņu tautām piederīgo skaits Rīgā gandrīz viss sastāvēja no karadienestā esošiem karavīriem, tad armēņu uzņēmēju skaits te lēnām pieauga. Nedaudzie gruzīni bija galvenokārt aristokrātijas pārstāvji un inteliģenti, kuri migrēja pa visu Krieviju. Tomēr, neraugoties uz atsevišķajiem cilvēkiem, kuri jau veidoja pastāvīgo iedzīvotāju kontingentu, vairums šeit dzīvoja īsu laiku.

Vēsturiskie apstākļi krasī mainījās pēc Pirmā pasaules kara – 1918. gada 18. novembrī Latvija pasludināja neatkarību. Daudzi nelatvieši atstāja jaunās Baltijas valstis, tomēr pēc lielinieku diktatūras nostiprināšanās Krievijā no bijušās impērijas neatkarību ieguvušajās valstīs ieplūda liels skaits bēgļu. Starp tiem bija ne vien agrākie Baltijas un Vitebskas guberņu iedzīvotāji, bet arī politiskie emigranti, kuri glābās no sarkanā terora.

Jau Neatkarības kara laikā 1919. gadā Latvijas Republikas armijā mobilizēja lielu skaitu minoritātēm piederīgos vietējos iedzīvotājus. Karadarbībā Latvijas Pagaidu valdības pusē iesaistīja arī atsevišķus tatāru tautības karavīrus, bijušos sarkanarmiešus. 1920. gadā Latvijas armijas virspavēlnieks pat izdeva pavēli par nedaudzajiem armijā esošajiem musulmaņiem: viņi trīs dienas reliģisko svētku "Kurban Bairam" laikā tiek atvaļināti no dienesta.

Nedaudzie karu pārdzīvojušie Latvijas musulmaņi pēc Neatkarības kara pulcējās Rīgā. No Helsinkiem 1920. gada aprīlī Rīgā iebrāukušais tārs H. Haretdinovs–Konikovs Somijas musulmaņu vārdā gribēja iegūt at-

ļauju izvest lūgšanu nama piederumus, pamatojot savu lūgumu ar to, ka bijušie Rīgas islamicīgie pārcēlušies uz Somiju. Tomēr Latvijas Garīgo lietu departaments to neļāva darīt, jo musulmaņu draudze Rīgā nebija slēgta likumīgā kārtībā un pēc normālas dzīves atjaunošanās bija iespējama bijušo rīdzinieku atgriešanās. Tā arī notika. Pēc Latvijas neatkarības iegūšanas un Neatkarības kara beigām Rīgā sarosījās vietējie musulmaņi.

1920. gadā Rīgas musulmaņu sapulcē par imama pienākumu izpildītāju ievēlēja vietējo turku kafejnīcas un maiznīcas īpašnieku Š. Husnetdinovu. 1928. gadā musulmaņu draudze lūdza Garīgo lietu departamentu iecelt viņu par pastāvīgu Rīgas un apkārtnes imamu. Lūgums tika apmierināts un Š. Husnetdinovs visu turpmāko laiku līdz pat 1940. gadam pildīja šos pienākumus.

Visus neatkarības gadus islamicīgo skaits būtiski nemainījās. Lielākā daļa no viņiem bija turki vai tatāri. 1920. gadā Latvijā dzīvoja 115 tatāri un 19 turki, bet musulmaņu kopā bija 162. Daudzi izceļoja. 1935. gadā Latvijā kopumā bija tikai 66 musulmaņi. Rīgas Musulmaņu draudzē bija palikuši vairs tikai 42 cilvēki, 35 no viņiem piederēja četrām lielām Rīgas islamicīgo tatāru ģimenēm. Lielākā daļa no viņiem Rīgā dzīvoja jau otrajā paaudzē, t. i., viņu vecāki jau šeit bija dzimuši 19. gadsimta beigās.

Latvijas musulmaņiem bija raksturīga spēcīga reliģiskā apziņa, neraugoties uz visai jucekliģo un nekonkrēto tautības apzīmējumu. Vienas ģimenes locekļi pasēs figurēja gan kā turki, gan kā tatāri – acīmredzot arī valsts ierēdņi bieži to neatšķīra. Arī Latvijā musulmaņiem bija raksturīgas tradicionāli lielas ģimenes ar sešiem, septiņiem un pat vairāk ģimenes locekļiem. 1935. gadā no 42 musulmaņu draudzes locekļiem 32 bija dzimuši Rīgā.

Arī gruzīnu un armēņu skaits 20.–30. gados bija mazs. Tomēr kultūras dzīvē viņi bija nesalīdzināmi rosīgāki nekā musulmaņi. 1929. gada janvārī nodibinājās kaukāziešu biedrība "Iveria". Lai gan tajā jau no sākuma ievērojamā vairākumā bija gruzīni (no 20 dalībniekiem 13 bija gruzīni), drīz biedrībā ieplūda arvien vairāk citu tautību kaukāzieši un to pārdēvēja par "Kaukāzu". Biedrība nodibinājās kā apvienība, lai pulcētu ap sevi novadniekus, rīkotu atpūtas vakarus, priekšlasījumus un svētku reizēs rastu iespējas pabūt kopā. Viens no galvenajiem biedrības darbības virzieniem bija palīdzības sniegšana trūcīgākajiem novadniekiem. Lai iegūtu naudas līdzekļus, reizi gadā Armijas virsnieku klubā biedrība rīkoja "Kaukāziešu balli". Ik pa laikam biedrībā notika tējas vakari, dažas reizes – priekšlasījumi par Kaukāza vēsturi un kultūru. Taču 1933. gadā savstarpēju

iekšēju nesaskaņu dēļ no "Kaukāza" izstājās visi gruzīni un novembrī viņi izveidoja Latvijas Gruzīnu biedrību. 1938. gada jūnijā biedrība "Kaukāzs" ar Sabiedrisko lietu ministrijas lēmumu tika slēgta.

Arī Latvijas Gruzīnu biedrība nebija mononacionāla, tajā iestājās daži armēņi un krievi. Gruzīni Krievu drāmas teātrī reizi gadā sarīkoja uzvedumu un Operā – Jaunā gada sagaidīšanu kopā ar krievu māksliniekiem. Jānorāda, ka gruzīni bija čakli priekšlasījumu rīkotāji, un galvenais iemesls tam bija fakts, ka lektori lasīja referātus par Gruzijas mākslu, vēsturi un politiskajām norisēm nesenajā pagātnē. Tā kā daudzi gruzīni 30. gados izceļoja uz Rietumeiropu, uz lielākiem emigrācijas centriem, kopīgo "draudzīgo pārrunu un tikšanos" skaits samazinājās. To konstatēja biedrības pilnsapulcē 1936. gadā un pieņēma lēmumu par biedrības likvidāciju. Biedrība savu darbību pārtrauca 1938. gada decembrī, kad liela daļa tās biedru jau bija izceļojusi uz ārzemēm.

Lai gan Rīgā armēņu diaspora bija niecīga, tomēr arī šeit interesējās par savas tautas politiskās un sabiedriskās dzīves aktualitātēm. No armēņu emigrantu lielā centra Parīzē biedrība "Kaukāzs" abonēja dašnaku izdevumus, kas zināmā mērā liecināja arī par vietējo armēņu nacionāldemokrātisko noskaņojumu. Domājams, ka gan armēņu, gan gruzīnu rosīgākajiem darbiniekiem bija labi sakari ar attiecīgo emigrantu centriem Parīzē. Vairāki šo tautību sabiedriski aktīvie cilvēki piedalījās latviešu politisko organizāciju darbībā. Š. Maglakelidze un viņa sieva bija Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Rīgas nodaļas biedri. Rīgā dzimušie Alimžans un Abdulla Husnetdinovi, kā arī tirgotājs Kirimovs bija latviešu ekstrēmo nacionālistu organizācijas "Pērkonkrusts" aktīvi locekļi. Vairāki, darbojoties krievu sabiedriskajās organizācijās, iesaistījās arī krievu emigrantu politiskajā pretpadomju kustībā.

Gan tradicionālajām musulmaņu tautām piederīgo, gan armēņu un gruzīnu skaits Latvijā bija ļoti mazs un tas svārstījās atkarībā no politiskajām norisēm daudznacionālajā kaimiņzemē Krievijā. Kad robeža ar Krieviju bija atklāta, Latvijā ieplūda neliels skaits šīm etniskajām grupām piederīgo, bet neatkarības laikā viņi bija tikai nejauši ieceļotāji, kuru lielākā daļa nonāca Latvijā kā bēgļi no komunistiskā terora viņu dzimtenē. Daži atgriezās Latvijā no bēgļu gaitām, jo šeit bija dzīvojuši jau pirms kara. Daudzi no viņiem, īpaši Latvijā pastāvīgi dzīvojošie, bija pilnīgi iekļāvušies krievu sabiedrībā. Raksturīgi, ka pārkrievojās (ja tā var teikt) galvenokārt armēņi – šīs tautas tradicionālās rusofilijas sekas, kas radās, atrodoties pastāvīgā etniskā konfliktā ar apkārtējiem kaimiņiem – musulmaņiem. Savukārt tatāri acīmredzami pārlatviskojās, jo 30. gados Rīga bi-

ja kļuvusi samērā latviska pilsēta. Tatāru zināma daļa ieceļoja šeit kā Latvijas pilsoņu dzīvesbiedri. Tie, kuri vēlējās, pilnībā iekļāvās valsts dzīvē, nezaudējot savu etnisko identitāti. Tomēr nelielais viņu skaits bija nopietns traucēklis savas nacionālās kultūras izkopšanai. Gan tas, gan materiālās grūtības spieda izceļot uz zemēm, kur pastāvēja lielākas tautiešu grupas un labākas iespējas iegūt materiālo labklājību.

Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā Padomju Savienības represīvās iestādes uzsāka nežēlīgas represijas pret Latvijas iedzīvotājiem. Lai gan lielāko triecienu saņēma latviešu tauta, taču arī pat starp nedaudzajiem dienvidniekiem un austrumniekiem bija represētie. 1940.–1941. gadā bez vēsts pazuda tatārs A. Husnetdinovs, bet gleznotāju osetīnu Z. Sosijeju 1940. gada novembrī apcietināja un apvainoja par piedalīšanos Ziemas karā somu pusē cīņā pret Sarkanarmiju. Pēc tam, kad tika noskaidrota patiesība, viņam "katram gadījumam" piesprieda 10 gadus ieslodzījuma par "piedalīšanos" baltēmigrantu organizācijā. 1941. gada 14. jūnijā uz Tomsku izsūtīja kažokādas fabrikas "Deka" īpašnieku armēni P. Arabkercjancu.

1941. gadā padomju represīvo režīmu nomainīja vācu okupācija. Jau no pirmajām dienām arī nacistu režīma veiktās represijas sāpīgi skāra daudzus Latvijas iedzīvotājus. Piemēram, Kuldīgas ārstu gruzīnu A. Švangeradzi par sarkanarmiešu ārstēšanu 1941. gadā nogalināja vērmahta karavīri. Tomēr, neraugoties uz varu maiņu, daudzas no jau pieminētajām austrumnieku un dienvidnieku ģimenēm palika Latvijā.

Pēc Statistikas pārvaldes ziņām 1943. gadā Latvijā, samērā vienmērīgi izvietojušies, dzīvoja vairāki desmiti kaukāziešu, 40 tatāri, 35 turki, kā arī 9 asīrieši, 5 uzbeki un daži citu tautu pārstāvji. Daļa no šajā laikā Latvijā uzskaitītajiem dienvidniekiem un austrumniekiem bija bijušie sarkanarmieši – vācu karagūstekņi. Arī starp atsūtītajiem civilgūstekņiem bija islamicīgie. Viņu garīgo aprūpi veica līdzšinējais Rīgas mulla Š. Husnetdinovs, kurš pulcēja gan vietējos, gan ievestos musulmaņus uz kopīgiem dievkalpojumiem – kopienas reliģiskā darbība tika turpināta arī vācu okupācijas laikā. No šeit jau agrāk dzīvojušajiem daži tika iesaistīti arī karadarbībā.

Lielākā daļa neatkarības laikos šeit dzīvojušie austrumnieki un dienvidnieki atstāja Latvijas teritoriju līdz ar vācu okupācijas izbeigšanos un šodien viņu pēcnācēji dzīvo dažādās Rietumvalstīs. Lielākā daļa šo minoritāšu pārstāvji bija samērā turīgi un pretkomunistiski noskaņoti cilvēki un kā tādiem viņiem varēja draudēt represijas komunistiskā režīma nostiprināšanās gadījumā. Latvijā, cik zināms, palika tikai daži no viņiem.

Pēc Otrā pasaules kara padomju okupācijas režīms Baltijā nostiprinājās. Pēc kara beigām Latvijā reizē ar daudzajiem simtiem tūkstošiem slāvu no dažādām PSRS republikām ieceļoja arī citu tautību pilsoņi. Šo ieceļotāju pirmais vilnis nonāca Latvijā pirmajos pēckara gados, kad šeit uz dzīvi apmetās no frontes atgriezušies virsnieki ar ģimenēm un dažādi padomju pārvaldes darbinieki.

Otrais ieceļošanas vilnis norisinājās nedaudz vēlāk – 50. gados, tad Latvijā dzīvoja ap 20 Krimas tatāru. Kā vienai no padomju represētajām tautām viņiem atcēla īpašo ierobežojošo apmešanās režīmu. Šajos gados Latvijā ieplūda arī pēc kara šeit uz dzīvi palikušo virsnieku radnieki.

70.–80. gados jau šeit esošajiem Krimas tatāriem pievienojās arī cilvēki, kuri bija nodibinājuši etniski jauktas ģimenes. Lielā mērā minētais ir attiecināms arī uz citiem austrumniekiem un dienvidniekiem, kuri arvien pieaugošā skaitā ieplūda Latvijā. Tā rezultātā 1959. gadā Latvijā dzīvoja jau vairāki tūkstoši austrumnieku un dienvidnieku, 1970. gadā Latvijā dzīvoja 1355 tatāri, 1096 armēņi, 553 moldāvi, 406 gruzīni, bet 1979. gadā, piemēram, tatāru skaits (3764) Latvijā bija pat lielāks nekā kaimiņu igauņu skaits. 70. gados norisinājās liels nelatviešu pieplūdums Latvijā, bet 80. gados tas sasniedza maksimumu. Atsevišķu austrumnieku un dienvidnieku tautu grupu locekļu skaits Latvijā palielinājās pat vairākkārtīgi. 1989. gadā tatāru skaits sasniedza 4800 cilvēku.

Lielākā ieceļotāju daļa dzīvoja galvaspilsētā Rīgā un citās lielākajās pilsētās. Piemēram, 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā 88% tatāru dzīvoja pilsētās un starp Latvijā dzīvojošām etniskām grupām šajā rādītājā viņi ieņēma otro vietu. Līdzīgs stāvoklis bija arī starp armēņiem, gruzīniem u. c. Ieceļošana Latvijā norisinājās gan ar valsts palīdzību, gan privātā ceļā. Komunisma impērijas vajadzībām saceltajās gigantiskajās rūpniecās bija nepieciešamas darbarokas, tādēļ atsevišķi austrumnieki šeit nonāca kā strādnieki vai dažādu profesiju speciālisti saskaņā ar tā saucamo vissavienības pasūtījumu. Privātā ceļā iebraucēji Latvijā palika uz dzīvi pēc dienesta okupācijas armijā, mācībām augstskolās, apprecoties ar vietējiem iedzīvotājiem. Svarīgs iemesls ieceļošanai Baltijā bija arī šeit esošais samērā augstais dzīves līmenis un iespējas uzlabot savu materiālo labklājību. Izglītības līmenis starp dažādām tautu grupām bija visai dažāds, tomēr varam uzskatīt, ka vislielākais izglītotāko iebraucēju skaits nāca no Kaukāza, īpaši no Armēnijas un Gruzijas – daudzi no viņiem tieši Latvijā ieguva augstāko izglītību un palika šeit uz dzīvi. Kāda daļa no ieceļotājiem bija arī okupācijas kara spēka atvaļinātās militārpersonas.

Rezultātā Latvijā izveidojās samērā plaša Austrumu un Dienvidu tautu pārstāvniecība. Tā tomēr nebija bezpersoniska krievu valodā runājošu cilvēku masa. Daudzu vārdi Latvijā nebija sveši tolaik arī plašākā sabiedrībā, piemēram, mūziķis armēnis Rafi Haradžanjans.

Lai gan nekādu etniska rakstura pasākumu organizēšana šajā laikā nebija iespējama, tomēr virkne ieceļotāju, galvenokārt no Kaukāza, uzturēja savstarpējus kontaktus. Arī Latvijas musulmaņi visu padomju okupācijas laiku jau no 1945. gada neformāli bija apvienojušies nelielā kopienā, kuras vadību uzņēmās kāds garīgo lietu pārzinātājs, šādi izpildot mulas pienākumus. Sabiedriskā kārtā tika veikta arī Musulmaņu kapu sakopšana. Dažādās vietās privāti pulcējās vairāku atsevišķu etnisku grupu pārstāvji, tādējādi, sākoties atmodai, īpašas grūtības nesagādāja tautiešu pulcēšana un organizēšana kultūras biedrībās. Kā redzams, padomju anti-religiskā politika gan stipri ierobežoja reliģiju izplatību un ticīgo darbību, tomēr pilnīgi izskaust to nespēja. Tāpat arī slēptā pārkrievošanas politika nedeva gaidītos augļus – pat tik tālā un svešā zemē ieceļotāji no Austrumiem un Dienvidiem turpināja saglabāt atsevišķas nacionālās tradīcijas un valodu.

Padomju režīms centās izskaust nekrievu tautu nacionālo pašapziņu. Iebraucējiem nekrieviem bija iespējams sūtīt savus bērnus tikai krievu vai latviešu skolās. Lai gan, neapstrīdami, daudzi kaukāzieši, atrazdamies no dzimtenes tālajā Latvijā, samērā grūti pakļāvās pārkrievošanai, ilgi saglabājot savas kultūras, valodas un zināmā mērā arī dzīvesveida elementus. Tā kā latviešu valoda un kultūra iebraucēju lielākajai daļai, ar maziem izņēmumiem, bija sveša, vairums jaunās paaudzes dzīvoja krieviskajā vidē un, atsvešinoties no savas tautas, vairs nebija ieinteresēta integrēties Latvijas pamatiedzīvotāju sabiedrībā. Iebraukušos no pamatnācijas šķīra milzīgas atšķirības dzīves uztverē un sabiedrības uzvedības normās, kuras nespēja novienādot pat komunistiskais režīms.

Padomju Savienības sabrukuma laikā Latvijā atradās salīdzinoši liels skaits iebraucēju no Austrumiem un Dienvidiem, tomēr turpmāko ieceļošanu pārtrauca lēmumi par migrācijas ierobežošanu un robežu izveidošana. Atšķirībā no okupācijas laika turpmākajos gados atsevišķu nacionālo grupu pārstāvju skaitam vajadzēja svārstīties atkarībā no dabiskā pieauguma, kā arī repatriācijas intensitātes. Tātad nacionālo grupu skaitliskajam sastāvam kopumā vajadzēja samazināties, kas pašās 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā arī norisinājās. Dažādi bija iemesli, kāpēc cilvēki atgriezās savā dzimtenē, jaunās valstis arī centās sekmēt savu pilsoņu repatriāciju. Tomēr drīz pēc kopējā izbraucēju skaita sama-

zināšanās, apstājās arī nacionālo grupu skaitliskā samazināšanās un pēdējos gados to locekļu skaits pat pieaug, un tas notiek laikā, kad kopējie dabiskā pieauguma rādītāji valstī ir negatīvi un likumīga ieceļošana Latvijā ir stingri ierobežota. Atmodas laikā Latvijas teritorijā dzīvoja gandrīz 5000 tatāru. 1993. gadā reģistrēti tika par apmēram 1500 tatāriem mazāk, bet ar katru nākamo gadu tatāru skaits atkal turpināja pieaugt apmēram par 100 cilvēkiem. Līdzīga aina vērojama arī pārējās nacionālajās grupās. Jādomā, ka viens no iemesliem pārsteidzoši lielajam attiecīgo grupu pārstāvju pieaugumam ir līdz tam nelikumīgi valstī dzīvojušo personu pakāpeniska legalizācija. Zināma loma šeit ir arī nacionālās pašapziņas pieaugumam. Tomēr statistiskie dati apstiprina, ka 1989. gadā no 4828 tatāriem 2505 par savu dzimto valodu uzskatīja krievu, bet tikai 2257 – tatāru valodu.

Bieži vien zaudētās saiknes ar etnisko dzimteni pilnībā atsvešina daudzus no savu tautību kultūras un valodas. 2000. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka no 3168 tatāriem 2/3 (jeb 2162) par dzimto uzskatīja krievu valodu, tikai 867 – tatāru, 70 – latviešu un 69 – vēl kādu citu valodu. Protams, tas nopietni apgrūtina etniskās identitātes uzturēšanu, vairums tatāru gluži vienkārši ikdienā uzskata sevi par piederīgiem t. s. krievvalodīgo kopienai, lai gan viņu pasēs etniskās piederības ailē ir atšķirīgs ieraksts. Kaukāziešu izcelsmes Latvijas iedzīvotājus rusifikācijas politika skāra ievērojami mazāk. 1989. gadā no 2063 Rīgas armēņiem un 1454 azerbaidžāņiem krievu valodu par dzimto atzina 964 armēņi un 367 azerbaidžāņi.

Gruzīniem, armēņiem un azerbaidžāņiem jaukto laulību ir salīdzinoši mazāk, tas palīdzēja bremsēt asimilācijas procesus. Joprojām kaukāziešu vidū ir salīdzinoši daudz mononacionālu laulību, turklāt nereti līgava vai līgavainis tiek atrasts etniskajā dzimtenē. Izteiktā nacionālā pašapziņa un ciešās saiknes ar etnisko dzimteni zināmai daļai kaukāziešu līdzšinējo paaudžu samērā veiksmīgi palīdz saglabāt nacionālo identitāti. Tomēr Latvijā dzimusī paaudze, kura izglītību guvusi vietējās krievu skolās, nereti jau ir visai attālinājusies no savu vecāku dzimtenes – visai maz ir tā, kas to saista ar tālo etniskās izcelšanās vietu, un arī valodas zināšanas lielā mērā tiek zaudētas. 90. gados iedzīvotāju etniskais sastāvs nostabilizējās. Norisinoties integrācijas procesam, arvien vairāk dažādām mazākumtautībām piederīgie sāka iegūt Latvijas pilsonību, mazāk palika pastāvīgo Latvijas iedzīvotāju ar nepilsoņa statusu. 2007. gadā Latvijas pilsonību bija ieguvuši 20–40% attiecīgās etniskās grupas locekļu.

1. tabula

**Armēņu, azerbaidžāņu, gruzīnu, moldāvu, tatāru un uzbeku skaits
2007. gada 1. janvārī Latvijā un viņu juridiskais statuss**

Etniskā grupa	LR pilsoņi	LR nepilsoņi	Bezvalstnieki	Pārējie	Kopā
Armēņi	1006	1310	15	376	2707
Azerbaidžāņi	486	1070	3	183	1742
Gruzīni	449	508	1	104	1062
Moldāvi	564	1164	1	231	1960
Tatāri	762	1830	3	303	2898
Uzbeki	84	171	0	74	329

90. gadu beigās starpvalstu migrācija pakāpeniski samazinājās. Uz etniskajām dzimtenēm vai citām valstīm bija izbraukuši visi, kuri to vēlējās. Lai gan joprojām dažas ģimenes ik gadu atstāj Latviju, tomēr migrācijas apjoms ir niecīgs. Spriežot pēc oficiālajiem skaitļiem, no 2000. gada līdz 2006. gadam no rakstā aplūkojamajām etniskajām grupām migrējošie iedzīvotāji kopumā skaitāmi dažos desmitos. Dažos gados ir par dažiem iecerotajiem vairāk, bet citos gados savukārt vairāk ir izceļotāji. Tātad pēdējos gados migrācija būtiski vairs nav ietekmējusi tatāru, armēņu, moldāvu, azerbaidžāņu, gruzīnu un uzbeku skaitu valstī. Vēl vairāk – pēdējos divos gados, kad daudzi Latvijas iedzīvotāji ir atstājuši valsti, bet Latvijā turpinās strauja saimnieciskā izaugsme, trūkst darbaroku, šeit diezgan vērā ņemami pieaug moldāvu skaits. Šie cilvēki tiek algoti darbam galvenokārt celtniecībā un, domājams, daļa no viņiem apsver iespējas palikt Latvijā uz dzīvi.

Starp šodienas Latvijas nelielo etnisko grupu pārstāvjiem ir visdažādāko sociālo slāņu cilvēki. Pēcokupācijas laikā apstākļi ir ievērojami mainījušies. Valsts valodas zināšanu nepieciešamība ierobežoja daļai nelatviešu iesaistīties valsts darbā, rūpniecības samazināšanās dēļ ievērojami samazinājās tur nodarbināto skaits. Pārqualificēties nācās arī atvaļinātajiem okupācijas armijas virsniekiem. Tomēr mazo nacionālo grupu pārstāvji ir dažādi cilvēki, dažādi ir arī viņu likteņi. Joprojām pastāv vērā ņemams kaukāziešu izcelsmes inteliģences slānis, īpaši salīdzinoši lielais

armēņu un gruzīnu mākslinieku skaits. Latvijas tiesībsargājošajās iestādēs darbojas virkne kaukāziešu. Piemēram, 90. gadu beigās Rīgas valsts policijā bija divi armēņi – iecirkņu priekšnieki, policijas virsnieku amatā daži armēņi strādāja arī citviet. Vairāki no šiem armēņu tautības Latvijas mīļiem 1991. gadā aktīvi piedalījās neatkarības aizsargāšanas notikumos. Salīdzinoši liela daļa kaukāziešu, moldāvu, tatāru un uzbeku darbojas privātajā uzņēmējdarbībā, kurā nav nepieciešamas valsts valodas zināšanas. Raksturīgi, ka tieši vairāku lielu uzņēmumu īpašnieki dažkārt ir galvenie etnisko pasākumu materiālie atbalstītāji. Tomēr viņu lielākā daļa pieder strādniecībai un viņi darbojas dažādās apkalpojošās sfērās. Asimilācijas procesiem paātrinoties, vērā ņemams ir pensionāru skaits, jo tikai neliela daļa jau šeit dzimušās jaunatnes turpina saglabāt attiecīgās etniskās grupas identitāti.

Latvijai atgūstot valstisko neatkarību un sabrūkot padomju režīmam, mazākumtautībām radās iespējas uzturēt un attīstīt savu kultūru un tradīcijas atbilstoši savām vēlmēm un vajadzībām. Jau no paša sākuma kultūras biedrības apvienoja etniski apzinīgākos savu tautu pārstāvjus. Savu kopienu organizēšanu jau no sākuma uzņēmās attiecīgo nacionālo grupu inteliģence. 1988. gadā izveidojās virkne kultūras biedrību. Visas biedrības jau no pašiem sākumiem deklarēja savas darbības virzienus – nacionālās kultūras uzturēšana, valodas mācīšanās, kā arī savas tautas un dzimtenes popularizēšana Latvijā, tādēļ saprotama bija biedrību pozitīvā nostāja pret Latvijas neatkarību. Atsevišķi biedrību aktīvistu individuāli iesaistījās latviešu politiskajā darbībā. Piemēram, vēlākais azerbaidžāņu biedrības "Azeri" vadītājs Ulduzhans Ahmedovs Atmodas laikā strādāja rūpnīcā, kas bija militārā kompleksa sastāvdaļa. Līdzās ar sava uzņēmuma darbiniekiem latviešiem viņš aktīvi iesaistījās kustībā par neatkarību un sekmēja to, ka 1990. gadā rūpnīca netika pārvesta uz Krieviju. Līdzīgi latviešu neatkarības centienus atbalstīja citu nacionālo kultūras biedrību aktīvistu. Tomēr šeit jāatceras, ka runa ir par kultūras biedrību aktīvistiem, kas vienmēr ir bijuši maza daļa no visas etniskās grupas locekļiem. Ir grūti, varbūt pat neiespējami vienkārši raksturot šo dažādās sociālās izcelsmes, pieredzes, izglītības cilvēku attieksmi pret latviešu neatkarības centieniem. Katrā ziņā tā nebija viennozīmīgi vērtējama, viņu vidū bija gan padomju režīma pretinieki, gan noteikti padomju režīma atbalstītāji, bet lielākā daļa visticamāk gluži vienkārši gaidīja labākus dzīves apstākļus.

Ģeogrāfiski lielākā daļa šīm etniskajām grupām piederīgo dzīvo Rīgā, vērā ņemams viņu skaits ir arī lielākajās pilsētās Daugavpilī un Lie-

pājā, kā arī Rīgas rajonā. Nelielas kompaktas grupas dzīvo arī dažos citos rajonos un pilsētās. Gan kaukāziešiem, gan moldāviem, tatāriem, uzbeikiem, kā arī citu ieceļotāju grupām no bijušās PSRS reģioniem bija raksturīga augsta urbanizācijas pakāpe un tā nemainījās arī pēc neatkarības iegūšanas, jo vairāk tādēļ, ka valstī turpina samazināties kopējais lauku iedzīvotāju skaits.

Atmodas laikā bija milzīga eiforija, sabiedrības interese par nacionālajām problēmām, nacionālās pašapziņas pieaugums. Daudzas nacionālās kultūras biedrības piedalījās mītiņos Latvijas neatkarības atbalstam ar savu etnisko dzimteni atjaunotajiem, vēsturiskajiem karogiem. Biedrībās iesaistījās arī tādi cilvēki, kuri padomju laikā bija zaudējuši ne vien saikni ar savu tautu, bet pat dzimtās valodas zināšanas. Tajās rosīgi darbojās gan vecākās paaudzes cilvēki, gan jaunatne – vietējo augstskolu studenti. Kopā ar citām nacionālajām kultūras biedrībām minētās organizācijas apvienojās Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācijā. 1988. gadā tika nodibināta Armēņu kultūras biedrība, azerbaidžāņu kultūras biedrība "Kobustan" (1990. gadā pārdēvēta par "Azeri"), tatāru kultūras biedrība "Idel", 1989. gadā dibināta M. Kostavas vārdā nosauktā gruzīnu kultūras biedrība (no 1993. gada – "Samšoblo") un 1991. gada – uzbeku kultūras biedrība "Nur". 2007. gadā biedrību skaits bija ievērojami pieaudzis. Saskaņā ar Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta datiem Latvijā darbojās viena armēņu biedrība, trīs azerbaidžāņu biedrības ("Azeri Vahdat," "Azeri" un jaunatnes centrs "Azeri"), divas gruzīnu biedrības ("Georgika" un "Samšoblo"), trīs moldāvu un rumāņu biedrības ("Dačija," "Doina" un "Struguraš"), piecas tatāru biedrības (Tatāru kultūras centrs, "Vatan," "Idel" un tatāru–baškīru kultūras biedrība "Čišma") un divas uzbeku biedrības (Latvijas Uzbeku kultūras centrs un "Nur"). Praktiski visas biedrības kopš Atmodas laikiem joprojām turpina savu darbību, vēl vairāk – biedrību skaits ir vairāk nekā četrkāršojies. Protams, ir jautājums par to, vai šāda kvantitāte veicina kvalitāti.

1988.–1989. gadā biedrības darbojās ļoti rosīgi. Arī latviešu sabiedrība bija ieinteresēta dažādu tautību atmodas procesā – ar lielu atbalstu tika uzņemta nacionālo aktīvistu darbība. Jau no biedrību dibināšanās laikiem svarīga bija to informatīvās darbības nozīme. Tika organizētas izstādes un koncerti, kuros Latvijas sabiedrība tika iepazīstināta ar dažādu tautu kultūru. Ir tikuši izdoti atsevišķi periodiskie izdevumi, Latvijas Radio pastāvīgi notiek pusstundu garas regulāras pārraides dažādās valodās. Īpaši pēdējos gados nacionālo kultūru biedrības ir bijušas ļoti aktīvas, iepazīstinot sabiedrību ar savu kultūru un tradīcijām. Šodienas apstākļos

stāvoklis tomēr ir mainījies. Pamatiedzīvotāju pirmā interese par līdz tam pilnībā nezināmajām etniskajām grupām, šķiet, ir apmierināta. Šo sākotnējo informatīvo nišu biedrību darbībā tagad ir aizņēmuši masu mediji. Līdzās tam atsevišķos gadījumos attiecīgo tautu kultūras popularizēšanu veic profesionāli, parasti atzīti un pazīstami mākslinieki. Tajā pašā laikā jānorāda, ka biedrību informatīvā darbība šodienas apstākļos ir kļuvusi ievērojami grūtāka. No Kaukāza, Pievolgas, Moldovas vai Vidusāzijas Latviju šķir ne vien kilometru tūkstoši, bet arī daudzu valstu robežas. Jau 90. gados sākās noteikts aktivitātes kritums visās kultūras biedrībās. Tomēr periodiski dažādās biedrībās ir novērojams aktivitātes pieaugums, ko ietekmē gan ārējie faktori (piemēram, etniskās dzimtenes sadarbība ar Latviju, materiālais atbalsts biedrībai), gan arī iekšējie faktori (piemēram, enerģisks un lietpratīgs organizācijas vadītājs).

80. gadu beigās biedrību aktivisti rosīgi veicināja neformālo sakaru nodibināšanu starp sākotnēji Latvijas (Tautas fronti) un etnisko dzimteņu tautas kustībām, vēlāk – starp valstīm. Tieši nacionālās kultūras biedrības ar saviem plašajiem sakariem bijušajā Padomju Savienībā tolaik bija viens no galvenajiem sakaru kanāliem. Nedaudz vēlāk biedrības, kā diasporu pārstāves, uzsāka kontaktu dibināšanu arī ar savas tautas kopienām citās valstīs. 90. gados tieši kontaktu veidošana ar tautiešiem citās diasporas mītnes zemēs pieņēmas spēkā. Piemēram, gan armēņi, gan azerbaidžāņi ir izveidojuši ciešu sadarbību ar attiecīgo etnisko grupu organizācijām Igaunijā un Lietuvā. 2006. gadā Rīgā tika sasaukts Baltijas azerbaidžāņu kongress, kurā par pirmo priekšsēdētāju tika ievēlēts Latvijas azerbaidžāņu biedrības "Azeri" vadītājs U. Ahmedovs. Savukārt muzikoloģijas profesors armēnis Rafi Haradžanjans jau kopš 90. gadu sākuma ieņem Latvijas nacionālo kultūras biedrību asociācijas vadītāja posteni. Tatāri, azerbaidžāņi un citi musulmaņi šo sadarbību stiprina arī reliģiskās kopdarbības kontekstā.

Biedrībās periodiski notiek divu veidu pasākumi. Daudzskaitlīgākie un vērienīgākie ir dzimtenes vai nacionālo svētku svinības, kas spēj pulcināt vairākus simtus etniskās grupas piederīgo. Liela daļa šo svētku dalībnieku ikdienā parasti nav saistīti ar biedrības aktivitātēm. Plašās svinības tiek organizētas tautiskā garā, cilvēkiem ģērbjoties savos nacionālajos tērpos, tās kuplina nacionālās dziesmas, dejas un ēdieni. Tomēr svētki ilgst tikai īsu brīdi. Ikdienas rutīna biedrībās ir saistīta ar dažādu organizatorisku vai stratēģisku darbības jautājumu risināšanu. Acimredzot arī pretrunas šādos jautājumos ir bijušas pamatā tam, ka gan kaukāziešiem, gan tatāriem, uzbekiem un arī moldāviem ir vizmaz divas vai vēl vairākas

biedrības. Šobrīd biedrību aktīvo ierindas biedru skaits nav liels, tas mērāms dažos desmitos, tomēr tas noteikti ir kļuvis viengabalaināks un darbība mērķtiecīgāka. Jānorāda, ka viena no tatāru biedrībām apvieno arī baškīrus, bet moldāvu un rumāņu biedrībā "Doina" tiek apvienoti gan Rumānijas rumāņi, gan arī moldāvi, turklāt šajā biedrībā dominē viedoklis, ka moldāvi nav no rumāņiem atšķirīgs etnoss. Cits biedrību darbības aspekts skar nacionālās kultūras uzturēšanas un attīstīšanas problēmu. Tās risināšanas sekmīguma zināms rādītājs ir svētdienas skolas. To programmas ir attiecīgās tautas vēsture, valoda, arī nacionālās tradīcijas – dziesmas, dejas un ēdiena gatavošana. Dažās skolās, uzsverot to, ka jaunākajai paaudzei dzimtene jau ir Latvija un nevis viņu vecāku izcelšanās vieta, paralēli savām etniskajām tradīcijām, vēsturei, valodai tiek mācīta arī Latvijas vēsture, tradīcijas un valoda. Gandrīz visām kultūras biedrībām izdevās atvērt skolas jau 90. gadu pašā sākumā un ar lielākām vai mazākām sekmēm tās turpina pastāvēt līdz pat šim brīdim. Jānorāda, ka papildus grūtības uzbekiem, azerbaidžāņiem un moldāviem sagādā tas, ka salīdzinoši nesen šo valstu valdības izlēma pārcelt rakstību no kirilicas uz latīņu alfabētu. Islamticīgajiem pastāv arī skola, kurā var apgūt arābu valodu un islamu. Kopumā gan jāatzīst, ka skolēnu skaits svētdienas skolās nav visai liels un, palielinoties konkrētās etniskās grupas piederīgo skaitam, tas īpaši nepieaug.

Zināma loma nacionālās identitātes uzturēšanai ir reliģijas institūciju izveidošana. 90. gadu sākumā tika uzsākta musulmaņu kopienas izveide. Sākotnēji to veidoja skaitliski lielākā un aktīvākā grupa – tatāri. Vēlāk tai pievienojās arī pārējo tradicionāli musulmanisko minoritāšu nacionālo un reliģisko identitāti nezaudējušie pārstāvji. 1997. gada beigās pastāvēja divas islamicīgo sunnītu draudzes – Rīgā un Daugavpilī. Ne visas tradicionālās musulmaņu nacionālās kultūras biedrības aktīvi atbalsta iesaistīšanos reliģiskajā darbībā. Piemēram, uzbeku kultūras centrs ir uzsvērti laicīga organizācija.

Ja pirmo reizi lielākie Rīgas otrās musulmaņu draudzes "Ideļ" rīkotie musulmaņu lielie svētki "Kurban Bairam" pulcēja vairāk nekā 100 cilvēku, tad tagad Rīgā pulcējas jau ap 350–400 islamicīgo. Kopiena arī pārrauga Musulmaņu kapus un arī nesen iegūto musulmaņu sektoru Jaunciema kapos. Liels atbalsts reliģiskajā darbībā kopienai ir Rīgas augstskolu (agrāk – Medicīnas akadēmijas, Aviācijas un Tehniskās universitātes, aviācijas koledžas, tagad Rīgas Stradiņa universitātes) studenti musulmaņi. Viņu korāna zināšanas un attiecīgā audzināšana iegūta zemēs, kur islamam ir milzīga loma. 90. gadu beigās musulmaņu draudžu skaits Latvi-

jā sāka ļoti strauji augt. Lai gan pašu musulmaņu skaits ievērojami nepieauga, draudžu skaits no 2000. gadā reģistrētajām sešām draudzēm 2003. gadā bija pieaudzis līdz 15. Musulmaņus Latvijā jau ilglaicīgi vada tatāru biedrības "Ideļ" un Tatāru kultūras centra priekšsēdētājs Mīdhats Satdanovs.

1993. gada 16. jūnijā Latvijā nodibinājās Armēņu apustuliskās baznīcas Rīgas draudze. Dievkalpojumi norisinājās pareizticīgo Kristus Piedzimšanas katedrālē. Jau vairākus gadus armēņu draudze nodarbojas ar baznīcas celšanu Kojusalas ielā Rīgā, baznīcā pastāvīgi strādā arī no Armēnijas atsūtīts mācītājs. Vājinoties saitēm ar Armēniju, pazeminoties valodas zināšanu līmenim, armēņu baznīca kļūst par ļoti būtisku un svarīgu faktoru armēņu etniskās identitātes uzturēšanā Latvijā.

Nelielajām etniskajām kopienām par svarīgu darbības virzienu ir izveidojusies sakaru uzturēšana ar etnisko dzimteni, tās diasporas darbību atbalstošām iestādēm, diplomātiskajām un konsultatīvajām pārstāvniecībām, kā arī Latvijā pārstāvētajiem uzņēmumiem. Parasti vēstniecības sniedz atbalstu kopienām ar mācību līdzekļiem, dažkārt ar tautiskajiem tērpiem vai tamlīdzīgām lietām. Raksturīgi, ka nacionālo kultūras biedrību vadītājiem parasti izveidojas cieši sakari ar vēstniekiem vai konsuliem. Biedrību aktivisti ir bieži viesi attiecīgo valstu vēstniecību sarīkumos.

Arī kaimiņos esošajās valstīs norisinās līdzīgi etniskie procesi. Lietuvā un Polijā rosīgi darbojas tatāru musulmaņu kopienas. Šajās valstīs turpina darboties seno tatāru ieceļotāju pēcteču uzceltās mošejas. Līdzās šiem senajiem ieceļotājiem Viļņā pastāv arī armēņu, gruzīnu u. c. nacionālās kultūras biedrības. Igaunijā, salīdzinot ar Latviju, padomju okupācijas laikā ieceļoja mazāk sveštautiešu, tādējādi arī pašlaik šeit ir skaitliski mazāk ieceļotāju no Kaukāza un citām zemēm. Tomēr arī tur ir izveidojušās kaukāziešu, moldāvu un tatāru kultūras. 20.–30. gados Somija un Baltijas valstis atradās līdzīgos politiskos apstākļos, tomēr šodien stāvoklis Somijā ir citādāks. Helsinkos gan nav daudz ieceļotāju no bijušās PSRS Āzijas daļas, tomēr 1992. gadā pilsētā dzīvoja vairāki simti afrikāņu un ieceļotāju no Āzijas un raksturīgi, ka viņu skaits ar katru gadu turpina pieaugt. Līdzīgs stāvoklis ir arī citās Baltijas jūru aptverošajās zemēs, kur līdz Otrajam pasaules karam netradicionālo, to skaitā neeiropiskas izcelsmes ieceļotāju, skaits pakāpeniski palielinās. Interesanti piebilst, ka arī Somijā joprojām pastāv vēl no cariskās Krievijas laikiem tur ieceļojušo tatāru kopiena, kura, atšķirībā no nesenu ieceļojušiem islamicīgajiem bēgļiem no Āfrikas un Āzijas, ir sekmīgi integrējusies somu sabied-

rībā un lepojas ar to. Jādomā, ka, uzlabojoties Latvijā dzīves līmenim, kā arī vairāk piemērojot imigrācijas politiku Eiropas standartiem, arī austrumnieku un dienvidnieku imigrācija no Āzijas un Āfrikas valstīm varētu būt vēl tikai priekšā.

Vienlaicīgi ar mazākumtautību nacionālo īpatnību saglabāšanas centieniem un kopienu izveidi ļoti svarīgs jautājums ir viņu integrācija nacionālajā Latvijas valstī. Sākotnēji šķietami galvenais šķērslis tam bijaniecīgais Latvijas pavalstnieku skaits, jo gandrīz visi viņi ieceļojuši Latvijā okupācijas laikā. Neraugoties uz juridiskajiem šķēršļiem, daudzi no viņiem vēl pēc 16 neatkarības gadiem joprojām nav gatavi iekļauties Latvijas pilsoņu sabiedrībā latviešu valodas nezināšanas dēļ. Valsts valodas zināšanu līmenis ir zems. Kā atzina vairāki biedrību vadītāji, latviešu valodas apgūšanai, kā arī pilsonības iegūšanai nereti trūkst motivācijas, jo valstī iespējams sekmīgi dzīvot un strādāt arī bez latviešu valodas zināšanām. Šiem trūkumiem ir arī objektīvi cēloņi – okupācijas laikā Latvija ir tiktāl pārkrievojota, ka latviešu valodas zināšanas daudzās dzīves nozarēs vairs nebūt nav akūti nepieciešamas. Spriežot pēc intervijām, kuras tika veiktas šā pētījuma sakarā, izņemot vienu biedrības vadītāju, visi pārējie ar pētnieku komunicēja krieviski. Tas notika viena iemesla dēļ – valsts valodas zināšanas viņiem ir nepietiekamas. Protams, ka šāds stāvoklis uzskatāmi signalizē par attiecīgās etniskās grupas integrācijas pakāpi. Ņemot vērā to, ka biedrību vadība ir tikai aisberga redzamā daļa, jāpieņem, ka valsts valodas zināšanas joprojām ir trūcīgas arī biedrību ierindas biedriem un citiem etniskās grupas locekļiem un tāpat kā okupācijas laikos savstarpējā saskarsmē *lingua franca* loma joprojām ir krievu valodai.

Līdzās neapmierinošajam stāvoklim valodas apgūšanas jomā statistika joprojām rāda samērā nelielu Latvijas pilsoņu īpatsvaru attiecīgajās etniskajās grupās. Gruzīniem un armēņiem pilsoņu īpatsvars tradicionāli ir lielāks, bet pārējās grupās – mazāks. Jākonstatē, ka etniskās dzimtenes pilsonību ir pieņēmuši tikai ļoti nedaudzi. Arī šeit viens no faktoriem ir valsts valodas nezināšana un tas, ka trūkst pietiekamas motivācijas pilsonības iegūšanai. Kāda daļa ir neapmierināta ar to, ka pilsonības iegūšana ir ierobežota – citās bijušajās Padomju Savienības republikās tā tika piešķirta visiem tur dzīvojošajiem. Nepārdomātā un pārlietu piesardzīgā pievaras esošo reformkomunistu retorika Atmodas laikā radīja nevajadzīgas ilūzijas par pilsonības iegūšanas iespējām okupācijas laikā Latvijā ieceļojušajos iedzīvotājos.

Nav iespējams nepamanīt to, ka, neraugoties uz intensīvajiem pārkrievošanas procesiem padomju okupācijas laikā un nedaudz vājākiem

līdzīgiem procesiem pēc neatkarības iegūšanas, zināma daļa šīm nelielajām etniskajām grupām piederīgo samērā veiksmīgi uztur savu etnisko identitāti. Asimilācijas radikālākais piemērs ir nelielā uzbeku kopiena, kurā uzbeku valodas vietā galvenā saziņas līdzekļa lomu jau sen ir ieņēmusi krievu valoda, bet pārdesmit bērniem svētdienas skolā tiek mācītas uzbeku valodas frāzes. Un tas ir labi saprotami – saskaņā ar Latvijas Uzbeku kultūras centra vadītāja Alima Abdusaidova teikto uzbeku kopienā ir zināma tikai viena etniski monolīta uzbeku ģimene, visas pārējās ir etniski jauktas. Kā liecināja profesores Rasmus Kārklīņas pētījumi 90. gados – mazo nekrievu minoritāšu bērnu lielākā daļa turpina asimilēties krievu vidē kā skolēni skolās ar krievu mācību valodu un viņu skaits, pretēji plaši izplatītajiem uzskatiem, īpaši mainījies neesot. Spriežot pēc pieejamajām ziņām, arī šobrīd apstākļi nav radikāli mainījušies, lai gan ir vērojamas tendences, ka latviešu valodas zināšanas jauniešu vidū nedaudz uzlabojas. Ar valsts valodas zināšanu uzlabošanu var saistīt zināmas cerības, tomēr šo nelielo etnisko grupu valodu pastāvēšana Latvijā ir nopietni apdraudēta un, neizbēgami novecojot pēdējai paaudzei, kurai savas etniskās grupas valoda bija dzimtā valoda un tā tika apgūta etniskajā dzimtenē, strauji saruks (un jau sarūk) arī tās zinātāju un lietotāju skaits.

Raksturīgi, ka integrācijas procesi Latvijas pilsoņu sabiedrībā, latviskajā vidē norisinās straujāk un veiksmīgāk nekā tajos gadījumos, kad attiecīgās personas ir pratušas saglabāt savu nacionālo identitāti. Ir grūti pašlaik atbildēt uz jautājumu: cik lielā mērā atsevišķu nelielo nacionālo grupu locekļi jau ir lielākā vai mazākā mērā nonākuši dominējošajās krievu vai latviešu integrācijas sfērās, tomēr jāatzīst, ka, neraugoties uz savu mazskaitlību, nelielo etnisko grupu locekļi visumā nav zaudējuši savu etnisko pašapziņu un līdz ar to Latvijā ieņem savu īpašo vietu sabiedrībā.

Nākotnē, domājams, kopienas skaitliski nepalielināsies, bet gan nostiprināsies organizatoriski. Esošās biedrības un reliģiskās organizācijas jau ir kļuvušas par nacionālo grupu pārstāvjiem un sacementētājiem. Pašas mazākās organizācijas, kuras locekļiem ir visvājākā etniskā identitāte un dziļākā asimilācija, iespējams, izbeigs savu pastāvēšanu, bet vairums acīmredzot turpinās pulcināt arvien sarūkošo, taču savu identitāti labi apzinošo tautiešu pulciņu. Nelielais šo etnisko grupu piederīgo skaits ierobežo to iespējas izveidot plašu kultūras dzīvi, jo Latvijā tās kļūst vairāk pazīstamas, pateicoties vienīgi attiecīgo kultūras biedrību rosībai vai atsevišķiem sabiedrībā pazīstamiem to pārstāvjiem. No trijiem etnopolitikas veidiem (diferenciālisma, integrācijas un asimilācijas) Latvijas politikā ir izvēlējušies integrāciju, ar to saprotot mēģinājumu iespēju robežās zem

viena politiskā jumta apvienot dažādas kultūras un cenšoties tās sasaistīt, tajā pašā laikā veicinot arī specifiskās pamatidentitātes saglabāšanu. Tas dod samērā plašas iespējas nelielajām nacionālajām grupām uzturēt savu etnisko "es" – kultūru, tradīcijas, valodu, pat neraugoties uz viņu mazskaitlību.

2. tabula

Armēņu, azerbaidžāņu, gruzīnu, moldāvu, tatāru un uzbeku etniskās organizācijas pēc Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta datiem.

Nr.	Nosaukums	Vadītājs
1.	Armēņu biedrība "Havatk"	Spartaks Teravetisjans
2.	Latvijas Azerbaidžāņu biedrība "Azeri Vahdat"	Alirza Guseinovs
3.	Baltijas Valstu azerbaidžāņu kongress	Ulduzhans Ahmedovs
4.	Biedrība "Jaunatnes centrs "Azeri""	Amils Saļimovs
5.	Gruzīnu biedrība Latvijā "Georgika"	Ēriks Grigolija
6.	Latvijas Gruzīnu biedrība "Samšoblo"	Nino Jakobidze
7.	Latvijas Moldāvu kultūras centrs "Dačija"	Georgijs Tofans
8.	Moldāvu biedrība "Struguraš"	Aleksandrina Stoļarova
9.	Rumāņu–moldāvu biedrība "Doina"	Raisa Gerasimoviča–Durajčika
10.	Tatāru kultūras centrs	Midhats Satdanovs
11.	Tatāru nacionālā kultūras biedrība "Vatan"	Alims Aširovs
12.	Latvijas Tatāru biedrība "Ideļ"	Midhats Satdanovs
13.	Latvijas Tatāru–baškīru kultūras biedrība "Čišma"	Zufars Zainuļins
14.	Latvijas Uzbeku kultūras centrs	Alims Abdusaidovs
15.	Latvijas Uzbeku kultūras biedrība "Nur"	Bahridins Sindorovs

Literatūra

Ščerbinskis V. Ienācēji no tālienes. – Rīga, 1998.

Mazākumtautību vēsture Latvijā. Eksperimentāls metodisks līdzeklis. – Rīga, 1998, 240.–248. lpp.

Leo Dribins

LATVIJAS ETNISKO MINORITĀŠU VĒSTURES HRONOLOĢISKĀ SECĪBA

Galvenie datumi

4.–3. gadu tūkstotis pirms mūsu ēras

No Ladogas ezera apkāmes Latvijas teritorijā ienāk ciltis ar somugru iezīmēm.

3. gadu tūkstotis–2300 gadi p.m.ē.

Latvijā ienāk balti. 1. gadu tūkstoši p.m.ē. un mūsu ēras sākumā balti sadalās ciltīs.

10.–11. gadsimts

Latgaļu un senkrievu savstarpējo sakaru nodibināšanās.

11.–12. gadsimts

Baltu cilšu un somugru–igauņu asiņainās sadursmes tagadējā Ziemeļvidzemē. Tās izbeidzas 13. gadsimtā vācu krustnešu iebrukuma laikā. Izveidojas senlatviešu un senigauņu etniskā robeža.

12. gadsimta otrā puse

Daugavas grīvā sāk ierasties vācu tirgotāji.

1200. gada vasara

Vācu krustnešu iebrukuma sākums. Viņiem seko vācu amatnieki un citi pilsētnieki no Ziemeļvācijas. 13. gadsimta beigās Baltijā (Latvijā, Igaunijā) pastāvīgi dzīvo 20 tūkstoši vāciešu.

1212. gads

Vācu uzceltajā Rīgas pilsētā tiek ierīkota "krievu lielsēta", kur pastāvīgi dzīvo krievu tirgotāji. (To likvidē 16. gadsimtā Livonijas kara laikā.)

14. gadsimts

Pēc igauņu sacelšanās pret Livonijas varu Vācu ordenis un Rīgas rāte ierobežo latviešu tiesības Rīgā un citās apdzīvotās vietās.

Rīgā apmetas uz dzīvi neliels lietuviešu tirgotāju skaits.

1306. vai 1309. gads

Vācu ordenis izdod dekrētu par ebreju ierašanās aizliegšanu Livonijā.

15. gadsimts

No Vācijas Latvijā ierodas čigāni.

Bauskas apkārtnē kā karagūstekņi tiek ievesti somugru izcelsmes vo-
ti, kurus latvieši nosauc par krievņiem. Viņi pārlatviskojas.

16. gadsimts

1559. gadā Kurzemes bīskaps Johans fon Minhauzens atļauj ebrejiem
ieceļot Kurzemē, Piltenes novadā. 1571. gadā ebrejiem tur atļauts iegūt un
celt nekustamo īpašumu.

Pēc Livonijas sabrukuma, Vidzemes un Latgales pievienošanas
Lietuvas–Polijas kopvalstij sākās lietuviešu un poļu plašāka apmešanās
Latvijas teritorijā.

17. gadsimts

Izveidojas lietuviešu kolonijas Sēlpils tuvumā un Rēzeknes apkaimē,
kur 1635. gadā nodibinās Ciskādu kolonija ar 9 lietuviešu ciemiem.

1642.–1648. gadā Rīgā atkal izveidojas krievu apdzīvots kvartāls.

1659. gadā sākās Krievijas vecticībnieku bēgļu iecelošana Latvijā.

1660. gadā Ligiņišķos pie Daugavpils uzceļ pirmo vecticībnieku baznīcu,
1699. gadā Īlūkstes tuvumā – otro baznīcu.

18. gadsimts

1710. gadā Pēteris Pirmais apstiprina ģenerālfeldmaršala Borisa
Šeremetjeva vienošanos ar Rīgas rāti par pilsētas kapitulāciju. Līgums pa-
redz, ka vācu muižniecībai un birģeļiem tiek dāvāta teritoriāla autonomi-
ja Krievijas sastāvā. To vēlāk attiecina uz visu Vidzemes un Igaunijas gu-
berņu. Latviešu zemnieki pilnīgi nonāk vācu muižniecības varā.

Krievu iecelošana netiek stimulēta, tā notiek lēni, stihiski. 1723. ga-
dā Rīgā dzīvo ap 500 vecticībnieku. Rīgā nodibinās plaša pareizticīgo ko-
lonija, to veido tirgotāji un uzņēmēji, 1785. gadā viņi gūst tiesības pieda-
līties Rīgas rātes vēlēšanās.

1789. gadā Rīgā nodibināta pirmā skola ar krievu mācību valodu –
Katrīnas skola.

1797. gadā tiek atļauta vecticībnieku draudžu darbība.

1778. gadā Latgalē stājas spēkā Krievijas valdības dekrēts par ebreju
piespiedu pārceļšanos no laukiem uz pilsētām.

Kurzemes muižniecības landtāgs 1784. gadā un Krievijas imperators Pāvils Pirmais 1799. gadā atļauj ebrejiem pastāvīgi dzīvot Kurzemē un Zemgalē.

19. gadsimts

1816. gadā Rīgā pirmoreiz iznāk krievvalodīga avīze "Rossijskoje je-žeņedeļnoje izdaņije". ("Krievu nedēļas izdevums")

19. gadsimta pirmajā pusē izveidojas Baltijas guberņu vācbaltiešu tautas grupa, tās garīgais centrs ir 1802. gadā nodibinātā Tērbatas (Tartu) Universitāte.

1840. gadā Rīgā sāk darboties pirmā valsts finansētā ebreju skola. Mācības notiek vācu valodā.

1841. gada 17. decembrī Krievijas Senāts izdod noteikumus par Rīgas ebreju pastāvīgu pierakstīšanu pilsētā. Izveidojas plaša Rīgas ebreju kopiena.

1844. gadā Krievijas valdība nolemj likvidēt ebreju vietējās pašvaldības – kahalus. Tas skar ebreju sabiedrisko dzīvi Latgalē.

1852. gadā nāk klajā publicista Jurija Samarina brošūra "Rīgas pilsētas sabiedriskā kārtība", vēlāk – "Vēstules no Rīgas", kur asi kritizēta vācbaltiešu kundzība un prasīta Baltijas guberņu krieviskošana.

1863. gadā nodibināta pirmā ievērojamā krievu apvienība Latvijā – Krievu labdarības biedrība.

No 1865. gada Latgalē pēc poļu sacelšanās apspiešanas konfiscē dumpīgo poļu muižnieku īpašumus. Tos pārdod krievu muižniekiem un ierēdņiem, arī zemniekiem. Aizliedz poļu literatūras iespiešanu un izplatīšanu, arī latgaliešiem jāpāriet uz kirilīcas alfabētu. Nosaka tiesību ierobežojumus katoļticīgajiem.

1868. gadā Rīgā durvis ver Aleksandra ģimnāzija ar krievu mācību valodu, tajā pat gadā – analoga Lomonosova sieviešu ģimnāzija.

1869. gadā sāk iznākt dienas avīze "Rižskij Vestņik" ("Rīgas Vēstnesis").

1880. gadā tiek nodibināta Latvijas Igaņu dziedāšanas biedrība Imanta.

1883. gadā nodibināts Rīgas Krievu teātris.

1880. gados notiek visu Baltijas kroņa skolu pāreja uz krievu mācību valodu. 1887. gadā sāk rusificēt arī visas ģimnāzijas un augstskolas.

Notiek arī pāreja uz krievu valodu visā Baltijas administrācijā un tiesās. Par augstākiem ierēdņiem ieceļ tikai krievus. Rīgas pilsētas galva vācbaltietis R. Bingners 1885. gadā par nepakļaušanos tiek atcelts un nodots tiesai.

Vācbaltieši kļūst par Krievijas minoritāti.

1887. gadā poļu un lietuviešu biedrība "Aušra" sarīko Rīgā pirmo poļu teātra izrādi.

1894. gadā nodibināta Rīgas Lietuviešu palīdzības biedrība.

Darbību uzsāk poļu un lietuviešu revolucionārie – nacionāldemokrātiskie un sociāldemokrātiskie pulciņi.

20. gadsimts

1900.–1905. gads.

Latvijā izveidojas KSDSP Rīgas organizācija, kurā pārsvars ir meņševikiem.

Daugavpilī, Rīgā un Liepājā nodibinās ebreju sociāldemokrātu partijas Bunds spēcīgas organizācijas.

Minoritātes aktīvi piedalās 1905.–1907. gada revolūcijā Latvijā. 1905. gadā nodibinās vācu sociāldemokrātu organizācija, kas ir Latvijas Sociāldemokrātijas sekcija.

Izveidojas vācbaltiešu un Latvijas ebreju pirmās politiskās partijas. Viņu pārstāvjus ievēl Krievijas Valsts domē.

1911. gadā Rīgā nodibinās ukraiņu kultūras biedrība "Gromada".

1914. gadā slēdz vācu avīzes un noņem ielu, uzņēmumu un iestāžu nosaukumu uzrakstus vācu valodā.

1915. gadā pēc Krievijas armijas virspavēlniecības pavēles notiek Kurzemes guberņas ebreju un daudzu vācbaltiešu sabiedrisko darbinieku deportācija uz Iekškrieviju.

1917. gadā pēc Februāra revolūcijas Krievijā vācu neokupētajā Latvijas daļā minoritātēm piederīgie cilvēki kļūst līdztiesīgi ar citiem iedzīvotājiem un aktīvi piedalās politiskajā dzīvē.

1918. gada 17. novembrī Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā iekļauta nodaļa "Cittautiešu tiesības", kurā teikts: "Nacionālo grupu kulturēlās un nacionālās tiesības nodrošināmas pamata likumos." Šī nostādne noteica arī 1918. gada 18. novembrī nodibinātās neatkarīgās Latvijas Republikas etnopolitiku.

1919. gada aprīlī–jūnijā izceļas konflikts starp vācbaltiešu eliti un latviešu nacionālajiem spēkiem, tas pāraug bruņotā cīņā. Cēsu kaujās 1919. gada 21.–22. jūnijā Igaunijas armija un latviešu J. Zemītāna brigāde saukauj vācu spēkus. Nomainās vācbaltiešu kopienas vadība, tiek panākta vienošanās par savstarpējās konfrontācijas pārtraukšanu. 1919. gada 13. jūlijā tiek nodibināta Kārļa Ulmaņa vadītā koalīcijas valdība, kurā ieiet arī vācbaltiešu un Latvijas ebreju pārstāvji.

1919. gada 8. decembrī Latvijas Tautas Padome pieņem "Likumu par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā", kas deva nacionālām minoritātēm izglītības un kultūras autonomijas tiesības.

1922. gadā Latvijas 1. Saeimas vēlēšanās parlamentā tiek ievēlēti 16 deputāti (no 100 deputātiem), kurus izvirzījušas vācbaltiešu, ebreju, krievu un poļu minoritāšu politiskās partijas un apvienības. Daļa cittautiešu balso par latviešu partijām, sevišķi daudzi – par Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju.

1927. gadā Latvijas valdība groza pilsonības likumu, atvieglotjot cittautiešu naturalizāciju Latvijā. Labējo nacionālistu mēģinājums atcelt grozījumus ar tautas referendumu cieš neveiksmi. (Vēlētāju vairākums boikotē referendumu.)

1928. gadā Rīgā sāk darbību Baltkrievu tautas teātris.

1932.–1933. gadā neveiksmi cieš Marģera Skujenieka un Ata Ķeniņa mēģinājums ierobežot minoritāšu skolu autonomiju un latviskot mazākumtautību vidusskolas.

1934. gada 12. jūlijā Kārļa Ulmaņa autoritārā valdība pieņem jaunu likumu par tautas izglītību. Tas nosaka, ka minoritāšu ģimeņu bērniem jāmācās vai nu savas minoritātes vai arī – latviešu skolās, viņi nedrīkst mācīties citas minoritātes skolās. Mazākumtautību skolu autonomā pārvalde tiek likvidēta. 1935. gadā valdība dod norādījumu, ka etniski jauktajās ģimenēs, kur viens vecāks ir latvietis, visi bērni jāuzskata par latviešiem. Viņi nedrīkst mācīties minoritāšu skolās.

1940. gadā pēc Latvijas okupācijas un pievienošanas Padomju Savienībai sākas Latvijas etnisko minoritāšu biedrību, reliģisko draudžu, skolu un mākslas iestāžu pakāpeniska likvidēšana. 1941. gadā represē vairāk nekā 2 tūkstošus minoritāšu sabiedrisko organizāciju vadītājus un aktīvistus.

1941. gadā nacistiskās okupācijas laikā, sākot ar 23. jūniju, notiek ebreju un čigānu nogalināšana, poļu tiesību ierobežošana.

1941. gada 4. jūlijā V. Arāja vadītā brīvprātīgo slepkavu zonderkomanda nodedzina Rīgas Horālo sinagogu Gogoļa ielā, sadeg tur esošie ebreji. Tas bija signāls sinagogu iznīcināšanai.

1941. gada 6.–7. jūlijā vācu policisti un V. Arāja komanda Biķernieku mežā nogalina 2000 ebrejus.

1941. gada septembrī–oktobrī notiek ebreju pārvietošana uz Rīgas geto. 30. novembrī un 8. decembrī tā iemītnieku lielāko daļu noslepkavo Rumbulas mežā. Daugavpils ebreju iznīcināšana notiek 8.–10. novembrī Mežciemā, Liepājas ebreju nošaušana notiek 15.–17. decembrī Šķēdes kāpās.

1945.–1946. gads. Latvijas Kompartijas Centrālā komiteja, izpildot Maskavas norādījumu, aizliedz etnisko minoritāšu skolu un kultūras biedrību atjaunošanu. Sākot ar 1946. gadu, Latvijā ieplūst simtiem tūkstoši ieceļotāju no PSRS republikām, uz pastāvīgu dzīvi šeit paliek ap 700 tūkstoši krievi, ukraiņi, baltkrievi u.c. tautību PSRS pilsoņi. Notiek sovjetizācijas un rusifikācijas procesi.

1967. gada jūnijs. Pēc Izraēlas uzvaras Sešu dienu karā sākas Latvijā dzīvojošo ebreju nacionālā atmoda. Līdz 1989. gadam 16 tūkstoši Latvijā dzīvojoši ebreji saņem atļauju izceļot no PSRS.

1988. gada jūlijā Tautas atmodas ietvaros sāk nodibināties Latvijas krievu, ebreju, baltkrievu, poļu, lietuviešu, igauņu, ukraiņu, vāciešu u.c. tautību kultūras biedrības. 4. decembrī oficiāli dibināta Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācija, kas atbalstīja Latvijas Tautas frontes cīņu par neatkarīgās valsts atjaunošanu.

1991. gada 19. martā Latvijas Augstākā Padome pieņem likumu "Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju".

1995. gada 12. aprīlī Latvijas Saeima pieņem likumu "Par bijušo PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav citas valsts pilsonības" (tā saucamais Nepilsoņu likums). Ar to pēckara ieceļotāji tiek atzīti par Latvijas Republikas jurisdikcijā esošām personām, kurām ir valsts noteiktas tiesības un pienākumi. Latvija noraida repatriācijas veicināšanu un uzņemas viņu tiesisko aizstāvību.

1995. gadā pirmo reizi notiek Latvijas minoritāšu skolu ansambļu un koru skate "Zelta kamoliņš". Tas kļūst par daudznacionālo kultūru periodisku festivālu.

1998. gada 15. oktobrī Latvijas Saeima pieņem LR Satversmes 8. nodaļu, kuras 114. pants nosaka, ka personām, kuras piederīgas mazākumtautībām, ir tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību.

1998. gada oktobrī Saeima pieņem Izglītības likumu, kas stājas spēkā 1999. gada 1. jūlijā. Likuma pārejas noteikumi paredz, ka, sākot ar 2004. gada 1. septembri, visās skolās ar krievu un citu minoritāšu valodu mācības notiks tikai latviešu valodā. Minoritāšu organizācijas organizē protesta kampaņas pret šādu pāreju.

2000. gada 30. martā Latvijas Saeima izdara grozījumus tā saucamajā Nepilsoņu likumā, attiecinot uz nepilsoņiem visas Latvijas pilsoņu kultūras tiesības un aizliedzot nepilsoņu grupveida izraidīšanu no Latvijas.

2000. gada 18. jūlijā LR Ministru kabinets apstiprina Sabiedrības in-

tegrācijas valsts programmu. Tās koncepciju 1998.–1999. gadā bija izstrādājuši zinātnieki, politisko partiju un neformālo organizāciju darbinieki. Koncepciju "Sabiedrības integrācija Latvijā" apsprieda kā latviešu, tā mazākumtautību vidē.

Koncepcija un Programma paredz visu etniskām minoritātēm piederīgo cilvēku integrēšanos Latvijas nacionālajā sabiedrībā: "Integrēta ir tāda pilsoniskā sabiedrība, kurā cittautieši brīvi pārvalda latviešu valodu, ir pārvarējuši atsvešinātību no latviešu kultūras vērtībām un iesaistījušies kopīgo Latvijas sabiedrības mērķu īstenošanā, kurā tiek nodrošinātas cittautiešu tiesības saglabāt savu dzimto valodu un kultūru". (Valsts programma "Sabiedrības integrācija Latvijā". – Rīga, 2001. – 9. lpp.)

21. gadsimts

2002. gada novembrī tiek nodibināta jauna LR valdības institūcija – Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts (ĪUMSILS), kam jāveicina etnisko minoritāšu aktīva līdzdalība sabiedrības integrācijas procesā.

2003. gada sākumā tika grozīti Izglītības likuma pārejas noteikumi, nosakot latviešu un krievu valodas lietojuma proporciju krievu un citu minoritāšu vidusskolās – 60:40, atceļot pilnīgu pāreju uz latviešu mācību valodu. Taču šīs izmaiņas nemazināja pretreformas kampaņas asumu. Tika izveidots tā saucamais Krievvalodīgo skolu aizstāvības štābs, kas organizēja skolēnu mītiņus un plašas ielu demonstrācijas. Štāba nolūks bija Izglītības reformas atcelšana. Tika provocēts liela mēroga etnokonflikts Latvijā. Tomēr Latvijas valdība skolu reformu neapturēja. 2004. gada septembrī protestu kustība apsīka.

2005. gada maijā Latvijas Saeima ratificē Eiropas Padomes Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību. Pievienota deklarācija, ka minoritātēm piederīgi tikai Latvijas pilsoņi un ka Konvencijā paredzētās tiesības bauda arī Latvijas nepilsoņi. Latvija neatzīst nepieciešamību izlikt vietu nosaukumu uzrakstus arī dažu daudzskaitlīgu minoritāšu valodās.

Izdevējs:

LU Filozofijas un socioloģijas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1940, Latvija

Tālr.: 7225542
Fakss: 7210806
www.fsi.lv
e-mail: fsi@lza.lv

Izdevējdarbības reģistrācijas apliecība Nr. 2-0521

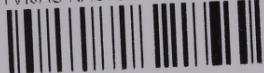
Iespiests "Latgales druka", Rēzeknē

8.00

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308056600

2008-4
L 55